AHLAKİ DUYGULAR KURAMI

ADAM SMITH
ÇEVİRİ: DERMAN KIZILAY

pinhan
Felsefe

Adam Smith

Ahlaki Duygular Kuramı

Adam Smith (1723-1790): İskoçya'da Fife şehrinde Kirkcaldy'de doğmuştur. Glasgow Üniversitesinde Francis Hutcheson'dan ahlak felsefesi dersleri almıştır. Lord Kames Henry Home'un himayesinde Edinburgh'da retorik, edebiyat daha sonra hukuk sistemi ve felsefe tarihi dersleri vermiştir. Edinburgh'da Aydınlanmacıların arasına girmiş ve bu arada David Hume'la dost olmuştur. Glasgow Üniversitesinde mantık profesörü kürsüsüne getirilmiş ve ahlak felsefesi derslerine girmiştir. *Ulusların Zenginliği* eserinin yanında *Hukuk Üzerine* ve *Felsefi Konular Üzerine Denemeler* çalışması da klasikler arasındaki yerini almıştır.

Derman Kızılay: 1987 yılında İstanbul'da doğdu. Lisans derecesini İstanbul Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünde tamamladı. Yüksek Lisans derecesini ise Bilgi Üniversitesi Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümünden aldı. İstanbul Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünde doktora eğitimine devam etmektedir. Çeviribilim, dilbilim ve edebiyat alanlarında dersler verdi ve halen serbest çevirmen olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

PİNHAN YAYINCILIK
Litros Yolu, Fatih San. Sitesi No: 12/214-215
Topkapı/Zeytinburnu İstanbul
Tel: (0212) 259 27 60 Faks: (0212) 565 16 74
www.pinhanyayincilik.com
info@pinhanyayincilik.com
Sertifika No: 20913

Kaynak metin: Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments; or, An Essay towards an Analysis of the Principles by which Men naturally judge concerning the Conduct and Character, first of their Neighbours, and afterwards of themselves*, by Dugald Stewart (London: Henry G. Bohn, 1853).

© Pinhan Yayıncılık, 2018
Türkçe çeviri © Derman Kızılay, 2018

Birinci Basım: Şubat 2018

Genel Yayın Yönetmeni: Mahmut Sever
Kapak Tasarımı: Mahmut Sever
Dizgi: Özlem Sümbül

Teknik Hazırlık, Baskı ve Cilt:
Yaylacık Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Litros Yolu Fatih San. Sitesi No: 12/197-203
Topkapı-İstanbul Tel: (0212) 567 80 03
Sertifika No: 11931

Pinhan Yayıncılık: 158 Felsefe Dizisi: 40

ISBN: 978-605-9460-41-5

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metnin, gerek görsel malzemenin yayınevinden izin alınmadan herhangi bir yolla çoğaltılması, yayımlanması ve dağıtılması 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine aykırıdır ve hak sahiplerinin maddi ve manevi haklarının çiğnenmesi anlamına geldiği için suç oluşturur.

Ahlaki Duygular Kuramı

ya da

İnsanların Öncelikle Komşularının Sonra da Kendilerinin Davranışlarını ve Karakterini Doğal Olarak Değerlendirirken Temel Aldıkları İlkelerin Analizi Üzerine Bir Deneme

Adam Smith

Çeviri: Derman Kızılay

İçindekiler

Duyuru 9

I. KISIM: Eylemin Uygunluğu 11
I. Bölüm: Uygunluk Mefhumu 13
Konu I: Sempati 13
Konu II: Karşılıklı Duyulan Sempatinin Hazzı 20
Konu III: Başkalarının Hisleriyle Kendi Hislerimiz Arasındaki Ahenge veya Ahenksizliğe Bakarak O Hislerin Uygun ya da Uygunsuz Olduğu Kanaatine Varmak 24
Konu IV: Aynı Konunun Devamı 28
Konu V: İyi ve Saygıya Layık Erdemler 35
II. Bölüm: Uygunluk Açısından Tutarlılık Gösteren Muhtelif Tutkuların Dereceleri 41
Giriş 41
Konu I: Kaynağı Beden Olan Tutkular 42
Konu II: Kaynağını Zihnin Yaşadığı Hususi Değişimden ya da Sahip Olduğu Hususi Tabiattan Alan Tutkular 47
Konu III: Toplumsal İlişkileri Engelleyen Tutkular 52
Konu IV: Topluma Hizmet Eden Tutkular 59
Konu V: Bencil Tutkular 62
III. Bölüm: Eylemin Uygunluğu Hususunda Refahın ya da Düşkünlüğün İnsan Yargısı Üzerine Etkisi ve Birinin Diğerine Göre Daha Çabuk Onaylanmasının Nedeni 67
Konu I: Üzüntüye Karşı Hissettiğimiz Sempati Mutluluğa Karşı Hissettiğimizden Çok Daha Güçlü Olsa da Elbette Üzüntüyü Asıl Hisseden Kişininki Kadar Şiddetli Bir Duygu Hissetmeyiz 67
Konu II: Hırsın Kökeni ve Seviyeleri Arasındaki Fark 76
Konu III: Seçkine ve Zengine Tapıyor Olmamızın ve Fakirleri Hor Görmemizin ya da Onları Görmezden Gelmemizin Ahlaki Duygularımızda Yarattığı Yozlaşma 90

II. KISIM: Minnet, Kabahat ve Ödüllendirilecekler ya da Cezalandırılacaklar Üzerine 97
I. Bölüm: Minnet ve Kabahat Mefhumu 99
Giriş 99
Konu I: Minnettar Olmayı Sağlayanlar Ödüllendirilmeyi, Öfke Uyandıranlar da Cezalandırılmayı Hak Ederler 100
Konu II: Minnettarlığı ya da Öfkeyi Hak Edenler 103
Konu III: İyilik Gören Birinin Hal ve Hareketlerini Tasvip Etmiyorsak Bu Kişinin Kendisine İyilik Edene Hissettiği Minnete Karşı Sempati Duymayız. Zararı Dokunan Birinin Niyetinin Kötü Olduğunu Düşünmüyorsak Zarar Görenin Hissettiği Öfkeye Karşı Sempati Duymayız. 106
Konu IV: Önceki Bölümlerin Özeti 109
Konu V: Fazilet ve Kabahat Mefhumlarının Analizi 111
II. Bölüm: Adalet ve İyilik 117
Konu I: İki Erdemin Karşılaştırılması 117
Konu II: Adalet ve Pişmanlık Mefhumu ve Fazilet Bilinci 123
Konu III: Doğanın Yapısının İşe Yararlığı 128
III. Bölüm: Eylemlerin Fazilet ya da Kabahat Özelliği Taşıması Açısından Bakıldığında Talihin İnsanların Duyguları Üzerine Olan Etkisi 139
Giriş 139
Konu I: Talihin Etkili Olmasının Sebepleri 141
Konu II: Talihin Etkisinin Boyutları 146
Konu III: Duyguların Tutarsızlığı Üzerine Son Söz 158

III. KISIM: Duygularımızı, Davranışlarımızı ve Görev Bilincimizi İlgilendiren Yargılarımızın Temeli Üzerine 163
Konu I: Kendi Kendimizi Onaylama ve Onaylamama Yöntemimiz 165
Konu II: Övgüyü Sevmek, Ona Layık Olmak; Ayıplanmaktan Korkmak, Onu Hak Etmek 170
Konu III: Vicdanın Etkisi ve Otoritesi 198
Konu IV: Kendimizi Kandırmanın Doğası, Genel Kuralların Kökeni ve Kullanımı 227

Konu V: Ahlakın Genel Kurallarının Etkisi, Otoritesi ve Bu Kuralların Haklı Olarak Tanrının Kanunları Olarak Kabul Edilmesi ... 234
Konu VI: Davranışımızın Temel İlkesinin Görev Bilinci Olması Gereken Durumlar ile Davranışımızın Başka Motivasyonlardan da Etkilenmesi Gereken Durumlar ... 247

IV. KISIM: Onaylama Duygusunun İşe Yararlığının Etkisi Üzerine ... 259
Konu I: İşe Yararlılığın Sanatın Tüm Ürünlerinin Görüntüsüne Yansıttığı Güzellikle Bu Güzelliğin Geniş Etkisi Üzerine ... 261
Konu II: İşe Yarar Görünmenin İnsanların Karakterlerine ve Eylemlerine Sağladığı Güzellik ile Bu Güzelliğin Algılanmasının Onaylamanın Özgün İlkelerinden Biri Olarak Kabul Edilmesi ... 272

V. KISIM: Geleneğin ve Modanın Ahlaken Onaylama ya da Onaylamama Duygumuz Üzerine Etkisi ... 281
Konu I: Geleneğin ve Modanın Güzellik ve Çirkinlik Mefhumları Üzerindeki Etkisi ... 283
Konu II: Geleneğin ve Modanın Ahlaki Duygularımız Üzerine Etkisi ... 291

VI. KISIM: Erdemin Karakteri Üzerine ... 307
Giriş ... 309
I. Bölüm: Bireyin Karakterinin Kendi Mutluluğunu ya da İhtiyatlılığını Nasıl Etkilediği Üzerine ... 309
II. Bölüm: Bireyin Karakterinin Başka İnsanların Mutluluklarını Ne Kadar Etkilediği Üzerine ... 317
Giriş ... 317
Konu I: Doğanın Bireylere Değer Vermemiz ve Onları Önemsememiz İçin Kurmuş Olduğu Düzen ... 319
Konu II: Toplumların Doğal Olarak Yardımseverliğimize İhtiyaç Duymasını Sağlayan Düzen Üzerine ... 331
Konu III: Evrensel iyilik ... 341

III. Bölüm: Kendi Üzerimizde Kurduğumuz Hakimiyet 345
VI. Kısmın Sonucu 380

VII. KISIM: Ahlak Felsefesinin Sistemleri.....385
I. Bölüm: Ahlaki Duygular Kuramında İrdelenmesi Gereken Sorular 387
II. Bölüm: Erdemin Doğası Üzerine Yapılan Farklı Açıklamalar.....389
Giriş.....389
Konu I: Erdemin Uygun Olandan Oluştuğunu Söyleyen Sistemler 391
Konu II: İhtiyatlılığın Erdem Olduğunu Belirten Sistemler.....427
Konu III: İyilikseverliğin Erdem Olduğunu Belirten Sistemler 435
Konu IV: Ahlaksızlığı Ele Alan Sistemler 444
III. Bölüm: Onaylama İlkesini Dikkate Alarak Kurulan ve Birbirinden Farklı Olan Sistemler 455
Giriş.....455
Konu I: Kendimize Duyduğumuz Sevgiden Çıkarsama Yaparak Onaylama İlkemizi Tartışan Sistemler 457
Konu II: Onaylama İlkesinin Akıl Olduğunu Belirten Sistemler 461
Konu III: Duyguyu Onayın İlkesi Olarak Gören Sistemler 466
IV. Bölüm: Farklı Yazarların Ahlakın Pratik Kurallarını Değerlendirme Şekli 475

Duyuru[1]

1 *Ahlaki Duygular Kuramı*'nın 1759 yılındaki ilk basımından bu yana eserin üzerinde pek çok düzeltme yapmak ve öğretilere daha iyi açıklamalar getirmek istedim. Hayatım boyunca yaşadığım çeşitli kazalardan ötürü elinizdeki eseri bir türlü arzu ettiğim gibi oturup da dikkatlice gözden geçirme fırsatı bulamadım. Metnin İlk Kısmının Üçüncü Bölümünde yer alan son Konuda önemli değişiklikler yaptım. Üçüncü Kısmın ilk Dört Konusunda da değiştirdiğim yerler oldu. Metne bir de Altıncı Kısım ekledim. Stoacı Felsefe ile ilgili evvelden metin içinde muhtelif yerlere dağılmış olan farklı pasajları Yedinci Kısımda bir araya topladım. Stoacılığın bazı öğretilerini daha iyi ve daha net bir biçimde açıklamak istedim. Aynı Kısmın Dördüncü ve Son Bölümüne yükümlülük ve dürüstlük ilkesi ile ilgili yaptığım birkaç gözlemi daha ekledim. Metnin diğer kısımlarında da ufak tefek değişiklikler yaptım.

2 Elinizdeki metnin ilk edisyonunun son paragrafında hukukun ve yönetimin genel ilkelerine ve bu ikisinin farklı çağlarda toplumun farklı dönemlerinde geçirdikleri devrimlere dair bir açıklama yapacağımı ve yalnızca adaleti ilgilendiren konuları değil aynı zamanda asayişi, milli geliri, orduyu ve hukuku ilgilendiren tüm konuları da ele alacağımı bildirmiştim. *Enquiry concerning the Nature and Causes of the Wealth of Nations* isimli eserimde bu sözümün bir kısmını yerine getirmiş bulunuyorum. En azından polis, milli hasıla ve ordu konularını ele aldım. Geriye uzun sü-

[1] Altıncı edisyonda eklenmiştir.

redir üzerine kafa yorduğum hukuk kuramı kaldı. Elinizdeki eseri gözden geçirmemi geciktiren sebepler bu konuyu ele almamı tamamen engelledi. Yaşım artık ilerlediğinden bu konuyu beni tatmin edecek bir biçimde ele alabileceğimi hiç sanmıyorum fakat yine de niyetimden vazgeçmedim ve elimden geleni yapmaya çalışacağım. Eserin sonunda yer alan ve otuz yıl evvel kaleme aldığım o paragrafta beyan ettiğim her şeyi yerine getirmeye çalışacağıma şüphem olmadığı için o paragrafa hiç dokunmamayı tercih ettim.[2]

[2] Smith bahsettiği bu eserini tamamlayamadı. Fakat bu konuda fikir edinmek isteyenler Smith'in Glasgow Üniversitesinde önceden verdiği derslere ilişkin öğrenci notlarının düzenlenip yayımlandığı *Hukuk Üzerine* eserine bakabilirler.

I. KISIM
Eylemin Uygunluğu

I. Bölüm: Uygunluk Mefhumu

Konu I: Sempati

1 İnsan ne denli bencil sanılırsa sanılsın yaratılışı gereği sahip olduğu bazı ilkeler vardır. Başkalarının mutluluklarına tanık olmaktan dolayı duyduğu memnuniyet dışında hiçbir çıkarı olmayan insan, bu ilkeler sayesinde diğer insanların yaşantılarına alaka gösterir ve mutluluklarına değer verir. Istırabına şahit olduğumuz veya ıstırabını derinden hissettiğimiz insanlar bizde acıma ya da merhamet duygusu uyandırırlar. Birileri üzüldüğünde bizim de bu durumdan etkilenip üzülüyor olduğumuz aşikâr ve bunu örneklerle kanıtlamaya ihtiyacımız da yok açıkçası. Üzüntünün en yoğununu erdemli ve merhametli olanlar hissediyor olsa da insan doğasına ait diğer özgün tutkularda olduğu gibi bu davranış da yalnızca erdemli ve merhametli olanlarla sınırlandırılamaz. Toplumsal kuralları yıkıp geçen azılı bir suçlu bile başkası için üzülebilir.

2 Başkasının ne hissettiğini bire bir tecrübe edemediğimizden karşımızdaki kişinin içinde bulunduğu durumdan ne şekilde etkilendiğini bütünüyle kestiremeyiz. Kendimizi o kişinin yerine koyduğumuzda ne hissedeceğimizi düşünüp bir tahminde bulunabiliriz. Dostumuz ıstırap çekerken biz rahatsak onun ne hissettiğini algılamamız mümkün olmayacaktır. Algılarımız o kişinin ne hissettiğini anlamamız konusunda hiçbir zaman bize yardımcı olmamış ve olamayacaktır da. Karşımızdakinin hissettiği acıyı ancak tahayyül edebiliriz. Sağduyumuz ancak kendimizi o kişinin yerine koyduğumuzda bir şeyleri anlamamıza yardımcı olacaktır. Hayal etmemizi sağlayan ise

acı çeken kişinin hisleri değil onun hissettiklerinin kendi duyularımız üzerinde yarattığı etkidir. Zihnimizde kendimizi onun yerine koyarız ve onun gibi ıstırap çektiğimizi hayal eder, onun bedenine bürünüp o olmaya çalışırız ve böylelikle ne hissettiğini anlamaya başlarız. Her ne kadar karşımızdaki kişininki kadar yoğun olmasa da aşağı yukarı benzer bir hisse ulaşmış oluruz. Dostumuzun acılarını kendimize mal ettiğimizde, kendimizinmiş gibi bu acılara sarıldığımızda hissettiğimiz şey sonunda bizi etkisi altına alır ve dostumuzun içinde bulunduğu durumun vahameti karşısında ürpeririz, sarsılırız. Acı ve sıkıntı içinde olunca kişi kendini oldukça derin ve yoğun bir hüznün içinde bulur ve böylesine büyük bir hüzne kapıldığımızı hayal ettiğimizde ise karşımızdaki kişi ile hemen hemen aynı oranda bir bunaltı hissederiz.

3 Başkalarının acısını paylaşmamız için duygudaşlık kurmamızı sağlayan şey işte tam da budur. Acı çeken kişinin yerine kendimizi koyarız. Hissettiklerini anlar ve bu durumdan etkileniriz. Gözlem yapıldığında bunların hepsinin yaşandığı görülecektir- ki her biri tecrübe edildiği besbelli olan eylemlerdir. Birinin koluna ya da bacağına bir darbe yemek üzere olduğunu gördüğümüz anda gayri ihtiyari kendi kolumuzu ya da bacağımızı çekiveririz. Darbe indiği anda ise canı yanan kişinin hissettiği kadar olmasa da aynı bölgede biz de bir çeşit acı duyumsarız. Kalabalık insan topluluğu ipten sarkan bir dansçıyı izlerken kendilerini dansçının yerine koyarak vücutlarını dengede tutmaya çalışıyormuşçasına sallanır, kıpırdanıp dururlar. Hassas ve çelimsiz yapıya sahip olanlar sokaklarda yaralarını, çıbanlarını sergileyen dilencileri gördüklerinde rahatsız olurlar, kendi vücutlarının benzer bölgeleri kaşınır ve rahatsızlık hissederler. Zavallı dilencilerin içinde bulunduğu durum bu kişileri o kadar dehşete düşürür ki kendi bedenlerinde de aynı bölgelerin acıdığını sanırlar. Bunun sebebi ise o an gözlerinin önündeki dilencinin durumunda olsalar, kendi vücutları da o şekilde bir hastalığa yakalanmış olsa ne his-

sedeceklerini hayal etmenin yarattığı dehşettir. Müphem bir çizgi içinde de olsa bu durumun tahayyülü kişinin kaşıntı ve rahatsızlık hissetmesine yeter de artar. Cüssesi yerinde olan adamlar bile az önce bahsedilen sebepten ötürü yara bere içinde kalmış bir çift göze baktıklarında kendi gözlerinde de aynı acıyı hissederler. Gücü kuvveti yerinde olan birinin en sağlam organı olan gözleri bir anda en zayıf organı oluverir.

4 Duygudaşlığın oluşmasını sağlayan yalnızca acı ve keder değildir.[1] Durumdan birincil derecede etkilenen kişinin hissettiği tutku ne olursa olsun o kişinin içinde bulunduğu vaziyeti dikkate alan her düşünceli insan da o kişi ile benzer duyguları paylaşır. Yaşadığı trajediden ya da maceradan yakasını sıyıran kişinin kurtuluşu karşısında hissettiğimiz mutluluk, çektiği acılar karşısında hissettiğimiz hüzün kadar içtendir. İnsanın mutluluğunu paylaştığımızda oluşan bu duygudaşlık, o kişinin kederini paylaştığımız anki kadar gerçektir. Böylece insanların en zor zamanlarında yanlarında olarak onların en sadık dostları oluveririz, şükranlarını kazanırız. Bu kişileri inciten, terk eden ya da kandıran hainlere en az onlar kadar öfkeleniriz. Duruma seyirci olan biri olayı kendi başına gelmişçesine değerlendirir ve karşısındakinin hislerini tahayyül etmeye çalışarak insan zihninin duyarlı olduğu tutkulara her zaman duygularıyla karşılık verir.

5 Başkalarının üzüntülerini paylaşarak oluşturduğumuz duygudaşlığı acıma ve merhamet sözcükleri ile ifade ettik. Duygudaşlığa aynı zamanda *sempati* adını da verebiliriz. Zira bu söz özünde duygudaşlıkla aynı anlama gelmektedir. O nedenle, herhangi bir tutku üzerinden kurulacak olan duygudaşlığı ifade ederken bu sözü kullanmamız pek de yersiz olmayacaktır.

6 Bazı durumlarda karşımızdaki insana sempati duyabilmemiz için o kişinin duygularını gözlemlememiz yeterli

[1] Bkz. I.iii.1.

olur. Bazı durumlarda karşımızdakinin hissettiği tutkunun sebebini bilmiyoruzdur fakat tutkuları bir anda bize de tesir edebilir. Örneğin, keder ve mutluluk bakışlarla ve mimiklerle açıkça ifade edildiği zaman karşıdaki kişiyi bir dereceye kadar hüzne ya da sevince gark edebilmektedir. Gülümseyen bir yüz herkesin içini açarken, meyus bir ifade insanı hüzünlendirir.

7 Bütün tutkuları dikkate aldığımızda ise bu durumun genel geçer bir şey olmadığını görürüz. Bazı tutkuları temsil eden yüz ifadelerine karşı, hele de bu ifadelere neyin sebep olduğunu bilmiyorsak, sempati duyamayız ve çoğunlukla bu ifadeleri tiksintiyle öfkeyle karşılarız. Hiddet dolu birini gördüğümüzde onu bu hale getiren düşmanlarına değil o kişinin davranışlarına öfke duyarız. Tahrik sebebinin ne olduğunu bilmediğimiz için hiddetlenmiş kişiye karşı sempati duymamız zordur, duygularını paylaşmamız imkansız hale gelir. Tek görebildiğimiz şey hasımlarının başına neler gelebileceğidir. Böylesine öfke dolu birinin onlara zorbalık edebileceğini görmüş oluruz. Bu nedenle, karşı tarafın hissettiği korkuya ve kine karşı sempati duyarken, tehlike arz eden öfkeyle dolup taşan kişiye karşı cephe alırız.

8 Kederli ya da mutlu birini gördüğümüzde benzer duygular hissederiz çünkü karşımızdaki kişinin başına gelen iyi ya da kötü her neyse bu durumun ona ne hissettirdiği hakkında genel bir fikre varabiliyoruzdur. Vardığımız bu fikir bu tür tutkulardan bir nebze olsun etkilenmemiz için yeterlidir. Kederin ve mutluluğun etkileri yok olabilmektedir ve bu duyguların ifade ediliş biçimleri öfkenin ifade ediliş biçimine benzemez, kederde ve mutlulukta öfkede olduğu gibi hissettikleri aracılığıyla kendisine sempati duyacağımız ayrı bir kişi daha yoktur. Birinin başına iyi bir şey geldiğinde ya da birisi bir talihsizliğe uğradığında o kişiyi anlamamız daha kolaydır. Fakat tahrik edildiği için öfkelenen birinin hissettiği tutkularla ilgili genel bir fikre ulaşmamız ise çok zordur. Bu yüzden o kişiye karşı

sempati duymamız da güçleşir. Tabiatımız gereği birini öfkelendiren şeyin ne olduğunu öğrenmeden öfkeye kapılmamaktayız, bunun yerine karşımızdaki kişinin öfkesine maruz kalmayı seçmekteyiz.[2]

9 Başkasını kederlendiren ya da mutlu eden şeyin ne olduğunu öğrenmeden o kişiye karşı sempati duyuyorsak o zaman bu sempati tümüyle kusurludur. Acı çekenin matemini gören biri o kişiye sempati duymaya meyleder fakat bu tür bir sempati makul ve gerçekçi değildir. Zira insan o anda karşısındakinin acı çekmesine sebep olan şeyin ne olduğunu merak eder. Böylesi durumlarda önce karşımızdakine "Başına ne geldi?" diye sorarız ve talihsizliğinin ne olduğunu bilmediğimizden geriliriz, bilhassa başına gelebilecek en kötü şeyi düşünüp kendimize azap çektiririz. Sualimizin cevabını almadan o insan ile aramızda sağlam bir duygudaşlık oluşmaz.

10 Tutkuları gözlemleyerek biri ile sempati kurmak zordur. Sempati daha çok o duyguya neden olan olayın neticesinde kurulur. Karşımızdakinin yerine kendimizi koyduğumuzda, içinde bulunduğu durumu tahayyül ettiğimizde kendisinin gerçekte hissetmeye kabil olmadığı tutkuyu bazen biz hissederiz. Sergilediği davranışların uygunsuzluğunun farkında olmayan bir insanın ihtiyatsızlığı ve kabalığı karşısında bizim yüzümüz kızarır çünkü aynı duruma düşüp o şekilde saçmalayacak olsak kendimizden ne kadar utanacağımızı düşünürüz.

11 İnsanın faniliği başına pek çok felaket getirir. Mantığını yitiriveren insanın düştüğü acınası duruma merhametten nasibini almamış zalimler bile üzülürler. Zavallı insan, talihsizliğinin farkında olmadan kahkahalar atıp şarkılar söyleyebilir. Böyle biriyle karşılaştıklarında insanların hissettikleri acının karşılarındaki kişinin hissettikleriyle ilgisi yoktur. Aynı talihsizliği kendileri yaşamış olsalar kim bilir ne halde olacaklarını düşünüp üzülürler. Aynı felaketi

[2] Bkz. I.ii.3.

yaşasalar içine düşecekleri vaziyetin boyutunu şimdiki gibi mantıklı bir biçimde değerlendiremeyeceklerdir bile.

12 Hastayken çektiği acıyı dile getiremeyen yavrusunun sızlanışı karşısında bir annenin duyduğu endişeyi düşünün. Çocuğunun çaresizliği karşısında çaresizliğe düşen anne çektiği acının sonucunda evladının başına ne geleceğini kestiremez ve o anne için artık elemin ve kederin başka tarifi yoktur. Çocuk ise hissettiği huzursuzluğa saniyelik olarak odaklandığından aslında müthiş bir acı çekmiyordur o an. Gelecekle kıyaslayacak olursak çocuk iyi düşünemediğinden ve öngörü sahibi olmadığından o an için güvende sayılır kaldı ki insana en çok işkence çektiren korku ile endişenin panzehri ise iyi düşünememektir ve öngörü sahibi olamamaktır. Bu çocuk büyüyüp de yetişkin olduğu zaman önünde sonunda aklı ve mantığı korkunun ve endişenin pençesinde boş yere debelenecek zaten.

13 Ölülere karşı bile sempati duyarız ve bu noktada asıl önemli olan şeyi ölüyü bekleyen korkutucu istikbali göz ardı ederiz. Hislerimizi derinden sarsan şey tamamen ölü olma hali fikridir ve bu sarsılışımızın aslında ölen kişiye hiçbir faydası yoktur. Güneş ışığından mahrum kalmak, yaşamdan ve sohbetten kopmak, soğuk bir mezarda yatarken çürüyüp solucanlara yem olmak, dünya üzerinde zihinlerden, kısa bir vakitte de akrabaların ve dostların kalbinden, belleklerinden silinecek olmak bize göre acı verici bir durumdur. Böylesi büyük bir felaketi yaşamış biri için ne hissedersek hissedelim azdır diye düşünürüz. Ölen kişi herkes tarafından unutulma tehlikesi ile karşı karşıyadır ve onun sayesinde duygudaşlığımızın değeri iki katına çıkmış olur. Ölünün anısını beyhude bir gayretle onurlandırmaya çalışarak aslında kendi ıstırabımız için çabalamaktayızdır ve bunun için ölenin hüzünlü anısını yapay bir uğraşla yaşatmaya çabalarız. Duyduğumuz sempatinin ölüyü teselli etmemesi sanki felaketi daha da kötüleştiriyormuş gibi gelir. Ne yaparsak yapalım her şey nafiledir ve diğer tüm acıları teskin eden ne varsa, pişmanlığımız,

sevgimiz, matemimiz ölen kişiyi rahatlatmaz, yalnızca bizim daha çok ıstırap duymamıza sebep olur. Ölünün huzuru bu durumların hiçbirinden etkilenmez, bu düşüncelerin hiçbiri onun sonsuz istirahatinin emniyetini bozamaz. Ölü olma halinin yarattığı değişimi düşündüğümüzde, ruhumuzu -bu şekilde ifade etmemde sakınca yoktur sanıyorum- cansız bir bedenin içindeymiş gibi hayal edip ne hissedeceğimizi anlamaya çalıştığımızda merhumu düşünerek muhayyilemizde canlandırdığımız iç sıkan o sonsuz kasvet büsbütün artar. Hayal gücümüzün yarattığı bu illüzyon, yani çürüyüp gittiğimizi hayal etmemiz bize öyle korkunç gelir ki bunun fikri bile, her ne kadar ölüyken canımız yanmayacak olsa da yaşarken bize kendimizi çok kötü hissettirir. İşte bu noktada insan olmanın ilkelerinden en önemlisi ve saadetimizin en kuvvetli zehri ölüme karşı duyduğumuz o büyük korku ortaya çıkar. Bu korku aynı zamanda insanlığın bireye zarar veren onu alçaltan merhametsizliğine gem vurmakta bireyi koruyup kollamaktadır.

Konu II: Karşılıklı Duyulan Sempatinin Hazzı

1 Sempati her ne sebeple ya da her ne şekilde hissediliyor olursa olsun başkalarının da bizimle aynı duyguları paylaştığını ve hepimizin duygudaşlık içinde olduğunu görmek kadar bizi mutlu eden başka bir şey yoktur. Aksi bir durum olduğunda da bizi bundan daha çok sarsan başka bir şey olamaz. Sahip olduğumuz duyguların tümü ile ilgili öz sevginin arılığı üzerinden çıkarım yapmaya düşkün kimseler kendi ilkeleri gereğince duygudaşlığı paylaşırken hissedilen mutlulukla ya da paylaşamama durumunda hissedilen acıyla ilgili izahı gerektiren bir zarar yaşadıklarını düşünmezler.[3] Bu kişilerin düşüncesine göre insan zayıf olduğu noktayı, başkalarının yardımına muhtaç olduğu anı bilir ve başkalarının kendisi ile aynı tutkuları paylaştığını gördüğünde mutlu olur çünkü bu durum o insanların kendisine yardım edeceği anlamına gelir; tersi bir durum olduğunda ise üzülür zira kendisine muhalefet olunacağını bilir. Fakat bu noktada mutluluk da hüzün de çoğunlukla öyle önemsiz olaylarda öylesine anlık hissedilmektedir ki bu da bize söz konusu durumlarda bireysel çıkar gözetilerek hareket edilemeyeceğini göstermektedir. İnsan, arkadaş topluluğunun ilgisini çekmek için çabalarken etrafına bakıp da yaptığı şakalara kendisi dışında kimsenin gülmediğini fark ettiğinde mahcup olur. Öte yandan arkadaşları da neşelenirse kişi memnun olur ve arkadaşlarının kendisi ile aynı hisleri paylaşması takdir edildiğinin en büyük göstergesidir.

2 Şüphesiz bir ölçüye kadar katkı sağlıyor olsa da kişi-

[3] Bkz. Smith'in Bernard Mandeville'i (VII.ii.4), Thomas Hobbes'u (VII.iii.1) tartıştığı kısımlar.

nin hissettiği neşeye sempati duyanların ilaveten sağlamış olduğu canlılık, kişinin yaşadığı hazzın ortaya çıkışının yegane sebebi olamaz ki aynı şekilde duygularına sempati duyanın olmaması da kişinin bu hazzı yaşayamamaktan dolayı hissedeceği hayal kırıklığının yegane sebebi değildir. Bir kitabı ya da şiiri pek çok kez okuduğumuzda artık kendi başımıza okumaktan zevk almazken bir arkadaşa okumaktan haz duyabiliriz. Arkadaşımız için şiir ya da kitap yeni olanın tüm çekiciliğini barındırmaktadır. Bizde uyandırmadığı heyecanın arkadaşımızda doğal olarak uyandığını görmenin şaşkınlığını ve memnuniyetini duyarız. Eserin konusunu bize düşündürttükleri ile değil arkadaşımıza düşündürttükleri ışığında değerlendiririz ve arkadaşımızın aldığı zevk dolayısıyla ona karşı duyduğumuz sempati bizim de zevk almamızı sağlar. Öte yandan arkadaşımız hiç zevk almıyor olsaydı, bu durum canımızı sıkabilirdi ve eseri ona okumaktan haz almayabilirdik. Aslında ikisinde de benzer bir durum söz konusu. Neşemize eşlik eden birinin olması şüphesiz bizim neşemizi de arttırmakta eğer sessizlik olursa bu da şüphesiz bizi hayal kırıklığına uğratabilmektedir. Eşlik eden birinin olması aldığımız hazza katkı sağlarken olmaması acı verebilmektedir fakat her iki durum da hissettiğimiz hazzın ya da acının yegane sebebi değildir. Başkalarıyla duygularımızın ortaklık oluşturması haz veriyor gibi görünürken ortaklığın oluşmaması ise acı veriyormuş gibi görünebilir fakat bu tutumun tek izahı bu olamaz. Arkadaşlarımın sempati ile benim sevincime ortak olması sevincimi coşturacağından bana haz verir. Ancak kederli olduğumda kederimi arttırmak için bana sempati duyuyor olsalardı bu bana haz vermezdi elbette. Sempati her halükarda sevinci coşkun hale getirir, kederi ise hafifletir ve başka yoldan tatmin sağladığı için sevincimizi canlandırırken kederi de hissetmeye hazır bir kalbin içine sızabilecek derecede naif hale dönüştürdüğü için hafifletmiş olur.

3 Görülüyor ki, dostlarımızla uyuşmanın sağlanabile-

ceği tutkulardan ziyade sağlayamayacak olanları üzerinden iletişime geçmeyi daha çok istiyoruz. Uyuşmanın zor olduğu durumda oluşan sempati bizi kolay olanına oranla daha çok tatmin ederken sempatinin hiç oluşmaması ise bizi daha çok sarsıyor.

4 Talihsiz bir kimse kendisine acı çektiren şeyi anlatabileceği birini bulduğunda nasıl da rahatlar. Sempati duyana içini dökerek acısını az da olsa hafifletir. Sempati duyan kişi talihsiz olanın acısını paylaşır demek uygun olmaz. Bu kişi talihsiz olanla aynı acıyı hissetmekle birlikte o insanın acısının ağırlığını da azaltır. Fakat sempati duyan kişi yaşanan talihsizlikle bağ kurarken kederin bir ölçüde yinelenmesine, çekilen derde sebep olan olayın kişinin hatırasında yeniden canlanmasına da neden olur. Talihsiz kişi daha çok gözyaşı akıtır ve üzüntünün getirdiği zayıflığa teslim eder kendini. Ancak, bu durumdan haz da duyar, rahatladığı bellidir. Zira karşıdaki kişinin canlanmasına ve yinelenmesine sebep olduğu keder sayesinde oluşan sempati yaşanan acının artan keskinliğini telafi etmektedir. Öte yandan talihsiz kişiye edilebilecek en büyük hakaret yaşadığı felaketi hafife almak olur. Dostlarımızın mutluluğundan etkilenmiyormuşuz gibi yapmak kabalıktır fakat çektikleri derdi anlattıklarında sert bir tavır takınmak ise en hakiki ve en büyük insafsızlıktır.

5 Sevgi olumlu, kızgınlık ise olumsuz bir tutkudur. Arkadaşlarımızın kızgınlığımızı paylaşmaması dostluğumuzu benimsememelerinden iki kat daha fazla endişelendirir bizi. Takdir topladığımızda arkadaşlarımız bundan hiç etkilenmezse onları mazur görebiliriz fakat başımıza bir şey geldiğinde umursamaz davranırlarsa işte o zaman sabrımızı yitiririz. Mutluyken bize karşı sempati duymamaları bizi öfkelendirebilir ancak kızgınken sempati duymazlarsa bu bizi iki misli öfkelendirir. Yakınlarımız dostlarımızla arkadaşlık etmekten kaçınabilirler ancak düşmanlarımıza karşı husumet beslemekten geri duramazlar. Dostlarımıza karşı düşmanlık beslemeleri bizi kızdırmaz. Öyle bir du-

rum olduğunda arkadaşlarımızla bazen önemsiz bir münakaşaya girişebiliriz ancak düşmanımızla dostluk ederlerse o zaman çok ciddi bir tartışma yaşarız. Olumlu birer tutku olan sevgi ve sevinç ilave bir zevk sağlamadan bizi manen tatmin edebilir. Keder ve kızgınlık ise acı ve ıstırap verir ve sempatinin teselli ile sağladığı iyileştirici güce bu noktada daha çok ihtiyaç vardır.

6 Yaşadığı bir olaydan ötürü kendisine karşı duymuş olduğumuz sempatinin onu mutlu ettiği, eksikliğinin ise incittiği birine karşı sempati duyabiliyor olmaktan haz duyarız, duyamıyor olmak ise bizi incitir. Muvaffakiyet yaşamış birini tebrik etmeye koşarken dertli olanla da yas tutarız. Kalbindeki tutkuların her birine bütünüyle sempati duyabildiğimiz kişi ile kurduğumuz muhabbetten aldığımız haz, o kişinin kederinin verdiği acıyı telafi eder hatta öteye bile geçer. Sempati duyamıyor olmak her zaman için nahoş bir durumdur. Sempati yoluyla hissedeceğimiz acının hazzını yaşayamadığımızı, karşımızdakinin rahatsızlığını paylaşamadığımızı görmek bizi incitir. Yaşadığı talihsizliğe feryat figan eden birini gördüğümüzde acısını kendi acımız gibi benimsedikten sonra durumun aynı şiddetli etkiyi bizim üzerimizde yaratmadığını görünce karşımızdakinin ıstırabı bizi afallatır zira aynı şeyleri bir türlü hissedemeyiz ve kişinin bu tavrını ödleklik ve acizlik olarak algılarız. Öte yandan başka birinin aşırı mutlu olduğunu, havalarda uçtuğunu görmek bizi sinirlendirir ve o kişiyi bahtı açık biri olarak göremeyiz. Aynı şeyleri hissedemediğimiz için rahatsız oluruz ve bu tavrın münasebetsizce ve ahmakça olduğunu düşünürüz. Herhangi bir espriye bir arkadaşımız bizim düşündüğümüzden ve gülebileceğimizden daha uzun süreyle ve daha yüksek sesle gülerse esprinin tadını kaçırır.

Konu III: Başkalarının Hisleriyle Kendi Hislerimiz Arasındaki Ahenge veya Ahenksizliğe Bakarak O Hislerin Uygun ya da Uygunsuz Olduğu Kanaatine Varmak

1 Kişinin özgün tutkuları ile ona sempati duyan diğer kişinin duyguları ahenk içindeyse sempati besleyen kişi hissedilenin yerinde ve uygun olduğunu ve maksadını aşmadığını düşünür. Aksi takdirde yaşananı kendine mal ettiğinde şayet sempati duyduğu kişi ile aynı şekilde hissetmezse karşısındakinin hislerinin yersiz olduğunu, uygun olmadığını ve maksadını aştığını düşünür. Kişinin tutkuları maksadı aşmıyorsa, duruma uygun düşüyorsa, söz konusu tutkuyu tasvip edebilmek için o kişiye karşı bütünüyle sempati duyabilmemiz gerekir. Eğer bütünüyle sempati duyamıyorsak o tutkuyu tasvip edebilmemiz mümkün olmaz. Beni inciten olaya karşı öfkelenen biri, kendisiyle aynı oranda sinirlendiğimi görünce öfkemi muhakkak ki tasvip edecektir. Bana karşı duyduğu sempati sayesinde kederimi anlayabilen biri hissettiğim üzüntüyü makul bulacaktır. Aynı şiiri, aynı resmi benim kadar çok beğenen biri, beğeni hususunda adil davrandığımı düşünür. Benimle aynı espriye gülen biri attığım kahkahanın uygun olduğunu düşünür. Aksi takdirde bu gibi durumlarda benden farklı hisseden ya da benim gibi hissetmeyen biri, kendi hisleri ile benimkileri kıyasladığında aradaki uyumsuzluktan dolayı benim hislerimi tasvip etmeyecektir. Eğer benim kinim onunkine nazaran daha şiddetliyse, kederim onu en hassas noktasından yakalayamayacak kadar büyükse, beğeni seviyem onunki ile eş tutulamayacak kadar yüksekte ya da alçakta kaldıysa, o yalnızca gülüm-

serken ben içten ve derin kahkahalar atıyorsam ya da o kahkaha atarken ben yalnızca gülümsüyorsam, bütün bu hallere neden olan olayın beni etkileyiş biçimini düşündüğünde, kendi hisleri ile benimkilerin oransal olarak birbirini aştığını ya da birbirinin altında kaldığını gördüğünde, karşımdaki kişi beni -az ya da çok- bir şekilde tasvip etmeyecektir. Tüm bu durumlarda benim hislerimi ölçüp biçerken karşı tarafın temel aldığı standart kendi hisleridir.

2 Başkasının fikirlerini onaylayabilmemiz için o kişinin fikirlerini benimsememiz gerekir. Fikirleri benimsemek o fikirleri onaylamak anlamına gelir. Bir yargı, seni ve beni aynı şekilde ikna edebiliyorsa kanaatini tasvip ederim aksi halde tasvip edemem elbette ki. Uyum yoksa onay vermemin mümkün olmadığını bilirim. Başkalarının fikirlerini tasvip edip etmememizin o fikirlerin bizimkilerle uyum içinde olup olmayışına bağlı olduğu herkesin kabul ettiği bir şeydir. Başkalarının duygularını ya da tutkularını tasvip edip etmediğimiz durumlarda da aynı şey geçerlidir.

3 Bazı durumları sempati duymadan ya da aynı duygulara sahip olmadan da onaylar gibi görünebiliriz; bu tür bir onaylamanın yarattığı algı ile birini tasvip ederken yaşadığımız duygu birbirinden ayrılırlar. Biraz dikkat edersek göreceğiz ki böyle bir durumu onaylarken bile arada yine sempati ve duyguların uyumu söz konusudur. Sıradan bir olay üzerinden örnek vereceğim zira bu tür anlarda insanın muhakeme yeteneği yanlış bir yöntem izleme eğiliminde olmaz pek. Yapılan bir şakayı onaylayabiliriz ve o an havamızda olmadığımız ya da dikkatimizi başka şeye verdiğimiz için kendimiz şakaya gülmesek de arkadaşımızın attığı kahkahanın makul ve uygun olduğunu düşünebiliriz. Fakat tecrübelerimiz sayesinde hangi durumların bizi güldürebildiğini bildiğimiz için bu esprinin de komik olduğunu biliriz. Bu nedenle arkadaşımızın espriye gülmesini onaylarız ve verdiği bu tepkinin doğal olduğunu, espriye uygun düştüğünü düşünürüz. Her ne kadar ruh halimiz gereği arkadaşımızla aynı tepkiyi vermemiş olsak

da çoğu zaman benzer bir durumda aynı şekilde davranacağımızı biliriz.

4 Aynı durum diğer bütün tutkular için de geçerlidir. Sokakta yürürken yanımızdan ıstırap içinde olduğu her halinden belli olan bir yabancı geçse ve biri bize o kişinin az evvel babasının ölüm haberini aldığını söylese o kişinin hissettiği elemi tasvip etmeme gibi bir durumumuz olamaz. Çoğu zaman o insanla aynı şiddette kederlenebilmek bir yana -ki bu insaniyetsiz olduğumuzu göstermez- yaşadığı olay sebebiyle onun adına endişelenmekte bile güçlük çekebiliriz. Belki o kişiyi ve babasını tanımıyoruzdur, belki o an dikkatimizi başka bir şeye vermişizdir ve ona acı çektiren çeşitli koşulların hiçbirini zihnimizde canlandıramamışızdır. Fakat önceki tecrübelerimize dayanarak biliriz ki böyle talihsiz bir durumda insanın çektiği ıstırap oldukça derindir ve olayın tümünü detaylıca düşünsek şüphesiz o kişiye karşı yürekten sempati duyarız. Sempati duyamıyor olsak da kişinin o an hissettiği kederi makul bulabilmemizin temelinde bu koşul sağlandığı takdirde bizde zuhur edecek olan sempatinin yarattığı bilinç yatmaktadır. Geçmişteki tecrübelerimize dayanarak bu ve başka pek çok konuda sempati duyduktan sonra ne hissediyor olmamız gerektiğine dair vardığımız genel hükümler vardır. Bu hükümler o an sempati duyamadığımızdan ötürü hissediyor olduğumuz duygularımızın duruma uygun düşmediğini anlamamızı sağlarlar.

5 Devamında bir eylemi getiren ve eylemi erdemli ya da kusurlu kılan hislerimiz veya duygularımız iki farklı açıdan ya da iki farklı ilişki üzerinden değerlendirilebilir: İlki o hisse ya da duyguya neden olan sebep ve gerekçe açısından, ikincisi de o hissin ya da duygunun sonucu veya yarattığı etki açısından.

6 Duygunun sebebi ya da nesnesiyle arasındaki ilişkinin uyumlu ya da dengeli olup olmaması akabinde gelecek olan eylemin uygunluğunu-uygunsuzluğunu, münasip olup olmama durumunu etkiler.

7 Duygunun, fayda sağlayacak ya da zarar verecek olan etkileri hedefliyor olması ya da bu tür etkileri üretme eğiliminde olması duygunun ardından gelişecek olan eylemi ya ödüllendirilecek kadar kıymetli ya da cezalandırılmayı hak edecek kadar kusurlu kılar.

8 Son zamanlarda filozoflar duyguların eğilimleri üzerine yoğunlaşmaktalar ve duygu ile nedeni arasındaki ilişki üzerine kafa yormamaktalar. Günlük yaşam içerisinde bir başkasını yargılasak bunu o kişinin hal ve hareketleri ya da o hal ve hareketlerini yöneten duyguları ışığında yaparız. Bir başkasını aşırı sevgi gösteriyor, aşırı keder ya da aşırı öfke duyuyor diye suçlarken bunu yalnızca tavırlarının yıkıcı etkilerini düşündüğümüzden değil aynı zamanda bu hareketlere sebep olan olayın bu denli büyütülecek bir şey olmadığını düşündüğümüzden yaparız. Bize göre o kişinin yaşadığı olay o kadar da talihli bir olay değil, başına gelen musibet o kadar da korkunç değil, kendisini tahrik eden şey o kadar şiddetli bir tutku uyandıracak kadar önemli bir şey değildir. Hissettiği duygunun şiddeti ile sebebi arasında bir denge olsaydı tavrını makul bulup onaylayabilirdik.

9 Herhangi bir duygu ile sebebi arasında denge olup olmadığını tartarken başka bir kurala ya da kaideye gerek duymaksızın tek düşündüğümüz söz konusu duygunun bizde de aynı hissi uyandırıp uyandırmayacağıdır. Yaşananı sanki bizim başımıza gelmişçesine özümsediğimizde karşı tarafın hissettiği ile aynı şeyi hissedeceğimizi düşünürsek o duyguya sebep olan olayla duygu arasında bir denge olduğunu, aralarında münasip bir durum oluştuğunu düşünürüz aksi bir durumda ise hissedileni onaylamaz aradaki ilişkiyi dengesiz, hissedileni de aşırı buluruz.

10 İnsan başkasının duyularını değerlendirirken kendininkileri esas alır. Karşımdakinin görme yetisini, duyma yetisini, zekasını, öfkesini, sevgisini kendiminki ile karşılaştırıp bir yargıya varırım. Başka bir yöntemle yargıya varabilmem ne mümkündür ne de mümkün olabilir.

Konu IV: Aynı Konunun Devamı

1 Başkasının duygularının uygunluğunu ya da uygunsuzluğunu bu duygunun kendi hissedeceğimize denk düşüp düşmemesi üzerinden yargılayabiliriz ve bu da iki şekilde olur. İlk yargıya o duyguyu yaratan nesnenin bizle ya da o duyguyu hissedenle aramızda hususi bir ilişkinin bulunmadığı bir durum üzerinden, ikinci yargıya da bizi ve o kişiyi hususi olarak etkileyen bir durum üzerinden varabiliriz.

2 I Bizle ya da hislerini yargıladığımız kişi ile arada hususi bir ilişkinin olmadığı nesnelere karşı hissettiklerimiz ile yargıladığımız kişinin hissettikleri birbirine denk düşüyorsa o kişinin zevkine güveniriz ve doğru yargıda bulunduğunuz düşünürüz. Bir ovanın güzelliği, bir dağın azameti, bir binanın süsleri, bir tablonun konusu, bir söylevin kompozisyonu, üçüncü bir kişinin tavırları, farklı niceliklerin ve rakamların oranı, evrenin o büyük mekanizmasının gizli döngülerle, sıçramalarla durmadan ortaya çıkardığı birbirinden farklı görüntüler, bilimi ilgilendiren ve zevk sahibi olmayı gerektiren bütün konular ne kendimizin ne de arkadaşımızın hususi bir ilişkiye girmediği konulardır. Hepsine biz de arkadaşımız da aynı tavırla yaklaşırız, bu konulardan hiçbirine özel bir sempati duymayız ya da söz konusu nesnenin hislerimizle ve duygularımızla mükemmel bir ahenk oluşturduğunu düşünmeyiz, geçirdikleri değişimleri tahayyül etmeyiz. Ama yine de çoğu kez arkadaşımız da biz de farklı şekillerde etkilenmeler yaşarız. Bunun da iki sebebi vardır; ya ikimizin de yaşam alışkanlıkları başka olduğundan ve karmaşık nesnelerin değişik yanları farklı derecelerde ilgimizi çektiğinden ya da duyu-

larımızın sahip olduğu doğal hassasiyet derecesi muhtelif seviyelerde olduğundan farklı şekillerde etkileniriz.

3 Bu gibi açık ve basit durumlarda arkadaşımızın duyguları kendimizinki ile benzeşse hatta ikimizle aynı fikri paylaşan tek bir kimse olmasa bile ve tüm hislerini onaylıyor olsak da arkadaşımız böyle bir durumda ne övgüyü ne de takdiri hak eder. Ancak duygularının bizimki ile benzeşmesi bir yana arkadaşımız bizim duygularımıza yol gösterip onları yönlendiriyorsa ve şekillendirirken de bizim gözden kaçırdığımız birçok detayı yakalamışsa ve hepsini de nesnenin çeşitli hallerine adapte edebiliyorsa tüm bunları onaylamakla kalmaz bu sıra dışı ve beklenmedik keskinlik ve algı karşısında şaşırır, hayrete düşeriz. İşte bu noktada arkadaşımız büyük bir beğeniyi ve takdiri hak eder. Şaşkınlığımızla ve beğenimizle kuvvetlenen bu onay hayranlık dediğimiz hissi oluşturur ve bu noktada takdir etmek de bu hissin en doğal ifade ediliş biçimidir.[4] Korkunç derecedeki bir çirkinlik üzerine yargıda bulunan biri yerine eşsiz bir güzellik üzerine yargıda bulunan birinin tercih edilmesi ve iki kere ikinin dört etmesi herkes tarafından kabul görür ancak tabii ki büyük hayranlık uyandıran şeyler de değillerdir. Saniyeyi bile ayırt edebilen, güzelliğin ve çirkinliğin arasındaki nadir farkları algılayabilen zevk sahibi insanın keskin ve ince muhakemesi, tecrübeli bir matematikçinin hiç zorluk yaşamadan en karmaşık ve şaşırtıcı hesaplamaları yapabilmesi; işte böyle durumlarda zevk sahibi olan biri ile bilimde lider olan kişi bizim hislerimize yol gösterip onları yönlendiriyordur. Bu kişilerin gelişmiş üstün yeteneklerinin doğruluğu bizi hayrete düşürüyordur ve bizi şaşırtıyordur. Bu kişiler beğenimizi kazanırlar ve alkışı hak ederler. Entelektüel erdemlere karşı duyduğumuz hayranlığın büyük bir kısmının temelini oluşturan şey işte bu tavrımızdır.

4 Bu vasıfları ilgi çekici hale getiren şeyin işe yararlıkla-

[4] Bkz. I.ii.1.12.

rı olduğunu düşünebiliriz; şüphesiz her biri ile alakadar olduğumuzda işe yarar olduklarını düşünmek hepsine yeni bir değer de katmaktadır.[5] Aslında başkasının yargısını yalnızca işe yarar olduğu için değil, doğruya ve gerçeğe uygun, tam ve hatasız olduğu için de onaylamaktayız ve açık olan şu ki birinin yargısına gerçeklik ve doğruluk atfetmemizin altında yatan sebep o yargının kendimizinki ile uyum sağlıyor olmasıdır. Zevk sahibi olanın görüşü de aynı şekilde öncelikle onaylanır fakat işe yarar olduğu için değil, doğru, incelikli, beğenilen nesne ile arasında mükemmel bir ayar tutturabildiği için onaylanır. Bu tip vasıfların işe yararlığı onları hemen onaylamamızı sağlamaz, işe yararlık yalnızca sonradan aklımıza gelen bir düşüncedir.

5 II Bir şekilde bizi ve duygularını yargıladığımız kişiyi etkileyen nesneleri göz önünde bulundurduğumuzda ikimizin duyguları arasındaki ahengi ve dengeyi koruyabilmek bir kat daha zorken aynı zamanda muazzam derecede de önemlidir. Arkadaşım başıma gelen talihsizliğe, beni inciten olaya benimle aynı açıdan bakmıyor olabilir doğal olarak. Çünkü yaşadığım olay asıl beni etkiliyordur. Başıma gelen olayı, bir tabloyu ya da bir şiiri ya da felsefi bir öğretiyi değerlendirdiğimiz gibi değerlendirmeyiz, o yüzden ikimiz de durumdan farklı şekillerde etkileniriz. İkimiz için ehemmiyet arz etmeyen nesnelere karşı hislerimizin birbirine benzememesini kolaylıkla anlayabilirim ancak başıma gelen talihsizlikte ya da beni inciten bir olayda aynı şeyi hissedemiyor olmak göz ardı edebileceğim bir durum değildir. Benim beğendiğim bir tabloya, bir şiire ya da bir felsefi öğretiye arkadaşım kıymet vermiyorsa bu konuda onunla tartışmamda bir sakınca yoktur. İkimiz de bu konuya fazla ehemmiyet vermeyiz. Kıymet vermediğimiz her bir konu ikimizi de fazla alakadar etmeyen konulardır. Bu nedenle fikirlerimiz çatışsa da duygularımız

[5] Bkz. Hume ile ilgili tartışma IV.ii.3-7.

hemen hemen aynı ayarda kalabilir. Fakat arkadaşımı ve beni doğrudan ilgilendiren konularda ise durum tam tersidir. Mütalaa ettiğimizde arkadaşımın sunduğu yargılar ile zevk meselesi olan durumlarda hissettikleri benim yargılarımla ve duygularımla ters düşse de bu zıtlığı kolayca görmezden gelebilirim hatta mizacım gereği bu tip konularda arkadaşımla sohbet etmekten zevk bile alabilirim. Başıma gelen talihsizlikle alakalı arkadaşım benle duygudaşlık kurmuyorsa, zihnimi kurcalayan kedere denk bir şeyler hissetmiyorsa, beni inciten neyse ona sinirlenmiyorsa, beni öfkeden çıldırtan şeye karşı aynı şeyi hissetmiyorsa bu konuda onunla tartışmam bile. Bu noktada birbirimize tahammül edemeyiz. Ne ben onun dostluğunu kaldırabilirim ne de o benimkini. Arkadaşım benim hiddetimin ve tutkumun karşısında şaşkınlığa düşerken ben de arkadaşımın duygusuzluğuna ve hissizliğine hiddetlenirim.

6 Talihsizlik yaşayan kişinin duygularına denk duygular besleyen kişi, bu tür durumlarda öncelikle kendini karşısındakinin yerine koymak için gayret göstermeli ve talihsiz kişinin çektiği ıstırabın her bir zerresini kendi başına gelmişçesine özümsemelidir. Arkadaşının yaşadığı olayın her bir salisesini benimsemeli, olayın kendi başına geldiğini hayal etmek için mümkün olduğunca büyük bir çaba göstermelidir ve duyduğu sempatinin oluşmasını sağlayan da bu çabadır.

7 Bütün bunlara rağmen elbette ki karşı tarafın hisleri acı çeken kişininki kadar şiddetli olamaz. İnsanlık, tabiatı dolayısıyla başkalarına sempati duyar, ancak hiçbir zaman olaydan birincil olarak etkilenen kişinin hissettiği tutkuları bütünüyle idrak edemez. Sempati, olayı kendi başımıza gelmiş gibi tahayyül ettiğimizde kurulur fakat bu tahayyül geçicidir. Sempati duyanın güvende olduğu, asıl acı çekenin kendisi olmadığı fikri sürekli araya girer. Bu durum acı çeken kişinin tutkularına benzer bir şey hissedilmesini engellemez ancak tutkuyu aynı şiddetiyle algılamaya mani olur. Olaydan birincil olarak etkilenen kişi bu durumun

farkındadır ve mutlak bir sempati duyulmasını heyecanla arzular. Kendisini rahatlatacak olan bir tek şeyin yani karşısındakilerin hissedeceği duygularla kendininkilerin uyumunun özlemini çeker. Böylesi şiddetli ve uyumu yakalamanın güç olduğu tutkulara karşılık karşısındakilerin kalplerindeki duyguları her açıdan görebilmek, onlarla aynı ritmi yakalayabilmek acı çeken kişinin tek tesellisidir. Bu teselliye ulaşmayı da ancak kendi tutkusunu karşısındakilerin anlayabileceği seviyeye indirerek umut edebilir. Acının doğal keskinliğini, bu şekilde anlatmamda sakınca yoktur sanırım, törpülemesi gerekir ki etrafındakilerin duyguları ile kendisininkiler arasındaki ahengi ve uyumu yakalayabilsin. Bir bakıma başkalarının hissettiği hiçbir zaman kendi hissettiği ile aynı olmayacak ve karşıdakilerin acıma duygusu asıl acıya asla benzemeyecek zira sempatinin oluşmasını sağlayan gizil bilinçte olayın kendi başınıza geldiğini ancak hayal edebilirsiniz ve bu da hissedilenin etkisini azaltır ama bir dereceye kadar farklı bir versiyonunun oluşmasını sağlayıp acıya oldukça farklı bir şekil de verir. Bu iki duygunun birbiri ile bir denkliğinin olduğu açıktır ve bu da toplumun ahengi için yeterlidir. Duygular tıpatıp aynı olmasalar da birbirlerine uyum gösterirler ve ihtiyaç duyulan gerekli olan da budur.

8 Bu uyumu yaratabilmek için de doğa acı çekenin içinde bulunduğu durumu benimsemeyi öğretir insana ve aynı şekilde acı çekene de ona sempati duyanların halini benimsemeyi öğretir. Karşı taraf sürekli olarak kendini talihsizlik yaşayan kişinin yerine koyar ve onun duygularına benzer duygular hisseder. Acı çeken kişi de aynı şekilde kendini karşı tarafın yerine koyar ve kendisini anlayabilmeleri için kederine rağmen serinkanlılığını korumaktan bir dereceye kadar kendisinin sorumlu olduğunu bilir. Karşı taraf, asıl acı çeken kişi kendisi olsaydı ne hissederdi sürekli olarak bunu düşünür; acı çeken kişi de mütemadiyen başkasının acısını anlamaya çalışan biri olsaydı bu durumdan nasıl etkilenirdi bunu hayal eder. Kişiler duyduk-

ları sempati ile durumu acı çekenin gözünden görürler. Acı çeken kişi de karşısındakine sempati duyar ve hazır karşılarındayken o da duruma bu kez etrafında olan kişilerin gözünden bakma fırsatını yakalar ve bu gözlemden sonra bir nevi yansıma yoluyla hissettiği bu tutku asıl hissettiğinden daha zayıf bir tutkudur. Acı çeken kişi bu noktada kendisine sempati duyan insanların karşısına çıkmadan evvel kendi durumunu riyasız ve tarafsız bir ışık altında görme şansını yakalar ve hissettiği duygunun başkalarını ne yönde etkileyeceğini önce düşünmez ancak yaptığı bu muhakeme sonucunda duygularının şiddetinde elbette ki bir hafifleme olacaktır.

9 Zihin bu sebeple nadiren çok huzursuz olur fakat yarenlik zihne biraz da olsa sakinlik ve huzur verir. Arkadaşımızın yanına gidince gönlümüz biraz da olsa rahatlayıp sakinleşir. Sempatinin etkisi anında hissedileceği için kendimizi arkadaşımızın yerine koyup durumumuzu nasıl gördüğünü anlamaya çalışıp olaya bir de onun gözünden bakmaya çalışırız. Sıradan birinin bize arkadaşımız kadar sempati duymasını beklemeyiz. Yaşadığımız şeyi en küçük detayına kadar arkadaşımıza anlatırken sıradan bir tanıdıkla hiçbir şeyi paylaşmayabiliriz. O yüzden arkadaşımızın yanında daha bir sakinleşiriz ve başımıza gelen olaya kafa yorabilmesi için olayın ana hatlarını çizmek için çabalarız. Bir grup yabancının bize büyük bir sempati duymasını beklemeyiz o yüzden karşılarında sakinliğimizi korur ve tutkumuzun şiddetini belli bir seviyeye indirmeye çalışırız ki arkadaşımızın da aralarında bulunduğu bu grup bizi anlayabilsin. Bunu içtenlikle yaparız. Zira kendimizi kontrol edebiliyor olsaydık herhangi bir tanıdık bizi arkadaşımızdan, bir grup yabancı ise herhangi bir tanıdıktan daha çok sakinleştirebilirdi bizi.

10 Bazı zamanlarda zihin sahip olduğu huzuru maalesef ki yitirebilir. Dostluk ve muhabbet zihnin sakinliğe yeniden ulaşmasını sağlayan en güçlü ilaç olmakla birlikte bireysel tatmin yaşayabilmek ve zevk alabilmek için sahip

olunması gereken dengeli ve mutlu mizacın da korunabilmesini sağlar. Emekli olup da evinde oturan ve zihninde bir şeyleri kuran biri kızgınlıkları ve kederi üzerine sürekli durup düşünür. Bu kişi insaniyetli de olsa herkesten daha cömert ve daha iyi bir mizah anlayışına sahip biri de olsa toplumdaki diğer insanlarda bulunan dengeli ve mutlu mizaç bu kişide yoktur.

Konu V: İyi ve Saygıya Layık Erdemler

1 Acı çekenin yerine geçip onun duygularını anlamaya çalışan kişi ile kendisine sempati duyanın hissettiklerini anlaması için duygularını belli bir seviyeye indiren acı içindeki kişinin eylemlerinin temelinde iki grup erdem yatar. Yumuşak, nazik ve iyi olanlarla samimi bir tevazuyu, şefkati, insaniyeti barındıran eylemler dayanağını bir grup erdemden alırlar. Tutkularımızın üzerine kurmuş olduğumuz tahakküm ile -ki bu tahakküm bizi doğamız gereği yaptığımız hareketlerin onurumuzun, gururumuzun, davranışlarımızın uygunluğunun gerektirdiği neyse ona yönlendiren bir güçtür- muazzam, yüce ve saygıdeğer olan eylemler, nefsinden feragat etme ve özdenetim ise dayanağını diğer grup erdemden almaktadırlar.

2 Muhabbet kurduğu kişilerin tüm hislerini sempati yüklü kalbinde yeniden yankılatabilen, onların yaşadığı felakete kederlenen, onları incitene sinirlenen, başlarına gelen iyi şeyle mutlu olan insan ne cana yakın insandır! Bu cana yakın dostun etrafındaki insanların içinde bulunduğu durumu hayal ettiğimizde hissettikleri minnettarlığı duyumsar, böylesine şefkat dolu bir dostun duyduğu sevgi dolu sempatinin bu kişilere verdiği teselliyi biz de hissederiz. Tam tersi durumu düşünün; yalnızca kendini düşünen, başkalarının saadetini ya da ıstırabını umursamayan sert ve taş kalpli biri ne kadar aksi bir insandır! O kişinin etrafındaki insanları düşündüğümüzde ise onunla muhabbete giren her bir faninin ve içlerinden özellikle de sempati duyacağımız o talihsiz, incinmiş insanların duydukları elemi biz de hissederiz.

3 Öte yandan her tutkuyu saygın kılan, başkalarının da

aynı şeyi hissedebilmesini sağlayan şey, hatırda olanı ve özdenetimi elden bırakmamaktır ve bunu yapan kişinin tavrını üstün iyilikte ve incelikte bir davranış olarak görürüz. Hiç zarafet içermeyen, iç çekişleriyle, gözyaşlarıyla ve bezdirici inlemeleriyle merhamet dilenen kişinin yaygara dolu ıstırabı bizi tiksindirir. Fakat vakur, sessiz, heybetli kederini şişmiş gözleriyle, titreyen dudaklarıyla ve çenesiyle ele veren uzakta duran fakat mesafeli tavrıyla bizi etkileyen kişiye saygı duyarız. O kişinin sükuneti bize de sirayet eder. Kendisini büyük bir saygı ile karşılar, uygunsuz davranıp da büyük meşakkatle koruduğu sakinliğini bozmamak için davranışlarımıza çok dikkat ederiz.

4 Kontrol altına almadan ya da sınır koymadan benzer şekilde şiddetine müsamaha gösterdiğimizde, konu ne olursa olsun, öfkenin içerdiği edepsizlik ve saygısızlık çok tiksindiricidir. Lakin en büyük yaralara hükmedebilmeyi sağlayan asil ve cömert bir tavır olan gücenme duygusu ise hayranlıkla karşılanır. Bu hayranlık acı çekenin duyma eğiliminde olacağı öfke nedeniyle değil acı çekeni gözlemleyen tarafsız kişide doğal olarak uyanan kızgınlık nedeniyle oluşur. Gücenen kişinin gözlemleyende uyandırdığı kızgınlık ise öyle kıvamındadır ki gözlemci kişi ayarı kaçıracak ne bir kelime eder ne bir jest yapar; sıradan birinin arzulayacağı bir intikam şekli veya infazından memnuniyet duyacağı seviyede bir ceza verilmesini arzular.

5 İnsan tabiatının mükemmelliğinin temelinde başkalarına kendimizden daha çok değer vermemiz, bencillik içeren duygularımızı engelleyebilmemiz, iyi niyet içeren duygularımızı ise şımartmamız yatmaktadır. İnsanlar arasındaki duyguların ve tutkuların zarafeti ve uyumu sayesinde oluşan ahengi yaratanlar bunlardır. Komşunu kendin kadar sevmen Hıristiyanlığın en büyük kuralı olduğu için komşumuzu kendimizi sevdiğimiz kadar sevmemiz ve aynı şekilde komşumuzun da bizi kendisini sevdiği kadar sevmesi aynı zamanda doğanın da en büyük kuralıdır diyebiliriz.

6 Zevk sahibi olmanın ve iyi bir muhakeme yeteneğine sahip olmanın övgüyü ve beğeniyi hak eden vasıflar olduğunu düşünürsek ikisinin de nadir rastlanacak incelikte bir duyarlık ve keskin bir kavrayış gerektirdikleri açıktır. Duyarlık ve özdenetim istisnai dereceye ulaşmış olan vasıflarda bulunurken sıradan olan vasıflarda bulunmaz. İnsanlığın sahip olduğu erdemlerin iyiliği, kaba ve basit olan birinin sahip olduğunun çok ötesinde bir duyarlılığı mecbur kılmaktadır. Büyük ve mühim bir erdem olan yüce gönüllülük ise kuşkusuz zayıf bir faninin becerebileceği seviyedeki özdenetimden çok daha fazlasını gerektirmektedir. Nasıl ki entelektüellik vasfının orta seviyesi yetenek gerektirmiyorsa, ortalama seviyedeki ahlakta da erdem aranmaz. Erdem mükemmeliyettir, olağandışı büyüklükte ve güzelliktedir, sıradan ve basit olanda bulunmaz. İyi olan erdemler öyle bir seviyede duyarlık içerirler ki sıra dışı ve beklenmedik incelikte ve hassasiyette olurlar ve bizi şaşırtırlar. Yüce ve saygıdeğer olan bu tür bir özdenetimle insan doğasının en zapt edilemez tutkularını bile alt edip insanı hayrete düşürebilirler.

7 Erdem ve uygunluk birbirinden tamamıyla farklı şeylerdir. Biri takdir edilen beğenilen vasıfları ve davranışları, diğeri ise yalnızca onayladıklarımızı niteler. Pek çok durumda en uygun tavrı sergilemek en işe yaramaz insanın bile sahip olduğu sıradan ve ortalama seviyede duyarlık ve özdenetim gerektirir hatta kimi zaman o seviye bile gerekli olmayabilir.[6] Alelade bir örnek vermek gerekirse, acıktığımızda yemek yememiz sıradan bir durumdur ve yapılacak en doğru ve uygun davranıştır ve bu davranışı herkes onaylar. Bunun erdemli bir davranış olduğunu söylemek yapılacak en saçma şey olur.

8 Öte yandan kusursuz uyumu yakalayamayan kimi davranışlar ise çoğunlukla içinde büyük bir erdem barındırırlar. Zira başarılması en zor durumlarda kusursuzluğa

[6] Bkz. VII.ii.1.

en yakın seviyeye yaklaşırlar ve bu tür durumlar özdenetimin en kuvvetlisinin gösterilmesinin gerekli olduğu durumlardır. Kimi zaman insan doğasına ağır gelen özdenetimin en güçlüsünü gerektiren durumlar yaşanır. Özdenetim insan gibi kusurlu bir yaratığın bile sahip olduğu bir şeydir ve insanın zayıflığının sesini bastırmaya ya da yoğun tutkularının şiddetini tarafsız bir gözlemcinin anlamasına yarayacak olan seviyeye indirmeye yetmez. Bu durumda acı çeken kişinin tavrı kusursuzluğa tam olarak ulaşamaz fakat yine de az da olsa takdiri hak eder hatta bir bakıma bu kişinin erdemli davrandığı bile söylenebilir. Zira tavrında cömertlik ve yüce gönüllülük sezilir ki ikisi de insanlığın büyük bir çoğunluğunun kabiliyeti dahilinde bulunmayan erdemlerdir. Gerçi kişi bu noktada bütüncül bir kusursuzluğa erişemiyor olsa da tavrı yine de bu tür çetin durumlarda olması gereken ya da kendisinden beklenen seviyeye en çok yaklaşan tavırdır.

9 Her bir tavır ya takdir edilir ya da ayıplanır ve böyle durumlarda takdirin ya da ayıplamanın derecesine karar verirken çoğunlukla iki farklı standart uygularız: İlk olarak zor durumlarda hiçbir insanın başaramadığı hatta yaklaşamadığı en uygun ve en kusursuz olanı standart olarak alabiliriz. Böyle yapınca insanların bütün davranışlarını bu standarda göre mukayese edince herkes ayıplanan kusurlu kimseler oluverir. İkinci olarak da kişinin kusursuzluğa ne kadar yaklaştığına ya da kusursuzluğun ne kadar uzağında kaldığına bakılabilir ve esasında insanlığın büyük bir çoğunluğunun davranışlarında yaklaşabildiği seviye de budur. Bu seviyeye yaklaşabilen kişi her ne kadar bütünüyle kusursuz olmaktan uzağa düşüyor olsa da takdiri hak etmektedir, yaklaşamayan biri ise ayıplanmayı hak eder.

10 Hayal gücüne hitap eden sanat eserlerini değerlendirirken de aynı şekilde davranırız. Bir eleştirmen şiirde ya da resimde büyük ustaların çalışmalarını kimi zaman zihnindeki kusursuzluk anlayışını temel alarak değerlendire-

bilir. Böyle bir değerlendirmeye tâbi tuttuğu sürece eserde hata ve kusur dışında başka hiçbir şey göremeyecektir ve ne değerlendirdiği o eser ne de bir başkası zihnindeki kusursuzluğa ulaşamaz. Ancak eseri kendi sınıfındakilerle mukayese ettiğinde farklı bir standartla değerlendirme yapıp bu tip bir eserden genelde beklenen ortalama seviyedeki mükemmeliyeti temel almış olur. Kişi böylece yeni bir ölçü ile karşılaştırma yaptığından eserin sınıfındakilerin çoğuna kıyasla kusursuzluğa daha fazla yaklaşabildiğini ve bu sebeple büyük bir takdiri de hak ettiğini görür.

II. Bölüm: Uygunluk Açısından Tutarlılık Gösteren Muhtelif Tutkuların Dereceleri

Giriş

1 Bizimle bilhassa alakası olan olayların bizde uyandırdığı tutkuların uygun ve bizi gözlemleyen kişinin hissedebileceği seviyede olabilmesi için belli bir ortalamada olması gerektiği açıktır. Eğer tutku çok yoğunsa ya da çok hafifse gözlemci acı çekeni anlayıp aynı şeyi hissedemez. Belli talihsizlikler ve incinmeler karşısında hissedilen keder ve gücenme misal çoğu insanda oldukça yoğun duygular uyandırır. Nadir de olsa bu duygular hafif de kalabilirler. Aşırılığı, zayıflığı ve öfkeyi yeniden adlandırırız ve kusurlu olana aptallık, duyarsızlık ve ruhsuzluk adını veririz. Hiçbirini hissedemeyiz fakat tanık olduğumuzda da şaşırır, hayrete düşeriz.

2 Uygunluğun gerektirdiği bu ortalama seviye her tutkuda farklılık gösterir. Bazılarında yüksektir bazılarında ise düşüktür. Her ne kadar bizde yoğun bir tutku uyandıran bir şey yaşamış olsak da kimi tutkuları güçlü bir biçimde ifade etmek yakışıksız olur. Kimi durumlarda da hissedilen tutku yoğun olmayabilir fakat tutkuyu güçlüymüş gibi ifade etmek ise nezaket göstergesidir. İlk bahsettiğimiz durum sempatinin pek hatta hiç duyulmadığı, diğeri ise sempatinin en güçlü biçimde hissedildiği tutkulardır. İnsan doğasının birbirinden farklı olan tutkularını düşündüğümüzde, sempati duyulabilme derecelerine göre, kimilerinin yakışık alan kimilerinin ise yakışık almayan tutkular olduğunu görürüz.

Konu I: Kaynağı Beden Olan Tutkular

1 I Bedensel bir durum ya da bedensel bir arzudan ötürü ortaya çıkan tutkuların güçlü bir biçimde ifade edilmesi yakışık almaz. Zira arkadaşımız bizimle aynı durumda olmadığından hissettiğimiz tutkuya karşı sempati duyamaz. Örneğin kurt gibi acıkmak her ne kadar bazen doğal, hatta kaçınılmaz olsa da her zaman için yakışıksız bir durumdur ve doymayacakmışız gibi yemeyi dünyadaki herkes görgüsüzce bir davranış olarak kabul eder. Ama yine de açlığa karşı da bir dereceye kadar sempati duyulabilir. Arkadaşlarımızın tatlı bir iştahla yemek yemeleri anlaşılır bir durumdur ve tiksinti duyduğumuzu belirtmek kabalık olur. Kibar bir tabir olmayacak fakat sağlıklı bir insanın işkembesi vakitli hareket eder ve ipin ucunu kaçırmaz. Bir kuşatmada ya da deniz yolculuğunda aç kalanların haberini okuduğumuzda yaşadıkları aşırı açlığın sıkıntısına karşı sempati duyabiliriz. Kendimizi aç kimselerin yerindeymişiz gibi hayal eder ve zihinlerini meşgul eden kederi, korkuyu, kaygıyı biz de yaşarız. Bu tutkuları bir dereceye kadar biz de hissedebildiğimizden onlara karşı sempati duyarız. Fakat ne halde olduklarını okuduğumuzda midemiz kazınmadığına göre bu durumda açlık hissine karşı yeterli derecede sempati oluşturduğumuz da söylenemez.

2 Doğanın dişiyi ve erkeği birleştirdiği tutkuda da durum aynıdır. Tüm duyguların en tutkulusu olsa da her ne durumda olursa olsun ister beşeri ister ilahi olsun bütün kanunların nezdinde birlikteliklerinde bir sakınca olmayan çiftler için bile bu tutkunun güçlü bir biçimde ifade edilmesi yakışıksız olur. Bu tutkuya karşı sempati duyulması da bir dereceye kadar mümkündür. Bir kadınla bir erkekle

konuştuğumuz gibi konuşmak uygun düşmez. Zira kadınlar bize eşlik ettiğinde kendimizi daha neşeli, mutlu hissetmemiz ve onlara daha fazla ihtimam göstermemiz gerekir. Cins-i latife karşı hassasiyet göstermeyen erkekler bir dereceye kadar diğer erkeklerin nezdinde ayıplanacak biri haline gelirler.

3 Bedenden kaynaklanan tüm arzulara karşı tiksinti duyarız ve güçlü bir biçimde ifade edilmeleri nefret uyandırıcıdır ve hoş karşılanmaz. Eski çağlarda yaşamış bir filozofun dediğine göre bu tür bedensel tutkular hayvanlarda da mevcuttur ve insanın karakterini oluşturan vasıfların arasında yer almazlar, o yüzden insan onuruna yakışmayan hareketlerdir. Hayvanlarla ortak sahip olduğumuz başka tutkular da vardır; öfke, şefkat gösterme hatta minnet ki bu tutkular ilkel de sayılmazlar. Bir başkasının bedensel arzularına tanık olduğumuzda bu duruma özel olarak tiksinti duymamızın sebebi o kişi ile aynı şeyi hissedememizdendir. Bedensel arzusunu tatmin ettikten sonra kişi o arzunun uyanmasını sağlayan nesneye karşı olan ilgisini yitirir, nesne her neyse kişiyi rahatsız bile edebilir. Kişi etrafına bakınır, bir dakika önce hissettiği o ilgi yok olmuştur ve başkası nasıl onunla aynı tutkuyu hissedemiyorsa kendisi de artık az evvelki duygu durumuna tekrar giremez. Yemek yedikten sonra nasıl masada kalanların toplanmasını emrediyorsak eğer arzu bedenden kaynaklanıyorsa en ateşli ve en şiddetli tutkularımızın nesnelerine karşı tavrımız da masada kalanlara yaptığımız gibi olmalıdır.

4 Bedensel arzuların kontrolünde itidalli olmak bir erdemdir. Bu arzuları sağlığın ve paranın sağladığı imkan dahilinde oluşan sınırlar içerisinde zapt edebilmek ihtiyatlılığın bir parçasıdır. Bunu zarafetle, incelikle, alçakgönüllülükle yapmak ancak itidalle olur.

5 II Bedensel bir acıda bağırmak acı her ne kadar dayanılmaz olsa da erkeğe yakışmayan biçimsiz bir davranıştır. Ama yine de bedensel acıya da büyük ölçüde sempati du-

yulabilir. Daha evvel de bahsettiğim gibi birinin bacağına ya da koluna darbe alacağını görsem kendi kolumu ve bacağımı istemsiz çekerim ve darbeyi karşı taraf hissettiğinde ben de onun gibi canım yanmış gibi hissederim. Şüphesiz benim hissettiğim daha hafif bir acıdır ve darbeyi yiyen kişi büyük bir çığlık attığında onunla aynı şeyi hissetmediğim için yaptığını ayıplarım. Bedensel olan tüm tutkular ya hiç sempati uyandırmazlar ya da onu hisseden kişi ile aynı şiddette hissedilecek bir etki yaratmazlar.

6 Kaynağını hayal gücünden alan tutkularda ise durum tam tersidir. Arkadaşımın yaşadığı değişim benim bedensel şeklim üzerinde hiçbir etki yaratmaz fakat hayal gücümün, böyle ifade etmemde sakınca yoktur umarım, daha eğilip bükülebilir olması arkadaşımın zihnindekilerin şeklini ve yapısını zahmetsizce kendi zihnimde canlandırmamı sağlar. Sevgi ya da hırs konularında yaşanan hayal kırıklığı bedene verilecek en büyük zarardan daha fazla sempati uyandırır. Sevgi ve hırs gibi tutkuların hepsi hayal gücümüz sayesinde oluşurlar. Tüm servetini kaybetmiş biri sağlığı yerindeyse bedensel anlamda hiçbir acı çekmezken tahayyül ettikleri ona acı verir. Onurunu kaybetmiş halde dostlarının onu umursamadığı, düşmanlarının onu hakir gördüğü, bağımlı olarak yoksulluk ve keder içinde yaşayacağı bir geleceğin kendisini beklediğini düşünür. Zihnimizde bu insanın hayalindekileri çabuk canlandırabildiğimizden ve bu insan bedensel olana kıyasla zihinsel bir acı çektiğinden dolayı ona karşı daha güçlü bir sempati duyarız.

7 İnsanın bacağını kaybetmesi sevdiği kadından ayrılmasından daha hakiki bir musibetmiş gibi algılanır. Bir felaketin sonucunda bacağınızı kaybetmeniz tuhaf bir trajedi olurdu. Sevdiğiniz kadını kaybetmeniz ise her ne kadar önemsiz gibi görünse de pek çok kişiye büyük bir felaket de yaşatmıştır.

8 Acı veren şey hemen unutulmaz. Yaşanan olay geçip gitmiş, yaşattığı ıstırap dinmiştir ve hatırası da artık acı

vermez olur. Önceden hissettiğimiz endişeyi ve elemi tekrar hissedemeyiz. Bir dostumuzun ettiği düşüncesiz bir laf bizi uzun süre huzursuz eder. Lafına alındığımız için ıstırap duymayız. Bizi rahatsız eden sözün kendisi değil onun zihnimizde yarattığı fikirdir. Üzerinden geçen zaman, yaşanan başka bir sürü olay zihnimizden bize acı vermiş olan o olayı bir yere kadar silmiş olsa da bizi huzursuz eden düşüncenin kendisi olduğundan olay ne zaman aklımıza gelse zihnimizi sıkmaya ve huzursuz etmeye devam edecektir.

9 Acı veren şey aynı zamanda tehlike de arz ediyorsa duyulacak olan sempati daha etkili olur. Acı çeken kişinin ıstırabına değil hissettiği korkuya karşı sempati duyarız. Korku muhayyilede canlandırıldığı zaman ortaya çıkabilen bir tutkudur. Müphemliği ve değişkenliği sebebiyle gerginliğin artmasına da neden olur ve o anda aslında hissettiğimiz şey korku değildir. Korku gerginliğimiz artınca akabinde hissedeceğimiz olan duygudur. Gut hastalığı ya da diş ağrısı çok acı verse de güçlü bir sempati uyandırmazken fazla acı çektirmeyen ölümcül hastalıklar yüksek derecede sempati uyandırırlar.

10 Bazı insanlar cerrahi bir müdahale gördüklerinde mideleri bulanır ve bayılırlar. Bedenin tahribi bu kişilerin yüksek derecede sempati kurabildikleri bir durumdur. Dışarıdan gelen bir etki dolayısıyla oluşan acıyı içeriden kaynaklanan bir rahatsızlık nedeniyle ortaya çıkan acıdan çok daha rahat anlarız. Guttan ya da mesane taşından dolayı acı çeken komşumun nasıl bir şey çektiğini anlayamazken kesik, yara ya da bir kırık yaşadığında ne hissettiğini çok net anlayabilirim. Bu tip acıların bizi bu kadar etkilemelerinin sebebi bizim için yeni olmalarıdır. Bir düzine parçalanmalara uzuv kesilmesine şahit olan biri bu duruma müthiş bir duygusuzlukla tepkisiz de kalabilir. Yüzlerce trajediyi okuyup temsillerine şahit olsak da her birinde anlatılanlara ya da gösterilenlere karşı hissettiğimiz duyarlılığı nadiren kaybederiz.

11 Bazı Yunan tragedyalarında bedensel acının yarattığı ıstırap betimlenerek merhamet duygusu uyandırılmaya çalışılır. Philoktetes haykırıp acının şiddetinden bayılır. Hippolytus ve Herkül öyle büyük işkencelere maruz kalırlar ki güçlü Herkül bile bu acıları kaldıramaz duruma gelir.[1] Bu durumda bizi ilgilendiren şey çektikleri acı değil başka şeylerdir. Bizi etkileyen Philoktetes'in yaralı ayağı değildir. Bu büyülü trajediye, romantizmle örülü vahşete kapılmamızı sağlayan şey Philoktetes'in hayal dünyamızda canlandırabildiğimiz ve bizi etkileyen yalnızlığıdır. Herkül'ün ve Hippolytos'un ıstırapları ilgi çekicidir zira sonlarının ölüm olacağını öngörürüz. Şayet bu kahramanlar iyileşecek olsalardı çektikleri acıların böyle betimleniyor olması bize gülünç gelirdi. Sancılar içinde kıvranan birinin içinde bulunduğu sıkıntı ne büyük bir trajedidir! Ancak hiçbir acı sıra dışı değildir. Bedensel acının temsili ile merhamet duygusu uyandırmaya çalışmak Yunan tiyatrosunun sanatsal edebi en çok bozduğu nokta olarak düşünülebilir.

12 Bedensel acıya karşı hissettiğimiz o küçük sempati acıya katlanırken gösterilen sürekliliğin ve sabrın sayesindedir. En büyük işkencelere maruz kalan kişi hiçbir zayıflık göstermez, inlemez, benimseyemeyeceğimiz hiçbir tutkuya kapılmaz ve bu nedenle de ona karşı büyük bir hayranlık besleriz. Sağlam duruşu bizim umursamazlığımızı ve duyarsızlığımızı yıkar. Amacı uğruna çektiği acı karşısında bizden takdir toplar ve gösterdiği müthiş çabayı bütünüyle anlarız. Davranışını onaylar ve insan doğasının zayıf olduğunu bildiğimizden yaptığına şaşırır, onayımızı kazanacak şekilde nasıl böyle davranabiliyor diye düşünüp hayrete düşeriz. Şaşkınlık ve hayretle yoğrulmuş olan onay, beğeni dediğimiz hissin oluşmasını sağlar ve daha önceden de belirtildiği üzere bizden alkış toplaması da bu beğeninin en doğal tezahürüdür.

---

[1] Smith burada Sophokles'in *Philoktetes*'ine, Euripides'in *Hippolytus*'una ve yine Sophokles'in *Trakhisli Kadınlar*'ına gönderme yapmaktadır.

Konu II: Kaynağını Zihnin Yaşadığı Hususi Değişimden ya da Sahip Olduğu Hususi Tabiattan Alan Tutkular

1 Zihinde canlandırıldığında ortaya çıkan tutkular arasında her ne kadar doğal kabul edilseler bile belli bir değişim ya da birine olan bağlılık sonucunda oluşan tutkulara karşı sempati duymak zordur. Söz konusu değişimi yaşamamış olan kimseler, değişimi yaşayan kişi ile aynı tutkuyu hissedemez ve bu tip tutkuları yaşamak hayatın belli zamanlarında kaçınılmaz olsa da bunlar bir bakıma gülünç tutkulardır. Kadının ve erkeğin uzunca bir süre birbirine bağlanıp aralarındaki kuvvetli bağın doğal olarak oluşmasını sağlayan da bu tür bir değişimle oluşan bir tutkudur. Aşığın hayalindeki ile bizim hayalimizdeki aynı frekansı tutturamayacağından aşık olanın duygularındaki canlılığı hissedemeyiz. Bir arkadaşımız incinse öfkesine karşı sempati duyar ve onun öfkelendiği kişiye biz de öfkeleniriz. Arkadaşımıza birinin iyiliği dokunduğunda hissettiği minneti biz de duyumsarız ve minnet duyduğu kişiye biz de değer veririz. Aşık olduğunda ise tutkularını mantıklı bulsak da onun kadar coşkun bir tutku hissetmemiz, aşık olduğu kişiye karşı bizim de aynı tür bir tutkuya kapılmamız bizden beklenmez. Aşık olan kişi dışında herkes duygular ile o duyguların nesnesi arasında dengesizlik olduğunu düşünür. Aşk belli bir yaş döneminde doğal karşılandığından mazur görülüyor olsa da gülünç bir tutkudur çünkü aşık olan kişi dışında kimse o kadar yoğun bir tutkuya kapılamaz. Ciddi ve güçlü bir biçimde ifade edildiğinde aşk her zaman üçüncü kişiye komik gelecektir. Bir aşık sevdiğine çok iyi bir eş olurken onun dışında kimseye

o kadar iyi eşlik edemiyor olabilir. Aşık bu durumun farkındaysa algılarını açık tuttuğu süre boyunca kendi tutkusuyla alay eder, şaka yapar. Böyle olduğunda aşıkla sohbet edebiliriz ve ancak bu tür bir üsluba girerse aşkı üzerine onunla konuşabiliriz. Cowley'nin ve Petrarca'nın kasvetli, bilgiç, upuzun laflarla örülü, sevdiklerine duydukları bağlılığı abartmaktan başka bir şeye yaramayan aşklarından usanmıştık. Ancak Ovidius'un neşesi ve Horatius'un nezaketi ise her zaman anlaşılabilirdir.[2]

2 Bu tür bir bağlılığa tam anlamıyla sempati duyamıyor, aşık olunan kişiye karşı aynı şeyi hissettiğimizi hayal edemiyor olsak da benzer bir tutkuyu önceden yaşadığımız için ya da ileride yaşayabilme ihtimalimiz olduğu için aşkın verdiği hazdan ötürü oluşan mutluluğun yarattığı umuda, aşkı kaybedince yaşanacak olan düş kırıklığına karşı duyulan korkuya biz de kapılabiliriz. Bizi aslında aşk değil onun sebep olduğu durumun yarattığı diğer tutkular, her tür umut, korku ve sıkıntı ilgilendirmektedir. Deniz yolculuğu örneğinde olduğu gibi bizi ilgilendiren açlık değil açlığın yaratacağı sıkıntıdır. Aşığın hissettiği bağlılığı tam olarak hissedemeyiz ancak hissettiği o romantik mutluluğun yarattığı beklentileri anlayabiliriz. Böyle bir durumda tembellik edip rahatlayan, arzunun şiddetinden bitap düşmüş olan bir zihnin huzur ve sessizlik araması bize ne kadar da doğal gelir. Aşık, huzuru ve sessizliği zihnini dağıtan tutkunun verdiği hazda bulmaya çalışarak zarif, hassas, arzu dolu, Tibullus'un da betimlemekten büyük zevk duyduğu o pastoral sakinliği ve durgunluğu sağlayan yaşamı düşler. Öyle bir yaşamdır ki bu şairlerin betimlediği Saadet Adalarındaki gibi dostluğun, özgürlüğün, dinginliğin sürüp gittiği, çalışmanın, endişenin ve bu ikisine eşlik eden çalkantılı tutkuların olmadığı bir yaşamdır.[3]

---

[2] Abraham Cowley (1618-67); Petrarch (Francesco Petrarca, 1304-74); Ovidius (M.Ö. 43 - M.S. 17); Horatius (M.Ö. 65-8).

[3] Smith burada Tibullus'un *Mersiyeler*'inde, Hesiodos'un *İşler ve Günler*'indeki betimlemelerinde, Pindaros'un *Olympia Övgüleri*'nde, Lukia-

tadını çıkardığımız yaşamı değil de hayal edileni anlatan betimlemeler daha çok ilgimizi çeker. Hissedilen tutkunun büyüklüğü aşkın temeli ile bağdaştırıldığında ya da belki de aşkın temelini oluşturduğunda vereceği mutluluk uzak ise bütün tutku yok olur, mutluluk anında sahip olunacak bir şeymiş gibi betimlendiğinde ise nahoş bir hal alır. Bu yüzden mutluluk içeren tutkular, korku ya da melankoli kadar ilgimizi çekmezler. Doğal ve güzel olan umutları kıracak olan şeyleri düşündükçe ürpeririz ve o noktada aşığın duyduğu sıkıntıyı, endişeyi, kaygıyı biz de hissederiz.

3 Bazı modern trajedilerde ve romanslarda aşk, fevkalade ilginç bir şekilde anlatılır. *Orphan*'a bağlanmamızı sağlayan Castalio ile Monimia'nın aşkından çok o aşkın yarattığı sıkıntıdır.[4] Yazar iki aşığı birbirlerine olan düşkünlüklerini dile getirdikleri son derece güvende oldukları bir sahne ile tanıtsaydı bize bu durumda onlara karşı sempati duymaz sadece kahkaha atardık. Böyle bir sahne bir trajedide yer alsaydı bir şekilde uygunsuz kaçardı ve seyircinin böyle bir sahneye tahammül etmesinin nedeni betimlenen aşk değil, bu tutkunun verdiği mutluluğun aynı zamanda tehlikelerle ve zorluklarla örülü olduğunu bildiğinden dolayı hissettiği endişe olurdu.

4 Toplumsal kurallar kadınları kendilerini saklamaya zorlar ve kadınlarda bu durumdan ötürü oluşan acizlik onların daha çok sıkıntı yaşamalarına sebebiyet vermektedir. Bu yüzden kadınların yaşadığı sıkıntı daha ilgi çekicidir. Bir Fransız trajedisi olan *Phèdre*'de, bütün o aşırılığına ve suçluluk duygusuna rağmen Phèdre karakterinin aşkı karşısında büyüleniriz.[5] Burada ilgimizi çeken aşırılık ve

---

nos'un *Gerçek Tarih*'inde bahsettikleri ve Platon'un da *Şölen*'de Mistik Kutsal Adalar diye adlandırdığı, erdemli insanların öldükten sonra sonsuz bir yaz mevsiminde hayatlarına devam edecekleri adalardan bahsetmektedir.

[4] *The Orphan* 1680 yılında Thomas Otway (1652-85) tarafından yazılan bir oyun.

[5] *Phèdre*, Jean Racine tarafından 1677 yılında yazılan bir oyun.

suçluluk duygusudur. Phèdre'in korkusu, utancı, pişmanlığı, dehşeti, ümitsizliği bize çok daha doğal ve ilgi çekici gelir. Aşkla beraber ortaya çıkan ikincil tutkular ise, böyle adlandırmamda sakınca yoktur umarım, daha çok öfke ve şiddet içerir hale gelirler. İşte biz asıl öfke ve şiddetle dolan bu ikincil tutkulara karşı sempati duyarız.

5 Nesnesi ile arasında hiçbir dengenin bulunmadığı tüm tutkular içinde aşk, en aciz akla bile zarif ve uyumlu gelen bir tutkudur. Kendi içinde gülünç olsa da tiksinti verici değildir zira sonuçları çoğunlukla ölümcül ve felaket dolu olsa da niyeti nadiren kötücüldür. Aşk tutku olarak uygunsuz kaçabilse de beraberinde ortaya çıkanlar tam tersi özelliktedir. Aşk büyük oranda insanlık, cömertlik, kibarlık, dostluk ve saygı ile yoğrulmuştur. Aşkla birlikte diğer tutkuların sebeplerini birazdan açıklayacağım.[6] Aşkın getirdiği tutkuların bir bakıma aşırı kaçtıklarını bilsek bile onlara karşı sempati duyma eğiliminde oluruz. Aşka eşlik eden tutkulara karşı hissettiğimiz sempati aşkın içerdiği bütün kusurlara rağmen bu tutkunun zihnimizde desteklenebilmesini sağlayarak aşkı bizim için daha anlaşılabilir hale getirir. Aşk her ne kadar kadını yıkıma sürükleyip iffetini kirletebilecek olsa da erkek için ölümcül bir durum arz etmez. Erkek emek sarf edeceği bir şey yapmak istemez, görevlerini ihmal eder, ayıplanacağından ünü ve toplum içindeki tanınırlığı zarar görür. Bütün bunlara rağmen aşkla birlikte oluşması beklenen duyarlılık ve cömertlik pek çok kimse için kibirlilik göstergesi olur. İnsanlar hakikaten hissettikleri zaman kendi onurlarına hiçbir katkı sağlamayacak olan aşkı hissedebilecek kapasitede olduklarını göstermeye de meraklıdırlar.

6 Başkalarının bizimle aynı şeyi hissedemeyeceği durumlar vardır demiştik. İşte bu yüzden dostlarımızdan, çalışmalarımızdan, mesleğimizden bahsederken belli bir seviyeye kadar kendimizi saklamamız gerekir. Bu bahsettik-

[6] I.ii.4.

lerimize çevremizdekilerin bizim kadar ilgi duymasını bekleyemeyiz. Ketum olamadığımızdan insanlığın bir yarısı diğer yarısına eşlik edememektedir. Bir filozof yalnızca başka bir filozofa, bir grubun üyesi ise o küçük gruptaki diğer insanlara yarenlik edebilir ancak.

Konu III: Toplumsal İlişkileri Engelleyen Tutkular

1 Bir grup tutku daha vardır ki onlar da zihinde canlandırıldıklarında hissedilen tutkulardır fakat zarif ve münasip olduklarını düşünebilmemiz için disipline edilmemiş bir tabiatın bile alçaltabileceğinden daha aşağı bir seviyeye indirilmeleri gerekir. Bu duygular, nefret ve öfke ile bunların türlü varyasyonlarıdır. Bu noktada duyacağımız sempati, nefreti ya da öfkeyi duyan kişi ile bu tutkuların nesnesi olan kişi arasında ikiye bölünür. Bu iki kişinin durumu bizim için birbirinin tam zıttı yöndedir. Nefreti ya da öfkeyi hisseden kişiye duyduğumuz sempati o kişinin lehine hisler barındırmamızı sağlarken bu kişinin gazabına uğrayacak olana karşı hissettiğimiz duygudaşlık ise bizi korku duymaya iter. İkisi de insan olduğundan ikisi için de endişeleniriz. Birinin çekeceklerinin verdiği korku bize yılgınlık verir ve kendimizi öfke dolu hissedemeyiz. Öfkelenen kişiye karşı duyduğumuz sempatinin gücü onu bu öfkeye iten gücün etkisinin yanında cılız kalır. Cılız kalmasına neden olan da öfkeli kişi kadar şiddetli bir tutku hissedemeyecek olmamız gibi sıradan bir sebepten kaynaklanmaz. Burada hususi bir durum oluştuğundan bu cılızlaşmanın özel bir sebebi vardır; o da öfkenin yöneltildiği kişiye karşı tam tersi yönde bir sempati duyuyor olmamızdır. Öfkenin zarif hale gelmesi ve kabul edilebilmesi için önce daha mütevazı bir hale getirilmesi, diğer tüm tutkulardan haliyle yükseğe erişeceğinden o konum neyse oraya kadar indirgenebilmesi gerekmektedir.

2 Başkaları incindiğinde insanlar o kişilerin acılarını çok güçlü bir biçimde algılarlar. Bir trajedide ya da romansta kötü karaktere ne kadar hınç duyuyorsak kahramana da o

kadar sempati ve şefkat duyarız. Iago'dan nefret ederken Othello'ya saygı duyarız ve Iago cezasını bulduğunda memnun olurken Othello'nun yaşadığı üzüntü bizi kederlendirir. İnsanlık kendi cinsine mensup olan incindiğinde ona karşı güçlü bir duygudaşlık hisseder ancak başka bir insanın öfkelendiği bir şeye daha yoğun bir öfke ile karşılık vermez. Çoğu zaman arkadaşımız eğer duygusuz davranmıyor ve olanlara korktuğu için katlanmıyorsa sabrı, ılımlılığı, insanlığı ne kadar büyükse bizim de onu inciten kişiye karşı öfkemiz o kadar büyük olur. Arkadaşımız cana yakın karakterdeyse ona verilen zararın alçaklığına daha çok hiddetleniriz.

3 Bu tür tutkular insan doğasının birer parçasıdırlar. Direnmeden usluca oturan, hakaretlere boyun eğen, karşı gelmeyen, intikamını almaya çalışmayan biri hakir görülür. Bu kişinin umursamazlığını ve duyarsızlığını anlayamayız. Tavrı bize adice gelir ve karşısındaki düşmanın saygısızlığı kadar bu kişinin tavrı da bizi sinirlendirir. Avam insanlar bile hakarete ve zulme boyun eğen birine öfkelenirler. Saygısızlığa karşı konulmasını, bilhassa da saygısızlığa uğrayan kişinin kendisine yapılana karşı koymasını isterler. Öfkeyle haykırarak ona kendini savunmasını, intikamını almasını söylerler. Zulme uğrayanın öfkesinin yükseldiğini gördüklerinde ise içtenlikle onu alkışlarlar ve ona karşı sempati duymaya başlarlar. Düşmana karşı duydukları öfke ise artar ve zulme uğrayanın karşı atağa geçtiğini görünce sevinirler. Oluşacak zararı kendi başlarına gelecekmiş gibi düşüneceklerinden zarar ölçülü olduğu sürece zulme uğrayanın intikamını alması insanları memnun eder.

4 Kişiyi küçük düşürebilecek ya da incitecek olsa da nefret ve öfke gibi tutkuların işe yarar olduğu bilinmektedir. Adaletin ve eşitliğin koruyucusu olduklarından ikisinin de halka faydası dokunmaktadır fakat birazdan da açıklanacağı gibi bu tutkularda rahatsız edici bir taraf olduğundan insanları öfkeli ve nefret dolu gördüğümüzde

onları itici buluruz. Ortamdaki herhangi birine karşı duyulan öfke dile getirilirken edilen muamelenin kötü olduğuna dair ufacık bir ima seziyorsak bu yalnızca öfke duyulan kişiye karşı yapılmış bir hakaret olmaz, ortamdaki herkese karşı yapılmış bir kabalıktır. İnsanlara karşı duyduğumuz saygı, sert ve hatır kırıcı bir duyguya kapılmamızı engeller. Öfke ve nefret tutkularının uzak etkileri hoşumuza gider, o anki etkileri ise yöneltildiği kişiye zarar vermek üzerine kuruludur. Öte yandan bu iki tutkunun yöneltildiği nesnenin ise uyandıracağı uzak etkiler değil bizde ilk anda yarattığı etkiler hoşumuza gider zira zihnimizde canlandırabilmemiz için nesneyi elverişli ya da elverişsiz kılan asıl bu etkilerdir. Halk için bir hapishane bir saraydan daha kullanışlıdır. Hapishane kuran kişideki vatanseverlik ruhu genel olarak saray yapanınkinden daha hakikidir. Hapishanenin ilk olarak uyandırdığı etkiler ve zavallıların orada hapsedildiği gerçeği rahatsız edicidir. Hapishanenin uzak etkilerini ise hayalimizde canlandırmaya uğraşmayız ya da o kadar uzağı işaret ediyordur ki o an bize hiçbir şekilde tesir etmezler. O yüzden hapishane her zaman rahatsız edici bir nesnedir ve amacına ne kadar çok hizmet ederse o kadar çok rahatsız edici olacaktır. Uzak etkileri halk için çoğunlukla sakıncalı olsa da bir saray her zaman daha kabul edilebilir olandır. Saray lükse özendirebilir ve edebin kayboluşunun bir temsili olabilir. Sarayın oluşturduğu ilk etkiler rahatlık, zevk, içinde yaşayanların sahip olduğu neşedir ve hepsi kabul edilirdir, hayalimizde binlerce kabul edilebilir fikir de uyandırır ve zihnimiz bunlara odaklandığından uzak sonuçların peşinden gitmeye pek uğraşmaz. Müzik ya da tarım aletlerinin resmedildiği tablolar veya bu aletlerin duvara yapılan kabartmaları koridorlarımızda ve yemek odalarımızda çokça kullandığımız uyumlu birer dekoratif öğedir. Cerrahi aletleri, uzuv parçalarken ya da keserken kullanılan bıçakları, kemikleri doğrayan testereleri, delici aletleri aynı şekilde sergileseydik bu müthiş derecede saçma ve şok edici olurdu. Halbu-

ki cerrahide kullanılan aletler tarım aletlerinden daha iyi parlatılan ve amacına daha uygun üretilmiş olan aletlerdir. Bu aletleri hasta birinin sağlığı üzerindeki uzak etkilerini düşündüğümüzde kabullenebiliriz fakat ilk bakışta bize ağrıyı ve acıyı hatırlatırlar. O yüzden cerrahi aletleri görmek bizi her zaman rahatsız eder. İlk anki etkileri aynı şekilde ağrı ve acı olsa da savaş aletlerini de kabulleniriz. Zira burada söz konusu olan ağrı ve acı asla sempati duymayacağımız düşmanımızın yaşayacağı ağrı ve acıdır. Bize göre bu aletler olumlu kavramlar olan cesareti, zaferi ve onuru temsil etmektedirler. Bu nedenle her biri dekorasyonun en soylu parçalarını oluştururken her bir kavramı temsil eden parçalar olarak da mimarinin en güzel süslemeleridir. Zihnin vasıfları için de aynı şey geçerlidir. İlkçağda Stoacılar dünyanın her şeye hakim, bilge, güçlü ve iyi bir tanrı tarafından yöneltildiğini düşünüyorlardı. Yaşanan her bir olayı kainatın işleyişinde etkili olduğunu, genel düzenin sağlanmasına ve bütünün mutluluğuna katkı sağladığını düşündüklerinden önemli sayarlardı. Bilge ve erdemli olan bu insanlara göre insanlığın kötülükleri ve hataları da bu büyük planın bir parçasıydı. Ezeli ve ebedi olan bu zanaat, kötüden iyinin tezahür etmesini sağlayarak kainatın o muazzam sistemine bereket ve mükemmellik katıyordu.[7] Kötülüğün o anki etkileri yıkıcı olduğundan ve uzak etkileri ise zihnimizin peşinden koşmayacağı kadar uzağı işaret ettiğinden bu tartışma her ne kadar zihnimizin derinliklerine kadar kök salmış olsa da kötülüğe karşı olan nefretimizi yok edememiştir.

5 Öfke ve nefret tutkuları için de aynı durum geçerlidir. Bizi çok kışkırtmış olsalar da iki tutkunun da ilk andaki etkileri o kadar rahatsız edicidir ki bizi tiksindirirler. Daha önceden de bahsedildiği üzere nefrete ve öfkeye neyin sebep olduğunu öğrenmeden bu tutkuların dışa vuruluşuna sempati göstermemiz ya da sempati duymamız zordur.

---

[7] Bkz. VII.ii.1.

Uzakta çektiği acılardan yakınıp duran birini duyduğumuzda ona karşı ilgisiz kalmamız mümkün değildir. Kulağımıza yakınması çalındığı an başına geleni merak eder ve yakınmaya devam ederse de ister istemez bu kişinin yardımına koşarız. Düşüncelere dalmış biri gülümseyen bir çehre gördüğünde kendini hemen neşeli ve hafif hisseder, gülümseyen kişiye karşı sempati duyar, onunla birlikte mutlu olur. İnsanın bir dakika evvel dertten endişeden sıkılıp daralmış olan ruhu bir anda açılır, insan neşeleniverir. Öfke ve nefrette ise durum tam tersidir. Boğuk, kaba, kulağı tırmalayan bir ses ile öfke kusan birini duyduğumuzda bu ses ya içimize korku salar ya da nefret uyandırır. Öfke dolu birinin yardımına acı ve ıstırap içindeki birininkine koştuğumuz gibi koşmayız. Kadınlar ve zayıf karakterli erkekler, öfkenin yöneltildiği kişinin kendileri değil başkası olduğunu bilseler bile ürperip korkuya kapılırlar. Öfkenin yöneltildiği kişinin yerine kendilerini koydukları için korkarlar. Bu durum cesur yürekli kimseleri ise korkutmaya yetmez ancak rahatsız eder, zira bu kişiler öfkenin nesnesi olsalardı bu duruma çok sinirlenirlerdi. Nefrette de durum aynıdır. Garez dolu birinin yaptıkları kimseyi değil yalnızca kendisini etkiler. Öfke de nefret de doğuştan bizi tiksindiren tutkulardır. Rahatsız edici, kaba tavırlara sebep olduklarından sempati uyandırmazlar, sempati hissetmek bir yana huzursuz ederler. Kendisini kederlendirenin ne olduğunu bilmediğimiz birinden iğrendiğimiz sürece ve ona karşı kendimizi yakın hissetmediğimiz sürece bu kişi öfkeli ya da nefret dolu olan birinden daha ilgi çekici değildir ve bizi daha fazla meşgul etmez.

6 Musiki kederin ve neşenin seslerini taklit ettiğinde içimizde ya bu iki tutkunun uyanmasına neden olur ya da bizi bu iki tutkuya da kapılmaya hazır bir hale sokar. Fakat musiki öfkenin notalarına öykünürse o zaman içimize korku salar. Mutluluk, keder, aşk, hayranlık, bağlılık bunların hepsi şüphesiz melodik tutkulardır. Hepsinin doğal tınıları yumuşak, berrak ve melodiktir. Her biri düzenli aralıklarla

esler vererek ilerlediklerinden bir bestedeki ahenkli tekrarları andırırlar. Öte yandan öfke ve benzeri tutkularla dolu bir sesin tınısı ise haşin ve ahenksizdir. Sesin çıktığı aralıklar düzensizdir, bazen çok uzundur, bazen çok kısadır ve düzenli esler yoktur. O nedenle müziğin bu tutkulara öykünebilmesi çok zordur, bu duyguları anlatmaya çalışan bir müzik ise kulağa çok da hoş gelmez. Uyumluluğun sağlanabildiği, toplumsal olan duygular müzikle ifade edildiğinde hiçbir uygunsuzluk yaratmaz ve hoşça vakit geçirilmesini sağlayabilirler. Öfke ve nefret müzikle ifade edilseydi ve bu müziği dinleyerek hoşça vakit geçirilmeye çalışılsaydı bu tuhaf bir eğlenme biçimi olurdu.

7 Nefret ve öfke, bu tutkuları gözlemleyen kişiye rahatsız edici gelirken bu tutkuları hisseden kişi de en az gözlemleyen kişi kadar kendini rahatsız hisseder. Dingin bir zihnin huzurunu bozan en büyük zehir nefret ve öfkedir. Bu iki tutkuda da haşin, sarsıntılı, çalkantılı, kalbi üzen, yoran bir şeyler vardır. Bu da mutluluk için en gerekli olanı, zihnin tam tersi tutkularla yani şükranla, sevgiyle sağladığı sükuneti bozar. Bu insanlar cömert ve insancıl olanların pişmanlık hissettiği gibi kendilerine yapılan vefasızlık, nankörlük sonucunda bir şey kaybettiklerini düşündüklerinden dertlenmezler. Kaybettikleri her neyse bu insanlar o olmadan da mutlu olurlar zaten. Onları asıl rahatsız eden şey vefasızlığın ve nankörlüğün kendilerine yapılmış olmasıdır. O yüzden böyle uygunsuz, nahoş tutkulara kapılırlar ve onlara göre çektikleri ezanın en büyük sebebi de hissettikleri nefret ve öfkedir.

8 Bizi gözlemleyen birinin intikam arzumuza karşı tamamen sempati duyabilmesi ve öfkemizin hazzını olumlu bulması için neler gereklidir? Öncelikle, bizi kışkırtan olaya çok öfkelenmemiş olsak da bu olayın bizi ayıplanacak duruma düşürmüş olması ve sürekli hakarete uğruyor olmamız gerekir. Küçük sorunlar görmezden gelinmelidir, en ufak bir tartışmada celallenen huysuz ve kusur arayan bir mizaç her zaman hakir görülür. Öfkemiz keyfimize gö-

re hissettiğimiz uyumsuzluk yaratan bir tutku olmamalıdır; toplumun bizden beklediği, bizden umduğu uyumluluğu koruyacak şekilde olmalıdır. İnsanın adaletinin şüpheli olduğunu ve doğuştan getirdiği uyum algısının gösterdiği müsamahalardan zedelendiğini düşünürsek, soğukkanlı olan tarafsız konumdaki bir gözlemcinin hissedeceklerini de dikkatle incelersek insan zihninin hiçbir tutku üzerine hakimiyet kuramadığını görürüz. Öfke gibi hoş olmayan bir tutkunun ifade ediliş biçiminde insanın asil bir tavır takınması için motive olmasını sağlayan şey ya yüce gönüllülüğüdür ya da toplumdaki onuru dolayısıyla sahip olduğu konumu korumak zorunda olmasıdır. Sınırımızı ve tutumumuzu bu motivasyon yardımıyla belirlemeliyiz. Tutumumuz yalın, açık ve doğrudan olmalı. Her şeye olumlu tarafından baktığımız için asil olmaya çalışmamalıyız. Tutumumuz aşağılama üzerine kurulmamalı, asabiyet ve küfür içermemelidir. Bizi kızdıran kişiye karşı bile hoşgörülü, içten ve saygılı davranmalıyız. Kısacası öfkemizi ifade ederken takındığımız tavrımızla insanlığımızı kaybetmediğimizi göstermeliyiz. Öç almak zorunda kaldıysak da bunu isteyerek yapmadığımızı, sürekli olarak büyük bir kışkırtmaya maruz kaldığımız için öç almaya mecbur olduğumuzu göstermeliyiz. Öfkenin bu şekilde denetlenip sınırlandırılması sonucu oluşan tavır cömert ve asil bir tavır olarak algılanacaktır.

Konu IV: Topluma Hizmet Eden Tutkular

1 Tutkulara karşı hissettiğimiz sempati ikiye bölünmüştür ve az evvel bahsettiklerim kaba ve olumsuzken başka bir grup daha tutku daha vardır ki onlara karşı iki kat sempati hissederiz ve bu durum söz konusu tutkuları çoğunlukla uyumlu ve olumlu hale getirir. Cömertlik, merhamet, kibarlık, şefkat, karşılıklı dostluk, saygı, toplumsal ve iyilik dolu duygular ilgimizin olmadığı birine karşı hissedilse de ve bu durumu gözlemleyen alakasız biri olsak da gördüklerimizden memnun oluruz. İnsanın bu tutkuları hisseden kişiye karşı hissettiği sempati o tutkuların nesnesi olan kişiye de ilgi duymasını sağlar. İnsanın söz konusu duyguların nesnesi olan kişi kimse onun mutluluğuna karşı duyduğu memnuniyet bu hisleri besleyen kişi ile de duygudaşlık kurmasını sağlar. Zira hem kendisini hem de bu duyguları hisseden insanı aynı nesne meşgul ediyordur. İyilik dolu duygulara karşı hep çok güçlü bir sempati duyarız. Her açıdan bize hoş görünürler. Bu hisleri besleyen de bu hislerin nesnesi olan kişi de bizi mutlu eder. Nefretin ya da öfkenin nesnesi olmanın verdiği rahatsızlık cesur birinin düşmanından görmekten çekindiği kötülüklerin ona hissettireceği rahatsızlıktan bile daha büyüktür. İnce ve hassas biri tarafından sevildiğini bilen birini mutlu eden şey ise bu sevgiden doğacak olan menfaatlerden ziyade böyle biri tarafından sevildiğini bilmesidir. Dostların arasına nifak sokan en narin sevgiyi bile nefrete dönüştürmekten zevk alan birinin karakterinden daha tiksinç ne olabilir? Edilen bu kötülüğün yarattığı o tiksinti verici zarar nerede gizli peki? Burada verilen zarar dostluk devam etseydi insanları birbirlerine karşı yapacakları sıra-

dan iyiliklerden mahrum bırakması mıdır? Verilen zarar, kişilerin bizatihi dostluktan mahrum bırakılmış olmalarında, dostların birbirlerine karşı duydukları kendilerini mutlu eden o sevgiyi yok etmiş olmasında, kalplerin ahengini bozup dostların arasındaki o saadet dolu ilişkiyi bitirmiş olmasında gizlidir. En nazik ve en ince insanı bir yana bırakalım insanlığın en kabası, en çirkini bile dostların birbirlerine yapacakları ufak tefek yardımlardan ziyade mutlu olmak için asıl bu duyguların, aradaki bu ahengin, bu muhabbetin önem arz ettiğinin farkındadır.

2 Sevgi, bu duyguyu hisseden kişi için hoş bir duygudur. Kalbi sakinleştirir, yatıştırır, hayati hareketlere fayda sağlar, insanın yapısının sağlıklı olmasına katkıda bulunur. Sevilen kişinin hissettiği minnetin ve mutluluğun bilincinde olması sevginin verdiği hazzı arttırır. Sevenin ve sevilenin birbirlerine olan bakışı ikisini de mutlu eder ve bu bakış sayesinde ilişkiye duyulan sempati de bu iki kişiyi herkesin gözünde uyumlu kılar. Karşılıklı sevgi ve saygının hakim olduğu bir aile ne kadar da hoşumuza gider. Anne-baba ile çocukların birbirlerine dostça davrandığı, bir tarafın saygı ve muhabbet dolu olduğu, diğer tarafın kibar ve müsamahalı davrandığı, özgürlüğün ve muhabbetin olduğu, karşılıklı latifelerin edildiği, nezaketin geçerli olduğu, çıkar yüzünden ayrı düşmemiş erkek kardeşlerin, ilgi görmek için birbirine rakip olmaya çalışmayan kız kardeşlerin var olduğu bir aile bize huzurun, neşenin, ahengin ve memnuniyetin varlığına işaret eder. Öte yandan çatışmaktan kavgadan birbirine düşmüş huzurun, saygının olmadığı, birbirine şüpheyle bakan, içlerinde yanan kıskançlık ateşini ani duygusal çıkışlarla ortaya döken, aile içi birliğin sınırlarını her an yıkmaya hazır bir ailede olduğumuzda kendimizi nasıl da huzursuz hissederiz.

3 Güzel duygular aşırıya da kaçsalar tiksinti uyandırmazlar. Dostluğun ve iyilikseverliğin aşırı olduğu durumlarda bile bir uyumluluk vardır. Mizaç olarak çok narin olduklarından aşırı şefkat gösteren bir anneye, aşırı hoşgö-

rü gösteren bir babaya, aşırı cömert ve sevgi dolu bir dosta acıyarak bakarız. Bu acıma duygusu sevgi ile karışık bir duygudur ve en zalim, en değersiz insanları tenzih edersek bu duyguyu hisseden hiç kimsenin hisleri nefret, tiksinti ve küçümseme barındırmaz. Bağlılıklarındaki aşırılık sebebiyle bu insanları suçlarız fakat bunu da nazikçe davranarak onları düşündüğümüzden, onlara sempati duyduğumuzdan yaparız. Aşırı iyilik gösteren kimselerin karakterlerinde öyle bir çaresizlik hali vardır ki onlara bu çaresizlikten ötürü acırız. Tavırlarında kaba, hoşa gitmeyen bir yan yoktur. Bizi endişelendiren şey bu karakterin yaşadığımız dünyaya uyum sağlayamayacak olmasıdır zira böyle bir insan bu dünya için fazladır. Böyle bir karakterin bahşedildiği kişi vefasızların, sinsice aldatan kişilerin nankörlüğünün pençesine düşecek, binlerce kez acı çekecek, huzursuzluk yaşayacaktır. İnsanlar içinde bunları yaşamayı en hak etmeyen insan aynı zamanda bu konuda kendini en güçsüz hissedecek olanlar arasındadır. Öfke ve nefrette ise durum tam tersidir. Tiksinti uyandıran bu tutkulara güçlü bir temayül gösteren biri tüm dünyada korku ve iğrenme uyandıracak olan biridir ve bu kişi yabani bir hayvan gibi kabul edilmeli ve uygar toplumun dışına itilmelidir.

Konu V: Bencil Tutkular

1 Toplumsal olan ve olmayan tutkular dışında bir nevi bu ikisinin arasında kalan ne toplumsal olanlar gibi zarif ne de olmayanlar gibi tiksinç olan üçüncü bir grup tutku daha vardır. İyi ya da kötü talihimizi kişisel olarak değerlendirerek yaşadığımız keder ve mutluluk bu üçüncü grupta yer alan tutkuları oluştururlar. Bunlar aşırıya da kaçsa öfkede olduğu gibi rahatsız edici olmazlar. Öfkede olduğu gibi nesne konumundaki birine ayriyeten sempati duyma gibi bir durum söz konusu olmaz. Keder ve mutluluk nesneleri ile uyum içinde olsalar bile aradaki bu uyum taraf tutmayıp insaniyet gösterirken ya da iyilik yaparken ortaya çıkan uyum kadar önemli değildir. Çünkü insaniyet gösterilen, iyilik edilen kişiye de sempati duyduğumuzdan böyle bir durumda çifte duygu yaşamaktayız. Talihimizi kişisel olarak değerlendirince hissettiğimiz kederde ve mutlulukta böyle bir durumun söz konusu olmadığını görürüz. Mutlulukların küçüğüne kederlerin ise büyüğüne karşı sempati duyarız; keder ve mutluluk arasındaki fark budur. Şansı dönüp de hayattaki koşulları değişen konumu yükselen biri en yakın arkadaşı tarafından tebrik edildiğinde bu tebrikin kusursuz bir içtenlik içerdiğini söyleyemeyiz. Bu tip bir sıçrama her ne kadar önemli bir marifet olsa da hoşa gitmez ve arkadaşımızı kıskanacağımız için mutluluğuna karşı içten bir sempati duymamız zordur. Eğer arkadaşımız bunun farkındaysa durumuna çok seviniyormuş gibi görünmek yerine mutluluğunu bastırmaya ve içinde doğal olarak uyanan heyecanı törpülemeye çalışır. Eskiden yaptığı gibi sade bir tavır takınıp alçakgönüllü olmaya çalışır. Eski dostlarına daha çok ilgi gösterir

ve her zamankinden daha mütevazı, daha gayretli, daha hatırşinas olmaya çabalar. Arkadaşımızın bu tavrını onaylarız zira mutluluğuna karşı sempati duymamızı beklemesindense durumun hoşumuza gitmediğini ve ona imrendiğimizi bilmesini ve onun bize karşı sempati duymasını isteriz. Bu konuda nadiren başarılı olunur. Çünkü arkadaşımızın alçakgönüllü tavrına şüpheyle bakacağımızdan arkadaşımız bu gerginlikten usanır, kısa bir süre sonra da tevazu göstererek ona bağlılığını dile getirenler hariç tüm dostlarını arkasında bırakır. Yeni arkadaşlar da edinmez çünkü kendisi nasıl eski arkadaşlarından üstünse bundan sonra tanıyacakları da kibirlerinden onu kendilerine denk görmeyeceklerdir. İki tarafta da yaşadığı bu zorluğu telafi edebilmek için göstereceği tevazuda ise inatçı ve sebatkar olması gerekir. Arkadaşımız çevresindeki yeni insanların somurtmalarından, kibirlerinden, eski dostlarının arsızca onu ayıplamasından bıkıp usanır ve yenileri görmezden gelirken eskilere de öfkelenir, bilineceği üzere en sonunda da küstahlaşır ve hepsinin gözünde saygınlığını yitirir. Şayet insanın mutluluğunun en büyük kaynağı sevildiğini bilmekse, ki ben öyle olduğuna inanıyorum, insanın şansının bu şekilde dönmesi aslında mutluluğuna pek bir katkıda bulunmaz. Basamakları ağır ağır çıkan biri ise en mesut kişidir çünkü toplum bu kişinin attığı her bir adımda varmak istediği yere ulaşmak için kaydettiği yükselişin onun kaderi olduğunu düşünür ve en sonunda kişi hedeflediği yere vardığında ise bu duruma aşırı bir sevinç göstermez ve böylece yükselip geçtiği insanlar onu kıskanmazken arkasında bıraktığı eski dostları ise ona karşı haset duymazlar.

2 İnsanlar sıradan sebeplerden ötürü yaşanan küçük mutluluklara karşı daha çabuk sempati duyarlar. Büyük bir servete sahipken mütevazı olabilmek saygıdeğer bir davranıştır. Fakat sıradan yaşantımız içindeki küçük olaylar, misal bir önceki akşamı beraber geçirdiğimiz, eğlencenin önceden planlandığı biri ile ettiğimiz sohbet ve onunla

yaptıklarımız, günlük konuşmalarımıza konu olan küçük olaylar, insan yaşamının boşluğunu dolduran ehemmiyetsiz şeyler vb. bize muazzam bir tatmin yaşatmaz. Sıradan olaylarla gelişen küçük mutlulukların verdiği hususi hazlar vardır ve bu hazlar sayesinde hissedilen alışılagelmiş sevinçlerden daha zarif bir şey yoktur. Bu tür sevinçlere kolayca sempati duyarız, biz de mutlu oluruz ve önemsiz şeyleri mutlu olan birinin algıladığı gibi uzlaşımcı bir boyutta algılarız. Bize bu mutluluğu tattıran hislerimizi harekete geçiren şey tazeliğin ta kendisidir. Mutluluğa olan eğilim tomurcuklandırır, tazeliğin ve güzelliğin gözlerde parlamasını sağlar, hemcinsimiz olan insanları hatta yaşını başını almışları da her zamanki halinden kurtarıp neşelendirir. Bu kişiler zaaflarını bir anlık da olsa unuturlar. Uzun süredir yabancı kaldıkları bu tatlı fikirlere ve duygulara kendilerini bırakırlar. Yıllarca ayrı kaldıkları için üzüldükleri eski bir tanıdıkmışçasına içtenlikle kucakladıkları bu büyük mutluluk kalplerdeki yerini bulur.

3 Kederde ise durum tam tersidir. Küçük can sıkıntılarına karşı sempati duymazken derin ıstıraplara karşı sempatinin en büyüğünü hissederiz. En küçük tatsız olaydan bile huzursuz olan biri, misal aşçı ya da uşak görevlerinde en ufak bir aksama yaptıklarında canı sıkılan, kendisine ya da başkasına gösterilen en soylu nezakette bile bir kusuru bulup çıkaran, en yakın arkadaşı sabah karşılaştıklarında kendisine günaydın demedi diye bozulan, hikaye anlatırken kardeşi ıslık çalmaya başladı diye kızan, kırsaldayken hava kötü diye keyfi kaçan, yolculuk yaparken yolların berbat halinden şikayet eden, şehirdeyken de kendisine eşlik eden kimse yok diye sızlanan, toplum içine karışmanın sıkıcılığından yakınan biri kendince sebepleri bile olsa pek de sempati duyulacak biri değildir. Mutluluk ise hoş bir duygu olduğundan en küçük olayda bile kendimizi memnuniyetle mutluluğun kollarına bırakırız. Eğer kıskançlık duyup da önyargılı davranmıyorsak kim mutlu olursa olsun o kişiye karşı hemen sempati duyarız. Fakat keder acı

vericidir ve zihnimiz kederli olduğumuzda kendi talihsizliğimize karşı bile haliyle karşı koyup acıdan kaçmaya çalışır. Ya acıyı hiç hissetmemek için çırpınırız ya da hissettiğimiz an ondan bir an evvel kurtulmak için uğraşırız. Kederden sakınmaya çalışmamız sudan sebeplerle hissettiğimiz kederlerimizden bizi alıkoymaz. Ancak başkaları önemsiz sebeplerden ötürü keder duyduğunda bu kişilerin kederinden sakınmaya çalışırız ve bu tavrımız karşımızdaki kişilere karşı sempati duymamızı engeller. Zira kendi tutkularımız başkalarınınkine karşı sempati yoluyla hissettiğimiz tutkulara kıyasla daha baskındırlar. Ayrıca insan öyle muziptir ki bu özelliği, başkalarının kederine karşı sempati duymasını engellemekle kalmaz o kişilerin kederleriyle eğlenmesine de neden olur. İnsan küçük tatsızlıklardan canı sıkılan kişiyi sıkıştırır, zorlar, her açıdan onunla alay eder ve bu kişiyi iğnelemekten de zevk alır. İyi eğitim almış kimseler bile ufak tefek olayların verdiği acıyı biriktirirler. Halktan olanlar da kendi rızalarıyla bu tip olayları hep iğnelenecek bir konuya dönüştürürler. Bilirler ki etraflarındaki diğer kişiler de kendilerini benzer şekilde iğneleyeceklerdir. Bu dünyada yaşayıp da kendi başına gelenin başkalarının gözüne nasıl göründüğünü düşünmeye alışmış olan biri, yaşadığı basit talihsizlikleri diğer insanların yaptığı gibi komik birer hadise olarak değerlendirecektir.

4 Öte yandan derin ıstıraplara karşı duyduğumuz sempati ise güçlü ve samimidir. Bu duruma örnek vermeye hiç gerek yok. Yaşanan bir trajedinin en küçük temsili bile bizi ağlatmaya yeter. Felaketi işaret eden bir derdi sırtlandıysanız, görülmemiş bir talihsizlik yaşayıp sefalete sürüklendiyseniz ya da bir hastalığın pençesine düştüyseniz, utanç verici bir haldeyseniz, büyük bir hayal kırıklığı yaşadıysanız, tümü kendi suçunuz da olsa dostlarınızın size karşı duyduğu içten sempatiye güvenirsiniz, gururunuzun el verdiği ölçüde size yardım etmelerine izin verirsiniz. Şayet talihsizliğiniz bu denli korkunç değilse, bir konuda

şevkiniz biraz kırıldı veya sevdiğiniz kadın sizi reddetti ya da karınızın karşısında kılıbık durumuna düşüyorsunuz diye dertleniyorsanız bırakın etrafınızdakiler. sizinle bu konuda alay etsinler bir zahmet.

III. Bölüm: Eylemin Uygunluğu Hususunda Refahın ya da Düşkünlüğün İnsan Yargısı Üzerine Etkisi ve Birinin Diğerine Göre Daha Çabuk Onaylanmasının Nedeni

Konu I: Üzüntüye Karşı Hissettiğimiz Sempati Mutluluğa Karşı Hissettiğimizden Çok Daha Güçlü Olsa da Elbette Üzüntüyü Asıl Hisseden Kişininki Kadar Şiddetli Bir Duygu Hissetmeyiz

1 Her ne kadar gerçekçi olmasa da üzüntüye karşı duyduğumuz sempati mutluluğa duyduğumuzdan daha çok dikkat çeker. Sempati en uygun, en temel anlamıyla başkalarının mutluluğuna değil acılarına karşı hissettiğimiz duygudaşlığı ifade eder. Günümüzde yaşayan dâhi, derin bir filozof mutluluğa karşı hissettiğimiz sempatinin ve mutluluğu takdir etme gereğinin insan doğasının bir ilkesi olduğunu fikirleriyle kanıtlamaya ihtiyaç duymuştur. Bu kişi dışında başka hiç kimsenin bu tür bir duyguyu kanıtlamaya ihtiyaç duyduğunu sanmıyorum.[8]

2 Öncelikle hüzne karşı duyduğumuz sempati mutluluğa duyduğumuzdan daha evrenseldir. Hüzün her ne kadar daha yoğun olsa da ona karşı duygudaşlık kurabiliriz. Bu durumda hissettiğimiz şey aslında duyguları onaylamanın temelini oluşturan o bütüncül sempatiyi, mükemmel ahengi, duygular arası oluşan denkliği sağlamaz. Acı çeken kişi gibi ağlayıp bağırıp ağıt yakmayız. Fakat o

[8] Joseph Butler (1692-1752), *Fifteen Sermons Preached at the Rolls Chapel* [Rolls Şapelinde Verilen On Beş Vaaz] [1726], v, par. 2.

anki güçsüzlüğüne, tutkularının aşırılığına karşı hassas davranır ve onun adına endişe duyarız. Birinin mutluluğunu özümseyip aynı şeyleri hissedemiyorsak o kişi ile duygudaşlık kurduğumuz söylenemez. Öte yandan aşırı ve ahmakça bir mutluluk içinde olup da hoplayıp zıplayan birine eşlik edemeyiz, aksine bu kişiyi ayıplar ve ona sinirleniriz.

3 Acı zihinsel olsun bedensel olsun hazdan çok daha keskindir. Acıyı asıl hisseden kadar şiddetli bir hisse kapılmasak da acı hazdan çok daha canlı ve bariz bir histir. Öte yandan haz, birazdan da bahsedeceğim gibi,[9] asıl hisseden kişinin tutkularındaki canlılığa ise en çok yaklaşan tutkudur.

4 Bunların hepsi bir yana başkalarının acısına karşı duyduğumuz sempatiyi hep bastırmaya çalışırız. Acı çeken kişinin bizi gözlemleyebileceği bir durumda değilsek sempatimizi bastırabildiğimiz kadar bastırırız fakat her zaman bu konuda başarılı olamayız. Karşı koyduğumuzda ve isteksizlik gösterdiğimizde ise bu durum hissettiğimiz sempatiye karşı bizi daha fazla alakadar olmaya iter. Fakat mutlulukta ise bu tür bir karşı koyma ya da isteksizlik gibi bir durum söz konusu değildir. Mutlu olan kişiye karşı eğer kıskançlık hissediyorsak ona karşı sempati duyamayız fakat kıskançlık yoksa onun kadar mutlu olmak için kendimizi serbest bırakırız. Öte yandan kıskançlık hissettiğimiz için utanç duyacağımızdan mutluluğuna ortakmışız gibi davrandığımız kişilerin hislerini paylaşmayı istesek de kıskançlık gibi nahoş bir duygudan ötürü bunu yapamayız. Komşumuzun iyi talihine mutlu olduğumuzu söylesek de aslında kalben bu durumdan mutsuzuzdur. Kederden kurtulmak istememize rağmen kedere karşı sempati kurmayı beceririz. Mutluluk söz konusuyken bu duyguya karşı ise sempati duymaya can atarız fakat bunu bir türlü beceremeyiz. Bu konuda yapılacak en bariz göz-

[9] Hemen aşağıda sıralanan paragraflar ve bkz. I.ii.1, III.2.15, VII.ii.

lem şudur: Kedere duyduğumuz sempati çok güçlüyken mutluluğa sempati duyma eğilimimiz çok zayıftır.

5 Bu önyargıya rağmen şayet kıskançlık yoksa mutluluğa karşı duyduğumuz sempatinin kederden çok daha güçlü olduğunu iddia edebilirim. Kederle karşılaştırıldığında mutluluk gibi hoş bir duygu ile kurduğumuz duygudaşlık mutlu olan kişi kadar canlı bir duygu hissetmemizi sağlar.

6 Her ne kadar tam anlamıyla özümseyemesek de derin kederlere karşı düşkünlük gösteririz. Acı çekenin duygularını kendisini gözlemleyen birinin algılayacağı seviyeye indirebilmesi için ne büyük bir çaba sarf etmesi gerektiğini biliriz. Acı çeken bu konuda başarısız olursa onu kolayca affederiz. Fakat mutluluğun aşırısına karşı bir düşkünlüğümüz yoktur. Zira aşırı mutluluğun bizim anlayacağımız seviyeye indirilmesi gerektiğini düşünmeyiz. En büyük felaketi yaşamış olan biri acısı üzerine tahakküm kuruyorsa bu takdire şayandır. Büyük bir bolluk içinde yaşayan biri mutluluğu üzerine tahakküm kurarsa bu takdiri hak etmez. Gözlem yapan biri olarak felaketi yaşayan kişinin hislerine dahil olabilirken bolluk yaşayanınkine dahil olmanın daha zor olduğunu biliriz.

7 Sağlığı yerinde olan borcu olmayan vicdanı rahat olan birinin mutluluğu üzerine daha ne eklenebilir ki? Bu durumdaki birinin elde ettiği tüm bu talih aşırı olarak algılanabilir. Kişi bu talihin her bir parçası adına mutluysa bu münasebetsizlik olarak görülebilir. Fakat bu durum insanın doğasında olan sıradan bir durum olarak da algılanabilir. Hakkında şikayet edilen acı ile dünyevi zevklerden uzaklaşma durumu insanlığın büyük bir çoğunluğunu ilgilendiren gerçeklerdir. O yüzden insanlığın büyük bir kısmı mutluluğunun coşkusunu bir başkası anlasın diye belli bir seviyeye yükseltmekte bir beis görmez.

8 Bu tür bir mutluluğa çok bir şey eklenemez belki ama çok şey eksiltilebilir. Bu mutluluk hali ile en uç noktadaki refah arasındaki mesafe kısadır. Fakat keder ile kederin en

derin seviyesi arasındaki mesafe derin ve muazzamdır. Bu noktada talihsizlik acı çeken kişinin zihnini belli bir seviyeden çok daha alt bir noktada meşgul ederken mutluluk ise zihni gereken seviyeden daha üst bir noktaya eriştiremez. Gözlem yapan kişi acıya karşı sağlam bir sempati kurup acı çekenle aynı anda aynı şeyi hissedebilmeyi başaramazken mutluluğu ise tam anlamıyla algılayabilir. Kişi acıyı zihnin doğal ve olağan hali ile algılayamazken mutluluğu ise hemen algılar. Her ne kadar acıya karşı duyduğumuz sempati mutluluğa duyduğumuzdan daha keskin olsa da acıyı mutluluğu hisseden kişinin hisleri kadar keskin bir biçimde hissetmeyiz.

9 Araya kıskançlık girmediği sürece mutlulukla daha kolay sempati kurarız. Kalbimiz bu tatlı hissin verdiği hazzın en yüksek mertebesine kendisini bırakıverir. Acıyı özümsemek ise çok zordur ve acıyı hissedenle aynı duyguya girerken istekli davranmayız.[10] Bir trajedi yaşandığını anladığımızda, mutluluğun aksine, trajedinin vereceği acıya karşı koyarız ve artık direnemeyeceğimizi anladığımız anda da teslim oluruz. Etrafımızdakilerden sempati duyduğumuz kişiye karşı hissettiğimiz endişeyi gizleriz. Döktüğümüz gözyaşını da bu denli derin duygulara kapılmayanlar bizi kadınsı ve zayıf olarak algılamasınlar diye sak-

---

[10] Onaylamayı sempati yoluyla açıkladığım için ve kişilerin böyle bir durumda aynı fikirde olması gerektiğinden sempatinin ayrık fikirler sonucunda da oluşabileceğini söylememin düşünce sistemime ters düşeceğini dile getirerek bana karşı çıkanlar oldu. Bunu şöyle yanıtlayabilirim; onaylama hissi ile ilgili dikkat edilmesi gereken iki nokta vardır. Birincisi gözlem yapan kişinin sempati yoluyla hissettiği tutkudur. İkincisi ise gözlem yapan kişinin olaydan asıl etkilenen kişi ile mükemmel bir tesadüf sonucu aynı tutkuları hissediyor olduğunu görebilmesidir. Onay hissinin olduğu ikinci durumda hissedilen duygu her zaman olumlu ve hoştur. Ancak birinci durumda tutkuyu asıl yaşayan kişinin duyguları olumluysa ona sempati duyan da olumlu, olumsuzsa sempati duyan da olumsuz bir duyguya kapılacaktır. Olayı asıl yaşayanın duyguları hangi özellikteyse gözlemcinin duyguları da aynı özelliği bir ölçüye kadar kendi içinde muhafaza edecektir.

larız. Hislerimizi harekete geçiren zavallı ise acısından sakınacağımızı bildiğinden duygularını bize korkuyla ve tereddütle sunar. İnsanların ne kadar taş kalpli olduğunu bildiğinden kendini tümüyle açık etmez, utandığı için bize hislerinin yarısını sunabilir ancak. Mutlu ve başarılı olan kişide ise durum tam tersidir. İşin içine kıskançlık girmezse bizim kendisine karşı büyük bir sempati beslememizi bekleyen bu insan asla korkmaz ve coşku ile çığlıklar atar, bizden büyük bir içtenlik göstermemizi ve onunla aynı duyguları hissetmemizi bekler.

10 Birinin karşısında kahkaha atmaktan utanmazken ağlamaktan neden utanırız? Kahkaha atmak için gerekli bir nedenimiz varsa ağlamak için de vardır. Karşımızdakilerin acı dolu duyguları değil de onun yerine olumlu olan duyguları bizimle paylaşmak istediklerinizi düşünürüz. Korkunç bir felaket yaşamış olsak bile durumumuzdan şikayet etmek bize zavallıca bir şeymiş gibi gelir. Öte yandan bir işte başarılı olduğumuzda bu çoğu zaman hoşumuza giden bir durumdur. İhtiyatlı olan insan kaydettiği başarıyı ılımlı bir tavırla karşılar zira ihtiyatlı olmak bize başarımızı kıskananlardan uzak durmamızı öğütler.

11 Efendileri zafer kazandığında, aralarına karıştığında onları kıskanmayan avam halkın alkışları ne kadar da içtendir. Bir infazı seyrederken kederleri ne kadar vakur ve ölçülüdür. Cenazede hissettiğimiz üzüntü o anın ciddiyetinden etkilenmekten öteye geçemezken bir vaftiz töreninde ya da bir izdivaçta hissettiğimiz neşe ne kadar da içten ve arıdır. Böyle neşe dolu olayların baş aktörleri ne kadar mutluysa her ne kadar uzun sürmese de o an biz de onlar kadar mutlu hissederiz kendimizi. Dostlarımızı candan bir şekilde tebrik ettiğimizde aslında mutluluklarını nadiren kendi mutluluğumuzmuş gibi görürüz ve bu yaptığımız ayıp bir şeydir tabii. Yalnızca çok kısa bir süre için onlar kadar mutlu olabiliriz, kalbimiz sevinçle dolup taşar, gözlerimiz neşeyle, sevinçle parlar ve mutluluğumuz yüzümüzden hareketlerimizden okunur.

12 Öte yandan mutsuz olan bir arkadaşımızı teselli ettiğimizde onun hislerinin yanında bizimkinin lafı mı olur! Yanlarına oturur, gözlerinin içine bakarız. Arkadaşımız başına gelenleri bize anlatırken büyük bir ciddiyetle ve dikkatle onu dinleriz. Hıçkırmaktan boğulacakmış gibi olup lafı sürekli kesilirken bezgin haldeki duygularımız kalbimizi öyle uzağa fırlatmıştır ki aradaki mesafeyi aşıp arkadaşımızın kederini kucaklayamayız. Arkadaşımızı dinlerken acısının çok doğal bir tepki olduğunun, o durumda bizim de aynı şeyi hissedeceğimizin farkındayızdır. Duyarsız davrandığımız için kendimizi içten içe ayıplarız. Bunun üzerine yapay bir sempati geliştiririz. Akla gelebilecek en hafif en uçucu hislerden olan bu sempati hali odadan çıkar çıkmaz bir daha ortaya çıkmamak üzere yok oluverir. Doğa bizi kendi acılarımızı çekmeye mahkum ederken bakmış sırtımızdaki yük kafi, o yüzden başkasının acılarını paylaşırken onları teselli etmemizi sağlayacak olan yükten fazlasını sırtlanmamızı istememiş belli ki.

13 Başkalarının acılarına karşı gösterdiğimiz bu ruhsuz duyarlılık yüzünden büyük bir üzüntünün ortasında göstereceğimiz yüce gönüllü bir davranış her zaman ilahi incelikte bir davranış olur. Olur olmaz felaketler yaşayan birinin neşesini asla kaybetmemesi soylu ve hoş bir davranıştır. Felaketlerin en korkuncunu yaşayan birininse moralini bozmamaya çalışması manen kişiyi öldüren bir şeydir. Yaşanan felaketin verdiği ıstırabın ve zihin perişanlığının yarattığı o duygu fırtınasını dindirmenin ne büyük bir çaba gerektirdiğini biliriz. Kendisine bu yönde hakim olabilen biri bizi hayrete düşürür. Bu kişinin metaneti ile kendi hissizliğimizin birbirine müthiş derecede benzediğini görürüz. Metin olan bu kişi sahip olamadığımız için dehşete düştüğümüz o derin duyarlılığı göstermemiz için bizden hiçbir talepte bulunmaz. Bu talihsiz kişi ile kendi duygularımız birbirine o kadar denktir ki bu yüzden tavrını tümüyle onaylarız. İnsan doğasının zayıf olduğunu bildiğimizden karşımızdaki kişiden böyle bir şey beklemezken

bu tavrı sergileyebilmesi onayı hak ettiğinin göstergesidir. Bu kadar soylu ve yüce bir davranışı gösterebilen güçlü bir zihne sahip biri bizi hayretler içinde bırakır. Sempati duyduğumuz zamanki ve onayladığımız anki hisler hayranlıkla ve şaşkınlıkla karışık beğeni dediğimiz şeyin temelini oluştururlar ki bu durumu önceden birkaç kez daha dile getirmiştim.[11] Her yanı düşmanlarla sarılan Cato daha fazla direnemeyeceğini görünce düşmanına boyun eğmektense çağının da gerektirdiği o gururlu duruş sebebiyle kendini yok etme yoluna gitmiştir. Yaşadığı talihsizlikler onu asla korkutmamış, zavallılar gibi ağlayıp yakarmamış, sempati duymaya pek de istekli olmayacağımız o acı dolu gözyaşlarından tek damla bile dökmemiştir. Aksine mertçe davranıp silahlanmış, sonu ölümcül olan çözümü uygulamaya koymadan evvel her zamanki sakinliğiyle dostlarının güvenliği için gerekli emirleri vermiştir. Hissizliğin o büyük savunucusu Seneca bile bu tavrın tanrıların beğenisini ve takdirini kazanacak bir tavır olduğunu belirtir.[12]

14 Günlük yaşantımızda ne zaman böyle yüce gönüllülüğü kanıtlayan bir hareketle karşılaşsak bu hareketten hep çok etkileniriz. Etrafında kederden yana yakıla gezen diğer insanlara bile üzülürken kendisi için hiçbir şey hissetmeyen bu insanları görünce onlardan çok etkileniriz ve onlar için biz gözyaşı dökeriz. Sempati sonucunda bizim hissettiğimiz tutku felaketi bizzat yaşayan kişinin hissettiğinden çok daha büyüktür. Sokrates son zehri içtiğinde dostlarının her biri ağlamıştı,[13] Sokrates ise keyifliydi, mesuttu ve dingindi. Böyle bir durumla karşı karşıya kalan biri sempati yoluyla hissedeceği üzüntüyü coşturmak için çaba göstermez ki buna gerek de yoktur ve hissettiği hüznün aşırıya kaçıp da uygunsuz bir hal alacağına dair bir korku taşımaz. Aksine kalbinin gösterdiği duyarlılıktan

---

[11] I.i.4.3. ve I.ii.1.12.

[12] Seneca ("Genç", M.Ö. 4 – M.S. 65), *Tanrının İnayeti Üzerine*, ii.9.

[13] Platon, *Phaidon*, 117b–e.

ötürü memnundur, içi huzurla dolar ve kendini takdir eder. Daha evvel belki de hiç bu kadar acıklı ve şefkat dolu bir sevgiyle kucaklamamıştır dostunu ve başına gelen felaketi düşündüğünde melankolik hislere kapılmak kendisini memnun ettiğinden bu hislere derhal müsamaha gösterir. Ancak acı çeken dost için ise durum çok farklıdır. Durumunun korkunçluğunu ve olumsuzluğunu hatırlatan ne varsa gözlerini hepsinden mümkün olduğunca kaçırmalıdır. Eğer bunu yapmaz da korkunçluğa ve olumsuzluğa yoğunlaşırsa bu durumun üzerinde yaratacağı etki o kadar şiddetli olacaktır ki artık ölçülü davranamaz hale gelecektir, etrafındaki insanların sempatisini ve onayını da kaybedecektir. Bu nedenle kişi düşüncelerini olumlu olana yani gösterdiği bu kahramanca tavrın ve yüce gönüllülüğün kendisine kazandıracağı alkışa ve beğeniye sabitler. Böylesi soylu ve yüce bir tavrı sergileyerek gösterdiği başarı, en kötü durumda bile davranışlarına hakim olabildiğini anlaması insanın içini mutlulukla doldurur, yaşadığı talihsizlikler sayesinde ulaştığı bu zaferin verdiği muzaffer coşkuyu tümüyle kucaklar.

15 Başına gelen felaket yüzünden üzüntüden ve acıdan dibe batmış biri ise acınası ve ayıplanası biridir. Bu kişinin ne hissettiğini bir türlü anlayamayız, onun yerinde olsak ne hissedeceğimiz hakkında hiçbir fikrimiz olmaz. Bu yüzden haksız olsak bile bu kişiyi ayıplarız. Doğamız gereği direndiğimiz bazı hislerde haksız sayılabiliriz ve bu kişiyi ayıplarken yaptığımız haksızlık da gösterdiğimiz direnişten dolayıdır aslında. Başkaları adına üzüldüğümüz zamanları bir kenara koyarsak hüznün verdiği zayıflık hiçbir zaman hoş görülmez. Şefkat dolu, saygıdeğer babasını yitiren bir oğul kaybına üzülebilir, onu suçlayamayız. Evlat ölen babasına karşı sempati duyduğu için üzülmektedir ve insani bir duygu olduğundan biz de hemen onunla aynı şeyi hissediveririz. Fakat bu kişi sırf kendi başına kötü bir şey geldi diye üzülüp de zayıflık gösterseydi hislerine müsamaha göstermemiz mümkün olmazdı. Sokak-

lara düşüp dilencilik etseydi, başına türlü tehlikeli olay gelseydi, halk önünde idam edilecek olsaydı, darağacında dökeceği tek bir damla yaş ile bu kişi kendini insanlığın yiğit ve cömert bireylerinin gözünde sonsuza dek rezil etmiş olurdu. İnsanlar idam edilecek olan bu kişi için üzülseler de üzüntüleri içten de olsa gösterdiği bu zayıflık üzüntünün güçlü olmasını engeller ve herkesin önünde kendini bu kadar rezil eden birini kimse mazur görmez. Bu tavır başkalarını üzmez, utandırır. Kişinin gösterdiği zayıflık yaşadığı talihsizlikten öte başına gelebilecek en büyük onursuzluk olarak değerlendirilir. Savaş alanında ölüme kafa tutan yiğit Biron Dükünün[14] devletin eline düştükten sonra idam sehpasındayken cesaretinin getirdiği zaferi ve şanı hatırlayıp da ağlayıverince kendi hatırasını nasıl rezil ettiğini hatırlayın!

[14] Charles de Gontaut (1562-1602), Biron Dükü, Fransız Mareşali, IV. Henri döneminde Bourgogne Valisi; vatana ihanetten idam edilmiştir.

Konu II: Hırsın Kökeni ve Seviyeleri Arasındaki Fark

1 İnsanlar üzüntülerimizden çok mutluluklarımıza karşı sempati duyduğundan zenginliğimizi gösteriş malzemesi yaparken sefaletimizi ise saklarız. Acılarımızın herkesin gözünün önüne serilmesinden ve halimiz herkesin malumuyken tek bir faninin bile çektiğimiz acının yarısını dahi hissedemeyeceğini bilmekten daha korkunç bir şey olamaz. Sefaletimizi saklamamızın ve zenginliğin ise peşinden koşmamızın asıl nedeni bu korkunçluktur. Şu dünyanın tüm gailesi bu değil de nedir ki? Para hırsı, para tutkusu, zenginlik, güç ve üstünlük peşinde koşma ne zaman son bulacak? Doğanın gerektirdiği ihtiyaçlar mı bunlar? En alt seviyedeki bir işçinin kazandığı bile ihtiyaçlarını gidermeye yeter. İşçi kazandığı ile yiyecek-giyecek alabilmekte, bir ev sahibi olup bir aile geçindirebilmektedir. İşçinin parasını nasıl kullandığını dikkatle incelersek büyük bir kısmını çıkarı için harcadığını görürüz. Bu da bize lüzumsuz bir şeymiş gibi görünebilir. Hatta olağandışı kimi hallerde bir işçi gösteriş yapmak için caka satmak için bile para harcayabilir. Peki ya böyle bir işçinin hayatına karşı neden tiksinti duyarız? Yüksek mevkilerde olup da iyi eğitim almış olanlar çalışmak zorunda kalmadan bu işçinin kazandığı parayı elde etseler bu şekilde de idame ettirilebilecek bir yaşamı mütevazı bir evde basit bir kılıkta sürdürmeyi neden ölümden daha beter bir şeymiş gibi görürler? Midelerinin bir kulübede değil de bir sarayda doymaya layık olduğunu mu sanıyorlar? Uykuları o kadar kıymetli ki bir kulübede değil de bir saray da mı uyumaları gerekiyor? Tabii dile getirilmese de kulübede değil de sa-

rayda olmanın hiçbir kıymeti olmadığı aşikardır ve herkes de bunu bilir. Toplumun her bir kademesi zenginliğe özenir. Yaşam koşullarını iyileştirmek diye adlandırdığımız insanlığın o en büyük gayesinin sağladığı avantajlar neler peki? Fark edilebilmek, çevre edinebilmek, sempati duyulacak kadar, sevilecek kadar, onaylanacak kadar dikkat çekebilmek, bunların hepsi zenginliğin getirdiği avantajlardır. Bizi asıl ilgilendiren şey elde edeceğimiz rahatlık ya da mutluluk değil zenginliğin getirdiği kibirdir. Kibrin bizi başkalarının dikkatini çeken ve başkaları tarafından onaylanan biri haline getirecek bir şey olduğuna inanırız.[15] Zengin biri sahip oldukları ile gurur duyar çünkü herkesin dikkatini böylece çekebileceğini düşünür. Sahip olduğu mevki sayesinde olumlu duygular içinde olduğunda herkesin de kendisi ile aynı şeyi hissedeceğini bilir. Bunu düşündüğü an yüreği göğüs kafesinde büyür, genişler ve zenginliğin getirdiği diğer avantajlar bir yana sırf bu ayrıcalık yüzünden servetine olan düşkünlüğü artar. Fakir ise tam tersine sefaletinden utanır. Zira ya sefil olduğundan insanların kendisini umursamadığını ya da kendisini fark etseler bile çektiği çileye ve acıya karşı bir duygudaşlık oluşturamayacaklarını düşünür. İki şekilde de mahcup olur. Her ne kadar dikkate alınmamak ile onaylanmamak birbirinden farklı olsa da insanların sizi fark etmemesi onurun ve onay görebilmenin yaydığı ışığı karartır ve dikkate alınmadığınızı bilmek insanın içindeki o tatlı umudu yok eder, en coşkun arzuları da silip süpürür. Fakir insan gezip dolaşır ve barakasına tekrar döndüğünde bir kişinin bile ilgisini çekemediğini görür, kalabalığın içindeyken duyduğu bu yalnızlık kendisini barakasında kapalı kalmış gibi hissetmesine yol açar. Kendi gibi fakir olanların mütevazı dertleri, derin sıkıntıları zevk ve sefa içinde yaşayanların umurunda bile olmaz. Sefa sürenler fakir birini görünce gözlerini kaçırırlar. Sersefil birine göz ucuyla baksa-

[15] Bkz. VI.iii.33–47 ve 51–2 ve VII.ii.4.6-12.

lar dahi o kişiyi horlayıp kendi cemiyetlerinden dışlarlar. Şanslı ve gururlu olan zengin kişi rahatsızlık duyar, insanların nasıl böyle arsız davrandıklarına şaşıp kalır. Nasıl olur da fakirler perişanlıklarını zenginlerin gözüne sokmaya cüret edip sefaletleriyle zenginlerin mutluluğunu ve huzurunu bozabilirler? Öte yandan yüksek mevkideki seçkin biri için durum tam tersidir, herkesin gözü onun üzerindedir. Herkes onu görmek için can atar, herkes bu kişinin mevkisinin sağladığı mutluluğa ve seçkinliğe karşı sempati duymaya çalışıp aynı şeyi hissetmeye uğraşır. Yüksek mevkideki birinin her yaptığı şey insanların dikkatini çeker. Söylediği her söz yaptığı her hareket takip edilir. Kalabalık bir topluluğun içinde bütün gözler ona çevrilir. Herkes nefesini tutup umutla bu seçkin kişinin dönüp kendilerini işaret edecek bir harekette bulunmasını bekler. Eğer bu kişi saçma sapan davranmıyorsa her an etrafındakilerin ilgisini üzerine çeker ve herkes onu dikkatle incelerken bu kişi ile duygudaşlık kurmaya da çalışır. Zenginliğin belli sınırlamaları olsa da zenginlik özgürlüğü kısıtlasa da zengin kimseleri insanlar her zaman kıskanır. İnsanlar zenginliğe ulaşınca sahip oldukları tüm o başıboş yaşamı, vicdani rahatlığı, umursamazlığı sonsuza dek kaybedecek de olsalar zenginlik peşinde koşarken bir ton zahmet ve çile çekecek, bir sürü rezillik yaşayacak da olsalar zenginin halini görünce tüm bunları göz ardı ediverirler.

2 Hayal gücümüz yanıltıcı renklerle yüksek mertebedeki kişinin resmini çizer ve bu resim kusursuz ve saadet dolu hayatın olabilecek en soyut halidir. Gece rüyamızda gündüz düşlerimizde gördüğümüz hayatımızın en büyük amacı olan bu yaşam resmin içinde gördüklerimizdir. Resimde yer alan insanlara karşı ise özel bir sempati duyarız. Bu kişilerin heveslerini onaylar, isteklerini yerine getirmeye çalışırız. Böylesine güzel yaşayan birinin keyfini kaçıracak, rahatını bozacak bir şey yaşaması ne kadar da üzücüdür! Ölümsüz olmalarını dileriz, ölümün böylesine kusur-

suz bir saadeti bozacağını bilmek moralimizi bozar. Doğanın üzerinde yaşayan her bir canlı için bir barınak sağlarken yüksek mertebeye erişmiş kimseleri yaşanılabilir de olsa mütevazı bir evde hayatlarını sürdürmeye mahkum etmesi insana acımasızca bir şeymiş gibi gelir. "Yüce kralımız, sen çok yaşa!" tezahüratının saçmalığı tecrübeyle sabit değilse hemen bu sözü haykırıveririz ve bu söz doğu geleneklerinden bize geçmiş olan bir yaltaklanma ifadesidir. Halktan birinin başına benzeri gelse o kadar da dert etmeyecek olan tebaa hükümdarının başına gelen her bir felakete, yaşadığı her bir soruna on kat daha fazla üzülüp öfkelenir. Trajedilere konu olacak kadar büyük felaketleri ancak krallar yaşayabilir tabii. Kralların kaderi bu açıdan büyük aşıklarınkine benzer. Kralların da aşıkların da hayatları sahnelendiklerinde hemen ilgimizi çeker. Her ne kadar mantığımız ve tecrübelerimiz bize aksini söylese de zihnimizde kralın ve aşığın saadetini herkesin yaşayabileceği saadetten çok daha üst bir yere koyarız. Bu insanların sahip oldukları bu büyük mutluluğu bozacak ya da sona erdirecek her şey felaketlerin en büyüğü gibi gelir. Hükümdarın hayatına kast eden bir hain diğer katillerin hepsinden çok daha zalimmiş gibi gelir. İç savaş çıktığında dökülen onca masumun kanı I. Charles'ın başı vurulduğundaki kadar büyük bir öfke yaratmamıştır. İnsan doğasını hiç bilmeyen biri insanların kendinden aşağı olanlarının acılarını umursamazken kendinden üstün olanların yaşadığı talihsizliklere ve acılara daha çok üzülüp sinirlendiklerini görseydi eğer acının üst tabadakilerin canını alttakilere göre daha çok yaktığını ölümün üst tabakadakileri alttakilere göre daha çok kaskatı kestiğini düşünürdü herhalde.

3 İnsanların zengin ve güçlü olanın tutkularına değer vermesinin nedeni sınıfsal farktan ve toplumsal düzenden kaynaklanmaktadır. Bizden üstün olan insanlara iyi niyetli davranırlar da bize hayırları dokunur diye değil mevkile-

rine olan hayranlığımızdan dolayı dalkavukluk ederiz.[16] Bu insanların hayrının dokunduğu kimseler bir elin parmağını geçmezken servetleri herkesin dikkatini çeker. Mükemmelliğe ramak kalmış olan mutluluklarını tamamına erdirebilmek için elimizden geleni yapmaya can atarız, onlara hizmet etmeye çalışırken onurlanıp gururlanmak dışında hiçbir mükafat beklemeyiz. İsteklerine riayet ettiğimizde gösterdiğimiz bu uysallığın toplum düzenine fayda sağlıyor olduğu gerçeğini ise dikkate almayız. Toplumsal düzen zenginlere karşı gelmemizi gerektirse de bunu yapmaya yanaşmayız. Misal kral tebaasına hizmet etmekle yükümlüdür; krala biat edilebilir, ona karşı gelinebilir, kral makamından azledilebilir, cezalandırılabilir. Toplumsal çıkar için bunun gerekli olduğu mantığın ve felsefenin bir öğretisiyken bu durum Doğanın öğretisine terstir. Doğa bize kralın çıkarı için ona biat etmemizi emreder. Doğa, kralın yüce makamının karşısında titreyip eğilmemizi, gülümsemesinin hizmetlerimizin karşılığı olarak bize verebileceği en büyük ödül olduğunu bilmemizi, canını sıkmanın ise en korkunç şey olduğunu bundan daha kötü hiçbir şeyin olmadığını bellemeyi öğretir bize. Krallara sıradan biriymiş gibi davranmak, sıradan konularda onlarla fikir yürütmek, tartışmak büyük bir kararlılık gerektirir. Kralın yanında bulunan, yakinen tanıdığı insanlardan değilseniz bu kararlılık yalnızca yüce gönüllülüğü ile bilinen bir iki insana nasiptir. En güçlü dürtüler, tutkulardan korkunun, nefretin, öfkenin en şiddetlisi bile krallara doğamız gereği

---

[16] Sözleşme teorisini reddeden Smith (*Hukuk Üzerine* (A) iv.19, v.114-19, 127, 134; (B) 15-18) sivil yönetimin iki temel ilkesi olduğunu bunların da "otorite" ve "işe yararlık" olduğunu söyler (*Hukuk Üzerine* v.119 vd., (B) 12). Otorite ya da boyun eğmek dediği ilkenin dört "sebebi" vardır: "İlki...kişisel niteliklerin, gücün, güzelliğin, bedenin çevikliğinin, aklın, erdemin, ihtiyatlılığın, adaletin, cesaretin ve zihnin ılımlılığının üstünlüğüdür... İkincisi ise...yaşın getirdiği üstünlüktür...Üçüncüsü ise servetin üstünlüğüdür. Dördüncüsü ise dünyaya gelmiş olmanın getirdiği üstünlüktür." (*Ulusların Zenginliği*, V.i.b.5-8)

duyduğumuz bu büyük hürmeti dengede tutmaya yetmez. Kral yaptıklarında haklı olsun ya da olmasın halk yığınının şiddete başvurarak krala karşı gelmesi, onu devirmesi ve cezalandırılmasını istemesi için korkunun, nefretin ve öfkenin tavan yapmış olması gerekir. Halk bu kıvama geldiğinde ise her geçen saniye içinde yumuşamaya başlar ve doğanın kanunu gereği efendisi olduğunu düşünmeye alışmış olduğu o insanı tekrar savunmaya başlar. Kralın küçük düşürülmesine tahammül edemezler ve merhamet yerini anında öfkeye bırakır. Geçmişte kendilerini tahrik eden ne varsa hepsini unuturlar. Sadakat ilkesi yeniden canlanır ve halk efendilerinin zedelenmiş olan otoritesini yeniden tesis ederken onu devirmeye çalıştığı esnadaki kadar heyecanlanır. I. Charles'ın başının vurulması kraliyet ailesinde Restorasyon döneminin başlamasını sağlamıştı. Öte yandan gemi ile kaçan II. James'e[17] halkın gösterdiği merhamet ise devrimin yaşanmasına az daha engel oluyordu. Halkın gösterdiği merhamet yüzünden söz konusu devrim gerçekleşemeseydi eğer her şey daha da kötüye giderdi.

4 Yüksek mertebedekiler halkın hayranlığını çok kolay kazanabildiklerinin farkında değiller mi? Yoksa krallar başka insanlar gibi kendilerine gösterilen hayranlığı alın teriyle ya da kanla kazandıklarını mı sanıyorlar? Krala genç bir soyluyken mensup olduğu sınıfın saygınlığını koruması için ve yurttaşlarından üstün olmaya layık olabilmesi için hangi başarılara imza atması öğütleniyor? Atalarına ait hangi erdemlerin ışığında yetiştiriliyorlar? Bilgeliğin ışığında mı çalışkanlığın ışığında mı yoksa sabrın ya da nefsinden feragat etmenin ışığında mı yetiştiriliyorlar? Erdemlerin her türü mü öğretiliyor? Her sözüyle, her davranışıyla göz önünde olacağından kral en küçük davranı-

[17] II. James (1633-1701) Fransa'ya ilk olarak 11 Aralık 1688'de kaçtı. "Şanlı Devrim" gerçekleştiğinde gemisine ek malzeme yüklediği yerde halkın kaba tavrıyla karşılaştı. En sonunda 23 Aralıkta İngiltere'yi terk etti.

şını bile belli bir kaideye bağlı olarak yapması gerektiğini ve en küçük sorumluluğunu bile en münasip şekilde yerine getirmesi gerektiğini öğrenmektedir. İnsanların onu sürekli takip ettiğini ve isteklerini onaylayacağını bildiğinden en ilgisiz durumlarda bile bu düşüncenin verdiği rahatlıkla ve özgüvenle hareket eder. Duruşuyla, tavrıyla, edasıyla kendinden aşağıda olanların asla ulaşamayacakları o üstün mertebeye sahip olduğunu zarif ve nazik bir biçimde belli eder. Kralın bu konudaki becerisi sayesinde insanlar onun otoritesine boyun eğer ve kral da başkalarının isteklerini de kendi keyfine göre yönetir. Bu hususta nadiren hayal kırıklığı yaşar. Bu becerilerin yanında kral bir de seçkin sınıfına dahil olduğundan bu konumu bazen dünyayı yönetmesine yeter de artar bile. XIV. Louis hükümdarlığı boyunca uzun bir süre yalnızca Fransa'nın değil tüm Avrupa'nın gözünde mükemmel bir hükümdardı. XIV. Louis bu büyük ünü sahip olduğu hangi yetenekler ve erdemler sayesinde kazandı? Üstlendiği her işte adaleti titizlikle ve şaşmaz bir şekilde sağladığı için mi, her bir işinde büyük badireler atlattığı, zorluklar yaşadığı için mi yoksa bıkmadan usanmadan bu işlerin peşinden koştuğu için mi? Yoksa engin bilgisi, itina ile ulaştığı yargılar ya da kahramanca gösterdiği cesaret sayesinde mi? Hiçbiri değil. Öncelikle XIV. Louis Avrupa'nın en güçlü hükümdarıydı ve krallar arasında en yüksek mertebedeydi. XIV. Louis dönemini bilen tarihçiler[18] hükümdarın saraydaki herkesten daha iyi vücut yapısına ve muhteşem hatlara sahip olduğunu, huzurunda olup da ondan çekinen saraylıların XIV. Louis'nin sesindeki soylu ve etkileyici tona hayran kaldığını, hükümdarın yürüyüşünde ve duruşunda başkalarında eğreti duracak olan ve yalnızca kendi sınıfına yaraşan bir asalet olduğunu, birinin kendisiyle konuşmak istediğinde ondan çekinmesi sahip olduğu üstünlüğü simge-

[18] Voltaire, *Siécle de Louis XIV* (1751), 25. Bölüm. Louis XIV (1638-1715), Fransa Kralı.

lediğinden bu çekingenliğin XIV. Louis'nin hoşuna gittiğini, eski bir görevlinin bir iyilik istemek zorunda kalıp da tereddüt ettiğinde üslubunu nasıl ayarlayacağını bilemediğini ve majesteleri karşınızda düşmanlarınız gibi titremem umarım diye söze başlayınca da istediğini alabildiğini söylerler. Sahip olduğu yetenekler ya da erdemler ortalamanın üstünde olmasa da mensup olduğu sınıf sayesinde elde ettiği bu sıradan başarılar XIV. Louis'yi dönemi itibarıyla belli bir yere getirdi ve geldiği soy anısına saygı duyulmasını sağladı. Hükümdarın var olduğu zamanı bu açıdan değerlendirdiğimizde hiçbir erdemin önem arz etmediğini görüyoruz. Bilgelik, çalışkanlık, kahramanlık, hayırseverlik gibi erdemler sarsıldı, alaşağı edildi, her biri bütün saygınlığını yitirdi.

5 Aşağı tabakadan biri bu tür başarılarla kendini öne çıkarabileceğini düşünmemelidir. Kibarlık ancak üst tabakadan kimselerin sahip olduğu bir erdemdir ve kendileri dışında başka kimseye de fayda sağlamaz. Soyluların tavırlarını taklit eden ve tavırlarındaki asaletten etkilenen dalkavuklarsa ahmaklıkları ve küstahlıkları yüzünden ayıplanırlar. Dönüp bakmaya kimsenin bile tenezzül etmediği biri niçin kafasını dik tutup omuzlarını kabartarak yürüyüp geçsin ki? Bunu yapan belli ki boş yere kendini önemseyen başka hiçbir faninin umursamayacağı biridir. Eşe dosta karşı gösterilen mütevazılığa ve sadeliğe bir de mülayimlik eklemek en iyisidir ve bunlar kişinin karakterinin temel özelliğini oluşturmalıdır. Eğer kişi kendini öne çıkarmak istiyorsa bunu daha önemli erdemler edinerek yapabilir. Nasıl soylu birinin etrafında yardımına muhtaç olarak yaşayan insanlar varsa bu kişi de kendine muhtaç olan kişiler edinmelidir. Bunu da parayla yapamayacağından ancak bedensel ve zihinsel olarak vereceği emek sayesinde bu tür kişiler elde edebilir. İnsan kendine yatırım yapmalıdır. Mesleğinde bilgi açısından en üst seviyeye ulaşmalı ve mesleğini icra ederken de arı gibi çalışkan olmalıdır. Emek gösterirken sabretmeli, tehlike anında sakin

olmalı, sıkıntısı olduğunda da sarsılmamalıdır. Bu yeteneklerini insanların fark etmesini sağlamalıdır. Bunu da sorumluluklarının zorluğunu, önemini ve muhakeme yeteneğindeki başarısını göstererek, başarmak için bıkmadan ve yılmadan çalışarak yapabilir. Doğruluk, ihtiyatlılık, cömertlik ve dürüstlük her zaman tavırlarına sinmiş olmalıdır. Aynı zamanda münasip olan tavrı sergileyebilmek için büyük bir beceri ve erdemlilik gerektiren her durumda öne atılmalıdır. Öne atılanlar arasında en büyük takdiri de onurlu davranan kişiler görür. Aklıselim olan biri bile halinden sıkılıp da kendini ön plana çıkarma derdine düştüğünde etrafına bakınıp ne de sabırsız davranır. Öne çıkma fırsatını yakaladığında bu fırsatı asla tepmez. Başka bir ülke ile savaş çıksın da ganimet elde edelim diye can atar, ülkede infial çıkmasına memnun olur, içten içe sevinir, heyecan duyar. Dökülecek olan kanı, yaşanacak olan kargaşayı bir kenara bırakıp insanların ilgisini ve beğenisini toplamak için savaşın, kavganın getirilerine odaklanır. Seçkin ve soylu kişi ise şanını davranışlarındaki asalete borçludur ve bu tavrının insanların kendisine itaat etmesini sağladığına da memnundur. Başka bir yolla güç kazanmaya imkanı olmadığından kendini zor duruma sokmamaya, utandırmamaya gayret eder. Bir baloda arz-ı endam etmek sahip olduğu en büyük başarıdır, gösterişli olduğundan insanların ilgisini kazanması ise en büyük kazancıdır. Soylular toplumda yaşanan karmaşadan nefret ederler ve bunun sebebi insanlara duydukları sevgi değildir. Zira alt tabakadan kimseyi kendilerine denk olarak görmezler. Yüreksiz oldukları için onlardan tiksinmezler de fakat cesaret konusunda kendilerini hiçbir zaman eksik de görmezler. Nefretlerinin sebebi bu tür karmaşalarda edinilen erdemli davranışların hiçbirine sahip olmadıklarının bilincinde olmalarıdır ve kargaşa hallerinde halkın onlara duyduğu ilgi azalır, insanlar başka şeylere yönelir. Kendilerini az da olsa tehlikeye atmaya istekli olurlarsa bununla ilgi çekeceklerini bildikleri için reklam olsun diye yaparlar. Bitevi-

ye sabır, çalışkanlık, kuvvet ve beyin gücü isteyen bir durumun hasıl olması fikri karşısında bile korkudan tir tir titrerler. Çünkü bu erdemler yüksek tabakaya ait insanlarda bulunmaz. O nedenle devlet işlerinde hatta sarayda en yüksek mertebedeki makamlar, idari işlerin en ince detayı orta ve alt tabakadan gelip becerileri ve çalışkanlıkları ile yükselmiş olan insanlara teslim edilir. Alt tabakadan insanlar kıskançlıkla doludur ve horlanırlar. Soylular da kral da bu insanları önce ayıplarlar sonra kıskanırlar, en sonunda da büyük bir küstahlıkla kendilerinden aşağıda olan insanların her zaman hadlerini bilmelerini isterler.

6 İnsanların hisleri üzerinde bu kadar kolay hakimiyet kurabildiklerinden bir kralın sahip olduğu bu güçten mahrum kalması tahammül edilemez bir şeydir. Makedon kralının ailesi zafer kazanan Paulus Aemilius'un peşinden sürüklendiğinde Romalılar ailenin yaşadığı bu felakete farklı, Makedon kralınınkine farklı tepki vermişlerdir. Kraliyet ailesine mensup çocuklar, yaşları küçük olduğundan neler olup bittiğinin farkına varamamışlardır ve çocukların bu hali çığlıklar atan zafer sarhoşu Roma halkını bir anda etkileyivermiş halk çocukların haline üzülüp onlara acımıştır. Peşinden de Makedon kralı görünüvermiş, yaşadığı büyük felaketin etkisiyle donup kalan kral hissizleşmiş bir halde yürümekteymiş. Kralın dostları ve devlet görevlileri ise peşinden gelmişler ve gözlerini ne zaman yenik krala çevirseler gördükleri manzara karşısında gözyaşlarına boğulmuşlar. Görünüşe bakılırsa kendi hallerine değil kralın düştüğü duruma kahroluyorlarmış. Muzaffer Roma halkı ise kralı hakir görmüş ve ona hiddetlenmiş. Yaşadığı bu yenilgiye rağmen hâlâ kendi canını kendisi almadığı için merhameti hak etmeyen rezil biri olduğunu düşünmüşler.[19] Peki felaketin sonu nereye varmış? Tarihçilerin çoğunun söylediğine göre kral kalan günlerini güçlü ve insancıl insanların himayesi altında kıskanılmaya değer, bereketin,

[19] Bkz. Plutarkhos (46-120), *Paralel Yaşamlar*, Aemelius Paulus, 33-4.

rahatlığın, eğlencenin olduğu güvenli bir ülkede geçirmiş ki bu makamı yapacağı bir aptallık yüzünden bile kaybetmesi söz konusu değilmiş. Artık kralın etrafında eskisi gibi her hareketine katılan ona hayran olan aptallar, dalkavuklar, uşaklar kalmamış. Halkın hayranlıkla baktığı biri değilmiş artık ve halkın saygısını, minnetini, sevgisi ve takdirini kazanacak bir durumda değilmiş. Milletin tutkuları artık onun eğilimlerine göre şekillenmemekteymiş. Tüm duyguların sultanı olan kralın başına gelen onulmaz felaket buymuş işte ve bu felaket dostlarına kendi dertlerini unuttururken yüce Roma ise hayatta kalmak uğruna bu denli alçakça bir yaşamı bir insanın nasıl kabul edebildiğine bir türlü akıl sır erdirememiş.

7 "Sevginin peşinden hırs gelir fakat hırsın peşinden sevgi nadiren gelmiştir" der Lord Rochefoucauld.[20] Sevgi tüm yüreğimizi kapladığında ne bir rakip kabul eder ne de bir varis. Malik olmaya ve halkın hayranlığına alışmış olan insanlar için geriye kalan zevklerin hepsi çürüyüp yok olur. İşinden azledilmiş her bir devlet adamı sırf kendi çıkarları için hırslanır ve hiçbir zaman sahip olamayacağı gurur verici davranışların kaçını kim ne kadar başarabilmiştir ki zaten? Bu tür insanların çoğu zamanını gereksiz ve adi bir küstahlık için harcar, değersiz biri olduğunu bildiği için de üzülür, bireysel yaşantısı içinde oyalanacağı işlere yoğunlaşamaz, evvelki yaşamında sahip olduğu konumu anlatmadığı sürece mutlu olamaz ve beyhude bir meşguliyetle eski zamanlarının telafisini gerçekleştirmezse de tatmin olamaz. Sarayda asil bir hizmet sağlayıp da özgürlüğünü bu hizmete kurban etmeyip hür, korkusuz ve bağımsız yaşamaya kararlı mısın? O zaman erdemlilik göstergesi olan bu kararlılığı devam ettirmek için tek bir yol var. Yalnızca bir iki insanın dönüp gelebildiği yere dönmemek, hırs döngüsüne kapılmamak, senden evvel tüm insanlığın yarısının ilgisini çekebilen dünyanın efendileri ile kendimizi karşılaştırmamak gerekir.

---

[20] François de La Rochefoucauld (1613-80), *Özdeyişler* (1665), no: 490.

8 Başkalarının kendilerine sempati ve ilgi duymalarını sağlayacak durumda olmaları insanlar için müthiş bir önem arz etmektedir. Devlet işlerini görenlerin eşlerinin yarısının en büyük hedefi bir makam sahibi olmaktır ve bu hedefi gerçekleştirmek insanın yaşamı boyunca göstereceği emeğin yarısına karşılık gelmektedir ve mevki sahibi olmak için gösterilen bu hırs bu tutku yaşamımıza giren bütün bu patırtının, gürültünün, adaletsizliğin ve soygunculuğun da sebebidir. Akıl sahibi insanların mevki sahibi olma isteğini hor gördükleri söylenir. Masa başında oturmayı saçma bulurlar ve gereksiz bir olay yüzünden çekiştirilen kişinin kim olduğu umurlarında bile değildir. Çünkü edinilecek en küçük imtiyazın dengelerin bozulmasına neden olduğunu bilirler. Kişi insan doğasının ortalama standartlarının çok üstünde ya da çok altında kalacak şekilde yetiştirilmediyse yüksek tabakaya ait olmayı ya da seçkinler sınıfına dahil olmanın verdiği ayrıcalığı asla hakir görmez. Kişinin mevki sahibi olmayı hakir görmesi için duruma bilgece ve felsefi düşünce ile yaklaşan biri olması gerekir ya da her ne kadar davranışları açısından diğer insanların onayına ihtiyaç duysa da anlaşılmayı ya da onaylanmayı umursamayan biri olmalıdır veya bulunduğu rezil konuma alışmış, alık ve miskin hale geldiğinden iyice umursamaz olup üst sınıfa ait olma arzusunu ve isteğini yitirmiş biri olmalıdır.

9 Yüksek tabakaya ait olmanın göz kamaştırıcı yanı coşku dolu kutlamaların ve insanların duydukları içten sempatinin aktörü olmaktır. Başa gelen dertleri daha çok karartan şey ise duygudaşlık hissetmek yerine kardeş olduğun insanların seni ayıplayıp senden tiksindiğini görmektir. Bu yüzden insan en büyük felaketlere bile göğüs gerebilir. İnsan içine çıkmak başa büyük felaketler geldiğinde değil de ufak tefek sorunlar yaşandığında daha korkunçtur. Ufak tefek dertler sempati uyandırmaz, büyük dertlerde ise acı çeken kişinin hislerine yakın bir şey hissedemesek de merhamet duygumuz canlanır. Dert büyük

olunca etraftakilerin hisleri acı çekeninki kadar yoğun olmasa da ve kurdukları duygudaşlık noksan olsa da insanlar bir şekilde acı çeken kişiye destek olurlar. Bir beyefendinin neşe dolu bir topluluk önüne kir pas içinde çıkması kan revan içinde çıkmasından daha rezil edici bir durumdur. Kan revan içinde olsa insanlar adama acırlar fakat kir pas içinde olduğunda haline gülerler. Hakim suçlunun direğe bağlanıp teşhir edilmesini istese bu ceza suçluyu dar ağacına gönderilmekten daha çok rencide eder. Güçlü bir hükümdar birkaç yıl evvel ordusunun başındaki generali sopa ile dövdürmüş ve generalin onurunu ayaklar altına almıştı.[21] Generali alnından vurup öldürse daha iyiydi. Bir insanın onuruyla ölmesi için dayak yerine kılıç darbesiyle öldürülmesi yeğdir ve kılıçla ölmenin daha onurlu olmasının da açık ve net bir sebebi vardır. Müşfik ve nazik insanların nezdinde itibarı olan bir kimsenin onurunu yitirecek bir konuma düşürülmesi o insanın hayatında başına gelebilecek en kötü şey olarak algılanır. İtibarlı insanları ölüme mahkum ederken kanunlar birbirlerine benzer şekilde hareket ederler ve bu kişilerin onurlarını koruma altına alırlar. Rusya hariç hiçbir Avrupa ülkesinde seçkin bir kimse, ne suç işlenmiş olursa olsun, ceza olarak kırbaçlatılmaz ya da direğe bağlanmaz.

10 Yürekli biri direğe bağlansa rezil rüsva olur fakat darağacında can verse bu onur kırıcı olmaz. İnsan darağacında can verince dünya çapında saygı ve hayranlık kazanabilecekken direğe teşhir için bağlandığında tam tersi bir etki oluşur. Kişi darağacına çıktığında insanların kendisine duyduğu sempati onu rahatlatır ve utanç verici bir duruma düşmesini engeller ki utanç nadir paylaşılan bir duygudur ve insan yaşadığı acıyı paylaşan birileri olduğunu da bilir. Direğe bağlanan birine karşı ise sempati duyulmaz. Sempati duyan kişi karşıdakinin acısını paylaşmaz, yalnızca o durumda olan birine karşı kimsenin sempati

[21] Yazar kimden ve hangi olaydan bahsettiğini belirtmemiş.

duymayacağını bildiğinden teşhir edilenin düştüğü duruma üzülür. Çektiği acı değil düştüğü utanç verici durum acı vericidir. İnsanlar teşhir edilen kişi adına kızarıp bozarır ve başlarını öne eğerler. Utanç verici durumda olan kişi de diğer insanlar gibi başını öne eğerken işlediği suç değil aldığı ceza onu utanca sürükler. Metanetle can veren insan ise saygı ve hürmetle karşılandığını bildiğinden mağrur bir ifade takınır, işlediği suç onurunu ayaklar altına almadığı sürece aldığı cezanın da kendisini asla küçük düşüremeyeceğini bilir. Ayıplanacak ve alay edilecek bir durumda olmadığını bildiğinden yalnızca sakin bir havaya bürünmekle kalmaz muzaffer ve saadet dolu bir ifade de takınır.

11 Retz Kardinali, "Büyük tehlikeler, neticesinde başarısız olunsa da şan ve şeref ihsan ettikleri için ayrı bir çekiciliğe sahiptirler. Büyük olmayan tehlikeler ise yalnızca ürkütücüdürler ve bu tür bir tehlikeden sıyrılamadığınızda onurunuzu da kaybedersiniz" der.[22] Tehlike üzerine söylenen bu söz ile cezalandırma yöntemleri hakkında tartıştıklarımız aynı temelde birleşmektedir.

12 İnsanın onuru, çektiği acıdan ve sefaletten, karşılaştığı tehlikeden hatta yaşamından bile daha kıymetlidir. Onurlu olmak acının, tehlikenin, ölümün hor görülmeyeceği anlamına gelmez. Fakat onurunuz ayaklar altına alındığında, zafer kazananların peşinden sürüklendiğinizde, parmakla gösterilen ve ayıplanan biri olduğunuzda haysiyetinizi koruyabilmeniz pek de mümkün değildir. Haysiyetsiz bir duruma düşmektense dünyanın bütün kötülüklerine katlanmayı yeğlersiniz.

---

[22] Jean François Paul de Gondi, Retz Kardinali (1614-79), *Hatırat*, Eylül 1648.

Konu III: Seçkine ve Zengine Tapıyor Olmamızın ve Fakirleri Hor Görmemizin ya da Onları Görmezden Gelmemizin Ahlaki Duygularımızda Yarattığı Yozlaşma

1 Her ne kadar toplumsal sınıfların birbirinden ayrışmasını ve düzenin oluşumunu sağlıyor olsa da zengin ve güçlü kimseleri takdir ederken hatta onlara taparken fakir ve kötü durumda olanları ise hor görmemiz ya da en azından bu insanları görmezden gelmemiz evrensel olarak ahlaki duygularımızda yaşanmakta olan çürümenin en büyük sebebidir. Bilge ve erdem sahibi biri yerine zengin ve üstün olanın her zaman saygı görüp beğenilmesi; kusurun ve ahmaklığın yerine fakirliğin ve acizliğin hakir görülmesi tarih boyunca ahlak üzerine düşünenlerin hep şikayet ettiği bir konu olmuştur.

2 Saygı duyulan ve saygı gören biri olmayı arzularız. Hor görülmeyi, küçümsenmeyi ise asla istemeyiz. Dünyaya geldiğimiz andan itibaren bilgeliğin ve erdemin saygıyı hak eden yegane konular olmadığını, kusurun ve ahmaklığın da hakir görülen yegane meseleler olmadığını görürüz. Dünyanın gözünün bilge ve erdemli insana değil daha çok zengin ve üstün kimselere çevrildiğine sık sık şahit oluruz. Mazlum olan birinin kusurunun ya da ahmaklığının güçlü olanınkinden çok daha fazla ayıplandığını görürüz. İnsanların saygısını ve takdirini hak etmek, kazanmak ve kazanınca da bunun tadını çıkarmak herkesin gıpta ettiği bir şeydir ve bunu başarmak insanların en büyük gayesidir. Çok arzulanan saygınlık iki farklı yoldan kazanılabilir. Ya bilge olmaya, erdemli bir insan olmaya çalışarak ya da zenginlik ve üstünlük elde etmeye uğraşarak saygın-

lık kazanırsınız. İki tür karakter rekabet halindedir. Ya arzularının peşinden büyük bir ihtirasla koşan biri ya da alçakgönüllü, tevazu sahibi, tarafsız ve adil biri olursunuz. Karakterimizi ve davranışlarımızı şekillendirebileceğimiz iki farklı model, iki farklı resim sunulmaktadır bize ve biri süslü, parlak renklerle bezeliyken diğeri daha düzgündür ve çizgileriyle sıra dışı bir güzelliğe sahiptir. Biri sağı solu seyreden birinin gözüne kolaylıkla çarpabilecekken diğeri ise yalnızca itinalı ve dikkatli biri tarafından fark edebilir. Bilgeliği ve erdemi içtenlikle her an takdir eden kişiler bilge ve erdemli kişilerdir, hepsi de güzide insanlardır ve maalesef çok az sayıdadırlar. İnsanlığın büyük bir kısmı ise tuhaftır, çoğunlukla çıkar gözetmeyen bir gruptur fakat zenginliğe, üstünlüğe özenirler ve ikisine de taparlar.

3 Bilgeliğe ve erdeme duyduğumuz saygı şüphesiz zenginliğe ve üstünlüğe duyduğumuz saygıdan farklıdır. İkisi arasındaki farkı anlamak için keskin bir algımızın olmasına gerek yoktur. Farka rağmen ikisine karşı hissedilenler birbirlerine oldukça benzemektedir. Belli açılardan bakınca şüphesiz farklar vardır ama genel itibarıyla birbirlerine yakındırlar ve dikkatli bakmayan biri ikisini birbirine karıştırabilir.

4 Aynı oranda önem taşıyor olsalardı bile dünyada fakire ve alçakgönüllü birine zenginden ve üstünden daha fazla saygı duyacak biri yine de nadir bulunurdu. Çoğu kişi zenginin ve üstünün küstahlığına, kibrine fakir ve alçakgönüllü birinin gerçek ve sağlam duruşundan daha çok kıymet verir. Ahlaki iyiliğe sahip iyi bir dil kullanan biri için faziletten ve erdemden yoksun olan salt zenginlik ve üstünlük saygı duyulabilecek şeyler değildir. Fakat şunu da kabul etmeliyiz ki zenginlik ve üstünlük her zaman saygı görür. Bu nedenle belli bir açıdan saygının doğal nesneleridir de diyebiliriz. Bu denli yüceltilen zenginlik ve üstünlük, kusur ve ahmaklık sonucu yerin dibine de batabilir. Böyle hızlı bir düşüşün olabilmesi için de kusurun ve ahmaklığın oldukça büyük olması gerekmektedir. İnsanlar

hali vakti çok da iyi olmayan birinin yaşadığı sefahat hayatını zengin bir adamın yaşadığından daha çok ayıplar, daha iğrenç bulurlar. Zengin kişinin alenen ve mütemadiyen ayıplanması gerekiyorken mütevazı biri ölçülü ve düzgün davranışlar sergilemek konusunda en küçük bir kusur işlese insanlar bu kişiye zengine duyulması gerekenden çok daha büyük bir öfke duyarlar.

5 Orta ve alt tabakadakiler için erdeme ve zenginliğe ulaşabileceklerini düşündükleri makul seviyede seyreden yollar şans eseri birbirlerine çoğu durumda oldukça benzerler. Orta ve alt seviyedeki mesleklerde, hakiki ve sağlam mesleki yeteneklerinizin yanı sıra ihtiyatlıysanız, kararlı ve ılımlı bir tutuma da sahipseniz başarısız olmanız mümkün değildir. Tutumunuz doğru olmasa da maharetliyseniz her zaman üstün gelirsiniz. Kişi artık ihtiyatsızlığını huy haline getirmişse, hakkaniyetli davranmıyorsa, acizse, utanmazsa mesleğinde müthiş derecede yetenekli olsa da karakteri yeteneklerini gölgeler. Orta ve alt tabakadan insanlar hiçbir zaman hukuktan üstün olacak kadar mühim kimseler olamazlar. Bu insanlar korkuları yüzünden hukuka saygı duymaktadırlar, en azından adaletin oluşmasını sağlayan önemli kurallara saygı duyarlar. Bu tür insanların başarısı komşularının, dengi insanların onları sevmesine ve haklarında iyi düşüncelere sahip olmalarına bağlıdır. Oldukça tutarlı ve düzgün bir tutuma sahip değilseniz başarıyı elde etmeniz oldukça zordur. Eski bir atasözü olan *dürüstlük en büyük erdemdir* sözü bu tür durumlarda daha çok anlam kazanmaktadır. Zira genelde insanlardan erdemli davranmalarını bekleriz. Neyse ki iyi ahlaka sahip bir toplum olabilmemiz için insanların neredeyse hepsi aynı tutuma tâbidir.

6 Yüksek mevkiye sahip kimselerin yaşantısında ise maalesef durum farklıdır. Hükümdarların saraylarında, soyluların misafir odalarında başarı kaydetmek ya da tercih edilmek için aynı sınıftan gelip de akıllı ya da bilgili olmak gerekmez; bu noktada cahil, küstah, mağrur davra-

nan büyüklenen kimselerin hayalci ve ahmakça iltifatları işe yaramaktadır. Dalkavukluk ve yalancılık fazileti ve hüneri her zaman alt eder. Bu tür çevrelerde hizmet etmekten ziyade yağcılık etmekteki kabiliyetlerinize değer verilmektedir. Sessiz ve sakin zamanlarda, fırtına uzaktayken hükümdar ya da önemli konumdaki bir insan yalnızca eğlendirilmeyi ister. Kimsenin ona hizmet etmesini gerektirecek bir durum olmadığını, kendisini eğlendirenlerin yaptıklarıyla da yeterince iyi hizmette bulunduklarını düşünür. Havalı birinin dış görünüşündeki zarafet ile küstah ve ahmak olan bir kişinin beyhude hünerleri bir savaşçının, bir devlet adamının, bir filozofun ya da bir meclis üyesinin sahip olduğu erdemlerden çok daha fazla takdir edilir. Konseye, senatoya, belli bir alana ait olanların sahip olması gereken en yüce ya da en müthiş erdemler yozlaşmış toplumlarda çokça rastlanan küstah ve değersiz kimselerin ayıpladıkları, alay ettikleri erdemlerdir. Sully Dükü acil bir durum üzerine tavsiyede bulunması için XIII. Louis'nin huzuruna çağırıldığında saray mensuplarının ve kralın yalakalarının fısıldaşarak havalı olmadığı için görüntüsü ile alay ettiklerini fark etmiş. Eskiden asker ve devlet adamı olan dük ise "Majestelerinin babası bir konuda bana danışmak isteyip böyle bir şerefi bana ihsan ettiği zaman saray soytarılarının dışarı çıkarılmalarını emrederdi" demiş.[23]

7 Zengin ya da bizden üstün olanlara duyduğumuz hayranlık ve sonunda onları taklit etme çabamız *havalı* dediğimiz kavramı yaratmamıza yardımcı olmaktadır. Zira zenginin ve üstün olanın giydiği kıyafetler hep havalı görünür. Tavırları ve edaları hep havalıdır. Hatta kusurları ve hataları bile havalıdır. İnsanların büyük bir çoğunluğu da bu kusurları ve hataları taklit etmekten gurur duyarlar

[23] Maximilien de Béthune, Sully Dükü (1559–1641), IV. Henri zamanında devlet adamıydı, onun peşinden tahta geçen XIII. Louis tarafından bertaraf edilmiştir. Smith Sully'nin anılarından alıntı yapmıştır.

fakat bu tavırları ile aslında kendilerini onur kırıcı ve gülünç bir duruma düşürmektedirler. Beyhude insanlar havalı ve çapkın bir tavır takınırlar. Aslında içten içe bu tavrı onaylamazlar ve belki o kadar da suçlu sayılmazlar. Bu tavrın övülecek bir şey olmadığını bilmelerine rağmen yine de övülmek isterler. Toplumca itibar edilmeyen ama kendilerinin bir dereceye kadar saygıdeğer buldukları kimi erdemleri de gizlice sergilerler. Dindarlık ve erdem konusunda olduğu kadar zenginlik ve üstünlük konusunda da ikiyüzlü davranan insanlar vardır. Beyhude bir insan, olmadığı kişi gibi davranmaya çalışır. Dindarmış gibi görünür ya da hilekarlık ederek zenginmiş gibi görünmeye çalışır. Zengin olan kimseler gibi kendisinin de arabasının olduğunu şaşalı yaşam sürdüğünü göstermeye çabalar. Fakat bilmez ki taklit ettiği bu yaşantı ancak o tür masrafları karşılayacak kadar zengin olan kimselerin hayatına yaraşır ve bu tür şeyler zengin bir yaşantı içinde anlamlıdır. Fakir kişilerin çoğu zenginmiş gibi algılanmayı zafer olarak görürler. Zengin olmanın üzerlerine yıktığı belli sorumlulukların (gereksiz bir yaşantının getirilerini *sorumluluk* gibi saygın bir sözle karşılamak ne kadar doğruysa artık) kendilerini dilenecek konuma getireceğini ve öykündüğü zenginlere kıyasla eskisinden çok daha alçak bir konuma düşüreceğini fark edemezler.

8 Servet sahibi olmaya aday olan kimseler zenginlerin kıskanılan mevkisini elde edebilmek için erdemliliğe giden yoldan saparlar. Zenginliğe ve erdeme ulaşan yollar bazen birbirinin tam zıttı yönlere düşerler. Hırslı biri yükseleceği görkemli mevkiye ulaştığında insanların saygısını ve takdirini talep edebileceği bir yerde olacağını düşünür ve üstünlük kazandığı için de yaptıklarının en sonunda hep uygun ve zarif olarak görüleceğini bildiğinden kendini bunlarla avutur. Ulaşacağı mevkinin parıltısının yol boyu attığı adımlarda yaptığı ahmaklıkları örteceğini ya da yok edeceğini düşünür. Pek çok yönetimde en yüksek makamlara aday olanlar her zaman kanunun üstünde olanlardır.

Hırs gösterip istedikleri makamı elde ettiklerinde hangi yollarla bu mevkiyi ele geçirdikleri konusunda kendilerinden hesap sorulsa yaptıklarını anlatmakta beis görmezler. Sahtekarlık, aldatma, adi ve bayağı şekilde yürütülen dalavereler, entrikalar bir yana cinayet ya da suikast gibi en korkunç suçları işleyerek, kuvvetine karşı gelenlere, kendisini engelleyenlere karşı isyan ve iç savaş çıkararak her birinin ayağını kaydırmaya hatta her birini yok etmeye çalışırlar. Çoğunlukla da hedeflerine ulaşamazlar, elleri boş kalır. İşledikleri suçlar sebebiyle de onur kırıcı bir biçimde cezalandırılırlar. Arzuladıkları zenginliği elde edebilseler çok şanslı biri sayılacaklarken yaşamayı hayal ettikleri saadeti elden kaçırıp müthiş derecede hayal kırıklığına uğrarlar. Hırslı bir insanın peşinden koşacağı şey rahatlık ya da zevk değil öyle ya da böyle onurdur. Her ne kadar onur tam anlamıyla anlaşılamıyor olsa da. Ulaşılan mevki hem yükselen kişinin hem de diğer insanların gözünde, elde etmek için zelil yöntemlere başvurulduğundan, kirli ve alçak bir mevki olarak görülür. Özgürce çarçur edilen servete ve çapkınlıkla ulaşılan zevklere karşı duyduğu aşırı düşkünlüğe rağmen sıradan fakat zavallı, kirli bir karaktere sahip olan bir insan, halkı alakadar eden bir olayda ya da savaşın o gözleri kamaştıran, gururlandıran temaşası içinde mevkisini ele geçirene dek yaptığı her bir şeyi kendisinin ve başkalarının zihninden silmeye çabalar ve bu konuda geçmişe ait anıları asla peşini bırakmaz. Unutuluşun ve kayıtsızlığın karanlık ve kasvetli güçlerinden boş yere medet ummaya başlar. Yaptıklarını hatırlar ve başkalarının da her şeyi hatırlayacağını bilir. Seçkinliğinin sağladığı o görkemli ve şatafatlı debdebenin içindeyken ya da bilgin olana veya mevki sahibine rüşvetle ve kepazelikle yapılan yaltaklanmaların olduğu bir ortamın içindeyken ya da aptal fakat aynı zamanda saf olan avam halkın alkışlarının arasında kazanılmış olan bir savaşın başarısının ve zaferinin ortasındayken mevki sahibi olmuş biri esasında hâlâ gizliden gizliye vicdan azabı çeker ve kendinden uta-

nır. İhtişam dört bir yanını sarmış olsa da zihnindeki kara ve kirli şöhretin peşini bırakmadığını görür ve her an kendisini kıskıvrak yakalayacağını düşünür. Büyük Sezar muhafızlarını salıverecek derecede alçakgönüllü olsa da şüphelerini zihninden bir türlü salıvermemiştir. Pharsalia'nın anısı Sezar'ın peşini bırakmamıştır. Senatonun ricası üzerine Marcellus'u affetme yüceliğini gösterdikten sonra dönüp meclistekilere canına kastedenlerin kurduğu planların farkında olduğunu, dünyada göreceğini gördüğünü, şöhreti elde ettiğini bu nedenle ölüme artık razı olduğunu bu yüzden kendisine karşı yapılan herhangi bir suikast planına kıymet vermediğini dile getirmiştir. Sezar belki de haddinden uzun yaşamıştır. Sezar'ın sevilmeyi umduğu, dost olduğunu düşündüğü insanların kendisine böylesine ölümcül bir öfke duyuyor olması Sezar'ın hakiki ve eşiti olan kimselerin sevgisini ve saygısını sonuna kadar korudukları saadet dolu hayatı tecrübe edemeyecek kadar uzun yaşamış olduğunu göstermektedir.

II. KISIM
Minnet, Kabahat ve Ödüllendirilecekler ya da Cezalandırılacaklar Üzerine

I. Bölüm: Minnet ve Kabahat Mefhumu

Giriş

1 İnsanların eylemlerinin ve davranışlarının taşıması gereken bir grup vasıf daha vardır ki bunlar uygunluktan ya da uygunsuzluktan, terbiyeden ya da kabalıktan, onay almaktan ya da alamamaktan bağımsız bir noktadadırlar. İnsanlar eylemleri ve davranışlarıyla ya minnet duymamızı sağlarlar ya da bize karşı kabahat işlerler. Eylemin ya da davranışın bu iki durumu kişinin ödüllendirilmesini veya cezalandırılmasını sağlarlar.

2 Kalbimizden yükselen his ya da duygu, eyleme geçmemizi sağlarken gösterdiğimiz eylemi erdemli ya da kusurlu kılmaktadır. Bu durumun iki farklı açıdan ya da iki farklı ilişki üzerinden değerlendirilebileceğini belirtmiştim. İlk olarak duygu ile sebebi veya nesnesi arasındaki ilişki açısından, ikinci olarak da duygunun hedeflediği amaç ve yaratacağı etki ile arasında oluşan ilişki açısından değerlendirme yapılabilir. Hissedilen duygunun sebebi ya da nesnesi ile arasındaki uyumu sağlayacak ve duygunun aşırıya kaçmasını önleyecek olan, duygunun neticesinde gerçekleştirilecek olan eylemin münasipliğine, terbiyeli ya da kaba oluşuna bağlıdır. Duygunun yaratacağı ya da yaratmaya meyilli olduğu yararlı ya da yaralayıcı etkiler de söz konusu duygunun neticesinde gerçekleştirilecek olan eylemin minnet duygusu uyandırmasına ya da kusurlu olmasına veya iyi ya da kötü oluşuna bağlıdır. Eylemlerimizin uygun olup olmayışının neye göre belirlendiği önceki bölümde anlatıldı. Şimdi de eylemlerimizin iyiliği ve kötülüğü üzerine tartışacağım.

Konu I: Minnettar Olmayı Sağlayanlar Ödüllendirilmeyi, Öfke Uyandıranlar da Cezalandırılmayı Hak Ederler

1 İçimizde uyanan hissin sebebi ya da nesnesi ile arasındaki ilişki münasipse, yerindeyse, bizi derhal mükafatlandırmaya ya da iyilik yapmaya yönlendiriyorsa o davranış ödüllendirilmeyi hak ediyordur. İçimizdeki hissin sebebi ve nesnesi ile arasındaki ilişki yine münasipse, yerindeyse ancak bizi bu kez derhal eziyet etmeye ya da kötülük yapmaya itiyorsa bu davranış ise cezalandırılmayı hak ediyordur.

2 Hemen ve doğrudan ödüllendirme isteğine sevk eden minnet duygusuyken, hemen ve doğrudan cezalandırma isteğine sevk eden ise hissedilen öfkedir.

3 Bu nedenle minnettarlık duygusunu uyandırabilen yerinde bir davranış bizim nazarımızda ödülü hak eder. Öte yandan öfke hissetmemize neden olan ve bu hisse uygun düşen davranış ise nazarımızda cezayı hak eder.

4 Ödüllendirmek layığını, hak ettiğini vermek, iyiliğe iyilikle karşılık vermek demektir. Cezalandırmak da farklı bir açıdan da olsa yine layığını, hak ettiğini vermek, kötülüğe kötülükle karşılık vermek demektir.

5 Minnet ve öfke dışında başkalarının saadetini ya da kederini dikkate almamızı sağlayan başka tutkular da vardır. Fakat sahip olduğumuz hiçbir tutku başkalarının saadetini ve kederini tıpa tıp yaşamamızı sağlayamaz. Tanıdıkça yaptıklarını sorgusuz onayladığımız insanlara karşı böylesine güzel hisler beslediğimiz için başlarına iyi bir şey geldiğinde memnun oluruz ve bu kişilere yardımda bulunmayı isteriz. Talihine zerre kadar katkımız olmasa da

bu kişilere olan sevgimiz daha da pekişir. Duyduğumuz sevgi sebebiyle de bu kişileri hep mutlu görmeyi isteriz. Refaha ulaşmasını sağlayanın kim olduğunu umursamayız. Ancak minnet duygumuzu ise bu şekilde tatmin edemeyiz. Kendisine borçlu olduğumuz biri bizim yardımımız olmadan mutlu olursa bu kişiye karşı olan sevgimiz pekişse de aynı şeyi minnet duygumuz için söyleyemeyiz. Hak ettiğini vermediğimiz sürece, mutlu olmasını sağlayan kişi biz olmadığımız sürece bu kişinin geçmişte bize yaptığı iyiliklerin yükünü omzumuzda taşımaya devam ederiz.

6 Nefret ve düşmanlık ise insanda yerleşik bir hal almaya başlar. Davranışları ve karakteri bizi rahatsız eden birinin başına talihsiz bir olay gelse bundan zalimce zevk alırız. Her ne kadar düşmanlık ve nefret, sempati duymamızı engelleyip bazen başkasının üzüntüsünden zevk almamıza neden olsa da eğer işin içinde öfke yoksa ne biz ne de dostlarımız kışkırtılmadıysak, öfke ve nefret yüzünden birinin üzülmesine sebep olmak da istemeyiz. Gerçi yaşadıklarında parmağımız olduğu için cezalandırılır mıyız diye korkmayacak olsak bile nefret ettiğimiz kişinin başına açılan belanın başka yollar üzerinden gerçekleşmesini tercih ederiz. Duyduğu kinin etkisinde olan biri için nefret ettiği, garez duyduğu birinin bir kaza sonucu öldüğünü duymak rahatlatıcı olabilir. Böylesi bir talihsizliğin istemeden de olsa sebebi olma fikri, içinde bir parçacık da olsa adalet tutkusu taşıyan biri için -ki bu durum erdem sahibi olmakla karşılaştırılamaz bile- oldukça üzücü bir şey olurdu. Kazada doğrudan parmağının olması düşüncesi ise adalet duygusu olan birini inanılmaz derecede sarsardı. Böylesi çirkin bir planın parçası olduğunu tahayyül etmek bile kendisini dehşete sürüklerdi. Birinin ölümüne sebep olacak kadar zalim olsa nefret ettiği kişiden hiçbir farkının kalmayacağını düşünürdü. İşin içine öfke karıştığında ise durum tam tersine döner. Eğer biri bize büyük bir kötülük yapsa, misal babamızı ya da kardeşimizi öldürse ve peşin-

den de hummadan ölse ya da işlediği başka bir suçtan ötürü darağacına çekilse bu durum nefretimizi az da olsa dindirse de öfkemizi asla yok etmez. Öfke, bize zarar veren kişi herhangi bir sebepten acı çektiğinde dinmez, bizim yaşadığımız acının aynısı başına gelmedikçe öfkemiz yatışmayacaktır. Bize zararı dokunan kişinin yaptığı kötülükten pişman olması, acı çekmesi ve aynı kötülüğü yapanların çektikleri cezayı görüp alacağı cezadan çekinmesi, yaptığından ötürü çekeceği vicdan azabının gazabından da korkması gerekmektedir. Suçluyu cezalandırmak öfkeyi dindirir, suçlunun ıslah edilmesini ve topluma ibret olmasını da sağladığı için böylece cezalandırma politikasının hedeflediği de kendiliğinden oluşuvermiş olur.

7 Eylem bizde minnet duygusu uyandırıyorsa eylemi gerçekleştireni ödüllendirmeyi, eylem kabahatli bir davranış ise eylemi gerçekleştireni cezalandırmayı isteriz. Şükran duymamızı sağlayan ödüllendirilmeyi hak ederken, bizi öfkelendiren ise cezalandırılmayı hak eder.

Konu II: Minnettarlığı ya da Öfkeyi Hak Edenler

1 Minnettarlığın ya da öfkenin oluşmasını sağlayan nesnelerin bu iki duygunun nesnesi olmak dışında başka tür bir anlam taşıması gibi bir durum söz konusu değildir.

2 Bu iki tutkunun yanı sıra insan doğasına ait diğer tutkularda tarafsız bir kişi eğer hissedilen tutku neyse ona karşı sempati besleyebiliyorsa, olayla ilgisi olmayan çevredeki kişiler de tümüyle aynı hisse kapılabiliyorlarsa, hisler arasında uyum varsa söz konusu duygu uygun ve münasip bir duygu demektir.

3 Bazı kişi ya da kişilerin kalbinin ısınmasını sağlayan ve bu nedenle de takdiri hak eden insanlar kendisine karşı minnettarlık hissedilen kişilerdir ve ödüllendirilmeyi hak ederler. Öte yandan bazı kişilerde öfke uyandıran ya da öfkeye karşı sempati duyulmasına neden olan insanlar da cezalandırılmayı hak eden insanlardır. Ödüllendirilmeyi hak ettiğini düşündüğümüz davranışların ödüllendirilmesi gerekir ve bu ödülün verildiğini görmek hepimizi memnun eder. Herkesi öfkelendiren bir davranışın ise cezalandırılması gerekir ve cezanın verildiğini görmek hepimizi mutlu eder.

4 I Refah içinde olan dostlarımızın saadetine karşı sempati duyduğumuz için yaşadıkları talihli olay üzerine içinde bulundukları huzur ve rahatlık bizi de memnun eder. Heyecana ve muhabbete ortak oluruz ve duruma biz de seviniriz. Dostumuzun refah durumu bozuluverse, o şanslı mertebenin artık çok uzağına düşse, o noktaya tekrar ulaşıp sahip olduklarını koruyamayacağını bilsek de her ne kadar kaybettiği şeyler dostumuzu sefil bir konuma sürüklememiş olsa da yine de haline üzülürüz. Hele de ailesine

bu mutluluğu yaşatabilmeyi başarmış tek insan bu dostumuzsa eğer haline bilhassa üzülürüz. Birine yardım edildiğini, birinin korunduğunu, rahata erdirildiğini görsek bu kişinin hissettiği mutluluğa karşı sempati duyarız. Bu his, hayrı dokunana karşı duyulan minnete karşı da sempati beslememizi sağlar. Hayırsevere mutlu ettiği bu kişinin gözlerinden bakmaya kalksak, karşımızda aynı güzellikte ve ışıltıda bir yardımsever görürüz. Borçlu olunan insana karşı duyulan minnete sempati besleriz. Yapılan iyiliklerin karşılıksız kalmaması için uğraşılırsa bu davranışı da takdir ederiz. Minnete karşı sempati beslediğimiz için bu noktada verilen her bir uğraşı bize göre her açıdan münasip olan ve uygun düşen bir davranıştır.

5 II Arkadaşımızı üzgün bir halde gördüğümüzde hissettiği kedere karşı sempati duyacağımızdan onda kin ve nefret uyandıran neyse ona karşı biz de aynı şekilde kin ve nefret duyarız. Kederini benimseyip kalbimizin derininde hissettiğimizden arkadaşımız gibi biz de bu duyguya sebep olanı yıkıp yok etme hissi ile dolup taşarız. Acısına karşı duyduğumuz sempati bizde müthiş derecede coşkun ve yoğun bir his yaratamasa da arkadaşımızın acıya neden olana karşı duyduğu nefreti ve onu yok etmek için yaptıklarını canı gönülden desteklememizi sağlar. Acıya neden olan hele de bir insansa oluşan nefreti ve yok etme hissini daha da çok destekleriz. Bir kişinin başka biri tarafından bunaltıldığını ya da incitildiğini gördüğümüzde kişinin yaşadığı sıkıntıya karşı sempati duyarız ve bu sempati zarar verene karşı bizim de öfke duymamıza neden olur. Acı çeken kişi kendisine zarar verene saldırsa bundan memnun olur ve kendisini savunabilmesi ve bir dereceye kadar intikamını alabilmesi için ona yardım etmeye yanında olmaya can atarız. Zarar gören kişi kapışma esnasında ölürse dostlarının ve yakınlarının duyacağı öfkeye karşı sempati duymakla kalmaz ölen kişi artık bir şey hissedemeyeceğinden bu kez yaşasaydı akıbetine karşı nasıl bir öfke duyacak olurdu onu tahayyül ederiz. Kendimizi onun yerine

koyduğumuzda, onun bedenine girdiğimizi hayal ettiğimizde paramparça olmuş dağılmış olan cesedin gövdesinin canlandığını düşündüğümüzde, ölünün başına geleni kendi başımıza gelmiş gibi hayal ettiğimizde, içimizde ölünün artık hissetmeye muktedir olmadığı bazı duygular uyanır ve bu duygulara karşı bir sempati oluşur. Bu büyük ve onulmaz kayba karşı döktüğümüz sempati gözyaşlarını ölünün de hayatta olsaydı bizden yapmamızı bekleyeceği bir davranışmış gibi kabul ederiz ve gözyaşlarımızı ona karşı yerine getirmemiz gereken görevlerin küçük bir parçasıymış gibi kabul ederiz. Yaşanan bu acının bizim nazarımızda da hususi bir yeri olması gerektiğini düşünürüz. Kaskatı olan cansız beden dünyada olup bitenin bilincine varabilseydi eğer o an hissedeceği öfkenin nasıl bir şey olacağını hayal ederiz. Akan kanın intikam diye haykırdığına inanırız. Kanının yerde kalması düşüncesi cesedin küllerini bile huzursuz edecekmiş gibi gelir bize. Katilin yatağındayken üzerine çökecek olan dehşeti ve batıl da olsa ani ölümünün hesabının sorulması için mezarından yükselecek olan hayaletleri hayal etmemizin sebebi ise ölen kişinin o an hayatta olsaydı duyacağını düşündüğümüz öfkesine karşı hissettiğimiz sempati yüzündendir. Birini katletmek suçların en büyüğüdür. Verilecek cezaların işlerliği konusunda sonradan üretilen düşüncelerden çok daha evvel var olan Doğa ise güçlü ve sabit karakterdeki insanların bile kalbini zarar verene misliyle karşılık verilmesi isteği ile yoğurmuştur.

Konu III: İyilik Gören Birinin Hal ve Hareketlerini Tasvip Etmiyorsak Bu Kişinin Kendisine İyilik Edene Hissettiği Minnete Karşı Sempati Duymayız. Zararı Dokunan Birinin Niyetinin Kötü Olduğunu Düşünmüyorsak Zarar Görenin Hissettiği Öfkeye Karşı Sempati Duymayız.

1 Bir kimsenin davranışları ve niyeti ne kadar iyilikseve de görünse ne kadar zararlı da olsa eğer iyiliği dokunan kişinin amacı bize göre uygun düşen bir nitelikte değilse ve iyilik yaptığı esnadaki hislerini özümseyemiyorsak hayrının dokunduğu insanın hissedeceği minnete karşı sempati besleyemeyiz. Aynı şekilde zarar veren kişinin de gerekçesi bize göre yerinde bir gerekçeyse, zarar vermesine neden olan duyguya karşı sempati besleyebiliyorsak hissettiği duyguyu özümseyebiliyorsak zarar verdiği kişinin duyacağı öfkeye karşı sempati besleyemeyiz. İlk durumda pek bir minnet besleyemezken ikinci durumda öfke duymamız gibi bir durum söz konusu olamaz. Yapılan iyilik ödüllendirilmeyi hak etmezken yapılan kötülük de cezalandırılmayı hak etmez.

2 I Öncelikle iyilik yapan kişinin hislerine karşı sempati besleyemediğimiz ve gerekçesini yersiz bulduğumuz noktada iyiliğinin dokunduğu kişinin hissettiği minnete karşı sempati beslememiz de zordur. Ivır zıvır bir sebepten ötürü misal aynı isme ya da soy isme sahipler diye bir adama toprak bağışlayan birinin yaptığı bu aptalca ve müsrif davranışa ufak tefek bir iyilikle karşılık vermenin daha uygun düşen bir davranış olduğunu düşünürüz. Bu tür iyilikler karşılığında bir şey yapılması gereken iyilikler değildir.

İyilik yapanın bu saçma davranışını ayıpladığımızdan iyiliğinin dokunduğu kişinin hissettiği minneti özümsememiz çok zor olur. Hayırsever kişi aslında minneti hak etmemektedir. İyilik görenin yerine kendimizi koyduğumuzda karşımızdaki kişiye karşı o kadar da büyük bir hürmet besleyemeyeceğimizi fark ederiz. Daha saygıdeğer insanlara karşı duyulması gerektiğini düşündüğümüz huşu ve hürmet hislerini bu insana karşı hissedemeyiz. Zor durumda olan dostlarına nazik ve insancıl davransa bile bu hiç dikkatimizi çekmez ve bu tür bir davranışa karşı duyulacak saygıyı varlıklı fakat daha önemli insanların hak ettiğini düşünürüz. Bolluk, zenginlik, güç ve şöhret içinde yaşayan hükümdarlar ellerindekini etrafında kendisine dalkavukluk edenlere dağıtsalar da kendilerine çok fazla yalakalık yapmayan fakat kendilerine daha yakın olan insanların bağlılığından çok da fazla haz duymazlar. İyi huylu fakat basiretsiz ve savurgan olan Büyük Britanya kralı I. James kimseye karşı bağlılık hissetmezdi. Topluluk içinde rahatsız edici hiçbir huyu olmasa da ömrünü tek bir dost bile edinemeden yaşadı ve yalnız öldü. İngiltere'nin soylu ve asil sınıfı her ne kadar soğuk ve mesafeli bir mizaca sahip olsa da tüm hayatlarını ve servetlerini I. James'in sade ve farklı olan oğlu I. Charles'a[1] harcadılar.

3 II İkinci olarak da gerekçesini ve hissettiklerini benimseyebildiğimiz, hareketlerini bu nedenle onayladığımız birinin yaptıkları her ne kadar birini büyük bir zarara uğratmış da olsa zarara uğrayan kendisine yapılanlara karşı öfkeye kapıldığında hissettiği bu duyguya karşı sempati besleyemeyiz. İki kişi kavga ettiğinde birinin tarafını tutarız, diğerinin duyduğu öfkeyi anlamamız ve benimsememiz mümkün değildir. Gerekçesini anlayabildiğimiz ve haklı bulduğumuz kişiye karşı duyduğumuz

[1] İskoçya kralı VI. James İngiltere'nin başına kral I. James olarak gelmiştir (1566-1625) ve peşinden de tahta oğlu I. Charles (1600-1649) geçmiştir ve Charles'ın Avam Kamarası ile yaşadığı çekişme İngiltere'yi iç savaşa sürüklemiştir.

sempati diğer kişiyi hatalı bulmamıza neden olup onun hissettiklerini özümsememizi engeller. Zarar gören ne çekerse çeksin, çekmesini istediğimizi çekiyor olsa da duyduğumuz hiddet çektiği dersi ona müstahak görse de bu duruma üzülmez bu durumdan hiçbir şekilde rahatsızlık duymayız. Zalim bir katil darağacına çıktığında hissettiği ıstıraba karşı az da olsa hassasiyet göstersek de davacıya ya da yargıca karşı hissettiği öfkeyi saçma bir biçimde dile getirdiğinde hissettiklerine karşı sempati duyamayız. Bu kadar zalim bir suçluya karşı herkesin içinde doğal olarak uyanan hiddet suçluya verilebilecek en büyük ve en yıkıcı zarardır. Yaşananın kendi başımıza geldiğini düşündüğümüzde benzer bir hiddete kapılmadan da edemeyiz.

Konu IV: Önceki Bölümlerin Özeti

1 I İyilik yapan kişinin gerekçesini tasvip etmiyorsak sırf birine iyiliği dokundu diye yaptığı iyilik için hissedilen minnete karşı tüm kalbimizle sempati duymamız mümkün değildir. İyilik bulan kişinin hissettiği minnete karşı tüm kalbimizle sempati hissedebilmemiz için önce iyilik eden kişinin ilkelerini benimsememiz ve kendisini bu hareketi yapmaya yönlendiren duygulara karşı sempati beslememiz gerekmektedir. Hayırseverin yaptığı bize göre uygun düşmüyorsa her ne kadar büyük bir iyilik yapmış olsa da karşılığında bir şey yapmak gerekmez. Buna mecbur değilizdir.

2 İyilik eden kişinin yaptığı hareketin doğuracağı duyguları uygun bulursak ve iyilik edenin gerekçesini anlayıp ona karşı sempati duyarsak, hayırsever olan bu insana karşı hissedeceğimiz sevgi de iyiliğinin dokunduğu kişinin duyacağı minnete karşı sempati duymamızı sağlar. Yapılan iyiliğin karşılığını vermek o noktadan sonra elzem hale gelir. İyiliğin karşılığını vermeyi elzem kılan minnet duygusudur ve onu da tamamıyla özümseriz. Ödüllendirilmesi gerektiğini bildiğimiz böyle bir hisse kapıldığımız anda hayırsever kişi ödüllendirilmeyi hak eden kişi olur. Yapılan iyiliğin neticesinde uyanan hissi tasvip ediyorsak ve haklı buluyorsak gerçekleştirilen bu hareketi onaylar ve iyiliğin yapıldığı insanı da bu yardımı hak eden uygun kişi olarak görürüz.

3 II Biri kendisine kötülük edene öfkelendi diye öfkesine karşı sempati hissedeceğiz diye bir şey yoktur. Ancak kötülük edenin gerekçesini yerinde bulmuyorsak öfkelenebiliriz. Zarar gören kişinin öfkesini ancak ona zarar ve-

ren kişinin gerekçesini uygun bulmadığımız, kişiyi zarar vermeye iten hisler neyse hepsini tüm kalbimizle reddettiğimiz zamanlarda benimseyebiliriz. Kötülük edenin yaptığı uygunsa eğer, zarar verdiği kişiye ne kadar büyük kötülük ederse etsin cezalandırılmasını ve ona karşı öfke duyulmasını istemeyiz.

4 Kötülük edeni bu şekilde davranmaya iten hisler uygunsuz kaçıyorsa ve davranışını tüm kalbimizle nefret dolu bir hisle reddediyorsak ancak o zaman zararının dokunduğu kişinin hissettiklerine karşı sempati duyabiliriz. Bu noktadan sonra açıkça söylemek gerekirse zarar verenin yaptıkları yüzünden gerekli cezayı almasını isteriz ve zarar görenin de öfkesini uygun bulup hislerini özümseriz. Kötülük eden kişi cezalandırılmayı hak ettiğini hissettiriyorsa uyandırdığı öfkeye karşı sempati duyabiliyorsak eğer o zaman kesinlikle ceza almalıdır. Fakat kötülük eden kişinin hislerini tasvip ediyorsak ve onu böyle davranmaya iten duyguları anlıyorsak yaptıklarını onaylar ve zarar verdiği kişinin kendisine yapılanı hak ettiğini düşünürüz.

Konu V: Fazilet ve Kabahat Mefhumlarının Analizi

1 I İyilik eden insanın duygularına ve gerekçesine karşı doğrudan sempati duyabildiğimiz için yaptığı davranışı uygun buluruz. İyiliğinin dokunduğu kişinin minnet hissine karşı dolaylı yoldan duyduğumuz sempati de iyilik yapan kişinin davranışının faziletli bir davranış olduğunu kabul etmemizi sağlar.

2 Hayırseverin iyilik yapma gerekçesini önceden bilip onaylamadıysak iyilik gören kişi kadar büyük bir minnet duygusuna kapılamayız ve fazilet bu noktada çift yönlü bir his uyandırır, iki ayrı duygu oluşturur: İyilik edenin hislerine karşı doğrudan sempati duyulurken iyiliğinin dokunduğu kişilerin hissettiği minnete karşı dolaylı yoldan sempati hissedilir.

3 Pek çok durumda birbiri ile birleşen ve bütünleşen bu iki minnet hissini, belli bir karaktere sahip bir kişinin ya da davranışın layığının ne olduğunu bildiğimiz için birbirlerinden net olarak ayırabiliriz. Tarih boyu aklın esaslı ve faydalı gücü sayesinde gerçekleştirilmiş olanlar hakkında bir şeyler okuduğumuzda yapılanların ardındaki maksadı nasıl da candan benimseriz. Davranışların ardında yatan yüce cömertlik bizi nasıl da etkiler. Başarılarına karşı nasıl da büyük bir ilgi uyanır içimizde. Yaşadıkları hayal kırıklıkları bizi nasıl da üzer. Kendimizi yaptıklarını okuduğumuz o kişinin yerine koyarız. Geçmişte yaşanmış unutulup gitmiş olan o maceraların kahramanı bizmişiz gibi hayal kurarız. Scipio imişiz, bir Camillus'muşuz, bir Timoleon'muşuz ya da bir Aristides'mişiz[2] gibi hissederiz. Böy-

[2] Tarihteki bu dört adam pek çok başarıya imza atmalarına rağmen halk önünde itibarlarını yitirmişlerdir. Scipio Afrikanus (M.Ö. 236-183) Roma-

le durumlarda hislerimiz eylemde bulunan kişilere karşı doğrudan sempati duymamızı sağlar. Ayrıca yapılan eylemlerin iyiliğinin dokunduğu kişilere karşı dolaylı yoldan hissettiğimiz sempati en az eylemi yapana karşı doğrudan hissettiğimiz sempati kadar kuvvetlidir. İyilik görenlerin yerine kendimizi koyduğumuzda iyilik edenlere karşı hissetmiş oldukları minnet duygusunun sıcaklığı ve içtenliği bizi de sarıp sarmalar. İyilik edenlere biz de sarılıveririz. Hissedilen minnetin heyecanını tüm kalbimizle biz de duyumsarız. Bu kişiler ne kadar onurlandırılsalar ne kadar mükafatlandırılsalar azdır gözümüzde. İyiliklerine karşılık bir şeyler yapılması gerektiği fikrine içtenlikle katılırız. Eğer karşılığında bir şey yapılması gerektiğini idrak edememişler varsa onların bu davranışı karşısında da afallarız. Faziletli olan ve iyilik etmeyi amaçlayan bu davranışların karşılığında bir şeyler yapılması gerektiğini istiyor olmamızın nedeni neticesinde oluşan minnete ve sevgiye karşı sempati duyuyor olmamızdır. Yaşananları bizzat tecrübe etmişiz gibi tahayyül ettiğimizde ise böylesine düzgün, asil ve iyiliksever davranan birine doğal olarak yakınlık hissederiz.

4 II Bazen eylemde bulunan kişinin yaptığına karşı sempati hissedemeyiz; hislerine ya da gerekçesine karşı doğrudan antipati duyarız. Zarar görenin öfkesine dolaylı yoldan hissettiğimiz sempati ise eylemde bulunanı kabahatli olarak görmemize neden olur.

5 Kötülük eden kişinin gerekçesini ve hislerini bilip de başta bu kişiyi tasvip etmeyip, hislerini reddetmediysek eğer, zarar gören kişinin öfkesini benimsememiz pek mümkün olmaz. Faziletin algılanışında olduğu gibi kabahatin algılanışı da bütünleşiktir ve iki duygudan oluşur: Kötülük edenin hislerine doğrudan antipati duyulurken

---

lı devlet adamı ve general; Marcus Furius Camillus (M.Ö. 446-365) Romalı asker ve devlet adamı; Korinthoslu Timoleon (M.Ö. 411-337) Romalı general ve devlet adamı; Aristides (M.Ö. 530-460) Atinalı devlet adamı.

kötülük görenin de öfkesine karşı dolaylı yoldan sempati duyulabilir.

6 Pek çok durumda birbiri ile birleşen ve bütünleşen bu hisleri, kötü bir karakterin ya da davranışın layığının ne olduğunu bildiğimiz için birbirinden net olarak ayırabiliriz. Tarihte Borgia'nın ya da Neron'un[3] ihaneti ve zalimlikleri ile ilgili bir şeyler okuduğumuzda kendilerini kötülük yapmaya iten o nefret dolu hisleri düşündüğümüzde yüreğimiz kabarır. İkisinin tiksinti veren hislerini düşününce dehşete kapılırız, iğreniriz. Böyle bir durumda kötülük edenin hislerine karşı büyük bir antipati beslerken kötülük ettiği kişinin öfkesine karşı ise güçlü bir biçimde sempati duyarız. Gaddar insanlar tarafından aşağılanan, öldürülen, ihanete uğrayan insanların içine düştükleri durumu kendi başımıza gelmiş gibi düşündüğümüzde dünyanın bu merhametsiz ve acımasız zalimlerine karşı nasıl da güçlü bir hiddet duyarız. Acı çeken bu masum insanların yaşadıkları eleme karşı hissettiğimiz sempati, haklı ve yerli öfkelerine karşı duyduğumuz sempati kadar canlı ve gerçekçidir. Üzüntülerine karşı duyduğumuz sempati, öfkelerine karşı duymuş olduğumuz sempatiyi güçlendirir. İçine düştükleri elemi düşündükçe onlara bunu yapanlara karşı olan nefretimiz daha da alevlenir. Acı içindeki insanların çektikleri sıkıntıyı düşündükçe zalimlere biz de cephe alırız. İntikam planları yapıldığında biz de şevkle bu planlara katılırız. Sempati kurduğumuz için içimizde uyanan hiddet bizi toplumsal kuralları yıkan ihlalcilerin ne tür bir cezayı hak ettiklerini düşünüp durmaya iter. Yaşanan vahşet karşısında hissettiğimiz dehşetin, zalimin hak ettiği cezayı aldığını görünce hissettiğimiz hazzın, cezadan kaçtığını öğrendiğimizde hissettiğimiz kızgınlığın; kısacası kötü niyetliliğin söz konusu olduğunu görüp suçlu olan kişiye kötü-

[3] Cesare Borgia (1476-1507), Machiavelli'nin *Hükümdar* isimli eserine ilham verdiği söylenen İtalyan hükümdar. Neron (M.Ö. 54-68), Roma İmparatoru.

lük edilmesinin, onun da acı çekmesinin yerinde ve uygun bir hareket olacağını düşünmemizin nedeni bir gözlemci olarak acı çeken insanın yaşadıklarını kendi başımıza gelmiş gibi düşünebilmemizden, bu insana karşı sempati duyabilmemizden ve yüreğimizde benzer bir öfkenin kabarmasından kaynaklanır.[4]

---

[4] İnsan davranışının kötü olduğunu anlamamızı kötülüğünün dokunduğu kişinin öfkesine karşı duyduğumuz sempati yardımıyla tayin ettiğimizi söylemek pek çok insana göre öfkeyi duygu olarak küçümsediğimiz anlamına gelebilir. Öfke genelde tiksinç bir duyguymuş gibi gelir insanlara. Bu yüzden kabahatin kötü olduğunu tayin etmek gibi önemli bir unsurun yalnızca sempati yoluyla gerçekleşmesinin imkansız olduğunu düşüneceklerdir. Ancak yapılan bir davranışın iyilik olduğunu tayin etmedeki temel unsurun iyilik gören kişinin minnet duygusuna karşı duyduğumuz sempati olduğunu kabul edeceklerdir muhtemelen. Zira minnet de diğer iyi tutkular gibi hoşa giden bir tutkudur. Değerinin temelini başka bir şey oluşturmaz. Minnet ve öfke aslında her açıdan birbirine benzerler. Fazilet anlayışımızı sempati yoluyla kavrıyorsak kabahati de aynı şekilde kabahatten etkilenen kişinin hisleri ile aramızda oluşan duygudaşlık sayesinde tayin ederiz.
Öfke, derecelerini düşününce her ne kadar en tiksinti verici bir tutku olsa da bu tutkuya şahit olan kişinin sempati duyabileceği, makul olan bir seviyeye indirildiği vakit herkesin onayını da alacak bir tutkudur aslında. Seyirci konumunda olan bizler öfkeli olan kişinin hissettiği duygunun derecesi ile bizde uyanan öfkenin derecesinin örtüştüğünü anladığımızda, o kişinin nefreti ile kendi hissettiğimiz nefretin tümüyle birbirine benzediğini fark ettiğimizde, öfkeli kişi söylediği sözlerle, yaptığı hareketlerle aşırıya kaçıp bizim hissettiğimiz duygudan daha şiddetlisini hissediyormuş gibi bir izlenim vermediği takdirde, kendisine zarar veren kişinin almasını istediği ceza bizim düşündüğümüzle aynıysa, hatta bizim düşündüğümüz ceza şekli daha bile ağır kaçıyorsa öfke duyan birinin hislerini tasvip etmeme gibi bir durum söz konusu olamaz. Kuşkusuz kendi hissettiğimiz duyguların öfkeli kişinin duygularını haklı bulmamızı sağlaması gerekmektedir. Tecrübeyle de sabit olduğu üzere insanların büyük bir çoğunluğu öfkesini kontrol altında tutmayı başaramamaktadır. Böyle haşin ve ehlileştirilmesi güç bir duyguyu kıvamında tutabilmek büyük bir çaba istemektedir. İnsan doğasının zapt edilmesi en zor olan tutkusu olduğundan öfkesini kontrol edebilenlere her zaman büyük saygı duymuş ve hayran kalmışızdır. Kişinin nefreti aşırıya kaçtığında ki çoğunlukla böyle olur hislerini paylaşamadığımız ve benimseyemediğimiz için de öfkesini tasvip etmeyiz. Hayalimizde canlandırabildiğimiz tutkuların çoğu benzer oranda yaşansa onlara bu denli karşı

çıkmayacakken öfkeyi gerekenden daha şiddetli bir biçimde reddederiz. Şiddeti yoğun olan öfkeyi benimsemek şöyle dursun asıl bu tür bir öfke bizim öfkemizin nesnesi haline gelir ve sinirleniriz. Öfkenin aşırısının neticesinde intikam duygusu canlanır ve bu tutku en çok nefret uyandıranıdır ve herkesin karşısında dehşete kapıldığı, sinirlendiği bir tutkudur. İntikam duygusuna kapılan insanların hissettikleri öfke makul olarak kabul edilecek seviyeden yüz kat daha şiddetlidir. İntikam duygusunu tiksinç bulmamızın ve ondan nefret etmemizin sebebi olağan olduğunu düşündüğümüz seviyedeyken bile bize rahatsızlık veriyor olmasıdır. İnsan bu kadar bozuk bir ahlaka sahip olmasına rağmen Doğa insana bütüncül ve her açıdan kötü olan hiçbir açıdan ya da hiçbir yönüyle övgüyü ve onayı hak etmeyen ilkelerin tümünü ihsan ederek insanlara karşı o kadar da insafsız davranmamıştır. Güçlü olarak hissedilen öfke bazı durumlarda zayıf da kalabilir. Kendisine yapılan kötülüklere karşı ses çıkarmayan, hiç öfkelenmeyen birini gördüğümüzde aşırı öfkeye kapılanlara karşı duyduğumuz nefret gibi bu kez de tepkisiz kalan kişiyi bu konudaki noksanlığından ötürü hakir görürüz.

İlham dolu yazarlar zayıf ve kusurlu bir yaratık olan insanın hissettiği öfkenin ve intikam duygusunun her bir derecesini habis ve kötü olarak düşünselerdi, Tanrının gazabından ya da öfkesinden bu kadar sık bahsetmezlerdi herhalde.

Şu an yaptığım incelemenin doğru ile değil hakikatle ilintili bir tartışma olduğunu göz önünde bulundurmamız lazım. Kusursuz bir kimsenin kötü davranışlarının hangi ilkelere dayanarak cezalandırılması gerektiğini tartışmıyoruz. İnsan gibi zayıf ve kusurlu bir yaratığın bu konuda hangi ilkeleri tasvip edeceğini tartışıyoruz. Az evvel bahsettiğim ilkeler açıkça görülüyor ki insanın hisleri üzerinde büyük bir etkiye sahipler ve böyle olması gerektiği de buyrulmuştur. Toplum varlığı dolayısıyla haksız ve sebepsiz yere edilen kötülüğü uygun düşen cezalarla engelleme yoluna gider ve sonuç olarak da bu cezaları uygulamak uygun düşen ve takdir edilen bir davranıştır. İnsan yaratılışından ötürü toplumun refahını ve devamlılığını arzulayan bir varlıktır fakat doğanın Yaratıcısı insanın kavrama yetisine refahı ve devamlılığı sağlayacak olan cezaların ne olacağını tayin edebilme gücünü ihsan etmemiştir. İnsanı refahı ve devamlılığı sağlamak için ceza uygulama yöntemini içgüdüsel olarak derhal onaylayan bir varlık olarak yaratmıştır ve bu doğanın pek çok durumda sağlamış olduğu ekonominin bir parçasını oluşturur. Doğadaki her bir amacın hususi bir önemi vardır, bu açıdan düşünüldüğünde, böyle ifade etmemde sakınca yoktur sanırım, içlerindeki en gözde amaç refahı ve devamlılığı sağlamaktır. Doğa insana bu amaca ulaşmak için büyük bir iştah vermekle kalmamış, amaca ulaşması için başvuracağı yollara da amaçtan bağımsız, apayrı bir iştah duymasını sağlamıştır. Bu nedenle kendini koruma ve türün devamını sağlama Doğanın hayvanla-

rı yaratmasıyla birlikte ortaya çıkmış olan en büyük iki amaçtır. Bu iki arzu insanda da mevcuttur; insan tehlikeden ve türün yok olmasından kaçınır ve hayata sevgi duyar, yok olmaktan korkar, türün devamlılığının ve bekasının sağlanmasını arzular ve tümüyle yok olma fikri insanı rahatsız eder. Bu güçlü arzular insana bahşedilmiş olsa da bu iki arzuya ulaşmak için uygun olan yolları bulabilmek insanın yavaş ve kararsız çalışan aklına tevdi edilmemiştir. Doğa bu arzuların tümüne özgün ve içgüdüsel olarak sahip olmamızı istemiştir. Açlık, susuzluk ve cinsel arzu iki cinsi de ortak noktada birleştirir. Bu arzuları gidermek için yaptıklarımızla hazzı sevdiğimiz için ve acıdan kaçmak için yaptıklarımız salt ihtiyacı gidermek için yapılır. Doğanın Yöneticisi her ne kadar bu eylemleri, sonunda faydalı olana ulaşmayı sağlayacak eylemler olarak kılmış olsa da işin böyle bir yönü olduğunu hiçbir zaman düşünmeyiz.

Tartışmayı burada noktalamadan evvel uygun olanı onaylamakla fazileti ve yapılan iyiliği onaylamak arasındaki farka dikkat çekmem gerek. Birinin hislerini ve hislerinin nedenini tasvip etmeden önce o kişinin etkilendiği kadar durumdan etkilenmiş olmamızın yanı sıra ikimizin hislerinin arasında ahenk oluşmalı ve hislerimiz birbirine benzemelidir. Dostumun başına talihsiz bir olay geldiğini duyduğumda benim de dostum kadar endişelenmem gerekir. Fakat olaydan sonra nasıl davrandığını öğrenene dek, ikimizin duyguları arasında oluşan ahengi görene dek dostumun tutumunu etkileyen hisleri onaylayamam. Uygun olanı onaylamamız için hem kişinin davranışlarına karşı sempati duymamız hem de ikimizin duygularının arasında mükemmel bir uyum oluştuğunu görmemiz gerekir. Öte yandan başkasına iyilik yapıldığını duyduğumda ise o kişinin durumdan nasıl etkileneceği beni ilgilendirmez. Kendi başıma aynı şeyin geldiğini düşününce kalbimde minnet duygusu uyanır ve hayırsever kişinin yaptığını onaylarım ve övgüye değer, ödüllendirilmesi gereken bir davranış olarak görürüm. İyilik gören kişi minnet duysun ya da duymasın bu durum ona iyilik edenin gözümdeki kıymetini ve ona karşı hissettiklerimi hiçbir şekilde etkilemez. İyilik görenle ortak hislere sahip olmam gerekmez. Tabii kişi minnet duyuyorsa o zaman hislerimiz benzerlik taşır. Faziletli bir davranışı takdir etmek kaynağını iyiliği görenle aramızda oluştuğunu farz ettiğimiz yanıltıcı sempatiden alır. Zira olayı kendi başımıza gelmiş gibi düşündüğümüz anda olayın içinde bizzat bulunanın etkilenemeyeceği biçimde bir etkilenme yaşarız. Kabahati onaylamamanın ve uygunsuz olanı tasvip etmemenin arasında da buna benzer bir fark vardır.

II. Bölüm: Adalet ve İyilik

Konu I: İki Erdemin Karşılaştırılması

1 Uygun gerekçelerle iyilik etme niyetiyle gerçekleştirilen eylemler başlı başına ödüllendirilmeyi hak ederler. Zira başlı başına minnet uyandıran bu tür bir eylem, gözlemci konumundaki kişinin sempati yoluyla duyacağı minneti de hak eden bir eylemdir.

2 Hatalı gerekçelerle zarar vermek niyetiyle gerçekleştirilen eylemler ise başlı başına cezalandırılmayı hak ederler. Zira başlı başına öfke uyandıran bu tür bir eylem, gözlemci konumundaki kişinin sempati yoluyla duyacağı öfkeyi de hak eden bir eylemdir.

3 İyilik etmenin bedeli yoktur. Birini iyilik yapmaya zorlayamazsınız. Eylem iyilik etme amacı taşımıyor olabilir. Bu durum eylemin cezalandırılması gereken bir davranış olduğunu göstermez. Zira eylem iyilik etme amacı taşımıyorsa bu eylemden kati bir zarar da gelmez. İyilik beklentisi söz konusuysa bu konuda bir hayal kırıklığı yaşanabilir fakat öyle bir durumda yalnızca hoşnutsuzluk ve memnuniyetsizlik oluşur, öfke duyulmaz ki öfke tüm insanların kabullendiği bir duygudur. Kişi elinde olmasına rağmen kendisine iyilik eden yardıma ihtiyaç duyduğunda yardımına koşmazsa şüphesiz çok büyük minnetsizlik etmiş olur. Tarafsız biri bu bencilliği kabul etmez ve kişinin bu davranışını kesinlikle onaylamaz. Yardıma koşmaması kötülük ettiği anlamına da gelmez tabii. Yalnızca yapması beklenen iyiliği yapmamış olur. Tavrı nefret uyandırır ki uygunsuz bir hissin ya da davranışın insanda nefret uyandırması doğaldır. Böyle bir tavır öfke uyandırmaz zira öfke

birilerine kasti olarak zarar vermek için yapılan eylemler karşısında ortaya çıkan bir tutkudur. Bu nedenle kişinin minnetsizlik etmesi cezalandırılmayı gerektiren bir davranış değildir. Tarafsız olan insanlar kişinin minnet duymasını ister ve minnetsizlik edilmesi uygunsuz bir davranış olur ancak birini minnet göstermesi için zorlamak ondan da uygunsuzdur. İyilik eden karşısındakini zorla kendisine minnet duymaya zorlarsa kendini rezil eder. Hiçbir üstünlüğü bulunmayan üçüncü bir kişinin duruma müdahale etmesi de terbiyesizlik olur. İyilik etmenin sorumlulukları arasında minnetin gerektirdiği sorumluluklar tam ve eksiksiz birer zorunluluktur. Dostluk, cömertlik, yardımseverlik evrensel olarak kabul edilen şeyleri yaptırır bize ve hiçbiri bedel gerektirmez ve minnetin gerektirdiği sorumluluklar zorunluyken hiçbiri zorla yaptırılabilecek şeyler de değildir. Minnet borcumuzun olduğunu söyleyip dururuz fakat yardım, cömertlik ya da dostluk borcumuz var diye bir şey demeyiz. Hele ki dostluğumuz iyilik gördüğümüz için derinleşip karmaşıklaşan türde bir dostluk değil de yalnızca kıymet vermek anlamına geliyorsa böyle bir dostluğa karşı minnet duymamız da gerekmez.[5]

4 Öfke bize doğa tarafından kendimizi savunmamız için verilmiştir. Hatta yalnızca kendimizi savunmak için verilmiştir de denebilir. Öfke adaletin koruyucusu masumiyetin güvencesidir. Bize edilecek olan kötülüğe karşı koymamızı ve edilen kötülüğün öcünü almamızı sağlar. Öfke, kötülük eden kişinin ettiği insafsızlıktan pişman olmasını sağlar ve alacağı ceza da kötülük edecek olanlara ibret olur ve böylece başkaları da kötülük edip suçlanmaktan korkarlar. Bu nedenle öfkeli birini gözlemleyen bir insan her ne kadar bu hissedileni kabullenemeyecek olsa da öfke muhafaza edilmesi geren bir duygudur. Eylemin iyilik etme amacıyla yapılması bir erdemdir ve bir eylem bu erdemden yoksunsa iyilik beklentimiz boşa çıktığından

[5] Bkz. III.6.9 ve VI.ii.1.19.

hayal kırıklığı yaşayabiliriz. Ancak iyilik amacı gütmeyen bir davranış bize zarar veren kendimizi savunmamızı gerektiren bir davranış da sayılmaz.

5 Başka bir erdem daha vardır ki ona riayet etmek kişinin iradesine bırakılamaz, uyulması zorunludur ve bu erdeme karşı gelene öfke duyulur ve kişi cezalandırılır. Bu erdem adalettir. Adaleti çiğnemek zararlıdır ve insanlar adaleti çiğneyerek başkalarını onaylanmayacak gerekçelerle kati bir biçimde incitirler. Adaleti çiğnemek öfke uyandırır ve cezalandırılması gereken bir eylemdir. Sonuçta öfke uyandırdığından cezayı hak etmesi doğaldır. İnsanlar haksız yere zarar görmüş olan birinin intikamının alınması için uygulanacak olan şiddeti uygun bulurlar. Bu nedenle kötülük edecek birinin etrafındakilere zarar vermesini engellemek amacıyla uygulanacak olan şiddeti yerinde bulup bu tür şiddeti de onaylarlar. Haksızlık etmeyi düşünen biri yapacağı şeyin farkındadır. Kişi, zarar vereceği insanın suçu engelleyebilmek için ve diğer insanların da suçu işlediğinde cezalandırılmasını sağlayabilmek için kendisine yapacakları haklı baskının da farkındadır. Adalet ile diğer toplumsal erdemler arasındaki en büyük fark da budur. Bu fark büyük ve gerçek bir deha olan çok önemli bir yazar tarafından da vurgulanmıştır.[6] Dostluk, yardımseverlik ve cömertlik her an uymamız gereken değerlerdir diyemeyiz fakat adalete katiyetle uymamız gerektiğini hepimiz biliriz. Zira dostluk, yardımseverlik ya da cömertlik bir yerde uygulama konusunda kişinin keyfine bırakılan değerlerdir. Öte yandan adalete uymakla mükellef olduğumuzu biliriz. Adaletin sağlanması için uygulanan ve tüm insanlar tarafından da kabul edilen belli bir kuvvet vardır ve bu kuvvet başkalarının emirlerini dikkate almak yerine hepimizi yek bir güce itaat etmeye iter.

---

[6] Henry Home, Lord Kames (1696-1782), *Essays on the Principles of Morality and Natural Religion* (1751), I, ii ("Of the Foundation and Principles of The Law of Nature"), 3-4. Bölüm.

6 Her zaman suçlanacak olanla uygunsuz bulunacak olanı ne tür bir güç kullanarak cezalandırmamız ya da engellememiz gerektiğini birbirinden özenle ayırabilmeliyiz. Tecrübeyle sabit olduğu üzere her bir kimsenin eylemlerinin ortalama bir seviyede de olsa bir iyilik amacı gütmesini bekleriz. Eğer gütmüyorsa bu ayıplanabilecek bir davranış sayılabilirken eylem sırf iyilik olsun diye gerçekleştiriliyorsa bu da övgüye layık bir davranış olur. Eylem ortalama seviyede iyilik amacı güdüyorsa ne ayıplanmayı ne de övülmeyi hak eder. Bir baba, bir oğul ya da bir kardeş diğer insanların da yaptığı gibi birbirlerine aralarındaki bağın gerektiği şekilde davranıyorlarsa bu tutum ne iyi ne de kötü sayılabilecek bir tutumdur. Nezaketini uygun ve münasip bulduğumuz biri sıra dışı tutumuyla beklenmedik şekilde davranarak bizi şaşırtır ve övgüyü hak eder. Yine sıra dışı tutumuyla beklenmedik şekilde davranıp ancak bu kez yakışıksız ve uygunsuz tavrıyla bizi şaşırtan biri ise aksine ayıplanmayı hak eden biridir.

7 Eşit konumdaki insanlar birbirlerini eylemlerinde, ortalama seviye bile olsa, nazik ve iyi olmaya zorlayamazlar. Eşitler arasında her bir bireyin, toplumun kurumsallaşan iç yönetim düzeninden de önce, yaşayabileceği zararlardan kendini kendi başına koruması beklenir ve gördüğü zararı belli bir seviyeye kadar kendi başına cezalandırma hakkına da sahiptir. İyi yürekli biri başına gelen kötülüğün cezasını vermeye çalışan kişinin yaptıklarını onaylar hatta o kişinin duygularına da katılacağı için yardımına koşmaya da hazırdır. Biri bir başka kimseye saldırmaya, o kişiyi soymaya ya da öldürmeye kalksa konu komşu yardıma koşmayı, tehlikede olan kişinin intikamını almayı ve onu savunmayı haklı bir davranış olarak görür. Ancak bir baba oğluna bir ebeveyn olarak gereken şefkati göstermediğinde ya da bir evlat babasına bir büyüğü olarak saygı göstermediğinde, kardeşler birbirlerinden gereken muhabbeti esirgediğinde, bir insan kalbini sevgiye kapattığında, elinden gelmesine rağmen başkalarının acılarını dindirmeye

çalışmadığında herkes bu hareketleri ayıplar fakat hiç kimse nazik olmasını beklediği insanları nezakete zorlamayı aklından bile geçirmez. Nezaket göremeyen kişi durumdan yalnızca şikayet edebilir. Olayı gözlemleyen biri de araya girip nezaketsiz olan kişiye tavsiyelerde bulunup onu nazik olmaya ikna etmeye çalışabilir ancak. Bu tür durumlarda eşit konumdakilerin karşısındakini zorlama yoluna gitmesi şiddetle ayıplanır ve küstah bir davranış olarak kabul edilir.

8 Üst kademedeki biri yetki sınırına dahil olan insanları bir dereceye kadar birbirlerine karşı düzgün davranmaya zorlayabilir ve bu evrensel olarak da kabul edilen bir tutumdur. Uygar milletlerin kanunları aileleri evlatlarına, evlatları da ebeveynlerine bakmakla yükümlü tutar ve insanlara iyi işler yapmak konusunda belli sorumluluklar yükler. Yargıçlar adaletsizliği engellemek ve toplumsal huzuru sağlamak için yetkili oldukları kadar devletin refahını arttırmakla disiplini sağlamakla her türlü kötülüğe ve yanlışlığa karşı caydırıcı bir kuvvet olmakla ve vatandaşlar arasında yaşanabilecek düzensizliği engelleyecek belli bir yere kadar da insanları karşılıklı iyi işler yapmaya yönlendirecek olan kanunları yürürlüğe koymakla yükümlüdür. Kralın kurduğu düzenin dışında, emrettiği ehemmiyetsizse eğer bu emri ihmal etmek kınanacak bir hareket sayılmaz ancak krala itaat etmediğinizde yalnızca kınanmakla kalmaz cezalandırılırsınız da. Kralın ehemmiyet arz etmeyen bir şey istemesi bir yana eğer kurduğu düzenle ilgili emrettiğine karşı gelinirse bu davranış mutlaka kınanır ve bunu yapan itaatsizlik ettiği için ayrıca cezalandırılır. Kanun uygulayan kişilerin görevleri içinde hassasiyetle yaklaşmayı ve ihtiyatlı olmayı gerektiren, hükmü en zor olan görev budur. Bu detay göz ardı edilirse devlet düzensizliğe, karmaşaya sürüklenir; uygulamada fazla ileri gidilirse de ülkenin özgür, güvenli ve adil ortamı sarsılır.

9 İyilik etme amacı taşımayan eylemler cezalandırılmayı hak etmezler fakat eğer bir eylem iyilik amacıyla yapı-

lırsa erdemli bir davranış olacağından ödüllerin en büyüğünü hak eder. Yapılan iyilik önemli bir iyilik olacağından minnet duygusunun da en içtenini hak eder. Adalete riayet edilmediğinde kişinin cezalandırılması söz konusuyken adaletin gerektirdiği kurallara uymak erdemli bir davranış olsa da bunun için kimse ödüllendirilmez. Şüphesiz adaletin uygulanması uygun bir davranıştır ve bu nedenle de herkes tarafından kabul edilir fakat reel anlamda müspet bir fayda doğrudan sağlamadığından minnet duygusu uyandırmaz. Salt adalet çoğu durumda verimsiz bir erdemdir, başkalarına zarar vermemizi engeller yalnızca. Birinin başkasının canına, malına, itibarına kast etmemesi fazilet sayılmaz. Adalet için bütün kurallara uyan birini böyle davranmaya eşiti kimseler zorlayabilirken davranmadığında da onu cezalandırabilirler. Öylece oturup hiçbir şey yapmasak bile adalet kurallarına uymuş sayılırız.

10 Her insan herkesten intikam almak ister ve bu Doğa tarafından hepimize zorunlu kılınmış olan önemli bir kanundur. Yardımseverliği ve cömertliği cömert ve yardımsever olan kimseler sayesinde biliriz. Kalbini insani duygulara açmayan kişilerin ise toplumun dışına itilmesini isteriz ve bu kişilere merhamet gösterilmemesi gerektiğini düşünürüz. Böyle bir insanın halini hatırını kimse sormasın, ona kimse değer vermesin ve toplum içinde yalnızlığa terk edilsin isteriz. Hukuk kanunlarını çiğneyen biri kardeşlerine çektireceği acıyı düşünüp yapacaklarından caymaz. Böyle birinin kime ne acı yaşatırsa kendisinin de aynı şekilde acı çekmesi gerekir, kendi başına gelecek olanı bilip dehşete sürüklenmelidir. İnsanları düşünerek hukuk kanunlarına uyan, etrafındakileri incitmeyen zararsız biri, kanunların herkesi bağlıyor olmasının mükafatını ancak etrafındaki insanlar da kendisine aynı şekilde saygı duyup ona zarar vermedikleri zaman alabilir.

Konu II: Adalet ve Pişmanlık Mefhumu ve Fazilet Bilinci

1 Bir yakınımızı incitmek için hiçbir geçerli gerekçemiz olamaz. Hiçbir şey bizi başkasına kötülük etmek için kışkırtmamalıdır. Biri bize zarar vermediği sürece kimse bu konularda bize hak vermez. Kendi mutluluğumuzu engelliyor diye başkasının mutluluğuna mani olmak, bizim işimize de yarayacağını belki daha çok yarayacağını düşündüğümüz için birinin faydalandığı bir şeyi elinden almak, insanın kendi mutluluğunu başkalarının mutluluğundan üstün görmesinin doğal olduğunu düşünmek tarafsız olan kimselerin asla kabul etmeyeceği şeylerdir. İnsan elbette ki önce kendini düşünür zira kişinin kendi kendine bakması doğru ve uygun olandır. Bu nedenle insan başkalarından ziyade önce kendini düşünür. Başımıza en ufak bir şey geldiğinde uykularımız kaçar ve allak bullak oluruz ancak yakınımız olmayan bir insanın öldüğünü duyduğumuzda o kadar da üzülmeyiz. Kendi başımıza gelecek olan ufacık bir dert bizi komşumuzun başına gelen felaketten daha az üzecek olsa da yaşayacağımız felaketi ya da küçücük derdimizi bertaraf edebilmek için komşumuzu felakete sürüklememeliyiz. Çoğu durumda kendimize kendi gözümüzden bakmayıp kendimizi başkalarının bizi gördüğü şekilde algılamalıyız. Bir söz vardır; her insan tüm dünyanın kendi etrafında döndüğünü sanır fakat dünyanın geri kalanı için önemsiz bir varlıktır aslında. Kişinin kendi mutluluğu başkalarının mutluluğundan daha önemli olabilir ancak başkalarının gözünde herhangi birinden de farkı yoktur. İnsanın kendini diğer insanlardan önde tuttuğu doğrudur ancak kişi insanların gözünün içine bakıp da bu an-

layışla hareket ettiğini onlara itiraf edemez. Bu tür bir fikre kimsenin katılmayacağını bilen insan, bu tavrını gayet doğal bulur fakat başkaları için bu tavrı aşırı ve uç bir tavırdır. Kişi kendine başkalarının gözüyle baktığında diğer insanlardan bir farkı olmadığını görecektir. Davranışlarını tarafsız birinin de katılabileceği bir ilkeye dayandırarak hareket ettiğinde ise kişi hele de hayatta başarmayı en çok arzuladığı şeyi yapmaya çalışıyorsa öz çıkarcılığın verdiği kibri yumuşatmalı ve kibrini başkalarının hak vereceği seviyeye indirmelidir. İnsanlar başarınız konusunda heyecanınızın ve azminizin artması için çıkarınızı başkalarının mutluluğundan üstün görmenize müsamaha gösterebilirler. Zira bu noktada kendilerini karşılarındaki kişinin yerine koyduklarında o kişiyi anlayabilirler. Onurlu, zengin ve mevkisel olarak ilerlenebilecek bir yaşam için sürdürülen yarışta kişi rakiplerini geride bırakmak için istediği kadar hızlı koşabilir, her bir adalesini her bir sinir telini istediği kadar gerebilir. Fakat yarışta rakibini alaşağı edip yarıştan atmaya çalışırsa etraftaki kişilerin müsamahasını anında yitirir. Zira bu adil bir yarış olmaz ayrıca böyle bir yarış kimsenin kabul etmeyeceği bir yarıştır.[7] Bunu yapan biri her yönüyle ne kadar iyi biri olursa olsun öz çıkarcılığı yüzünden başkalarından daha önde olduğunu düşünüyorsa etrafındaki kişiler bu hissi özümsemez ve kişinin karşısındakini incitmek için sahip olduğu gerekçeyi asla kabul etmezler. Bu yüzden incitilen kişi kimse ona karşı sempati duyarlar ve inciten kişiye öfkelenip ondan nefret ederler. İnciten kişi de bu durumun farkına varır ve herkesin kendisine nefret ve öfke saçmaya hazır olduklarını da bilir.

2 Yapılan kötülük ne kadar büyük ve telafisi olmayan bir kötülükse kötülüğe uğrayanın öfkesi de o kadar tırmanır, olana tanıklık eden kişinin de sempati yoluyla duyduğu öfke o denli yükselir ve kötülük edenin de suçluluk his-

[7] Bu fikir Cicero'nun *Yükümlülükler Üzerine* (III. 42) eserinde yer almaktadır ve Cicero da Khrysippos'un fikrini alıntılar.

si aynı oranda artar. Birini öldürmek insanın edebileceği en büyük kötülüktür ve cinayete kurban gidenin yakınlarının hissedeceği öfke de öfkelerin en şiddetlisidir. Cinayet işlenecek suçlar arasında en vahşi olanıdır ve hem insanlığın hem de cinayeti işleyenin hayatını büyük oranda etkileyen bir suçtur. Sahip olduklarımızdan mahrum bırakılmak sahip olmayı ümit ettiklerimiz konusunda hayal kırıklığına uğramaktan daha fecidir. Hırsızlıkla soygunla mülkümüzün elimizden alınması mülkümüzle alakalı beklentilerimizi boşa çıkaran sözleşmelerin bozulmasından daha kötüdür. Çiğnendiğinde intikam duygusunu coşturan ve ceza verilmesi için insanları heyecanlandıran hukukun en kutsal yasaları birinci olarak insanların yaşamını ve bireyselliğini koruyan yasalar, ikinci olarak malını ve mülkünü koruyan yasalar, son olarak da kişisel haklarını ve başkaları ile arasındaki ilişkileri düzenleyen yasalardır.[8]

3 Hukukun en kutsal yasalarını çiğneyen biri insanların kabul ettikleri duyguları kendi açısından düşündüğünde hiçbirini utanç, dehşet ve şaşkınlık duymadan düşünebilmesi mümkün değildir. Tutkuları tatmin olduğunda geçmişte yaptığı şeyler üzerine sakince düşünür ve zamanında onu bu işi yapmaya iten gerekçelerin hiçbirini anlayamaz. Başkalarına bu gerekçeler nasıl tiksindirici geldiyse artık kendisine de hepsi tiksindirici gelmeye başlar. Diğer insanların ona karşı duydukları kine ve nefrete karşı sempati duyduğunda kendisine de aynı şekilde kin ve nefret beslemeye başlar. Kötülük ettiği kişiye kendisi de acır.

---

[8] Smith'in haklar, hak sistemiyle ilgili görüşleri için *Hukuk Üzerine* eserine bakabilirsiniz. Erken modern dönem doğal hukuk teorisini takip eden Smith hukuku özel hukuk (bireyin hakları), aile hukuku (aile üyelerinin hakları) ve kamu hukuku (toplumun bireylerinin hakları) olarak üçe ayırır. Özel hukuk bireyin doğal hakları (fiziksel ve ahlaki bütünlüğünü ilgilendiren) ve sonradan ya da edindiği mallar üzerine sahip olduğu haklar olarak ayrılmıştır. Mallar üzerine olan haklar da gerçek haklar (mülkle ilgili haklar) ve kişisel haklar (sözleşme hakkı ve başkalarına karşı gerçekleştirilen kanun ihlalleri) olarak ikiye ayrılmıştır. Doğal ve sonradan edinilen haklarla ilgili olarak *Hukuk Üzerine* eserine bakabilirsiniz.

Yaptıklarını düşünmek bile üzücü gelir, verdiği mutsuzluktan ötürü pişman olur ve öfkenin ve hiddetin nesnesi haline geldiğini hatırlar, insanların birine sinirlenip o kişiden intikam almayı ve o kişiyi cezalandırmayı istediğinde o kişiye öfke ve hiddet duyması elbette ki doğaldır. Öfke duyulan biri olduğu düşüncesinden bir türlü sıyrılamaz, dehşete ve korkuya kapılır. Kimsenin yüzüne bakamaz ve herkes tarafından reddedilen ve sevilmeyen biri olduğunu bilir. Büyük ve korkunç bir sıkıntı içindedir ancak kimsenin ona sempati duyup da kendisini teselli etmesini bekleyemez. İşlediği suçlar yüzünden insanların yüreğinde ona karşı duyulabilecek her türlü sempati yok olmuştur artık. İnsanların ona karşı beslediği hisler en çok korktuğu şeyler oluverir. Her şey kendisine düşmanmış gibi görünür ve tek bir insan yüzü bile görmeyeceği, işlediği suç yüzünden kendisini ayıplayan tek bir kişi bile göremeyeceği kuş uçmaz kervan geçmez bir çöle göçüp gitmek ister. Fakat yalnızlık insanlardan daha korkutucudur. Kafasındaki düşünceler kapkaradır, talihsizliğini ve felaketini hatırlatırlar, hepsi aklın alamayacağı derecede üzüntü ve keder dolu kasvetli hisler uyandırır yüreğinde. Yalnız kalmaktan korktuğundan tekrar insanların arasına karışır, hepsinin kendisini ayıpladığını bilmesine rağmen yüzlerinde bir parça olsun ona acıdıklarını gösteren bir ifade görebilmek için yalvarıp yakarmak adına insanların karşısına çıkar ancak karşılarına çıktığı için şaşkınlık ve utanç içindedir ve korkudan zihni dağılır. Pişmanlık denen hissin doğası budur işte ve hisler arasında insanın kalbine dolan en dehşet verici histir. Geçmişte yapılanlar uygun olmayan şeyler olduğundan insan yaptıklarından utanç duyar ve yaptıklarının etkilerini düşününce keder hisseder, yaptığından etkilenen kişiye acır ve akıl sahibi her bir kişinin kendisine öfke duyacağını bildiğinden cezalandırılmaktan çok korkar, dehşete düşer.

4 Kötülüğün tam tersi ise karşıt bir etki yaratır. İnsan saçma sapan değil de uygun düşen gerekçelere dayanarak

hareket ettiği zaman yardımcı olduğu insanların hislerine karşı sempati kurduğu anda bu kişilerin kendisine sevgi ve minnet duyduğunu ve insanların saygısını ve onayını kazandığını görür. Geriye dönüp de gerekçeleri üzerine düşündüğünde duruma tarafsız bir gözlemcinin bakacağı şekilde kafa yorar, gerekçeleri yansız biçimde değerlendirmeye çalışarak tavrını onaylar ve bu onay doğrultusunda kişi gerekçelerini bizzat kendisi de takdir eder. Bu şekilde bakıldığında davranışı her yönüyle olumludur. Yaptığını düşündüğü anda içi mutlulukla, dinginlikle ve huzurla dolar. İnsanlarla dostane ilişkiler içindedir, hepsi ile ahenk içinde yaşamaktadır. Etrafındaki insanlara güven duyar, herkese iyi niyetle yaklaşır ve her insanın içtenlikle kendisine saygı duyduğuna emindir. Tüm bu duyguların birleştiği noktada faziletli biri olduğunuzun ve ödülü de hak ettiğinizin farkında olursunuz.

Konu III: Doğanın Yapısının İşe Yararlığı

1 Toplumsal bir varlık olan insan Doğa tarafından bu özelliğine uyum sağlayabilecek bir şekilde yaratılmıştır. Toplumdaki her insan birbirinin yardımına muhtaçtır ve her insan aynı zamanda birbirinden zarar görmeye de açıktır. Elzem olan bu yardımlaşma karşılıklı sevgiden, şefkatten, dostluktan ve saygıdan kaynağını alıyorsa toplum gelişir ve mutlu bir toplum olur. Her birey sevgiyle ve muhabbetle birbirine bağlanır ve eskiden olduğu gibi bugün de insanlar birbirlerine karşılıklı olarak iyiliklerinin dokunacağı işler yaparlar.

2 Gerekli olan yardımlar cömert ve çıkarsız amaçlarla yapılmasa da toplumdaki insanların her birinin arasında karşılıklı sevgi ve muhabbet olmasa da toplum bir arada çok da mutlu ve uyumlu olmasa da insanların birlikteliklerı kolayca çözülüp dağılmaz. Toplum karşılıklı sevgi ve muhabbet olmadan çeşitli tüccarların ve çeşitli insanların sahip olduğu faydacılık anlayışıyla şekilleniyor olabilir. İnsanlar birbirlerine karşı belli zorunlulukları olmayan karşılıklı olarak birbirlerine şükranla bağlı olmayan ancak mutabakata varılmış değerler ışığında karşılıklı olarak fayda sağlayacak işler çerçevesinde bir araya gelen kişiler de olabilirler.

3 Toplum birbirlerini incitmeye ve yaralamaya hazır kimselerden oluşamaz. İnsanlar birbirlerine zarar vermeye başladığı an birbirlerine öfke ve düşmanlık beslemeye başladığı an toplumun her bir zerresi çözülür ve toplumu oluşturan farklı bireylerin her biri oluşan şiddet ortamı ve zıtlıklarla örülü duygular yüzünden birbirinden kopup her yana dağılırlar. Hırsızlardan ve katillerden oluşan bir top-

lum düşünün, böyle bir topluluk bile en azından birbirlerini soymaktan ve öldürmekten kaçınır.[9] Bir toplumun var olabilmesi için elzem olan yardımseverlik değil adalettir. Toplum, neticesinde çok huzurlu bir ortama sahip olamasa da yardımseverlik olmadan da varlığını sürdürebilir; ancak adaletsizlik yaygın olduğunda o toplum tümüyle yok olmaya mahkumdur.

4 Doğa insanı yardımsever olmaya teşvik eder ve insan da yardımseverliğinin neticesinde ödüllendirileceğinin bilincindedir. Ancak Doğa yardımseverliği ihmal ettiğinde haklı olarak cezalandırılacağı fikri ile insanı korkutup da hiçbirini yardımseverliğe zorlamaya da çalışmamıştır. Yardımseverlik bir binanın temeli değil ancak dışındaki süslemeleridir ve toplum yardımsever olmaya teşvik edilebilir fakat hiçbir zaman buna zorlanamaz. Adalet ise bir binanın temel direğidir. Eğer toplumu ayakta tutan en güçlü ve en değerli dokusunu oluşturan Doğanın da hassas olduğu ve değer verdiği adaleti toplumdan söküp alırsanız o toplum saniyeler içinde un ufak oluverir.[10] Adaletin uygulanması için Doğa insanın içine kötülük bilincini yerleştirmiştir ve insan adaleti çiğnediğinde haklı olarak cezalandırılacağının bilincindedir ve bu bilinç insanlığın birlikteliğinin, güçsüz olanın korunmasının, zorba olanın engellenmesinin ve suçlu olanın da cezalandırılmasının teminatıdır. İnsan her ne kadar doğuştan sempati kurabilen bir varlık olsa da hep kendini düşünür ve hususi bir bağı olmayan kimselere karşı pek de bir yakınlık hissetmez. Herhangi bir insan acı çekse bu bir başkası için o kadar da

---

[9] Platon *Devlet* isimli eserinde aynı şeyden bahseder (351c-352c). Aynı tema defalarca işlenmiştir: bkz. Cicero, *Yükümlülükler Üzerine*, II. 40; Heliodorus, *Etiyopya Tarihi*, V. Kitap, 15. bölüm; Aquinas, *Summa Theologia* II-I. 94.4; Pufendorf, *Doğa Yasaları ve Uluslar Üzerine*, III.iv.2 ve VIII.iv.5; Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, I.ii2; Francis Hutcheson, *Güzellik ve Erdem Fikirlerimizin Kaynağı Üzerine İnceleme*, I.iv.4; Hume, *İkinci İnceleme*, IV.15.

[10] Smith burada Hume'un sözlerini yankılatmaktadır.

önem arz etmezken iş kendi rahatına gelince insan hep kendini düşünür. İnsanlar başkalarını incitme kuvvetine sahiptirler ve adalet ilkesi olmasa ve adalet ilkesi masum olana saygı duymaya kişiyi zorlamasa her insan çoğu durumda karşısındakini incitmeye kalkışacaktır. Vahşi hayvanlar gibi diğerlerinin üzerine atlayacak ve bir topluluğun arasına girerken de aslan inine giriyormuş gibi davranacaktır.

5 Evrenin her bir köşesinde hedeflenen sonuçlara ulaşmak için amaçların büyük bir hünerle belirlendiğini görürsünüz. Bir bitkinin, bir hayvanın düzeneği evrenin iki amacını gerçekleştirmek amacıyla kurulmuştur ve bu amaçlar bireyin devamlılığı ve türlerin çoğalmasıdır. Fakat bu iki varlıkla birlikte pek çok varlığın da hareketlerinde ve bünyelerinde gerçekleşen eylemleri amaç açısından etkin olan ve nihai amaca hizmet eden olarak ikiye ayırırız. Yiyeceklerin sindirimi, kan dolaşımı, kandan gelen sıvıların salgıları hayvanın yaşamının devamlılığını sağlayan eylemlerdir. Bu eylemleri nihai amaca olan hizmetleri açısından düşünmeye zahmet etmeyip yalnızca etkin eylemler olarak görürüz. Tabii kanın da sırf dolaşım olsun diye kendi kendine bir eylem gerçekleştirdiğini, yiyeceğin de sırf sindirim olsun diye kendi kendine sindirildiğini düşünmeyiz. Bir saatin çarkları zamanı göstermesi için büyük bir titizlikle ayarlanmıştır. Saatin büyük bir incelikle gerçekleştirdiği her bir eylem bu amaca hizmet etmektedir. Bu amaç ve bu arzu için üretilen bir saatin bundan daha etkin çalışabilmesi söz konusu değildir. Saatin gerçekleştirdiği her bir eylemi saate değil saati üreten kişiye mal ederiz. Zira biliriz ki saatin bu şekilde çalışması için arka planda zembereğinin ayarlanması gerekmektedir. Bedensel faaliyetlere gelince bedenin etkin eylemlerini hizmet ettiği nihai amaçtan ayırmayız. Zihnin gerçekleştirdiği eylemlerde bu iki tür amacı birbiri ile birleştiririz. Arı ve aydınlanmış bir aklın da önereceği gibi doğa ilkeleri bu amaçlar üzerinden ilerleme sağladığında eylemlerin etkin amaçlarının,

hislerin ve hareketlerin bu arı ve aydın aklın sayesinde gerçekleştiğini düşünüp her bir eylemi insanın bilgeliğine bağlarız ki gerçekte bu Tanrının bilgeliğidir. Yüzeysel olarak bakıldığında bahsettiğimiz bu amaçlar kendisine mal edilen sonuçları üretmekte yeterlidir. İnsan faaliyetlerinin her biri bu şekilde tek bir ilke üzerinden değerlendirildiğinde insan doğasının sistemi esasında oldukça basit ve anlaşılırdır.

6 Adaleti sağlayan kurallara gerektiği şekilde uyulmazsa toplum varlığını sürdüremez ve insanlar birbirine zarar vermekten kaçınmadığı sürece toplumsal ilişkilerin yürütülmesi mümkün değildir. Bu yüzden bu kurallarının uygulanması ve kuralları çiğneyenlerin cezalandırılması zorunludur. İnsanın doğası gereği topluma sevgi beslediği ve kendisi bireysel olarak bir çıkar sağlayamayacak olsa da toplumsal birlikteliğin toplumun yararı için korunması gerektiğini düşündüğü söylenir.[11] Düzen ve refah içindeki toplum insanı memnun eder ve insan çevresinde böyle bir toplum gözlemliyor olabilmekten de zevk alır. Toplumdaki düzensizlik ve kargaşa ise insanın nefret ettiği bir şeydir ve düzensizlik ve kargaşa yaratacak her şey ona sıkıntı verir. İnsan kendi çıkarının toplumun refahına bağlı olduğunun da farkındadır ve bireysel mutluluğunu ve varlığını toplumsal varlık olabilmeyi sürdürülebildiği sürece koruyabileceğini bilir. Bu nedenle toplumu yıkabilecek her şeye karşı nefret duyar ve toplumu yıkacak illet ve korkunç şey her ne ise onu engelleyebilmek için her tür amaca başvurmaya hazırdır. Toplumda adaletsizliğin olması onu yok oluşa sürükler. Bu yüzden adaletsizliği işaret eden her durum insanı alarma geçirir ve kendisi için kıymetli olan ne

---

[11] Smith burada pek çok kişiye göz kırpıyor. Faydacılık adına adaletin korunması gerektiği fikri Hume'un fikridir ve bilhassa Hume'un *İkinci İnceleme* (III) adlı eserinde yer almaktadır. İnsanın doğası gereği sosyal bir varlık olduğu fikri ise yüksek ihtimalle Hutcheson'a yapılan bir göndermedir. Toplumun iyiliği için cezanın gerekli olduğu fikri ise *Hukuk Üzerine* eserinde bahsettiği "Grotius ve diğer yazarlar"a göndermedir.

varsa hepsinin yok olmasına neden olan şeyi durdurmak için uğraşır. Sorunu nazik ve makul yöntemlerle halledemezse sorunun büyümesini engellemek için bu kez zorbalığa ve şiddete başvurur. Bu nedenle insan adaleti sağlayan kanunların uygulanmasını ve bu kanunları çiğneyenlerin de en ağır cezayı almasını ister. Böylece toplumun huzurunu bozan kişi toplumdan dışarı atılmış olur ve bu durum huzuru bozmaya kalkışabilecek kişilere de ibret olur.

7 Adaletsizliğin cezalandırılmasını toplum huzurunun korunması için isteriz. Toplumsal düzenini korumak için ceza uygulamasının olmasının uygun ve yerinde olduğunu tabii olarak kabul ediyor olmamız şüphesiz ki doğrudur. Suçlu olan kişi yaptığının cezasını çekeceği zaman ki insanın içinde doğal olarak uyanan öfke bu cezanın işlediği suçlar sebebiyle verildiğini bilir, kişinin yaptığı haksızlığa sebep olan küstahlığı kırıldığında ve yumuşadığında yaklaşan cezayı görüp de korkudan titrediğinde ve artık korkulan biri olmadığında hoşgörülü ve insancıl bir insanın gözünde acınası bir duruma düşer. Verilecek olan ceza suçlunun zarar verdiği kişilerin çektiklerini düşünüp de öfkelenen insanların öfkesinin dinmesini sağlar. İnsanlar suçluyu affetme, bağışlama eğiliminde olurlar ve temkinli oldukları dönemde cezanın kişinin işlediği suçun karşılığı olduğunu düşünmelerine rağmen sonra suçluyu cezadan kurtarmaya çalışırlar. Bu noktada toplumun genel çıkarları insanların yardımına koşar. Acizce ve yanlı olarak suçluya gösterilen bu merhamet ise cömert ve anlayışlı olmayı gerektiren geneli kapsayan değerler ile dengelenir. İnsanlar suçluya merhamet göstermenin masumun hakkını yemek anlamına geldiğini fark ederler ve suçluya karşı duyulan şefkate karşı çıkarlar ve insanlığın bütününe karşı şefkat duymayı yeğlerler.

8 Adaleti sağlayan kuralların uygulanmasının gerekliliğini kimi durumlarda topluma sağladığı destek sebebiyle savunuruz. Gençlerin ve şehvet düşkünü kimselerin en

kutsal ahlak kurallarını alaya aldıklarını ve kimi zaman yozlaştıklarından ama çoğunlukla da kibirleri yüzünden iğrenç eylemlerinin ilkelerini de itiraf ettiklerini duyarız ve öfkemiz kabarır, bu tür iğrenç ilkeleri reddedip her birini ifşa etmek isteriz. Bu insanlara öfkelenmemize neden olan şey asıl bu kişilerin bizzat hissettikleri nefret ve tiksintiden kaynaklanıyor olsa da onları ayıplamamızın sebebini ne bu kaynağa ne de bu kişilere karşı duyduğumuz o müthiş nefrete ve tiksintiye bağlamayı istemeyiz. Sebep bizce bu kadar da kesin ve kati olmamalıdır. Bu insanlar sırf doğal olarak ve haklı olarak nefret edilesi ve tiksinilesi kişiler oldukları için onlardan nefret ediyor ve onlardan tiksiniyor olamaz mıyız? Neden bu kişilerden salt bu sebepten ötürü nefret etmiyorsunuz diye sorulsa, suali yönelten insan açısından düşünülürse bu insanın aslında bu şekilde davranmamızın nedeninin sırf nefret ve tiksinti olamayacağını varsaydığı bellidir. O yüzden soruyu yöneltene davranışımızın nefretten ve tiksintiden kaynaklanmadığını kanıtlamamız icap eder. Bu yüzden de ortaya farklı sebepler koyarız ve aklımıza ilk gelen sebep de bu tür bir davranışın her yerde sergilenmesi sonucunda toplumun düzensizliğe ve karmaşaya sürükleneceğidir. Bu tür bir tartışmada en çok üzerinde duracağımız nokta da bu olur.

9 Ahlaksızlık içeren davranışların toplumun refahını bozduğunu fark edebilmek için çok zeki olmaya gerek yoktur. Ancak ahlaksızlara karşı yalnızca bunu fark ettiğimiz için öfkelenmeyiz. En aptal ve kafası çalışmayan biri bile hilekârlıktan, ihanetten, adaletsizlikten nefret eder ve her birinin bir cezasının olmasını ister. Fakat her ne kadar gün gibi aşikâr olsa da çok az kişi toplumun var olabilmesi için adaletin elzem olduğunun farkındadır.[12]

10 İnsanlara karşı suç işlendiğinde bunun cezalandırılmasını istememizin toplumun korunmasının gerekliliğinden kaynaklanmadığı pek çok nokta ile açıklanabilir. Bire-

[12] Bu ve peşinden gelen paragraflar için bkz. IV.2.

yin malının ve saadetinin muhafaza edilmesini isterken toplumun malını ve saadetini gözetmeyiz. Toplumun mensubu diye toplum tümüyle yok olur diye tek bir insanın mahvedilmesi ya da yok edilmesi bizi endişelendirmez. Bizi endişelendiren tek bir kuruşun bile kaybedilmesi tehlikesidir zira bu bir kuruş binlerce kuruşun bir parçasıdır ve bütünü kaybetmekten korkarız. İnsan kaybına da para kaybına da bakış açımızı çoğunluk belirlememektedir. Bakış açımızı belirleyen şey çoğunluğun parçadan ve her parçaya karşı gelişen farklı bakış açılarının toplamından oluştuğunu biliyor olmamızdır. Bütün miktarın kaybı ile karşılaştırınca küçük bir miktarın elimizden haksızca alınması bizi o kadar da yaralamaz. Tek bir insan yaralandığında da ya yok edildiğinde ona karşı yapılmış olan bu kötülüğün cezalandırılmasını isteriz. Bunu da toplumun genel çıkarlarını gözettiğimiz için değil yalnızca o kişinin çıkarını gözettiğimiz için yaparız. Bunu isterken dostlarımıza ve yakınlarımıza hissettiğimiz gibi sevgi, hürmet, şefkat gibi kıymetli duygular işin içine girmez. Burada etkili olan şey her bir kişiye karşı insan olduğundan ötürü hissetmiş olduğumuz duygudaşlıktır. Hiç kimseyi kışkırtmamış olmasına rağmen birilerinden zarar gören insan en tiksindiğimiz insan olsa da ona karşı yapılana bile öfke duyarız. Karakterini ve davranışlarını onaylamıyor olmamız bu kişinin öfkesine karşı duygudaşlık kurmamıza engel teşkil etmez. Tabii söz konusu kişi riyakar ya da hissettiği doğal duyguları genel kurallar çerçevesinde hale yola koymayı reddeden biri ise duygudaşlık sonucu hissedeceğimiz öfke çok da kuvvetli olmaz.

11 Bazı durumlarda ise toplumun genel çıkarlarını ve bu çıkarları korumanın başka yolu olmadığını düşündüğümüz için ceza veririz ve ceza verilmesini onaylarız. Bu tür cezalar polislerin ya da askeri disiplinin düzensizlik karşısında uyguladığı cezalardır. Bu tür suçlar kişiyi anında ve doğrudan incitmez fakat uzak etkilerinin ileride toplumda büyük bir anlaşmazlık ve düzensizlik yaratacağı

öngörülür. Nöbetteyken uyuklayan bir askerin savaş kanunlarına göre cezası ölümdür zira bu tür bir ihmalkarlık tüm ordunun güvenliğini tehlikeye atmaktadır.[13] Bu kadar katı bir ceza veriliyor olması makul görülebilir ve ordunun güvenliği söz konusu olduğu için ceza doğru ve yerinde bir ceza olarak kabul edilebilir. Tek kişinin varlığı bütünün güvenliğini tehlikeye sokuyorsa tek kişiye karşılık bütünün varlığının desteklenmesi yapılacak en doğru şeydir. Fakat her ne kadar gerekli bulsak da ölüm cezasının çok ağır bir ceza olduğunu düşünürüz. İşlenen suçun yaratacağı felaket çok da büyük değilmiş gibi görünür. Buna karşılık verilen cezanın da çok ağır olduğunu düşünürüz. Bu yüzden böyle bir ceza verilmesini kabullenmekte zorlanırız. Gösterilen ihmalkarlığın hatalı bir hareket olduğunu biliriz fakat içimizde çok büyük bir öfke de uyandırmayacağı için bu kadar korkunç bir ceza verilmesinin gerekli olmadığını düşünürüz. Cezayı uygulamadan ya da uygulayanların yanında yer almadan evvel kişi insaniyetli olması gerektiğini unutmamalıdır, çaba göstermeli ve sağlamlığını, kararlılığını korumaya çalışmalıdır. Tabii öte yandan cani bir katili ya da ana babasını öldürmüş birini cezalandırırken aynı tavırda olmak zorunda değildir. Zira böyle menfur suçlar karşısında kişinin kalbi ateşler içinde yanar ve suçluyu ortadan kaldırmak ister zira suçlu şans eseri kaçıp kaybolursa daha çok öfkelenip hayal kırıklığına uğrayacaktır. Nöbetçi asker ile katilin alacağı cezaları farklı duygular ışığında onaylayan insan iki duruma da farklı ilkeler ışığında yaklaşmaktadır. Nöbetçi askeri kendini yaşamını pek çok kişinin hayatını korumaya adamış olması gereken biri ve zavallı bir kurban olarak gören insan aslında içten içe bu askeri kurtarmak ister. Ancak kurtuluşunu isterken tek engeli askerin pek çok kişinin yaşamını tehlikeye sokmuş olduğu gerçeğidir. Ancak katil cezadan kaçarsa eğer insan bu duruma müthiş derecede öfkelenir ve

[13] Bkz. *Hukuk Üzerine.*

yaptığı adaletsizliğin cezasını bu dünyada çekmeyen katili öbür dünyada cezalandırması için Tanrıya yalvarır.

12 Şuna dikkat çekmekte fayda var; şimdiye kadar adaletsizliği yalnızca toplumun düzenini korumak adına ve toplum düzenini korumanın başka yolu olmadığı için bu dünyada cezalandırılması gereken bir şey olarak hayal ettik. Doğa bize ümit etmeyi öğretirken din de adaletsizliğin mutlaka öbür dünyada bir cezası olduğuna inanmamızı sağlar. Kötülük eden biri öbür dünyada bile yakasını kurtaramaz. Gerçi öbür dünyada verilecek olan cezayı kimse görmediği ve bilmediği için söz konusu ceza bu dünyada yapılan adaletsizlikler açısından caydırıcı bir etki yaratmaz. Fakat ilahi adalet sayesinde kendilerine yapılan kötülüklerin bu dünyada cezasız kaldığı bir dulun, bir yetimin öcünün alınacağına inanılır. Dünya üzerinde gelmiş geçmiş her bir dinde ve her bir batıl inançta kötülerin cezalandırıldığı bir Tartarus ve dürüst kimselerin ödüllendirildiği bir de Elysium vardır.[14]

---

[14] Şu son cümle kitabın 6. edisyonunda eklenmiştir. Metinde bu cümle eklenmeden önce uzun bir paragraf yer almaktaydı. İlk edisyonda yer alan paragraf aşağıdaki gibidir:
Aynı sefahat düşkünü birinin zenginliği sevip de fakirlikten nefret etmesi gibi Tanrının da erdemi sevdiği ancak kabahatten nefret ettiği fikri Tanrının erdeme ve kötülüğe toplumda yaratacakları etkiler sebebiyle bu şekilde yaklaştığı, Tanrı iyiliksever olduğundan toplumun mutluluğunu sağladığı için erdemi sevdiği öte yandan kabahatten ise toplumu mutsuzluğa sürüklediği için nefret ettiği ve mutsuzluk yarattığı için kabahatin Tanrının nefret nesnesi olduğu fikri doğanın sunduğu bir öğreti değil felsefenin yapay da olsa dahice ortaya attığı arı bir fikirdir. Doğamız gereği sahip olduğumuz tüm duygular, kusursuz olan erdemlerin Tanrının gözünde sahip olduğu yerin bizim gözümüzdekiyle aynı olduğuna inanmamızı sağlarlar. Erdem başlı başına sevilir ve ödüllendirilir, kabahat de başlı başına nefret yaratır ve cezalandırılır, bu konuda başka bir tartışma yürütmeye gerek yoktur. Tanrıların kızmadığı ya da incinmediği ilkçağ felsefesinin farklı dallarının genel bir ilkesidir. Kızmak derken insanın içini sıkan ve buran şiddetli ve karmaşık bir huzursuzluk kastedilir. İncinmek derken de uyumu ve adaleti dikkate almayanlar tarafından haksız yere kötülük görmek kastedilir ki bu tür bir zayıflık şüphesiz tanrısal kusursuzluk açısından asla değer görmeyecek bir şey-

dir. Şayet kabahati Tanrının gözünde nefret ve tiksinti uyandıran bir şey değil de başlı başına cezasının olmasının yerinde ve gerekli olduğu bir şey olarak kabul edersek o zaman tanrıların kızmadığı ya da incinmediği ilkesinin doğru olduğunu hiçbir şekilde kabul edemeyiz. Doğamız gereği sahip olduğumuz duygularımızı şöyle bir yoklarsak Tanrının yüceliği karşısında insanın zayıf ve kusurlu erdemlerinin alacağı ödül ile karşılaştırınca kabahatlerinin cezalandırılmayı daha çok hak ettiğini düşünüp korkuya kapılırız. Sonsuz kusursuzluğa sahip olan varlığın karşısına çıkan insan sahip olduğu faziletlere ve uyum açısından en nihayetinde noksanlıklar barındıran davranışlarına pek de güvenemez. Diğer insanların karşısına çıktığındaysa kendini üstün görebilir, karşısındakilerin kusurlarını göz önüne aldığında kendi karakterini ve davranışlarını daha üstün bulabilir. Ancak insan büyük Yaratıcının karşısına çıktığında ise durum çok farklıdır. Böylesi bir varlığın karşısında o kadar küçük ve zayıf kalır ki bu haliyle Yaratıcının takdirine ya da mükafatına mazhar olmayı hayal bile edemez. Öte yandan sayısız kez sorumluluklarını aksattığı için suçlu olduğu ve bu nedenle Yaratıcının nefretini kazanan ve cezalandırılmayı hak eden biri olduğunu kolayca düşünebilir. Yaratıcının gözüne tiksinç bir böcekmiş gibi göründüğünü düşünen insan ilahi öfkenin engel tanımaksızın üzerine yağdırılmasını haklı bulur. Mutluluğun bahşedilmesini bile ümit etse bunu adalet talep ederek yapamayacağını bilen insan bu konuda ancak Yaratıcının merhametine sığınır. İnsan yaratıcının gazabını yatıştırmak için tek çareyi geçmişte yaptıklarına karşı pişmanlık, keder, utanç ve vicdan azabı duymakta bulur. Tüm bu hislerin etkili olacağına inanmaz ve aciz kulları affederken bitmek tükenmek bilmeyen yakarışlarda bulunsa da bilge Tanrının kendisini asla affetmeyeceğinden korkar. Türlü türlü işlediği günahlar karşısında saf olan ilahi adaleti ikna edebilmek için kendinin başarmaya muktedir olduklarından da öte başka türlü yalvarması, başka türlü bir fedakârlıkta bulunması, başka tür bir kefaret ödemesi gerektiğini düşünür. Tanrının varlığını kullarına bildirmesi öğretisi ile doğanın kendine özgü öğretileri her açıdan birbiri ile örtüşmektedir. Zira ikisi de kusurlu oldukları için erdemlerimize güvenmemiz gerektiğini bize öğretir ve aynı zamanda türlü günahımızın ve kötülüğümüzün karşılığında yakarışın en büyüğünün sergilendiğini ve kefaretin en korkuncunun ödendiğini bize gösterirler.

III. Bölüm: Eylemlerin Fazilet ya da Kabahat Özelliği Taşıması Açısından Bakıldığında Talihin İnsanların Duyguları Üzerine Olan Etkisi

Giriş

1 Herhangi bir eyleme gösterilen övgü ya da yergi ilk olarak eylemin gerçekleşmesini sağlayan niyete ve kalpte duyulan hisse, ikinci olarak bu hisler sebebiyle bedenin gerçekleştirdiği eyleme ya da harekete, son olarak da eylemin getirdiği iyi ya da kötü sonuçlara bağlıdır. Bu üç farklı şey eylemin doğasının bütününü, koşullarını oluşturur ve eylem kalitesinin temelini de buradan almaktadır.

2 Bu üç koşuldan son ikisinin övgünün ya da yerginin temelini oluşturmadığı gayet açıktır ve kimse de bunun aksini iddia etmemiştir. Bedenin bir hareketi ya da dışsal bir eylem çok masumca olsa ya da en çok suçlanacak bir hareket de olsa aslında aynı özellikleri taşırlar. Bir kuşu vuranla bir insanı vuran kişi aslında bedensel olarak aynı eylemi gerçekleştirmektedirler: İkisi de tetiği çekmektedir. Bedenin dışsal eylemleri övgüye ya da yergiye tâbi olmadığı gibi asıl bu eylemlerin neticeleri ne övgüye ne de yergiye tâbidir. Zira bu eylemlerden eylemi gerçekleştiren kişi değil, o kişinin talihi sorumludur. Bu nedenle duyguların nesnesini oluşturan şey kişinin karakteri ve tavrı olduğu için kişinin eylemlerinin hiçbiri bir duygunun temelini oluşturamaz.

3 Kişinin eylemlerinin sonuçları açısından sorumlu tutulabileceği ve eylemlerinin tasvip edilip edilmemesini sağlayacak olan tek şey niyetinin ne olduğudur ya da en

azından eylemi gerçekleştirirken kalbindeki hislerin olumlu mu olumsuz mu olduğu önemlidir. Bir eylem övülecekse ya da yerilecekse, tasvip edilecekse ya da edilmeyecekse önce kişinin niyetinin ve yüreğinden geçenin ne olduğuna, eylemin uygun düşüp düşmediğine ve eylemin hayrının mı yoksa zararının mı dokunduğuna bakmak gerekir.

4 Bu kural soyut açıdan ve genel olarak değerlendirildiği zaman herkes bu konuda aynı fikri paylaşacaktır. Eylemde niyetin önemli olduğu tüm dünyaca kabul edilen bir husustur ve kimse bu fikre karşı çıkmaz. Eylem kazara da gerçekleşmiş olabilir, kişi istemeden ya da bilmeden bir şey de yapmış olabilir. Kişinin içinden geçenlerle niyeti olumlu olabilir, kişi fayda amacı güdüyor da olabilir ya da tam tersi olarak içinden geçenlerle niyeti olumsuz olabilir, hatta zarar vermeyi amaçlıyor da olabilir. Niyet ne olursa olsun eylem kendi başına her şekilde fazilet ya da kabahat olarak görülmeye eşit derecede açıktır. Aynı şekilde eylemi gerçekleştiren kişi de minnet duyulacak ya da öfke beslenecek biri olmaya eşit derecede açıktır.

5 Bu temel ilkenin doğruluğuna ikna olsak da soyut olarak düşündüğümüzde, belli başlı örneklere de baktığımızda herhangi bir eylemin sonuçlarının hislerimiz üzerinde büyük etkisi olduğunu görürüz ki bir eylemin fazilet mi kabahat mi olduğuna duygularımız sayesinde karar veririz ve oluşan neticeler bu konudaki hislerimizi ya güçlendirirler ya da zayıflatırlar. Her ne kadar bu doğruyu göz önünde bulundurmamız gerektiğini biliyor olsak da hiçbir zaman duygularımızı tümüyle bu kurala uygun düşecek şekilde ayarlamayız.

6 Herkesin bildiği ancak kimsenin pek de farkında olmadığı ve kabul etmeye de yanaşmadığı bu aksaklığı açıklamaya çalışacağım. Önce bu durumun nedenini ya da doğanın bu aksaklığa nasıl sebep olduğunu ele alacağım. Sonra da aksaklığın etkisinin çapını ve son olarak da bu aksaklığın amacının ne olduğunu ya da doğanın Yaratıcısının bu aksaklıkla neye niyetlendiğini açıklayacağım.

Konu I: Talihin Etkili Olmasının Sebepleri

1 Acının ve hazzın sebebi ne olursa olsun ve bu iki tutku ne şekilde gelişirse gelişsin ikisi de her canlıda ya öfke ya da minnet uyandırırlar. İki tutku da hem canlı hem de cansız nesneler tarafından uyandırılabilirler. Canımızı yakan bir taş parçasına bile bir anlığına da olsa öfkelenebiliriz. Çocuk canını yakan taşa tekme atar, köpek ise havlayıp durur, huysuz biri de lanet okur. Yapılan bu hareketin üzerine biraz oturup düşününce kızgınlığımız geçer ve hemen aklımızı başımıza toplarız ve hiçbir şey hissedemeyen cansız bir varlıktan intikam almaya çalışmanın ne kadar saçma olduğunu fark ederiz. Ancak yaşanan sıkıntı büyükse sıkıntıya sebep olana karşı herkes rahatsızlık duyar ve herkes sebep olan neyse onu yakıp yıkmak ister. Bir dostumuzun ölümüne kazara neden olan nesneden intikam almak isteriz zira aksi takdirde insanlığımızı kaybetmiş sayılacağımız gibi saçma bir fikre kapılıp kendimizi suçlu hissederiz.

2 Bize büyük ve yoğun mutluluklar yaşatan cansız nesnelere ise minnet duyarız. Bir denizci kıyıya çıkar çıkmaz deniz kazasından sayesinde kurtulduğu tahta plakayı hemen ateşe verirse yaptığı bu hareketin tuhaf olduğunu düşünüp bu kişiyi suçlayabiliriz. Plakayı özenle korumasını zarar vermekten imtina etmesini bekleriz zira tahta plakanın bir dereceye kadar denizci için anıtsal bir değerinin olması gerektiğini düşünürüz. Uzun süredir kullandığı enfiye kutusuna ya da çakısına bağlanan biri bu nesnelere karşı sahici bir sevgi duymaya başlar. Bu eşyaları kırar ya da kaybederse verdiği zarardan ötürü oldukça öfkelenir. Uzun yıllar içinde yaşadığımız ev ya da yeşilinin gölgesinde dinlendiğimiz bir ağaç bize sağladıkları fayda dola-

yısıyla bizim için kıymetli olurlar ve onlara saygıyla yaklaşırız. Ağaç çürüyüp gitse ev yıkılıp kalsa çok büyük bir kaybımız olmasa da çok hüzünleniriz. Eski zamanlardan bu yana ev ve ağaç cini olarak bilinen Dryadlar ile Lareler muhtemelen ağaçlara ve evlere duyulan bu tür bir bağlılıktan ötürü ortaya atılmış olan hurafelerdir. Ağaç da ev de hareketli nesneler olmadığından bu tür hikayeler tabii ki saçmadır.

3 Herhangi bir şeyin minnetin ya da öfkenin nesnesi olabilmesi için yalnızca mutluluğa ya da öfkeye sebep olmaları yetmez aynı zamanda bu ikisini de hissedebiliyor olmaları gerekmektedir. Eğer bu iki tutkuyu hissedebilen varlıklar değillerse ne mutluluk ne de öfke doğru dürüst ifade edilemez. Mutluluk ve öfke bize haz ya da acı veren şeylerden kaynaklanırlar. Hazzın ve acının geriye dönük olarak karşılığını gösterebilmemiz için bize bu duyguları hissettiren kaynağın da aynı duyguları hissedebiliyor olması gerekir yoksa böyle bir durumda cansız bir varlığın karşısında çabalamak beyhude olur. Bu yüzden hayvanlar cansız varlıklara kıyasla öfkenin ya da mutluluğun nesnesi olabilirler. Köpek ısırdığında ya da bir öküz boynuzladığında ikisi de cezalandırılır. Eğer her ikisi de birinin ölümüne neden olursa ne halk ne de ölen kişinin yakınları köpek de öküz de öldürülmeden rahat edemezler.[1] Ölenin intikamı alınmadığında yaşayanların güvenliğinin sağlanmadığı düşünülür. Efendilerine iyi hizmet eden hayvanlar ise memnuniyetle karşılanır. *Türk Casus*'ta başka birine de aynı iyiliği yapmasın diye kendisini denizden karşıya geçiren atını bıçaklayan askerin yaptığı bu barbarca hareket karşısında şaşıp kalırız.[2]

---

[1] Eski Ahitte yer alan (21:28) "Yahudi kanununa göre boynuz atan öküz öldürülecektir" sözüne gönderme yapılmıştır.

[2] *Letters writ by a Turkish Spy* [*Bir Türk Casusun Mektupları*], 8 cilt, 1684-97, 3. Cilt, III. Kitap, 10. Mektup. İlk cildin hatta belki gerisinin de yazarının Giovanni Paolo Marana olduğu düşünülmektedir (1642-93). Söz konusu mektuplar Montesquieu'nün *İran Mektupları* (1721) isimli eserinin de içinde bulunduğu yeni bir türün ilk örneklerini oluşturmaktadır. Mek-

4 Mutluluğumuzun ya da öfkemizin tek kaynağı hayvanlar değildir elbette. Ancak hayvanlar bu iki duyguyu hissedebiliyor olmalarına rağmen ne minnetin ne de öfkenin tam ve doğru birer nesnesi olamazlar ve bu iki tutkunun da tam anlamıyla tatmin edilmesi noktasında hep bir şeyler eksik kalır. Minnet duyarken bize iyiliği dokunan yardımsever kişiyi mutlu etmeyi amaçlamakla kalmaz ona karşı duyduğumuz bu minneti yaptığı iyiliğin karşılığı olarak hissettiğimizi de bilmesini ve eyleminin neticesinde mutlu olmasını isteriz ve kendimizin de bu iyiliği hak eden biri olduğumuzu bu kişiye göstermeye çalışırız. Hayırsever kişide bizi en memnun eden şey kendi duygularımız ile o kişinin duyguları arasında uyum olduğunu görebilmektir. Zira bu uyum gördüğümüz iyiliğin karakterimize uyan nitelikte olduğunu ve bize saygı duyulduğunu da gösterir. Bize bizim kadar değer veren ve itina gösterip de bizi diğer insanlardan başka bir yere koyan birinin var olduğunu görmek bizi mutlu eder. Bu kişinin bizi memnun eden ve gururumuzu okşayan hislerinin sürekliliğini sağlayabilmek için karşılığında bir şeyler yapmaya çalışmak en büyük amacımız oluverir. Yardımsever birinden sürekli iyilik etmesini bekleyerek o kişiyi sömürmeye çalışmak düşünceli birinin tasvip etmeyeceği bir tavırdır. Öte yandan iyilik eden kişinin saygısını kazanmaya ve bu saygıyı korumaya çalışmaksa en akıllı kişilerin bile önemsediği bir davranıştır. Daha önceden de belirtmiş olduğum gibi şayet bize iyilik eden kişinin gerekçeleri aklımıza yatmıyorsa ve bu kişinin tavrını ve karakterini tasvip etmiyorsak bize en büyük iyiliği de yapmış da olsa bu kişiye karşı olan minnet duygumuz o kadar da derin olmaz. Gördüğümüz bu ayrıcalık bizi çok da mutlu etmez, bu kadar alakasız ve itibarı hak etmeyen birinin bize karşı duyduğu saygıyı korumaya çalışmak beyhude bir çabaymış gibi gelir.

---

tupların bir kısmı Fransızca, bir kısmı İngilizce olarak basılmıştır. Devamını getirenin de Defoe olduğundan şüphelenilmektedir (1718).

5 Öfke duymaktaki ana amacımız düşmanımıza acı çektirmekten çok verdiği zararın farkına varmasını, pişman olmasını ve zarar verdiği kişinin böyle bir muameleyi hak etmediğini anlamasını sağlamaktır. Bize zarar veren ve bizi aşağılayan kişiye karşı öfke duymamızın nedeni bizi önemsememeleri, manasız bir biçimde kendilerini bizden üstün görmeleri, saçma bir şekilde kendilerine âşık olmaları ve bu yüzden geriye kalan tüm insanları kendi keyfine isteğine göre harcayabileceklerini düşünmeleridir. Bu yanlış tavırdaki küstahlığın ve haksızlığın karşısında şaşırıp kalırız ve bu tavır bizi yaşadığımız zarardan daha çok öfkelendirir. İntikam duygumuzun temelinde bize zarar veren bu kişinin başkalarına karşı tavırlarında daha sağduyulu hareket etmesini, bize verdiği zararın ve bunun karşılığında bize ödemesi gereken bedelin farkına varmasını sağlama isteği yatmaktadır. Alacağımız intikam sonucunda bu amaçlara ulaşmak intikamımızı önemli kılar. Öte yandan eğer düşmanımız bize bir zarar vermemişse, bize karşı uygunsuz bir harekette bulunmamışsa; benzer bir davranışla ona yaklaştığımızda ya da bize ettiği kötülüğü hak ettiğimizi düşündüğümüzde ne hakkımızı aramaya kalkışırız ne de adaletin peşine düşeriz ve hiçbir şekilde karşımızdakine öfkelenmeyiz.

6 Herhangi bir şeyin minnetin ya da öfkenin nesnesi olmaya layık olabilmesi için bünyesinde üç temel şartı barındırması gerekmektedir. İlk olarak minnet duyulan şey kişiyi memnun eden bir şey, öfke duyulan şey ise kişiye acı veren bir şey olmalıdır. İkinci olarak bizde bu iki duyguyu uyandıran nesneler söz konusu duyguları bizzat hissedebilen varlıklar olmalıdır. Üçüncü olarak da bu nesneler öfkeyi ya da memnuniyeti hissetmemizi sağlamakla kalmamalı, bu duyguları belli bir niyet sonucunda ortaya çıkarmalıdır. Minnet uyandıran durumun ardındaki niyeti onaylarken öfke uyandıranın altında yatan niyeti ise onaylamamalıyız. Bizi memnun eden her şey minnetimizin nesnesi olabilirken, acı veren her şey de aynı şekilde öfkemi-

zin nesnesi olabilir. Öfkeyi de minneti de hissetmeye kabil olan nesnelere hak ettikleri tutkuyu hissedebiliriz ancak. Belli bir niyet ışığında bize bu iki farklı şeyi hissettiren nesneler öfkeyi de minneti de hakkıyla hissetmemizi sağlamakla kalmaz, hazzı da acıyı da özel ve sıra dışı kılarlar ve bu farklı iki tutkuya yeni bir heyecan katarlar.

7 Bir şekilde kişiye haz ya da acı veren şeyler minnetin ya da öfkenin yegane sebepleridir. Minnet duymamızı sağlayan kişinin niyeti iyi ve düzgünken öfke duymamıza neden olan kişininki ise uygunsuz ve kötüdür. Bize bir şekilde bir iyiliğin ya da bir kötülüğün dokunması minnet ya da öfke duygularına kapılmamızın temel nedenidir ve kişi -iyiliği ya da kötülüğü- hangisini amaçlıyor olursa olsun eğer amacında başarılı olamazsa ona karşı tam anlamıyla ne minnet ne de öfke hissedebiliriz. Öte yandan kişi muazzam bir iyilik etmeyi ya da aynı şekilde kınanacak kadar büyük bir kötülük etmeyi amaçlamazken gerçekleştirdiği eylemlerin sonucunda bize bir şekilde muazzam bir iyilik ya da büyük bir kötülük ederse minnet ya da öfke duymamızı sağlayacak olan temel nedeni yakalamış olur ve iyiliği dokunduğu için bu kişiye minnet, kötülüğü dokunursa da bu kişiye karşı öfke duyma eğiliminde oluruz. Minnet duymamızı sağlayan kişiyi faziletli, öfke duymamızı sağlayan kişiyi de kabahatli biri olarak değerlendiririz. Eylemlerin sonuçları tamamen Talihin boyunduruğu altında olduğundan insanların hislerini fazilet ve kabahat açısından etki altına alan da Talihin ta kendisidir.

Konu II: Talihin Etkisinin Boyutları

1 Eylemler minnet ya da öfke duymamızı sağlamayı başaramadığı zaman talih, takdir ettiğimiz ya da kınadığımız eylemlerin faziletli mi ya da kabahatli mi olduğunu değerlendirmek amacıyla bizde oluşan algıyı zayıflatmaktadır. Öte yandan şayet eylemler amaçlanandan ya da hissedilenden öteye geçip de bize muazzam derecede mutluluk ya da acı verirse bu kez talih, fazilete ya da kabahate yönelik oluşan algımızı güçlendirmektedir.

2 I Öncelikle kişinin niyeti iyi ve düzgün ya da kötü ve uygunsuz olabilir. Eğer kişinin eylemi iyi ya da kötü olsun eğer üzerimizde gereken etkiyi yaratmayı başaramazsa yapılan iyiliği tümüyle faziletli bir davranış, edilen kötülüğü de bütünüyle kabahatli bir davranış olarak görmeyiz. Ayrıca yalnızca eylemin sonuçlarından doğrudan etkilenen insanlar değil aynı zamanda olaya seyirci kalan tarafsız kişiler de durumu bu şekilde değerlendirebilirler. Arkadaşı için bir işin halledilmesini isteyen biri söz konusu işi halledemese de o kişinin yine de yakınıdır, sevgiyi ve muhabbeti hak etmektedir. Eğer kişi arkadaşı için bir işin yapılmasını istemekle kalmayıp o işi bir şekilde halletmeyi becerebiliyorsa arkadaşının hamisi ve yardımcısı oluverir. Aynı zamanda arkadaşının hem saygısını hem de minnetini kazanır. Arkadaşı işini halledemediğinde ise kişinin kendisini haklı olarak arkadaşı ile aynı seviyede gördüğünü biliriz. Öte yandan insan eğer işini halledip de ona iyilik eden dostunu nazarında üstün bir yere koymuyorsa bu insanla bizim aynı hisleri paylaşmamız mümkün olmaz. Bize iyiliği dokunan kadar iyilik etmeye çabalayan kişiye karşı da aynı şekilde minnet duyulması gerektiği söylene-

gelir. Biri iyilik etmeye çalışıp da başarısız olursa hep bu türde laflar edilir ve bu sözler diğer iyi niyetli görüşler gibi bir haklılık payı barındırmaktadır. Gönlü zengin olan biri, kendisine iyilik yapmaya çalışıp da beceremeyen ile iyilik yapmayı başaran birine karşı benzer duygular hisseder. Hele ki kişi ne kadar gönlü zengin ise bu iki kişiye karşı besleyeceği hisler o kadar çok birbirine benzer. Hakikaten gönlü zengin kişiler olmalarının yanı sıra kendilerini saygıdeğer kimseler olarak gören kişiler tarafından sevilip sayılmak insanı çok mutlu ettiğinden bu insanlara karşı duyulan minnet daha da artar ve insan bu hislerin sağlayacağı faydalardan ziyade hissettiği hazza ve minnete kıymet verir. Hislerin kendisine bir faydasının dokunmaması kişi için pek de önemli değildir. Yine de belli bir kayıp yaşandığı aşikardır. Ortada bir kayıp söz konusu olduğu için kişinin hissettiği haz ve minnet eksiksiz hisler sayılamazlar. İyilik etmeyi beceremeyenle iyilik edebilen iki kişi kalan tüm şartlar açısından birbirleriyle eşit de olsalar en soylu ve en yetkin akla sahip biri dahi bu iki kişiden iyilik edebilene küçük de olsa daha fazla değer verecektir. İnsanlar bu konuda adil olmadıkları için niyet edilen iyilik başarılmış olsa bile şayet bu iyiliği iyiliksever biri değil de bir başkası yaptıysa ona karşı daha az minnet duyulur ve iyilik eden bu kişi büyük bir içtenlik göstermiş olsa da bu durum kendisine duyulacak olan minnete bir arpa boyu kadar ancak katkı sağlar. İnsan kendisine iyilik edenlere karşı bu şekilde ayırımcılık yaptığından ve minnet duygusunun verdiği haz kişiye göre değişkenlik gösterdiğinden haliyle sıradan biri iyilik ettiğinde o kişiye karşı duyulan minnet daha da az olacaktır. Çoğu zaman insanlar bu tür birinin bize iyilik yapmak için uğraşacağını bilir ve bu kişinin elinden gelenin en iyisini yapmak için çabalayacağına da emin olurlar. Fakat ettiği iyilik karşısında bizim bu kişiye bir borcumuz olamaz. Zira başkalarının işe dâhil olması nedeniyle bu kişinin bize bir tesadüf sonucu iyilik ettiğini biliriz. O yüzden en tarafsız biri bile iyiliği dokunan kişiye

karşı çok da borçlanmadığımızı düşünür. İyilik görememiş bir kimse iyilik etmeye çalışan birine karşı minnet duymaya mecbur değildir ve iyilik görebilseydi eğer bu kişiye vereceği değer yüksek olacakken göremediğinden söz konusu kişi kendisi için çok da kıymet vereceği biri olmayacaktır.

3 Bir mani olmadığı sürece kabiliyetlerin ve becerilerin ciddi derecede etkili neticeler doğurabileceğini bilen biri bile bu neticeleri etkileyecek bir mani tesadüfen ortaya çıktığında yeteneklerin ve becerilerin hepsini kusurlu olarak algılamaktadır. Ülke düşmanlarına karşı büyük bir koz elde edebilecekken bazı devlet adamlarının kıskançlığı yüzünden bu fırsatı elinden sonsuza dek kaçıran bir general duruma oldukça üzülür. Halkının çıkarına yarayacak bir işi beceremediği için üzülmez yalnızca. Hem kendinin hem de başkalarının nazarında sahip olduğu şöhreti daha da parlatacak olan bu işi başaramamış olmak generali yaralar. Bu planın ya da tasarının kendisine bağlı olduğu için bu işi başarabilecek yüksek kapasiteye sahip olan tek kişinin kendisi olduğu fikri ne generali ne de başkalarını tatmin eder. Bu işi başarabilecek olan tek kişinin kendisi olduğu ve işi sonlandırmasına izin verilseydi başarının kaçınılmaz olduğu düşüncesi de aynı şekilde tatmin edici gelmez. Bu denli müthiş bir planın sorumluluğu kendisine layık görüldüğü için takdiri hak ediyor olsa da general bu büyük işi bitirebilmiş olmanın getireceği kıymeti arzular. Halkın çıkarına olan bir işi tam sonlandıracakken işin elinden alınması bir insana yapılabilecek en onur kırıcı haksızlıktır. İşi bu noktaya kadar getiren birine işin sonunu getirme şerefinin verilmesi gerekir. Lucullus'un kazandığı zaferlerin ekmeğini Pompey yedi diye Pompey'e çok karşı çıkılmıştı. Lucullus'un mertliği ve çalışkanlığı sayesinde kazanılan zaferin şeref tacını Pompey başına taktı. Lucullus'un yiğitliğiyle, azmiyle her şeyi bu kadar ileri götürdükten sonra işi bitirmesine izin verilmemesi ve herkesin kolayca sonlandırabileceği bir noktada işi öylece bırakmaya zorlanma-

sı başarısının dostlarının gözünde bile değer kaybetmesine neden olmuştur.[3] Bir mimarın planlarının hayata hiç geçirilmemesi ya da planına müdahale edilmesi ve böylece ortaya koyacağı eserin etkileyiciliğinin bozulması onu en çok utandıran şeydir. Plan tümüyle işin mimarının sorumluluğudur. Zekadan iyi anlayan biri bir kimsenin dehasını kurduğu plan kadar o planı başarıyla gerçekleştirebilmesiyle de ölçer. Ortaya koyduğu plan kişiye elbette haz verir fakat en parlak zekaya sahip olan birini bile en çok planı uyguladıktan sonra elde ettiği yüce ve mükemmel başarı mutlu eder. Zira yapılan plan kadar işin nihayetlendirilebilmesi de kişiye tat verir ve kişinin dehasını ortaya koymasını sağlar. Bu iki aşamanın yarattığı etki birbirinden çok farklıdır aslında. Planı yapabilmek zevk verir elbette ancak o planı başarıyla uygulayabilmenin ara sıra da olsa insanlarda yarattığı haz ve hayranlık bambaşkadır. Sezar'dan ya da Büyük İskender'den çok daha kabiliyetli insanlar olabilir ve bu kişiler onlar kadar önemli bir konuma erişebilselerdi belki Sezar'dan ya da Büyük İskender'den daha muazzam işler başaracaklardı. Fakat Sezar'ı ya da Büyük İskender'i yüzyıllar boyu pek çok millet hayranlıkla anmıştır. Kabiliyetli kişilere karşı bu iki kahramana duyduğumuz kadar büyük bir hayranlık duymayız. Sakin kafa ile muhakeme edince kabiliyeti yüksek kimseler de Sezar ve İskender de ayrı ayrı takdir edilirler fakat insan yine de takdirinin başarının ışıltısıyla desteklenerek daha da güçlenmesini ister. Erdemlerin ve kabiliyetlerin getirdiği üstünlüğü takdir eden kimseler bile muvaffakiyetlerin sağladığı üstünlüğe daha çok kıymet verirler.

---

[3] Milattan önceki son yüzyılın ilk yarısında Anadolu'yu hakimiyeti altına almaya çalışan Roma'nın azılı düşmanı Pontus Kralı Mithridates'ın gücü, Lucius Licinius Lucullus tarafından (M.Ö. 114-57) M.Ö. 74 ile 66 yılları arasında kırılabilmişti. Fakat Lucullus emrindeki askeri birlikler isyan ettiğinden başarısının sonunu getirememiş ve bu arada komutanlık görevine Pompey getirilmiştir. Smith burada Plutarkhos'un *Paralel Yaşamlar* eserindeki "Lucullus"a göndermede bulunmaktadır.

4 İyi bir iş yapmaya kalkışıp başarısız olunca yaptığınız şeyin değeri bilhassa iyilik bilmez bir insanın gözünde gittikçe azalır. Kötülük yapmaya kalkıştığınızda başarısız olunca yine sonuca bakılır. Bir suç işlemek için yola çıktığınızda kurduğunuz plan ne kadar zekice olursa olsun yaptığınız plan yüzünden çok da cezalandırılmazsınız. O planı gerçekleştirdiğiniz takdirde ağır bir ceza alırsınız. Vatan hainliği bu durumun dışındadır.[4] Vatan hainliğinde devletin varlığına zarar verildiği için iktidar sahibi en çok bu suça hiddetlenir. Cezalandırırken iktidar kendisine doğrudan zarar verilmeye kalkışıldığı için bu duruma çok öfkelenir. İşlenen kalan suçların cezasında ise iktidar halka zarar verildiği için öfkelenir. Vatan hainliğinde kendisine zarar verildiği için öfkelenirken diğer suçlarda zarar görene karşı sempati duyan iktidar tebaasına zarar verildiği için öfkelenir. İlk durumda zarar gören kendisi olduğundan ceza verirken tarafsız olan birinin kabullenemeyeceği derecede kana susar ve zalimleşir. Hatta iktidar sahibi en küçük olayı bile affetmez. Vatan hainliği söz konusuysa diğer suçlarda olduğu gibi eylemin gerçekleşmesini hatta kalkışmada bulunulmasını dahi beklemez. Henüz hiçbir şey yapmamış olsa da devleti hedef alan bir planı gerçekleştirmeye kalkışan hatta bu konuda en ufak bir konuşma yapan biri pek çok ülkede olduğu gibi eylemi gerçekleştirmişçesine büyük cezalara çarptırılır. Kalan suçlarda ise eylem gerçekleştirilmediyse eylem planı yüzünden kişi çok nadir ceza alır ve alırsa bu çok da büyük bir ceza olmaz. Suç teşkil eden bir eylemi tasarlamaktan çok o suçu işlemek çok büyük bir yanlıştır. O nedenle bu iki durum benzer cezalara tâbi olamazlar. Yapacağımıza kanaat getirdiğimiz ve türlü tedbiri aldığımız işlerde yeri geldiğinde kendimizi hiçbir şey yapamayacak kadar güçsüz hissederiz. Fakat yaptığımız planı uygulamaya koyduğumuzda

[4] Bkz. *Hukuk Üzerine.* Vatan hainliği ile ilgili tartışma hükümranın tebaa üzerindeki hakları üzerinden genişletilmiştir.

durum değişir. Kişi birini vurmak için tabancasını ateşlediğinde ıskalasa bile her memlekette alacağı ceza ölüm olacaktır. İskoçya'nın kadim kanunlarına göre tabancasını ateşleyen kişi karşısındakini yalnızca yaralamışsa ve bu yaralama ölümle neticelenmezse kişi ölüm cezasına çarptırılmaz. Ancak cana kastetmek insanlığın asla affetmeyeceği suçlardan biridir ve birini öldürmeye kalkışan kişi herkeste öylesine büyük bir dehşet uyandırır ki tüm ülkelerde bunun cezası idam olmalıdır. Ufak tefek suçların cezaları çoğunlukla hafiftir hatta bazen bu suçlara ceza bile verilmez. Hırsız, birinin cebine elini attığı an bir şey çalamadan yakalanırsa insanlar tarafından yalnızca ayıplanır. Ancak cepten bir mendil bile alıverse karşılığında alacağı ceza idam olurdu. Hırsız evin penceresine merdiveni dayadığı an içeri giremeden yakalanırsa ölüm cezasına çarptırılmaz. Tecavüze yeltenmenin tecavüz etmek kadar büyük bir cezası yoktur. Evli bir kadını baştan çıkarmanın ise hiçbir cezası yoktur. Oysa baştan çıkarmak kendi içinde cezası büyük olan bir suçtur. Kötülük etmeye kalkışana karşı duyduğumuz öfke, o kişinin kötülük etmiş birinin alacağı cezanın aynısına çarptırılmasını istememize neden olacak kadar kuvvetli olmaz. Kişi kötülük edememiş sadece kalkışmada bulunmuşsa vereceği zararın etkisi gözümüzde hafifleyiverir. Öte yandan eğer kötülüğü dokunursa o zaman bize yaşattığı acı verdiği zararın etkisinin daha da büyümesine neden olur. Gerçi kişi iki durumda da hatalıdır zira her iki durumda da suç işlemeye meyletmiştir. Bu açıdan bakılırsa insanlığın duygularında büyük oranda bir tutarsızlık vardır ve bunun neticesinde en uygarından en barbarına kadar her bir milletin hukuk kurallarında bir gevşeme sezilmektedir. Suç daha işlenmediğinden bu noktada duyulan öfke suç işlendikten sonra ortaya çıkacak olanla aynı değildir ve uygar insanlar böyle durumlarda ya hukuk kurallarına ihtiyaç duymaz ya da verilecek cezayı hafifletecek şekilde düzenleme yaparlar. Barbar olan topluluklar ise hiçbir eylem gerçekleştirilmediği için fiili

bir sonuç ortaya çıkmadığından suçun gerekçelerini detaylıca inceleyip sorgulamaya çalışmazlar.

5 İhtirasları nedeniyle ya da başkasının etkisinde kalarak suç işlemeye karar veren hatta bu konuda hazırlık bile yapan biri şans eseri suçu işleyemediğinde az da olsa vicdanı varsa bu olayı hayatının en büyük şansı olarak görüp kurtulduğuna sevinmelidir. Bu olay her aklına geldiğinde ömrü boyunca duyacağı sonsuz vicdan azabından, dehşetten, pişmanlıktan ve nedametten kendisini kurtaran ona merhamet gösteren Tanrıya şükretmelidir. Elleri günaha batmamış olsa da kişi işlemeye niyetlendiği suçun günahının işlenmiş bir suç kadar ağır olduğunu ve bu günahı da kalbinde taşıdığının bilincindedir. Suçu işlemediği için vicdanen rahattır ancak erdemli davranıp duruma bizzat engel olmadığını da bilir. Çok da fazla ceza almaması ya da gazaba uğramaması gerektiğini düşünür ve şansı yaver gittiği için de vicdan azabı hafifler hatta tamamen yok olur. Ne kadar kararlı olduğunu hatırladığında ise kıl payı kurtulduğu için kendini çok daha şanslı hisseder hatta başına gelenin bir mucize olduğunu düşünür. Zira aklı hep kurtuluşundadır ve huzurunu kaçıracak olan tehlike artık geride kalmıştır. Tehlikeyi ne zaman hatırlasa artık güvende olan ve atlattığı felaketi dehşetle hatırlayan kimseler gibi korkudan ürperir.

6 II Bir eylem bizi fevkalade mutlu da etse ya da bize müthiş derecede acı da verse eylemin ardındaki gerekçe ya da eyleme sevk eden his ne olursa olsun o eylemin fazilet mi yoksa kabahat mi olduğunu muhakeme etmemizde talihin etkisi büyüktür. Talihin ikinci olarak etkin olduğu noktalardan biri de budur. Bir eylemin olumlu ya da olumsuz etkileri her ne kadar övgüyü ya da yergiyi hak etmiyor ya da en azından bizim düşündüğümüz derecedeki değere yaklaşamıyor olsa da eylemi gerçekleştiren kişinin üzerine erdemin ya da kabahatin gölgesi düşecektir. O nedenle kötü haber getiren biri gözümüzde olumsuz bir yere otururken müjdeli haber getiren birine karşı ise şük-

ran duyarız. Bir anlığına da olsa bu iki ayrı kişiye iyi ya da kötü yazgımızı kaleme alan kişilermiş gibi bakarız ve hesabını veremeyecekleri bir haberi getirmezler diye düşünürüz. Müjdeli haber getiren kişiye duyduğumuz şükran geçicidir. İçten bir duyguyla bu kişiyi kucaklarız ve mesut olduğumuz o anda bu kişiye hususi bir iyilik yapmak isteriz. Kaideler gereği zafer haberi getiren bir subay terfiyi hak eder ve bir general makbul olan bu görevi her zaman gözdesi olan askerlere verir. Kötü haber getiren birine karşı gücendiğimizde bu duygunun da geçici olması gereklidir. Ancak bu kişiye keder ve sıkıntı dolu gözlerle bakmaktan kendimizi alamayız. Kaba ve zalim olan biri ise aldığı haberin verdiği üzüntü ile hıncını bu kişiden çıkarmaya bile kalkışabilir. Ermenistan Kralı Dikran güçlü bir düşmanın yaklaştığının haber veren elçinin başını vurmuştur.[5] Kötü haber getiren birini bu şekilde cezalandırmak oldukça zalim ve insanlık dışı bir harekettir. Ancak hayırlı haberler getiren birini ödüllendirmek herkesin olumlu bulduğu bir davranıştır ve bonkör hükümdarlara yakıştırılan bir davranıştır. Kötü haber getiren kişinin bir kabahati olmadığı hayırlı haber getirenin de bir iyiliği dokumadığı halde neden bu iki durumu birbirinden ayırmaktayız? Çünkü her zihniyet toplumu kapsayan ve iyilik belirten hislerin ortaya konmasına müsaade eder. Öte yandan toplumsallıktan uzak ve kötücül olanlarınkini benimseyebilmemiz ise daha çetin ve daha güçtür.[6]

7 Toplumsallıktan uzak ve kötücül olan hisleri benimsememiz genelde pek de kolay olmaz. Böylesi hislerin kötü niyetli, acımasız ve hak eden birine yöneltildiği durumlar dışında yüceltilmemesi gerektiğini düşünürüz hatta kimi durumlarda bu tür hislerin şiddetini azaltırız da. Bir kimse ihmalkarlığı ile başka birine istemeden zarar verdiğinde ve

---

[5] M.Ö. 2. yüzyılda yaşamış olan Ermenistan Kralı Dikran Mithridates'in de müttefikiydi. Bahsedilen düşman ise Plutarkhos'un *Paralel Yaşamlar* eserinde bahsi geçen Lucullus'tur.

[6] Bkz. I.ii.3-4.

neticede o kadar da büyük bir talihsizlik yaşanmamış olsa da zarar gören kişinin tarafını tutup zararı dokunanın hak ettiğinden daha büyük bir ceza almasını bile isteyebiliriz.

8 İnsanlara büyük zararlar vermiyor olsalar da bazı ihmallerin bir seviyeye kadar cezalandırılması gerekmektedir. Misal bir kimse nereye düşeceğini hiç umursamadan yoldan geçenleri de uyarmadan duvarın üstünden sokağa taş fırlatırsa elbette ki bu davranışından ötürü cezalandırılmayı hak eder. Doğrunun yanında olan bir polis her ne kadar saçma da olsa hiç kimse zarar görmemiş de olsa böyle bir davranışı cezalandırır. Suçlu olan kişi bu yaptığıyla başkalarının huzurunu bozmuş ve güvenliğini tehdit etmiş olur. Haksız bir davranışta bulunmuştur. Aklıselim birinin yapmayacağı biçimde düşüncesizce davranarak etrafındakileri tehlikeye sokmuştur, toplumun ve adaletin temelini oluşturan insana olan duyarlılıktan yoksundur. Kanunda bu tür bir ihmalkarlığın yerinin kasıtlı olarak yapılan kötülükle eşdeğer olduğu bilinir.[7] Yapılan bu dikkatsizlik kötü sonuçlar doğurursa dikkatsizlik eden kimse her şeyi kasıtlı yapmış gibi kabul edilip cezalandırılır. Cezayı hak eden düşüncesizce ve kaba olan bu davranışıyla kişinin zalimlik ettiği düşünülür ve bu kişi en ağır şekilde cezalandırılabilir. Yukarıda bahsettiğim gibi ihtiyatsızca davranıp kazara birini öldüren kişi pek çok ülkenin kanunlarına göre bilhassa da İskoçya'nın kadim kanunları karşısında üçüncü kademedeki cezaya tâbi bir eylemde bulunmuş sayılır.[8] Çok katı bir ceza verildiğine şüphe yok

---

[7] *Lata culpa prope dolum est.*

[8] Smith *Digesta*'dan Ulpian'ın sözlerini alıntılamaktadır, XVII. 1. 29. İmparator Jüstinyen'in 6. yüzyılda yaptığı kanun düzenlemesinde ihmalkarlığın dereceleri belirlenmiştir. Smith'in de ileriki sayfalarda bahsedeceği gibi ihmal üç derecede (*culpa lata, culpa levis* ve *culpa levissima* olarak) değerlendirilmekteydi. Bu üç derece yalnızca Ortaçağdaki Roma hukuku araştırmacıları tarafından pekiştirilirken erken modern dönemdeki hukuk düşüncesinde yaygın olarak benimsenen bir ayrımdı ve doğal hukukta da kabul edilmekteydi.

ancak bu kadar büyük bir ceza verilmesini de pek aykırı bulmayız. İhmalde bulunan kişinin işlediği kabahate verdiği zarara bu kadar çok öfkelenmemizin nedeni zarar gören kişiye karşı duyduğumuz sempatiden kaynaklanır. Kimseye zarar vermemiş olmasına rağmen sırf sokağa taş attı diye birini dar ağacına çekseler bu durum adalet duygumuza ters düşerdi ve müthiş derecede dehşete düşerdik. Her ne kadar aynı kabahati işlemiş ve insanlara zarar verebilecek bir şey yapmış olsa da bu kişiye karşı farklı hisler besleriz. Aradaki bu fark olaya seyirci olanlar da dahil hepimizin öfkesini eylemin doğurduğu sonuçların şekillendirildiğini göstermektedir. Neticesinde ağır zararlar yaratan bir eyleme her bir milletin kanunları ciddi cezalar verilmesi yönünde düzenlenmiştir diye tahmin ediyorum. Öte yandan bir eylemin sonucunda büyük zararlar ortaya çıkmadıysa verilecek cezanın hafifletildiğini daha evvelden belirtmiştim.

9 Kimi ihmaller vardır ki kişi aslında o noktada haksız bir davranışta bulunmuyordur. Bu tür ihmalkarlık gösteren biri kendisine nasıl davranıyorsa etrafındakilere de aynı şekilde davranan biridir ve amacı birilerine zarar vermek değildir. Başkalarının saadetini ve emniyetini bozmak gibi kötü niyetler beslemiyordur. Yalnızca olması gerektiği kadar dikkatli ve ihtiyatlı davranmadığından bir noktaya kadar ayıplanması ve tenkit edilmesi gerekir ancak cezalandırılmayı elbette ki hak etmez. Tabii kişi ihmali sonucu[9] birine zarar verdiyse eğer -inanıyorum ki tüm ülkelerin kanunlarında da bu geçerlidir- verdiği zararı telafi etmesi gerekir. Verilecek olan gerçek bir cezadır. Kanunda belirlenmiş olan bu cezayı herkes doğal karşılar. Zaten kişi talihsizlik yaşayıp davranışı dolayısıyla birilerine zarar vermeseydi kimse de bu şekilde cezalandırılmasını istemezdi. Hiç kimse insanların bir başkasının ihmali sonucu zarar görmesini istemez. Kınanmayı hak edecek şekilde

[9] *Culpa levis.*

davranıp da zarara ziyana neden olan biri bu davranışını telafi etmelidir.

10 Bir grup ihmal daha vardır ki[10] o da gerçekleştirilen her bir eylemin muhtemel neticelerine karşı kaygıyla ve ürkek bir ihtiyatlılıkla yaklaşmamak. Kişi davranışı sonucunda kimseye zarar vermediyse eğer ince eleyip sık dokumadı diye kimse tarafından suçlanmaz aksine kişi o şekilde davransaydı insanlar tarafından eleştirilirdi. İhtiyatlılıkta kaygı ağır basınca kişi her şeyden korkmaya başlar ve bu tür bir davranış erdem sayılabilecek bir davranış değildir, aksine bu durum eyleme geçmeyi ya da iş bitirmeyi engeller. Öte yandan kişi bu kadar titiz davranmadığından ötürü başkasına zarar verirse kanun çerçevesinde yaptığını çoğunlukla telafi etmek zorunda kalır. Roma hukukunda bir at kazara korkuya kapıldığında sahibi onu zapt edemez de at komşunun kölesini ezip geçerse atın sahibi bu zararı karşılamakla yükümlüdür.[11] Böyle bir kaza vuku bulduğunda böyle bir ata binilmesinin baştan yanlış olduğu düşünülüyor fakat yine de bu ata biniliyorsa bu kazayı affedilemez bir düşüncesizlik olarak kabul ederiz. Bu tür bir felaket yaşanmasaydı böyle bir fikre kapılmazdık. Öte yandan sahip atına binmeseydi bu kez de bu adamı başına gelebilecekleri kesin olarak bilmemesine rağmen yaşayabileceği muhtemel olaylardan dolayı evhamlanan ürkek ve zayıf biri olarak görürdük. Kişi istemeden bu şekilde başka birine zarar verdiğinde yaptığı hatanın farkında olur. Hemen mağdur kişinin yanına koşar ve özürlerini iletip durumu kendi açısından mümkün mertebe açıklamaya çalışır. Eğer duyarlıysa verdiği zararı karşılamayı önerir ve mağdur kişinin hayvana öfkeleneceğini bilir ve yaşanan sıkıntıyı biraz da olsa azaltmak için elinden geleni yapmaya çalışır. Sahibin hiç özür dilememesi, kefaret ödemeyi reddetmesi yapılabilecek en büyük kabalık olur. Peki ne-

[10] *Culpa levissima.*

[11] Bkz. Jüstinyen, *Kurumlar*, IV.iii.8.

den özür dilemek zorunda kalan kişi atın sahibidir? Olaya seyirci kalanlar kadar masum olan bu insan neden başkalarından ayrışmaktadır ve karşısındaki kişinin yaşadığı talihsizliğin telafisini sağlamak zorundadır? Başka bir zaman olsa böyle bir görev bu kişinin üzerine kalmazdı ve taraf tutmayan kişiler de zarar görenin haksız öfkesine müsamaha göstermezdi.

Konu III: Duyguların Tutarsızlığı Üzerine Son Söz

1 Eylemlerin iyi ya da kötü sonuçlarının eylemi gerçekleştiren kişi ile diğer insanların duyguları üzerindeki etkilerinden bahsetmiş oldum. Dünyayı yönlendirmekte olan Talih hiç fırsat vermek istemediğiniz anda bile sizi bir şekilde etkisi altına alır. Hem sizin hem de etrafınızdakilerin duygularını mizaca ve tutuma bağlı olarak yönlendirir. Tüm dünyanın eylemin neticesine bakıp da yargıda bulunuyor olmasından işin tasarı boyutunu hiç hesaba katmamasından yüzyıllardır şikayet edilir. Bu yaklaşım aynı zamanda erdemli davranmak konusunda insanın şevkini de kırmaktadır. Genel ilkeye herkes sadıktır. Yani herkes olayın kendisinin eylemde bulunan kişiye bağlı olmadığı konusunda hemfikirdir. O nedenle kişinin faziletli ya da uygun davranması duygularımızı etkilememelidir. Ancak işin detayına baktığımızda duygularımız hiç de bu ilkeye uygun olarak şekil almazlar. Tatlı ya da acı biten her bir olayda ihtiyatlı davranılıp davranılmadığına bakarız. Olayın neticesine göre ya şükran ya da öfke duyarız ve eylemin ardındaki niyeti de ya fazilet ya da kusur olarak değerlendiririz.

2 Doğa insanın yüreğine bu tutarsızlık tohumlarını ektiğinde her zaman olduğu gibi türlerin mutluluğunu ve mükemmelliğini hedeflemiştir. Zarar vermeye niyetlenmek, kötü hisler beslemek başlı başına öfke uyandırmaya yeterken eyleme geçmese dahi içinden böyle düşünceler geçtiğine inandığımız ya da hakkında şüphelendiğimiz birine karşı da aynı şekilde öfke duymalıyız. Duygular, düşünceler, niyetler eyleme geçirilmişçesine insanı öfkelendirebiliyorsa, bir düşünce eyleme geçirilmemiş olsa dahi ey-

lemin kendisi kadar alçakça olduğundan insanda intikam arzusu uyandırıyorsa her biri cezaya tâbidir ve kurulan her bir mahkemenin yapacağı yargılama yerinde olacaktır. Yoksa en saf ve en ihtiyatlı biçimde davrananların bir güvencesi kalmaz. Kötü dilekler, düşünceler ve emeller hep şüphe çekicidir. Her biri eyleme geçirilmiş bir kötülük kadar insanı öfkelendirebiliyorsa, kötü emeller insanda zararı dokunan eylemler kadar öfke uyandırabiliyorsa içinde kötülük besleyen birinin eyleme geçmiş biri kadar cezalandırılması ve insanların da bu kişiye aynı şekilde öfkelenmesi gerekir. Sahiden zarar veren eylemlerle zarar vermeyi amaçlayan eylemler bizi anında ürkütürler ve bu eylemler Doğanın yaratıcısı tarafından insanların bizzat cezasını kesip gazap duyabileceği eylemler olarak sınıflandırılmıştır. Hisler, emeller, duygular her ne kadar mantıklı olarak bakıldığında eylemlerin fazilet ya da kabahat olarak ayrılmasını sağlıyor da olsalar vicdanın yüce sorgulayıcısı her birini beşeri yargının sınırlarına dahil etmeyip kendi şaşmaz muhakemesine tâbi tutmuştur. İnsanların düşünceleri ya da amaçları için değil de eylemleri dolayısıyla cezalandırılmaları gerektiği konusunda hukukta geçerli olan bu kural öncelikli olarak saçma ve anlaşılmaz gelse de insanın fazilete ve kabahate ilişkin yaklaşımındaki bu elverişli ve işe yarar tutarsızlıktan kaynaklanmaktadır. Dikkatlice incelendiğinde doğanın her bir parçasının yaratıcısının ilahi izlerini taşıdığı görülecektir. İnsanın zayıflığı ya da ahmaklığı bile Tanrının bilgeliği ve yüceliği çerçevesinde düşünüldüğünde beğenilesi özelliklerdir.

3 Başarılı olunamasa da iyilik etmeye çalışmanın faziletli bir davranış olması ve iyilik etme eğiliminde, güzel temenniler içinde olmak önemliyken eylem ve niyete karşı duygularda oluşan bu tutarsızlığın işlerliğini bir kenara bırakırsak durumun o kadar da sorunlu olmadığını görürüz. İnsan eylemde bulunması ve hem kendisinin hem de diğer insanların koşullarını herkesin mutluluğu adına değiştirmek için tüm yetilerini kullanması amacıyla yaratılmıştır.

İnsan tembelce oturup da yalnızca iyilik dilemekle tatmin olmamalı ve kendisini de insanların dostu olarak tahayyül etmemelidir. Zira insan içten içe aslında bütün dünyanın mutlu olmasını ister. Fiziksel ve ruhsal olarak bütün kuvvetini toplayıp ilerlemesini sağlayacak olan amaçları gerçekleştirmeye kalkıştığında insan Tabiatın da ona öğrettiği gibi bu amaçları gerçekleştirmeyi başaramadığında ne kendisini ne de başkalarını tam anlamıyla memnun edemeyeceğini ve kimsenin kendisini tam anlamıyla takdir etmeyeceğini bilir. İnsan iyi niyetle yola çıkmış olsa bile eğer girişti̇ği bir işi muvaffakiyetle sonuçlandıramazsa ne dünyanın gözünde ne de kendi gözünde çok da fazla takdir toplayamayacağını bilir. En adil, en asil ve en cömert duygularla konuşsa ve davransa da hiçbir hizmette bulunamamış olmasının nedeni yalnızca kendisine gereken fırsatın yaratılmamış olmasından kaynaklansa da kişi önemli bir iş beceremedikten sonra büyük bir ödülle onurlandırılmayı talep edemez. Hepimiz de bu konuda karşımızdaki kişiyi haklı olarak sorgularız. Ona bugüne dek ne yaptın diye sorarız. Ne hizmette bulundun da şimdi sana karşılığını ödeyelim? Sana saygımız sonsuz, seni seviyoruz da sana bir borcumuz yok ki deriz. Fırsat bulamadığı için harekete geçemeyip hiçbir şey yapamayan birinin bir işe yarayamayan gizli kalmış bu erdemli davranışı bir yere kadar onurlandırılmayı ve takdir edilmeyi hak eder tabii. Bu konuda ısrarcı olmak en yüce iyilikseverlikler düşünüldüğünde pek de uygun kaçmayacaktır. Zarar vermemiş olsa da kalbinden kötülük geçti diye birini cezalandırmak gaddarca ve zalimce bir davranış olur. İyilikle dolu duygular ise takdiri en çok hak edenlerdir hatta bu duygularla doluyken harekete geçmemek neredeyse suç sayılır. Öte yandan kötücül duygular ise nadiren geç kalınan, yavaş hareket edilen ve kasıtsız olan davranışlar sergilenmesine neden olurlar.

4 Kazara verilen zarardan etkilenen kadar zararı veren kişinin de talihsiz olduğunu kabul etmek oldukça önemli-

dir. İnsana soydaşlarının mutluluğunu gözetmek ve bilmeden de olsa onlara zarar vermekten ya da ilkel bir öfke patlaması yaşayıp da istemeden de olsa felaketlerine aracı olmaktan korkması öğretilmiştir. Eski dönemlerdeki çok tanrılı dinlerde de olduğu gibi kimi tanrılara ayrılmış olan kutsal yollara elzem bir durum olmadıkça basılmazdı. Farkında olmadan bu kuralı çiğneyen biri ise yolun özel olarak ayrıldığı o görünmez ilahi gücün gazabından kurtulmak için ödeyeceği kefaret hallolana kadar günahkar [*piacular*] konumunda kalırdı.[12] Doğanın hikmetidir ki her bir masum insanın mutluluğuna kutsiyet addedilmiştir ve mukaddes olan bu mutluluk onu bozabilecek her kişiye karşı koruma altına alınmıştır. Gaddarlıktan da olsa düşüncesizlik ya da umursamazlık yüzünden de olsa insanın mutluluğu bozulursa bunun tazmini sağlanmalıdır ve ne kadar büyük dikkatsizlik gösterildiyse o kadar büyük kefaret ödenmelidir. İnsan dikkatsizliği konusunda kınanacağı en küçük bir hata bile yapmamışken kazara birinin ölümüne sebep olduğunda kendisini suçlu hissetmese de kefaret ödemesi gerektiğini bilir. Bu kazayı hayatı boyunca başına gelmiş en kötü talihsizlik olarak görür. Ölen kişinin ailesi fakirse ve kendisinin hali vakti yerindeyse kişi hemen bu aileyi himayesi altına alır ve aileyi karşılıksız olarak her türlü iyiliğe ve nezakete layık insanlar olarak görür. Ailenin hali vakti yerindeyse eğer önlerinde eğilip derin üzüntüsünü dile getirerek yaşananların kefaretini ödemek adına elinden geldiğince kabul edecekleri ölçüde aileye hizmet etmeye çalışır. Aile doğal olarak öfkelidir fakat öfkelerinde haklı oldukları söylenemez ve kişi istemeden verdiği bu büyük zararın uyandırdığı öfkeyi yatıştırmaya çalışır.

---

[12] *Piaculum* Latincede yaratıcıya karşı işlenen suçlarda ödenen kefaret anlamına gelmektedir (örneğin kurban sunulması) ve anlamı değişmiştir. Kefaret ödenmesini gerektiren her suç sayılacak eyleme *piaculum* ve suçu işleyen kişiye de "piacular" denmektedir. Hristiyanlıkta da aynı terim kullanılmaktadır.

5 Bile isteye yapmış olsa en ağır şekilde kınanacak olan masum bir kişinin istemeden verdiği zarar neticesinde kendisinin yaşamış olduğu sıkıntılar, hem eski Yunandaki hem de günümüzdeki tragedyaların en güzellerini en ilginçlerini hatırlatır bize. Yunan tiyatrosunda Oedipus'un ve İokaste'nin, İngiliz tiyatrosunda da Monimia'nın ve Isabelle'ın üzüntüsü, böyle söylememde bir sakınca yoktur sanırım, sahte suçluluk duygusundan kaynaklanmaktadır.[13] Bu karakterler suçlu insanlar olmasalar da her biri birer günahkardır.

6 Duygulardaki bu tutarsızlıklara rağmen eğer bir kimse istemeden birine zarar verirse ya da iyilik etmeye çalışıp da beceremezse masum biri olduğundan Doğa bu kişiye tesellisini verir, erdemini de ödülsüz bırakmaz. Adalet ve dürüstlük ilkeleri bu kişinin yardımına koşar. Elimizde olmadan yaşattığımız şeyler bize duyulan saygıyı azaltmamalıdır. Muvaffak olamayan biri yüce gönüllü davrandığını hatırlar ve gücünü yeniden toplayıp kendini o an içinde bulunduğu durum üzerinden değerlendirmez. Bu insan başarılı olabilseydi eğer başkalarının gözünde belli bir noktaya zaten yükselecekti. İnsanlar da duygularında samimi olup adil ve tutarlı davranırlarsa karşılarındaki kişi başarısız da olsa onu daha iyi bir konuma koyarlar elbette ki. Bu insan her şeye rağmen kendisini o üst konumda görmeye çabalar. Adil ve insancıl olan kimseler de özsaygısını korumak adına kişinin gösterdiği bu bireysel çabayı takdir ederler. İnsanlar büyüklük göstererek derin bir zihni çaba ile kendilerinde bulunan ve insan doğasına has olan bu duygu tutarsızlığını düzeltmeye çalışırlar. Karşılarındaki kişi muvaffak olsaydı yüce gönüllü tavrı adına takdir görecekti ve insanlar başarısız olmasına rağmen bu kişiyi yine de aynı şekilde takdir ederler.

---

[13] Sophokles'in *Kral Oedipus* oyununda Oedipus annesi İokaste ile evlenir ve İokaste'nin annesi olduğundan haberi yoktur. Thomas Otway'in *The Orphan*'ında da Monimia kayınbiraderini kocası sanıp onunla birlikte olur. Thomas Souther'nin *The Fatal Marriage, or The Innocent Adultery* eserinde (1694) Isabelle kocasının öldüğünü zannedip yeniden evlenir.

III. KISIM
Duygularımızı, Davranışlarımızı ve Görev Bilincimizi İlgilendiren Yargılarımızın Temeli Üzerine

Konu I: Kendi Kendimizi Onaylama ve Onaylamama Yöntemimiz

1 Önceki iki kısımda genel itibarıyla duyguların ve başkalarının davranışlarının temeli ve dayanağı üzerine tartıştım. Bu kısımda daha çok kendi duygularımızın ve davranışlarımızın temelleri üzerine yoğunlaşacağım.

2 Kendi davranışımızı onaylayıp onaylamama konusunda izlediğimiz yöntem başkalarının davranışlarına karşı gösterdiğimiz yaklaşımla benzeşmektedir. Bir başkasının davranışını onaylamadan evvel kendimizi onun yerine koyup göstermiş olduğu davranışı tetikleyen duygu vé gerekçelere karşı sempati duyabiliyor muyuz ona bakarız. Kendi davranışımızı da değerlendirirken aynı şekilde kendimizi yine karşımızdaki kişinin yerine koyup bu kez kendi durumumuzu onun gözüyle değerlendiririz. Karşımızdaki kişinin yerinde olsaydık duygularımız ya da gerekçelerimiz konusunda kendimize tümüyle hak verir miydik onu anlamaya çalışırız. Kendi duygularımızı ve gerekçelerimizi değerlendirmemiz ve onlarla ilgili bir yargıda bulunmamız için bir adım geriye çıkıp kendimize uzaktan bakmamız gerekir. Bunu da ancak kendimizi başkalarının yerine koyarak, kendimize başkalarının gözünden bakarak yapabiliriz. Ne tür bir yargıya varırsak varalım başkalarının gözüne nasıl göründüğümüz, nasıl görünecek olduğumuz ya da nasıl görünmemiz gerektiği bu konudaki yargımızı gizliden gizliye etkiler. Kendi davranışımızı dürüst ve tarafsız bir kişinin gözünden okumaya çalışırız. Bunu yaptığımızda eğer tüm tutkularımıza ve gerekçelerimize hak veriyorsak davranışımızı adil olduğunu farz ettiğimiz bu yargılama yöntemi neticesinde onaylarız. Eğer

hak vermiyorsak tam tersine davranışımızı onaylamaz ve kendimizi kınarız.

3 İnsanın toplumdan uzakta doğup başka insanlarla iletişime geçmeden büyümesi mümkün olsaydı eğer yüzünün güzelliğine ya da çirkinliğine değer vermeyeceği gibi karakterine de duygularının ya da davranışlarının doğruluğuna ya da yanlışlığına da kafasının iyi çalışıp çalışmadığına bakmazdı. İnsan bunları fark edemeyeceği için hiçbirinden haberdar da olmazdı zira hayatında bu konularda ona ayna tutacak bir şey yaşamazdı. Böyle birini topluma soktuğunuz anda ona ihtiyacı olan aynayı da sağlamış olursunuz.[1] Ayna birlikte yaşadığı insanların yüzlerinde ve tavırlarında saklıdır. Zira duyguları onaylanmadığı zaman bu ona belli edilecektir ve böylece bu insan da tutkularının tasvip edilip edilmediğini ve zihninin güzelliğini ya da kusurunu görebilecektir. Toplumdan uzakta yetişmiş biri tüm dikkatini tutkularının nesnesinin ve onu mutlu eden ya da inciten insanların üzerinde toplar. Tutkuları yani arzuları, nefretleri, mutlulukları ve üzüntüleri uyandıran nesneler bu insanın dikkatine anında da sunulsa hiçbiri düşüncelerini uzunca bir süre meşgul etmez ve fikirsel olarak ilgi göstermesini sağlayacak kadar da ona ilginç gelmezler. Mutluluğu yüreğinde yeni bir mutluluğun, üzüntüsü de yüreğinde yeni bir üzüntünün uyanmasını sağlamaz. Ancak bu iki tutkuyu hissetmesinin nedenlerini düşündüğü zaman yeni mutluluklar yeni hüzünler hissedebilir. Böyle bir insanı toplum içine çıkardığınızda sahip olduğu tutkular yenilerinin ortaya çıkış nedeni oluverir. İnsanların tutkuların bir kısmını onayladığını kalanından da tiksindiğini gözlemleyecektir. Bir an yükselirken başka bir an yerin dibine battığını görecektir. Arzuları, nefretleri, mutlulukları, üzüntüleri yeni arzulara, nefretlere, mutluluklara ve hüzünlere sebep olacaktır. İşte o zaman tüm

[1] Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir Deneme*'de, "insanların zihinleri birbirlerinin aynasıdır" der.

bunlar bu insanın ilgisini derinden çekecek ve hepsinin üzerine dikkatlice düşünecektir.[2]

4 Güzellik ya da çirkinlik üzerine şahsi olarak geliştirdiğimiz ilk algımız kendi dış görünüşümüz dolayısıyla değil başkalarının dış görüntüsü sayesinde oluşur. Başkalarının da bize aynı gözle baktığını çok geçmeden fark ederiz. İnsanlar dış görünüşümüzü beğendiğinde memnun oluruz, bizden tiksindiklerinde ise rencide oluruz. Başkalarının görünüşümüzü onaylamakta ya da yermekte nereye kadar haklı olduğunu düşünmek bizi kaygılandırır. Kendimizi her bir uzvumuza tek tek bakarak inceleriz. Ayna karşısına geçip kendimizi başkalarının gözüyle incelemeye çalışırız. Kendimizi bu şekilde inceledikten sonra görüntümüzden hoşnut olursak insanların bu konudaki eleştirel tavırlarını kabullenebiliriz. Eğer insanların tabii olarak kınayacağı bir görüntümüz varsa bizle ilgili ne zaman hoşnutsuzluk belirtilse kendimizi müthiş derecede mahcup hissederiz. Fiziksel olarak hoş olan biri görüntüsü ile ilgili olumsuz yorum yapan birinin gülüp geçmesine müsaade eder öte yandan çirkin birinin görüntüsü ile alay edilmesi kabul edilebilir bir şey değildir. Görüntümüz

---

[2] Çalışmanın ilk baskısında bu kısmı üç paragraf izlemektedir ve bu paragraflar sonraki basımlarda metnin bu bölümünde çeşitli yerlere dağıtılmışken bir paragraf altıncı basımda metinden çıkarılmıştır. Çıkarılan paragraf aşağıdaki gibidir.

Ahlaklı bir kimse hesap verebilen bir kimsedir. Hesap verebilen kimse, kelimenin tam anlamıyla her hareketinin hesabını başkalarına verebilen ve neticesinde hareketlerini başkalarının onaylayacağı şekilde düzenleyebilen kimse demektir. İnsan hem Tanrıya hem de başka insanlara karşı hesap verebilmelidir. İnsan öncelikli olarak Tanrıya hesap vermek zorundadır şüphesiz. İnsan Yaratıcının varlığına ve Yaratıcının insan davranışlarını yargıladığı kurallara dair bir fikir sahibi olmadan evvel zaman geçtikçe diğer insanlara karşı da hesap vermek zorunda olduğunu kavrar. Çocuk kendisini ailesine hesap vermesi gereken biri olarak görür ve ailesi tarafından onayladığında mutlu olurken tasvip edilmediği takdirde üzülür. Bu bilinç çocuğun Tanrıya hesap vermek ya da Tanrının insan davranışlarını yargıladığı kuralları kavramadan çok önce geliştirdiği bir bilinçtir.

başkalarının gözü üzerinden değerlendirildiğinden güzel ya da çirkin oluşumuz bizim için önemlidir. Eğer toplum içinde yaşamıyor olsaydık görüntümüz bizim için ehemmiyet arz etmezdi.

5 İlk ahlaki yargılamalarımızı da başka insanların karakterleri ve davranışlarını değerlendirirken ortaya koyarız ve hem karakterin hem davranışın bizi nasıl etkilediğini gözlemleriz. Çok geçmeden diğer insanların da bize karşı bu şekilde yaklaştığını görürüz. Başkalarının bizi yermeye ya da övmeye ne kadar hakkı var bunu bilmek isteriz ve onların gözünde hoş ya da nahoş olan neyse ona göre değerlendirilmek zorunda mıyız bunu da bilmek isteriz. Tutkularımızı ve davranışlarımızı onların gözünden değerlendirmeye başlarız. Karşımızdaki kişinin yerinde olsak davranışımız bize nasıl görünürdü bunu düşünürüz. Davranışlarımızı kendimiz gözlemleyerek nasıl birer etki yaratacaklarını hayal etmeye çalışırız. Bu yöntem davranışlarımızın uygunluğunu anlamamız için bir nevi ayna işlevi görür. Bu yöntemi uyguladığımızda yaptığımızdan kendimiz memnunsak eğer içimiz rahat olur. Alkış alamadığımıza çok takılmayız hatta belli bir yere kadar yapılan eleştirilere bile kıymet vermeyiz ve insanlar tarafından yanlış anlaşılmış ya da hakkımızda yanlış bir yorumda bulunulmuş bile olsa onaylanan biri oluruz. Öte yandan davranışımızla ilgili içimizde bir şüphe varsa genellikle başkalarının bizi onaylamasını çok isteriz ve onaylanmadığımız zaman adımızın kötüye çıkmasından korkar ve getirilecek olan eleştiriler canımızı çok daha fazla sıkacağı için daha çok endişeleniriz.[3]

---

[3] İlk edisyonda yer alan ve bu paragrafın ardından devam eden bölümse şöyle:
Maalesef ahlaki olarak bize ayna tutan bu yöntem her zaman işe yaramaz. Herkesin kullandığı bu aynalar tamamıyla yanıltıcı olabilmektedir. Aynadan yüze yansıyan ışık taraf tutmaya hazır olan birinin karşısındaki kişinin herkes tarafından bilinen çirkinliklerine göz yummasına yar-

6 Kendi davranışımızı incelediğimizde ya da davranışımızla ilgili bir hükme varmaya çalıştığımızda kendimizi övecek de olsak yerecek de olsak önce ikiye bölünürüz. İnceleme yapacak ve yargıya varacak olan *ben* ile eylemde bulunan ve davranışı yargılanacak olan *ben* birbirinden farklı kişilerdir. İlki yargıda bulunacak olan ve olaya seyirci olan kişidir. Kendimi seyirci olarak konumlandırıp olayın gözüme nasıl göründüğüne bakarım. İkincisi de eylemde bulunan kişidir yani benim asıl konumlandığım noktadır ve gerçekleştirdiğim eylemle seyirci olan kişinin zihninde bir fikir oluşturmaya çalışırım. İkiye bölündüğümde ilk kişi yargılayan olarak konumlanır diğeri ise yargılanan. Bir olayın nedeni ile sonucunun birbirinden farklı oluşu gibi yargıda bulunan ben ile yargılanan ben birbirinden tamamen farklı özellikler taşırlar.

7 Sevilmeyi ve ödüllendirilmeyi hak etmek için iyi ve faziletli olmak gerekir ki bu da erdemli olmanın gereğidir. Kötü biri olduğunuzda da nefret edilen cezalandırılması gereken biri olursunuz. Bu tür karakterlere ait özellikler insanda belli hisler uyandırırlar. Erdem iyinin ya da faziletin ta kendisi değildir. Erdemin kendisine sevgi ve şükran beslenmez. Erdem başkalarının sizi iyi ve faziletli biri olarak görmesini sizi sevip size şükran duymasını sağlar. Erdemin başkalarında bu denli saygı uyandırdığını bilmek insana erdemin beraberinde getirmiş olduğu o iç huzuru ve tatmini de sağlar. Kötülük ise azap vericidir. Sevilmek, sevilmeyi hak ettiğinizi bilmek ne büyük mutluluktur! Nefret edilmek ve nefret edilmeyi hak eden birisi olduğunuzu bilmek ise ne kadar acı vericidir!

---

dımcı olur. İnsanın karakterinde taşıdığı lekeleri düşününce yüzünde taşıdığı çizgiler o kadar da derin sayılmaz.

Konu II: Övgüyü Sevmek, Ona Layık Olmak; Ayıplanmaktan Korkmak, Onu Hak Etmek

1 İnsan yalnızca sevilmeyi istemez, sevimli olmayı ya da sevginin doğal olan ve sevilmeyi hak eden nesnesi de olmak ister. İnsan nefret edilmekten korkmaz aynı zamanda nefret dolu biri olmaktan ya da nefretin doğal olan ve nefret edilmeyi hak eden nesnesi olmaktan da korkar. İnsan yalnızca övgüyü sevmez, övgüye layık olmayı ya da başkaları tarafından övülmesine gerek yokken övgünün doğal olan ve övülmeyi hak eden nesnesi olmak da ister. İnsan yalnızca ayıplanmaktan korkmaz, ayıplanmayı hak etmekten ya da başkaları tarafından ayıplanmasına gerek yokken ayıbın doğal olan ve ayıplanmayı hak eden nesnesi olmaktan da korkar.[4]

2 Övgüye layık olmayı sevmek yalnızca övgüyü sevmekten kaynaklanmaz. Bu iki ilke birbirlerine benzerler ve aralarında belli bir bağ vardır ve genelde birbirleri ile de karıştırılırlar fakat pek çok açıdan birbirlerinden farklı ve bağımsızdırlar.

3 Karakterini ve davranışlarını onayladığımız kişilere karşı duyduğumuz sevgi ve beğeni bizi de aynı olumlu hislerin nesnesi olmayı istemeye ve sevdiğimiz, beğendiğimiz insanlar kadar iyi ve beğenilesi olmayı arzulamaya iter. Öykünmemiz, çok iyi olmayı heyecanla arzulamamız başkalarının mükemmelliğine karşı duyduğumuz beğeniden kaynaklanır. Başka insanların beğenildiklerini bildiğimiz konuda beğenilmek bizi tatmin etmez. En azından insanların bir başkasını beğendiği konu neyse o konuda

[4] Bu ve sonraki iki paragraf 6. edisyonda metne dahil edilmiştir.

bizim de beğenilmeye değer olduğumuza inanmamız lazım. Yalnız bu tür bir tatmin yaşayabilmemiz için karakterimizi ve davranışlarımızı tarafsız olarak değerlendirebilmemiz gerekir. Kendimizi başkalarının gözüyle görmeye çalışmamız, kendimize başkasının bakış açısı ile yaklaşmamız lazım. Bu şekilde bir değerlendirme yaptığımızda karakterimiz ve davranışlarımız gözümüze iyi görünürse mutlu oluruz ve bu durum bizi memnun eder. Kendimizi başkasının yerinde tahayyül ederek dışardan bir gözle kendimizi değerlendirmeye çalıştıktan sonra şayet başkaları da bize aynı şekilde bakıyorsa o zaman mutluluğumuz ve memnuniyetimiz tescillenir. Başkalarının onayını almak kendi kendimizi onaylamamızı sağlar. Başkaları tarafından övüldüğümüzde övgüye değer olduğumuz konusundaki hissiyatımız daha da kuvvetlenir. Bu durumda övgüye değer olmayı sevmek övgünün kendisinden kaynaklanır, övgüyü sevmek de büyük oranda övgüye değer olmaya bağlıdır.

4 Övülmeye değer olduğumuzun kanıtı olamayacak bir övgü, her ne kadar içten bir övgü de olsa insanı pek de mutlu etmez. Hatadan ya da cahillikten diyelim söz konusu övgü saygıyı ya da beğeniyi öyle ya da böyle hak ettiğimizi göstermeye yetmez. Eğer hakkımızda bu kadar iyi düşünülmesini hak etmediğimizin bilincindeysek ve gerçek olan farkına varılsaydı bize yöneltilen bu hislerin çok daha farklı olacağını biliyorsak tam anlamıyla bir tatmin yaşayamayız. Gerçekleştirmediğimiz eylemlerden ya da davranışımızın arkasında yatmayan bir amaçtan ötürü takdir ediliyorsak bizi onaylayan kişi aslında bizi değil bir başkasını onaylıyordur. Kişi bizi övdüğü zaman tatmin olmayız. Bu durum bizim için kınanmaktan çok daha beter bir durumdur ve aklımıza hak etmediğimiz bir şey için övüldüğümüz düşüncesi gelir ki bu da en mütevazı düşüncedir. Makyaj yapan bir kadın yüzünün güzelliği ile ilgili iltifat aldığında duydukları ile kibirlenmez. Yöneltilen övgüler kadının aklına yüzünün gerçek halinin başkala-

rında uyandıracağı hisleri düşündürtür ve hisler arasında ortaya çıkacak olan zıtlık kadını daha da ürkütür. Bu şekilde yersiz bir övgü alan bir kadının bundan mutlu olması en sahte laubaliliğe ve acizliğe işaret eder. Bunun adı kibirdir. Kibir en acınası, en ayıplanası ve sahte bir şefkatten, ortak bir yalancılıktan kaynaklanan bir kusurdur. Eğer yaptığımız hatalar bize bu konuda ne kadar çok yalan söylendiğini öğretemediyse, hiç olmazsa sağduyumuz bu tür bir yanlışa düşmemizi engellemelidir. Yanındaki kişinin beğenisini kazanmak için başından hiç geçmemiş maceraları anlatan ahmak bir yalancı ile sahip olmadığı mevkiye ve seçkinliğe sahipmiş gibi davranan gösteriş budalası bir insan hayalini kurdukları övgüleri topladıkları anda şüphesiz pek bir mutlu olurlar. Kibirleri tahayyüllerinin ürünü olan büyük bir illüzyondan kaynaklanır ve mantık sahibi biri nasıl böyle bir illüzyona kapılır anlamak güçtür. Kendilerini kandırdıkları kişinin yerine koyup nasıl göründüklerine baktıkları zaman göründükleri şekli müthiş derecede beğenirler. Yanındaki insanın kendilerini görmeleri gerektiği hali değil de o an göze göründükleri hal neyse onu beğenirler. Adi acizlikleri ve abes ahmaklıkları yüzünden kendi içlerine dönemezler ve gerçek olan malum olsa bile kendilerini başkalarının gözüne görünmeleri gereken ve vicdanen de bildikleri o alçak noktada tahayyül edemezler.

5 Cahilce ve mesnetsizce edilmiş bir övgü insanı ne mutlu eder ne de kâle alınacak bir tatmin sağlar. O nedenle aldığımız övgü her ne kadar hak ettiğimiz bir övgü olmasa da en azından davranışımızın övülmeyi hak ettiğini ve doğal olarak herkes tarafından övgü ve onay almasını sağlayacak ölçülere ve kaidelere uyduğunu düşünmek rahatlatıcı bir düşüncedir. Yalnızca övgü aldığımız için mutlu olmayız aynı zamanda övgüye layık bir davranış sergilediğimiz için de mutlu oluruz. Tasvip edilmemize hacet yokken yine de kendimizi onaylanan bir insan haline getirdiğimiz için memnun oluruz ve her ne kadar suçlamaya

uğramamış biri olsak da bir arada yaşadığımız insanlar tarafından kınanmayı hak eden biri olma fikri bizi ölesiye korkutur. Bir insan tecrübeleri üzerinden değerlendirdiğinde davranışının olumlu olduğunun bilincindeyse eğer uygun bir tavır sergilediğini düşünüp tatmin olur. Davranışını tarafsız bir insan gözüyle değerlendirdiğinde altta yatan amaçların tümünü irdeler. Davranışını her bir açıdan onaylar ve memnun olur. Gerçi insanoğlu hiçbir zaman sergilediği davranışı bilemez ve kendisini başkalarının onu gördüğü gözle görmez. Daha yeterli malumat verildiğinde bu kişiler kendisine ne gözle bakacaklarsa o da kendisini o şekilde görür sonra da bulunduğu durum dolayısıyla beğenilmeyi ve takdir toplamayı umar. Kişi gerçekte var olmayan duygulardan yola çıkarak kendini beğenir ve takdir eder. Halbuki insanlar bu kişinin durumundan bihaber olduğundan söz konusu duyguları dolayısıyla hissedememektedirler. Kişi davranışının beğenileceğini zihninde güçlü bir biçimde tasavvur ettiğinden ve sergilediği davranışın gayet tabii ve uygun bir biçimde beğenileceğini, takdir toplayacağını düşünmeyi de âdet edindiğinden kendi fikrine göre davranışı doğal ve olağan bir biçimde beğeniyi ve takdiri doğurmalıdır zaten. İnsanlar öldükten sonra keyfini süremeyecekleri şanı yakalayabilmek için hayatlarını gönüllü olarak heba ederler. Şöhretin kendilerine gelecekte bahşedileceğini tahayyül ederler. Kulaklarında çınlamayacak olan alkışlar ile asla etkisini hissedemeyecekleri beğeniler kalplerini meşgul eder, yüreklerinden en tabii korkuları söküp atar ve bu insanları, insan doğasının ötesinde işler yapmaya iter. Keyfini hiç süremeyeceğimiz bir takdir ile davranışımızın doğru bir biçimde anlaşılması halinde elde edeceğimiz fakat şu anda hiç göremediğimiz takdir birbirleriyle benzeşen durumlardır aslında. Keyfini süremeyeceğimiz bir onaylanma bu kadar etkili olabiliyorsa davranışımızın anlaşılabilmesi de bir o kadar mühimdir şüphesiz.

6 Doğa insanı toplumsal bir varlık haline getirdikten

sonra ona diğer insanları memnun etme konusunda özgün bir arzu ve yine diğer insanları incitecek özgün bir nefret hissi de bahşetmiştir. Doğa, insana başkalarının nazarında iyi biriyse bundan memnuniyet duymayı, değilse bu duruma üzülmeyi öğretmiştir ve insanın başkaları tarafından tasvip edilmeyi gurur verici ve olumlu bir şey olarak tasvip edilmemeyi ise en kötü ve en yaralayıcı şey olarak algılamasını sağlamıştır.[5]

7 Onaylanma arzusu ve onaylanmamaya karşı duyduğu korku insanı yaşadığı topluma uygun bir birey haline getirir. Doğa insanın başkaları tarafından onaylanmayı, onaylanması gereken biri olmayı ve başkalarının onaylayacağı kişinin ta kendisi olmayı arzu etmesini sağlamıştır. Başkalarınca onaylanmayı arzulamak insanın toplumsal bir varlık olarak görünmeyi istemesinden kaynaklanır. İnsanın onaylanması gereken biri olmayı heyecanla istemesi topluma gerçekten uyum göstermesini sağlayan şeydir. Başkaları tarafından onaylanmak insanın erdemi sevmesini, kusuru örtmesini sağlar. Topluma gerçekten uyum gösterebilmek de insanın erdeme karşı gerçek bir sevgi beslemesinin ve kusurdan da gerçekten nefret etmesinin nedenidir. Her bilgili insan bu ikinci hissin insanda diğerine göre daha ağır bastığını bilir. Yalnızca en zayıf ve en sığ insan hak etmediğini bildiği bir övgüden dolayı mutlu olur. Zayıf bir insan hak etmediği övgüden dolayı mutlu olurken bilge bir insan bu tür bir övgüyü her koşulda reddeder. Layık değilken aldığı övgü bilge insanı mutlu etmezken övgü toplamayacak bile olsa övülmeye değer bir iş yapması gerektiğini de bilir. Onaylanması gerekmezken insanların onayını alması bilge insan için hiç önemli değildir. Onay alacak bir davranışta bulunduğunda başkaları tarafından onaylanmak da bilge insan için pek bir ehemmiyet arz etmez. Fakat onaylanmayı hak etmek bu kişi için her zaman en önemli şey olacaktır.

---

[5] Bu ve sonraki iki paragraf ile 9. paragrafın ilk üç cümlesi 6. edisyonda metne eklenmiştir.

8 Övülecek bir durum yokken övgü duymayı hatta övgüyü kabul etmeyi istemek ayıplanmayı hak eden bir kibir göstergesidir. Övülmeyi hak ettiğiniz durumda övgü almayı istemek ise hak ettiğimiz neyse onun yerine getirilmesini istemektir. Sunacağı avantajlar bir yana şöhreti sevmek ve gerçekten başarılı olmayı istemek bilge insanın bile değer verdiği şeylerdir. Bilge insan şöhreti ya da başarılı olmayı bazen göz ardı eder, kimi zaman da hor görür ve hatta bilge insan davranışının her bir zerresinin uygunluğundan son derece emin olduğunda bu iki durumu daha sıkı bir biçimde reddeder. Bilge insan kendi kendinin onayını aldıktan sonra başkalarının onayına ihtiyacı olmadığını düşünür. Kendi onayı tek başına yeterlidir ve durumundan da memnundur. İnsanın tek amacı olmasa da en azından ana amaçlarından biri kendi kendini onaylayabilmesi ve bunda istekli olmasıdır. İnsanın kendini onaylamayı istemesi erdemi sevdiği anlamına da gelir.

9 Bazı kişilere karşı duyulan sevgi ve beğeni nasıl bizi de bu hoş duyguların nesnesi olmaya özendiriyorsa başkalarına karşı duyduğumuz nefret ile onları ayıplamamız da bu insanlar gibi olmaktan korkmamıza neden olur. Nefret edilmekten ve hor görülmekten korkmayız, nefret edilesi ve hor görülesi biri olmaktan korkarız. Böyle bir şeyin olmayacağından adımız gibi emin olsak da kardeşlerimizin nefretini ve aşağılamalarını bütünüyle hak edecek bir davranışta bulunma fikri bizi dehşete düşürür. İnsanların beğenisini kazanmak için gerekli tüm ölçüleri sağlayan bir davranışta bulunan biri sergilediği davranışın insanların gözüne sokulamayacağından emin olduğunda davranışının ardında belli bir amaç gütmez. Kişi geriye dönüp baktığında ve durumu bir başkasının gözüyle değerlendirdiğinde kendini bu davranışa iten duyguları bir türlü kucaklayamaz. Bu durumdan utanır, afallar. İnsanlar bu halinden haberdar olsaydı o anda bu durumun ona hissettireceği kadar büyük bir utanç hisseder. Ayıplandığını ve horlandığını tasavvur eder ki bu durumdan onu kurtaran da

bir arada yaşadığı insanların gerçek durumunu bilmeyişidir aslında. Ayıplanmayı ve horlanmayı doğal olarak hak ettiğini düşünür ve bu hisler kendisine yöneltilse o anda ne çekeceğini düşünüp tüyleri ürperir. Kabahatli sayılacağı nokta eğer basit bir onaylanmama durumu değilse ve kişi nefret ve öfke uyandıracak kadar büyük bir suç işlediyse içinde bulunduğu durumu salim kafayla düşündüğü her an dehşete ve vicdan azabına kapılacaktır. Sergilediği davranıştan tek bir kişinin bile haberdar olmayacağını bilse de kendisinden intikam alacak bir Tanrının var olduğuna inanmıyor olsa da hem dehşetin hem de vicdan azabının ömrü boyunca hayatını zehirleyeceğini bilir. Kişi kardeşleri olan diğer insanların nefretinin ve öfkesinin doğal bir nesnesi olduğunu düşünür ve eğer işlediği suçlardan kalbi nasır tutmadıysa insanların kendisine ne gözle bakacaklarını düşünüp korkunç gerçek bilinse insanların yüzlerinin alacağı şekli hayal edip korkuya kapılır ve heyecanlanır. Dehşete kapılmış olan vicdanın çektiği azap suçlu olan kişinin peşini bırakmaz, sükunete ulaşmasına, rahat etmesine izin vermez ve insanı mütemadiyen umutsuzluğa ve dikkatsizliğe sürükler. Sırrının ifşa olmayacağını da bilse kişi bir türlü rahat edemez ve dinsizliğin ilkeleri bile onu kurtaramaz. En zelil en adi bir durum ancak bu işe çare olur, o da onurlu ya da onursuz olmaya, kusura ve erdeme karşı duyulan hissizliktir. En kötü suçları işleyen nefret edilesi karakterdeki insanlar içine düştükleri durumdan korkarlar fakat kendilerinden şüphe edilmeyecek kadar soğukkanlı davrandıklarından kendi lehlerine olan ve insan aklının peşine asla düşmeyeceği bir şeyi böylece keşfetmiş olurlar aslında. Suçlarını kabul edip kardeşlerinin onlara karşı duyduğu öfkeye boyun eğerler ve uyandırdıkları intikam hissinin nesnesi olduklarının farkındadırlar ve bu boyun eğişle insanların onlara karşı duyduğu intikam hissini de tatmin etmiş olurlar. Kendilerinden nefret eden insanlar öldüğünde temize çıkacaklarını ve insanların doğal hislerine tâbi olabileceklerini; nefret edilmeyen, öfke

duyulmayan insanlar olacaklarını, işledikleri suçun kefaretini bir bakıma ödeyeceklerini ve korkudan çok şefkat hissi uyandıran insanlara dönüşeceklerini, imkanı varsa huzur içinde öleceklerini ve insanlar tarafından affedileceklerini tahayyül ederler. Kurtuluşu keşfetmeden evvel hissettikleri ile kıyaslayınca bu tür bir kurtuluşun fikri bile bu insanlara mutluluk vermeye yeter.[6]

10 Narin ve sağduyulu olduğunu asla düşünmediğimiz insanlar bile suçlanmanın kendisinden çok suçlanmayı hak eden biri olmaktan korkarlar. Bu korkuyu yenmek ve bir bakıma hissettikleri vicdan azabını dindirmek için de maruz kaldıkları ayıplanmalardan ve işledikleri suçun karşılığında alacakları cezadan kurtulabileceklerken hepsine boyun eğerler.

11 Bu tür insanlar en önemsiz ve en yapay karakterde insanlardır. Öyle ki hak etmediklerini bilmelerine rağmen aldıkları övgüler bu insanları memnun eder. Öte yandan hak etmediği bir suçlamaya uğrayan her kim olursa olsun bu kişi metanetini koruyabilen biri bile olsa yöneltilen haksız suçlama karşısında yerin dibine geçer. Toplumdaki sıradan sakin insanlar ortalıkta dolaşan bu tür asılsız hikayeleri hakir görmeyi kolayca öğrenirler. Saçma ve yalan olduklarından bu hikayeler birkaç hafta ya da birkaç gün içinde unutulup giderler. Fakat sıradan bir kimseden çok daha metanetli olan masum bir insan ise duruma yalnızca şaşırmakla kalmaz asılsız da olsa ciddi bir suçtan dolayı töhmet altında kaldığı için yerin dibine geçer. Hele ki yöneltilen suçlamanın gerçekleşmiş olma ihtimalini kuvvetlendiren durumlar varsa iş daha da utanç verici bir hal alır. İnsanların gözüne söz konusu suçu işleyecek biri gibi görünüyor olmak kişinin gururunu incitir. Masumiyetinden son derece emin olsa da insan töhmet altında bırakılmanın

---

[6] Bu bölümün geri kalanı 6. edisyonda metne eklenmiştir. Metindeki belli unsurlar evvelki edisyonlarda mevcuttu: bkz. 31-32. paragraflarda yer alan notlar.

karakterine gölge düşürdüğünü, itibarını zedelediğini düşünür. İntikam almanın uygunsuz hatta bazen imkansız olacağı türde bir zarara uğratıldığı için insanın duyduğu haklı öfke oldukça acı verici bir histir. Yürekte dindirilemeyen derin bir öfke taşımak kadar eziyet verici başka bir şey daha yoktur. Haksız yere yüz kızartıcı ya da tiksinti verici bir suçtan dolayı dar ağacına çıkarılan biri bu denli talihsiz bir olayı yaşıyor olmaktan dolayı müteessir olur ve yaşadığı bu talihsizlik ancak masumların başına gelebilecek türden bir talihsizliktir. Çektiği acı çoğunlukla aynı suçu gerçekten işlemiş birinin çekeceği acıdan kat be kat daha büyüktür. Zelil suçlar işleyen sıradan hırsızlar ve eşkıyalar yaptıkları şeyin ne kadar adi bir şey olduğunun bilincinde olmadıkları için vicdan azabı çekmezler. Bu insanlar aldıkları cezanın adaletine ya da adaletsizliğine kafa yormayıp dar ağacını başlarına gelmesi muhtemel olan bir olay olarak değerlendirirler. Dar ağacına çıktıklarında da kendilerinin öteki arkadaşları kadar şanslı olmadıklarını düşünürler ve talihlerine boyun eğerler. Ölümün verdiği korku dışında bir rahatsızlık hissetmezler hatta sıklıkla bu kadar değersiz zavallıların ölüm korkusunu bütünüyle ve kolayca yendiklerine şahit oluruz. Öte yandan masum bir insan ise ölümün verdiği korkudan müthiş derecede rahatsız olmasının da ötesinde kendisine yapılan haksızlık karşısında duyduğu öfkeden dolayı da işkence çeker. Aldığı ceza dolayısıyla uğradığı itibar kaybının zihninde bırakacağı izi düşününce de korkuya kapılır. Sonra en yakın dostlarının ve akrabalarının kendisini nedametle ve şefkatle değil, utançla hatırlayacaklarını hatta sözümona küçük düşürücü davranışı karşısında dehşete düşeceklerini düşünür. Ölümün gölgesi olduğundan çok daha karanlık ve çok daha hazin görünür. Bu tür ölümle sonuçlanan kazaların insanlığın huzurunu zedelememesi için hiçbir ülkede yaşanmaması dilenir fakat adaletin en doğru biçimde uygulandığı yerler de dahil aslında her ülkede bu tür kazalar ara sıra yaşanmaktadır. Talihsiz Calas (masum olmasına

rağmen oğlunun cinayeti ile suçlanmış, çarka bağlanıp demir çubuklarla dövülerek kemikleri kırılmış ve Toulouse'da da yakılmıştır) metanetli bir insan da olsa son nefesini verirken aldığı cezanın acımasızlığına değil itibarını kaybetmiş bir adam olarak hatırlanacak olmasına itiraz etmiştir. Kemikleri kırıldıktan sonra ateşe atılacakken cezanın infazına katılmış olan din adamı Calas'a kendisine yöneltilen suçu kabul etmesini öğütlemiştir. Calas da siz benim suçlu olduğuma kanaat getirebiliyor musunuz peki peder, diye sormuştur.[7]

12 Alanını yaşadığımız hayatla sınırlayan mütevazı felsefe ise bu tür talihsiz durumlar yaşayan insanların içini ferahlatmaya yetmiyor. Ölümü ya da yaşamı saygıdeğer kılan her şey felsefeden beslenir. Bu insanlar ölüme ve sonsuza dek sürecek bir itibar kaybına mahkum edilmişlerdir. Bu insanların içini rahatlatacak tek şey din olacaktır. Din bu insanlara Tanrı dünyadaki her şeyi gördüğünden sergiledikleri davranışlar hakkında başkalarının ne düşündüğünün bir öneminin olmadığını söyler. Bir tek din bir başka dünyanın da var olduğunu ve o dünyanın buradakinden çok daha samimi, insaniyetli ve adaletli olduğunu, suçsuz olanın masumiyetinin hemen ortaya çıktığını, erdemlerin de en nihayetinde ödüllendirildiğini dile geti-

---

[7] Jean Calas (1698-1762) Toulouselu bir tüccar. Kalvinist olduğundan oğlu Katolik mezhebini kabul etmesin diye onu öldürdüğü düşünülmüştür. Suçunu itiraf etmesi için gerilerek çarka bağlanan Calas, 1762 yılının Mart ayında yakılarak öldürülmüştür. Calas'ın oğlu kendini asmıştır. Calas ve ailesi de toplumun yaftalamalarından ve intiharın getireceği hukuki süreçlerden kendilerini korumak için çocuklarının ölüm nedenini gizlemeye çalışmışlardır. Voltaire, Calas'ın davasını kiliseye ve dini müsamahaya karşı yürüttüğü protesto kampanyasında kullandığından (*Hoşgörü Üzerine İnceleme*, 1763) olay tüm Avrupa'da skandala dönüşmüştür. 1765 yılında ise davadaki suçlama geri çekilmiş, Calas'ın ismi temize çıkmıştır. Voltaire'in ana argümanı tüm kurumlara olduğu gibi mahkemelere de halkın ulaşamadığıdır ve bunun kabul edilemez olduğunu söyler. Smith, 1764-5 yılları arasında Toulouse'da yaşamıştır, Voltaire'i de tanımaktadır ve olayın seyrini takip eden Voltaire'in fikirleri Smith'in dikkatini çekmiştir.

rir. Muzaffer olan kötülüklerin de aynı ilke doğrultusunda en nihayetinde cezalandırıldığını söyleyen din, itibar kaybına uğrayan ve masumiyetleri zedelenen bu insanların tek gerçek tesellisidir.

13 Büyük suçlar kadar küçük kabahatlerde bile haksız yere töhmet altında kalan sağduyu sahibi biri suçu ya da kabahati gerçekten işleyen birine nazaran çok daha fazla incinir. Kibar bir kadın davranışları ile alakalı olarak haklı kanıların ortada dolaştığını görünce bundan memnun olur. Masum bir bakire hakkında kötü bir kanaatin oluşması ise o kadına saplanan bir hançer gibidir. Genel bir kanı olarak şunu söyleyebiliriz; kasıtlı olarak itibar zedeleyici bir davranışta bulunan bir insanın yüzü hiç kızarmaz hatta bu tür davranışları huy haline getirmiş olan birinde ise zerre utanma yoktur.

14 Ortalama bir zekaya sahip biri bile bir insanın haksız yere alkışlanmasından rahatsız olur kaldı ki haksız yere suçlanmak aklı başında ve muhakeme yeteneği yüksek olan birini bile yerin dibine geçirir ve bu durum üzerine kafa yormaya değer bir konudur.

15 Önceden de söylediğim gibi acı çoğu zaman zıttı olan mutluluktan çok daha keskin bir histir.[8] Mutluluk bizi yükseklere çıkarmaz fakat acı ruhumuzu iyice daraltır. Takdir edilmek aklı başında bir insanı çok fazla etkilemezken eleştiriye uğramak insana kendini küçük düşmüş hissettirir. Hak etmediği zaman kişi takdir edilmeyi istemez fakat haksız yere kınanırsa o zaman kendisine adaletsizce davranıldığına kanaat getirir. Faziletli bir davranışta bulunmamış olan biri insanların kendisini takdir etmesine izin verirse içten içe sahtekarlık ettiği için kendisini suçlu hisseder. Aslında bu insan hataya düşüp de kendisini takdir edenler tarafından beğenilmeyi değil yerilmeyi hak etmektedir. Kişi başkalarının gözünde faziletli davranış sergileme potansiyeli olan biri olduğunu görüp bundan

[8] I.iii.1.3.

memnun olur. Kendisini iyi biri olarak gördükleri için dostlarına müteşekkir olsa da yanılgıyı ortadan kaldırmadığı sürece adice bir şey yaptığını düşünüp vicdan azabı çeker. Başkalarının gözü ile kendisine şöyle bir baktığında ise gördüğü şeyden hiç memnun olmaz zira gerçek bilinse insanların kendisini çok daha farklı değerlendireceklerinin farkındadır. Zayıf bir insan ise kendisinin bu yanlış ve yanıltıcı konumlanışından pek bir mutlu olur. Kendisine atfedilen fazileti kucaklayan zayıf insan, başkalarının atfetmeyi düşünmediği iyi ne varsa hepsi kendisinde mevcutmuş gibi bir tavra girer. Yapmadığı bir şeyi yapmış, başkasının yazdığını kendi yazmış, başkasının keşfettiğini kendi icat etmiş gibi davranır ve intihalde bulunur, adice yalan söyleyerek en sefil kusuru işler. Ortalama bir akla sahip bir insan sergilemediği bir davranış yüzünden övgü toplarsa bu durum onu pek de mutlu etmez fakat işlemediği bir suç yüzünden şüpheli konumuna düşerse işte o zaman çok acı çeker. Doğa, mutluluğun yoğunluğunu arttırmazken onun zıttı bir his olan acının keskinliğini ise bu tür durumlarda daha da çoğaltır. İnsan saf ve saçma olan mutluluk hissini reddedebilir ancak acıyı aynı şekilde reddedemez. Faziletli biri olarak düşünülmeyi reddeden birinin beyanının doğruluğundan kimse şüphe etmez. Fakat kişi işlemediği bir suçu üstlenmeyi reddetse insanlar kendisine yine de şüphe ile yaklaşabilirler. Töhmet altında bırakılmak kişiyi öfkelendirir ve insanların kendisinin böyle bir suçu işleyebileceğini düşündüklerini görüp çok incinir. Karakterinin bile suçlamadan kurtulmasını sağlamaya yetmediğini düşünür. Kardeşleri olan tüm o insanların kendisini hak ettiği bir biçimde değerlendirmediğini ve hepsinin kendisine suç işleme potansiyeli olan biriymiş gibi baktıklarını görür. Kendisinin masum olduğundan emindir. Ne yapıp ne yapmadığının bilincindedir ve belli ki hiç kimse neler yapabileceğinin pek de farkında değildir. Kişinin hususi yapıdaki zihninden geçenlere insanlar az çok şüphe ile yaklaşabilirler. Üzerine gölgesi düşen bu şüpheden insanın

kurtulmasını sağlayacak tek şey dostlarının ve komşularının güvenini kazanmak ve iyi biri olduğunu düşünmelerini sağlamaktır. Zira şüphe, insanların güvenini kaybetmesine ve kendisi ile ilgili olumsuz fikirlere kapılmasına yol açmaktadır. Kişi, başkalarının kendisini yanlış değerlendirdiğinden emin olabilir. Fakat bu durum içini rahatlatmaya yetmez. Ne kadar hassaslaşırsa o kadar kırılganlaşır ve değersizleştiğini düşünür ve bu olumsuz fikirlerden çok daha fazla etkilenir.

16 Hislerimizin uygunluğundan ya da yargılarımızın doğruluğundan tam olarak emin olamadığımızdan hislerimizin ve yargılarımızın başkalarınınkilerle uyuşup uyuşmaması her halükarda bizim için önemli sayılır.

17 Duygusal bir insan kendisi ya da bir dostu incindiğinde öfkelenir ve onurlu bir duygu olarak da adlandırabileceğimiz bu duyguya boyun eğdiğini düşünüp durumdan huzursuz olabilir. Cesur davranarak adaleti sağlamak isterken hissettiği öfkenin şiddetiyle ilk bakışta kendisi kadar kabahatli olmayan fakat masum da sayılmayan birine zarar vermekten korkar. Böyle bir durumda insanın en çok değer verdiği şey başkalarının kendisi hakkında ne düşündüğüdür. Başkaları tarafından onaylanmak yarasına sürülebilecek en iyi merhemken kişi eğer kınanırsa huzursuz olan zihnine en acı en yakıcı zehir akıtılmış gibi hisseder kendini. İnsan eğer davranışından tamamen eminse o zaman kimin ne düşündüğü onun için çok da önemli değildir.

18 Kimi soylu ve zarif sanatlar vardır ki ancak ince bir zevke sahip olan biri bu sanatların mükemmellik derecesini tayin edebilir ve bu sanatlarda alınan kararlar da bir noktaya kadar muğlaktır. Kimi sanatlar vardır görünüşüyle ele verdiği başarısını ortaya koyan tatmin edici kanıtlar da taşırlar. Bu tür farklı sanat dallarında mükemmelliğe ulaşmak için halk o kadar heyecanlanmazken sanatçılar kamuoyunun beğenisi kazanmayı telaşla beklerler.

19 Şiir sanatında öyle bir incelik vardır ki yolun başında

olan genç bir şair söz konusu inceliği kazanıp kazanamadığını bilemez. Dostlarının ve toplumun kendisi hakkında iyi düşüncelere sahip olması şairi mutlu ederken hakkında olumsuz düşünülmesi ise onu utandırır. Şiirleri beğenildiğinde insanlar şair hakkında olumlu düşünürken, beğenilmediğinde ise bu olumlu düşünceler sarsıntıya uğrar. Sanatçının kazandığı tecrübeler ve başarılar ona kendi yargılarına güvenmeyi öğretir. Fakat toplum tarafından beğenilmemek şairi utandırır. Racine her dile çevrilmiş olan ve hayatının en verimli çağlarında yazmış olduğu en iyi tragedyası Phèdre'in istediği başarıyı kazanamadığını görünce bu durumdan o kadar tiksinmiştir ki bir daha tiyatro oyunu kaleme almamıştır. Bu büyük şair oğluna, aldığı en yüksek ve en adil methiyenin kendisine yöneltilen en değersiz ve en münasebetsiz eleştiri kadar onu etkilemediğini sıklıkla dile getirmiştir.[9] Voltaire'in de aynı şekilde en önemsiz bir eleştiriye bile büyük bir hassasiyetle yaklaştığı bilinir.[10] İngiliz şairlerinin eserleri içinde Bay Pope'un *Dunciad*'ı en doğru, en zarif ve en ahenkli şiirdir fakat eseri en aşağılık ve en berbat şairler tarafından eleşti-

---

[9] Racine'in oğlu Louis Racine (1692-1763) de bir şairdi ve bu konudan *Jean Racine'in Yaşamı Üzerine Hatırat* isimli eserinde bahsetmiştir (1748). Önemli bir trajedi yazarı olan Racine'in kaleme aldığı *Phèdre* 1 Ocak 1677 yılında sahnelenmiştir. Birkaç gün sonra *Phèdre ve Hippolyte* eseri ile Nicolas Pradon (1362-98) Racine'e kafa tutmuştur ve Pradon'un çevresi Racine'in klasiklere olan sevgisini eleştirmişlerdir. 1677 yılında Racine kraliyet ailesinin tarihçisi olup kraliyetin yakınlarından biri haline gelmiştir. Tiyatro yazarlığını bırakma sebebi bu da olabilir. Racine daha sonra yazarlığa geri dönmüştür. Bkz. I.ii.2.4.2.

[10] Bu konu ile ilgili pek çok örneğe rastlanmaktadır fakat Smith İskoçya'daki çevresini dikkate alarak konuşmaktadır. Smith'in bir ara patronu olan Lord Kames *Eleştirinin Unsurları* eserinin 21. ve 22. bölümlerinde Voltaire'in *Henriade*'ını (1723) eleştirir. Voltaire de bu duruma gücenip (*Gazette littéraire*'de yayımlanan) yıkıcı bir eleştiri kaleme alır. Hume da bu eleştiriyi bastırmaya çalışır (Hume, *Mektuplar*, I, s. 436) ve Voltaire Kames'e de acımasızca saldırır ve Kames de *Eleştirinin Unsurları* eserinin 5. baskısında ironik bir biçimde Voltaire'den "özür" diler.

riye maruz bırakılmış ve esere zarar verilmiştir.[11] (Milton'ın yüceliğine, Pope'un zarafetine ve ahengine yaklaşan ve hiçbir eksiği bulunmayan ilk İngiliz şairi diyebileceğimiz ve birkaç tane fazladan eser de kaleme almış olan) Gray ise iki önemli lirik şiirinin ahmakça ve küstahça parodileri yapılınca müthiş derecede rencide olmuş ve bir daha büyük bir eser kaleme almamıştır.[12] Nesir türünde eser veren kimi sanatçıların da şairlerin hassasiyetine yaklaştıklarını görürüz.

20 Matematikçiler ise keşiflerinin doğruluğundan ve öneminden son derece emin oldukları için kamuoyundan nasıl bir tepki alacaklarını pek umursamazlar. Çağdaşım olan ve tanışma şerefine nail olduğum büyük matematikçi Glasgowlu Dr. Robert Simpson ile Edinburghlu Dr. Matthew Stewart[13] en önemli eserlerinden halkın bihaber olmasından ve bu eserlere ilgi gösterilmemiş olmasından hiç rahatsız olmamışlardır. Öğrendiğime göre Sör Isaac Newton'ın büyük eseri *Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri*[14] yıllarca hiç ilgi görmemiş. Newton gibi büyük bir insan ise bu duruma iki dakikalığına dahi olsa kafa yorup huzurunu hiç bozmamış. Kamuoyunun yaklaşımı konusunda doğa filozofları da matematikçilerle benzer konumdadırlar. Keşiflerinin ve gözlemlerin değerini bildiklerinden içleri rahattır ve huzurları hiç bozulmaz.

---

[11] *The Dunciad*'ın (1728) ilk cildinde Alexander Pope (1688-1744) kendisini eleştirenleri alaya alıp Shakespeare uzmanı Lewis Theobald'ı (1688-1744) yüceltir. Theobald'ı yüceltme sebebi Shakespeare üzerine hazırladığı çalışmasındaki (1725) hataları Theobald'ın düzeltmiş olmasıdır.

[12] Thomas Gray (1716-71) "Şiirin Gelişimi" ile "Ozan" eserlerini 1757 yılında yayımlamıştır ve George Colman (baba olanı) (1732-94) 1760'ta yayımlanan "Karanlığa" isimli övgüsünde Gray'in bu eserlerinin parodisini yapmıştır.

[13] Robert Simson (1687-1768), Glasgow Üniversitesinde Matematik Profesörü, 1711-61. Matthew Stewart (1717-85) Edinburgh Üniversitesinde Matematik Profesörü, 1747-75). Stewart ve Smith muhtemelen Simson'dan birlikte ders aldılar.

[14] Sör Isaac Newton (1642-1727) *Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri* eserini 1687 yılında yayımlamıştır.

21 Çeşitli sınıflara mensup olan bilgili insanlar konumları arasındaki büyük farktan ötürü kamuoyu ile daha değişik bir biçimde ilişki kurmaktadırlar.

22 Matematikçiler ve doğa filozofları halkın ne düşündüğüne bel bağlamadıklarından kendi şöhretlerini arttırmak ya da rakiplerinin şöhretini zedelemek için kendi içlerinde bir bölünme yaşamazlar ve entrika çevirmezler. Ağırbaşlı insanlar olan bu kişiler birbirleri ile ahenk içindedirler ve birbirlerinin şöhretine zarar vermezler. Halktan alkış toplayacağım diye dalavere yapmaya kalkışmazlar ve arkadaşlarının yaptıkları işler onaylanınca mutlu olurlar, ilgi görmediklerinde öfkelenmez, gücenmezler.

23 Şairler ve güzel yazı sanatı ile uğraşanlar içinse aynı durum geçerli değildir. Bu kişiler kendi içlerinde bir nevi gruplara bölünme eğilimindedirler. Her bir entrikacı bazen alenen fakat çoğunlukla gizliden gizliye diğerlerinin şöhretine karşı derin bir düşmanlık besler. Rakiplerinin ve düşmanlarının eserleri halkın beğenisini kazanmasın isterler ve eserler beğenilmesin diye de acımasızca entrika çevirirler. Fransa'da Despréaux ve Racine, önce Quinault'nun ve Perreault'nun sonra da Fontenelle'nin ve La Motte'un şöhretini zedelemek için entrikacılık yapmışlar ve bunun kendilerini küçük düşüren bir davranış olduğunu hiç düşünmemişlerdir. Hatta başarılı biri olan La Fontaine'e karşı son derece saygısızca davranmışlardır.[15] İngiltere'de yalın

[15] Smith "Klasikler ve modernler" başlıklı tartışmada rol alan isimlerden bahsediyor. Uzun yıllar süren bu tartışma 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın başları arasında yaşanmıştır ve tartışmanın konusu klasik edebiyat ile modern edebiyatın faziletleri üzerinedir. Klasik edebiyatın ana savunucusu Nicolas Boileau-Despréaux (1636-1711) idi ve kendisini aralarında Racine ile Jean de La Fontaine'in (1628-1703) de bulunduğu birtakım isim destekliyordu. Modern edebiyatın savunucuları da Philippe Quinault (1635-88), tartışmanın nabzını yükselten *Büyük Louis Yüzyılı* (1687) eserini kaleme alan Charles Perrault, Bernard le Bovier de Fontenelle (1657-1757) ve François de La Mothe le Vayer (1588-1672) idi. Kültürel mecrada yürüttükleri bu savaş halk tarafından da alaya alındı ve kariyerlerini vb. de etkiledi. Smith'in La Fontaine üzerine dikkat çektiği

bir insan olan Bay Addison bile kibar ve mütevazı karakterini bir kenara bırakıp Bay Pope'un artan şöhretine zarar vermek için küçük bir entrikacı grubunun başına geçmiştir.[16] Bay Fontenelle bilim dünyasına dahil olan matematikçilerin ve doğa filozoflarının yaşamlarından ve karakterlerinden bahsederken yalın tavırlara sahip olan insanlar olduklarından övgü ile söz eder. Yalın olmak her bilgili insana mahsus bir özellik değildir. Başkalarıyla kıyaslayınca yalınlık bilimle uğraşan insanlara has karakteristik bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır.[17] Bay D'Alembert yalın insanlar olmaları beklenen şairlerden ve güzel yazı ustalarından oluşan Fransız akademisi üyelerinin yaşamlarını ve karakterlerini anlatırken yalın olduklarına dair pek bir kelam etmemektedir ve bu güzel özelliğin bu insanlara mahsus olduğunu söylememiştir.[18]

24 Faziletli olup olmadığımız konusunda kendimizden emin olamayız ve faziletli biri olarak düşünülmeyi çok istediğimiz için başkalarının bizimle ilgili fikirlerini öğren-

---

anekdot Louis Racine'in babasının yaşamını anlattığı eseri ile bağlantılıdır.

[16] Bu tartışma yaşandığı yüzyılda büyük ses getirmiştir. Joseph Addison'ın edebiyatçılardan oluşan küçük çevresi Covent Garden'daki Button'un Kafesinde buluşup küçük bir senato olarak Buttoncular arasında yer alan Thomas Tickell'ın (1685-1740) *İlyada* çevirisini öne çıkarmak için Pope'un *İlyada*'nın ilk kitabının çevirisini yermekteydiler. İki çeviri de 1715 yılında yayımlandı. Tickell'ın çevirisinin kimi kısımlarına Addison da ara sıra bazen de tümüyle katkı sağlamıştır (Bkz. Joseph Warton, *Essay on the Genius and Writings of Pope*, 1782, cilt 2, s. 246). Addison iki tarafa da oynamaktadır (Bkz. Maynard Mack, *Alexander Pope. A Life* (New York, London, 1985), s. 272-82).

[17] 1699-1740 yılları arasında Bilimler Akademisinin sekreterliğini yapan Fontenelle *Akademiye 69 Övgü* (1708, 1722-) eserini kaleme almıştır. Bu cümle söz konusu eserde kimyacı Nicholas Lemery'ye (1645-1715) yazılan övgünün son kısmına yapılmış bir atıftır.

[18] 1772 yılı itibarıyla Fransız Akademisinde Daimi Sekreter görevini üstlenen Jean le Rond d'Alembert (1717-83) pek çok konuda topluluğu desteklemiş ve *Fransız Akademisi Üyelerinin Tarihi* (1785-7) eserini kaleme almıştır; eserde 1700-1772 yılları arasında vefat eden akademisyenlerle ilgili *övgüler* yer almaktadır.

meyi çok isteriz. Başkalarının bizim faziletli bir insan olduğumuzu düşünmeleri bizi mutlu ederken aksini düşünmeleri ise bizi çok utandırır. Yalnız entrika çevirenlerin ve hile yapanların bizim hakkımızda iyi düşünüp düşünmemeleri konusunda merak içinde olmamıza lüzum yoktur. Bir insan tüm yargıçlara rüşvet verdiğinde mahkemenin oy birliği ile adamın lehine karar verip davayı kazanmasını sağlamaları bu adamın haklı olduğunu göstermez. Adam gerçekten haklı olsaydı ve haklılığını dava ile kanıtlamaya çalışsaydı zaten yargıçlara rüşvet vermezdi. Kişi kendini her ne kadar haklı çıkarmaya çalışsa da asıl isteği davayı kazanmak olduğu için yargıçlara rüşvet vermiştir. Övgüyü hak eden biri övgüye layık bir insandır ve böyle bir insan övgü toplamak için haksız yollara başvurmaya çalışmaz. Bilge insanlar için şüpheli durumlarda övgü toplamak önemlidir ve şüpheli durumlarda övgü almak kendi içinde de önem arz etmektedir. O nedenle (gerçi böyle bir durumda bu insanlara bilge demek pek doğru olmasa da) ortalama insanlardan daha üstün olan kişiler övgü toplayabilmek ve ayıplanmaktan kaçınmak için haksız yollara başvurabilmektedirler.

25 Övgü ya da ayıplanma birer ifade biçimidir. Övülmeye layık olmak ya da ayıplanmayı hak etmek ise başka insanların bizim karakterimiz ve davranışlarımız hakkındaki hislerini gösterir. Övülmeyi istemek diğer insanların bize karşı iyi hisler beslemelerini istememizden kaynaklanır. Övgüye layık bir insan olmayı istemek ise iyi hisler beslenilmesini hak edecek biri olmayı arzulamaktan kaynaklanır. Övgü ve övgüye layık olma durumu ile ilgili ilkeler birbirleriyle benzeşirler ve birbirleri ile bağlantılıdırlar. Ayıplanmak ve ayıplanmayı hak etmekten korkmak da aynı şekilde birbirleriyle bağlantılıdırlar.

26 Bir insan övgüyü hak edecek bir davranışta bulunmayı isterse ya da böyle bir davranış sergilerse davranışının neticesinde övgü almayı ister hatta hak ettiğinden fazla övgü toplamayı bile arzu edebilir. Övgü ve övgüye layık

olmak konusundaki ilkeler bu noktada birbirleriyle harmanlanırlar. Kişi övgü alacak bir davranış mı sergilemek istiyor yoksa yalnızca övgü mü toplamak istiyor çoğu zaman bunu kendisi bile bilemez. Çoğu insan için bu durum geçerlidir. Bazı insanlar çoğunlukla hatta bazen sırf övülmeyi sevdikleri için övgüye layık davranırlar ve bu durum davranışlarının faziletli yönünü olumsuz etkiler ki buna kibir de diyebiliriz. Övgüyü hak eden bir davranış sergilemeyi isteyenler ise çoğunlukla hatta bazen sırf övülmeye layık biri olmayı istedikleri için öyle davrandıklarını bilirler. Bu kişiler onurlu ve soylu bir biçimde davranmayı severler. Yalnızca övgü toplamayı istemezler diğer insanlar tarafından onaylanmayı ve takdir edilmeyi hak etmek isterler. Davranışa seyirci olan birinin zihninden geçen ise övgüye layık davranan birinin yaptığına belli bir renk katar yalnızca. Bu rengin hangi renk olduğu ise seyircinin düşünme biçimine ve davranışı beğenip beğenmemesine göre şekillenir.

27 Bazı titiz filozoflar insan doğası hakkında muhakemede bulunurken fevri davranıp insanların birbirlerine karşı tavırlarını övgüye duydukları sevgiye, onların deyimiyle kibre bağlamışlardır ve her bir davranışı övgüye layık olmakla ilişkilendirmişlerdir. Bu filozofların kurduklarını sistemden birazdan söz edeceğim, sistemin incelemesini ise daha sonra yapacağım.[19]

28 Çok az sayıda insan bilinçli olarak başka insanlarda beğendiği ve takdire şayan olduğunu düşündüğü özelliklere kendisinin de sahip olduğuna ve kendisinin de takdir edilesi eylemlerde bulunduğuna emin olabilir. Emin olabilmek için kişinin takdire şayan özelliklere sahip olduğu ya da takdir edilesi bir eylemde bulunduğu herkesçe kabul ediliyor olmalıdır ya da başka bir deyişle kişi, karakterine ya da davranışlarına dair başkaları tarafından övgü almalıdır. Bu konuda insanlar birbirlerinden pek çok noktada

[19] Bkz. Smith'in Mandeville üzerine söyledikleri, VII.ii.4.

ayrılırlar. Kimileri övgüyü umursamaz gibi görünürler kendilerince övgüye layık insan olmayı başarmışlardır. Kimileri de övgüye layık olmaktan çok övgü toplamaya can atarlar.

29 Kişi ayıplanmaktan ya da kınanmaktan kaçınamadığı sürece ayıplanmayı hak edecek bir şey yapmaktan imtina etmesi onu yeteri kadar tatmin etmez. Bilge bir insan övülmeyi hak etmiş olsa da övgüye tamah etmeyebilir fakat ciddi durumlarda davranışlarını dikkatlice ayarlar ve ne ayıplanmayı hak edecek bir davranışta bulunur ne de ayıplanma ihtimali yaratacak bir şey yapar. Ayıplanası olduğunu düşündüğü bir davranışı kendisi sergilerse ya da görevlerini savsaklar ve gerçekten övgüye son derece layık olduğunu düşündüğü bir davranışı sergileme fırsatını kaçırırsa işte o zaman ayıplanmaktan kurtulamayacaktır. Kişi davranışlarında belli değişiklikler yaparak titiz ve dikkatli davranıp ayıplanmaktan kaçınmaya çalışır. Övgü toplamaya hatta övgüye layık olmaya can atmak bilgeliğin bir işareti değil genel itibarıyla bir zayıflık göstergesidir. Öte yandan ayıplanmaktan ya da kınanmaktan imtina etmek ise kişinin zayıf olduğunu göstermez aksine bu durum çoğunlukla takdir edilesi bir ihtiyatlılık göstergesidir.

30 "Tutarsız davrananların haksız kınamaları yüzünden yerin dibine giren insanların pek çoğu" der Cicero, "şanı hakir görürler.[20]" Tutarsız davranmaktan kastettiği şey insan doğasının değişmez ilkeleriyle alakalıdır.

31 Doğanın büyük yaratıcısı insana kardeşi olan diğer insanların duygularına ve yargılarına saygı duymayı, başkaları tarafından davranışı onaylandığında mutlu olmayı, onaylanmadığında ise mutsuz olmayı öğretmiştir. Tanrı insanı, insanlığın yargıcı olarak yaratmıştır ve hem bu açıdan hem de daha pek çok açıdan Tanrı insanı kendi suretinde yaratmıştır. Yeryüzünde Tanrıyı temsil eden insan, kardeşlerinin davranışlarını da denetlemekle yükümlüdür.

---

[20] Cicero, *Yükümlülükler Üzerine*, I.xxi.71.

İnsan Tanrının bahşettiği bu gücü ve yargıçlık görevini doğası gereği benimser ve bir kardeşini kınadığında kendisi de üzülüp incinirken kardeşini övdüğünde ise mutlu olur.[21]

32 İnsan, insanlığın yargıcı olmakla görevlendirilmiş ve ilk yaratıldığı an itibarıyla bu görevi üstlenmiştir. İnsan, hükümde bulunurken daha yüksek bir mahkemeye, kendi vicdanından çok daha yüce bir muhakemeye, çok daha adil ve bilgili bir gözlemciye, yüreğinde taşıdığı o büyük yargıca ve davranışlarının denetleyicisine başvurur. Tanrının ve insanın muhakemesi bazı açılardan birbirine benzer ve birbiri ile ilintilidir fakat gerçekte birbirlerinden farklı ve ayrıdırlar. İnsanın salt muhakemesi tamamıyla gerçek olan övgüleri toplamaya ve gerçek olan yergilerden de kaçınmaya odaklıdır. Sağlam muhakeme yeteneğine sahip olan bir insan övgüye layık olmaya ve yergiden uzak durmaya odaklanır. Bu kişi başka insanlarda görüp takdir

---

[21] Kitabın 2. ve 5. edisyonlarında bu paragrafın yerine, ufak değişikliklerle birlikte, aşağıdaki paragraf yer almaktadır:
Dünyanın en büyük hakimi, bilgece sebeplerden ötürü kendi kadim olan yüce adaleti ile insanın zayıf olan akıl gözü arasına bir miktar bulanıklık ve karanlık eklemlemiştir ve bu bulanıklık insanın muhakeme yaptığı esnadaki bakışını tamamen örtmemiş fakat yüce ve mühim bir varlık ile kıyaslayınca insanın çok daha zayıf ve silik bir bakışa sahip olmasına neden olmuştur. Tanrının, buyruklarına uyanlar için hazırladığı sonsuz ödüllerle uymayanlar için hazırladığı sonsuz cezaları birbirimizin manasız ve geçici intikamlarını evvelden görebildiğimiz kadar net görebilseydik eğer insan doğasının zayıflığına şaşırıp kalırdık. İnsan aklının şu koca alemde çok küçük şeyleri algılamaya yetebildiğini görünce dünyevi şeylerle ilgilenmeyi bırakırdık. Tanrının niyeti bugün olduğundan çok daha net bir biçimde algılanabiliyor olsaydı toplumda işler şu andaki gibi yürümezdi. İnsanlar kurallar olmadan ve otoritesini gözlemleriyle konuşturacak bir yargıç olmadan davranışlarını düzenleyemezler. Doğanın yaratıcısı, türlü sebeplerle birlikte insanı insanlığın yargıcı olarak tayin etmek için onu kendi suretinde yarattı ve insana mensup olduğu cinsin bu dünyadaki davranışlarını denetlemesi için vekalet verdi. İnsan Tanrının bahşettiği bu gücü ve yargıçlık görevini doğası gereği benimser ve bir başkası tarafından kınanmak insanı ürkütürken takdir edilmek ise insanı sevindirir.

ettiğimiz özelliklere sahip olmayı ve takdir ettiğimiz insanlar gibi davranmayı ister. Öte yandan başkalarında görüp nefret ettiğimiz ve hakir gördüğümüz özellikleri ise taşımaktan ve hor gördüğümüz insanlar gibi davranmaktan korkar. Muhakemesi sağlam olmayan birinin sergilemediğimiz bir davranış ya da niyetimiz olmayan bir tavır sebebiyle bizi alkışlamasını kabul etmeyiz ve eğer hakkaniyetli bir muhakemeye sahip biriysek mütevazı davranıp kibrimizi yeneriz, bu alkışı hak etmediğimizi ve takdiri kabul etmenin alçakça bir hareket olacağını biliriz. Muhakeme yeteneği sağlam olmayan biri aynı şekilde sergilemediğimiz bir davranıştan ya da davranışımızın ardında yatmayan asılsız bir niyetten ötürü bizi kınarsa, muhakemesi sağlam olan biri bu hatalı yargıyı hemen düzeltip bize yöneltilen haksız kınamayı hak etmediğimizi dile getirebilir. Bu ve benzer durumlarda sağlam muhakeme yeteneği olan biri muhakemesi zayıf olan kişinin hararetine ve figanına şaşırabilir. Şiddetle ve yaygara ile bize yöneltilen bir kınama bizi öyle sersemletir ve uyuşturur ki övgüyü ya da ayıplanmayı hak eden biri olup olmadığımızı tayin edemeyiz. Muhakemesi sağlam olan kişinin fikirleri değişmeyecek ve saptırılmayacak olsa bile aldığı karardaki istikrarlı tutum ve dirayet bize yöneltilen suçlama sebebiyle sarsılacaktır. Dirayetin en doğal etkisi zihnin sükunetidir ve yaşanan bu sarsılma neticesinde kişinin sükuneti de büyük oranda bozulacaktır. Tüm kardeşlerimiz bizi yüksek sesle kınadıklarında kendimizden emin olamayız. Sözde tarafsız seyirci bizim lehimize olan kararını korkuyla ve tereddütle dile getirir ve davranışımızı olaya gerçekten seyirci olan kimselerin gözünden ve onların konumundan bakarak değerlendirmeye çalışırken diğer insanlar bize hep bir ağızdan şiddetle karşı çıkarlar. Bu tür durumlarda şairlerin yüreğinde bulunan bir tarafıyla ölümsüz bir tarafıyla ölümlü olan o yarı tanrı uyanıverir ve kişi bizi yargılarken övgüye layık biri olmak ve ayıplanmayı hak eden biri olmak üzerinden davranışımızı değerlendirir, içindeki ilahi sese ku-

lak verir. Öte yandan insan, cahil ve zayıf birinin yargıları karşısında şaşırıp afalladığında ise ölümlülerle olan bağını hatırlayıp içinde taşıdığı ilahi öze değil daha çok insani olan tarafa uygun davranacaktır.[22]

---

[22] 2. ve 5. edisyonlarda bu pasaj, ufak değişikliklerle birlikte, aşağıdaki gibidir:
Daha aşağı seviyedeki bir mahkemede karşımızda oturan otorite kim olursa olsun bu mahkeme doğanın yargıları düzenlemek için koymuş olduğu ilkelere ve kurallara ters düşen bir karar alırsa, insan bu adaletsiz kararı temyize götürebilir, yanlış ve yanlı alınan bu kararda adaletsizliği ortadan kaldırmak için yüreğindeki bir üst mahkemeye başvurabilir. Doğa, birlikte yaşadığımız insanların davranışlarını yargılarken ulaşacağımız yargıları düzenleyecek belli ilkeler ortaya koymuştur. Bu ilkelere uygun kararlar aldığımız sürece doğanın takdiri ya da tekdiri hak etmeyecek birer nesne olarak konumlandırdıklarını ne alkışlarız ne de kınarız. Takdir edilmeyi ya da kınanmayı hak etme durumu söz konusu olduğunda ise alacağımız karar da kanuna uygun bir karar olacaktır ve kararımızı feshetmemize ya da düzeltmemize gerek kalmayacaktır. Hakkında yargıda bulunduğumuz kişi yargımızı onaylamalıdır ve kendini bizim yerimize koyduğunda durumu bizimle aynı gözle değerlendirebilmelidir. Ona karşı beslediğimiz hislerin doğal ve uygun bir nesnesi olduğuna, her tarafsız seyircinin de kendisine aynı şekilde yaklaşacağına kanaat getirmelidir. O nedenle beslediğimiz hislerin bu kişinin üzerinde etkisinin tam olması gerekir. Hak ettiği takdiri aldığında kişinin kendisi de davranışını onaylamanın haklı zaferini hissetmeli, ayıplanmayı hak ettiğinde ise kendisinden son derece utanmalıdır.
Eğer bir insanı takdir ettiğimizde ya da ayıpladığımızda doğanın başkalarını yargılarken uymamız için koymuş olduğu ilkelere ve kurallara aykırı davranırsak o zaman durum tam tersi olur. Bir kişiyi takdir ettiğimizde ya da ayıpladığımızda eğer bu kişi kendini bizim yerimize koyduğunda takdiri ya da kınanmayı hak etmediğini düşünüyorsa ve bu fikrinde istikrarlıysa ya da tavrı netse o zaman bizim ona karşı beslediğimiz hisleri bir türlü benimseyemez. Böyle olunca kişi lehine olan bir yargıya sevinmez ve aleyhine olan bir yargı da bu kişiyi hiç utandırmaz. Eğer vicdanen kendimizi suçlu buluyorsak tüm dünya bizi alkışlasa da umurumuzda olmaz. Tüm dünya bize karşı çıkıyor olsa eğer insanların bizimle ilgili hata yaptığına kanaat getirdiysek o zaman yüreğimizdeki mahkemeye kulak veririz ve kimin ne dediği bizi hiç üzemez.
Yüreğimizdeki mahkeme, eylemlerimizin üst düzey yargıcı olsa da karakterimize ve davranışlarımıza yönelik insanların aldıkları kararları tersine çevirse de takdir edildiğimizde utanmamıza neden olurken dünya bizi ayıplandığında bize destek çıkıyor olsa da kurum olarak kökenini

sorguladığımızda söz konusu mahkemenin yetkisini, büyük oranda, kararları çoğunlukla ve haklı biçimde tersine çevirebilen bir otoriteden aldığını görürüz.

Dünyaya geldiğimizde doğal olarak insanları memnun etme isteği taşıdığımız için muhabbet ettiğimiz herkesi; ailemizi, işverenimizi, arkadaşlarımızı neyin memnun edeceğini düşünürüz. İnsanlara hitap ederken bir süre herkesin gönlünü ve onayını kazanmak için safça imkansız ve saçma işler yaparız. Kısa zaman içinde de tecrübe edinip herkesi memnun etmenin mümkün olmadığını görürüz. Ciddi konularda belli çıkarlarımız olduğunda ise bir insanı memnun etmeye çalışırken ötekini gücendirdiğimizi fark ederiz ve birinin huyuna gitmeye çalışırken bir bakarız ki pek çok insanı rahatsız etmişiz. En dürüst ve en adil davranışımız bile belli kimselerin çıkarlarını zedeleyebilir ya da belli kimselerin heveslerini baltalayabilir ve bu kişiler motivasyonumuzun uygunluğunu tarafsız davranıp anlamaya çalışmazlar ya da davranışımız onlar için ne kadar kabul edilemez olsa da içinde bulunduğumuz durum itibarıyla yaptığımız şeyin doğru olduğunu anlayamazlar. Bu tür taraflı yargılara karşı kendimizi savunmak amacıyla başkaları ile kendimiz arasında zihnimizde ayrı bir yargıç kurgularız. Ne kendimizle ve davranışımızdan etkilenen kişilerle alakası olmayan ne bizim ne de onların babası, kardeşi ya da dostu olmayan dürüst ve adil bir kimsenin karşısındaymışız gibi hayal ederiz kendimizi ve bu kişi başka insanlar bizi nasıl tarafsız değerlendirecekse duruma o şekilde bakacak olan sıradan bir insandır. Kendimizi bu şekilde hayal ettiğimiz bir kimsenin yerine koyarak bir değerlendirme yapınca durumumuz gözümüze daha ılımlı görünür. Tarafsız bir seyirci olarak durumumuzu değerlendirdiğimizde eğer davranışımızın ardında yatan motivasyonu tümüyle yeniden benimseyebiliyorsak tüm dünya ne düşünürse düşünsün davranışımız bizi memnun eder ve yakınlarımız tarafından eleştirilsek de davranışımızın doğru ve onaylanmayı hak eden bir davranış olduğunu biliriz.

Öte yandan zihnimizde kurguladığımız bu yargıç bizi kınarsa insanlık bizi alkış tufanına tutsa da duyduğumuz o sesler bize cehaletin ve çılgınlığın sesleriymiş gibi gelir. Ne zaman tarafsız olan yargıcın karakterine bürünsek o zaman eylemlerimizi onun üzerinden değerlendireceğimiz için yargıcın rahatsızlıklarına memnuniyetsizliklerine göre karar veririz. Zayıf, kibirli ve havai olan biri kendisine yöneltilen temelsiz eleştiriden dolayı utanabilir ya da en manasız bir alkış bu insanı sevince boğabilir. Bu tür insanlar zihinlerinde bahsettiğim türde bir yargıcın fikrine danışarak davranışlarını denetlemeye de alışık değillerdir. Doğanın eylemlerin biricik yargıcı olarak tesis ettiği yüreklerde taşınan bu dost, bu soyut insan, Tanrının vekili ve insanlığın temsili olan bu kişi söz ettiğimiz bu insanlara hitap eden biri değildir ve bu kişiler daha aşağı seviyedeki mahkemelerin aldığı kararlardan memnun olurlar. Bu insanların en bü-

33 Bu tür durumlarda mütevazı olan ve müteessir olan bir insanın tek tesellisi daha büyük bir mahkemeye, dünyadaki her şeyi gören, asla kandırılamayacak olan, görüşleri asla saptırılamayacak olan o büyük Yargıca başvurabilmektir. İnsanın zihnini saran ümitsizlik ve mutsuzluk karşısında ve bu hayattaki masumiyetinin, iç huzurunun yegane bekçisi olarak doğanın kurgulamış olduğu içinde taşıdığı o tarafsız kişinin yaşadığı huzursuzluk ve şaşkınlık sonrasında insana yardımı dokunacak tek şey, bu büyük mahkemenin sarsılmaz dürüstlüğüne karşı duyduğu güven ve söz konusu mahkeme karşısında masumiyetinin ortaya dökületeceğini, erdemli bir insan olarak ödüllendirileceğini biliyor olmasıdır. Bu hayattaki saadetimiz çoğu zaman sonraki yaşantımıza karşı duyduğumuz naçizane umuda ve beklentilere bağlıdır. Bu umut ve beklenti, büyük fikirlerini sahip olduğu vakur yapıyla destekleyen insan doğasının derinlerine kadar işlemiştir ve insanın yaklaşan ölümünün kasveti bu umut ve beklenti sayesinde dağılır. Umudu ve beklentisi sayesinde insan, bu dünyanın kargaşası yüzünden başına en ağır felaketler gelse de neşe-

---

yük arzusu beraber yaşadıkları, muhabbet ettikleri insanların onayını almaktır. Eğer bu kişiler tarafından onaylanırlarsa bu onları mutlu etmeye yeter öte yandan eğer onay almayı başaramazlarsa tümüyle hayal kırıklığına uğrarlar. Bir üst mahkemeye başvurmak akıllarından geçmez. Bir üst mahkemenin kararı ne olur diye merak etmezler o nedenle bu mahkemenin kurallarından ve prosedürlerinden bihaberlerdir. Bu dünyada incindiklerinde kendilerine adil davranamazlar ve neticede bu dünyanın kölesi oluverirler. Her bir durumda içindeki yargıçla konuşmayı alışkanlık haline getirmiş bir insan ise dünyanın ne düşündüğüne aldırış etmeyip içindeki tarafsız seyircinin duruma nasıl yaklaştığına bakar ve davranışının onayı kazanacak doğal ve uygun bir nesne olup olamadığına bakar. Davranışlarını denetleyen bu üst düzey yargıcın takdirini kazanmak insanın en çok arzuladığı şeydir. Öte yandan aynı yargıç tarafından eleştirilmek ise insanın en çok korktuğu durumdur. Bu son hükümle kıyaslayınca insanların hisleri bütünüyle önemsiz olmasa da çok da mühim sayılmaz. İnsanların kendisini iyi biri olarak görmesi kişiyi mutluluktan havalara uçurmazken başkalarının kendisini kötü biri olarak görmesi kişiyi bunalıma sokmaz.

sini sürdürebilmektedir. Sonraki yaşantımızda her insana adil bir biçimde davranılacak bir dünyada yaşayacağız ve her bir insan hem ahlaki açıdan hem de akıl açısından eşiti olan insanlarla birlikte yaşayacak. Mütevazı yeteneklere ve erdemlere sahip olan biri talihi yüzünden bu dünyada kendini gösterememiş olabilir. Bu kişinin yeteneklerinin ve erdemlerinin yalnızca halk değil kendisi bile farkında olmayabilir ve yüreğinde taşıdığı o tarafsız kişi bile kendisine açık ve net bir beyanatta bulunamamış olabilir. Bu gösterişsiz, sessiz ve bilinmeyen fazileti kişi ortaya koyabilecektir hatta kimi zaman bu dünyada fırsatı olduğu için en muhteşem ve en göz kamaştırıcı işler başarıp da şan ve şöhrete ulaşmış çoğu kimseden daha üst bir konuma yerleşebilecektir. Bu öyle bir öğretidir ki aciz olan kimselerin içini rahatlatır, insan doğasını daha da yüceltir ve erdemli bir insan sonraki hayatını bu şekilde geçirecek olma fikrinden ne yazıktır ki şüphe duyuyor olsa bile böyle bir yaşamın gerçek olmasını en içten ve en derin bir biçimde dilemekten kendisini alıkoyamaz. Bu inancın kimi ateşli savunucularından öteki dünyada dağıtılacak olan ödüllerin ve cezaların bu dünyadaki ahlaki duygularımızla çoğu zaman ters düşebileceğini öğrenmemiş olsaydık eğer bugün bazı alaycı kimseler bu inancı hor görmezlerdi.

34 Dalkavuklukta gayret gösteren biri, sadık ve çalışkan bir hizmetkardan çok daha fazla sevilir. Faziletten ve hizmetten çok hizmet edeceğiniz kişinin yanından ayrılmamak ve ona dalkavukluk etmek sizi daha tercih edilesi kılar. Versailles'da ya da St. James'de[23] verilen emeğin Almanya'da ya da Flaman Bölgesinde iki kat daha değerli olduğunu hallerinden şikayetçi olan eskiden makam sahibi saygıdeğer kimselerden duymuşuzdur. Fani hükümdarların acziyetleri kınanır. Bu kınama ile birlikte yapılan en büyük eleştiriler haklı bir tutumla Tanrının kusursuzluğu ile ilişkilendirilmiştir. Tanrıya olan bağlılığın getirdiği gö-

[23] Fransız ve İngiliz sarayları.

revler, hem bireysel hem de cemaat halinde yapılan ibadetler dürüst ve yetenekli insanlar tarafından bile öteki dünyada insanın ödüllendirilmesini sağlayacak ve ceza almasını engelleyecek yegane erdemler olarak kabul edilmiştir. Söz konusu erdemler bu kişilerin bilhassa başarı kaydettikleri konularda edinmiş oldukları konuma da son derece uymaktadır ve her birimiz doğamız gereği kendi karakterimizle ilgili ulaştığımız belli başarıları fazlaca önemseriz. Belagati kuvvetli, akıllı bir insan olan Massillon, Catinat'ın emrindeki asker alayını takdis ederken şöyle demiş: "Beyler, durumunuzun en elim tarafı meşakkatli ve acılı yaşamınızda en haşin bir manastırın çektireceği ezadan ve cefadan çok daha öteye geçen hizmetler ve görevler yerine getiriyor olmanızdır. Öteki dünyadaki yaşamınız için hatta bugün sürdüğünüz hayat için bile beyhude acı çekiyorsunuz. Ne yazık! Bir keşiş hücresinde nefsini köreltmek ve kendini ruhani boyuta taşımak için uğraşır. Keşiş bu yaptığının mükafatını alacağını ve çektiği bu cefa ile Tanrının boyunduruğunu hafifleteceğini ümit eder. Peki siz ölüm döşeğindeyken hayatınız boyu göstermiş olduğunuz hizmetlerin verdiği yorgunluğu ve her gün çektiğiniz zorlukları Tanrıya sunmaya cüret edebilecek misiniz? Tanrıdan sizi mükafatlandırmasını isteyebilecek misiniz? Tanrı, çektiğiniz cefanın ve kendinize verdiğiniz zararın nesini kendi hesabına saysın? Hayatınızın en güzel günlerini mesleğiniz adına heba ettiniz. Tövbe edip tüm yaşamınızı nefsinizi köreltmeye adasaydınız on yıllık emeğinizin eskittiği kadar eskitemezdiniz bedeninizi. Çok yazık! Acılar içinde geçen ömrünüzün bir tek gününü Tanrıya adasaydınız belki o zaman sonsuz saadete ulaşırdınız. Nefsinizi zorlayacak tek bir eylemi Tanrıya adasaydınız belki o zaman Azizlerin bıraktığı mirasa siz de sahip olacaktınız. Tüm yaptıklarınız yalnızca bu dünya için geçerli olacak beyhude uğraşlar.[24]"

[24] Jean Baptisse Massillon (1663-1742) Fransız sarayının tanınmış bir vai-

35 Bir manastırın beyhude acılarını savaşın asil zorlukları ve tehlikeleri ile kıyaslamak ve bir günü ya da bir saati manastırda geçirmenin dünyanın büyük Yargıcının gözünde ömrünüzü savaş alanlarında geçirmekten çok daha kıymetli olduğunu söylemek elbette ki tüm ahlaki duygularımıza, doğanın bize kınama ya da beğenme ile ilgili öğrettiği tüm ilkelere ters düşen bir ifadedir. Rahiplerin ve keşişlerin kutsal mekanlarını ya da bu rahiplerin ve papazların davranışlarına, muhabbetlerine yakın davrananları yücelten bu yaklaşım tüm kahramanları, devlet adamlarını, kanun koyucuları, sanatta gelişip mükemmelleşerek insan hayatının devamlılığına, düzenine ya da güzelliğine katkı sağlayanları, övgüye layık olduklarını doğal duygularımız sayesinde bildiğimiz, en faziletli, en erdemli kişiler olarak gördüğümüz insanlığın tüm o büyük koruyucularını, öğretmenlerini, hayırseverlerini cehenneme mahkum etmektedir. Bu kadar saygın bir öğreti üzerinden kimi insanları kendilerini ibadete ya da gözlem yaparak kazanılacak erdemlere vakfetmiyorlar diye ayıplamak ya da onlarla alay etmek ne kadar da garip değil mi?

---

zidir. 1717 yılında Clermont-Ferrand'ın piskoposu olmuştur.

Konu III: Vicdanın Etkisi ve Otoritesi[25]

1 Kimi hususi durumlarda kendi vicdanı tarafından onaylanmak insanın zayıflığını düzeltmeye yetmeyebilir. İçimizde taşıdığımız, hayal ettiğimiz tarafsız seyircinin beyanı insanı desteklemeye tek başına yetmese de bu ilkenin sahip olduğu otorite her durumda oldukça kuvvetlidir aslında ve içimizdeki yargıca danıştığımızda her şeyi doğru şekliyle ve doğru boyutlarında algılayabilir ya da kendi çıkarımızla başkalarınınkinin arasında düzgün bir karşılaştırma yapabiliriz.

2 Nesneleri gerçek boyutları ile görmeyiz. Nesneler uzaklıklarına ve yakınlıklarına bağlı olarak gözümüze büyük ya da küçük görünürler. Zihin gözümüzle gördüklerimizde de aynı durum geçerlidir. Bedenimizdeki gözümüzle zihin gözümüzdeki kusurları benzer şekilde tedavi etmeye çalışırız. Şu an oturduğum yerden çayırların, ağaçlıkların uzandığı bir manzara var ve uzakta da dağlar yükseliyor. Tüm bu manzara yanı başında yazı yazdığım pencerenin küçük çerçevesinin içine sığabiliyorlar ve oturduğum odanın boyutundan çok daha küçük bir alanı kaplıyormuş gibi görünüyorlar. Kendimi en azından hayalimde daha farklı bir biçimde konumlandırarak nesnelerle eşit uzaklığa ulaşıyorum, sonra da büyük nesneleri yakınımdaki küçük nesneler ile boyutları bakımından doğru bir biçimde kıyaslayabiliyorum ve böylece nesnelerin gerçek boyutları ile ilgili belli bir yargıya varabiliyorum. Alışkanlıklarım ve tecrübelerim sayesinde bu kıyası anında ve ko-

---

[25] Bu başlık altındaki ilk on bir paragraf metne ikinci edisyonda III.2'ye ek olarak konmuştur. Kalan kısımlar ise metne altıncı edisyonlarda eklenmiştir.

layca yapmayı öğrendim ve kıyas yaptığımın genelde farkında bile olmuyorum. İnsan bir noktaya kadar bir şeylere ikna olmadan evvel görüş alanının nasıl işlediğini bilmeli ve uzaktaki nesneler büyüyüp irileşip zihninde gerçek boyutlara ulaşmıyorlarsa bu nesnelerin gözüne ne kadar küçük göründüklerini unutmamalı.

3 Aynı şekilde insan doğasına özgün olan ve bencil olan duygularımız nedeniyle küçük çıkarlarımıza hizmet eden ya da onlara zarar veren şeyler gözümüze çok önemliymiş gibi görünürler. Hususi bir bağımızın olmadığı kimselerin menfaatleriyle karşılaştırınca kendi menfaatimize hizmet eden şeyler bizi daha çok mutlu edip bizi daha çok heyecanlandırırken zarar veren şeyler ise bizi daha fazla üzer ve daha çok rahatsız eder. Başkasının menfaatine bulunduğumuz noktadan baktığımız sürece kendi çıkarlarımızla o kişinin çıkarları arasında bir denge kuramayız ve karşımızdakine zarar verse de bize faydası dokunacak işleri yapmaktan kendimizi alıkoyamayız. Birbirlerine zıt olarak konumlanan menfaatler arasında düzgün bir kıyas yapabilmek için önce konumumuzu değiştirmemiz gerekmektedir. Bunu yaparken de durumu ne kendi gözümüzle ne de karşımızdaki kişinin gözüyle değerlendirmeliyiz. İkimizle de bir bağı olmayan ve durumu tarafsızca değerlendirebilecek üçüncü bir kişi olarak konum almalıyız. Üçüncü kişi olarak hemen ve kolayca nasıl konumlanacağımızı alışkanlıklarımız ve tecrübelerimiz sayesinde öğrenmişizdir ve bu şekilde konum aldığımızın farkında bile olmayız. Bu duruma biraz kafa yormamız ve bu konu üzerine akıl yürütmemiz gerekir ki böylece uyum ve adalet algımız hislerimizdeki doğal eşitsizliği düzeltmediği zaman komşumuzu ilgilendiren bir sorunla ne kadar az alakadar olduğumuzu ve komşumuzu ilgilendiren bir dertten ne kadar az etkilendiğimizi anlayabilelim.

4 Büyük Çin imparatorluğunda yaşayan yüzbinlerce insanın bir anda depremle yerle bir olduğunu farz edelim ve Avrupa'da yaşayan birinin dünyanın öbür ucunda yaşa-

yan ve hiçbir şekilde bir bağının olmadığı bu insanların başına gelen bu felaketi duyduğunda nasıl hissedeceğini düşünelim. Sanırım haberi duyan biri öncelikle zavallı insanların haline çok üzüldüğünü ve insan hayatının pamuk ipliğine bağlı olduğunu söyleyip kederlenecek ve insanın böbürlendiği emeklerin saniyeler içinde yok olabilecek beyhude şeyler olduğunu dile getirecektir. Kişi fikir yürütmeyi seven biriyse depremin Avrupa'daki ticareti ve iş dünyasını genel itibarıyla ne yönde etkileyeceğine dair görüşler de bildirecektir. Konuşacakları sona erdikten ve insancıl hislerini dile getirdikten sonra sanki o büyük deprem hiç yaşanmamışçasına kişi işine ve keyfine bakacak, dinlenmeye çekilecek, dikkatini başka şeye verecektir. İnsan dertlenmeye değmeyecek bir musibet yaşadığında haline gerçekten çok üzülür. Birine yarın serçe parmağını kaybedeceksin deseniz adamın daha bugünden uykuları kaçar. Bir insan kendi başına gelen kıymetsiz bir musibete hiç görmediği milyonlarca kişinin, dünyanın öteki ucunda yaşayan kardeşlerinin sonunu getiren bir felaketten daha fazla önem verir. Bu insan Çin'deki felaketin haberini aldığı günün gecesinde horuldayarak uyumaya devam edecektir.[26] Merhametli bir kişi başına gelecek önemsiz bir derdi önlemek için nasıl olsa hiç görmediği insanlardan oluşuyor diye milyonlarca kişinin hayatını feda edebilir mi? İnsan doğası böyle bir şeyin fikri karşısında bile korkudan titrer ve tüm dünya en zelil ve en yoz zamanında bile bu kadar büyük bir kötülükten zevk alabilecek kadar gaddar birine şahit olmamıştır. Peki duygularımızla ilkelerimiz arasındaki farkı oluşturan şey nedir? Edilgen kalan duygularımız her zaman çıkarcı ve bencilken etkin olan ilkelerimiz nasıl oluyor da bu denli cömert ve asil olabiliyorlar? Başkalarının dertlerini değil de kendi dertlerimizi bu kadar çok önemserken cömert bir insan her durumda, kötü bir insan ise çoğu durumda başkalarının çıkarlarına karşı-

[26] Bkz. Hume, *İnceleme*, II.iii.3.

lık nasıl oluyor da kendi çıkarlarını feda edebiliyor? İnsanın öz sevgisinden kaynaklanan dürtülerine bu şekilde karşı koyması insanlığın yumuşak gücünden, Doğanın insan yüreğinde yaktığı o silik iyilik kıvılcımından kaynaklanmıyor.[27] İnsan daha kuvvetli bir güçten ya da daha kuvvetli bir amaçtan dolayı söz konusu dürtüye karşı koyabilmektedir. Öz sevgiden kaynaklanan dürtüye akıl, ilke, vicdan ve yüreğimizde taşıdığımız ve davranışlarımızı denetleyen o büyük yargıç sebebiyle karşı koyarız. Başkalarının saadetini etkileyecek bir biçimde davrandığımız zaman içimizdeki bu yargıç bize seslenir ve en küstah tutkularımızı afallatıp bize çoğunluğun içinde bir zerre olduğumuzu, kimseden daha üstün olmadığımızı, başka insanlara karşı kör gibi davranıp utanmadan kendimizi üstün tuttuğumuzda öfkenin, nefretin ve tiksintinin nesnesi olacağımızı bize hatırlatır. İçimizdeki yargıç sayesinde ne kadar küçük yaratıklar olduğumuzu, kendimizle alakalı şeylerin hepsinin ne kadar değersiz olduğunu anlarız ve kendimize duyduğumuz sevgi ancak tarafsız yargıcın yardımıyla düzeltilebilir. Bize cömertliğin doğruluğunu, adaletsizliğin yanlışlığını, menfaatimize olan fakat başkalarının işine daha çok yarayacak şeylerden, kendi çıkarımıza hizmet edecek diye başkasına küçücük de olsa zararı dokunacak şeylerden kaçmayı bize öğreten içimizdeki yargıçtır. Eylemde bulunurken en yüce erdemleri komşumuzu veya insanlığı sevdiğimiz için esas almayız. Bu tür durumlarda çok daha güçlü bir sevgiden daha kuvvetli bir hissiyattan dolayı, onurlu ve asil olana, saygın ve üstün olan karakterimize duyduğumuz sevgiden ötürü erdemli davranırız.

5 Başkalarının mutluluğu ya da üzüntüsü bizim davranışlarımıza bağlıysa eğer kendimize duyduğumuz öz sevgiyi bir kenara bırakıp tek bir kişinin menfaatini çoğunluğun menfaatinden üstün tutmayız. İçimizdeki yargıcın se-

---

[27] Hutcheson, *Güzellik ve Erdem Fikirlerimizin Kaynağı Üzerine İnceleme* (1725), II.2.ii-ii ve Hume *İnceleme* (IX) ile ters düşmektedir.

sini duyarız; bize kendimize aşırı değer verdiğimizi başkalarının değerini fark etmediğimizi ve böylece insanlar tarafından kınanmayı ve azarlanmayı hak ettiğimizi söyler. Sözünü ettiğim bu duygu[28] yalnızca güçlü ve erdemli kimselere has bir duygu değildir. Hizmet etmesi gereken yerde tehlikeden kaçtığında ya da bedenini siper etmekte ya da hayatını feda etmekte tereddüt ettiğinde diğer asker arkadaşlarını öfkelendirebileceğini bilen her iyi asker de aynı şeyleri hisseder.

6 Kişi kendi menfaati için ya da öteki insana faydası dokunacak diye bir başkasına zarar verecek, onu üzecek şeyleri yapmamalı kendini bir başkasından önde tutmamalı, bir başkasını incitmemeli ve rencide etmemelidir. Her ne kadar zenginin yaşadığı kayıp ona fazla zarar vermese de ve fakirin bu işten kazancı daha büyük olsa da hiçbir fakir zengini dolandırmamalı, zenginden para çalıp çırpmamalıdır. Yürekteki yargıç hemen seslenir; insana komşusundan daha üstün olmadığını fısıldar ve haksız davranışı yüzünden insanlar tarafından ayıplanacak, herkesin öfkesine maruz kalacak biri olduğunu, insanlığın huzurunu ve barışını sağlayan kutsal kuralları çiğnediğinden herkesin onu kınadığını, ona kızdığını ve bunun için ceza almayı hak ettiğini ona söyler. Her dürüst insan böyle bir utanç yaşamaktan, aklında silinmez bir leke taşımaktan son derece korkar. Bu korku öyle güçlüdür ki elinde olmayan bir felaketi yaşamak bile insanı bu utanç kadar endişelendiremez. Dürüst bir insan içten içe metin olma düsturunun gerçekliğini bilir ve bir insanın diğerini haksız yere bir şeylerden mahrum bırakmasının ya da başkasının değil de kendi menfaati için çalışmasının doğaya ters düştüğünü bilir. Bu durum doğaya ölümden, fukaralıktan, acıdan, hem bedensel olarak hem de dış etkenler açısından insanı etkileyecek olan talihsizliklerden çok daha aykırı bir şeydir.[29]

---

[28] 5. ve 6. paragraflar 6. edisyonda metne eklenmiştir.

[29] Bkz. Cicero, *Yükümlülükler Üzerine*, III.V.21.

7 Başkalarının mutluluğunun ya da üzüntüsünün bizim davranışlarımızla bir alakası yoksa kendi menfaatimizle bu insanların menfaatleri arasında hiçbir bağ kalmaz. Böylece çıkarlarımız çakışmadığından ve belli bir yarışa girmediğimizden bu insanlarla olan ilişkilerimizle ilgili hissettiğimiz doğal olan fakat pek de yakışık almayan kaygımızı ve umursamazlığımızı dizginlemeye uğraşmayız. Aldığımız en kaba eğitimden bile başkaları ile kendimiz arasında olan önemli bir meselede tarafsız davranmamız gerektiğini öğrenmişizdir ve dünyanın en sıradan gailesi bile etkin ilkelerimizi bir dereceye kadar uyumlu hale getirmeyi bize öğretmiştir. İnsan elinden çıkan ve rafine olan eğitimin edilgen duygularımızı düzeltebileceği söylenir ve duygularımızı düzeltmek için en ağır ve en derin felsefeye başvurmak gerektiği iddia edilir.

8 İki grup filozof ahlakla alakalı olan bu en zor dersi bize öğretmeye çalışmışlardır. Bir grup filozof başkalarının çıkarlarına karşı duyduğumuz hassasiyeti arttırmamızı öğütlerken diğer grup filozof ise kendi çıkarlarımıza karşı göstermiş olduğumuz hassasiyeti azaltmamız gerektiğini bize öğütlemişlerdir. İlk grup filozof kendimizi ne kadar düşünüyorsak başkalarını da o kadar düşünmemiz gerektiğini söylerken ikinci grup ise başkalarına karşı ne kadar hassasiyet gösteriyorsak kendimize de o kadar hassasiyet göstermemiz gerektiğini dile getirmişlerdir. İki grup filozof da öğretilerini standart olarak doğanın ve münasip olanın çok daha ötesine taşımışlardır.

9 İlk grup filozof, kardeşlerimiz acı içindeyken mutlu olduğumuz için bizi azarlayan mızmız ve melankolik ahlakçılardır. Zenginliğin getirdiği doğal neşeyi saygısızlık olarak gören bu filozoflar, felaketlerle boğuşan birçok zavallının fakirlik çektiğinin, hastalıkların verdiği acılarla inlediğinin, ölüm korkusuyla yaşadığının ve bu insanların tüm bu dertlerle düşmanlarının baskısı ve aşağılamaları altında uğraştığının farkına varılmasını zenginliğin verdiği mutluluğun engellediğini düşünmektedirler. Bu filozoflara

göre şahit olunmasa da hatta haberdar bile olunmasa da kardeşlerimizin pençesinde kıvrandığını bildiğimiz bu acılara ortak olunmalıdır ve bu ortaklık şanslı kişilerin keyfini kaçırmalıdır ve talihli olan biri insana has o melankolik tavra girip neşeyi reddetmelidir. Öncelikle hakkında hiçbir şey bilmediğimiz talihsizliklere karşı aşırı sempati duymak bütünüyle saçma ve mantıksızdır. Tüm dünyayı temel alarak düşündüğümüzde bir kişi acı çekiyorsa ve mutsuzsa yirmi kişi refah içinde ve mutludur ya da en azından yirmi kişinin durumu o kadar da kötü değildir. Yirmi kişi mutluysa onlarla gülüp eğlenmek varken bir kişi acı çekiyor diye onun için oturup ağlamanın bir mantığı yoktur. Acıya ortak olacağım diye girilen bu yapmacık tavır saçma olmakla birlikte başarması da güç bir şeydir. Bu tür karaktere sahip insanlar duygusal olarak etkilenen mutsuz insanlar olurlar ve duruma kalben üzülmediklerinden elemli ruh halleri keyif kaçırmaktan ve muhabbetin tadını bozmaktan başka bir işe yaramaz. Son olarak, bu tür bir zihniyete ulaşmak mümkündür fakat bu durumun pek işe yarar bir tarafı yoktur ve insanın yalnızca moralini bozar. Hiçbir tanışıklığımızın ya da hiçbir bağımızın olmadığı, yardımımızın dokunamayacağı insanlara karşı alaka duymak yalnızca canımızın sıkar ve bu durum acı çeken insanların hiçbir işine yaramaz. Gökteki aya bakıp da oradaki alem için oturup üzülmenin ne anlamı var? Bizden çok uzakta olsalar da tüm insanların elbette ki iyiliğini isteriz ve onlara iyi dileklerimizi sunarız. Fakat insanların başına bir felaket geldiğinde oturup bu insanların haline üzülmek bizim görevimizi değildir. O nedenle Doğanın bilgelikle buyurduğu üzere faydamızın ya da zararımızın dokunmadığı, bizden her açıdan çok uzakta olan insanlara alaka duymamıza lüzum yoktur. Bu durumu değiştirmeye kalksak bunun bize hiçbir yararı olmaz.

10 Başarılı olanın mutluluğuna ortak olmayışımıza kimse karşı çıkmaz. Kıskançlık duymuyorsak refaha ulaşan birinin haline seviniriz. Acı çeken kimselerin haline

sempati duymuyoruz diye bizi eleştiren filozoflar şanslı, güçlü ve zengin olan birinin haline hayranlık duyuyoruz diye bize ayrıca öfkelenirler.[30]

11 Kendimizi fazla önemsememizi öğütleyerek edilgen duygularımızdaki doğal eşitsizliği düzeltmeye çalışan ahlakçılar eski çağlarda yaşamış olan filozoflardır ve bilhassa Stoacılar bu konuya eğilmişlerdir. Stoacılara göre insan kendisini ayrı ve farklı görmemeli dünya vatandaşı olduğunu, doğada yaşamını sürdüren topluluğun bir üyesi olduğunu kabul etmelidir. Dünya üzerinde yaşayan bu büyük topluluğun menfaati için insan kendi küçük çıkarlarından vazgeçmeyi bilmelidir. Bu koca sistemde insanın kendisi ile ilgili bir durum bir başkasını ne kadar etkileyecekse kendisi de durumdan o kadar etkilenmelidir. Stoacılara göre kendimizi bencil tutkularımızın ışığında değil bir başkasının gözüyle değerlendirmeliyiz. Kendi başımıza gelen bir şeyi komşumuzun başına gelmiş gibi düşünmeliyiz ve aynı şekilde komşumuzun başına geleni de kendi başımıza gelmiş gibi kabul etmeliyiz. "Komşumuz" der Epiktetos, "karısını, oğlunu kaybettiğinde, herkes yaşananın insanın başına gelebilecek bir felaket olduğunun ve bu düzenin gerektirdiği doğal bir olay olduğunun bilincindedir. Fakat aynı şey kişinin kendi başına gelse hemen hıçkırıklara boğulur ve dünyanın en büyük felaketini yaşamışçasına davranır. Fakat aynı olay bir başkasının başına gelecek olsa bu durumdan ne kadar etkileneceğimizi düşünmeli sanki felaket komşumuzun başına gelmişçesine davranmalıyız.[31]"

---

[30] 10. paragraf metne 6. edisyonda eklenmiştir.

[31] 2. ve 5. edisyonlarda paragraf şöyle devam etmektedir:
Bu denli yüce gönüllü ve sağlam biri olmak zor da olsa bunu başarmaya çalışmak abes veya gereksiz değildir. Kusursuz biri olmayı gerektiren Stoacı fikrin farkında olan çok az kişi vardır. Gerçi herkes bir dereceye kadar kendisine hakim olmaya, bencilce duygularını törpülemeye çalışır ve duygularını komşusunun da anlayacağı bir seviyeye indirmeye uğraşır. Bunu başarmanın tek yolu kişinin başına gelen bir şeyi komşusunun

12[32] Başımıza gelen hususi talihsizlikler arasında iki çeşit talihsizlik duygularımızı uygunluğun sınırlarının ötesine taşır. İlki bizi dolaylı olarak etkileyen fakat bizim için önemli olan insanları, örneğin çocuklarımızı, kardeşlerimizi, yakın arkadaşlarımızı doğrudan etkileyen olaylardır. İkincisi ise bizi doğrudan bedensel olarak, talihimiz açısından etkileyen ya da kötü bir üne sahip olmamıza neden olan acı, hastalık, ölüm, sefalet, itibar kaybı vb. olaylardır.[33]

13 İlk grup talihsizlikte duygularımız sınırı aşıp uygunsuz boyutlara ulaşabilmektedirler. Öte yandan duygularımızın gereken boyutlara ulaşamadığı anlar da sıklıkla yaşanmaktadır. Kendi babasının ya da oğlunun ölümünü başkasının babasının ya da oğlunun ölümünü karşıladığı gibi karşılayan biri ne iyi bir evlattır ne de iyi bir babadır. Bu tür bir umursamazlığı takdir etmeyiz ve uygun bir

---

başına gelmiş gibi değerlendirebilmesinden geçer. Stoacı felsefenin tek yaptığı şey kusursuzluk hususunda sahip olduğumuz doğal fikirleri açığa çıkarmamızı istemektir. O nedenle kendi üzerimizde kuracağımız bu tür bir hakimiyet aslında saçma ve uygunsuzdur. Üzerimizde bu şekilde bir hakimiyet kurmak işimize yaramayacağı gibi aksine mutluluğumuzu sağlam ve güvenli temeller üzerine kurmamızı, dünyayı yöneten bilgeliğe ve adalete sağlam bir şekilde güvenmemizi engeller. Ayrıca kendimizi geri çekmemize ve bizleri doğayı yöneten bilge ilkelere bağlayan her şeyden tamamıyla uzak durmamıza neden olur.

Edilgen duygularımızı bu kadar kusursuz bir hale getirmemiz her zaman mümkün olmaz ve bu konuda yaşadığımız usulsüzlüğe bizle birlikte herkes müsamaha gösterir. Kendi başımıza gelen bir olaydan çok etkilenirken başkasının başına gelen bizi o kadar çok etkilemez. Ancak kendimize ve başkalarına tarafsız yaklaşırsak ve kendi küçük çıkarlarımız uğruna başkalarının büyük çıkarlarına zarar vermezsek kolayca affedilebiliriz. Her durumda görevlerini yerine getirmekle yükümlü olan insanlar kendilerine ve diğer insanlara tarafsız yaklaşabilselerdi her şey çok daha iyi olurdu. Fakat maalesef durum öyle değil. En iyi insanların içindeki yargıç bile bencilce duyguların yıkıcılığı ve adaletsizliği ile kirlenmiştir ve durumun hakikatinden çok daha farklı tespitler yapma eğiliminde olabilir.

[32] Bu bölümün geri kalan 6. edisyonda eklenmiştir.

[33] Bkz. *Hukuk Üzerine*.

davranış olmadığını düşünürüz. Hane içinde olan kişilere karşı hissettiğimiz duygulardan bazıları kimi zaman aşırıya kaçar ve bazı duygular da kimi zaman kusurlu olurlar.[34] Doğa, bilgece nedenlerden ötürü çoğu insanın hatta belki de herkesin ailesinden çok ebeveyn olarak kendi çocuklarına büyük bir bağlılıkla yaklaşmasını istemiştir. Türün devamlılığı ve çoğalması çocukla değil ebeveynle alakalıdır ve normal şartlarda yavrunun hayatta kalması ve yaşamını sürdürebilmesi aileye bağlıdır. Öte yandan ailenin hayatta kalması ise çocuğa bağlı bir şey değildir. O nedenle Doğa ebeveynin hislerini daha kuvvetli hale getirmiştir fakat bu hislerin ılımlı seviyede tutulması gerekmektedir. Ahlakçılar bu hisleri yoğunlaştırmaktan ziyade çocuklarımıza olan düşkünlüğümüzü, aşırı bağlılığımızı nasıl dizginleyeceğimizi öğretmeye çalışmışlar ve bize başkalarının çocuklarından kendi çocuklarımızı üstün tutmamayı öğütlemişlerdir. Ahlakçılar bizden ebeveynimize duygusal bir bağlılık hissetmemizi ve çocukluğumuzda, gençliğimizde bize gösterdikleri ilgiye karşılık yaşlılıklarında onlarla alakadar olmamızı istemişlerdir. On Emirde bize annelerimize ve babalarımıza saygılı olmamız emredilmiştir öte yandan çocuklarımıza karşı duymamız gereken sevgiden hiç bahsedilmemiştir. Doğa zaten bize çocuklarımızla ilgilenmeyi öğretmektedir. Çocuklarına aşırı düşkün olan insanları kimse suçlamaz. Hatta bu insanların kendi ebeveynlerine de aşırı bir bağlılık hissettikleri düşünülür. Dulların üzüntülerini abartılı bir biçimde yaşamaları samimiyetsizlik olarak algılanır. Şayet üzüntülü bir dulun samimi olduğunu düşünüyorsak hislerinde aşırıya kaçıyor olsa da yaptığını tasvip etmesek bile bu kişiye saygı duymalıyız ve onu ayıplamamalıyız. Zira olaya tanık olan insanlar kaybedilen kişinin kıymetli olduğunu kaybı yaşayanın üzüntüsünden anlarlar ve bu da takdir edilesidir.

14 Aşırı sevgi ya da bağlılık göstermek rahatsız edici de

---

[34] Bkz. VI.ii.1.

olsa ya da ayıplansa da aslında kimsede nefret uyandırmaz. Anne ya da baba evladı için aşırı endişeleniyorsa ve evladına aşırı düşkünse bu durum çocuğa zarar vereceği için anneyi ya da babayı bu uygunsuz davranışından ötürü kınarız. Fakat ebeveynlerin bu tavrını kolayca affedebiliriz ve anneye ya da babaya nefretle yaklaşmayız ve onlardan tiksinmeyiz. Öte yandan durum tam tersiyse işte o zaman büyük bir rahatsızlık duyarız. Çocuklarına karşı hiçbir şey hissetmeyen bir baba onlara hak etmedikleri şekilde sert ve kaba davranıyorsa bu adam bizim için gaddar ve nefret edilesi bir insandır. En yakınlarımızın başına gelenlere karşı aşırı hassasiyet göstermemiz uygunsuz bir tavır olsa da asıl hiçbir şey hissetmezsek o zaman tavrımız çok daha incitici olur. Yakınımızın başına gelen bir olayda Stoacı bir hissizliğe bürünmemiz hoş olmaz ve metafizikle ilgili bilgilerin tümü duygusuz bir züppeyi on kat daha hissizleştirip densizleştirmekten öteye gidemez. Sevginin, dostluğun, özel hayatımızda ve aile hayatımızda hissettiğimiz duyguların inceliklerini ve hassasiyetlerini en iyi şekilde resmeden Racine, Voltaire, Richardson, Marivaux ve Riccoboni gibi şairler ve romantik yazarlar Zenon'dan, Khrysippos'tan ya da Epiktetos'tan çok daha iyi birer öğretmendirler.[35]

---

[35] Smith, Voltaire'i Racine ile aynı paranteze aldığına göre muhtemelen Voltaire'in oyun yazarı yönüne değinmek istiyor, bkz. III.6.12, V.i.6, VI.ii.I.22'deki övgüleri. Smith daha sonra yaşadığı dönemdeki ünlü duygusal eserler kaleme almış olan edebiyatçılara gönderme yapmaktadır. Samual Richardson (1689-1761) mektup şeklinde kaleme aldığı üç romanı ile ünlüdür. Pierre Marivaux kaleme aldığı oyunlarla ünlenmiş olsa da Smith yazardan Richardson ve Riccoboni ile aynı satırda bahsettiğine göre Marivaux'nun romanlarını dikkate almaktadır. Marie-Jeanne Riccoboni (1713-92) Marivaux'nun yarım kalan romanı *Marianne'ın Yaşamı*'nın devamını yazmıştır. Smith, Riccoboni ile 1766 yılında Paris'te tanışmıştır. Son olarak Smith üç ana Stoacı filozoftan bahsetmektedir. Stoacı okulun kurucusu Zenon (M.Ö. 333-262) Stoacıların üçüncü önemli ismi Khrysippos (M.Ö. 280-207) ve daha evvelden de bahsettiği Romalı Stoacı Epiktetos.

15 Başkalarının başına gelen talihsizliklere karşı duyduğumuz hassasiyet görevlerimizi yerine getirmekten bizi alıkoyamaz. Vefat etmiş olan dostlarımızı hüzünle, sevgiyle anmak ve Gray'in de dediği gibi *sevgiliye duyulan gizli hasretin acısı* pek de tatsız hisler değildirler. Bu hisler dışardan acının ve elemin görüntüsüne bürünmüş olsalar da aslında içten içe erdemin ve onaylayacağımız bir şey yaptığımızın birer göstergesidirler.

16 Bizi doğrudan ve anında bedensel olarak etkileyen, maddi varlığımıza ya da namımıza tesir eden talihsizliklerde ise durum tam tersidir. Yaşadığımız olaya karşı ilgisiz kalmak imkansızken tepki verirken aşırıya kaçmak bu tür durumlarda daha olasıdır. Yalnızca birkaç durum karşısında Stoacı metaneti ya da sakinliği sergileyebiliriz.

17 Bedensel kaynaklı olan duygulara karşı ortak bir şeyler hissetmenin zor olduğundan daha evvel bahsetmiştim.[36] Belli bir sebepten ötürü misal bir tarafımız kesildiğinde ya da parçalandığında olaya seyirci olan kişi bedensel olarak hissettiğimiz acıya karşı sempati duyar. İnsan komşusu ölmek üzereyken de durumdan oldukça etkilenir. Fakat her iki örnekte de olayın asıl kahramanına kıyasla olaya seyirci olan kişi yaşanan talihsizlikten çok da fazla etkilenmez ve seyirci olanın derin bir teessür hissetmemesi talihsiz olan kişiyi pek de incitmez.

18 Bir insanın parasız olması, fakir olması çok üzücü bir durum değildir. Fukaralıktan şikayet eden birinin duygularına ortak olmak zordur. Aksine insanlar fakirliğinden şikayet eden kişiyi ayıplarlar.[37] Dilenciyi hor görürüz ve haline üzülmektense bu insanın arsızlığı bizi rahatsız eder. Şayet zengin olan biri her şeyini kaybederse ki sonradan fakirleşen biri için çok acı bir durumdur bu, olaya seyirci olan biri bu kişinin haline ekseriyetle çok üzülür. Bugün toplumda fakirleşen biri nadiren kendi yaptığı bir hata yü-

[36] I.ii.1.

[37] Bkz. I.iii.3.1.

zünden bu hale düşer. Kimi zaman da kişi kendi yanlışı yüzünden fakirleşebilir. Her iki durumda da insanlar bu kişinin haline çok üzülecekleri için malını mülkünü kaybeden birinin daha da sefilleşmesine izin vermezler ve bu kişi arkadaşlarından ve ihtiyatsızlığından şikayet etmeye hakkı olan insanlardan mütevazı fakat işe yarayacak olan yardımlar alır. Bu tür bir dertle boğuşan birinin zayıflığını kolayca mazur görebiliriz. Fakat aynı zamanda vakur duran, konumuna sızlanmadan kendini adapte etmeye çalışan, yaşadığı bu değişimden utanmayan ve toplumdaki konumunu zenginliği ile değil karakteriyle ve davranışlarıyla belirlemeye çalışan bir insan her daim başkaları tarafından tasvip edilen ve takdir toplayan biridir.

19 Masum bir insanı anında ve doğrudan etkileyen talihsizliklerden en büyüğü haksız yere namının lekelenmesidir. Böyle bir felaket yaşamış birinin kendi haline üzülmesi pek de tatsız ve rahatsız edici bir şey değildir. Karakterine ve onuruna haksız yere laf söylendiği zaman genç bir adamın duruma sinirlenmesi, öfkesi bir nebze şiddet içerecek bile olsa, genç adama olan saygıyı daha da arttırır. Davranışları ile ilgili ortalıkta asılsız lafların dönüyor olmasına derin bir teessür duyan genç ve masum bir kadının bu tavrı aslında hoşumuza gider. Dünyanın dertlerinden ve adaletsizliğinden pek çok şey öğrenmiş olan yaşını başını almış kimseler ayıplansalar da takdir edilseler de buna aldırmazlar ve kendilerine yöneltilen eleştirileri ya görmezden gelirler ya da hakir görürler ve öfke dolu insanların yorumlarına paye verip bu kişileri onurlandırmaya tenezzül etmezler. Sağlam ve güçlü karakterlerine duydukları güven sayesinde aldırışsız davranabilen yaşlı insanların gösterdiği bu umursamazlığı gençler gösterse işte o zaman bu tavır pek de hoş karşılanmaz zira gençlerin aldırışsız olmalarını sağlayacak kadar bir hayat tecrübeleri henüz yoktur. Gençler onurlarına ve namlarına leke sürecek bir davranışa karşı ancak ileriki yaşlarda kayıtsız kalabilirler.

20 Bizi anında ve doğrudan etkileyen ve şahsen başımıza gelmiş olan talihsizliklerden pek etkilenmemiş gibi davranmak rahatsız edici bir davranış olmaz. Başkalarının yaşadığı talihsizliklere karşı duyarlı davrandığımızı hatırladıkça yaptığımıza memnun oluruz ve davranışımız bizi tatmin eder. Kendi yaşadığımız talihsizlikler karşısında verdiğimiz tepkileri ise az da olsa utanarak ve sıkılarak hatırlarız.

21 Günlük yaşamda göstermiş olduğumuz zayıflıkların ve kendi üzerimize kurmuş olduğumuz hakimiyetin tonlarını ve kademelerini incelediğimizde anlaması güç bir zihniyetin kılı kırk yaran yorumlamaları sayesinde değil Doğanın her bir erdemi edinmemiz için uygulamakta olduğu disiplin sayesinde edilgen olan duygularımızı kontrol altına alma gücünü kazandığımızı görüp memnun oluruz. Seyirci olanların ya da seyirci olduğunu farz ettiğimiz insanların gözünden davranışlarımızı değerlendirebildiğimiz için kontrolü elimizde tutabiliriz.

22 Küçük çocuklar kendilerine hakim olamazlar. Korktuklarında, üzüldüklerinde, sinirlendiklerinde yaygara koparırlar ve attıkları bu çığlıklar bakıcılarını ve ebeveynlerini harekete geçirmek içindir. Çocuklar yanlı davranan insanların koruması altında oldukları sürece ılımlı bir seviyede tutmayı öğrenmeleri gereken duygulardan ilki öfkedir. Çocuklar kendi rahatları için yaygara koparıp tehditkar davrandıklarında bu tavırlarını törpülesinler diye korkutulurlar. Kendi güvenlikleri için çocuklara onları bu şekilde davranmaya iten duyguyu dizginlemeleri öğretilir. Çocuk okula gidecek yaşa eriştiğinde ve akranları ile bir araya geldiğinde kendisine müsamahalı davranan kimse olmadığını görür ve doğal olarak başkaları tarafından beğenilmeyi isterken nefret edilmekten ve ayıplanmaktan imtina eder. Kendi güvenliği için ılımlı davranmaktan başka bir çaresinin olmadığını anladığı için hem öfkesini hem de diğer duygularını dizginlemeyi öğrenen çocuk, oyun arkadaşlarının ve akranlarının hoşuna gidecek sevi-

yede davranmak için duygularını dizginler. Böylece çocuk kendine hakim olmayı öğrenmeye başlar, zamanla bu konuda daha da ustalaşır ve hislerini disipline eder. Yıllar boyu uyguladığı disiplin neticesinde kendine hakim olma konusunda kusursuzluğa ulaşmayı başarabilen ise pek yoktur.

23 Acı, hastalık, keder içinde boğuşan zayıf bir insan bir talihsizlik yaşadığında arkadaşı hatta yabancı biri kendisini ziyaretine gelince bu insanların kendisine ne gözle baktığını düşünür ve o an aklına gelenlerden etkilenir. Böylece kendi düşüncelerini bir kenara bırakır ve bu insanlarla bir araya gelince yüreği az da olsa ferahlar. Bu ferahlama o anda mekanik olarak gerçekleşir fakat acı içindeki insan eğer zayıf biriyse hissettiği bu rahatlama pek de uzun sürmez. Hemen eski düşünceleri başına üşüşür ve yeniden iç çekmeye, gözyaşı dökmeye ve feryat figan etmeye başlar. Okula henüz başlamamış küçücük bir çocuk misali sızlanır. Kendi elemini dizginlemeye çalışacağına durumuna seyirci olan kişinin ona karşı hissettiği şefkati kendi üzüntüsü ile aynı seviyeye çıkarmak için uğraşır.

24 Daha ciddi olan bir insanda etki çok daha kalıcı olur. Bu kişi dikkatini karşı tarafın bakış açısına odaklamak için daha çok çaba sarf eder. Kişi sakinliğini koruduğu zaman toplayacağı saygıyı ve takdiri hisseder ve başına yakın zamanda gelmiş olan büyük felaketin baskısı altındayken başkaları kendisine karşı neler hissediyorsa kendisi de aynı şekilde hissetmeye çalışır. Başkalarının sempatisini kazandığını ve onaylandığını hisseden kişi yaptığını kendisi de onaylar ve kendi kendini takdir eder, bu durumdan memnun olduğu için de cömert çabasını sürdürmeye çalışır. Çoğu zaman başına gelen talihsizlikten söz etmekten imtina eden bu kişinin dostları da eğer kibar kimselerse arkadaşlarına yaşadığı felaketi hatırlatacak şeyler söylememeye gayret ederler. Dostları ile her zamanki gibi havadan sudan muhabbetler eden talihsiz insan yaşadığı felaketle ilgili konuşmak için kuvvetini toplarsa o zaman ar-

kadaşları olayla ilgili ne konuşacaklarsa ya da ne hissedeceklerse kendisi de durumuna onlarla aynı seviyede yaklaşmaya çalışır. Kendine hakim olmak konusunda katı bir disiplinden geçmemiş bir kimse ise üzerindeki bu baskıdan kısa bir süre sonra yorulur. Arkadaşlarının uzayıp giden ziyareti kişiyi gittikçe yorar ve o ana dek kendine hakim olmaya çalışmış olsa da ziyaretin sonuna doğru bir anda kendini kederin kollarına bırakma tehlikesi ile karşı karşıya kalır. Çağımızdaki terbiye anlayışı insanın zayıf anlarına karşı pek bir müsamahalı yaklaşır. Fakat bu anlayış dahi ailesi ile birlikte sıkıntı yaşayan insanları yabancıların ziyaret etmesini pek hoş karşılamaz. Kişinin yalnızca yakın akrabalarının ve en yakın dostlarının yanında olmasını öğütler. İnsanın yakın dostlarının yanında olması yakın akrabalarının yanında olmasından çok daha az gerginlik yaratır zira acı çeken kişi kendisine müsamaha gösterecek olan yakın arkadaşlarının duruma daha yoğun bir sempatiyle yaklaşmasını ister. Yaptıklarının hoş olmayacağının gayet farkında olan gizli düşmanlar ise sıkıntı yaşayan kişiyi en yakın dostlarıyla aynı vakitte ziyaret etmeye pek bir meraklıdırlar. Dünyanın en zayıf insanı da olsa kişi gizli düşmanların ziyareti karşısında metanetini korumaya çalışır ve kötü niyetli olan bu insanların yaptığına öfkelenip bu insanları ayıplasa da mümkün olduğunca neşeliymiş ve rahatmış gibi davranmaya çalışır.

25 Sebatkar ve kararlı olan kendine hakim olma konusunda kendisini eğitmiş olan akıllı ve mantıklı bir insan hayat gailesi içinde gerçeğin şiddetine ve adaletsizliğine maruz kalır, savaşın zorluklarına ve tehlikelerine göğüs gerer fakat her halükarda edilgen haldeki duygularını kontrol altında tutmaya çabalar. Bu insan yalnızken de toplum içindeyken de yüzündeki ifade hep aynı kalır ve duruşunu hiç değiştirmez. Başarılı olduğunda, hayal kırıklığı yaşadığında, refah içindeyken ya da dara düştüğünde dostunun ve düşmanın karşısında her zaman sağlam durmaya çalışır. Bu insan olaya tarafsız bakan bir kimsenin

durumu hem duygusal hem de davranışsal açısından nasıl değerlendireceğini bir an olsun unutmaz. Yüreğindeki yargıcın varlığını ise bir an olsun aklından çıkarmaz, yaşadığı şeyleri her zaman bu yargıcın bakış açısı ile değerlendirmeye çalışır ve bu alışkanlığı insanda giderek yerleşik bir hal alır. Kişi tavrını ve davranışlarını hatta hislerini ve duygularını mümkün mertebe içinde taşıdığı bu büyük ve saygıdeğer yargıcın tavrına göre modeller ya da modellemeye çabalar. Tarafsız bir kimsenin hislerini etkilemeye çalışmakla kalmayan insan o kişinin duygularını da benimser. Tarafsız konumdaki seyirci ile özdeşleşmeye uğraşan biri neredeyse o insan olur ve o büyük yargıç nasıl hissetmesini buyuruyorsa o şekilde hisseder.

26 Bu tür durumlarda kişinin kendi kendini onaylama derecesi sergilediği davranışa bağlı olarak yüksek ya da düşük olabilir. Kendimizi onaylamamız için kendi üzerimize hakimiyet kurmamız gerekir ve onaylamanın seviyesini de üzerimizdeki hakimiyetimizin derecesi belirler. Eğer üzerimizdeki hakimiyetimiz güçlü değilse kendimizi onaylamak da zor olacaktır. Parmağını yaralayan biri yaşadığı bu önemsiz olay neticesinde acısını unuttuğu için kendini takdir etmez. Atılan bir gülle ile yaralanıp da bacağını kaybeden biri kazadan sonra gayet sakin ve rahat davranıyorsa belli ki kendine son derece hakim biridir ve kendi kendini de onaylayacaktır. Çoğu insan böyle bir kaza yaşadığında talihsizliğini kendi açısından değerlendireceği için acısı o kadar canlı ve güçlü olacaktır ki kişi içine düştüğü durumu başka bir açıdan değerlendirmekte zorlanacaktır. Hissizleşecek, dikkatini hiçbir şeye veremeyecek ve yalnızca acısına ve korkularına yoğunlaşacaktır. Yüreğindeki ideal kişiyi bir kenara bırakın etrafındaki tarafsız insanların görüşlerini bile göz ardı edecek, hiçbirini umursamayacaktır.

27 Doğanın talihsizlik yaşandığında uygun davranışlar sergileyenlere sunduğu ödül sergilenen davranışın ne kadar düzgün olduğuna bağlıdır. Acıya ve üzüntüye karşılık

Doğanın sağlayacağı telafi elemin derecesine ve eleme karşılık sergilenen davranışın ne kadar iyi olduğuna bağlı olarak değişir. Doğamız gereği sahip olduğumuz duyarlılığımızı korumak için kendimize hakim olmamız gerekir ve hakimiyeti ne kadar sağlıyorsak kendimizle de o kadar gurur duyarız ve yaptığımızdan memnun oluruz. Öyle ki hakimiyet konusunda başarı sağlayan insanlar o kadar da mutsuz olmazlar. Kendinden emin olan insanın yüreğine ıstırap ve çaresizlik işlemez. Bacağını kaybeden birinin Stoacılardan yola çıkarak bilgece davranıp saadetini her durumda olduğu gibi korumaya çalışacağını ifade etmek belki aşırıya kaçmak olur fakat en azından söz konusu kişi metanetli olduğu için kendisini takdir ettiğinden acısı tamamıyla yok olmasa bile bir nebze de olsa azalacaktır.

28 Endişe nöbetleri içinde olan akıllı ve dayanıklı birinin sükûnetini korumak için sarf ettiği çabanın yoğun ve sancılı bir iş olduğunu düşünüyorum. Doğal olarak sıkıntı ve dert çektiği için bu durum kişinin üzerinde büyük bir baskı oluşturur ve kişi dikkatini tarafsız seyircinin üzerinde toplamak için çok uğraşır. Hem kendi düşünceleri hem de tarafsız kişinin görüşleri aynı anda karşısındadır. Onuru ve kendine olan saygısı nedeniyle aklını tek bir düşüncede toplamaya çalışır. Öte yandan doğal, eğitilmemiş ve disipline edilmemiş duyguları ise dikkatini sürekli olarak başka tarafa çekmeye çalışacaktır. Kişi kendini yüreğindeki ideal kişi ile tam olarak özdeşleştiremez ve davranışını tarafsız seyircinin gözüyle değerlendirmeyi beceremez. Hem kendisinin hem de tarafsız seyircinin birbirinden ayrı ve farklı olan görüşlerini zihninde barındıran insan, her iki görüş yüzünden aksi yönlere doğru çekilir. Onurlu ve saygın olan yöne doğru ilerleyen bir insanı Doğa karşılıksız bırakmaz. Böyle bir durumda kişi kendini onaylamanın hazzını yaşarken samimi ve tarafsız seyircilerin de takdirini kazanır. Öte yandan Doğanın değişmez kanunları yüzünden hâlâ acı çekmeye devam eder ve acısı karşılığında Doğanın sunduğu mükafat önemli olsa da sunulan şey

Doğa kanunları dolayısıyla hissettiği acıyı telafi edemez ve aldığı mükafat kendisi için pek yeterli olmaz. Mükafat yeterli olsa dahi kişi şahsi çıkarı için hem kendine hem de topluma faydalı olmasını engelleyecek bir olaydan kendini uzak tutmayı başaramaz. Doğa ise topluma koruyucu bir hassasiyetle yaklaştığı için acı çeken kişinin insanın faydalı olmasını engelleyecek olaylardan kendisini uzak tutmasını ister. Endişe nöbeti yaşarken ıstırap çeken insan yine de güçlü kalmaya, sakinliğini ve metanetini korumaya çalışır ve bu konuda göstereceği çaba kendisini oldukça yoracak bir çabadır.

29 İnsanın doğası gereği hiçbir acı sonsuza dek sürmez. Acı nöbetini atlattığında insan hiç uğraşmadan eski sükunetine kavuşur. Tahta bacağı olan bir insan hayatının geri kalanında hep acı çekeceğini ve hep kendini son derece rahatsız hissedeceğini bilir. Sonra olaya seyirci olan birinin gözüyle durumunu değerlendirince rahatsız edici bir durumda olsa da hem yalnız başınayken hem de insanlarla birlikteyken hayattan zevk almaya devam edebileceğini anlar. Kendini içinde taşıdığı o ideal insanla özdeşleştirebilir ve durumunu tarafsız bir gözle değerlendirebilir. Zayıf olan insanların başlarda yaptığı gibi artık gözyaşı dökmez, sızlanmaz ya da kederlenmez. Tarafsız kimselerin görüşünü benimseyen insan için bu bakış açısı artık adet halini alır ve uğraşmadan çaba sarf etmeden yaşadığı talihsizliği hep tarafsız birinin gözünden değerlendirir.

30 İnsanların önünde sonunda eski hallerine döneceğine olan su götürmez şüpheyi temel alırsak Stoacıların en azından şu ana dek haklı bir yaklaşımlarının olduğunu söyleyebiliriz. Gerçek mutluluk açısından kalıcı olan bir durum ile bir diğer kalıcı durum arasında temelde bir fark yoktur. Varsa da bu durum istekle ve hevesle farklı şekillenen bir arzuyu doğurmayacak, basit bir seçimin ya da bir tercihin birbirinden farklı olmasını sağlayacaktır yalnızca. İstenmeyen bir durumda da basit bir reddediş söz konusudur ve insan istemediği bir şeyi ya bir kenara atar ya da

ondan uzak durur, güçlü ve gerginlik yaratacak kadar büyük bir rahatsızlık hissetmez.[38] Saadet sükunet ve haz içerir. Sükunet olmadan haz olmaz ve insan tam anlamıyla sükunet içindeyken her şeyden keyif alır. Kalıcı bir durumdayken bir değişiklik olmayacağına kanaat getiririz ve her insanın zihni er ya da geç her zamanki doğal sükunetine yeniden kavuşacaktır. Refah durumundayken zihnimiz rahat olacaktır, sıkıntı yaşarken de belli bir süre sonra zihnimiz rahata yine erişecektir. Bastille'de hapis yatan yalnızlıklar içindeki kibar ve havai Lauzun Kontu[39] bir süre sonra sakinleşip örümcek besleyerek kendini oyalamaya başlamıştı. Olgun olan bir akıl önünde sonunda sükunete ulaşacak ve zihninde dolaşan düşüncelerden keyif alacaktır.

31 İnsan hayatındaki acıların ve sorunların en büyük kaynağı, kalıcı olan durumlar arasındaki farkın abartılmasıdır. Fakirlikle zenginlik arasındaki fark, şahsımız ve toplum adına duyduğumuz hırslar arasındaki fark ve muğlak kalan ile herkese yayılan ünden doğan kibrin yarattığı fark büyütülmektedir. Aşırı tutkuların etkisinde olan biri sadece bulunduğu durumdan ötürü mutsuz olmaz ahmakça özendiği mertebeye erişmek için toplumun huzurunu da bozar. İnsan biraz gözlem yapsa hayat normal seyrindeyken salim bir aklın da aynı şekilde sakin, neşeli ve memnun olabileceğini görecektir. Bazı durumların diğerlerine göre daha tercih edilesi olduğu doğrudur. Ancak hiçbir şeyin peşinden tutkuyla ve hırsla koşmaya gerek olmadı-

---

[38] Bkz. örn. Cicero, *İyinin ve Kötünün Sınırları Üzerine*, III.xvi.52.

[39] Antonin Nompar de Caumont, Lauzun Kontu (sonra dük oldu) 1633-1723 yılları arasında yaşamıştır ve 1665 yılında Bastille'de altı ay hapis yatmıştır ve sonra 1689 yılında tekrar hapse atılmıştır. İki kez hapse atılmasının nedeni XIV. Louis'nin metresleri ile ilgili Louis ile yaşadığı sorunlardır. Bir hanımefendinin başkasına kalacak olan mirasının peşine düştüğü için kont, Piedmont kontrolünde olan Pinerolo kalesinde 1671-81 yılları arasında on yıl hizmet etmiştir. Net bir referans vermemiş olsa da Smith bu bilgiyi Racine'in tarih anlatılarından edinmiş olmalı.

ğını unutmamalıyız. Hiçbir şey ihtiyatlılığı ve adaleti sağlayan kuralları çiğneyip de yaptığımız bir hatanın utancıyla ya da adaletsizliğimizin vicdan azabıyla zihnimizin sükunetini bozmaya değmez. İnsan ihtiyatlılığı elden bırakır ve adalet de işlemezse durumunu değiştirmek isteyip de buna teşebbüs ettiği zaman eşitliğin olmadığı tehlikeli oyunlara bulaşır ve amacına ulaşmasını engelleyen her şeye karşı gelir. Kral Epirus'un gözdesinin krala söylediği şey belki de sıradan olaylar yaşayan herkes için geçerli. Kral gözdesine gerçekleştirmek istediği fetihleri yeniden tek tek saydıktan sonra en sonuncusuna gelince gözdesi: Peki Majesteleri daha sonra ne yapmak istiyor? diye sorar. Sonra, der kral, dostlarımla eğlenmeyi ve bir içki şişesinin yarenliğini istiyorum, der. Peki Majestelerini şu an bu eğlenceden mahrum bırakan nedir? diye sorar gözdesi.[40] Hayalimizde bizi gerçekten mutlu edeceğini sandığımız tüm o ışıltılı abartılı seraplar aslında şu an elimizde olan ve gücümüzün yettiği mütevazı halimizden çok daha memnun etmeyecektir bizi. Kibrin ve üstünlüğün verdiği önemsiz hazlar dışında en mütevazı halimizdeyken ve elimizde yalnızca özgürlüğümüz varken soylu olanların sahip olduklarına bile ulaşabiliriz. Kibrin ve üstünlüğün verdiği hazlar gerçek ve tatmin edici hazzın temel ilkesini oluşturan o kusursuz sükuneti içermezler. Hedeflediğimiz o muhteşem konuma ulaşınca arkada bırakmaya pek hevesli olduğumuz o mütevazı halimizdeki kadar gerçek ve tatmin edici hazlara ulaşacağımızın bir garantisi yoktur. Tarihi kayıtları inceleyin, kendi tecrübelerinizi yoklayın, özel hayatınızda olan ya da kamusal alandan hatırladığınız hakkında bir şeyler okuduğunuz ya da duyduğunuz en talihsiz insanların nasıl davrandıklarını bir düşünün, bu insanların hallerinin gayet iyi olduğunun farkına varamadıkları için memnuniyetsizlikten ötürü başlarına türlü felaket-

[40] Söz konusu diyalog Kral Pyrrhus ile idareci Kineas arasında geçen bir konuşmadır, Plutarkhos'tan alıntılanmıştır; *Paralel Yaşamlar*, Pyrrhus, 14.

lerin geldiğini görürsünüz. Tıpta çare arayıp da bünyesini toparlamaya çalışan birinin mezar taşında yazılı olan "İyiydim, daha iyi olmak istedim ve artık buradayım[41]" sözü art niyetli ve hırslı davranıp da hayal kırıklığına uğramış olan herkese eksiksiz bir biçimde uyarlanabilir.

32 Münferit bir gözlem de olsa çaresi olmayanlara oranla çaresi bulunan dertlerde çoğu insanın evrensel olarak doğal ve olağan sükunetlerini kolayca geri kazanamadıkları doğru bir gözlemdir. Çaresi olmayan dertlerde nöbet ya da ilk atak geçirirken akıllı olan insanla zayıf insanın duyguları ve davranışları arasında net bir farklılık ortaya çıkar. Sonunda, o büyük ve evrensel deva yani Zaman zayıf olan insana da akıllı olanın baştan beri saygınlığı ve sağlamlığı sayesinde öğrenmiş olduğu sükunete ulaşmasını sağlar. Tahta bacaklı olan adam örneği tam da bu duruma uyuyor. Çocuklarının, arkadaşlarının ya da akrabalarının ölümünü görmüş aklı başında bir insan yaşadığı bu onarılamaz felaket karşısında bir süre için belli bir miktar acı çeker. Duygusal fakat zayıf olan bir kadının bu tür olaylar karşısında dikkati tamamen dağılır. Zaman ise kısa bir süre içinde en zayıf kadının bile en güçlü erkek kadar dingin olmasını sağlayacaktır. Güçlü bir adam kendisini anında ve doğrudan etkileyen bir felaket yaşadığında zamanın ona birkaç ay ve birkaç yıl içinde sağlayacağı dinginliğin umudunu en başta taşır ve beklediği bu dinginliğin tadını daha en başta çıkarır.

33 Doğanın çare sağladığı ya da sağlıyormuş gibi göründüğü dertlerde eğer dert çekenin bu çareye ulaşması mümkün değilse bu kişinin kendini eski haline kavuşturmak için boşa ve gereksiz yere sarf edeceği çaba ve her seferinde başarmak için sürekli telaş içinde olması ve beceremedikçe yaşadığı biteviye hayal kırıklığı aslında insanın sükunete ulaşmasını engelleyen şeylerdir. Sonunda kişi mutsuz olur. Öte yandan derdine hayat boyu çare bula-

[41] Dryden'den alıntılanmış İtalyanca bir mezar yazısı.

mayacağı aşikar olan biri ise haline yalnızca iki haftacık üzülür. Herkesin sevdiği biriyken itibar kaybı yaşayan, güçlüyken güçsüz olan, zenginken fakir olan, özgürken tutsak olan, sağlıklıyken yataklara düşüren kronik ve belki de tedavi edilemez bir hastalığa yakalanan biri başına gelen felaketi kabullenip hemen her zamanki doğal sükunetine tekrar kavuşup sorunlu haline tarafsız birinin gözünden bakar hatta belki halini çok da umursamayabilir. Kavga, entrika ve komplo talihsiz bir devlet adamının huzurunu kaçırır. Şaşalı projeler ile altın madeni rüyası enkaz yaratmış bir iflasın oluşturduğu durgunluğu bozar. Hapisten kaçma planları kuran bir mahpus hapishanenin kendisine sunacağı tasasız güvenlikli alanın tadını çıkaramaz. Çaresi olmayan bir hastalığa yakalanmış biri için doktorun vereceği ilaçlar büyük işkencedir. Bir rahip kocası Philip'in ölümü üzerine Castileli Joanna'yı rahatlatmak için Joanna'ya bir kraldan bahseder ve kederli kraliçenin duaları sayesinde kralın ölümünden on dört sene sonra tekrar hayata döndüğünü söyler fakat rahibin anlattığı bu efsanevi hikaye mutsuz hükümdarın elem dolu zihnini rahatlatmaya yetmez. Hükümdar da aynı kraliçe gibi başarıya ulaşabilmek umuduyla dualar eder ve uzunca bir süre kocasının ölümüne dayanmaya çalışır. Sonra da kocasının naaşını mezardan çıkarıp naaşın başından ayrılmaz, çılgınca bir ümitle naaşı seyredip durur, sevgili Philip'inin tekrar hayata dönmesini ve dileğinin gerçekleşmesini bekler.[42]

34 Başkalarının duygularına karşı duyarlı olmamız güçlü davranmak için kendi üzerimize kurduğumuz hakimiyet ilkesine ters düşse de aslında söz konusu ilkenin temelinde başkalarına karşı sahip olduğumuz bu hassasiyet yatmaktadır. Bu ilkeden ya da içgüdüden yola çıkarak kederli olan komşumuza şefkatle yaklaşırken kendi kederimizin bizi feryada ve figana sürüklemesine engel oluruz. Yine aynı içgüdüden ya da ilkeden yola çıkarak komşu-

[42] William Robertson (1721-93), *İmparator V. Charles Dönemi Tarihi*, 1769.

muz bolluk ve refah içindeyken mutluluğuna ortak oluruz ancak kendimiz refaha ermişken sevincimizi aşırıya ve ölçüsüzlüğe kaçmadan yaşamaya çalışırız. Her iki durumda da duygularımızın münasip seviyede kalmasını sağlamak amacıyla hislerimizin ve duygularımızın yoğunluğunu ayarlamaya çalışırken kendimizi hep komşumuzun yerine koyarız.

35 Erdemli olan, doğasında taşıdığı bencil duygulara hakim olabilen, başkalarının özgün ve derin hislerine duyarlı olabilen birini severiz ve sayarız. Yumuşak ve uyumlu olan, soylu erdemlere sahip olup da büyük, yüce ve saygın davranan biri sevginin ve saygının en büyüğünü hak eder.

36 Erdemli olup da başkalarının hislerine duyarlı olabilen biri sevgiyi ve saygıyı en çok hak eden kişidir. Başkalarının mutluluğuna ve üzüntüsüne ortak olabilen biri kendi mutluluğu ve üzüntüsü üzerinde de tam bir hakimiyet kurar. İnsancıl olmayı son raddesine kadar başarabilen biri kendi üzerine kuracağı hakimiyette de aynı derecede muvaffak olur. Elbette ki insanın bunu her daim başarabilmesi pek mümkün olmayabilir ve kişi hayatı boyunca kendine hakim olmaya hiç ihtiyaç duymamış da olabilir. Belki kimileri hayatı boyunca hep rahat ve sakin yaşamıştır. Hiç komplo şiddetine maruz kalmamış ya da savaşın zorluklarına ve tehlikelerine göğüs germemiştir. Üstleri kendisine hiç saygısızca davranmamış, eşitleri tarafından kıskanılmamış ve onları hasetlendirmemiş, kendinden aşağı olanlar da ondan bir şeyler çalıp çırpmamış olabilir. Yaş kemale erince de insanın talihi tersine dönmüş ve birden tüm bu olumsuzluklara maruz kalınca da yaşadıkları kişinin üzerinde derin izler bırakmış olabilir. Her ne kadar kendine hakim olmak konusunda yüksek potansiyele sahip insanlar da olsalar bazıları bu potansiyeli faaliyete hiç geçiremeyebilirler. Tecrübesi ve pratiği olmadığından kimileri bu konuda belli bir alışkanlığa erişemeyebilir. Zorluklar, tehlikeler, yaralar ve talihsizlikler kendimize hakim olma

erdemini bize öğreten en önemli hocalardır. Fakat hiç kimse gönüllü olarak bu hocalardan ders almaya yanaşmaz.

37 İnsanlığın soylu erdemlerinin en iyi şekilde perçinleneceği durumlar kendimize hakim olmak gibi zorlu bir erdeme erişmekte bize pek de fayda sağlamayabilirler. Kendisi rahat olan biri başkalarının sıkıntısına en iyi şekilde ortak olabilir. Kendisi zorluklar yaşamış olan biri kendi hislerine hakim olup bir başkasının yanında olabilir. Hiç bozulmayan sükunete sahip birinin tatlı aydınlığı ile düşüncelere gark olarak, sefahate düşkünlük göstererek harcanmamış olan sakinlik insanın yumuşak erdemlerinin en iyi yeşereceği ve gelişeceği ortamlardır. Fakat insanın en büyük ve en yüce erdeme erişmesine yani kendine hakim olabilmeyi başarabilmesine sakin durumların pek bir katkısı olmaz. Savaşın ve komplonun hakim olduğu tantanalı ve fırtınalı bir ortamda, toplumun karmaşaya ve şaşkınlığa sürüklendiği zamanlarda insan kendisine son derece sağlam ve güçlü bir biçimde hakim olmayı öğrenip bu yönünü geliştirebilir. Fakat bu tür durumlarda insanlığın önerdiği en büyük şey göz ardı edilir ya da ihmal edilir ve bu konuda gösterilen her ihmalkarlık insanlık ilkelerinin daha da zayıflamasına neden olur. Bir askerin görevi almak değildir hatta görevi daha fazlasını vermektir. İnsanlar boyun eğmeleri gereken bu nahoş görevi yerine getirdikçe insanlık hiçbir zaman büyük bir kayıp yaşamayacaktır. Bir asker kendi rahatı için yaşattığı felaketleri hafife almaya çalışır ve kendine hakim olmayı gerektiren durumlarda kimi zaman mülke kimi zaman da komşusunun canına kastederek adaletin ve insanlığın temelini oluşturan birbirimize duymamız gereken o kutsal saygıyı ya azaltır ya da tamamen yok eder. Dünyadaki insanlar içinde kendine hakim olamayanların tembel, kararsız, zorlukta ya da tehlikede kolayca yılabilen ve onurlu amaçlarından hemen vazgeçebilen insanlar olduklarına şahit oluyoruz. Öte yandan kendilerine son derece hakim olan insanların da hiçbir zorluk ve tehlike karşısında yılmadıklarını ve en zor

ve en umutsuz koşullarda bile daima hazırlıklı olduklarını, adalet ve insanlıktan hepsinin nasibini aldığını görüyoruz.

38 Yalnızken bizi ilgilendiren durumlarda kendimizi güçlü hissetme eğilimindeyizdir. Yaptığımız iyi işleri ve yaşadığımız acıları abartırız. İyiliklerimizi yüceltir, kötü talihimizi dert ederiz. Dostumuzun sohbeti iyi gelirken yabancınınki daha da iyi gelir. İçimizdeki insan, duygularımızın ve davranışlarımızın o soyut ve ideal denetleyicisinin gerçek bir seyircinin varlığı ile uyandırılıp göreve çağrılması gerekir. Kendi üzerimize kuracağımız hakimiyet bu izleyiciden bekleyeceğimiz küçük bir sempati ve müsamaha ile canlanacaktır.

39 Sıkıntı içinde misiniz? Yalnızlığın karanlığı içinde matemde kalmayın. Yakın dostlarınızın anlayışlı oldukları için hissettikleri sempatilere göre yaşamayın acınızı. Dünyanın ve toplumun gün ışığına dönün hemen. Hiçbir şey bilmeyen, talihsizliğinizi umursamayacak yabancılarla bir araya gelin. Düşmanlarınızın varlığını reddetmeyin ve başınıza gelen felaketin sizi etkilemediğini, yıkmadığını gösterip onların aldığı hastalıklı zevki boşa çıkarmanın tadına varın.

40 Varlık içinde misiniz? Talihinizin keyfini yalnızca kendi hanenizle ya da dostlarınızla belki de zenginliğinizden faydalanmak isteyen dalkavuklarınızla paylaşmayın. Sizinle ilgisi olmayan, servetinizi değil karakterinizi ve davranışınızı takdir eden insanlarla da bir araya gelin. Bir zaman sizden üstün olan insanları ne kendinizden uzaklaştırın ne aralarına girin ne de onlardan uzaklaşın. Bu kişiler artık onların dengi ya da belki de üstü olduğunuz için size kızıyor bile olabilirler. Mağrur oldukları için densiz olan bu insanların muhabbeti rahatsız edici olabilir eğer öyle değilse edinebileceğiniz en iyi yakınlık bu insanlarla kuracağınız yakınlıktır. Özenti olmayan ve yalın olan tutumunuzla bu kişilerin sevgisi ve saygısını kazanabilir sonra da yeteri kadar mütevazı olduğunuza tatmin olup şansınızın döndüğünden emin olabilirsiniz.

41 Müsamahalı ve taraflı davranan seyirci elimizin altındayken ilgisi bulunmayan ve taraf tutmayacak olan seyirci yakınımızda değilse eğer böyle bir durumda ahlaki duygularımız uygunluk açısından bozulmaya iyiden iyiye meyleder.

42 Bağımsız bir milletin diğerine olan yaklaşımında nötr davrananlar kayıtsız ve tarafsız seyircilerdir. Fakat nötr milletler o kadar uzakta kalırlar ki gözden ırak tırlar. İki millet birbiri ile ters düştüğünde ikisinin de yurttaşları yabancı milletlerin kendilerinin sergilemekte oldukları davranışlara karşı ne hissettiklerine pek kulak asmazlar. Yurttaşın tek istediği kendi yurttaşlarının onayını almaktır. Zira diğerleri de kendisi gibi karşı tarafa düşmanca duygular beslediğinden düşmanlarını öfkelendirmek ya da onlara zarar vermek diğer yurttaşları en çok memnun eden şey olacaktır. Taraf tutan izleyici yanı başınızdayken tarafsız olan milletler çok uzaktadırlar. O nedenle de savaş zamanlarında ve anlaşmalarda adalet kanunları işlemez. Kimse doğru ve adil anlaşmalar yapmaya çalışmaz. Antlaşmalar ihlal edilir ve bu ihlali yapan eğer yaptığı şeyden bir şekilde kazanç sağlıyorsa o zaman asla haysiyetine leke sürmüş olmaz. Yabancı bir milletin bakanını aldatan bir büyükelçi takdir edilir ve alkışlanır. Adil olan biri ne almak ne de vermek istiyorsa ve almaktan çok vermeyi daha onurlu buluyorsa bu kişi şahsi işlerinde en çok sevilen ve saygı duyulan bir kimse olur. Toplumsal işlerde ise böyle bir insana ahmak ve aptal gözüyle bakılır ve yurttaşları bu insanı her zaman ayıplarlar ve ondan nefret ederler. Savaş zamanında milletler arası hukuk (kişi kendi yurttaşlarının bakış açısını dikkate aldığı için) çiğnenir fakat çiğneyen kişinin itibarında bir azalma olmaz. Zaten milletler arası hukukun büyük bir kısmı adaletin en temel ve en açık kuralları dikkate alınarak hazırlanmamıştır. Adaletin en net ve en açık kurallarından biri masum olanın suçlu olanla arasında bir bağ varsa ya da (elinde olmasa da) ona bağımlıysa suçlu olanın yaptığının acısını ya da cezasını masum olana çek-

tirmemektir. Çoğu adaletsiz savaşlarda suçlu olan krallar ve yöneticilerdir. Halk tamamıyla masumdur. Düşman milletin işine geldikten sonra barışçıl yurttaşlar hem karadan hem denizden zapt edilir. Toprakları harap edilir, evleri yakılır ve direnenler ya öldürülür ya da esir alınır ve tüm bu yapılanlar milletler arası hukuka uygundur.

43 Kamuya ya da kiliseye ait olsun kurulan düşmanca entrikalardaki garez düşman bir milletin yapacaklarından çok daha şiddetli ve çok daha kötücül olacaktır. Entrika kurallarını milletler arası hukuk dediğimiz kurallardan çok daha adaletsizce düzenleyen sert yazarlar vardır. En ateşli vatansever bile şu ciddi soruyu sormaz: halk düşmanlarına karşı da itikatlı davranılması gerekmez mi? İsyancılara karşı da itikatlı davranılamaz mı? Kafirlere karşı da itikatlı davranılamaz mı? Kamudaki ve kilisedeki ileri gelenlerin karşı geldikleri sorulardır bunlar. İsyancıların ve kafirlerin şanssız insanlar olduklarını belirtmeme lüzum yok sanırım. İşler belli bir derecede şiddete evrildiğinde bu insanlar her zaman zayıf grubu oluşturacak şanssız kişilerdir. Entrikaya kafa yoran milletlerin sayısı şüphesiz azdır fakat yargılarında genel itibarıyla hastalıklı bir tavrı benimsemeyen millet sayısı ise bundan da azdır. Orada burada hep yalnız başlarına kalan insanlar hiçbir etki olmaksızın açık yüreklilikleri ile iki tarafın da güvenini hiç kazanamazlar ve çok akıllı kimseler de olsalar toplumun en önemsiz kişileridir bunlar. Bu tip insanlar ayıplanır ve hor görülürler, iki tarafın da öfkeli yobazları bu insanlardan nefret ederler. Gerçekten grup üyesi olan insanlar açık yüreklilikten hiç hoşlanmazlar hatta nefret ederler. Açık yüreklilik gibi yegane bir erdemi hakir gördükleri için bu insanlar aslında mensup oldukları gruba uygun birer kişi değillerdir. Sahici olan, saygı duyulan, tarafsız bir seyirci ise çekişen iki grubun şiddetinden ve öfkesinden çok uzakta değildir. Çekişen taraflara sorsanız böyle bir insan kainatta yaşamamaktadır bile. Bu insanlar tüm önyargılarını evrenin büyük Yargıcına bağlarlar ve o yüce varlı-

ğın kendilerinin kindar ve dinmez tutkularıyla canlandığını düşünürler. Ahlaki duyguları kirletenler için hizipçilik de yobazlık da her zaman çok mühimdir.

44 Kendine hakim olmak konusunda en ağır ve en beklenmedik talihsizliklerde bile güçlü kuvvetli durabilen bir insanın yaşadığı felaketlere karşı duyarlılığının oldukça yüksek olduğunu ve hakimiyet kurmak için büyük çaba sarf ettiğini düşünürüz. Bedensel acıya dayanıklı olan bir insan ise sabırla ve metanetle işkencelere dayanıyor diye takdir edilmez. Ölümden korkmayan biri olarak yaratılmış bir insan en büyük felaketler karşısında duruşunu bozmuyorsa zihnine hakimse bu bir fazilet değildir. Seneca'nın abartı bir yorumudur fakat Seneca, Stoacı bilge bir insanın metanetini koruma konusunda Tanrıdan bile üstün olduğunu dile getirmiştir. Zira Tanrının acı çekmekten kurtulmasını doğa sağlamışken akıllı bir insan kendi çabası sayesinde kendini acı çekmekten koruyabilir.

45 Kendilerini anında etkileyen nesnelere karşı kimi insanların gösterdiği duyarlılık bazen o kadar kuvvetlidir ki kişi üzerine hakimiyet kuramayabilir. Zayıf bir insan korkularını kontrol edemez ve tehlike anında itibar kaybı yaşatacağını bilse de kasılabilir bayılıp gidiverebilir. Eğer zamanla çalışarak ve doğru bir disiplinle tedavi edilememişse insanın sinirlerinin zayıf olma ihtimali vardır. O nedenle sinirlere her zaman güvenilmemeli ve inanılmamalıdır.

Konu IV: Kendimizi Kandırmanın Doğası, Genel Kuralların Kökeni ve Kullanımı

1 Kendi davranışımıza karşı oluşan yargılarımızın doğruluktan şaşması için gerçek ve tarafsız seyircinin illa uzakta olmasına gerek yoktur. Tarafsız seyirci yakınımızda, ortalıkta olduğunda bencilce duygularımızın şiddeti ve adaletsizliği yüzünden yüreğimizdeki insan durumla ilgili gerçek koşullardan çok uzakta bir değerlendirmede bulunabilir.

2 Davranışımızı iki farklı durumda denetleriz ve davranışımıza tarafsız bir seyircinin baktığı şekilde bakmaya çalışırız. Önce eylem esnasında peşinden de eylemimizi gerçekleştirdikten sonra durumu değerlendiririz. İki durumda da düşüncelerimiz taraflı olma eğilimindedir. Ne zaman taraflı olunmaması gereken önemli bir durum hasıl olur o zaman düşüncelerimiz çok daha yanlı bir tutuma bürünürler.

3 Eylemde bulunurken tutkunun dürtüsü nedeniyle yaptığımız şeye tarafsız bir insanın açık yürekliliği ile yaklaşamayız. O anda bizi kıskacına alan şiddetli duygular görüşümüzü bulandırır. Kendimizi başkasının yerine koymaya çalıştığımızda ve bizi ilgilendiren duruma başkasının gözünden bakmaya çalıştığımızda tutkumuz kendimize duyduğumuz sevgiden ötürü her şeyin çok daha abartılı ve yanıltıcı göründüğü eski konumumuza dönmemiz için bizi sürekli çağırıp durur. Nesnelerin bir başkasının gözüne göründüğü hallerini ise göz açıp kapayıncaya dek kaybolan saniyelik görüntüler halinde görebiliriz ve gözümüzün önünde belirenler yine de sahici görüntüler sayılmazlar. Hususi durumumuzun sıcağından ya da kes-

kinliğinden kendimizi bir anlığına da olsa sıyırmak çok zor olur ve durumumuzu adil bir yargıcın tarafsızlığı ile değerlendiremeyiz. Peder Malebranche'ın da dediği gibi tüm duygular kendilerini aklarlar ve duygular onları hissettiğimiz süre boyunca nesnelerine göre hep mantıklı ve ölçülüymüş gibi gelirler.[43]

4 Eylemin sonuna gelindiğinde eyleme iten tutku da söner ve tarafsız bir seyircinin hislerine daha çabuk gireriz. Evvelden bizi ilgilendiren durum şimdi gözümüze olaya seyirci olanın gözüne göründüğü kadar mesafeli görünür ve artık davranışımızı seyirci olan birinin açık yürekliliğiyle ve tarafsızlığıyla değerlendirebiliriz. Belli duygular yüzünden dün dikkati dağılan insan bugün aynı tutkuları hissetmez olur. Hissedilen duygunun yaşattığı nöbet sıkıntının verdiği nöbet gibi sona erince işte o zaman kendimizi yüreğimizdeki ideal insanla özdeşleştirebiliriz ve karakterimizi, durumumuzu bir noktadan, davranışımızı da diğer bir noktadan tarafsız bir seyircinin gözünden değerlendiririz. Fakat şu anki yargılarımız önceki yargılarımıza oranla pek önemli değildir artık ve boş yere pişmanlık duyar, çaresizce hayıflanırız. Tüm bu hissettiklerimiz ise tekrar aynı hataya düşmekten bizi alıkoyamaz. Bu durumdayken bile duygularımız pek de samimi duygular değildir. Karakterimizle ilgili yaptığımız değerlendirme geçmişteki davranışımız ile ilgili varmış olduğumuz yargı ile şekillenir. Kendimizi kötü biri olarak görmeyi hiç istemediğimizden bu fikri makul olarak görmemizi sağlayacak durumlardan zihnimizi uzaklaştırmaya çalışırız. Kendine ameliyat yaparken eli titremeyen bir cerrahın cesur bir cerrah olduğu söylenir. Kendi davranışının yanlış taraflarını aklayan ve algıda yanılgıya sürükleyen gizemli perdeyi gözlerinden kaldırabilen kişi de aynı şekilde cesur biridir. Davranışımızı olumsuz tarafıyla değerlendirmek yerine ahmakça ve

[43] Nicholas Malebranche (1638-1715), *Hakikatin Araştırılması Üzerine* (1674-5) v.xi.

safça bizi yönlendiren o eski tutkuları yeniden canlandırıp onların izinden gitmeye çalışırız. Eski nefretimizi uyandırmaya, eski öfkemizi alevlendirmeye çabalarız. Bu acınası amaç için kendimizi zorlarız ve haksızca davrandığımız için ve bunu kabul etmeye de utandığımız ve korktuğumuz için daha fazla haksızlığa batarız.

5 Davranışlarının uygun olup olmadığını değerlendirirken eylemin esnasında da sonrasında da insanlar yaptıklarına karşı her zaman yanlı bir tutumla yaklaşır ve olanları olaya tarafsız yaklaşacak bir seyircinin gözünden değerlendiremezler. Ahlaki duyarlılık gibi özel bir yeti söz konusu olsa ve insan davranışını o gözle değerlendirebilse tutkuların ve duyguların güzelliğine ve çirkinliğine güçlü bir algı ile yaklaşabilse tutkularını bu yeti ile değerlendirebilse başkalarının uzaktan bakıp da vardıkları görüşe kıyasla insan kendi yaptıkları ile ilgili çok daha doğru bir yargıya varacaktır.

6 İnsan hayatındaki bozuklukların yarısı insanlığın en tehlikeli zayıflığı olan bu kendini kandırma hali yüzünden yaşanmaktadır. Kendimizi başkalarının gözünden, durumla ilgili her şeyi bilenlerin gözünden değerlendirebilseydik eğer iyileşme yaşamak kaçınılmaz olurdu. Zaten iyileşme yaşayamazsak gördüklerimize dayanamayız.

7 Doğa çok mühim olan bu zayıflığımızı tümüyle çaresiz de bırakmamıştır ve kendimize duyduğumuz sevgimizin oluşturduğu yanılgıda bizim yanımızdadır. Başkalarının davranışlarını sürekli olarak gözlemleriz ve bu da bizi farkında olmadan neyi yapmanın uygun olduğuna ya da neyden uzak durmanın gerekli olduğuna işaret eden belli genel kurallar oluşturmaya yönlendirir. İnsanların kimi eylemleri fıtri olarak sahip olduğumuz duygularımızı afallatacak türdendir. Başkalarının da bu eylemlere karşı bizim gibi nefret duyguları beslediklerini görürüz ve bu durum söz konusu eylemlerin çirkin olduklarına dair algımızı doğrular ve kuvvetlendirir. Başkalarının da bizimle aynı fikri paylaştığını görünce durumu uygun bir yaklaşımla

değerlendirdiğimizi görürüz ve bu da bizi tatmin eder. Nefret ettiğimiz o eylemi gerçekleştirip hataya düşmeyi hiçbir şekilde kendimizi tüm insanlar tarafından tasvip edilmeyecek bir kişiye dönüştürmeyi istemeyiz. Doğal olarak da kendimize genel bir kural belirleriz ve bu tür davranışlardan uzak durmamız gerektiğini zira böyle bir davranışın bizi çirkin, ayıp ya da cezalandırılmayı hak eden birine dönüştüreceğini ve uyandırdığı hislerin de ürkütücü ve itici hisler olduğunu biliriz. Diğer eylemlerse onayımızı alacak olan eylemlerdir ve herkesin de bu eylemlerle ilgili olarak olumlu görüşlere sahip olduklarını görürüz. Herkes bu tür bir eylemi onurlandırma ve ödüllendirme taraftarıdır. Bu eylemler doğamız gereği başkalarının bize karşı hissetmelerini arzu ettiğimiz duyguları uyandırırlar ve insanlığın sevgisini, minnetini ve takdirini kazandıran eylemlerdir. Sevilecek davranışlar sergilemeye gayret ederiz. Böylece kendimize bir başka kural daha koymuş oluruz ve elimizden geldiğince iyi davranışlar sergilemeye çalışan biri olmaya çabalarız.

8 Ahlakın genel kuralları bu şekilde ortaya çıkar. Bu kurallar, ahlaki yetiler ile birlikte fazilet ve uygunluk açısından tasvip ettiğimiz ve etmediğimiz örnekler üzerinden edindiğimiz tecrübelerimize dayanırlar. Belli davranışları en baştan onaylayıp belli davranışları da en baştan ayıplamayız aslında. Zira davranışları önce değerlendiririz sonra kesin olan genel kurala uyumlu mu uyumsuz mu diye bakarız. Genel olan kural, tecrübeler ışığında kimi eylemlerin ya da kimi durumlardaki belli tutumların onaylanan ya da onaylanmayan şeyler olduğunu ortaya çıkarır. Kinden, hasetten ya da haksız bir öfkeden ötürü sevdiği ve güvendiği biri tarafından canice öldürülmüş olan birini gören bir kişi cinayete kurban gidenin son nefesini verirken kendisine yapılanın ne kadar kötü olduğundan değil dost bildiği hainin kalleşliğinden ve nankörlüğünden yakındığını duyacaktır. İnsan üzerine düşününce böyle bir eylemin ne kadar korkunç olduğunu ve masum bir insanın

canını alarak davranışlarımızla ilgili uymak zorunda olduğumuz en kutsal kuralın çiğnendiğini ve bu kuralın ihlalinin kınanması gereken bir davranış olduğunu anlayacaktır. Evvelden kendine genel bir kural oluşturmuş olan insanın yüreğinde işlenen bu suça karşı anında bir nefret duygusu hasıl olur. Kişi sonrasında bu cinayeti ve benzer bir davranışı ne zaman düşünse yüreğinde kabaracak nefrete binaen kendine yeni bir genel kural daha oluşturabilir.

9 Tarihte ya da romantik anlatılarda cömertlik ya da alçaklık üzerine hikayeler okuduğumuzda bu hikayelerden birini beğenirken diğerinden nefret ederiz. Fakat bu iki tür hikaye kimi eylemlerin beğenilesi kimilerinin de ayıplanası olduğuna ilişkin genel bir kural olduğuna dair bir fikir sağlamaz. Zira genel kurallar, eylemlerin bizde doğal olarak yarattığı etkilere bağlı olarak edindiğimiz tecrübeler sonucunda oluşurlar.

10 Ilımlı, saygın ya da korkunç bir davranışta bulunan insan başkalarında doğal olarak ya sevgi ya saygı ya da tiksinti uyandıracaktır. Bir davranışın sevilen, saygı uyandıran ya da tiksinti doğuran bir davranış olup olmadığını belirleyen genel kural davranışın söz konusu duygulardan hangisini uyandırdığına bağlı olarak oluşur.

11 Genel kurallar oluşturulduktan ve evrensel olarak kabul edilip düzenlendikten sonra insanlığın ortak duygularından hareketle kimi eylemler karmaşık ve ikircikli yapıda olduklarından bu eylemlerin ne kadar övgü ne kadar yergi alacağı konusunda yargılarımızın standardını bu kurallar oluşturur. İkircikli durumlarda bir davranışının adil olup olmadığını belirlerken insan davranışlarının temelini oluşturan bu kurallara gönderme yapılır. Çoğu önemli otorite yanılgıya kapılıp insanlığın öz yargılarında doğruyu ve yanlışı temel aldığını düşünerek yani insanların dava hakimlerinin yaptığı gibi önce belli bir genel kuralı dikkate alıp sonra sergilenen bir davranışın bu kurala ne kadar uyduğunu düşünerek hareket ettiklerini sanıp sistemlerini öyle kurmuşlardır.

12 Davranışları düzenleyen genel kuralları düşünmek alışkanlık halini almıştır ve zihnimizde yer etmiştir. Bu durum sergilememiz gereken uygun ve düzgün davranışlar konusunda kendimize karşı duyduğumuz öz sevginin bizi itebileceği hataları yapmamızı da engeller. Hiddetlenmiş olan biri hissettiği bu tutkunun fısıldadıklarına kulak verirse düşmanının kendisine karşı işlediği, belki de basit bir provokasyondan ibaret olan bir suçun karşılığında onu öldürmesinin düşmanına verebileceği küçük bir ceza olduğunu bile düşünebilir. Başkalarının davranışlarını gözlemleyen insan kana susamışçasına alınan bir intikamın ne denli korkunç bir davranış olduğunu öğrenmiştir. Ayrı bir talimden geçmemişse kişi bu tür eylemlerden uzaklaşmasını sağlayacak çiğnenemez bir kural koyar kendisine. Bu kuralın insan üzerinde mutlak bir otoritesi vardır ve söz konusu kural insanın bu tür bir eylemde bulunup suç işlemesine engel olur. İnsan tabiatı itibarıyla öfkeli olabilir fakat kişinin aklına ilk kez böyle bir fikir gelmiş olsa ve düşündüğü bu eylemden imtina etse yaptığının doğru ve uygun bir davranış olduğuna ve her tarafsız kişinin kendisini onaylayacağına kanaat getirecektir. Geçmiş tecrübelerine dayanarak oluşturduğu bu kurala karşı duyduğu saygı, insanın tutkularını denetleyip kendisine duyduğu sevgiden ötürü sahip olduğu taraflı fikirlerden uzaklaşmasını sağlar ve insana içinde bulunduğu durumda yapılması gereken doğru şeyin ne olduğunu gösterir. Tutkularının esiri olup da kuralı ihlal eden biri o haldeyken bile bu kurala karşı duyduğu saygıyı ve hürmeti tümüyle bir kenara atamaz. Hislerine yenilip eyleme geçen biri, tutkunun zirvesindeyken yapacağı şeyi düşününce tereddüt edip titremeye başlar. Gizliden gizliye davranışların ölçüsünü belirleyen bir kuralı çiğnediğinin farkındadır. Sakin olduğu zamanlarda bu kuralı ihlal etmeyeceğine emin olduğunu, kuralı çiğneyenlerin başkaları tarafından kınandığını ve aynı kural ihlalini kendisi gerçekleştirdiğinde başkalarının da kendisine aynı şekilde olumsuz his-

ler besleyeceğini bilir. Hayati önem taşıyan o son kararı vermeden önce insan şüphe ve tereddüt içinde kıvranıp durur. Bu denli kutsal olan bir kuralı çiğneme fikri başlı başına bir işkencedir fakat öte yandan kişi bu kuralı çiğnemek için yüreğinde karşı konulamaz bir arzu da hisseder. İnsan her saniye karar değiştirir. Bir an kutsal ilkeye sadık kalmaya ve ömrünün geri kalanının utançla, pişmanlıkla geçmesine neden olacak bir tutkuya teslim olmamaya karar verir. Yanlış bir davranışta bulunmamaya, tehlikeli bir şey yapmamaya ikna olduğundan kişi kendini emniyetli ve huzurlu hisseder, yüreği bir anlığına da olsa ferahlar. Fakat o anda tutkusu yeniden kabarır ve bir saniye evvel uzak durmaya karar verdiği şeyi bu kez yapmak için yanıp tutuşur. Zihni gelgitler içinde olan bir insanı bu durum oldukça yorar ve dikkatini dağıtır. İnsan sonra bir çeşit ümitsizliğe kapılır ve geri dönüşü olmayan o hayati adımı atar. Düşmandan kaçan birinin hissettiğine benzer bir korkuya ve şaşkınlığa kapılan insan arkasından kovalayanın eline düşmektense kati bir yok oluşa kavuşmak için kendini sarp bir kayalıktan aşağı atıverir. Eylemde bulunanın o anda hissettikleri tam da bunlardır ve insan yaptığı şeyin ne kadar uygunsuz bir davranış olduğunun o esnada tam olarak farkında değildir, olayın farkına ancak daha sonra varacaktır. İnsan davranışını başkasının gözünden ancak tutkusunun talebini yerine getirip onu yatıştırdıktan sonra görebilir. Evvelden kusurlu bir gözle değerlendirdiği durum artık kişinin vicdanına saplanan bir bıçaktır, sancı verir ve duyduğu pişmanlık hissi ise işkence halini alır.

Konu V: Ahlakın Genel Kurallarının Etkisi, Otoritesi ve Bu Kuralların Haklı Olarak Tanrının Kanunları Olarak Kabul Edilmesi

1 Davranışlarla ilgili genel kurallara olan yaklaşımımız görev bilinci olarak adlandırılır ve bu bilinç insan yaşamının en büyük amacının temel ilkesidir ve aynı zamanda insanlığın eylemlerini yönlendirdiği yegane ilkedir. Çoğu insan düzgün davranır ve hayatı boyunca ayıplanacak bir davranışta bulunmamaya çalışır. Bu insanlar davranışlarını bizim onayımız çerçevesinde gelişen uygunluk hissine bağlı olarak düzenlemiyorlar yalnızca davranışları düzenleyen yerleşik kurallara uygun olarak hareket ediyor da olabilirler. Başkasından büyük bir iyilik gören biri tabiatı itibarıyla soğuk bir insansa karşısındaki kişiye pek minnet hissetmeyebilir. Kişi erdemli bir eğitimden geçtiyse duygu eksikliğine işaret eden eylemlerin itici olduğunu aksinin ise olumlu karşılandığını gözlemlemiştir. Her ne kadar kalbi minnet duygusu ile ısınmamış olsa da kişi şükranla doluymuş gibi davranıp hamisine minnetlerin en büyüğünü hissediyormuşçasına saygılarını ve hürmetlerini iletir. Kişi hamisini düzenli olarak ziyaret eder, ona karşı saygılı davranır, onunla konuşurken saygıda kusur etmemek için çabalar zira hamisine çok şey borçludur. Eskiden kendisine yapılan iyiliğin karşılığını verebilmek için eline geçen hiçbir fırsatı kaçırmaz. Bunları yaparken asla ikiyüzlülük etmez ya da ayıplanası bir aldatmaca içine girmez, bencilce bir amaçtan yola çıkıp hamisinden ve halktan daha fazla ilgi görmeye çalışmaz. Kişinin eylemlerinin arkasında yatan amaç yerleşmiş olan vazife bilinci ile hareket etmeyi istemekten, her açıdan minnet hususundaki kurala uygun

olarak davranmak için duyduğu o mühim ve içten arzudan kaynaklanıyordur. Misal bir adamın karısı aralarındaki ilişkiye uygun düşen o incelikli saygıyı adama karşı hissetmiyor olabilir. Kadın eğer erdemli bir eğitimden geçtiyse o zaman saygı duyuyormuşçasına kocasına karşı dikkatli, çalışkan, sadık ve içten davranır. Evliliğin gerektirdiği şefkatin hissettirdikleri sayesinde oluşan ihtimamı kocasından esirgemez. Bu tür bir arkadaş ya da eş şüphesiz mensup oldukları türün en iyi örnekleri sayılmazlar fakat ikisi de ellerinden geldiğince ciddi ve içten bir arzu ile görevlerini yerine getirmeye çabalarlar. Bu iki insan aynı zamanda nazik ve hassas olunması gereken noktalarda başarılı olamazlar ve minnettarlıklarını gösterebilecekleri pek çok fırsatı da kaçırırlar. İçinde bulundukları duruma uygun düşen hisleri haiz olsalardı söz konusu fırsatları ikisi de asla kaçırmazlardı. Türlerinin ilk sırada geleni olmasalar da ikinci sıradakileri olabilirler. Davranışlara ait genel kurallar insanların üzerinde ciddi anlamda tesir etmiş olsa kimse görevlerini yerine getirirken temel olanı başarmakta zorluk çekmez. İnsanlar içinde en bahtiyar olanları tam bir doğrulukla, her bir vaziyetteki ufak farklılıkları gözeten hislerle ve tavırlarla, her bir olayda da hep hassas ve doğru olan bir uyumla hareket ederler. İnsanın kaba hamuruna şekil verip de onu kusursuz hale getirmek pek de mümkün değildir. Aldığı disiplinle, eğitimle, yaşadığı örneklerle genel kurallara saygı duyan, her durumda belli bir seviyeye kadar düzgün davranan ve hayatı boyunca ayıplanacak şekilde hareket etmekten imtina eden çok sayıda insan vardır.

2 Genel kurallara bu şekilde kutsal bir saygıyla yaklaşılmasa hiç kimsenin davranışlarına güvenemezdik. İlkeli ve onurlu bir insan ile beş para etmeyen bir insan arasında temel olarak ortaya çıkan bir fark vardır. Biri her tür koşulda doğru davranmayı sağlam ve kararlı bir biçimde kendisine şiar edinip yaşamı boyunca davranışlarını belli bir çizgide tutmaya çalışır. Öteki ise o anki havası, zevki,

canı neyi buyuruyorsa ona göre hareket eder ve keyfi davranır. Her insan bazen çok farklı bir ruh halinde olabilir ve belli bir ilkeye sahip olmayan bir insan sakin olduğu anlarda düzgün davranmaya özen gösterirken lüzumsuz zamanlarda ise bütünüyle saçma davranabilir ve o an kişinin bu şekilde davranmasının ardında yatan motivasyona doğru dürüst bir açıklama getirmek mümkün bile olmayabilir. Bazen hiç keyfinizin olmadığı bir zamanda bir dostunuz sizi ziyarete gelebilir. Dostunuzun bu inceliği o an gözünüze düşüncesizce yapılmış bir hareket gibi görünebilir. O an kafanızda bu tür düşünceler dönüp dolaşıyorsa davranışlarınız açısından son derece kibar olmanıza rağmen dostunuza oldukça soğuk ve mesafeli yaklaşabilirsiniz. Dostunuza kaba davranmaktan sizi alıkoyan şey kibar ve misafirperver davranmakla ilgili uyulması gereken genel kurallardan kaynaklanmaktadır. Önceki tecrübelerinize dayanarak öğrenmiş olduğunuz o yerleşik saygı, bu tür durumlarda kişiyi düzgün davranmaya iter. İnsan kimi zaman yaşadığı ve davranışlarını etkileyen ruh halindeki değişimlere bu saygı sayesinde teslim olmaz ve kendini kaybetmez. Kibar davranmak konusunda gözlem yaparak kolayca öğrendiğimiz yükümlülüklerimizi önemli bir motivasyonumuz yokken bile sıkça ihmal etmeye kalkışırız; kaldı ki genel kurallara saygı duymazsak adalet, doğruluk, iffet ve namus konularındaki yükümlülüklerimizle ilgili nasıl hareket ederdik bir düşünün? Bu konudaki görevlerimizi bize öğretecek durumları gözlemlemek çok zorken yükümlülüklerimizi ihmal etmek için ne güçlü motivasyonlara sahip olurduk kim bilir? Bu hususta yalnızca belli bir dereceye kadar gözlem yapabiliriz ve insanların içinde yaşadığı toplumun varlığı da yapılan bu gözlemlere bağlıdır. İnsan, davranışları kapsayan bu kurallara hürmet etmeseydi eğer insanlık ufalanarak yok olup gitmeye mahkum olurdu.

3 Kurallara duyulan saygı doğa tarafından bize yansıtılan ve sonrasında akıl ve düşünce yoluyla da doğrulanan

bir fikirle giderek perçinlenir. Bu fikir ahlakın önemli kurallarının ilahi birer emir ve kanun oldukları, yükümlülükleri yerine getirenlerin ödüllendirileceği ve getirmeyenlerin ise cezalandırılacağı fikridir.

4 Bu fikir ve anlayış önce doğa tarafından izlenim olarak aktarılır. İnsanlar bu gizemli varlıklar her ne ise onlara göndermede bulunurlar ve her ülkede var olan bu varlıklar dini korkuların, tüm hislerin ve tutkuların nesnesidirler. İnsanlar için bunlar dışında başka bir güç yoktur, atıfta bulunacak başka bir şey bulamazlar. Görmedikleri fakat hayal ettikleri bu bilinmez akıl, tecrübe ettikleri şeylere de çok benzer. Paganlığa ait batıl inançlarının hakim olduğu cehalet dolu karanlık dönemde insanlık ilahlarını üstünkörü bir biçimde şekillendirmiştir. İnsanlar inandıkları tanrılara insan doğasına has tutkular yüklemişlerdir ve türümüzün lekesi olan şehvet, açlık, kin, kıskançlık ve intikam duygularını da tanrılarla özdeşleştirmişlerdir. Fıtratlarının mükemmelliğine yüksek saygı duydukları bu varlıklara insanlara has duygularla ve özelliklerle beraber bu varlıkları ilahi kusursuzluğa yükseltecek olan erdeme duyulan sevgiyi, hürmeti; kusura ve adaletsizliğe duyulan nefreti atfetmekten de geri kalmamışlardır. Zarar gören bir insan hemen Jüpiter'e seslenir ve ondan kendisine yapılan yanlışa şahit olmasını ister ve en kötü yürekli bir insan bile adaletsizliğe tanık olduğunda sinirlenirken ilahi bir varlık olan Jüpiter'in de elbette bu duruma öfkeleneceğini düşünür. Kötülük eden kişi de insanlığın nefretini, öfkesini hak eden biri olduğunun farkındadır ve bu kişi de tabiatında taşıdığı korkuları varlığından kaçamayacağı, kuvvetine direnemeyeceği o yüce varlığa atfeder. Tabiatımıza ait olan bu ümitler, korkular ve şüpheler sempati yoluyla yayılır, eğitimle de doğrulanır. Evrensel olarak tanrılar insanlığı ödüllendirecek ve onlara merhamet gösterecek, ihanetin ve adaletsizliğin de intikamını alacak varlıklar olarak temsil edilirler. En ham yapıdaki dini bir inanç bile insanın ortaya çıkardığı akıl ve düşünce çağı gelmeden çok daha önce ah-

laki kurallara bir kutsiyet atfetmiştir. Dinin yarattığı korku doğamızda taşıdığımız yükümlülüklerimize karşı olan bilincimizi kuvvetlendirir, bu durum insanlığın mutluluğu için çok önemlidir ve doğa yüzünden bu konular felsefi çalışmalarda çok daha uzun zaman alan ve müphem olarak ortaya çıkan hususlar olmuşlardır.

5 Söz konusu çalışmalar yürütülürken doğanın öz beklentileri de doğrulanmış oldu. Ahlaki yetilerimizin temelini oluşturduğunu düşündüğümüz şey zihniyetimizdeki belli bir değişim mi, özgün bir içgüdü mü yoksa doğamıza ait herhangi bir ilke mi her ne ise bu durum ahlaki duyarlılığımızı oluşturur ve bu duyarlılık şüphesiz bu hayattaki davranışlarımıza belli bir yön vermemizi sağlar. Bu ilke ve duyarlılık üzerlerinde bir otorite sancağı taşırlar ve bu sancak eylemlerimizi, duygularımızı, tutkularımızı, iştahlarımızı kontrol eden ve bu hislere ne kadar müsamaha gösterileceğini ve bu hislerin ne kadar kısıtlanacaklarını belirleyen içimizde taşıdığımız üstün denetleyicilerdir. Durum kimilerinin sandığı gibi değildir; ahlaki yetilerimiz doğamızdaki diğer yetilerimizi ve iştahlarımızı ne seviyeye kadar kısıtlamaya hakkı varsa aynı şekilde söz konusu yetilerimizin de ahlaki yetilerimizi o seviyeye dek sınırlandırmaya hakkı vardır aslında. Davranışımızla alakalı herhangi bir yetimiz ya da ilkemiz bir diğerini yargılayamaz. Sevgi öfkeyi, öfke de sevgiyi denetlemez. Bu iki duygu birbirinin zıtı olabilir fakat ikisi de birbirini onaylayabilme ya da onaylamama hakkına sahip değildir. Doğamızdaki ilkelerimizi kınamak ya da takdir etmek bu yetilerimizin hususi görevidir. Bu yetiler ilkelerimizin nesnesi olan duyular olarak düşünülebilir. Her duyu nesnesinin üzerine bir hakimiyet kurar. Renklerin güzel oluşunu sağlayan şey gözümüz, seslerin ahenkli oluşunu sağlayan şey kulağımız, belli şeylerin leziz oluşunu sağlayan da dilimiz değildir. Her bir duyumuz nesnesini son haliyle yargılar. Tadı güzel olan tatlı, göze hoş gelen güzel, kulağı dinlendiren ahenklidir. Bu özellikleri belirleyen şey her bir nes-

nenin hitap ettiği duyu organını hoşnut etmesine bağlıdır. Kulağımızı ne zaman dinlendireceğimize, gözümüzü ne zaman şımartacağımıza, ağzımızı ne zaman tatlandıracağımıza, doğamızdaki diğer ilkelere ne zaman ve ne kadar kulak vereceğimize ya da sınır koyacağımıza ahlaki yetilerimiz vasıtasıyla karar veririz. Ahlaki yetilerimize uyan her şey düzgün, doğru ve yapılması gereken şeydir. Aksi ise yanlış, düzgün ve uygun olmayandır. Ahlaki yetilerimiz tarafından onaylanan hoştur ve güzeldir aksi ise nahoştur ve çirkindir. Doğru, yanlış, düzgün, uygunsuz, hoş, nahoş kelimeleri yetilerimizin hoşuna giden ya da gitmeyen şeylere bağlı olarak anlam kazanırlar.

6 Ahlaki yetilerimiz insan doğasını yöneten ilkeler olduklarından buyurdukları kurallar da ilahi emirler ve kanunlar olarak addedilirler. Bu kanunlar Tanrının bize verdiği vekaletle yürürlüğe konurlar. Tüm genel kurallar ismi konmuş kanunlardır. Bedenin hareket konusunda yaptığı gözlem hareket kanunlarını oluşturur. Ahlaki yetilerimizin onaylamak ya da kınamak için incelediği duyguyu ya da eylemi ilgilendiren genel kuralları ismi konmuş kanunlar olarak adlandırmak yerinde olacaktır. Bu kurallar kanuna daha çok benzemektedirler zira egemen güç bu genel kuralları tebaasının davranışlarını yönetmek için koymuştur. Bu kurallar insanın özgür eylemlerini yönetirler, kanuni yetkisi bulunan bir güce bağlanırlar ve ödül-ceza yaptırımı üzerinden işlerler. Tanrının bize verdiği yetki ile içten içe utanmalarını ve kendilerini kınamalarını sağlayarak kuralları çiğneyenleri cezalandırmaktan salim bir akılla kendilerini memnun ve tatminkar hissetmelerini sağlayarak da kurallara uyanları ödüllendirmekten geri kalmayız.

7 Bizi aynı sonuca ulaştıran başka pek çok düşünce daha vardır. Yaratılışlarından itibaren insanların ve akıl sahibi daha pek çok varlığın mutluluğu doğanın yaratıcısının ana amacıydı. Yaratanla özdeşleşen yüce bilgeliğe ve ilahi merhamete başka bir amaç yaraşmazdı zaten. Tanrının sonsuz mükemmeliyeti konusundaki soyut düşüncemiz

sayesinde ulaştığımız bu fikir doğanın işleyişini incelediğimizde daha çok ortaya çıkmaktadır. Doğa mutluluğu desteklerken üzüntüye karşı bizi korur. Ahlaki yetilerimizin öğretilerine uygun hareket ederek biz de insanlığın mutluluğunu artırmak için etkili yollar ararız ve bu nedenle bir bakıma Tanrı ile işbirliği yaptığımızı ve Tanrının kurduğu bu plana gücümüz yettiğince katkı sağlamaya çalıştığımızı düşünebiliriz. Aksi bir biçimde davranırsak da dünyada mutluluğu ve kusursuzluğu hedeflemiş olan doğanın yaratıcısı Tanrının planını bozarız ve kendimizi bir dereceye kadar Tanrının düşmanı haline getirmiş sayılırız. Bu sebeple Tanrının sevgisine ve ödülüne layık olmak için doğal olarak güdülenmişken kinini ve cezasını hak edecek biri olmaktan da korkarız.

8 Aynı sağlıklı öğretiyi doğrulayan ve perçinleyen daha pek çok sebep ve daha pek çok doğal ilke vardır. Bu hayattaki refahın ve kargaşanın genel olarak dağılımını sağlayan genel kurallara bakarsak dünyada her şey düzensizmiş gibi görünse de her bir erdemin uygun bir şekilde ödüllendirildiğini ve alınan bu karşılığın erdemliliğe yönlendirdiğini ve erdemliliği teşvik ettiğini görürüz. O nedenle erdemli olmamak için gerçekten beklenmedik bir durumun yaşanmış olması gerekir. Çalışkanlığa, ihtiyatlılığa ve dikkatli olmaya teşvik eden en uygun ödül nedir? El attığımız her bir işte başarıyı yakalamaktır. Yaşamımız boyunca erdemliliğin başarı getirmemesi gibi bir durum söz konusu olabilir mi? Zenginlik ve dışardan bize karşı duyulan saygı erdemliliğin getirileridir ve bu getirileri elde edememek gibi bir durum söz konusu değildir. Doğruyu, adaleti ve insanlığı pratik etmeye teşvik eden ödül nedir peki? Birlikte yaşadığımız insanların güvenini, saygısını ve sevgisini kazanmaktır. İnsanlık büyük olmayı değil sevilmeyi ister. Zenginlik doğrunun ve adaletin tadını çıkarmamızı sağlamaz. Güvenilen ve inanılan biri olmak erdemliliğin her daim sağlamış olduğu getirilerdir. Beklenmedik ve talihsiz bir olay yaşanabilir ve çok iyi bir insan hiç işleyemeyeceği

bir suçtan mesul tutulabilir ve hayatının geri kalanında haksız yere insanların nefretini kazanmış biri olarak yaşamanın korkusunu tatmak zorunda kalabilir. Yaşadığı bu kaza ile sağlam ve adil biri olsa da her şeyini yitirebilir. Aynı şekilde oldukça dikkatli biri de her ne kadar ihtiyatlı davransa da bir depremle ya da bir selle hepten mahvolabilir. İnsanın başına talihsiz bir olayın gelmesi az rastlanan bir olaydır, sel ve deprem kadar hayatın akışı içinde sıkça rastlanan bir durum değildir. Doğru olanı, adaleti ve insanlığı pratik etmek sahip olmayı hedeflediğimiz erdemlere ulaşmamızı, birlikte yaşadığımız insanların güvenini ve sevgisini kazanmamızı sağlayan en etkin ve en sağlam yöntemdir. Bir insanın belli bir davranışı yanlış anlaşılabilir fakat genel itibarıyla karakterini yanlış yorumlamak gibi bir durum söz konusu olamaz. Masum bir insanın hata yaptığı düşünülebilir fakat bu nadir yaşanan bir durumdur. Öte yandan bu insanın tavrının her zaman masum olduğuna inanıyorsak bu kişi hatalı bile olsa ve haddini aşmış bile olsa onu affedebiliriz. Üçkağıtçı bir insan hiç kınanmayabilir hatta takdir bile toplayabilir zira hilekar olduğu için davranışları ile hiçbir şeyi belli etmez. Fakat tüm dünya tarafından sahtekar olarak biliniyor olmadığı, mütemadiyen töhmet altında kalmadığı sürece son derece masum olan bir insanın tabiatında hilekarlık olamaz. İnsanların duyguları ve fikirleri vasıtasıyla kusurlar cezalandırılır, erdemleri ödüllendirilir. İnsanların duyguları ve fikirleri hayatın akışı içinde hakkaniyetli, tarafsız ve adildir.

9 Sakin ve akıllı bir şekilde değerlendirildiğinde refahın ve kargaşanın dağılımını sağlayan genel kuralların insanın bu hayattaki durumuna mükemmel derecede oturduğu görülürken kimi doğal duygulara karşı ise pek de uyum sağlayamadıkları anlaşılıyor. Kimi erdemlere karşı duyduğumuz doğal sevgimiz ve saygımız sebebiyle bu erdemlere hürmet etmek ve erdemlerin karşılığı olarak da ödüller yağdırmak isteriz hatta söz konusu erdemlerle pek de ilgisi olmayan kimi özelliklere bile benzer şekilde yaklaşı-

rız. Kimi kusurlardan da öyle nefret ederiz ki bu kusurları kınamak, ayıplamak isteriz ve farklı niteliklere bağlı olup doğal olarak ortaya çıkan sonuçlara bile bu tavırla yaklaşırız. Yüce gönüllülük, cömertlik ve adalet yüksek derecede takdir ettiğimiz şeylerdir ve bu erdemlerin karşılığının zenginlikle, güçle ve her tür saygınlıkla taçlandırılması gerektiğini düşünürüz ki aynı zamanda ihtiyatlılık, çalışkanlık ve gayreti de bu erdemlerden ayrı düşünemeyiz. Hilekarlık, sahtecilik, kabalık ve şiddet herkesin yüreğinde öfke ve tiksinti yaratır ve bu özelliklerin ihtimamla ve çalışkanlıkla da yoğrulduğunu görürsek ki kimi zaman böyle bir durum söz konusudur içimizdeki öfke daha çok yükselir. Gayretli bir hilebaz toprağı nakış gibi işler öte yandan tembel olan iyi insanlar ise toprağa ellerini bile sürmezler. Böyle bir durumda hasatı alacak olan kimdir? Kim açlıktan kıvranırken kim bolluk içinde yaşar? Hayatın akışı böyle bir durumda hilebazın yararına çalışacaktır. İnsanın doğasında olan duygular erdemli olanların tarafını tutarlar. Sahip olduğu iyi özellikler insana belli avantajlar sağlar ve bu avantajların kişinin iyiliği için alabileceği en iyi karşılık olduğunu düşünürüz. Avantaj sağlanamayan durumlarda kişi doğal olarak strese girer ve insani kanunlar, insani duygular gayretli ve dikkatli hilekarın yaşamına, mülküne ceza keserken tedbirsiz, dikkatsiz fakat iyi bir vatandaş olan kişinin sadakatini ve yurtseverliğini ise ödüllendirir. Doğa kendisinin başka şekilde taksim edeceği şeyleri insanın bir dereceye kadar düzenleyebilmesini istemiştir. Doğa her bir erdemi teşvik edecek ödüller her bir kusurdan da caydıracak cezalar koymuştur ve bu düşünceyle hareket ettiği için de insanın duygularındaki ve tutkularındaki fazilet ya da kabahat derecelerini pek önemsemez. İnsan ise bu konudaki derecelendirmeye değer verir ve kendi algısına göre her erdemi kazandıracağı sevgi ve saygıya, her kusuru da sebep olacağı kınama ve nefrete göre kademelendirir. Doğanın kuralları doğa ile insanın kuralları ise insan ile uyum içindedir ve ikisi de aslında aynı büyük amaç

için yani dünyanın düzeni ve insan doğasının kusursuzluğu ve mutluluğu için çalışırlar.

10 İnsana bırakıldığı zaman belli şeylerin dağılımı olayların doğal seyrindekinden çok daha farklı bir biçimde gerçekleşir ve gönlüne bırakıldığı zaman insan büyük şairlerin yaptığı gibi sürekli araya girip erdemin yanında kusurun ise karşısında davranmaya çalışır. Aynı şairlerin yaptığı gibi insan da haklı olana yöneltilen oku başka yöne çevirmeye, kötü olanın da tepesinde yükselen kılıcın bir an evvel aşağı indirilmesine uğraşacaktır. Fakat buna rağmen kimse kaderi kendi duygularına ve isteklerine bağlı olarak değiştiremez. Olayların doğal akışı her şeye gücünü yetirmeye çalışan insanın çabalarıyla tümüyle kontrol altına alınamaz. Zira olayların hızı insan için çok yüksek ve çok güçlü olduğundan durdurulamazlar. Her ne kadar kurallar en akıllıca ve en iyi amaçlar için ortaya konmuş olsa da bazen doğal duyguları afallatacak etkiler ortaya çıkabilir. İnsanlar çoğunluk oluşturup küçük şeylerin üzerinde hakimiyet kurabilirler. Önceden düşünüp taşınarak gerekli hazırlıklarla birlikte bir girişimde bulunanlar hazırlıksız olanların karşı çıkışlarının üstesinden gelebilirler. Her bir amaç, Doğanın o amaca ulaşmak için oluşturduğu yollar üzerinden gerçekleştirilmelidir. Bu durum elzem ve kaçınılmaz olduğu kadar insanlığın üretkenliğini ve dikkatini arttırmak için de işe yarayan ve uygun olan bir kuraldır. Bu kuralın neticesinde şiddet ve yapaylık içtenliğe ve adalete üstün gelirse bu duruma seyirci olan herkes son derece öfkelenir değil mi? Kim masum bir insanın acılarına üzülüp o kişiye şefkat duymaz ki? Zorbanın başarısına ise kim öfkelenmez ki? Yanlış yapıldığı için üzülüp sinirleniriz ve durumu düzeltmek için çoğu zaman elimizden bir şeyin gelmeyeceğini biliriz. Dünyada adaletsizliğin galip gelmesini engelleyecek gücü bulamamak bizi ümitsizliğe düşürür ve doğal olarak Tanrıya yalvarıp doğamızın yaratıcısı, davranışlarımıza belli bir yön vermemiz için bize ilkeler sağlayan, o anki durumda bile harekete geçmemiz için bizi

yüreklendiren Tanrıdan gereken cezayı vermesini, bize başlatmayı öğrettiği planı kendisinin tamamlamasını ve her bir insanın bu hayatta yaptıkları üzerinden sonraki hayatında hak ettiği muameleyi görmesini dileriz. Geleceğe dair olan inancımız yalnızca zayıflıklarla, insan doğasına dair beslediğimiz ümitlerle ve korkularla değil doğamıza ait olan erdeme duyduğumuz sevgiyle, kusura ve adaletsizliğe karşı duyduğumuz nefretle de şekillenir.

11 Hayal gücünün o tutkulu ve abartılı gücüyle kimi zaman da nezaket kurallarının dışına da çıkarak "Tanrının yüceliğine yakışıyor mu bu?" diye sorar belagati kuvvetli ve akıllı Clermont Piskoposu.[44] "Evrensel olarak düzensizliğin hakim olduğu dünyayı bu şekilde terk etmek Tanrının yüceliğine yakışıyor mu? Dürüst insanın kötü biri tarafından alt edilişini, masum insanın fırsatçının biri tarafından alaşağı edilişini, hayırsız bir evladın elinde acı çeken bir babanın halini, karısı kaba ve sadakatsiz olan bir kocanın böyle bir kadının ellerinde heba oluşunu seyretmek Tanrıya yakışıyor mu? Yüce makamından bu üzücü olayları izleyip de bunlardan keyif alabilir mi Tanrı? Nasıl olur da bu olaylara müdahale etmez? Tanrı yüce bir varlık diye insan zayıf, adaletsiz ve kaba olmak zorunda mı? Tanrı insan küçük bir varlık diye kimilerine ceza vermeden ahlaksızlıklarına devam etmelerine ya da erdemli olanlarının ödül almadan yaşayıp gitmelerine izin verilebilir mi? Ah Tanrım! Ulu varlığın sebebiyle karakterin böyleyse ve bu denli korkunç düşüncelere karşılık taptığımız varlık böyle bir şeyse eğer, sen koruyucum, üzüntümün merhemi, zayıf düştüğümde bana güç veren, sadakatimi ödüllendiren babam değilsin artık. Sen aşağılayıcı kibrin yüzünden kendi keyfin ve kaprisin uğruna yoktan var ettiğin insanlığı harcayan miskin ve tuhaf bir zorbadan başkası değilsin."

12 Eylemin fazilet mi yoksa kabahat mi olduğunu belirleyen genel kurallar davranışlarımızı izleyen sonraki ya-

[44] Jean-Baptiste Massillon.

şamımızda kurallara uyduğumuz için bizi ödüllendirecek, uymadığımız için bizi cezalandıracak Yüce Yaratıcının kanunları olarak görüldüğü zaman bu kurallar yeni bir kutsiyet kazanırlar. Tanrının iradesinin davranışlarımız üzerinde üstün bir kuvveti olduğuna dair düşüncemiz Tanrının varlığına inananların asla şüphe etmeyeceği bir düşüncedir. Tanrıya karşı gelmek afallatıcı bir uygunsuzluk içerir. Sonsuz bilgeliği ve kuvveti haiz olan bir varlık tarafından konan emirlere karşı gelmek ya da bu emirleri ihmal etmek ne beyhude ne saçma bir şey olur! Yaratıcısının sonsuz bir iyilikle insan için buyurduğu kaideleri çiğnemenin herhangi bir cezası olmasa da bu kaidelere saygı göstermemek ne kadar da doğaya aykırı ne kadar da saygısızca bir minnetsizliktir. Uygunluk hususundaki algımız çıkarlarımızı kuvvetlendiren güçlü güdüler tarafından desteklenir. Yaptığınızın insanın gözünden kaçabileceğini ve insanın vereceği cezadan yırtabileceğinizi fakat her zaman Tanrının göz hapsinde olacağınızı ve adaletsizliğin intikamını alacak olan Tanrının sizi cezalandıracağını düşünmek en azından bu fikre alışmış olanların en güçlü tutkularına gem vurabilmelerini sağlamaktadır.

13 Din böylece görev bilincinin doğal olarak oluşmasını sağlar. İnsanlık genel itibarıyla dini duygulardan derin olarak etkilenmiş olan insanların dürüst insanlar olduğuna ve bu insanların başkalarının davranışlarının denetlenişine ek olarak farklı bir bağla daha hareket ettiklerine inanırlar. İnsanlar, eylemin uygunluğuna, namı korumaya, kendi kendini takdir etmeye ve başkaları tarafından da takdir görmeye çalışmanın dünyevi insanları olduğu kadar dindar insanları da güdülediğini düşünürler. Dindar bir insan farklı bir kısıtlamaya daha tâbidir ve davranışlarını tazmin edecek olan Ulu Tanrının denetimi altında kasıtlı bir tavra girmeden hareket eder. Bu nedenle dindar insanın davranışlarındaki tutarlılığa ve doğruluğa daha fazla güvenilir. Dinin doğal ilkelerinin beş para etmez bir sahtekarın fesat ve tarafgir gayretiyle lekelenmediği, üstlenilmesi gereken

ilk yükümlülüğün ahlakın zorunluluklarını yerine getirmek olduğu, fevri gözlemlerin dini vecibeler olmadığı, adaletin ve hayırseverliğin aslolan yükümlülük olduğu, kurbanlarla, törenlerle, beyhude yakarışlarla Tanrı ile hilebazlık, ihanet ve şiddet üzerine pazarlık yapılamayacağının öğretildiği bir dünyada insanlar doğru olanı şüphesiz daha iyi tartabilecektir ve dindar bir insanın davranışlarındaki dürüstlüğe de iki kat daha fazla güvenecektir.

Konu VI: Davranışımızın Temel İlkesinin Görev Bilinci Olması Gereken Durumlar ile Davranışımızın Başka Motivasyonlardan da Etkilenmesi Gereken Durumlar

1 Dinin erdemli olanı uygulamak ve günahın baştan çıkarıcılığından uzaklaşmak için güçlü bir güdülenme sağladığına inanıldığından çoğu kimse eylemlerin ardında yatan yegane motivasyonu dini ilkelerin sağladığını düşünürler. Doğamızdaki duygulanımdan yola çıkarak minnet hissi ile birini ödüllendirmememiz, birini öfke ile cezalandırmamamız gerektiğine aynı zamanda yardıma muhtaçlar diye çocuklarımızı şefkatten yola çıkarak korumamamız ve ebeveynlerimiz hasta olduklarında yine aynı histen yola çıkarak onların bakımlarını üstlenmememiz gerektiğine inanırlar. Bütün nesnelere karşı yüreğimizdeki duygulanımı yok etmemiz ve yerine tek bir duyguyu koymamız gerektiğini savunurlar. O duygu da Tanrıya olan sevgimiz, onun seveceği bir insan olma ve davranışlarımızı her yönüyle Tanrının iradesine göre ayarlama hissi olmalıdır. Bu kişilere göre bize minnet duyanlara karşı minnet hissetmemeliyiz. İnsanlıktan yola çıkarak yardımsever olmamalıyız. Ülkemizi sevdiğimiz için yurtsever olmamalıyız ve insanları sevdiğimiz için cömert olmamalıyız. Tüm bu yükümlülükleri yerine getirirken yalnızca Tanrı bize bunları yapmamızı emrettiği için yapmalıyız. Bu düşünceyi şu an detaylıca incelemeyeceğim[45] fakat bu fikrin ilk öğretisinin kalbimizde önce Tanrıya duyulan sevginin geldiğini komşumuzu ise kendimiz kadar sevmenin ikinci sıra-

[45] Bkz. VII.ii.3.20.

da olduğunu belirten hiçbir mezhep tarafından benimsenmeyeceğini belirtmeliyim. Kaldı ki kendimizi kendi iyiliğimiz için severiz bize böyle emredildiği için değil. Görev bilinci davranışlarımızın ardındaki yegane güdülenme kaynağımız olmalıdır düşüncesi Hristiyan öğretisi değildir fakat düşünce olarak ve ortak irade olarak davranışlarımızı bu düşünce ile yönetmeli ve yönlendirmeliyiz. Hangi durumlarda davranışlarımızın yalnızca görev bilinciyle, hangi durumlarda genel kurallar dikkate alınarak ve yine hangi durumlarda belli hislerin ve duyguların üstün gelişinin oluşturduğu ana etkiyle şekillenmesi gerektiği ise ayrı bir sorudur.

2 Bu sorunun cevabını net olarak vermek pek mümkün olmayabilir ve cevap aslında iki farklı duruma bağlıdır: İlk durum bizi genel kurallardan bağımsız olarak hareket etmeye teşvik edecek olan hislerle ya da duygulanımla olan doğal uyuma ya da çarpıklığa bağlıdır; ikinci durum ise genel kurallara karşı gösterilen hassasiyete, uyuma ya da genel kurallardan bağımsız ve ayrı oluşa bağlıdır.

3 I İlk olarak duygulanımın doğal halinin olumlu ya da çarpık oluşu, eylemlerimizde o duygulanımdan mı yola çıkacağız yoksa eylemlerimizi tümüyle genel kurallara olan bakışla mı şekillendireceğiz bunu belirler.

4 İnsaniyetli hislerimizin bizi yönelttiği nazik ve takdire şayan eylemler davranışlarımızı etkileyen genel kuralların yanı sıra tutkulardan da etkilenmelidirler. Yardımsever bir insan iyilik ettiği birinin kendisine hissizce yaklaşıp salt bir görev bilinci ile hareket ettiğini gördüğünde yaptığı iyiliğin karşılığını alamadığını düşünür. Bir koca karısının yalnızca birliktelikleri öyle gerektirdiği için kendisine itaatkar davrandığını görürse bundan memnun olmaz. Evlat olarak hiçbir şeyde kusur etmeyen bir oğul ise karşılığında ailesinden şefkatle yoğrulmuş bir saygı bekliyorsa ebeveyni oğlunun umursamazlığından şikayet edecektir. Baba her ne kadar tüm yükümlülüklerini yerine getiriyor olsa da eğer beklendiği gibi evladına karşı babacan bir şefkat

göstermiyorsa oğlu bu durumdan hiç memnun olmaz. Görev bilinci hayırseverlikle ve toplum severlikle ortaya çıkan tüm bu duyguları güçlendirmiyor aksine sınırlandırıyor. Ayrıca yapılması gerekeni üstlenmemizi sağlayacağına elimizden gelenin fazlasını yapmamızı da engelliyor. Babanın evladına olan düşkünlüğünün, dostun başkasına gösterdiği cömertliğin ve iyilik görenin de iyilik edene duyacağı minnetin sınırlarını kendi başlarına kontrol edebilmeleri güzel bir davranıştır.

5 Art niyetli ve toplum yararına olmayan tutkularda ise durum tam tersidir. Yüreğimizde taşıdığımız minnetle ve cömert hislerle insanları ödüllendirirken isteksizce davranmamalıyız ve yaptığımızın ne denli uygun bir tavır olduğu üzerine kafa yormadan insanları ödüllendirmeyi bilmeliyiz. Öte yandan birilerini cezalandırırken de isteksizce hareket etmeliyiz ve intikam almaktan vahşice bir zevk aldığımız için değil uygun olanı yaptığımızı bildiğimiz için birini cezalandırmalıyız. Kişinin yaşanan büyük zararlara uygunsuz bir tutku ile yaklaşmayıp durumun öfkeyle karşılanması gerektiğini düşündüğü için zarara hiddetlenmesi oldukça güzel bir davranıştır. Bu kişi, yargıç misali, belli bir kabahate karşılık alınması gereken intikamı belirleyen genel kuralı dikkate alır. Bu kuralı uyguladığında da cezaya çarptırılanın haline kendi halinden çok daha fazla üzülür. Ceza alan kişi de gazap içinde olmasına rağmen kuralın son derece nazik ve ılımlı bir tavırla uygulandığını görüp kendisine gösterilen merhameti hatırlar ve en samimi insanın da bütün içtenliği ile benimseyeceği şekilde bu kişi de kendisine sunulan teselliyi kabullenmiş olur.

6 Önceden de belirttiğim gibi bencil tutkularımız bazı açılardan toplumsal ilişkilere hizmet eden ya da bu ilişkilere zarar veren duygulanımlarımızın arasında şu an bahsedeceğim durumdaki gibi orta bir yerde konumlanırlar. Genel, küçük ve sıradan olaylarda özel çıkarımız için bir nesnenin peşinden koştuğumuzda davranışımız nesneye

duyduğumuz tutku ile değil onu düzenleyen genel kuralın çerçevesinde şekillenmelidir. Fakat daha mühim ve beklenmedik olaylarda eğer peşinden gideceğimiz nesne bizde önemli derecede bir tutku uyandırmıyorsa daha saf, daha sönük ve daha hantal hareket ederiz. Bir kuruş kazanmak için bir tüccarın telaş yapması ya da plan kurması komşularının gözüne çok edepsizce bir hareket gibi görünür. Tüccarın hali vakti yerinde olmasa bile içine düştüğü durumdan yola çıkarak küçük şeylerin hesabını yapmaması gerekir. Darda olduğundan tüccarın çok daha tutumlu ve çok daha gayretli davranması gerekiyor olabilir. Fakat tutumlu olacağım, gayretli davranacağım diye küçük karların ve kazançların peşinde olmamalı gidişatını gayretle genel kurala uygun olarak şekillendirmelidir. Üç kuruş fazla kazanacağım diye pintilik etmemeli, dükkanını on lira fazla kazanmak için işletmemelidir. Üç kuruş ya da on lira için yapacağı şeyleri her insanın hayatını etkileyen sabit bir ağırlığı olan genel kurallara bağlı olarak gerçekleştirmelidir. Böyle davranmak zavallı biri ile tutumluluk ve gayret peşinde olan gerçek insan arasındaki farkı ortaya koyar. Zavallı kişi küçük işlerin peşinde koşarken tutumlu olan başına gelen olayı toparlayabilmek için uğraşır.

7 Kendi çıkarımız için peşinde olduğumuz beklenmedik ve önemli nesnelerde ise durum tam tersidir. Bu tür nesnelerin peşinden kendi çıkarı için bir dereceye kadar heveslenerek koşmayan bir insanın kötü niyetli olduğu düşünülür. Bir vilayeti almak için karşı tarafı yenilgiye uğratıp da toprakları almaya uğraşmayan bir hükümdarı hor görürüz. Herhangi bir beyefendi kötülüğe başvurmadan ya da adaletsizlik etmeden bir toprağı ya da bir iş yerini elde etme şansı varsa ve bunu gerçekleştirmezse o insana saygı duymayız. Parlamento üyesi bir insan eğer seçilmek için uğraşmıyorsa dostları tarafından dışlanır ve çevresinin gözünde değersizleşir. Elde edebileceği iyi bir iş ya da beklenmedik bir fırsat yakalayan bir tüccar da eğer durumu değerlendirmek için kılını kıpırdatmazsa komşuları tara-

fından korkak bir insan olarak görülecektir. Canlı ve cesaret olmak atak bir insan ile miskin bir insan arasındaki farkı ortaya koyar. Kendi çıkarımıza hizmet eden, kaybettiğimizde ya da kazandığımızda mensup olduğumuz sınıfı etkileyecek olan bu büyük nesneler hırs dediğimiz tutkumuzun nesneleridirler. Hırs ise ihtiyatlılık ve adalet sınırları içinde tutulabiliyorsa işte o zaman tüm dünyanın takdir ettiği bir tutku halini alır hatta bu tutku giderek büyürse insanın aklını başından alabilir, ihtiyatlılık ve adalet gibi iki erdemin de sınırlarını aşarsa bu durum haksızlık olarak değil yalnızca aşırılık olarak değerlendirilir. Kahramanlar ve fatihler hatta Richlieu ve Retz Kardinali gibi projeleri gayet cüretkar ve aşırı olan devlet adamları insanlar tarafından takdir edilirler. Habislikle mi hırsla mı hareket ettikleri ise nesnelerin büyüklüğüne bağlı olarak değişir. Zavallı olan bir kuruş için hiddetlenirken hırslı bir insan bir krallığı fethetmeyi amaçlar.

8 II İkinci olarak davranışlarımızda genel kuralları ne kadar dikkate alacağımız ise davranışımız ile bu kurallar arasında oluşan netliğe ve doğruluğa ya da ayrıklığa ve yanlışlığa bağlıdır.

9 Neredeyse tüm erdemlerin genel kuralları ihtiyatlılık, yardımseverlik, minnet, dostluk adına yapılacak işlerin ne olacağını belirlerler ve bu kurallar çoğu açıdan yarım yamalak ve yanlıştırlar. Ayrıca pek çok istisna barındırırlar ve çoğu kez değişim de gerektirirler. O sebeple davranışımızı tümüyle bu kurallara uygun olarak ayarlamak pek mümkün olmaz. Evrensel tecrübelere dayalı olarak üretilen vecize değeri gören ihtiyatlılık öğretileri dikkate alınabilecek en iyi genel kurallardır belki de. Yalnız bu genel kurallara sıkı ve ciddi manada bağlılık göstermek saçma ve komik bir titizlik olurdu. Az evvel bahsettiğim erdemlerin içinde minnettarlık, kuralları en net belli olan ve en az istisna barındıran erdemdir. Elimizden geldiğince gördüğümüz iyiliğin karşılığı olarak bir şeylerin yapılmasının gerekiyor olması oldukça basit bir kuraldır ve bu konuda

herhangi bir istisna söz konusu değildir. Kaba taslak incelediğimizde bu kuralın son derece yarım yamalak ve yanlış olduğunu ve on bin tane istisna barındırdığını görürüz. Size iyiliği dokunan kişi hastalığınızda yanınızda olursa o hasta olduğunda siz de onun yanında olacak mısınız? Ya da farklı bir yolla da olsa yaptığı bu iyiliği ona ödeyebilir misiniz? Eğer yanında olacaksanız bu kişinin yanında ne kadar kalmanız gerekiyor? Peki size iyiliği dokunan kişi sizin yanınızda ne kadar kaldı ya da ne kadar kalmalıydı? Bir arkadaşınız dara düştüğünüzde size borç verince siz de aynı şekilde arkadaşınız dara düştüğünde ona borç mu vermelisiniz? Kaç para borç verebilirsiniz? Borcu ne zaman vermelisiniz? Şimdi mi, yarın mı yoksa gelecek ay mı vermelisiniz? Peki borcu ne kadar vadeyle vermelisiniz? Açıkça görülüyor ki bu işin söz konusu sorulara net cevapların verilmesini sağlayacak net bir kuralı yok. Size iyiliği dokunan kişi ile sizin karakteriniz, koşullarınız arasındaki farklılık nedeniyle çok cömert bir insan olmanıza rağmen dostunuza bir kuruş bile borç vermek istemeyebilirsiniz ya da size verdiği borç paranın on katını dostunuza borç verebilirsiniz fakat yine de nankörlükle ve gördüğünüz iyiliğin yüzde birini geri ödememekle suçlanabilirsiniz. Faydamıza olan erdemlerde bizden beklenenler arasında minnete ait yükümlülükler en kutsal olanlarıdır ve bu yükümlülükleri belirleyen genel kurallar daha evvel de belirttiğim gibi en doğru olanlarıdır. Bu kurallar dostluk, insanlık, misafirperverlik, cömertlik konularındaki eylemlerimizi belirlerler fakat yine de müphem ve şüphelidirler.

10 Bir erdem vardır ki ona ait genel kurallar sergilenmesi gereken davranışları büyük bir netlikle belirler. Bu erdem adalettir. Adaletin kuralları son derece doğrudur ve ne istisnalara ne de değişimlere yer vardır. Değişim varsa da onlar da yalnızca kurallar kadar doğru ve aynı ilkelerden yola çıkarak oluşan değişimlerdir. Eğer bir adama on lira borcum varsa anlaştığımız vakitte ya da borçlu olduğum kişi talep ettiği vakitte o on lirayı kendisine ödemem

gerekir. Ne yapmam gerektiği, ne kadar yapmam gerektiği, ne zaman ve nerede yapmam gerektiği, eylemimin tüm doğası ve koşulları önceden belirlenmiş, tam anlamıyla kararlaştırılmış ve netleşmiş olur. İhtiyatlılığın ve cömertliğin ortak kurallarına sıkı sıkıya bağlı olmak tuhaf kaçabilir ya da aşırı titizlenmek gibi görülebilir ancak adaletin kurallarına bağlılık göstermede aşırı titizlenmek diye bir şey söz konusu değildir. Aksine bu kurallara sıkı sıkıya bağlılık göstermek son derece saygın bir davranıştır. Adalet erdeminin gerekli kıldığı eylemler tam anlamıyla düzgün bir biçimde gerçekleştirilemez. Zira bu eylemleri gerçekleştirmedeki ana amaç bu eylemleri elzem kılan kurallara karşı hissedilen hürmet ve iman dolu bakıştır. Diğer erdemleri icra ederken davranışımız bir öğretiden ya da bir kuraldan yola çıkarak değil belli bir uygunluk fikri ile yönlendirilmeli, belli bir davranışın gidişatı ile ilgili hususi bir tatla şekillenmelidir. Zira bu noktada kuralın amacını ve temelini kuraldan daha fazla dikkate almalıyız. Fakat adalette durum çok daha farklıdır. Adaletin kurallarını ince eleyip sık dokuyan ve büyük bir azimle bu genel kurallara uyan biri en övgüye layık, en güvenilir kişidir. Adaletin kurallarının amacı komşumuza zarar vermekten bizi alıkoyar ve belli bir sebepten ötürü kuralı bozmamızın kimseye bir zarar getirmediğini ima etsek de bu kuralı çiğnemek ekseriyetle suçtur. Bir insan daha yüreğinde hilekar davranmaya başlarsa işte o zaman kötü biri olmaya başlamış olur. Çiğnenemez kaidelerin ona öğütlediği sağlam ve olumlu bağlılıktan uzaklaştığını anladığı an insan artık güvenilmez biri olmuştur ve bu şekilde yola çıkan birinin ne dereceye kadar vicdan azabı çekmesine neden olacak bir suç işleyeceğini ise kimse bilemez. Hırsız zenginden bir şeyler çaldığında kötü bir şey yaptığını düşünmez zira zenginin yokluk çekmediğini hatta kendisinden çalınan şeyin farkında bile olmayacağını düşünür. Zina yapan kişi de kötülük ettiğini düşünmez. Arkadaşının karısıyla birlikte olduğu zaman kocadan yaptığı şeyi saklayabildiği ve ai-

lenin huzurunu kaçırmadığı sürece kendisine göre aslında kötü bir şey yapmıyordur. Bu tür detaylara girersek bin bir çeşit örnek daha sayabiliriz.

11 Adaletin kurallarını dilbilgisi kurallarına benzetebiliriz. Diğer erdemlerin kurallarını da derinlikli ve güzel olanın elde edilmesi için ortaya konan eleştirilerin kuralları ile kıyaslayabiliriz. İlki nettir, doğrudur ve kaçınılmazdır. Diğeri ise yarım yamalaktır, belirsizdir, şüphelidir ve bize kusursuzluk hakkında amaçlamamız gereken kesin ve sabit olmayan genel bir fikir sunar. Bir insan dilbilgisi kurallarına uyarak hata yapmadan bir şeyler kaleme alabilir. O yüzden belki de aynı yöntemle adil davranmayı da öğrenebilir. Yazı yazarken incelikli ve derinlikli yazmayı bize sağlayacak kurallar yoktur fakat uyduğumuz takdirde bir yere kadar kusursuzluğa ulaşmamızı sağlayacak müphem fikirlerimizi düzeltmemizi ve kesinleştirmemizi sağlayacak kurallar olabilir. Kesin bir biçimde ihtiyatlı, cömert ya da uygun bir iyilikseverlikle davranmamızı sağlayacak kural bilgisini haiz olamayabiliriz. Fakat yine de çoğu açıdan belli erdemlerle ilgili kusurlu fikirlerimizi düzeltecek ve tayin edecek kurallar olabilir.

12 Onaylanmayı hak etmek için ciddi bir içtenlikle hareket ettiğimizde davranışımızın uygunluğu ile ilgili kurallarda hata yapabiliriz ve bizi yönlendiren ilke yanlış yönlendirmede bulunabilir. Böyle bir durumda insanların davranışımızı bütünüyle onaylamasını beklemek beyhude olur. İnsanlar bizi etkileyen o saçma yükümlülük hissini benimseyemeyebilirler ya da bu bilinçle gerçekleştirdiğimiz eylemleri anlayamayabilirler. Hatalı bir görev bilinci ile ya da hatalı bir vicdanla hareket ettiğinden kusur işlemeye sürüklenmiş olan birinin karakterinin ve davranışlarının yine de saygın bir tarafı vardır. Cömert ve insancıl olup da bu şekilde hataya sürüklenmiş biri nefretin ve öfkenin değil acıma hissinin yöneltildiği bir nesne olabilir ancak. Kimileri en mükemmel ilkelere uygun olarak davranıp da içten bir biçimde kusursuzluğu hedeflese de bizi

mutsuz olacağımız sanrılara iten insan doğasının zayıflığına hayıflanırlar. Dinle ilgili hatalı mefhumlar doğal olan hislerimizde bu şekilde sapmalara sürüklenmemizin neredeyse tek sebebidir. Görevle ilgili kurallar üzerinde bize en yüksek otoriteyi sağlayan ilke ise bu kurallarla ilgili fikirlerimizi çarpıtabilecek tek güçtür. Diğer tüm durumlarda sağduyumuz davranışımızı son derece uygun bir hale sokmaya yetmese de bizi bir dereceye kadar uygun olacak davranışa yönlendirmeye yeter. Şayet iyi bir şey yapmaya can atıyorsak davranışımız da tümüyle takdire şayan bir davranış olacaktır. Tanrının iradesine boyun eğmek görev bilincinin ilk kuralıdır ve tüm insanlık da bunda hemfikirdir. Fakat bu kuralın bize buyurduğu özel emirler birbirinden farklılık gösterir. Bu noktada ciddi derecede ortak bir hoşgörü ve müsamaha göstermek zorunludur. Toplumsal savunma suçların cezalandırılmasını talep etse de hangi motivasyondan yola çıkılırsa çıkılsın iyi bir insan imanla dolu bir görev bilincinde yanlış mefhumlardan yola çıkarak hareket etmiş olan bir suçluyu isteksizce cezalandıracaktır. Kişi diğerlerinde olduğu gibi bu suçluya karşı öfke duymaz daha çok pişmanlık hisseder hatta işlenen suçu cezalandırırken talihsizce göstermek zorunda kaldıkları sağlamlığı ve yüceliği takdir bile edebilir. Voltaire'in en mühim oyunlarından biri olan Muhammed'in trajedisinde[46] bu tür güdülerden yola çıkıldığı için işlenen suçlara karşı ne hissetmemiz gerektiği başarılı bir biçimde temsil edilmektedir. Söz konusu trajedide iki farklı cinsiyete mensup iki genç en masum ve en erdemli amaçlarla yola çıkıyorlar fakat tek bir zayıflıkları var, o da birbirlerine olan düşkünlükleri. Bu zayıflık gençleri gözümüzde daha değerli kılıyor. İki genç de kışkırtma sonucu yanlış imanın gücüyle korkunç bir cinayet işliyorlar ve insan doğasının ilkelerini afallatıyorlar. Her ne kadar inandıkları dinin ye-

[46] Voltaire daha sonra *Mahomet* (1742) oyununun adını *Le Fanatisme ou Mahomet* (1743) olarak değiştirmiştir.

minli düşmanı da olsa saygın yaşlı bir adam bu iki gence hassas bir duygusallıkla yaklaşıyor. Gerçekte gençlerin babası olan bu yaşlı adama gençler hürmet ediyor ve onu seviyorlar fakat Tanrı gençlerden bu adamı kendine kurban olarak sunmalarını istiyor ve adamı öldürmelerini emrediyor. Gençler ise tam cinayeti işlemek üzerelerken bir yandan dinin gerektirdiği yükümlülüğün ağırlığı altında, diğer yandan yaşına hürmet ettikleri, minnet ve saygı duydukları erdemli bir insanı öldürmek üzere olmanın, insanlığa duydukları sevginin acısı altında eziliyorlar. Bu oyun sahnelendiğinde tiyatroda sahnelenmiş en ilginç ve en bilgilendirici perspektifi sunuyor size. Görev bilinci insan doğasının yumuşak zayıflıklarına üstün geliyor. Gençler emredileni yapıyorlar ve çok geçmeden yaptıkları hatayı fark ediyorlar, bir hileye kandıklarını anlıyorlar ve dehşete, öfkeye kapılıyorlar, vicdan azabı çekiyorlar. Zavallı Seid ve Palmira için biz de aynı şeyleri hissediyoruz. İnsanların sahip olduğu en kötü tutkuların üstünü örten sahte bir tavırla değil de gerçekten inandığı din yüzünden yanlış bir biçimde yönlendirildiğini bildiğimiz insanlara karşı böyle hissetmeliyiz.

13 İnsan bazen yanlış bir görev bilinci ile hareket edecekken doğa üstün gelip insanın tam tersi şekilde hareket etmesini ve doğru olanı yapmasını sağlayabilir. İnsan o anda gerekenin ne olduğunu düşünemeyecek kadar zayıf olsa da üstün gelmesi gereken güdünün galip geldiğini görmek bizi memnun eder. Eğer insanın davranışı ilkeden değil de belli bir zayıflıktan kaynaklanıyorsa yaptığı şeyi tümden onaylamamak gibi bir durum söz konusu olamaz. Bağnaz bir Romalı Katolik olan Aziz Bartalmay katliamda tutkularına o kadar yenilmiştir ki birkaç zavallı Protestanın hepsini yok etmesinin görevi olduğuna inanırken bu insanları kurtarmıştır. Söz konusu kişinin yaptığı bu şey bütünüyle kendi kendini onaylayacak bir davranışı sergileme cömertliği gösterdiğinde hak etmiş olacağı alkışı almasını sağlamayacaktır. Bu kişinin insaniyetli bir yapıya

sahip olması hoşumuza gidebilir fakat yine de yaptığı şey kusursuz bir erdemliliğin sağladığı takdirle tutarlılık sağlamadığından ona acıyabiliriz. Diğer bütün tutkular için de aynı durum geçerlidir. İnsanı belli bir işe yönlendiren hatalı bir görev bilinciyle kişinin tutkusunu tam anlamıyla uygulamaya koyamaması bizi rahatsız etmez. İmanlı bir Quaker yanağına bir tokat yediği zaman diğer yanağını dönerken kurtarıcımız İsa'nın öğretisinin belirttiği şeyi yani önce kendisini aşağılayan zorbayı disipline etmeyi unutursa yaptığı şeyi onaylamayız. Bu kişiyi sevmek yerine ona güleriz ve halini anlamayız. Uygun olan ne ise onu yapmaya çalışan bir insana karşı duyduğumuz saygıyı ve itibarı bu kişiye duymayız. Kendimizde onaylayamadığımız davranışlarımızı bütünüyle erdemli bir davranış olarak görmememiz mümkün değildir.

IV. KISIM
Onaylama Duygusunun İşe Yararlığının Etkisi Üzerine

Konu I: İşe Yararlılığın Sanatın Tüm Ürünlerinin Görüntüsüne Yansıttığı Güzellikle Bu Güzelliğin Geniş Etkisi Üzerine

1 Güzelliğin ana kaynağını oluşturan ilkelerden biri de işe yararlıktır ve bu durum işe yararlığın güzelliğin doğasını oluşturduğuna dikkat eden herkesin malumudur. Bir evin güzelliğinin yanı sıra kullanışlılığı da kişinin hoşuna gider ve aksi bir durum olursa evin kullanışsızlığı ile birlikte pencerelerin farklı şekilde olması ya da kapının binanın tam ortasına yerleştirilmemiş olması kişinin hoşuna gitmez. Bir sistemin ya da bir makinenin amaçlanan şeye uygun olarak işlemesi bütüne belli bir uygunluk ve güzellik katar ayrıca herkesin dikkat ettiği aşikar olan bir şeyi de olumlu bir fikre ve olumlu bir gözleme dönüştürür.

2 Derin düşüncelere dalan, incelikli bir söylem kullanan, anlaması güç olan konuları yegane ve tatlı yeteneğiyle son derece mükemmel bir açıklıkla ve canlı bir belagat ile dile getiren zeki ve bilgili bir filozof işe yararlığın neden hoşa gittiği konusunu ele almıştır.[1] Bu filozofa göre bir nesnenin işe yararlığı, nesnenin sahip olması gereken hoşluğu ya da elverişliliği taşıdığına işaret ettiği için ustasına zevk verir. Usta nesnesine ne zaman baksa yine aynı zevki alacaktır. Nesne ustaya sonsuz bir tatmin ve mutluluk kaynağı olacaktır. Duruma seyirci olan biri de ustanın hislerine karşı sempati duyacak ve nesneye aynı hoşnutlukla yaklaşacaktır. Büyük kimselerin saraylarını ziyaret ettiğimizde bu sarayların efendisi biz olsaydık biz de aynı zevki yaşardık diye düşünürüz. Sanatsal olan ve maharetli eller-

[1] David Hume, *Deneme*, II.ii.5 ve *İnceleme*, V.ii.

den çıkan bir konutta yaşamak bizi de cezbederdi. Güzel olmayan bir evde yaşayan bir kimse ile o evi gören biri ise az evvel söylediklerimin tam tersi olan hislere kapılırlardı.

3 Bu uyum, bir sanat ürününün hoşa giden bu tertibi ürün üretilirken hedeflenen amaçtan çok daha fazla değerlidir. Belli bir uygunluğa ya da zevke ulaşmak için belirlenen yol ulaşıldıktan sonra sahip olacağı fazilet dolayısıyla ortaya çıkacak olan uygunluktan ya da zevkten çoğunlukla daha önemli olduğu fikri sanırım şimdiye dek kimsenin dikkatini çekmedi. Durumun çoğunlukla bu belirttiğim şeye uygun düştüğünü kanıtlayan insan yaşamına ait en önemli olaydan en değersizine dek en az bin tane örnek sayabiliriz.

4 Bir insan odasına geldiğinde bütün sandalyeleri ortada toplanmış bulursa hizmetkarına sinirlenecektir ve sandalyeleri düzensiz haliyle bırakmaktansa her birini arkaları duvara dönük bir biçimde doğru yerlere yerleştirme zahmetine girecektir. Sandalyeleri uygun haliyle yerleştirdikten sonra odanın ortası açılacak ve ferahlayacaktır. Kişi her şeyi öylece bırakacağına bu uyumluluğu yakalamak için müthiş bir zahmete girecektir. Sandalyeler o haldeyken içlerinden birine oturmak bu kişi için hiç de kolay değildir ve hepsini yerli yerine koyduktan sonra sandalyeye oturduğunda rahat edecektir. Bu insanın istediği şey sandalyelerin yerli yerindeyken uyumu değil her bir sandalyenin gerektiği şekilde yerleştirilmesinden sonra işin neticesinde ortaya çıkan asıl uyumun gerekliliğidir. Söz konusu düzene teşvik eden uygunluk tüm sandalyelere belli bir uyum ve güzellik katar.

5 Gün içinde iki dakika geri kalan bir saat, saate önem veren birinin canını sıkar. Bu kişi saati birkaç kuruşa sattıktan sonra elli lira verip kendisine günlerce dakika şaşmayacak başka bir saat alabilir. Saatin amacı bize saatin kaç olduğunu bildirmek, randevularımıza geç kalmamızı sağlamak, geç kalıp da mahcup olmamızı engellemektir. Saat konusunda hassas olan biri başkalarından çok daha

dakik ya da gün içinde saatin tam olarak kaç olduğunu bilmek konusunda başkalarından çok daha titiz davranan biri olarak görülmez. İnsanın burada istediği şey dosdoğru bilgiyi haiz olmak değil aslında makinenin doğru çalıştığından emin olmaktır.

6 Değersiz şeylere, ıvıra zıvıra faydası dokunur diye para yatırıp da kendini sefil eden kim bilir kaç kişi vardır? Bu tür gereksiz şeylere aşk duyanları memnun eden şey bu eşyaların işe yarar olması değildir. Bu insanlar daha çok malın üretildiği amaca uygun olup olmadığına bakarlar ve hepsinin cepleri ıvır zıvırla doludur. Kıyafetlerine yeni cepler diktirirler ki daha fazla ıvır zıvırı yanlarında taşıyabilsinler. Kıymetsiz eşyaları hep ceplerine doldururlar. Öyle ki bu eşyaların miktarı bazen bir kutuyu doldurmaya bile yetebilir. İncik boncukların bazısı işe yaramaz şeylerdir fakat çoğunlukla bu tip insanlar gereksiz eşyalara gözü gibi bakarlar ve bu eşyalar o kadar kıymetsiz şeylerdir ki taşıma zahmetine girmeye bile değmez.

7 Değersiz şeyleri taşımak amacıyla dikkate almış olduğumuz ilke yalnızca eşyalar için geçerli değildir. Hem özel hem de kamusal yaşantımızda en ciddi ve en önemli şeylerin peşinden koşarken de yine bu ilkeden yola çıkarız.

8 Fakir bir adamın oğlu Tanrının gazabına uğramıştır ve etrafına bakınca zenginlerin yaşantısına özenir. Babasının kulübesi oğlana yaşamak için dar gelir. Kendini saraylara layık biri olarak görür. Yayan yürümekten erinir, at sırtında ilerlemekten yorulur. Kendinden üstün olan insanların arabalara bindiğini görüp kendisinin de araba ile seyahat edebileceğini düşünür. Doğası gereği tembel olduğuna kanaat getirir ve kendi işini kendi görmeye çalışmak istemez ve bir sürü hizmetkarı olsa hepsinin kendisini bu zahmetten kurtaracağına inanır. Hayal ettiği bu şeylerin hepsine kavuşmuş olsa her şeyden pek bir memnun olacağını, huzura ereceğini düşünür ve hali vakti yerinde olunca hissedeceği mutluluğu ve dinginliği hayal edip kendi kendini avutur. Refahın uzak hayali ile büyülenir.

Üst sınıfa mensup insanların yaşadığı hayatı elde etmeye, zenginliğin ve gücün peşinde koşmaya çalışır. Bu hayatı yakalamak için ilk yıl hatta ilk ay içinde bedenini ve zihnini öyle yorar ki böyle bir işe bulaşmasa ömrü boyunca hissedeceği tüm yorgunluk şu anki çektiğinin yanında hiç kalır. Emek gerektiren kimi işlerde ustalığını göstermeye uğraşır. Tükenmez bir çalışkanlıkla gece gündüz uğraşıp yarışa girdiği insanlardan daha üstün olmaya çabalar. Sonra da edindiği becerileri insanların beğenisine sunar ve aynı titizlikle her iş fırsatını değerlendirmeye gayret eder. Amacı uğruna bütün insanlara dalkavukluk eder ve nefret ettiği insanlara hizmet edip hor gördüklerine yaltaklanır. Hiçbir zaman elde edemeyeceği yapay ve narin rahatlığa ulaşmak için hayatı boyunca çabalar ve sahip olduğu huzuru da bile bile kaçırır. Yaşlandığında huzura erebilirse bu huzur için ömrünü heba ettiğini, rahat ve halinden memnun bir hayat sürmenin çok daha kıymetli olduğunu görür. Yaşamının son demlerinde bedeni çalışmaktan ve hastalıktan bitap düşmüş olur ve zihni de düşmanlarının yaptıkları adaletsizliklerin ya da dostlarının vefasızlığının ve hainliklerinin hatıralarıyla dolar taşar. En sonunda zenginliğin ve gücün önemsiz ve değersiz şeyler olduğunu görür. Bedenini de zihnini de bir türlü rahatlatamaz ve ıvır zıvır seven insanların yanlarında taşıdıkları şeyler gibi bu adamın da zihninde taşıdığı şeyler kendine yük olmak dışında başka bir işe yaramaz. Ivır zıvır sevenle zenginlik peşinde koşanın arasındaki tek fark birinin taşıdıklarının görünür şeylerden oluşmasıdır. Büyük insanların sahip oldukları saraylar, bahçeler, eşyalar ve eşraf gayet işe yarar şeylerdir ve bunlar herkesin hoşuna gider. Bu tür şeylere sahip olan kimselerin sahip olduğu şeylerin her birinin ne işe yaradığını anlatmasına gerek yoktur. Kendimiz neye yaradıklarını anlayabilir ve hemen sempati duyup bu zenginliklere sahip olanların yaşadığı tatmini biz de hissedebiliriz. Fakat bir kürdanın, kulak çöpünün ve tırnak makasının ya da buna benzer ıvır zıvır şeylerin neye yaradığını

merak etmeyiz. Bu eşyalar da çok işe yarıyor olabilirler fakat çarpıcı olmadıklarından onlara sahip olanların yaşadığı tatmini yaşamaya çalışmayız. Zenginliğin ve büyüklüğün sunduğu harikuladelikte olduğu gibi bu eşyalar insanın kibirli biri olmasına neden olmazlar ve belki de tek avantajları budur. İnsana has olan başkalarından farklı olma durumuna duyulan sevgiyi zenginlik ve büyüklük beslemektedir. Tek başına ıssız bir adada yaşayan bir insanın saraydan çok ıvır zıvır kutusunda saklanan eşyalar işine yarayacağından bu eşyalar onu daha memnun ve mutlu edebilirdi. Fakat bu kişi toplum içinde yaşasaydı kıyas yapmamız söz konusu olmazdı zira hem bu durumda hem de benzer durumlarda seyirci olanın duygularına olayı yaşayanın duygularından daha çok değer veririz ve içinde bulunduğu durumun kişinin kendi gözüne nasıl göründüğünden çok başkalarının gözüne nasıl göründüğü bizim için daha mühimdir. Zengin ve güçlü olan kimseler onları seyredenlerin gözüne güzel görünürler. Bu insanlar yalnızca çok rahat ve mutlu yaşadıkları için göze güzel görünmezler, bu rahatlığı ve mutluluğu sağlayacak sayısız yapay ve incelikli şeylere de sahiptirler. Zengini ve güçlüyü gören biri bu insanların başkalarından daha mutlu olduğunu düşünmez, yalnızca bu insanların mutlu olmak için daha çok imkanı olduğunu düşünür. Sahip oldukları imkanların da büyük bir zekayla ve hünerle mutluluk vermek için üretildiklerini görüp bu duruma hayran olur. Zengin insan hastalığın pençesine düştüğünde ya da yaşlanıp yorulduğunda zenginliğin verdiği o sıra dışı olma halinin beyhude kibri bir anda yok oluverir. Hasta veya yaşlı olan bir insan için artık varlıklı olmanın önceki gibi bir şeylerin peşinde koşup yorulmanın bir anlamı yoktur. Gençliğin verdiği rahatlığın, tembelliğin ve uçup giden zevklerin tadına varamayıp şu an hiçbir faydasını görmediği şeyler uğruna o yılları heba ettiğine içten içe lanet eder ve boş yere hayıflanır. Karaciğeri hasta olmuş ya da bakıma muhtaç kalmış biri mutluluğu için eksik olan şey-

lerle zenginliği karşılaştırınca zenginliğin onun için hiçbir anlamı kalmaz artık. O kocaman ve emekle elde edilmiş güç ve zenginlik beden sağlığına faydası dokunmayan makinelere dönüşür. Öyle ki güç ve zenginlik dikkatle yönetilebildiği zaman insana güzel ve narin kaynaklar sağlarlar ve ne kadar ihtimam gösterirseniz gösterin güç de zenginlik de her an un ufak olabilecek ve insanı bulunduğu konumdan bir anda alaşağı edebilecek şeylerdir. Güç ve zenginlik tüm yaşantınız boyunca ince ince dokunarak elde edilen koca bir kumaş gibidir ve ikisine de sahip olan biri her an tehlike altındadır zira ufak tefek şeylerden insanı korumasına korurlar ama bir alabora olduğunda tutunacak bir dal olamazlar. Yaz yağmurunda açtığınız şemsiye gibidirler. Kar fırtınası geldiğinde hiçbir işe yaramazlar ve insanı gerginliğe, korkuya, acıya olduğu kadar hastalığa, tehlikeye ve ölüme de sürüklerler.

9 İnsan hastaysa, moralsizse böyle bir duruma titiz bir akılla yaklaşıp hayatında hep arzuladığı bu büyük nesneleri hor görecektir. Öte yandan sıhhati ve keyfi yerindeyse bu büyük nesnelerin hepsi kişinin gözüne pek hoş gelir. Düş gücümüz acı çekerken ve üzgünken daralıp küçülür fakat rahatken ve müreffehken genişleyip etrafımızdaki her şeyi sarar. İyi olduğumuz zaman saraylarda yaşayanların hayatı ve zenginliği bizi büyüler ve her şeyin bu büyük insanların rahatına hizmet ettiğini, hiçbir şeylerinin eksik kalmaması, her isteklerinin yerine getirilmesi ve en değersiz isteklerinin bile hemen halledilmesi için tasarlandığını görüp zenginlerin sahip oldukları her şeye hayran kalırız. Eğer tasarlandıkları güzellikten ayrı olarak düşünürsek bu büyük insanların sahip oldukları şeylerin sağladığı tatmin bize adi ve bayağı gelir. Fakat duruma bu denli soyut ve akıllıca bir açıyla nadir yaklaşırız. Sistemin hareketini makinenin ya da ekonominin ürettiğini düzenli, tertipli ve ahenkli bir biçimde hayal ederiz. Zenginliğin ve büyüklüğün verdiği hazları karmaşık bir yapıda incelediğimizde hepsi gözümüze büyük, güzel ve soylu görünür.

Büyüklüğü ve zenginliği elde etmek için zahmet ve dert çekmek gerektiğini, hepsine katlanmaya değer olduğunu düşünürüz.

10 Doğa iyi ki de üzerimize bazı şeyleri bir şekilde empoze etmektedir. Bu yanılsama sayesinde insanlık durmadan çalışmaya devam etmektedir. Bu yanılsama sayesinde insanlar toprağı işlerler, evler inşa ederler, şehirler, devletler kurarlar. İnsan yaşantısını soylulaştıran ve güzelleştiren bilim alanında icatlar yapar, sanatta ise ileriye gider. İnsan sanat ve bilim sayesinde dünyanın balta girmemiş ormanlarını güzel ve bereketli topraklara dönüştürmüş, yol iz bilinmeyen okyanus çöllerinden ise yeni yaşam kaynakları elde etmiştir ve dünya üzerinde yaşayan ulusların birbiri ile bağlantısını sağlayacak yollar inşa etmiştir. İnsanların verdiği emek sayesinde dünyanın bereketi iki katına çıkmıştır ve bu bereket çok daha kalabalık bir nüfusu besleyebilecek bir kapasiteye ulaşmıştır. Gururlu ve katı bir toprak sahibinin uzayıp giden topraklarına bakıp da kardeşleri olan diğer insanların eksiklerine kafa yormadan bu toprağın üzerinde yetişen mahsulle kendi karnını doyuracağını hayal etmesi boşa değildir. Amiyane bir tabir olsa da çok yerinde bir söz vardır; insanın karnı değil gözü açtır. Bu söz bu tür durumlarda daha manalı hale gelmektedir. İnsanın arzularının yanında midesinin kapasitesi küçücük kalır ve zengin karnını fakir bir köylüden daha fazla dolduramaz. İnsan doyduktan sonra kalan ne varsa hepsini karnını bu miktarla doyurmasını sağlayanlarla, içinde yemeğini yediği sarayları inşa edenlerle, büyüklerin iktisadının işlemesine katkı sağlayan ufak tefek işleri yürütenlerle, insaniyetliğinden ve adaletinden belki de boş yere medet uman ve yaşamın temel ihtiyaçlarının bile lüksünü yaşayıp da bu konuda kapris yapanlarla paylaşmak zorundadır. Toprağın gücü üzerinde yaşayanları beslemeye her zaman yeter. Zengin olanlar yalnızca mahsulün en iyisini ve en güzelini alırlar. Zenginin tükettiği fakirinkinden yalnızca bir gıdım fazladır fakat zengin bencil ve açgözlü

olduğundan rahatı adına emrinde çalışan binlerce insanın emeğini kendi beyhude ve tükenmez arzularını tatmin etmek için kullanır ve üretilen her şeyi fakirlerle kendisi arasında taksim eder. Dünya, üzerinde yaşayanlar arasında nasıl bölüşülecekse zengin de görünmez bir el sayesinde ve bilmeden her bir şeyi insanlar arasında aynı şekilde bölüştürür ve bunu yaparken toplumun ilerlemesini, türler çoğalırken hepsinin karnının doymasını sağlamayı amaçlamaz aslında. Tanrı birkaç yüce efendi arasında dünyayı bölüştürdüğünde bu efendiler dışında kalanları da unutmamıştır. Bu insanlar da dünyanın nimetlerinden faydalanma şansını elde etmişlerdir. Hayatta yaşanacak olan mutluluklara da bu mutluluklara yakın olan kimselerle aynı uzaklıktadırlar. Beden rahat olduğunda ve zihin huzurlu olduğunda hayatta farklı sınıflara dahil olan insanların tümü eşit seviyeye ulaşırlar. Yolun kenarında güneşin alnında bekleyen bir dilenci bile kralların uğruna savaş verdiği emniyete sahiptir aslında.

11 Aynı ilke, sisteme duyulan aynı sevgi, düzenin, sanatın ve tertibin güzelliğine olan aynı bakış toplumsal refahı arttıracak kurumların iyiliği için çalışır. Toplumun emniyeti için çalışan bir vatansever güvenlik içinde olan insanların yaşayacağı mutluluğa duyduğu sempatiden ötürü toplumun emniyeti için çabalamaz. Bir yurtsever ana yolların düzenlenmesini isterken nakliyat işi yapanların ve arabacıların çektiği sıkıntılara karşı hissettiği duygudaşlıktan yola çıkarak böyle bir şeyi talep etmez. Parlamento keten ve yün ürünlerin üretiminin artması için teşvik edici kar payı ile belli ayarlamaları düzenlediğinde bunu ucuz ya da iyi kumaş kullanması gereken insanlara, üreticilere ve tüccarlara duyduğu saf bir sempatiden yola çıkarak yapmaz. Mükemmel derecede emniyetli bir ortam sağlamak, ticaretin ve üretimin genişlemesine önayak olmak değerli ve mühim şeylerdir. Bu iki konuda ilerleme kaydedildiğini görmek bizi memnun eder ve ilerlemeyi sağlayacak olan her şey ilgimizi çeker. Hem emniyet hem de ti-

cari gelişim bir yönetimin kurduğu büyük sistemin birer parçasıdırlar ve ikisi de siyaset makinesinin dişlilerinin ahenkle ve uyumla hareket etmesini sağlarlar. Bu kadar güzel ve büyük bir sistemin kusursuzluğu bize keyif verir. Sistemin hareketini bozacak ya da engelleyecek en küçük bir sorunu ortadan kaldırana dek içimiz rahat etmez. Yönetimin tüm kurumları yönetime bağlı olarak yaşayan insanların mutluluğuna ne kadar hizmet ediyorsa o kadar önemlidirler. Zira bu kurumların tek işe yarar tarafı ve tek amacı budur. Sistemin ruhuyla, sanata ve tertibe duyulan sevgi dolayısıyla kimi zaman araçlara sonuçlardan daha çok değer veririz. Diğer insanların mutluluğunu sağlarken onların neler çektiğini ya da nelerden keyif aldıklarını hissettiğimizden ya da duyumsadığımızdan değil güzel ve tıkır tıkır işleyen bir sistem kurmak ve onu geliştirmek istediğimizden böyle bir çabaya gireriz. Yurtsever insanların arasında insanlığın hislerine karşı duyarlılık göstermeyenleri de oldu. İnsancıl olan kişiler arasında yurtseverlikten uzak olanları da vardı. Herkesin etrafında bu iki tip insana benzeyen insanlar vardır. İnsancıl olmasa da vatansever olan ünlü parlamenter Muscovy[2] vardır misal. Büyük Britanya kralı I. James[3] canlı ve iyi huylu bir insandı fakat ülkesinin şanını arttırmak ya da çıkarlarını korumak için yüreğinde en ufak bir hırs bile barındırmıyordu. Zenginin ve güçlünün ne kadar mutlu olduğunu tarif ederek bu insanların güneşten kavrulmadıklarını ya da yağmurda ıslanmadıklarını, hiç aç kalmadıklarını, soğuktan donmadıklarını, hiç yorulmadıklarını ve hiçbir şeylerinin eksik kalmadığını anlatarak içinde zerre ihtiras hissetmeyen birini bir şeylere teşvik edebilir misiniz? İstediğiniz kadar detaylı anlatın tutkusuz birini asla bu şekilde etkileyemezsiniz. Eğer bu kişiyi canlandırmayı başarmak istiyorsanız ona

[2] I. Petro (Büyük Petro, 1672-1725). Rusya'nın ilk çarı. 18. yüzyılda Muscovy diye bilinirdi.

[3] İskoçya kralıyken (1567) VI. James olan kral (1566-1625), İngiltere tahtına geçtikten sonra I. James adını almıştır (1603).

zenginlerin saraylarının ne kadar güzel ve düzenli dairelerden oluştuğunu, sahip oldukları eşyaların inceliğini, bu insanların emrinde çalışanların sayısını, düzenini ve hallettikleri farklı farklı işleri anlatmanız gerekir. Tutkusuz birini etkileyebilecek tek şey bu detaylardır. Bu detaylar insanı güneşten, yağmurdan, açlıktan, soğuktan, muhtaçlıktan, yorgunluktan korur. Aynı şekilde ülkesinin menfaatlerine hiç önem vermeyen birinin yüreğine toplum yararı için erdemli olabilmeyi de ekebilirseniz eğer bu kişiye iyi yönetilen bir devletin yurttaşlarının daha iyi evlerde yaşayacağını, daha iyi giyineceklerini, daha iyi besleneceklerini ve çok büyük avantajlara ulaşacaklarını anlatmanıza gerek bile kalmaz. Bu tür detaylar insanların üzerinde genelde büyük bir etki bırakmazlar. Ancak karşınızdaki kişiye bu avantajların beraberinde getireceği toplumsal emniyeti, pek çok parçanın birbirine nasıl bağlandığını ve birbirlerine nasıl mecbur olduklarını, birbirlerine karşılıklı olarak boyun eğmek ve toplumun saadeti için genel olarak birbirlerine hizmet etmek zorunda olduklarını anlatırsanız ve bu sistemin karşınızdaki kişinin kendi ülkesine de getirilebileceğini, sistemin şu anda neden işlemediğini, işleyişi engelleyen şeylerin nasıl ortadan kaldırılabileceğini, yönetimin makinevari yapısındaki çarklarının birbirini alt etmeye çalışmadan, birbirinin hareketini bozmadan nasıl ahenk ve uyum içinde çalışacağını tarif ederseniz işte o zaman karşınızdaki tutkusuz kimseyi kazanabilirsiniz. Bu anlatılanlar insanların çoğunun bir dereceye kadar da olsa içlerindeki vatanseverlik duygularını kabartacaktır. En azından bir anlığına da olsa insan sistemin işleyişini etkileyen engelleri ortadan kaldırmayı arzulayacak ve bu denli güzel ve düzgün işleyen bir makinenin çalışmasını isteyecektir. Toplum ruhunu kamçılamak için siyasi konuları tartışmak, kamusal yönetimin çeşitli sistemlerini, avantajlarını, dezavantajlarını, ülkenin kurumlarını, durumunu, yabancı ülkelerle olan ilişkilerini, ticaretini, savunmasını, yaşadığı olumsuzlukları, karşılaşabileceği tehlikeleri ve bu tehlike-

lerin nasıl ortadan kaldırılacağını ya da onlara karşı nasıl bir savunma geliştirileceğini anlatmak yapılabilecek en iyi şeydir. Bu saydıklarım arasında en zayıf ve en önemsiz şeyler bile işe yarayan detaylardır. Tüm o detaylar hiç olmazsa insanların içinde yaşadıkları topluma karşı tutkuyla yaklaşmalarını sağlar ve insanları toplumun saadetini sağlayacak araçlar bulmaya teşvik ederler.

Konu II: İşe Yarar Görünmenin İnsanların Karakterlerine ve Eylemlerine Sağladığı Güzellik ile Bu Güzelliğin Algılanmasının Onaylamanın Özgün İlkelerinden Biri Olarak Kabul Edilmesi

1 İnsanların karakterleri, sanatın tertibi ya da kamusal yönetimin kurumları hem bireyin hem de toplumun mutluluğunu ya teşvik eder ya da mahveder. İhtiyatlı, adil, çalışkan, azimli ve sağlam karakterde olan biri hem kendisinin hem de etrafındakilerin refaha ve tatmine ulaşmasını sağlar. Aceleci, küstah, tembel, mızmız ve şehvet düşkünü bir karaktere sahip bir insan ise hem kendisinin hem de etrafındaki talihsizlerin mahvolmasına neden olur. İlk bahsettiğim akıl en olumlu amaç için üretilmiş olan mükemmel bir makinenin tüm güzelliğine sahipken ikinci tür akıl ise en tuhaf ve en beceriksiz bir biçimde tertip edilmiş bir çarpıklığı içermektedir. Yönetimlerin hangi kurumu bilgeliğin ve erdemin genel hakimiyeti kadar insanlığın mutluluğunu da arttırmayı hedeflemektedir ki? Tüm yönetimler bilgeliğin ve erdemin çarpıklıklarına sunulabilecek en kusurlu çarelerdir. Kamusal yönetimin işe yarar oluşundaki güzelliğin en mühim kısmı bilgeliğe ve erdemliliğe aittir. Kamusal politikada insanların kabahatleri kadar yıkan ve mahveden başka bir şey daha var mı? Kötü bir yönetimin ölümcül etkileri bir hiçten türerken böyle bir yönetim insanın kötülüğü neticesinde oluşan zararlardan kimseyi koruyamaz.

2 Karakterlerin işe yararlığından doğan güzellikle sıkıntılı oluşlarından doğan çarpıklık insanların eylemlerine ve davranışlarına soyut ve akılcı bir biçimde yaklaşan kişileri oldukça şaşırtır. Bir filozof insaniyetin neden onaylandığı-

nı, acımasızlığın ise neden ayıplandığını incelemeye çalıştığında bir davranışın insaniyetli mi yoksa acımasızca bir davranış mı olduğunu net bir biçimde saptamasını sağlayacak açık ve belirgin bir fikre ulaşamaz. Yalnızca insaniyet ve kabalık kelimelerinin özelliklerini taşıyan müphem ve değişken bir mefhuma ulaşabilir. Eylemlerin fazilet mi yoksa kabahat mi olduğu, uygun mu yoksa uygunsuz mu olduğu yalnızca belli başlı örneklerde açıktır ve ayırt edilebilirdir. Ancak hususi örnekler verirsek duygularımızın olayın asıl kişisinin duygularıyla uyum içinde olduğunu ya da onun duygularına ters düştüğünü veyahut bir durumda karşımızdakine karşı toplumsal bir şükran hissederken bir diğerinde ise sempati yoluyla ona öfkelendiğimizi görebiliriz. Erdemi ve kabahati soyut olarak genel itibarıyla ele aldığımızda çeşitli duyguların ortaya çıkmasını sağlayan özelliklerinin büyük oranda ortadan kaybolduğunu görürüz ve duygular muğlaklaşır ve belirsizleşir. Öte yandan erdemin mutluluk veren etkileri ile kabahatin ölümcül olabilen neticeleri gözümüzün önünde canlanır ve diğer özelliklerden ayrışıp tek başlarına dikilirler.

3 İşe yararlığın neden hoşumuza gittiğini ilk açıklayan akıllı ve kendisiyle hemfikir olabileceğimiz düşünürümüz bahsettiğim bakış açısından son derece etkilenmiş ve işe yarar görünmenin belli bir güzellik yarattığına ve erdemi onaylamamızın sebebinin de bu güzellik olduğuna karar vermiştir. Aklın hiçbir özelliğinin erdem olarak adlandırılmadığını onun yerine işe yarar ya da makul olarak ifade edildiğini dile getirmiştir.[4] Aklın ayrıca hiçbir özelliğinin kabahat olarak değerlendirilmediğini yalnızca işe yaramaz ya da makul olmayan olarak değerlendirildiğini belirtmiştir. Doğa onaylama ya da onaylamama hissimizi bireyin ve toplumun yararına uygun olup olmama durumunu dikkate alarak düzenlemiştir. Detaylı bir biçimde incelenirse bu durumun evrensel olduğu anlaşılacaktır. İşe yarar olmanın

[4] Hume, *Deneme*, III.iii.1; *İnceleme*, IX.i. Ayrıca bkz. VIII.ii.3.2 ve VII.iii.3.17

ya da zarar vermenin onaylama ya da onaylamama konusunda ilk ve ana ilkemiz olmadığını ben de kabul ediyorum. Bu konudaki duygularımız ise işe yarar olana ya da zararı dokunana karşı sahip olduğumuz güzellik ya da çirkinlik algılarımıza bağlı olarak canlanıp coşuyorlar şüphesiz. Fakat bu duyguların özde ve temelde söz konusu algıdan daha farklı olduklarını söyleyebilirim.

4 Öncelikle erdemi onaylarken hissettiğimiz duygu kullanışlı ve düzgün inşa edilmiş bir binayı ya da çekmeceli bir dolap yaptırdığımız birinin çıkardığı işi onaylarken hissettiğimiz duygu gibi bir şey değildir.

5 İkinci olarak da üzerine kafa yorulursa görülecektir ki zihnin herhangi bir halinin işe yararlığı ilk etapta onaylanmaz. Onay esnasındaki uygunluk hissi ile işe yararlık algısı birbirinden farklıdır. Bu farkı erdemli deyip onayladığımız ve sisteme göre temelde önce kendi işimize sonra da başkalarının işine yarayan nitelikler şeklinde iki grupta değerlendirilebileceğimiz niteliklerde gözlemleyebiliriz.

6 İşimize yarayan niteliklerden ilki eylemlerimizin uzak sonuçlarını hesap edebilmemizi ve bu sonuçlar neticesinde ortaya çıkacak olan avantajları ve zararları anlamamızı sağlayan üstün mantık ve kavrayıştır. İkincisi de ileride elde edeceğimiz daha büyük bir hazza ulaşmak ya da daha büyük bir acıdan sakınabilmek için bugünkü hazza karşı koymamızı ya da bugünkü acıya direnmemizi sağlayan kendi üzerimizde kurmuş olduğumuz hakimiyettir. Bu iki niteliğin birleşmesi ile ihtiyatlılık erdemine ulaşırsınız ki insanın en çok işine yarayan erdem ihtiyatlılıktır.

7 İşimize yarar niteliklerden ilki olarak bahsettiğim üstün mantık ve kavrayışın sadece işe yarar ve avantajlı olmadığını özde adil, doğru ve kesin olduğunu daha önce de belirtmiştim.[5] Anlaşılması güç olan ilimlerden bilhassa matematik ilminin üst seviyelerinde insan aklı en yüce ve en takdir edilesi çabasını ortaya koymuştur. Fakat bu tür bi-

[5] I.i.4.4.

limlerin bireye ya da topluma olan faydası açık olarak anlaşılamadığından ve kanıtlanamadığından bu hususun tartışılması gerekiyor ve bu tartışma kolay anlaşılabilecek türde bir tartışma da sayılmaz. Bu tür ilimlerin toplumun beğenisine sunulmalarının işe yarar olmalarıyla bir alakası yoktur. Bu kadar derinlikli keşiflerden anlamayan ve bu çalışmaları işe yaramaz olarak adlandıran insanların yergilerine karşı bir cevap vermek artık kaçınılmaz hale geldiği için yüksek ilimlerin işe yarar olduklarını vurgulamak elzem bir hal almıştır. Bundan evvel bu ilim dallarının ne işe yaradıklarına ise pek değinilmemiştir.[6]

8 İleride daha iyisini elde edeceğimiz için bugünkü iştahlarımıza gem vurabilmeyi kendi üzerimizde kurduğumuz hakimiyet sayesinde gerçekleştirdiğimizi ifade etmiştim ve bu davranışımız işe yararlık açısından olduğu kadar uygunluk açısından da onay alan bir davranıştır. Bu şekilde davrandığımızda davranışlarımızı etkileyen duygularımız olaya seyirci olan kişinin duyguları ile de örtüşür. Seyirci olan insan o anda hissettiğimiz iştahımızın bizden talep ettiklerinden bihaberdir. Seyirci olan kişiye göre bugün tadını çıkarabileceklerimiz bir hafta ya da bir yıl sonra tadını çıkaracaklarımız kadar ilginçtir. Bugün yaşayacağımız keyif uğruna ileride yaşayacaklarımızdan feragat edersek davranışımız duruma seyirci olan birine önce saçma ve son derece aşırı bir hareketmiş gibi gelebilir ve bu kişi bizi bu davranışa iten ilkeleri bir türlü özümseyemez. Öte yandan daha büyük bir şey elde edeceğimiz için bugünkü zevkimizden vazgeçersek ileride elde edeceğimiz nesnenin bugün bizi etkisi altına alan nesne kadar ilgimizi çektiğini de belli etmiş oluruz ve böylece duygularımız karşımızdaki kişinin duyguları ile örtüşür ve bu kişi de davranışımızı onaylar. Zira kendisinin de tecrübe ettiği üzere çok az kişi bu konuda kendine hakim olabilmekte-

[6] Smith burada George Berkeley'nin matematiğe yönelttiği eleştirilere gönderme yapıyor olabilir.

dir. O nedenle davranışımıza seyirci olan biri yaptığımız şeyi çok beğenecek ve bizi takdir edecektir. Tutumlu, çalışkan ve özenli davranmak servet elde etmek için bile olsa insanın özünde itina ile pratik ettiği davranışlarsa bu niteliklere bütün insanlar yüksek derecede saygı gösterirler. Büyük ve uzakta olan bir avantajı yakalamak uğruna kesin ve kararlı davranan biri yalnızca bugünkü zevklerinden vazgeçmez aynı zamanda zihniyle ve bedeniyle de bu işe emek verir ve bizim onayımızı da kazanmış olur. Kişinin bu davranışını düzenleyen şey çıkarına ve mutluluğuna olan yaklaşımıdır ve bu bakış bizim duygularımızla da ahenk içindedir. Bizim duygularımızla karşımızdaki kişinin duyguları arasında müthiş bir uyum söz konusudur. Aynı zamanda insan doğasının zayıf olduğunu düşünürsek karşımızdaki kişinin bu şekilde davranması bizim için beklenmedik bir şeydir. O nedenle söz konusu davranışı onaylamanın yanı sıra takdir de ederiz ve alkışı hak eden bir davranış olduğunu düşünürüz. Bu denli hak edilmiş bir onayı alıyor ve saygıyı görüyor olmak bu davranışı sergileyen kişinin de tavrının gidişatını belirleyen şeydir. On sene sonra elde edeceğimiz bir şeyin bize vereceği haz bugün elimizde olan hazların yanında hiçbir şeydir. Yıllar sonra elde edeceğimiz şey bizi çok az heyecanlandırırken bugün elimizde olan şey ise yoğun bir heyecan verir. Arada denge kurmamızı sağlayan tek şey böyle davranarak herkesin bizi onaylayacağının ve bize saygı duyacağının aksi şekilde davrandığımızda herkesin bizi ayıplayacağının ve dışlayacağının bilincinde olmamız ve bu bilinç sayesinde ulaştığımız onaylanma duygusudur.

9 İnsaniyet, adalet, cömertlik ve yurtseverlik herkesin işine yarayan niteliklerdir. İnsaniyetin ve adaletin uygunluğunu daha evvel tartışmıştım[7] ve bu niteliklere uygun davrananlarla bu insanların davranışlarına seyirci olanların duygularının birbirleri ile olan uyumunun bu nitelikle-

[7] I.i.3.1.

re saygı duymamızı ve söz konusu nitelikleri onaylamamızı sağladığını anlatmıştım.

10 Cömertlik ile yurtseverlik adaletle aynı ilkeye bağlıdırlar. Cömertlik insaniyetten farklıdır. Bu iki nitelik başta birbirleri ile ilintili gibi görünseler de ikisine her zaman aynı insanda rastlayamazsınız. İnsaniyet kadına, cömertlik ise erkeğe has niteliklerdir. Kadınlar her zaman erkeklerden daha hassas olurlar ve pek de cömert olmazlar. Kadınların büyük miktarda bağış yaptığı Roma hukukunda pek görülmeyen bir şeydir.[8] İnsanlık nadide bir duygudaşlık içerir ve insanların acı çektiğini, incindiğinde öfkelendiğini, talihlerine sevindiğini görenler bu kişilerin hislerine ortak olurlar. En insancıl eylemlerde kişi kendini inkar etmez, kendine hakim olur ve uygunluk algısını da fazla zorlamaz. İnsancıl davranışlar sempati hissinin teşvik ettiği şeyleri yapmaktır. Eğer söz konusu teşvikten bağımsız hareket ediyorsanız bu cömertlik olur. Kendimizi değil de bir başkasını gözetiyorsak ya da bizim için çok kıymetli ve çok mühim çıkarlarımızdan başkalarının iyiliği için vazgeçiyorsak işte o zaman cömertlik etmiş oluruz. Bir insan elde etmek için hırslandığı bir işten bir başkasının daha çok faydalanacağını düşündüğü için vazgeçiyorsa ya da başka biri arkadaşının hayatını kendininkinden daha değerli görüp kendi hayatını onu savunmak için tehlikeye atıyorsa bu iki insan da insaniyetten değil kendilerinden çok başkasına değer verdiklerinden bu şekilde davranıyorlardır. Bu insanlar olayları kendi açılarından değil karşılarındaki insanların açısından değerlendirmektedirler. Başka birinin başarısının ya da yaşamının bir insanın kendi başarısından ve yaşamından çok daha değerli olması olaya seyirci olanlara şaşırtıcı gelebilir zira kendileri bu şekilde davranacak insanlar değillerdir. Başkasının menfaati uğruna şahsi

[8] *Raro mulieres donare solent* yani "Kadınlar nadiren bağış yaparlar" sözü Roma hukuku yorumlarında rastlanan bir sözdür; S. Daoyz'un *Iuris Civilis Summa seu Index* (1610) çalışmasında yer alır ve eserin daha yakın döneme ait bir edisyonu daha vardır (1742).

menfaatinden vazgeçenler kendilerini olaya seyirci olan kişinin yerine koyarlar ve bu kişinin ne düşüneceğini dikkate alarak yüce gönüllülük ederler. Komutanının hayatını kurtarmak için kendi hayatını tehlikeye atan bir asker komutanı yaşamını bir şekilde kaybetse ve eğer bu ölümde kendisinin hiçbir hatası yoksa belki de komutanının ölümüne pek fazla üzülmezdi. Öte yandan komutanının başına en küçük bir şey geldiğinde şayet o iş kendi hatası yüzünden yaşanmışsa o zaman asker bu duruma çok daha fazla üzülürdü. Fakat asker takdir kazanmak için böyle bir davranış sergilerse ve tarafsız bir seyircinin de sergilemiş olduğu bu davranışın ardında yatan ilkeyi kolayca özümseyeceğini bilirse o zaman kendisi hariç herkesin yaşamının çok değerli olduğunu düşünecektir, kendi hayatının komutanınınkinin yanında kıymetsiz olduğu kanaatine varacaktır. Kendini feda etmeye kalktığında tarafsız bir seyircinin doğal kaygıları ile uyumlu bir biçimde davrandığını ve olumlu bir tavır sergilediğini düşünecektir.

11 Halk yararına olan işlerde ise büyük çabalar harcanır. Genç bir subay bağlı olduğu devletin topraklarına toprak katmak için canını siper ettiğinde bu fedakarlığı sınırların genişlemesi kendi canından çok daha kıymetli olduğu için yapmaz. Hizmet ettiği devletin bir krallığı ele geçirmesi kendi hayatından çok daha değerli değildir. Subay kendi yaşamı ile kazanılacak olan toprağı başka bir gözle değerlendirir ve duruma kendi açısından değil adına savaştığı millet açısından bakar. Milletin gözünde kazanılacak olan bu zafer çok değerlidir ve bir kişinin hayatı bu galibiyetin yanında bir hiçtir. Subay da kendini milletinin yerine koyduğunda canını bu kadar kıymetli bir amaç uğruna akıttığında kendisinin kutsallaşacağını anlar. Görev bilinciyle, uygun olan şeyi yaptığını bilerek kendini öne atar ve bilhassa davranışının kahramanca bir hareket olduğunu biliyor olduğu için bu denli istekli davranır. Pek çok dürüst İngiliz yurttaşı için kuruş kaybetmek Minorca'yı kaybetmekten çok daha önemliyken kalenin savunmasını bu

insanların eline verseniz bir hata edip de kaleyi düşmanın eline teslim etmektense bin kere ölmeyi yeğleyeceklerdir. Brütüs Roma'nın yükselen bağımsızlığına karşı komplo kuran oğullarını idam sehpasına götürürken zayıflık etmemiş yüreğine danışıp güçlü duygularla hareket etmiştir. Elbette ki Brütüs Roma'nın böylesi takdire şayan örnek bir davranışın sergilenmesinden çok oğullarının ölümünden etkilenirdi fakat yaşananları bir baba gözüyle değil bir Roma vatandaşı olarak değerlendirmiştir. Brütüs tam anlamıyla bir Romalı yurttaş kimliğine bürünmüş ve oğulları ile arasındaki bağı göz ardı etmiştir. Ülkenin en küçük çıkarı ile Brütüs'ün oğullarını bir teraziye koysanız elbette ki Romalı bir yurttaşın gözünde ülkesinin çıkarları her zaman daha ağır basacaktır. Bu ve benzeri olaylarda takdirimizi kazanan şey yapılan eylemin işe yararlığı değildir. Bu tür eylemleri onaylamamızı sağlayan şey eylemin sıra dışılığı, yüceliği, soyluluğu ve heyecanıdır. İşe yararlık bu eylemlere elbette ki başka bir güzellik katmaktadır ve bu tür eylemleri onaylamamız için bizi teşvik etmektedir. Söz konusu güzelliği ise ancak fikir adamı olan ve tartışma yürütebilen insanlar fark edebilirler ve bu güzellik sıradan insan yığınlarının ilk etapta fark edeceği ve bu insanların doğal duygularına hitap edebilecek bir nitelik değildir.

12 İşe yararlıkta sezdiğimiz güzelliğin onaylama hissimizin kaynağını oluşturduğunu söyledik fakat bunu söylerken başkalarının duygularına hiç atıfta bulunmadığımıza dikkat çekmek isterim. Bir insan doğumundan itibaren toplumla ilişkiye girmediği bir hayat sürse bile kendisini mutlu eden eylemleri olumlu, zarar verenleri ise olumsuz olarak birbirinden yine de ayırabilirdi. İhtiyatlılıkta, ılımlılıkta ve iyi davranışlarda belli bir güzellik sezerken aksi özellikteki davranışları da çirkin bulurdu. Böyle bir yaşam süren bir insanın iyi ayarlanmış bir makine gözüyle baktığımız huyları ve karakteri kişinin kendisini de tatmin edecektir. Başka bir açıdan ise makine eğer biçimsizlik ve beceriksizlik içeriyorsa o zaman bu insanın davranışlarını

beğenmez ve yaptıklarından da tatmin olmayız. Algıladığımız tüm bu şeyler aslında kişilerin zevkine bağlıdır ve algılama şekline göre de belli zayıflıklar ve hassasiyetler içerirler. Kişinin bu konudaki zevkinin temeli adalete dayanır ve muhtemelen toplumdan uzak ve sefil halde yaşayan birinde bu detayları sorgulamaya lüzum yoktur. Her ne kadar münzevi yaşayıp giden biri bu durumdan pek bihaber olmayacaksa da bu tür algılar toplumla bağ kurduktan sonra neticeye ulaştıklarından uzakta kalan birini çok da fazla etkilemezler. Çirkin davranmak münzevi birinin içten içe utanmasına neden olmazken davranışlarının belli bir güzelliğe sahip olduğunun bilincinde olması kişinin kendisini muzaffer hissetmesini de sağlamaz. Toplumdan ayrı yaşayan biri iyi bir şey yaptığında ödülü hak ettiğini düşünüp kendisini heyecanlandırmazken kötü bir şey yaptığında ise cezayı hak ettiğini düşünüp korkudan titremez. Bu tür duyguların hepsi başka bir şeye, bu duyguları hisseden birini doğal olarak yargılayacak yetkiye sahip olan ayrı bir varlığa işaret eder. İnsan bu doğal yargıcın vereceği kararlara karşı sempati duyduğu takdirde kendini alkışlamanın mutluluğunu ya da kendini kınamanın utancını yaşayabilir ancak.

V. KISIM
Geleneğin ve Modanın Ahlaken Onaylama ya da Onaylamama Duygumuz Üzerine Etkisi

Konu I: Geleneğin ve Modanın Güzellik ve Çirkinlik Mefhumları Üzerindeki Etkisi

1 Şimdiye kadar saydıklarım dışında insanların ahlaki duygularına etki eden başka ilkeler de vardır ve bu ilkeler ayıplananların ya da takdir edilenlerin farklı çağlarda ve milletlerde birbirlerinden farklı olmasının ve bu konularda zıt fikirlerin oluşmasının ana sebebidir. Güzellik yargımızın üzerinde oldukça büyük bir etkisi olan bu ilkeler gelenek ve modadır.

2 İki nesneyi sürekli olarak bir arada görürsek zihnimiz bir nesneden diğerine kolayca kaymaya başlar. İlk nesneyi görünce hemen ardından diğerinin geleceğini biliriz. İki nesne de zihnimizde kendi başlarına birbirleri ile belli bir bağlantı kurarlar ve dikkatimiz birinden diğerine doğru akar. Eğer gelenekten bağımsızlarsa bu iki nesnenin birleşiminde bir güzellik olmayabilir fakat bu iki nesneyi birbirine bağlayan şey gelenekse ikisinin birbirinden ayrılması bize uygunsuz bir şeymiş gibi gelecektir. Nesne tek başınayken eşi olan öteki nesne yanında değilse gözümüze oldukça tuhaf görünecektir. Umduğumuz şeyi bulamadığımızdan ve görüşümüzün sahip olduğu düzen bizim için belli bir alışkanlığa dönüştüğünden yaşadığımız hayal kırıklığı bizi rahatsız eder. Takım elbisede bile en ehemmiyetsiz bir detayı göremezsek bir şeylerin eksik kaldığını düşünürüz. Pantolonun arka düğmesi olmasa misal bir eğretilik bir tuhaflık hissederiz. Nesnelerin birleşiminde doğal bir uygunluk varsa gelenek de bu uygunluk algımızın güçlenmesine katkı sağlar ve farklı bir düzenlemenin gözümüze olduğundan çok daha olumsuz görünmesine neden olur. Etrafındakileri belli bir tatta görmeye alışmış

olan biri eğreti ve tuhaf görünen her şeyden tiksinir. Birleşim uygunsuz olduğu zaman gelenek de uygunsuzluk algımızı ya zayıflatır ya da tamamen yok eder. Pasaklılığa ve dağınıklığa alışmış olan biri düzen ve zarafet algısını yitirir. Başkalarının gözüne tuhaf gelen eşyalar ve elbiseler onları görmeye alışmış olan bir kimsenin gözüne hiç de kötü görünmez.

3 Moda ise gelenekten farklıdır ya da geleneğin hususi bir türüdür diyebiliriz. Herkesin giydiği moda değildir, üst sınıfa mensup olan önemli karakterdeki kimselerin giydikleri moda sayılır. Önemli kişilerin zarafeti, rahatlığı ve her şeye hakim tavırları giydikleri kıyafetin zenginliğini ve ihtişamını arttırır, kıyafetin duruşuna incelik katarlar. Bu şekli korumaya devam ettiğimiz sürece her ne kadar kibarlık ve ihtişamla alakası olmayan bir şey olsa da söz konusu şekille zihnimizdeki kibarlık ve ihtişam fikirleri arasında bir bağlantı oluşacaktır. Bu bağ koptuğu anda önceden var olduğunu düşündüğümüz tüm zarafet ortadan kalkacaktır ve kıyafetler alt tabakadaki insanların kullandığı bir şeye dönüştüğünden gözümüze eğreti ve tuhaf görünecektir.

4 Kıyafetler ve mobilyalar tüm dünyada geleneğin ve modanın bütünüyle etkisi altındadır. Bu iki ilkenin sahip olduğu etki dar bir alanla sınırlı değildir, insanın zevkini etkilemekten tutun müziği, şiiri ve mimariyi bile etkiler. Kıyafetler ve mobilyalar sürekli değişirler ve beş yıl evvel beğenilen bir şey bugün gözümüze komik görünebilir ve bir şeyin yıllar önce rağbet görmesini sağlayanın temelde hatta bütünüyle gelenekle ve modayla ilgili olduğunu biliriz. Kıyafetler ve mobilyalar dayanıklı malzemeden üretilmezler. Şık bir ceket bir yıl içinde yıpranır ve moda değişeceği için ceket modeli itibarıyla demode olacaktır. Mobilyaların modası ise kıyafetlere göre daha uzun bir zaman içinde değişir zira mobilyalar cekete oranla daha dayanıklı malzemelerden üretilirler. Beş-altı yıl içinde mobilyalar da tümüyle bir devrim yaşarlar ve bir insan yaşamı boyunca çeşitli şeylerin modalarındaki değişimleri gözlemleyebilir.

Diğer sanat dalları içinde üretilenler ise daha uzun ömürlüdür ve güzel olarak görüldükleri sürece bu eserlerin modası daha uzun süre devam eder. Güzel inşa edilmiş bir bina yüzyıllar boyunca ayakta kalabilir. Zarif bir havaya sahip olanlarının güzelliği nesiller boyu bir gelenek misali aktarılabilir. İyi bir şiir dünya döndükçe beğenilebilir. Tüm bunlar yüzyıllara meydan okurken hususi bir zevke ve bakışa uygun olarak düzenlendiklerinden belli bir stilin de rağbet görmesini sağlayabilirler. Hayatı boyunca sanat dallarında yaşanan büyük değişime çok az sayıda insan tanık olmuştur. Eski çağlardaki ve toplumlardaki farklı biçimlerle kendi çağında ve ülkesinde olanlar arasında tarafsız bir kıyas yapıp da uzlaşı sağlayacak kadar tecrübeye ve aşinalığa sahip olan insan sayısı çok azdır. O nedenle sanat ürünleri söz konusu olduğunda çok az sayıda insan güzellik ve çirkinlik algısının gelenekten ve modadan etkilenmesine izin verir. Bu eserlerde takip etmesi gereken kuralların alışkanlığa ve önyargıya değil mantığa ve doğaya dayandığını düşünür. Bu insanları, geleneğin ve modanın kıyafetleri ve mobilyaları ne kadar etkiliyorsa mimariyi, şiiri ve müziği de o kadar etkilediği fikrine inandırmak, yani şu an inandıkları düşüncenin aksine ikna etmek ve bu fikirden tatmin olmalarını sağlamak ise pek zor değildir.

5 Dor üslubundaki bir sütunun başlığının neden sütun olarak tasarlandığını ve yüksekliğinin neden sekiz inçlik çapa denk olduğunu, İyon sütununun başlığının neden sarmal olup da dokuzda bire denk geldiğini ve Korint süslemelerinin boyutunun da neden onda bir olduğunu hangi mantıkla açıklayabiliriz? Bu tür bir düzenlemenin uygun görülmesinin tek sebebi alışkanlık ve gelenektir. Belli bir süslemeyi belli bir boyutta görmeye alışmış olan bir göz farklı boyutta olanını görünce o süslemeyi beğenmeyecektir. Beş tip sütun şeklinin kendilerine has süslemeleri vardır ve değişmezler. Değişirlerse mimarinin kurallarını az çok bilen biri bile gördüğü şeyden hoşlanmaz. Kimi mimarlara göre sıra dışı bir zevke sahip olan eskiler her bir

stile kendine has bir süsleme yerleştirerek başka hiçbir yerde bu kadar uyumlusuna rastlanmayacak şeyler yaratmışlardır. Sütunların şekillerinin yapıldıkları boyutlara uyan tek şekil olduklarını ve bu formlardan evvel uyabilecek beş yüz farklı formla başka bir geleneğin neden geliştirilememiş olduğunu anlamak biraz zor olsa da sütunların son derece güzel olduklarına şüphe yok. Geleneğin inşa konusunda hususi kuralları vardır ve şayet ortada mantıksız bir şey yoksa belli bir kuralı bir başkası ile değiştirmek hele ki elle tutulur artı bir katkısı yokken daha zarif ve daha güzel diye ortaya başka bir kural atmak saçma olur. Her ne kadar yeni süslemeler herkesin bildiklerinden daha üstün olsa da geleneğin ve modanın gerektirdiğini bir kenara bırakıp bir evi farklı bir biçimde süslemek saçma olurdu.

6 Eski çağlarda yaşamış olan retoriklere göre her bir yazılı esere doğal olarak uyum sağlayan, yazının karakterini, duygusunu, tutkusunu ortaya koyan belli bir ölçü vardır. Retoriklere göre bir dizenin ölçüsü hüzün barındırıyorsa bir diğerininki ise mutluluk içeriyordur ve yerlerinin değiştirilmesi uygunsuz bir hareket olur.[1] Modern dönemlerdeki eserler ise olağan bir durum olsa da bu ilke ile ters düşmektedirler. İngilizcede hiciv içeren bir dize Fransızcada kahramanlık içerebilir. Racine'in trajedileri ile Voltaire'in *Henriad*'ı

Ciddi bir konuda bana akıl verin.

dizesi bakımından aynıdırlar. Fransızcada hiciv içeren bir dize İngilizcede kahramanlık içeren on heceden oluşan bir dize ile neredeyse aynı gibidir. Gelenek, bir milleti vakur, derin ve ciddi hale getirmiş diğerini ise eğlenceye, zevke ve sefaya sevk etmiştir. Fransızcadaki *Alexandrine* ölçüsünü İngilizcede kullanarak bir trajedi yazmak kadar saçma bir şey olamaz ya da Fransızcada İngilizcede oldu-

[1] Aristoteles, *Poetika*; Horatius, *Şiir Sanatı*.

ğu gibi on heceli mısra yazmaya çalışmak da saçma olacaktır.[2]

7 Seçkin bir sanatçı bir sanat dalının yerleşik üslubunu büyük oranda değiştirebilir ve edebiyata, müziğe ya da mimariye yepyeni bir moda getirebilir. Zarif bir insanın kıyafetleri o kişinin yüksek bir sınıfa mensup olduğunu ele verir ve ne kadar sıra dışı ya da rastlanmadık şeyler de olsalar kısa bir süre sonra bu kıyafetler beğenilecek ve takdir edilecektir. Yetenekli bir sanatçı da aynı şekilde kendi farkını ortaya koyabilir ve sanatını icra ettiği dalda sahip olduğu tarz bir süre sonra moda olabilir. İtalyanların müzikteki ve mimarideki zevkleri son elli yıl içinde büyük bir değişime uğradı ve müzikte de mimaride de seçkin ustalara öykünmeye başladılar. Quintilian,[3] Seneca'yı Romalıları kirletmekle, yüce akla ve erkeksi zarafete işe yaramaz bir sevimlilik katmakla suçlar. Sallust ve Tacitus da başkaları tarafından farklı bir tavırla da olsa aynı şeyle suçlanmışlardır. Bu insanların öz, zarif, derin hatta şiirsel bir stil yarattıkları fakat bu stilin rahatlıktan, sadelikten ve doğallıktan uzak olduğu ve binbir zahmetle üzerine çalışılması gereken duygularla üretildiği söylenir. Ne muhteşemler ki bu şairler yaptıkları hataları bu kadar olumlu kılabiliyorlar! Bir milletin rafine olan zevklerini övdükten sonra bir yazarın bu zevkleri kirlettiğini o yazara yöneltilebilecek en başarılı methiyeyi dizerek dile getiriyorsunuz. İngilizcede ise Bay Pope ve Dr. Swift daha evvel hiç denenmemiş olan bir tarz geliştirdiler ve kafiye ile yazdıkları tüm eserlerinde bir satırı uzun bir satırı kısa yazdılar. Butler'ın tuhaflığı

---

[2] Söz konusu satır Jonathan Swift'in hiciv dolu şiiri "The Grand Question debated. Whether *Hamilton's Bawn* should be turned into a *Barrack* or a *Malt-House*" (1729) eserinin ikinci satırıdır. Bu satır da Racine'in *Alexandrine* ölçüsü ile yazdıkları ve Voltaire'in *Henriad*'ı gibi on iki hece içerdiğinden İngilizcedeki on heceli kafiye düzeni ile zıtlık oluşturmaktadır. İngilizcedeki on heceli kahramanlık şiirleri ise kafiyesiz şiirlerdir.

[3] Marcus Fabius Quintilian (yaklaşık 35-100), *Hitabet Kurumları* (95), X.İ. 125-31.

Swift'in sadeliğine yer açmış oldu. Dryden'ın başıboş özgürlüğü ile Addison'ın düzgün fakat sıkıcı, ağdalı dili artık taklit edilmiyorlar ve tüm uzun dizeler Bay Pope'un gergin hassasiyetinin yolundan gitmekteler.[4]

8 Geleneğin ve modanın etkin olduğu tek alan sanat değildir. Gelenek ve moda aynı zamanda doğal nesnelerin güzelliğine olan yaklaşımımızda yargılarımızı etkilerler. Farklı nesnelerin birbirlerinden farklı ve zıt formlarda güzellikleri ortaya çıkar. Bir hayvanda beğenilen ölçüler başkadır bir diğerindeki daha başkadır. Her tür nesnenin kendine has bir şekli vardır. Belli bir şekil ait olduğu nesnede güzeldir ve onu diğerlerinden ayırır. Bilgili bir Cizvit olan peder Buffier[5] her bir nesnenin güzelliği kendi şeklinde ve renginde gizlidir demiştir ve bilhassa bu durum kendine has özellikleri olan nesnelerde geçerlidir. İnsan suretinde ise güzellik çirkin olan formlardan eşit derecede uzak kalacak şekilde ve orta karar olmakta yatar. Güzel bir burun ne uzun ne kısa ne dümdüz ne de tümsekli bir burundur. Bu şekillerden tek birine sahip olmadan hepsinin tam ortasında konumlanan bir burun güzel olarak adlandırılabilir. Doğanın herkeste hedeflediği şekil orta karar olmakta yatsa da doğanın tam hedefi tutturamadığı, orta kararlıktan sapan çok çeşitli yaratımları da vardır ve her sapma yine de güçlü benzerlikler taşır. Tek bir desene bakarak yapılan çizimler birbirlerinden kimi açılardan farklı olsalar da ve hepsi birbirinden değişik olsa da her biri yola çıkılan desene benzeyecektir ve desenin genel karakteri her bir çizimde fark edilecektir. Desene en benzemeyen çizimler ise en farklı ve en tuhaf olanlarıyken yalnızca birkaç kişi desenin tıpatıp aynısını çizebilecektir ve en doğru çizim bile en eğreti çizilmiş olanı ile benzerlikler taşıyacak-

---

[4] Samuel Butler (1613-80), *Hudibras* (1663) ile ünlüdür; John Dryden (1361-1700).

[5] Claude Buffier (1661-1737), *Yargılarımızın İlk Hakikatleri ve Kaynağı Üzerine İnceleme* (1724, metnin 1780 yılına ait İngilizce çevirisi vardır fakat kimin çevirdiği bilinmemektedir), I.1.3.

tır, eğreti çizimler de kendi içlerinde birbirlerine benzeyeceklerdir. Her bir varlığın en güzel olanları bile ait olduğu türün genel dokusunu taşımaktadırlar ve sınıfındaki diğer bireylerin hepsine benzemektedirler. Çirkin olan varlıklar ise şekil itibarıyla müthiş derecede çarpıklardır ve ait oldukları türe hiç benzemezler, kendilerine has sıra dışı bir görünüme sahiptirler. Yalnızca birkaç birey ortalamayı tam olarak tutturabildiği için bir türde güzellik aslında nadir rastlanan bir şeyken başka bir türün ise tüm üyeleri ortak bir güzelliğe sahip olabilmektedirler zira kimi türlerde üyeler güzelliği belirleyen orta karar konumdan eşit derecede sapmış olurlar ve birbirlerine çok benzerler. O nedenle Buffier'ye göre geleneksel olan form en güzel formdur. O nedenle güzelliğini yargılamadan evvel en çok rastlananın ve orta karar seviyenin ne olduğunu belirlemeden önce bir türün tüm üyelerini gözlemleyerek belli bir tecrübe edinmek gerekir. İnsan türünün güzelliği hakkındaki bilgilerimiz çiçeklerin, atların ya da diğer türlerin güzelliğini yargılarken hiçbir işimize yaramaz. Farklı iklimlerde farklı adetlerin ve yaşam tarzlarının olduğu yerlerde türler genel koşullardan çok daha farklı şekillere bürünebilirler o nedenle güzellik algısı çok farklı olabilir. Örneğin Arap atı başka bir güzelliğe sahipken, İngiliz atı başka bir güzelliktedir. İnsanın şeklinin ve yüzünün güzelliğinin farklı ülkelerde farklı biçimlerde algılanmasına neden olan nedir? Gine'de açık tenli insanlar çirkin olarak görülmektedir. Kalın dudaklar ve yassı bir burun ise güzel olarak kabul edilir. Kimi milletler ise omza kadar sarkan kulak memelerini evrensel bir güzellik olarak kabul etmektedir. Çin'de bir kadının ayakları, üzerinde yürüyebileceği büyüklüğe ulaşmışsa o kadın bir canavar kadar çirkindir. Kuzey Amerika'da yaşayan kimi yabani topluluklarda insanlar çocuklarının kemikleri daha narin ve yumuşakken kafaları kusursuz biçimde kare şeklini alabilsin diye çocukların başına dört tane tahta bağlayıp bu tahtaları sıkıştırmaktadırlar. Avrupalılar bu denli vahşi ve saçma bir uygulamayı

görünce şok olmuşlardır ve misyonerler bu davranışı bu insanlara has bir aptallık olarak yorumlamışlardır. Yalnız yabanileri ayıplarken misyonerlerin unuttuğu bir şey var daha birkaç yıl öncesine kadar geçtiğimiz yüz yıl boyunca Avrupalı hanımlar yuvarlak hatlara sahip olan bedenlerini aynı şekilde kare hale getirmek için bellerine aynı baskıyı yapmaktalardı ve bu baskının pek çok bozukluğa ve hastalığa neden olduğu bilinse de söz konusu pratik dünyanın belki de gelmiş geçmiş en uygar toplumlarında gelenek sayesinde olumlu bir davranış olarak kabul edilmiştir.

9 Bilgili ve akıllı Peder Buffier'nin güzelliğin doğası ile ilgili belirlediği sistem bu şekildedir. Pedere göre ortaya çıkan bu sihir geleneğin her bir türle ilgili olarak zihnimizde bırakmış olduğu belli alışkanlıklara dayanmaktadır. Öte yandan dış güzellikle ilgili algımızın yalnızca gelenek sayesinde şekillendiğini düşünmüyorum. Her bir formun işe yararlığı ve meydana getirilirken amaçlanan fayda neyse ona uyum sağlaması o formun gelenekten bağımsız olarak gözümüze olumlu görünmesini sağlamaktadır. Kimi renkler diğerlerinden daha hoştur ve baktığımızda gözümüze daha güzel görünürler. Pürüzsüz bir yüzey ise pürüzlü olandan daha güzeldir. Çeşitlilik ise sıkıcı tekdüzelikten yeğdir. Parçaların birbiri ile uyum içinde olması, her bir parçanın bir öncekine benzemesi ve birbirlerine eklemlenen tüm parçaların birbirlerine doğal olarak kenetlenmesi ise birbirinden bağımsız ve dağınık olarak ilerleyen nesnelerden çok daha güzeldir. Güzelliğin tek ilkesinin gelenek olduğunu iddia edemem. Öte yandan bu akıllıca sistemde geleneğe ters düşen ya da ait olduğu türe benzemeyen şeylerin ise dış görüntüleri itibarıyla güzel olduklarını söylemenin pek mümkün olmadığını da itiraf etmeliyim. Ayrıca eğer gelenek tarafından destekleniyorsa ve türün her bir üyesinde gözlemleyebildiğimiz bir şeyse gördüğümüz şeye alışacağımız için çarpıklıklar bile olumlu şeylere dönüşebilirler.

Konu II: Geleneğin ve Modanın Ahlaki Duygularımız Üzerine Etkisi

1 Her bir türün güzelliği ile ilgili duygularımız gelenekten ve modadan oldukça etkilenmektedir fakat davranış güzelliğine gelince bu güzelliğin bütünüyle bu iki ilkeden etkilendiğini söyleyemeyiz. Bu iki ilkenin en az etkilediği şey davranıştır. Etrafımızdaki nesneler ne kadar saçma ve garip de olsalar bu nesneleri gelenek sayesinde kabullenebiliriz ve moda sayesinde olumlayabiliriz. Hiçbir gelenek Neron'un ya da Claudius'un karakterini ve davranışlarını kabullenmemizi sağlayamaz ya da hiçbir moda bu insanları gözümüzde olumlandıramaz. Biri korkulan ve nefret edilen olmaya devam ederken diğeri de her zaman öfke ve tiksinti uyandıran biri olmaya devam edecektir. Güzellik algımızın bağlı olduğu tahayyülümüze ait ilkeler ise çok nazik ve hassas bir yapıdadırlar. Alışkanlıklarla ve eğitimle kolayca değişime uğrayabilirler ve temelini de insan doğasına ait en güçlü, en coşkun tutkulardan alırlar ve eğilip bükülebilseler de bütünüyle bir sapma yaşamazlar.

2 Geleneğin ve modanın ahlaki duygularımız üzerindeki etkisi çok büyük olmasa da etkinin biçimi diğer alandakilerle aynıdır. Gelenek ve moda doğru ve yanlış konusundaki doğal ilkelerimizle örtüştüğünde duygularımızın hassasiyetini arttırır ve kötülük sayılabilecek her şeyden nefret etmemizi sağlar. Laf olsun diye iyi bir dost olmaya çalışmayıp hakikaten iyi biri olmayı amaçlayan insanların saygı duydukları ve birlikte yaşadıkları insanlar adil, alçakgönüllü, insancıl ve düzenli insanlardır ve bu kişiler bu tür erdemlerin öngördüğü kurallara uymayan şeyler gördüklerinde afallarlar. Şiddetin, ahlaksızlığın, sahtekarlığın

ve haksızlığın ortasında büyümüş olan şanssız insanlar ise bu tür davranışların uygunsuz olduklarını bilseler de bunları korkunç ve cezalandırılması gereken şeyler olarak görmezler. Çocukluklarından beri bu tür davranışlara alışmış oldukları için dünyanın böyle döndüğünü düşünürler ve kendi bakış açılarına göre doğrucu olup enayi olmaktansa sahtekar davranmak yeğdir.

3 Moda, şaşırtıcı nitelikler olması dolayısıyla itibar gören seviyedeki düzensizliğe bile belli bir şöhret kazandırabilmektedir. II. Charles'ın hükümdarlığında bir yere kadar çapkınlık edebilmek özgürlükçülüğü benimsemiş olan yetiştirilme tarzının getirdiği bir özellikti. Dönemin düşünüş biçimine göre çapkınlık cömertliğin, içtenliğin, yüce gönüllülüğün, sadakatin göstergesiydi ve bu şekilde yaşayan bir insanın bağnaz olmadığına bir beyefendi olduğuna inanılıyordu. Ağırbaşlılık ve davranışlardaki ciddiyet ise demode olarak algılanıyordu ve dönemin anlayışına göre bu tür davranışlar riyakârlığın, sinsiliğin, ikiyüzlülüğün simgesiydi ve bayağı davranışlar olarak nitelendiriliyorlardı. Seçkin kimselerin kabahatleri sığ akla sahip insanların gözüne her zaman olumlu şeylermiş gibi görünür. Zira bu kişiler işlenen kabahatleri bu insanların zengin olmasına bağlamakla kalmazlar kendilerinden zengin olanların sahip olduklarını düşündükleri üstün erdemlermiş gibi de görürler ve bu kabahatleri özgürlükçülüğe, serbest ruha, dürüstlüğe, cömertliğe, insanlığa ve kibarlığa bağlarlar. Alt sınıftan insanların erdemleri ise gözlerine pintiliğe varan bir tutumluluk olarak görünür ve bu insanların çalışkanlığı, kurallara olan bağlılığı adi ve rahatsız edici gelir. Sığ akıldakiler bu tür erdemleri bayağı konumda olmakla özdeşleştirirler ve bu konumdakileri çok daha büyük kabahatlerle birlikte anıp bu insanları aynı zamanda tiksinti veren, korkak, kötü huylu, yalancı ve hırsız olarak da görürler.

4 Hayatta farklı mesleklerde ve konumlarda olan insanların alakadar oldukları nesneler çok farklı olabilir, bu kişi-

leri farklı tutkulara itebilir ve bu insanların çok daha farklı bir karaktere ve tavra sahip olmalarına neden olabilir. Tecrübelerimizin öğrettiklerinden yola çıkarak bir sınıftaki ya da bir meslekteki insandan ait olduğu sınıfın ya da sahip olduğu mesleğin diğer üyeleri gibi davranmasını bekleriz. Orta karar olmak her noktada ve her özellikte doğanın genel bir standart olarak belirlemiş olduğu seviye olduğundan orta karar olanı severiz ve belli bir sınıfa ait insanlarda ya da şöyle belirtmemde bir sakınca yoktur umarım insanın her türlüsünün aynı zamanda belli bir durumdaki ve belli bir konumdaki kişilerin karakter olarak aşırı güçlü ya da aşırı zayıf olması hoşumuza gitmez. Bir adamın yaptığı iş neyse ya da mesleği neyse onunla uyumlu olması gerektiğini düşünürüz. Fakat her meslekte gösterişli olmaya çalışmak her zaman olumsuz bir tavır olarak algılanır. Hayatın farklı dönemlerinde farklı tavırlar sergilemek gerekir. Yaşlılık döneminde hastalıktan olsun uzun yılların getirdiği yorgunluktan olsun kişinin hassasiyeti doğal olarak iyice yıpranmış olacağından bu kişiye saygı duymak gerekir ve yaşlı bir insandan daha ağırbaşlı ve sakin davranmasını bekleriz. Genç olan birinden ise gayet hassas olmasını bekleriz. Tecrübelerimize dayanarak tüm ilginç nesnelerin neşeli, hareketli ve hayatının bu kadar erken döneminde olan birinin taze ve ham algısının üzerinde büyük bir etki bırakması gerektiğini düşünürüz. Hayatın bu iki dönemi de kendine has özellikleri olan dönemlerdir. Çapkın ve patavatsız gençlik de yaşlılığın o sabit umursamazlığı da aynı seviyede rahatsız edicidir. Her zaman da dile getirildiği üzere gencin yaşlı insanlara ait kimi özellikleri taşıyanı ile yaşlının da gençlerin neşesine sahip olanı makbuldür. Kimi gençler yaşlı insanlar gibi davranabilmektedirler ya da kimi yaşlılar da gençlere benzemeye çalışabilmektedirler. Aşırı derecede soğuk davranmak ve sıkıcı bir formalite ile hareket etmek yaşlılarda mazur görülecek bir tavırken genç biri böyle davranırsa gülünç bir şey yapmış olur. Gençliğin hoppalığı, ihmalkarlığı ya da kibri ise gençlerde

mazur görülürken yaşlı biri böyle davranırsa ayıplanacaktır.

5 Gelenek vasıtasıyla her sınıfa mensup insanın ya da her meslekten insanın sahip olmasını beklediğimiz belli karakter ve tavırlar kimi zaman gelenekten bağımsız olan ayrı bir uygunluk anlayışı da içerebilmektedirler ve yaşamın farklı aşamalarında insanların farklı koşullardan etkilediğini düşündüğümüzde karakterde ve tavırlarda gelenekten bağımsız olarak gelişen bu farklı uygunluk durumunu biz de onaylarız. Bir insanın davranışının uygunluğu o an içinde bulunduğu duruma uygun olup olmaması ile ilintili değildir. Karşımızdaki kişi her bir koşulu düşünmeli ve olayı bizim başımıza gelmiş gibi değerlendirdiğimizde bizim ne hissedeceğimizi dikkate almalıdır. Her bir koşulu düşünmeyip tek birine takılı kalırsa bu kişinin davranışını onaylamayız ve koşulların her birini dikkate almamış olduğu için de yaptığı şeyi kabullenemeyiz. İlgilendiği nesne neyse kişinin ona karşı hissettiği duyguyu ifade ediş biçimi sempati duyamayacağımız ya da onaylayamayacağımız kadar aşırı olmayabilir ve ortada dikkat etmeyi gerektiren ayrı bir durum da bulunmayabilir. Bir baba oğlunu kaybettiğinde özel yaşantısı içinde derin bir teessür ve kırılganlık hissedebilir ve bu konuda kimse onu kınamaz fakat koca bir ordunun başındaki bir komutan halkın güvenliğini sağlamak yerine savaş kazandığı için zafer sarhoşu olursa bu durum affedilemez bir şeydir. Farklı mesleklerdeki insanların dikkat kesilmesi gereken farklı nesneler vardır. O nedenle belli tutkular yalnızca belli insanlar için alışkanlık halini alırlar. Bir insanın başına gelmiş bir olayı belli bir açıdan kendi başımıza gelmişçesine değerlendirdiğimiz zaman nesnenin uyandırdığı duygunun olayı asıl yaşayan kişinin huyuna ve mizacına bağlı olarak uyumlu ya da uyumsuz olabileceğini de göz ardı etmemeliyiz. Bir asker hayatında basit zevkler ve eğlenceler peşinde koşabilir fakat bir din adamından bu şekildeki bir yaşantıya yakınlık göstermesini bekleyemeyiz.

İnsanları gelecekte onları bekleyen akıbete karşı uyarmakla, vazifeleri kurallara uygun olarak yerine getirmemenin ölümcül sonuçlarını anlatmakla görevli olan biri ebette ki örnek davranışlar sergilemelidir ve bu mesajları da sefahat içinde yaşayarak ya da umursamaz bir yaşam sürerek yapamaz. Bir din adamının zihni mütemadiyen önemli ve ciddi şeylerle dolu olmalıdır ve dikkati çabuk dağılan, hoppa davranan insanların zihnini dolduran ıvır zıvır şeylere değer vermemelidir. Görüldüğü üzere geleneğin kendinden bağımsız olarak bu mesleğe yüklediği uygun düşen belli davranışlar vardır. Bir din adamının vakur, sade ve ciddi bir tavra sahip olması bu meslekteki bir insandan beklediğimiz davranışladır. Bu beklenti son derece açık bir beklentidir ve kafası azıcık çalışan biri bile bir din adamının karakteri ancak bu şekilde olursa o kişiyi onaylayabileceğinin farkındadır.

6 Kimi mesleklerin geleneksel karakteristiğinin temeli açıkça belli değildir ve bu karakteri tamamıyla alışkanlıktan ötürü onaylarız, üzerine düşünüp tasdik etmeye uğraşmayız. Askerlik mesleğine neşeli, hoppa, şen, özgür hatta biraz da çapkın olmayı yakıştırırız. Askerlere neden böyle bir karakteri yakıştırdığımızı anlamaya çalışırsak bu insanlar yaşamlarını sürekli olarak tehlike altında sürdürmektedirler, ölüme ve sonuçlarına başka insanlardan çok daha fazla kafa yormaktadırlar. O nedenle biz de duruma mühim ve düşünceli bir tavırla yaklaşıp bu mesleğe bu tür özellikleri yakıştırmaktayız. Çok ciddi bir mevzu olan ölümle bu kadar haşır neşir oldukları için askerler aslında çok rahat insanlar olabilmektedirler. Ölüm korkusunu yenebilmek ciddi bir çaba gerektirmektedir. Dikkatle ve itinayla incelersek ölüm tehlikesi ile burun buruna yaşayanların düşüncelerini ölümden tamamıyla uzaklaştırabilmekte hiç zorlanmadıklarını görürüz. Askerler de umursamaz ve ilgisiz davranarak sırf ölüm gerçeğinden uzaklaşabilmek adına kendilerini eğlenceye ve sefahate verebilmektedirler. Ordu karargahı düşünceli ve melankolik insanları

barındıran bir yer değildir. Askerler aslında azimli ve ölüme büyük bir kararlılıkla yürüyebilen insanlardır. Her an ölümün nefesini enselerinde hissetmeseler de sürekli olarak ölüm tehlikesi altında yaşamak ve bu konuda çaba göstermek zorunda kalmak belli bir süre sonra askerin zihnini yormaktadır ve canını sıkmaktadır. O kadar ki bu kişi hiçbir şeyden mutlu olamamakta ve hiçbir şeyden zevk alamamaktadır. Neşeli ve umursamaz olan bir asker ise bu şekilde bir çaba göstermek zorunda olmadığı anlarda yani ölümü kafaya takmayacağı anlarda tüm gerginliğini biteviye zevkler ve eğlenceler içine dalıp unutmak istediğinden bu tür bir hayatı destekler hale gelir. Beklenmedik tehlikelere göğüs germek durumunda olmadığı kimi özel durumlarda ise bir asker sahip olduğu neşeyi ve düşüncesizce harcadığı o sefih hayata olan düşkünlüğünü bir kenara bırakır. Şehrin güvenliğini sağlamakla görevli olan bir muhafız her zaman ayık, dikkatli ve en az diğer yurttaşlar kadar da eli sıkıdır. Uzun süren barış dönemleri sivil insanla asker arasındaki farkı azaltmaktadır. Genelde askerlerin neşeli ve bir dereceye kadar çapkın karakterde insanlar olduklarını düşünürüz ve gelenek zihnimizde bu tür bir karakteri bu tür bir yaşama aitmiş gibi hayal etmemize neden olur. O nedenle mizacı ve durumu dolayısıyla neşeli olamayan bir askeri ayıplama eğiliminde oluruz. Şehrin muhafızının vakur ve ciddi yüzü bize komik gelir zira bu hali mesleği ile hiç uyuşmamaktadır. Muhafızlar düzenli davranmak zorunda olmaktan utanıyor gibidirler ve mesleklerinde moda olan tavırdan da uzak kalmamak için kendi karakterlerine has bir tavır olmasa da sefahate düşkünmüş gibi davranmaya çalışırlar. Saygın insanlardan beklemeye alışık olduğumuz davranışlar her ne ise zihnimizde bu konuda belli bir düzen oluşur ve saygın birini gördüğümüzde onda gördüğümüz tavrı bir başkasında daha görmek isteriz ve şayet hayal kırıklığına uğrarsak o zaman umduğumuz bazı şeyleri kaçırdığımızı düşünürüz. Sınıflandırabildiklerimizden ayrı davranan biri ile karşılaş-

tığımızda ise kendimizi bu kişiye nasıl takdim edeceğimizi bilemeyip utanırız.

7 Farklı çağlardaki ve farklı ülkelerdeki muhtelif durumlar o ülkelerde yaşayan insanların genelinin farklı bir karaktere sahip olmalarını sağlar. Her bir niteliği ilgilendiren ve ayıplamayı ya da takdir etmeyi sağlayan hisler ise ülkeye ve çağa bağlı olarak değişir. Makbul seviyedeki kibarlık Rusya'da efemine bir tavır olarak değerlendirilirken Fransız sarayında kaba ve yabani bir davranış olarak damgalanabilir. Belli seviyedeki bir düzen ve tutumluluk hali Polonyalı bir soylu için pintilik göstergesiyken Amsterdamlı biri için müsriflik olarak değerlendirilebilir. Her çağda ve her ülkede saygın insanlarda karşılaşılan tüm bu nitelikler hususi bir yeteneğin ya da erdemin altın araçları olabilirler. Farklı koşullarda farklı nitelikler alışkanlık halini alırlar ve karakterle davranışın uygunluğunu etkileyen duygular ise aynı şekilde çeşitlilik gösteren şeylerdir.

8 Uygar toplumlarda insanlığa dayalı erdemler kendini inkara ya da tutkuların emrine dayalı olan erdemlerden daha derinliklidir. Kaba ve barbar toplumlarda ise durum tam tersidir. Kendini inkara bağlı olarak ortaya çıkan erdemler insanlığa dayalı olanlardan daha derinliklidir. Uygarlığın ve kibarlığın oluştuğu çağlardan itibaren genel olarak güvenliğimiz ve mutluluğumuz daha az tehlikeye girdiğinden bu ayıbı yaşamamaktayız ya da zahmete, açlığa ve acıya daha az katlanmaktayız. Fakirliği engelleyebildiğimiz için fakirliği kınamak erdem olmaktan çıkmıştır. Zevkten uzak durmaya daha az uğraşırız ve zihnimiz kendini daha çok serbest bırakır ve doğal olarak meylettiğine yönelir.

9 Yabanilerde ve barbarlarda ise durum tam aksidir. Her yabani bir nevi Spartalı disiplini alır ve mecburen her tür zorluğa da alışıktır. Sürekli tehlike ile burun buruna yaşar. Aç biilaç gezer ve çoğu zaman da sırf yokluktan ölür. Koşullar dolayısıyla her tür sıkıntıya alışık olmakla kalmaz, sıkıntı sebebiyle oluşacak tutkulara da teslim ol-

mamayı öğrenir. Bu tür zayıflıklar yaşıyor diye diğer yurttaşlarının kendisine sempati duymasını ya da onu teselli etmesini beklemez. Başkalarına hassasiyet göstermeden evvel kendimiz de rahat olmalıyız. Eğer kendi üzüntümüzden dolayı ciddi sıkıntılar yaşıyorsak komşumuzun sıkıntısına ortak olamayız. Tüm yabaniler kendi eksikleriyle ve ihtiyaçlarıyla o kadar meşgullerdir ki bir başkasının dertleri ile ilgilenmezler. O nedenle yabani biri sıkıntısı ne olursa olsun etrafındakilerden sempati beklemez ve en zayıf anında bile kendini açık etmekten nefret eder. Tutkuları şiddetli ve derin olsa da hiçbir zaman hal ve tavırlarına, yüzüne bunları yansıtmaz. Anlatılanlara göre Kuzey Amerika yabanileri her tür durumda umursamaz bir tavır takınıyorlarmış ve sevgiye, kedere ya da öfkeye teslim olmanın kendilerini alçalttığını düşünüyorlarmış. Bu tür bir yücelik ve kendine hakim olma durumu Avrupalıların anlayamayacağı bir durumdur. Her adamın sınıf ve mülk açısından aynı düzeyde olduğu bir ülkede evlilikte iki tarafın da birbirine meyletmiş olması ve bu meylin de kendiliğinden gelişmesi beklenir. Fakat Kuzey Amerika öyle bir yer ki tüm evlilikler istisnasız ailelerin kararı ile gerçekleşiyor ve bir adam bir kadını değil de diğerini tercih edecek olmayı aşağılayıcı bir şey olarak görüyor ve ne zaman ya da kiminle evleneceğini umursamıyor. İnsanlık ve nezaket çağında sevginin vermiş olduğu zayıflık fazla şımartılmıştır. Fakat yabaniler için bu zayıflık bir kadınsılık göstergesidir ve affedilemez. Evlilikten sonra iki taraf da mecburiyetten doğan böylesi sefil bir bağla bağlanmayı utanç verici bulur. Bir arada yaşamazlar ve gizlice görüşürler. Saygıdeğer babalarının evinde ikamet etmeye devam ederler. Tüm ülkelerde karı kocanın birlikte yaşamasına izin verilirken Kuzey Amerika'daki yabanilere göre karı kocanın birlikte yaşaması en yakışıksız ve en erkekliğe sığmayacak bir duygusallık göstergesidir. Bu olumlu olan bir tutku olsa da kendilerine hakim olmaya çalıştıkları tek tutku bu da değildir. Etraflarında diğer yurttaşları olduğunda acıya da

ayıplanmaya da en büyük hakaretlere de dayanmaya çalışırlar ve umursamaz gibi görünüp asla öfkelenmezler. Bir yabani savaşta esir düştüğünde ve galip olan taraf hakkında her zamanki gibi idam kararı aldığında kararı duyduğu anda hiçbir şekilde istifini bozmaz ve sonrasında yapılan tüm o korkunç işkencelere katlanır, asla sızlanmaz ve düşmanlarının kendisine duyduğu nefret dışında tanık olduğu başka bir duygu daha yoktur. Usul usul yanan ateşin üzerine omuzlarından asılan bir esir kendisine işkence edenlere, hizmetindeki adamlardan birilerini eline geçirdiğinde her birine nasıl itina ile işkence ettiğini söyleyip onları aşağılar. Esir bu şekilde kavrulup yakıldıktan sonra saatlerce vücudunun en hassas ve en nazik bölgelerine yaralar aldıktan sonra acısını daha da uzatmak için işkenceye ara verilir ve bağlandığı kazıktan indirilen esir o aralıkta ortalıkta ne haberler döndüğünü öğrenmeye çalışır ve kendi halini bir kenara bırakıp başka şeylerle ilgileniyormuş gibi görünür. Olaya seyirci olan kimseler de aynı şekilde umursamaz bir tavırdadırlar, bu kadar vahşi bir sahne onları hiç etkilemez ve işkenceye yardım için işe el atmadıkları sürece dönüp esire bakmazlar bile. Onun dışında tütün içmeyi sürdürürler, sanki ortada hiçbir şey yokmuşçasına sıradan işlerle oyalanırlar. Her bir yabaninin daha küçükken kendilerini bu korkunç sona hazırladığı söyleniyor. Yabaniler ölüm şarkısı adı verilen bir şarkı besteliyorlarmış ve düşmanın eline düştüklerinde işkence altında öldürülecekleri zaman bu şarkıyı söylüyorlarmış. Şarkı ile düşmanlarına hakaret edip ölümü ve acıyı ise hakir görüyorlarmış. Yabaniler bu şarkıyı beklenmedik olaylar sırasında da söylüyorlarmış. Savaşa gittiklerinde, bir yerde düşmanla karşılaştıklarında ya da en korkunç felaketlere zihnen hazır olduklarını göstermek için başkalarına kararlı olduklarını kanıtlamak ve amaçlarının sabit olduğunu anlatmak için yine bu şarkıyı söylüyorlarmış. Ölümü ve işkenceyi diğer yabani topluluklar da hakir görmektedirler. Afrika'daki zenciler de bu konuda belli bir yüceliğe

sahiptirler ve ellerine düştükleri efendileri bile bu davranışlarını anlamakta güçlük çeker. Bu kahraman halkları Avrupa'daki hapishanelere düşürerek ne geldikleri ne de gittikleri ülkelerin erdemlerini benimsememiş sefih, kaba, aşağılık ve mağlup kimselerin hakaretine maruz bırakarak talih insanlığa yapabileceği en büyük kötülüğü yapmıştır.

10 Kahramanlık göstergesi olan bu yıkılmaz sağlamlık yabanilerin yetiştikleri ülkelerin onlara aktardığı gelenek ve verdiği eğitimle alakalıdır. Uygar toplumlarda yaşayan insanlarda bu tür bir sağlamlığa rastlanmaz. Uygar insanlar acı çekerken şikayet ederlerse sıkıntı çekerken söylenirlerse ya da sevgiye ve öfkeye teslim olurlarsa kolayca affedilirler. Bu tür zayıflıklar karakterlerinin bir parçasıymış gibi görülmez. Adalete ve insanlığa sığmayan bir şey yapmadığı sürece uygar insan hali, tavrı değişti diye üslubu tavrı bozuldu diye kötü bir nam salmaz. İnsancıl olan kibar insanlar ise başkalarının tutkularına karşı hassas davranırlar ve kolayca canlanıp coşabilirler ve bu konuda sınırı aşsalar da kolayca affedilirler. Bu şekilde coşan biri durumun farkındadır ve yargısında eşitlikçi davrandığı için de tutkularını daha güçlü bir biçimde ifade etmeye çalışır ve duygularının şiddeti yüzünden ayıplanmak gibi bir çekincesi de yoktur. Yanımızda bir yabancı değil de bir dostumuz varsa duygularımızı daha kuvvetli bir biçimde ifade ederiz zira dostumuzun bizi daha çok destekleyeceğini biliriz. Barbar toplumlardakilere kıyasla uygar toplumlardaki nezaket kuralları bizden çok daha canlı davranmamızı bekler. Uygar toplumdaki biri bir dost açıklığı ile yaşarken barbar topluma mensup biri ise hep bir yabancıymışçasına kapalı yaşar. Fransızlar ve İtalyanlar Avrupa'nın iki nazik toplumudur. Bu insanlar ilginç bir olay yaşadıklarında duygu ve canlılık açısından kendilerini ifade ediş biçimleriyle birlikte seyahat ettikleri ve daha ham bir duyarlık seviyesine sahip olan ülkesinde bu şekilde tutkulu duygular hisseden biri ile daha önce hiç karşılaşmamış olan insanları çok şaşırtırlar. Fransız soylusu bir

genç, askeri birliğe alınmadığı için mahkemenin orta yerinde göz yaşlarına boğulabilir. DuBos'nun anlattığına bakılırsa bir İtalyan yirmi şilin para cezası ödemek zorunda olsa idam cezasına çarptırılan bir İngilizden çok daha fazla yaygara koparırmış.[6] Roma'nın kibarlıkta en yüksek seviyeye ulaştığı dönemde Cicero senato ve halk karşısında çektiği acıya teslim olup gözyaşlarına boğularak onur kırıcı bir davranış sergilermiş ve belli ki attığı her nutuğun sonunda da gözyaşlarına boğulmaktaymış. Roma'nın daha eski zamanlarında daha kaba insanların yaşadığı dönemdeki konuşmacılar belli ki yaşadıkları zamanın davranış kurallarına pek uymayıp hemen duygularına teslim oluyorlardı. Scipioların, Laeliusların ve büyük Cato'nun dönemine gelirsek onların döneminde halk önünde bu denli hassaslaşmak muhtemelen doğaya ters düşen uygunsuz bir davranış olarak görülmekteydi.[7] Eski çağlarda yaşayan bu savaşçılar kendilerini düzgün, ciddi ve doğru yargılarla ifade eden insanlardı ama Cicero'nun, iki Gracchus'un, Crassus'un ve Sulpitius'un doğumundan az bir zaman evvel Roma'nın ulaştığı o derin ve güçlü belagatten bu insanların çok uzak oldukları bilinmektedir.[8] Coşkulu bir belagate sahip olan kimseler Fransa'da ve İtalya'da uzun yıl-

---

[6] Jean-Baptiste DuBos (1670-1742). Smith'in bu referansı nereden aldığı bilinmiyor.

[7] Afrikalı Publius Cornelius Scipio Major (M.Ö. 236 - M.Ö. 183) ve evlat edindiği torunu Afrikalı Publius Cornelius Scipio Aemilianus Minor (M.Ö. 185 - M.Ö. 129) Romalı devlet adamlarıdır ve komutandırlar. Scipio Major ikinci, torunu ise üçüncü Punik Savaşını kazanmıştır. Siyasette ve savaşta Scipio Major, Gaius Laelius'la ve oğluyla torun Scipio ise Gaius Laelius Sapiens'le anılmaktadır ve iki Gaius da devlet adamıdır ve komutandır. Cicero Gaius Laelius Sapiens'ten bilhassa *Dostluk Üzerine*'de sıkça bahsetmektedir.

[8] Genç Scipio gibi Cicero'nun Roma'nın büyük konuşmacılarını andığı *Brutus* (M.Ö. 46) eserinde bu ünlü konuşmacılardan bahsedilmektedir: Tiberius Sempronius Gracchus (M.Ö. 164 - M.Ö. 133, M.Ö. 133'te subay), kardeşi Gaius (ölümü M.Ö. 121, M.Ö. 123'te subay), Lucius Licinius Crassus (140-91) ve Publius Sulpicius Rufus (M.Ö. 124 - M.Ö. 88, M.Ö. 88'de subay).

lardır iyi kötü konuşmalar yapıyorlar ve bu anlayış İngiltere'ye ise henüz yeni yeni ulaşmış durumda. Kendine hakim olmak konusunda uygar toplumlarla barbarlar birbirlerinden oldukça farklıdırlar ve davranışların uygunluğu konusunda ise iki toplumun kıstasları birbirlerinden çok farklıdır.

11 Kıstaslardaki bu farklılık önemli şeyler de doğurmaktadır. Kibar insanlar doğal gidişata bir seviyeye kadar izin verdikleri için daha dürüst, daha açık ve daha samimi davranırlar. Barbarlar ise her tür tutkuyu dindirmeye ve gizlemeye mecburdurlar. O nedenle sahte davranırlar ve rol yaparlar. Asya'daki, Afrika'daki ya da Amerika'daki yabani halklarla bir araya gelmiş olan kişiler bu insanların hepsinin çok katı olduklarını ve sizden bir gerçeği gizlemek istediklerinde bu insanlardan tek kelime alamadığınızı söylüyorlar. Kurnazca sorular da sorsanız bu insanların ağzından laf alamazsınız. Eğer size ser verip sır vermeyecekse bir barbara istediğiniz kadar işkence yapın size hiçbir şey anlatmayacaktır. Yabaniler tutkularını duygusal olarak dışarıya belli etmeseler de içlerinde taşırlar ve aslında öfkeleri yüreklerinden taşacak noktaya da gelir. Öfkesini hiç belli etmese de intikamını kanlı ve korkunç bir biçimde alacaktır. En küçük bir hakarete uğramak bile yabaninin canını sıkar. Suratı ve konuşmaları gayet sakin ve ciddi olur, zihnen çok huzurluymuş gibi davranır fakat eylemsel açıdan öfke ve şiddet doludur. Kuzey Amerika'daki yabaniler arasında genç yaştaki daha çekingen cinsiyete mensup olanları annelerinden küçücük bir azar yediklerinde kendilerini suda boğabiliyorlarmış ve bunu da hiçbir şey hissetmeden yapıyor *artık bir kızınız yok* deyip başka tek söz bile etmiyorlarmış. Uygar bir toplumda erkekler tutkularını genelde çok şiddetli ve çok umutsuz bir halde yaşamazlar. Daha tantanalı ve gürültülü yaşarlar, çok az incinirler, başka tatmin aramazlar. Olaya seyirci olan kimseyi de bu şekilde hislenmekte haklı olduklarına ikna edip bu kişinin sempatisini ve onayını kazanmaya çalışırlar.

12 Başka olaylarda hissedilen duygularla kıyaslayınca geleneğin ve modanın insanların ahlaki duyguları üzerindeki etkisinin çok daha büyük olduğu görülüyor. Gelenek ve moda yargılarda büyük sapmalara neden olur ve bu sapmalar bu iki ilkenin karakterin ya da davranışın genel tarzı ile bir bağının olmamasından değil bu ilkelerin yalnızca belli adetlerin uygun mu yoksa uygunsuz mu olduğunu dikkate almasından kaynaklanır.

13 Farklı yaşam koşullarında ve mesleklerde geleneğin bize tasvip etmeyi öğrettiği davranışlar o kadar da mühim şeyler değillerdir aslında. Yaşlı birinin ya da bir din adamının dürüst olmasını beklediğimiz kadar genç birinin ya da bir askerin de aynı şekilde dürüst olmasını bekleriz. Bu insanların karakterlerindeki ayırıcı özelliklerin ise çok küçük anlarda ortaya çıkmasını isteriz. Bunun yanı sıra bir de göz önünde olmayan bir durum daha vardır ki dikkat edilirse görülecektir ki her bir mesleğin gelenekten bağımsız olarak oluşan fakat geleneğin bize öğrettiği uygun kabul edilen belli bir karakteristiği vardır. Bu noktada doğal hislerimizin yaşadığı büyük sapmadan şikayet edemeyiz. Farklı milletlerde bir davranışın niteliği farklı derecelerde olabiliyor ya da saygı duyulacak karakter anlayışı farklılaşabiliyor. Fakat kötü denen şeyin hepsinde aynı olduğunu söyleyebiliriz ve bir erdemin yüklediği sorumluluklar o kadar büyük oluyor ki bir diğerinin etki alanını kısıtlayabiliyor. Kutuplarda moda olan o taşralılığa has misafirperverlik ekonominin ve düzenin alanını etkileyebiliyor. Hollanda'daki tutumluluk ise cömertliği ve kardeşliği etkileyebiliyor. Yabanilerin o sert tavrı bu insanlara insanlıktan uzaklarmış gibi bir hava veriyor. Uygar toplumlardaki aşırı hassasiyet de insanların bir erkekten beklendiği kadar sağlam durmalarını engelliyor belki de. Genel olarak her bir milletin davranış tarzlarının bulundukları koşullara uygun olarak gelişen tarzlar olduğunu söyleyebiliriz. Sert olmak bir yabaninin içinde bulunduğu koşullarda ona en yakışan şey iken uygar toplumda yaşayanlara da hassas

olmak yakışıyor. Bu noktada insanların ahlaki duygularında büyük bir sapma yaşandığını görüyoruz fakat bundan da şikayet edemeyiz.

14 Davranışların ve tavırların genel tarzı içinde bir eylemin doğal uygunluğundan ne kadar uzağa sapabileceğini gelenek belirlemez. Belli adetlere bakınca görülüyor ki gelenek güzel ahlakı yıkabilmekte ve yerine daha kanuni fakat masum belli eylemler koyabilmektedir ve bu eylemler ise doğru ve yanlışla ilgili en sade ilkeleri bile afallatabilmektedirler.

15 Bir bebeği incitmekten daha büyük bir kötülük düşünülebilir mi? Bebeğin o çaresiz, masum, sevimli hali düşman olan bir insanın bile merhamet duygularını harekete geçirir. Savaş kazananlar arasında bebeklere kıyanlar en cani ve en gaddar hareketi gerçekleştirmiş olurlar. Hiddet dolu bir düşmanın bile el süremediği bir bebeği inciten bir aile nasıl bir ailedir? Yeni doğanların öldürülmesi eski Yunanistan'da neredeyse her yerde uygulanmaktaydı. Hatta kibar ve uygar insanlar olan Atinalılar arasında bile bebekleri öldürenler vardı. Çocuğuna bakamayacağına kanaat getiren bir insan çocuğu açlığa terk edebiliyor, vahşi hayvanlara yem edebiliyor ve bu yaptığı yüzünden kimse tarafından eleştirilmiyor ve kınanmıyordu. Bu pratik muhtemelen vahşi barbarların yaşadığı dönemden kalma bir pratikti. Toplumun ilk temellerinin atıldığı dönemden beri insanlar bu pratikle zihnen haşır neşir oldular ve süregelen gelenekte de tekrar edilip durmasıyla ne korkunç bir pratik olduğunu algılayamadılar. Yabanıl toplumlarda hâlâ bebekler öldürülmektedir ve en kaba, en alçak toplumlarda bu tür bir eylem mazur görülebilmektedir. Yabani bir insan o kadar fakir bir halde olabilir ki açlıktan kıvranacak bir noktaya gelebilir ve sırf yiyecek bir şey bulamadığı için ölebilir bile. Böyle bir durumdaki kişi hem kendine hem de çocuğuna bakamaz. Böyle bir haldeyken bu insanın çocuğunu terk etmesine şaşırmamak gerekir. Bir insan düşmandan kaçarken kendisini yavaşlatıyor diye

çocuğunu fırlatıp atabilir ve bu yaptığı affedilebilir bir şey olabilir zira çocuğunun canını korumaya çalışırken ikisi birden ölüp gidebilir. Bu haldeki bir toplumda bir babanın çocuğuna bakıp bakmama konusunda karar alabilme yetkisi vardır ve buna şaşırmamalıyız. Çağımıza yakın dönemlerde bile alışılmadık çıkarlardan yola çıkılarak bu pratiğin uygulanmasına Yunanistan'da hâlâ izin veriliyordu fakat elbette hiçbir şey bu pratiği haklı çıkaramaz. Süregelen gelenek bu pratiği öyle sağlamlaştırmış ki dünyadaki tüm öğretiler bu barbarca harekete müsamaha göstermiş aynı zamanda adil ve dürüst olmaları beklenen filozofların öğretileri bile bu yerleşmiş gelenekten etkilenmişlerdir ve filozoflar bu korkunç istismarı eleştireceklerine desteklemişler ve bu pratiğin topluma faydalı olduğunu söyleyip zorlama nedenler uydurmuşlardır. Aristoteles bile çocukların öldürülmesinden hakimlerin her durumda uygulanmasına teşvik etmesi gereken bir pratik olarak bahseder. İnsancıl biri olan Platon bile Aristoteles ile aynı fikirdedir, insanlığa duyduğu sevgi ile kaleme aldığı eserlerinde bu pratiği tasvip etmediğini belirten hiçbir şey yazmamıştır.[9] İnsanlığın çiğnendiği böylesi korkunç bir eyleme kutsiyet atfedebilen gelenek, kim bilir daha ne korkunç pratiklerin otorite kazanmasını sağlayabilir? Çocukların katledildiğini bugün bile pek çok kimseden duyuyoruz. Bu insanlar bu kadar adaletsiz ve mantıksız bir davranışın sırf yapılagelmiş olmasını bile yeterli bir mazeret olarak görüyor olmalılar.

16 Gelenek belli adetlerin münasip olması ya da kanunsuz olması hususunda duygularımızda belli bir sapma yaratmaktadır fakat geleneğin bir davranışın ya da bir tavrın genel stiline ilişkin duygularımızı bu denli saptırmaması gerekir. Böyle bir gelenek olamaz da zaten. Hiçbir toplum az evvel bahsettiğim korkunç pratiği olağan bir davranış olarak gören insanlara bir anlığına bile tahammül edemez.

---

[9] Bkz. Aristoteles, *Politika*; Platon, *Devlet*.

VI. KISIM
Erdemin Karakteri Üzerine

Giriş

1 Bir bireyin karakterini iki farklı açıdan değerlendiririz. İnsanın karakterinin ilk olarak kendi mutluluğunu nasıl etkilediğine ikinci olarak da başka insanları ne şekilde etkilediğine bakarız.

I. Bölüm: Bireyin Karakterinin Kendi Mutluluğunu ya da İhtiyatlılığını Nasıl Etkilediği Üzerine

1 Bedeni korumak ve beden sağlığını muhafaza etmek Doğanın her bireye öğütlediği bir şeydir. Açlık, susuzluk, zevkin verdiği olumlu, acının verdiği olumsuz hisler, soğuk ve sıcak Doğanın insanı tâbi tuttuğu dersler olarak görülebilir. Doğa bu konuda insanı neyi seçmesi ya da neyden kaçınması gerektiği konusunda yönlendirir. İnsanın çocukluğunda tâbi olduklarından aldığı ilk dersler bu amaca yöneliktir. Bu derslerdeki ana ilke insana kendisine zarar verecek şeylerden kaçmayı öğretmektir.

2 İnsan büyüdükçe doğal olan iştahını doyurmanın, kendine keyif veren şeylere yönelmenin, acı veren şeylerden uzaklaşmanın, sıcaklığın olumluluğuna yönelmenin, soğuğunsa olumsuzluğundan kaçınmanın yollarını bulmak için belli bir dikkat edinir ve öngörülü olması gerektiğini öğrenir. Harici etmenlerde talihini arttırarak ve muhafaza ederek dikkatin ve öngörünün kendisini doğru yönlendirmesini sağlamış olur.

3 Bedenin zorunluluklarını ve gereksinimlerini karşılamak için dış dünyada talihli olmaya ihtiyacımız vardır.

Kısa bir süre sonra fark ederiz ki toplumda eşitimiz olan insanların saygısını kazanmamız, itibar edinmemiz ve sahip olacağımız konum talihimiz dolayısıyla edindiğimiz ya da edineceğimiz avantajlara bağlıdır. Avantaj elde etmeyi istememiz, eşitlerimiz arasında itibar ve konum kazanmak istememiz belki de en çok arzuladığımız şeydir. Bedenin zorunluluklarını ve gereksinimlerini karşılamak çok kolayken talihin sunduklarına ulaşmak konusunda hissettiğimiz telaşı artıran ya da azaltan bu kolaylıktan ziyade avantaj edinme arzumuzdur.

4 Eşitimiz olan insanlar arasındaki konumumuz ya da itibarımız erdemli bir insanın da arzu edeceği gibi tamamıyla karakterimize, davranışlarımıza ya da duyduğumuz güvene, saygıya ve iyi niyete bağlıdır ki bu üçü bir arada yaşadığımız insanların haliyle hissettiği şeylerdir.

5 Sağlığına, servetine, konumuna, namına özen göstermek bu hayatta rahat etmemizi ve mutlu olmamızı sağlayan şeylerdir ve ihtiyatlılık dediğimiz erdemin de ana işi budur.

6 Kötü bir konumdayken iyi bir konuma yükseldiğimizde mutlu olduğumuzdan ve asıl iyi bir konumdayken durumumuz kötüleşince çok fazla acı çektiğimizden bahsetmiştim. O nedenle ihtiyatlılığın ilk hedefi emniyetimiz olmalıdır. Sağlığımıza, servetimize, konumumuza ve namımıza zarar verecek şeylere kendimizi maruz bırakmak kötü bir şeydir. Daha büyük avantajları edinmeye yönelmek yerine sahip olduklarımızı korumaya çalışınca çok daha dikkatli ve uyanık davranmış oluruz. Servetimizin artmasına uğraşmak doğaldır ve bunu gerçekleştirme yöntemimiz ise bize kayıp yaşatacak ya da servetimizi tehlikeye sokacak yöntemlerden oluşmamalıdır. İşimizde ya da mesleğimizde hakiki bilgiyi ve beceriyi edinmeliyiz, çalışırken de özenli ve gayretli, harcamalarımızda da tutumlu olmalıyız hatta kimi zaman gerekiyorsa cimri bile davranmalıyız.

7 İhtiyatlı bir insan anladığını belirttiği konuları anla-

yabilmek için her zaman ciddi ve içten bir çaba gösterir ve her ne kadar fazla kabiliyetli olmasa da bu insan her zaman çok içtendir. Ne hileli yöntemlere başvuran bir sahtekar gibi davranır ne bilgiçlik taslayanlar gibi kibirli olur ne de yüzeysel ve küstah birinin iddialı tavırlarına sahiptir. Sahip oldukları kabiliyetleriyle hava da atmaz. Sohbeti yalın ve mütevazıdır. İnsanların dikkatini çekmek, tanınmak için şarlatanlık yapanların hareketlerinden nefret eder. Kendi mesleğinde ün kazanmak için yalnızca bilgisinin ve becerisinin sağlamlığına güvenir. Daha üst seviyedeki sanat ve bilim dallarında kendilerini yüksek faziletlere sahip bir hakimmişçesine yücelten, birbirlerinin yeteneklerini ve erdemlerini pohpohlayan, kendileriyle yarışa girecek olanları rezil edecek olan küçük cemiyetlerin ya da sahtekarlar insanların sevgisini kazanmak için uğraşmaz. Eğer bu tür bir toplulukla bir münasebete girerse de kendini korumaya uğraşır ve bu yaptığı şey kendisi için bir dezavantaj olsa da topluma bir şeyler empoze etmeyip aksine tantanayla, fısıltılarla, katakulli ile sahtekar cemiyetin ya da benzeri toplulukların insanlara bir şeyler empoze etmesini engellemeye uğraşır.

8 İhtiyatlı olan insan her zaman samimidir ve hatası anlaşıldığında yaşayacağı utancın fikri dahi ihtiyatlı bir insanı çok korkutur. Her ne kadar içten olsa da her zaman dürüst ve açık değildir. Her zaman yalnızca doğruları söylese de mecbur kalmadığı sürece tüm doğruları anlatmaz. Eylemlerinde her zaman çok dikkatlidir o nedenle hep çok dikkatli konuşur ve başka şeyler ya da kişiler hakkında hiçbir zaman acele ve gereksiz beyanatlarda bulunmaz.

9 İhtiyatlı bir insan çok duyarlı biri olmasa da dostane biridir. Fakat arkadaşlık ilişkilerinde çok çaba gösteren ve çok heyecanlı davranan biri değildir. Genç ve tecrübesiz kişilerde olduğu gibi bu insanın hissettiği ilgi de geçicidir. Birkaç tane güvendiği ve inandığı dostu vardır ve onlarla temkinli fakat sağlam ve sadık bir dostluk sürdürür. Dostlarını seçerken kişilerin parıltılı başarılarına bakmaz; say-

gın, sade bir mütevazılığa sahip olup olmadıklarına, sırdaşlıklarına ve davranışlarının iyi olup olmadığına bakar. Arkadaşlık edebilen biri olsa da toplum içinde fazla sosyal değildir. Muhabbetleri tatlı ve neşeli olan şen şakrak toplulukların arasına karışıp da oralarda boy göstermez. Bu tür bir insanın yaşam tarzı kendi hayat akışını sekteye uğratabilir, tutumluluk konusundaki kararlılığını bozabilir ve ılımlı yaşam tarzına pek uymayabilir.

10 İhtiyatlı insanın sohbeti her daim hayat dolu ve eğlenceli olmasa da her zaman zararsızdır. Aksi ve kaba biri gibi görülmekten hiç hoşlanmaz. Hiç kimseye karşı edepsizlik etmez ve her ortamda kendini gönüllü olarak eşiti olan insanlardan daha aşağıda bir yerde konumlandırır. Davranışlarında ve konuşmasında saygılı olmaya dikkat eder, toplumun adab-ı muaşeret kurallarına ve merasimlerine neredeyse huşu içinde itibar eder. O nedenle topluma son derece yetenekli ve erdemli insanlardan çok daha iyi örnek olur. Çağlar boyunca Sokrates'ten ve Aristippos'tan[1] Dr. Swift'e ve Voltaire'e, Philippos'tan ve Büyük İskender'den Büyük Petro'ya[2] tüm bu insanlar hayattaki ve muhabbetteki nezaket kurallarına aykırı düşen davranışlarıyla ve bu kuralları arsızca yok saymalarıyla dikkat çekmişlerdir. Böylece onlara benzemeye çalışan insanlara kötü örnek olmuşlardır ve insanlar da saydığım bu isimlerin kusursuz yanlarını değil hatalarını taklit etmeye çalışmışlardır.

11 İstikrarla sürdürdüğü çalışkanlığı ve tutumluluğu ile gelecekte elde etmeyi umduğu daha uzun sürecek olan ra-

---

[1] Kyreneli Aristippos (M.Ö. 435- M.Ö. 355). Sokrates'in öğrencisi, Kyrene'deki felsefe okulunun kurucusu (okul kimi zaman kendisi ile aynı adı taşıyan torunuyla da anılmaktadır). Söylenceye göre hem teorik hem de pratik açıdan bir hedonistti. Smith, Aristippos'u Ksenephon'un *Memorabilia* ve Diogenes Laertios'un *Ünlü Filozofların Yaşamları* eserlerinden tanıyor.

[2] II. Philippos, Makedonya Kralı (M.Ö. 383 ya da 382 - M.Ö. 336) ve Büyük İskender'in (M.Ö. 356 - M.Ö. 323) babasıdır.

hatlık ve keyif uğruna bugünkü rahatlığından ve keyfinden feragat eden ihtiyatlı insanlar bu davranışları ile tarafsız seyircilerin hepsinin ve tarafsız seyircinin temsili olan içimizde taşıdığımız yargıcın takdirini kazanırlar. Davranışlarını gözlemlediği insanların emekleri tarafsız seyirciyi yıpratmaz ve seyirci kendisini doymak nedir bilmeyen anlık iştahlarla rahatsız ediliyormuş gibi hissetmez. Seyirciye göre içinde bulundukları an da gelecekte yaşayacakları şey de aslında birbirinden farksızdır ve bugüne de geleceğe de aynı mesafeden aynı yaklaşımla bakar. Fakat tarafsız seyirciler olaydan öncelikli olarak etkilenen kişiler için bu iki durumun birbirinden farklı olduğunu ve *o kişilerin* durumdan daha farklı şekilde etkilendiğini bilir. O nedenle tarafsız bir seyirci bugünkü ile gelecekte erişeceği koşulların arasında fark yokmuş gibi davranabilmek için kendisine hakim olmaya çaba gösterenleri onaylar hatta bu kişileri takdir eder.

12 Kazandığı kadar yaşayan bir insan halinden memnundur ve az miktarlarda birikim yaparak günden güne daha iyiye gider. Tutumlu davrandığı ve bunda da istikrarlı olduğu için yavaş yavaş rahata erer. Eksikliğini yaşadığı dönemde çektiği zorlukları düşününce de usulca erdiği bu rahatın ve huzurun tadını iki kat çıkarır. Rahatını bozmayı hiç düşünmez ve şu an emniyete almış olduğu ve tadını çıkardığı huzurunu arttırmayacak aksine tehlikeye atacak yeni atılımlar ve yeni maceralar peşinde koşmaya çalışmaz. Yeni projelere ve atılımlara yönelecekse de ince eleyip sık dokur. Hiç aceleci davranmaz, elzem olduğunu düşünüp de bu tür işlere atılmaz aksine elindeki zamanı sakince ve rahatça değerlendirerek işin olası sonuçlarını hesap eder.

13 İhtiyatlı bir insan yükümlülüğü olmayan bir işin getirdiği sorumlulukları yüklenmek istemez. Alakası olmayan bir işte koşuşturmaz, başkalarının işlerine burnunu sokmaz, herkese akıl vermeye ve nasihatte bulunmaya çalışmaz, kendisine sorulmadığı sürece kimseye tavsiye

vermeye kalkışmaz. Üzerine düşen neyse onu yapmaya uğraşır, başkalarının işini yönetmeye çabalayarak birilerini etkilemeye çalışmak gibi aptalca bir şey yapmaz. Tartışmaya girmemeye özen gösterir, kavgadan hoşlanmaz, en soylu ve en büyük hırslara kulak vermemeye çalışır. İstendiği zaman ülkesine hizmet etmekten kaçmaz fakat dolap çevirip de bir işi kapmaya uğraşmaz ve başına iş alıp sorumluluk yükleneceğine kamu işlerini başkalarının yapması onu daha memnun eder. İçten içe emniyete almış olduğu huzurunun hiç bozulmamasını diler ve bunu yaparken de hem ulaşılan hırsların o göz boyayan ihtişamından hem de büyük ve yüce işler neticesinde ulaşılacak olan o gerçek ve sağlam şöhretten kaçar.

14 Kısacası ihtiyatlılık sağlığa dikkat etmek, servetini korumak, konumunu ya da namını gözetmek olarak değerlendirildiğinde saygın hatta bir dereceye kadar güzel ve olumlu bir nitelik olarak görülse de erdemlerin en güzeli ve en soylusu olarak değerlendirilmemektedir. İhtiyatlılık belli bir saygınlığı olan bir nitelik olsa da çok da sevilen ve beğenilen bir özellik olarak görülmez.

15 Sağlığı, serveti, konumu ya da namı korumak dışında daha büyük ve daha soylu bir amaç için akıllıca ve adil davranmak da sık sık ve haklı olarak ihtiyatlılık olarak adlandırılmaktadır. Büyük komutanların, büyük devlet adamlarının ve büyük yargıçların ne kadar ihtiyatlı olduklarından bahsederiz. İhtiyatlılık her durumda yiğitlik, derin ve sağlam bir hayırseverlik, adalet kurallarına saygı gibi daha büyük ve daha muhteşem erdemlerle belli noktada kendi üzerimize kurmuş olduğumuz hakimiyetin desteği sayesinde birleşir. Bu üst seviyedeki ihtiyatlılık kusursuzluğa ulaştığında hem sanatı hem yeteneği hem de her durumda ya da her koşulda son derece uyumlu davranma alışkanlığını ya da tutumunu edinmeyi gerektirir. İhtiyatlılık en akılcı ve en ahlaki erdemlerde kusursuzluğa ulaşmayı da gerektirir. Sağlam bir kafanın sağlam bir yürekle birleştiği haldir. Kusursuz bir bilgeliğin kusursuz bir er-

demle harmanlandığı noktadır. Platon'un ya da Aristoteles'in felsefesini izleyen bir aklın karakterine yakın bir durumdur zira daha aşağı seviyedeki ihtiyatlılık durumu Epikür'ün yoluna benzer.

16 İhtiyatsızlık ya da kişinin kendine bakabilme kapasitesinin düşük olması cömert ve insancıl olan insanlarda acınası, çok da hassas duygulara sahip olmayanlarda göz ardı edilesi ya da en kötüsü ayıplanası bir özelliktir ancak bu insanların hiçbirine nefretle ya da öfkeyle yaklaşamayız. Başka kabahatlerle birleşince ihtiyatsızlık insanın kötü bir üne sahip olmasına ve itibarını yitirmesine neden olur. İşini bilen bir hilebaz becerisiyle ve konuşmasıyla öne çıkar. Hakkındaki güçlü şüpheler yüzünden değil aldığı ceza ile ya da yaşadığı ayrışma ile tüm dünyanın hak etmediği derecede müsamaha gösterdiği birine dönüşüverir. Beceriksiz ve ahmak bir hilebaz ise maharetli olmadığı için suçlu bulunup cezaya çarptırıldığında tüm dünyanın nefret ettiği, ayıpladığı ve dışladığı biri oluverir. Büyük suçların cezalandırılmadığı ülkelerde en menfur olaylar bile artık olağanlaşır ve bu ülkelerde yaşayanlar bu tür olaylardan hukukun doğru işlediği ülkelerdeki insanlar kadar korkmazlar. İki tür ülkede yaşanan adaletsizlikler aynı olsa da ihtiyatsızlık ise çoğunlukla farklıdır. Hukukun düzgün işlediği ülkelerde büyük suçlar büyük kabahatler kapsamına girerken diğer tür ülkede duruma bu şekilde yaklaşılmaz. 16. yüzyılın büyük bir kısmında İtalya'da suikastlar, cinayetler ve hatta faili bilinen cinayetler bile üst sınıf insanlar arasında artık olağanlaşmış olaylardı. Cesare Borgia küçük yönetim bölgelerine sahip olan dört küçük prensi Senigaglia'da toplanacak dostane bir müzakereye davet etmiş, prenslerden yanlarında küçük birer muhafız alayıyla gelmelerini istemiş ve prensler gelir gelmez hepsini öldürmüştür. Bu menfur olay suç çağı olan o dönemde bile kabul edilemez bir şeyken görünüşe göre işlediği bu suç cinayetlerin failinin ne itibarını kaybetmesine ne de mahvolup gitmesine neden olmuş. Birkaç sene sonra Bor-

gia'nın sonunu getiren sebepler ise bu suçtan bağımsız sebeplermiş. Çok da iyi bir ahlaka sahip olmayan Machiavelli ise suç işlendiği vakit Borgia'nın meclisinde Floransa'da bakanmış. Machiavelli de her eserinde olduğu gibi o saf, güzel ve yalın dili ile olayı detaylarıyla anlatır.[3] Serinkanlı bir biçimde anlattığı bu cinayetin işleniş biçiminden de memnun olan Machiavelli cinayetin kurbanlarının ahmaklığını ve zayıflığını ayıplarken bu şekilde canice ve zamansız gelen ölüme üzülmez ya da katilin zalimliğine ve sahtekarlığına sinirlenmez. Büyük yöneticilerin uyguladığı şiddete ve adaletsizliğe çoğu zaman aptalca bir şaşkınlıkla ve hayranlıkla yaklaşılır. Sıradan hırsızların, soyguncuların ve katillerin yaptıkları ise tiksinti, nefret ve korku uyandırır. Büyük yöneticilerin yaptıkları yüz kat daha kötüyken ve daha yıkıcıyken eğer bu insanlar başarılılarsa yaptıkları şeyler kahramanlık ve yücelik olarak görülür. Hırsızların, soyguncuların ve katillerin yaptıkları ise her zaman nefretle, tiksintiyle karşılanır ve bu kişilerin yaptıkları insanlar içinde en değersiz olanlarının ve en aşağılık olanlarının yapacağı hatalar ya da işleyeceği suçlar olarak değerlendirilir. Büyük bir yöneticinin de sıradan bir suçlunun da yaptığı şey aynı derecede adaletsizdir fakat işlenen kabahatler ya da gösterilen ihtiyatsızlık arasında fark vardır. Kötü ve değersiz olan fakat yüksek konumdaki bir insan her zaman hak ettiğinden çok daha fazla müsamaha görür. Kötü ve değersiz bir ahmak ise her zaman faniler içinde en nefret edilesi ve en ayıplanası varlık olarak algılanır. İhtiyatlılık diğer erdemlerle birleşince en yüce seviyeye ulaşırken ihtiyatsızlık da diğer kötülüklere birleşince en aşağılık karakteri ortaya çıkarır.

---

[3] Bkz. *Descrizione del modo tenuto dal duca Valentino nello ammazzare Vitelozzo Vitelli, Oliverotto da Fermo, il signor Pagolo e il duca di Gravina Orsini,* Machiavelli bu bölümü 1532'de kaleme aldığı *Hükümdar* adlı eserine ek olarak koymuştur.

II. Bölüm: Bireyin Karakterinin Başka İnsanların Mutluluklarını Ne Kadar Etkilediği Üzerine

Giriş

1 Bireyin karakterinin başka insanların mutluluklarını etkileyebilmesi için başkalarına ya zarar veriyor olması ya da fayda sağlıyor olması gerekir.

2 Adaletsizce bir şey yapmaya kalkışırsak ya da yaparsak tarafsız seyircinin bize öfkelenmekteki motivasyonu yaptığımız şeyin komşumuzun mutluluğuna zarar verip vermemesi üzerinden şekillenir. Bunun dışında bir motivasyon söz konusuysa eğer işte o zaman kısıtlamak ya da cezalandırmak amacıyla başvurulan bir kuvvet olan adaletin kuralları da çiğnenmiş olur. Her bir devlet ve ulus elinden geldiğince toplumun gücünü kullanarak otoritesine tâbi olanların birbirlerinin mutluluğunu incitmesine ya da zarar vermesine engel olmaya çalışır. Bu amaç için oluşturulan kurallar her bir devletin ve ülkenin kamu ve ceza hukukunu oluşturur. Bu ilkelere bağlı olarak oluşturulan kurallar belli bir ilmin, ilimlerin en önemlisinin ve belki de şimdiye dek en az yatırım yapılanının yani hukuk felsefesinin konusudur ve burada bu konunun detaylarına girmeyeceğim. Komşumuzu koruyacak doğru dürüst bir kanun olmasa bile onun mutluluğunu hiçbir şekilde etkilememek ya da bozmamak kutsaldır, bu dini bir görüştür ve bu görüş son derece masum olan adil insanların karakterini oluşturur. Böyle bir karaktere sahip bir insan bir de dikkat konusunda belli bir hassasiyete sahipse son derece

saygı duyulan biri olur ve hatta bir nevi kutsallaşır; bu kişi aynı zamanda başkalarına değer vermek, insancıl ve hayırsever olmak gibi daha birçok erdeme de sahiptir. Böyle bir karakter oldukça anlaşılır bir karakterdir ve hakkında daha fazla açıklama yapmaya lüzum yoktur. Bu bölümde doğanın hayırlı işlerin dağılımı açısından ya da ilk olarak topluma ikinci olarak da bireye iyilik yapmak için elimizdeki kısıtlı gücü yönlendirmemiz, değerlendirmemiz için çizmiş olduğu düzeninin temelini açıklamaya çalışacağım.

3 Aynı şaşmaz bilgelik doğanın davranışlarının her bir parçasını ve doğanın bize iyiliğe ihtiyacımız yoksa ya da iyilik işimize yaramayacaksa daha silik, iyiliğe ihtiyacımız varsa ve iyilik işimize yarayacaksa daha güçlü olarak sunmuş olduğu tavsiyeleri düzenler.

Konu I: Doğanın Bireylere Değer Vermemiz ve Onları Önemsememiz İçin Kurmuş Olduğu Düzen

1 Stoacıların da dediği gibi her insan ilk ve öncelikli olarak kendi kendine bakabilmelidir ve insana her açıdan göz kulak olabilecek tek insan yine kendisidir. Mutluluğunu da acısını da en net olarak hisseden insanın kendisidir. İnsan bu duyguları ilk elden hissederken başkaları ise ancak hissettikleri duygular üzerine düşünüp sempati yoluyla bu hislerin yansımalarına ulaşabilir. İnsanın kendisi aslolandır başkaları ise gölgedir.

2 İnsan kendisinden sonra birlikte yaşadığı aile üyelerine, annesine, babasına, çocuklarına, erkek ve kız kardeşlerine büyük bir sevgi duyar. Zira insanın davranışlarıyla mutluluğunu ya da acısını doğal olarak en fazla etkilediği insanlar yine aile üyeleridir. İnsan ailesine karşı sempati duymaya alışıktır ve onları en çok neyin etkileyeceğini bilir, diğer insanlara nazaran aile fertlerine duyduğu sempati çok daha hakiki ve nettir. İnsanın ailesine duyduğu sempati o kadar güçlüdür ki aile üyesinin başına geleni kendi başına gelmiş gibi hisseder.

3 İnsanda sevginin temelini aldığı sempati doğal olarak önce çocuklarına sonra ailesine doğru yönlenir ve insanın çocuklarına duyduğu hassasiyet kendi annesine babasına duyduğu saygıdan ve minnetten çok daha etkindir. Daha evvel de belirtmiş olduğum gibi hayata geldikten sonra bir çocuğun hayatta kalabilmesi için ebeveynlerine ihtiyacı vardır fakat ebeveynin hayatta kalmak için çocuğuna ihtiyacı yoktur. Doğanın gözünde çocuk yaşlı bir adamdan çok daha önemlidir o nedenle çok daha canlı ve çok daha evrensel bir sempati uyandırır. Öyle de olmalıdır zaten. Bir

çocuktan her şey beklenir, bir çocuk umut kaynağıdır. Sıra dışı durumlar haricinde yaşlı birinden pek bir şey yapması beklenmez ya da ona karşı bir umut beslenmez. Bir çocuğun o muhtaç hali en zalim ve en katı yürekli kimseleri bile yumuşatır. Yalnızca erdemli ve insancıl olan kişiler yaşlılığın getirdiği güçsüzlüğü ayıplayıp bu durumdan tiksinmezler. Genelde yaşlı bir insan öldüğünde kimse o kadar da fazla üzülmezken bir çocuğun ölümü herkesin kalbini sızlatır.

4 En erken, kalbin en duyarlı olduğu zamanlarda hissedilen dostluk kardeşler arasında oluşan dostluktur. Aynı evde yaşarlarken kardeşler arasındaki yakınlık huzurun ve mutluluğun tesisi için önemlidir. İnsana en büyük iyiliği de en büyük kötülüğü de ancak kardeşi yapabilir. Durumları itibarıyla kardeşlerin birbirlerine karşı sempati duymaları gereklidir ve ortak bir mutluluğun oluşabilmesi için bu çok önemlidir. Doğanın hikmeti sayesinde kardeşler birbirlerine bağlanırlar ve hepsi için birbirlerine karşı sempati duymak artık alışılan bir şeye dönüşür bu nedenle aralarında çok daha canlı, çok daha belirgin ve çok daha kati bir sempati ilişkisi vardır.

5 Kardeşler başka aileler kursalar da aralarındaki muhabbet devam ettiği için kardeş çocuklarının arasında da belli bir dostluk oluşur. Aralarındaki yakınlık sayesinde dostluğun da keyfini çıkarırlar fakat bir anlaşmazlık olduğunda bu dostluk bozulur. Kuzenler birbirleri için başkalarından çok daha kıymetli olsalar da aynı aile içinde yaşamadıklarından öz kardeşler kadar da yakın değillerdir. Karşılıklı duyacakları sempati çok da elzem olmadığından alışılmış bir şeye dönüşmemiştir ve kuzenlerin arasındaki sempati bağı biraz daha zayıftır.

6 Kuzenlerin çocukları ise birbirlerine çok bağlı olmadıklarından birbirleri için çok da kıymetli değillerdir ve akrabalık ilişkileri dallanıp budaklandıkça insanlar birbirlerinden uzaklaşırlar.

7 Sevgi denen şeyi oluşturan olağanlaşan sempatidir.

Sevdiğimiz insanların mutluluğuyla ya da üzüntüsüyle alakadar oluruz ve olağanlaşan sempatimizden ya da onun sonuçlarından ötürü bu insanları mutlu etmeye çalışırız ve onların üzülmelerini engellemeye uğraşırız. Olağanlaşan sempatinin doğal olarak ortaya çıktığı ilişkilerde kişiler arasında belli bir sevginin oluşması gerekir. Genelde sempati hep oluştuğundan ve sempatinin doğal olarak oluşmasını da beklediğimizden aksi bir durumla karşılaştığımızda çok şaşırırız. Bir şekilde birbirleri ile bağı olan insanların birbirlerine karşı sevgi duymalarının uygun, olumsuz duygular beslemelerinin ise uygunsuz hatta bazen saygısızca bir şey olduğuna dair genel kural da böylece oluşmuş olur. Bir ebeveynin evladını sevmemesi, bir evladın annesine ve babasına saygı duymaması yalnızca nefret uyandırıcı değil aynı zamanda korkunç da bir şeydir.

8 Belli durumlarda doğal olarak ortaya çıkan sevgiyi oluşturan koşullar kimi zaman tesadüfen olgunlaşmayabilir fakat genel kurala duyulan saygı bir yere kadar sevginin aynısı olmasa da ona çok benzeyen hislerin ortaya çıkmasını sağlar.[4] Daha küçükken babasından ayrılan bir çocuk yetişkin olduktan sonra babasıyla bir araya gelebilir ve babanın evladına karşı hissettiği bağ daha güçsüz olabilir. Babanın çocuğuna karşı duyduğu evlat sevgisi daha zayıftır, çocuğun babasına karşı duyduğu saygı pek de güçlü değildir. Kardeşler de eğer birbirlerinden uzak yerlerde eğitim alırlarsa aralarındaki sevgi benzer biçimde bir azalmaya uğrayacaktır. Görev bilinciyle hareket edileceğinden ve erdemli olmaktan ötürü genel kurala saygı duyulacağından bu insanların arasındaki doğal duygular yerini onlara çok yakın olan başka hislere bırakacaktır. Babası çocuğundan ayrıldığında ya da kardeşler birbirinden farklı yerlerde yaşadığında birbirlerinden uzaklaşmazlar. Birbirleri arasında yine bir sevgi vardır ve bir gün bir araya geldiklerinde bu denli yakın akraba oldukları insanlarla

[4] Bkz. III.4.7-12, VII.iii.2.6.

aralarında doğal olarak oluşan aile muhabbetini yaşamak isterler. Aile fertleri bir araya gelene dek en sevilen oğul uzakta olandır, en sevilen kardeş ise ayrı yerde yaşayandır. Eğer kırgınlık hissedecek bir şeyler olmuşsa da bunlar uzun süre önce yaşandığı için artık yapılan unutulmuştur ve hatırlanmaya değmeyecek olan çocukça bir haylazlık olarak görülür. İyi insanlar bir ailenin uzakta olan evladını ya da kardeşini överlerse bu durum aile için büyük bir övünç ve mutluluk kaynağı olur. Uzakta olan bir evlat ya da kardeş sıradan insanlar değillerdir. Bu kişiler en mükemmel evlat, en mükemmel kardeştirler ve ailenin uzaktaki fertleri ile bir araya gelip muhabbet edebilmenin saadetini yaşamak aile için en romantik ümide dönüşüverir. Bir araya gelindiğinde ise ailedeki sevgiyi oluşturan olağanlaşmış sempatinin gücü öyle bir ortaya çıkar ki fertler de o sempatiyi birbirlerine karşı hakiki olarak yakaladıklarını düşünürler. Zaman ve tecrübe korkarım bu insanların gözünü açar. Yakınlaştıkça birbirlerinin huylarının, mizacının, temayüllerinin beklediklerinden farklı olduklarını görürler. Olağanlaşan sempatinin, aile sevgisinin dayandığı bu gerçek ilkenin eksikliğinden ötürü de birbirlerine alışmaları zor olur. Birbirlerine alışmalarını sağlayacak şekilde yaşamadıkları için alışmış gibi davranırken içten davransalar da ellerinden pek bir şey gelmez. Aile içindeki muhabbet ve ilişkiler bir süre sonra tat vermemeye başlar ve muhabbet azalır. Birbirleri ile karşılıklı olarak iyi ilişkiler kurmaya ve birbirlerine görünürde saygılı davranmaya devam edebilirler. Yalnız uzun yıllar bir arada yaşayan aile fertlerinin arasında doğal olarak oluşan o samimi tatmin, tatlı sempati ve birbirlerine karşı duyulan güvenle birlikte ortaya çıkan açıklık ve rahatlık ayrı düşen aile üyeleri arasında çok nadir oluşur.

9 Bahsettiğim bu genel kuralın otoritesi görev bilinci olan erdemli insanların üzerinde bile o kadar kuvvetli değildir. Kaldı ki sefahat düşkünü, haylaz ve kibirli kimseler bu kuralı tamamen göz ardı ederler. Bu tür insanlar kurala

saygı duymak şöyle dursun bu kuraldan hiç söz etmedikleri gibi saygısız bir biçimde kuralı yererler ve erken yaşanan, uzun süren bir ayrılık bu insanları birbirinden tümüyle koparır. Bu tür insanlardan kurala saygı duyanları varsa da bu kişiler yalnızca soğuk ve mesafeli bir saygıyla davranırlar (gerçek saygıya yakın bir duruştur bu) ve en küçük bir incinme ya da çıkarlarda en ufak bir ayrılık yaşansa bu saygı da hemen yok oluverir.

10 Büyük okullarda uzakta okuyan erkek çocuklarının, uzak üniversitelerde okuyan genç adamların, uzaktaki rahibe okullarında eğitim gören ya da yatılı okuyan kız çocuklarının her ne kadar üst sınıfa mensup oldukları anlaşılıyor olsa da çocukların bu durumu Fransa'da ve İngiltere'de hane içi ahlakı ve sonucunda da hane içi saadeti etkilemektedir. Çocuklarınızı ebeveynlerine itaat eden, kardeşlerine karşı nazik ve sevgi dolu davranan insanlar olarak mı yetiştirmek istiyorsunuz? İtaatkar evlat olmalarının, kardeşlerine karşı nazik ve sevgi dolu davranmalarının elzem olduğunu öğretin onlara ve çocuklarınıza evde eğitim verin. Evden her gün bir devlet okuluna gidip gelebilirler ve bu daha avantajlı ve daha uygun olur. Size karşı duydukları saygı sebebiyle çocuklarınız davranışlarına çeki düzen vereceklerdir. Çocuklarınıza karşı duyduğunuz saygı ise sizin davranışlarınıza işe yarar bir kısıtlama getirecektir elbette. Devlet okulunun vereceği eğitimin kazandıracakları kaybettireceklerinin telafisi olamaz elbette. Hane içi eğitim doğanın tesis ettiği bir eğitimdir öte yandan devlet okulunda verilen eğitim ise insan ürünüdür. Bu ikisinden hangisinin daha akıllıca bir eğitim olduğunu belirtmeye lüzum yok.

11 Bazı trajedilerde ve romanslarda kan bağı kuvvetini gösteren birçok güzel ve ilginç sahne ile karşılaşıyoruz ve kişiler aralarında bir akrabalık ilişkisinin olduğunu bilmeden birbirlerine karşı müthiş bir muhabbet hissediyorlar. Bu tür bir kan bağı ilişkisi yalnızca trajedilerde ve romanslarda olur. Trajedilerde ve romanslarda bile bu tür bir kan

bağı ancak anne-baba-çocuk ya da kardeşler gibi aynı hanede yaşayacak olanlar arasında kurulur. Kuzenler arasında ya da bir teyzeyle veya bir amcanın yeğenleri arasında benzer bir biçimde gizemli bir bağın oluştuğunu hayal etmek çok komik olurdu zaten.

12 Kırsal kesimde, hukukun otoritesinin bir devletin vatandaşlarının emniyetini sağlamaya tek başına yetmediği yerlerde aynı aileye mensup üyeler birbirlerine yakın yerlerde yaşamayı tercih ederler. Ortak savunma yapabilmek için bir arada olmaları bu insanlar için önemlidir. En uzaktan en yakına kadar hepsi birbiri için az çok önem taşıyan insanlardır. Aralarındaki uyum birlikteliklerini kuvvetlendirirken ihtilaf yaşamaları uyumun zayıflamasına ve yok olmasına neden olur. Birbirleri ile diğer grup insanlardan çok daha sık muhabbet ederler. Aynı topluluğun üyesi olan en uzak insanlar bile bir şekilde diğerleri ile belli bir bağı olan insanlardır ve her koşulda bu insanlar birbirinin eşitidir. Hepsi ihtimam görmeyi hak eden insanlar olduklarını düşünürler. Belirli bir zaman önce İskoçya'nın dağlarında yaşayan bir klanın reisi klanının en fakir üyesini kuzeni ve akrabası olarak benimsemiştir. Bu denli geniş akrabalık bağı anlayışına Tatarlar, Araplar, Türkmenler ile içinde bulunduğumuz yüzyılda dağlı İskoçlar gibi yaşayan topluluklar arasında da rastlanmaktadır.

13 Ticaretle uğraşan ülkelerde hukukun otoritesi ülkenin en kötü vatandaşını bile her zaman koruyabildiği için aynı aileye mensup insanlar bir arada bulunmaya ihtiyaç duymazlar, aile bireyleri çıkarları ve eğilimleri doğrultusunda doğal olarak birbirlerinden ayrılırlar ve dağılırlar. Aile fertleri birbirleri için önemli insanlar olmaktan çıkarlar. Birkaç kuşak sonra da birbirlerine olan ihtimamı tamamıyla yitirmeseler de aynı kökten geldiklerini, ataları sayesinde aralarında belli bir bağ olduğunu unuturlar. Uzak akrabalara duyulan saygı hele ki bugünkü uygarlık yapısında zamanla giderek azalmaktadır. İskoçya'ya oranla İngiltere'de uzak akrabalar arasındaki bağ uzun bir süre

önce kopmuştur. Fakat İskoçya'da da durum değiştiğinden aile bağları açısından İskoçya ile İngiltere arasındaki fark giderek kapanmaktadır. Her ülkedeki tüm büyük lordlar ne kadar uzak akraba olsalar da birbirleri ile olan bağı hatırlayıp bu bağla gurur duymaktadırlar. Bu tür ünlü kimselerle olan bağların hatırlanmasının nedeni söz konusu akrabalığın ailenin tüm üyelerinin gururunu okşamasıdır. İnsanlar sevgiden ya da sevgi benzeri bir histen ötürü bağı hatırlarında tutmaya çalışmazlar. Boş ve çocukça bir kibirden ötürü akrabalık bağını sürekli hatırlarlar. Biraz daha mütevazı olan biri ise daha yakın bir ilişkisinin olduğu büyük bir insanın kendisi ve ailesi ile olan bağlantısını anlatmaya çalıştığında hep kötü bir kökenbilimci olduğunu ve aile tarihini çok da iyi bilmediğini dile getirir. Bu tür bir durumda doğal sevginin bu denli uzak bir akrabaya kadar sıra dışı bir biçimde uzanabildiğini söylemek gereksiz olacaktır.

14 Ebeveynle evladı arasında oluşan doğal sevginin düşünüldüğü gibi fiziksel bir bağdan değil daha çok ahlakın etkisiyle oluştuğunu düşünüyorum. Kıskanç bir koca çocuğu evde eğitim görmüş olsa da bu mutsuz çocuğu karısının sadakatsizliğinin bir ürünü olarak görüp ona nefret ve tiksinti ile yaklaşacaktır. Koca çocuğa onurunu lekeleyen, ailenin itibarını zedeleyen ebedi bir anıt gözüyle bakacaktır.

15 İyi niyetli insanlar için aralarındaki karşılıklı bağın gerekliliği ve önemi aynı ailede doğmuş olan insanların sahip oldukları bağa benzer. Bir ofiste çalışan meslektaşlar, ortak iş yapan tüccarlar birbirlerine kardeş gözüyle bakarlar ve birbirlerine kardeşmişçesine yaklaşırlar. Aralarındaki uyum hepsinin yararınadır ve eğer mantıklı insanlar ise ortak paydada buluşmaya çalışırlar. Öyle davranmaları da beklenir zaten zira aralarında çıkacak bir anlaşmazlık bir nevi küçük bir rezilliktir. Romalılar bu tür bir bağa *necessitudo* derlerdi ve belli ki bu kelime etimolojik olarak durumun gerekliliği fikrinden türemiş bir kelimedir.

16 Aynı mahallede yaşamak bile insanlar arasında benzer bir bağın oluşmasına sebep olur. Eğer bize bir zararı dokunmadıysa her gün yüzünü gördüğümüz bir insana saygı duyarız. Komşular birbirleri ile uyum içinde de yaşayabilirler ya da birbirlerine sorun da çıkarabilirler. Eğer iyi insanlarsa doğal olarak aralarında belli bir uyum oluşacaktır. Bu insanların iyi anlaşmaları da beklenir zaten zira kötü bir komşu kötü bir karaktere sahip bir insandır. Kimi küçük evrensel olan iyilikler vardır ki insan bu iyiliği başkasından değil de komşusundan bekler.

17 Birlikte yaşamaya ve konuşmaya mecbur olduğumuz kimselere göre duygularımızı, ilkelerimizi, hislerimizi düzenlemeye ya da değişime sokmaya olan bu doğal eğilimimiz iyi ya da kötü ortaklıkların bulaşıcı etkileridir. Akıllı ve erdemli olduğunu düşünen bir insan aslında akıllı ve erdemli olmasa da akla ve erdeme belli bir saygı duyar. Kendini sefa düşkünü ve çapkın olarak gören biri gerçekte öyle biri olmasa da zamanla çapkınlığı ve aykırı tavırları kınamamaya başlar. Aile üyelerinin karakter olarak birbirlerine benzemelerinin nedeni nesiller boyu birlikte yaşamaya ve ilişkide olmaya mecbur olduğumuz insanlara göre kendimizi ayarlamamız neticesinde oluşan belli bir mizacın aktarılagelmesi ile ilgilidir. Bir ailenin karakteri ise yalnızca ahlaki bağla değil az da olsa fiziksel yakınlıkla da alakalıdır. Fakat ailenin dış görünüşü ise tamamıyla fiziksel bağla ilgilidir.

18 Bir insanla arada oluşan bağ kişinin iyi tavırlarına ve davranışlarına duyduğumuz saygı ve beğeni ile ilgilidir, zaman içinde tanışıklığımız geliştikçe de bu bağ güçlenir ve bu son derece saygın bir bağdır. Zoraki olarak, münasip olanı ya da gerekeni bu diye olağanlaşmış bir sempatiden ötürü değil de doğal ve istemsiz olarak ortaya çıkan dostluklar sonucu bağ kurduğumuz insanlar saygımızı ve takdirimizi doğal olarak kazanan insanlardır ve böyle bir bağ ancak erdemli insanların başarabileceği bir şeydir. Ancak erdemli insanlar karşısındaki kişinin davranışlarına ve tav-

rına bütünüyle güvenir ve hiçbir zaman birbirlerini incitecek bir şey yapmayacaklarına kanaat getirir. Kusurlar her zaman kaprislidir fakat erdem her zaman düzgün ve düzenlidir. Erdeme duyulan sevgi ile kurulmuş olan dostluklar elbette ki en erdemli dostluklardır ve en mutlu en baki ve en güvenli ilişkilerdir. Bu tür dostluklar yalnızca tek bir kişi ile sınırla kalmaz, uzun süredir yakından tanıdığımız ve aklına da erdemlerine de güvendiğimiz büyük bir bilge de erdemli insanları güvenle kucaklar. Dostluğunu iki kişi ile sınırlayanlar ilişkilerini güvence altına almak için kıskançlık edip aradaki sevgi yüzünden hataya düşmektedirler. Gençlerin alelacele, birbirlerine düşkün olduklarından saçma yakınlıklar kurarak oluşturdukları dostluklar için karakterleri arasında az bir benzerlik olması yeter. İki genç de iyi davranışa bakmazlar yalnızca aynı şeyi çalışıyorlar, aynı şeylerden hoşlanıyorlar ya da kimsenin benimsemediği bir ilkeyi ya da fikri iki kişi olarak benimsiyorlar diye dostluk kurarlar. Garip bir biçimde kurulan bu tür dostluklara da son noktayı yine garip olan bu genç koyar ve dostluğun sürdüğü dönemde bu iki kişi her ne kadar anlaşıyorlarmış gibi görülseler de bu tür bir ilişki kutsal ve saygıdeğer bir müessese olan dostluk adını hak etmemektedir.

19 Doğa iyilik edeceğimiz insanların öncelikli olarak bize iyiliği dokunmuş insanlar olmasını ister. Mutlu olmak için karşılıklı olarak nazik davranmak gerekli olduğundan doğa bize karşı nazik olan insanları kibar davranmamız gereken insanlar olarak konumlandırır.[5] İyilik edince gördüğü minnet belki insanın ettiği iyiliği karşılamaya yetmiyordur fakat insanın faziletli biri olduğunu bilmesi ve tarafsız seyircinin sempati yoluyla kendisine karşı hissedeceği minnet insan için her zaman yeterli olacaktır. Minnetsizlik gördüğü için öfkelenenler insanın fazilet konusundaki hassasiyetini de arttırabilir. Her hayırsever ettiği iyili-

[5] Bkz. II.ii.I.3.

ğin meyvelerini önünde sonunda toplamıştır. İnsan iyilik ettiklerinden hak ettiği meyveleri toplamanın peşine düşmezse başkalarından göreceği minnetle birlikte nihayetinde on katı mahsul elde edecektir. Nezaketin kökü yine nezakettir ve diğer insanlar tarafından sevilen biri olmak en büyük hırsımızsa buna ulaşabilmek için insanları gerçekten sevdiğimizi onlara göstermeliyiz.

20 Bizimle olan muhabbetleriyle, kişisel özellikleriyle ya da geçmişte bizim için yaptıklarıyla iyilik etmemiz gereken insanlar dışında dostumuz olmayan fakat hayırsever yanımızı harekete geçiren, sıra dışı durumları sebebiyle çok şanslı ya da çok şanssız olan, zengin ve güçlü ya da fakir ve sefil olan insanlar vardır. Toplumsal konuma,[6] barışa ve düzene olan saygımız büyük oranda zenginlere ve güçlülere karşı duyulan saygıyla şekillenir. İnsanların acılarını dindiren onlara teselli sağlayan şey ise fakirlere ve sefillere karşı hissedilen şefkattir. Toplumsal barış ve düzen sefil haldekilerin rahata ermesinden çok daha önemlidir. Güçlü kimselere duyduğumuz saygıda aşırıya kaçarsak itici oluruz. Sefil birine hissettiğimiz duygudaşlık kusurluysa o zaman da itici oluruz. Ahlakçılar bizi yardımseverliğe ve şefkate yönlendirirler. Büyüklüğün gözümüzü boyamaması gerektiği konusunda bizi uyarırlar. Zengin ve güçlü kimselerin ihtişamı büyük olduğundan çoğu zaman bilgelik ve erdem yerine büyüklük rağbet görür. Doğa, sınıflar arası farkın, toplumsal barışın ve düzenin doğuştan getirilen ve servetten ötürü oluşan basit ve açık bir biçimde değişkenlik gösteren şeylere bağlı olduğunu göstermiştir öte yandan bilgelik ve erdem ise görünmez ve belirsiz değişkenlere bağlıdır. Pek de keskin gözlere sahip olmasa da insan sürüsünün gözleri zengini ve güçlüyü ayırt edebilecek kuvvettedir. Akıllı ve erdemli bir insanın algısı ince de olsa aklı ve erdemi ayırt etmekte zorlanır. Tüm bu saydığım durumlarda bilgeliğin iyiliği eşit biçimde ortadadır.

---

[6] Bkz. I.iii.2.

21 Nezaketli olmamızı gerektiren evvelden belirttiğim o iki durumun ya da daha fazlasının bir araya gelmesi nezaketin artmasını sağlar. Büyük olan bir kimseyi kıskançlık olmadan seviyorsak ve onun tarafını tutuyorsak hele de büyüklüğünü sağlayanlar arasında akıl ve erdem de varsa o zaman bu kişiye duyduğumuz sevgimiz daha da artar. Akıllı ve erdemli de olmasına rağmen eğer bu büyük kimse yükseklerde olanların sıkça tecrübe ettiği üzere talihsizlikler yaşamışsa, tehlikeye düşmüş, sıkıntı çekmişse bu kişinin talihi onun kadar erdemli fakat aynı zamanda daha mütevazı yaşayan birinin talihinden çok daha fazla ilgi çekicidir. Trajedilerde ve romanslarda en çok ilgi çeken konu erdemli ve yüce gönüllü kralların ve hükümdarların yaşadığı talihsizliklerdir. Eğer aklıyla hareket eder ve yiğitçe davranırsa ve kendilerini içine düştükleri talihsiz durumdan sıyırmayı bilirlerse ve bir de eski üstün ve emniyetli konuma yeniden kavuşurlarsa tüm o krallardan ve prenslerden inanılmaz derecede etkileniriz ve bizi çok heyecanlandırırlar. Yaşadıkları sıkıntılara üzülmemiz, sahip oldukları refaha sevinmemiz ise bu insanların konumuna ve karakterine karşı göstermiş olduğumuz yanlı beğeniyi daha da kuvvetlendirmektedir.

22 Birbirinden farklı olan bu iyiliği dokunan sevgiler değişik yollara doğru çekildiklerinde kesin bir kuralla hangi durumda hangisine doğru yönlenmemiz gerektiğini belirlemek bütünüyle imkansızdır. Hangi durumlarda dostluk minnete ya da hangi durumlarda minnet dostluğa boyun eğmeli, hangi durumlarda toplumun tümünün emniyeti için o doğal ve güçlü sevgi üst makamlardakilere yönlendirilmeli ya da hangi durumlarda uygunsuzluk etmeden bu anlayışın da üstüne çıkıp kararı tümüyle içimizde taşıdığımız o tarafsız izleyiciye, o büyük yargıca, davranışlarımızın denetleyicisine bırakmalıyız? Eğer kendimizi bu büyük yargıcın yerine koyarsak, her şeye ve kendimize onun gözünden bakarsak ve bize öğütlediği şeyi can kulağıyla dikkatlice dinlersek bizi yanıltmayacağına

emin olabiliriz. Böyle yaptığımız takdirde hiçbir zaman ahlak kurallarına ihtiyacımız olmayacaktır.[7] Yalnız bu durumu her koşulun, karakterin, vaziyetin farklı türlerine ve seviyelerine, çok ince ve hassas olduklarından tanımlanması güç olan farklılıklara ve ayrımlara uygulamak imkansızdır. Voltaire'in o güzel trajedisi *Çin Öksüzü*'nde eskilere uzanan soyunun, atalarının elde kalan en zayıf kalıntısını korumak adına kendi çocuğunun canını almak gibi yüce gönüllü bir davranış sergileyen Zamti'ye hayran kalırız. Idame'nin ise bir anne olarak hassas davranmasını ve kocasının sırrını açık etme tehlikesine rağmen oğlunu teslim edildiği zalim Tatarların elinden almaya çalışmasını yalnızca mazur görmeyiz Idame'nin bu yaptığı aynı zamanda hoşumuza da gider.

[7] Bkz. VII.iv.7-35.

Konu II: Toplumların Doğal Olarak Yardımseverliğimize İhtiyaç Duymasını Sağlayan Düzen Üzerine

1 Bireylerin yardımseverliğimize ihtiyaç duyduğu düzeni yöneten ilkeler aynı şekilde toplumların yardımseverliğimize ihtiyaç duydukları düzeni de yönetirler. İlk ve öncelikli olarak yardım alması gerekenler yardıma en çok ihtiyaç duyanlardır.

2 Doğduğumuz ve eğitim aldığımız, koruması altında yaşamaya devam ettiğimiz devletin ya da hükümdarlığın içinde yaşayanlar mutluluğu ve üzüntüsü bizim iyi ya da kötü davranışlarımıza bağlı olan en önemli topluluktur. O nedenle doğamızda yaşadığımız topluma yardım etme arzusu taşırız. Bunu yalnızca kendimiz için değil en candan duygular beslediğimiz kişiler olan çocuklarımız, annemiz, babamız, akrabalarımız, dostlarımız, bize iyiliği dokunanlar yani sevdiğimiz ve saygı duyduğumuz herkes için yapmak isteriz ve bu kişilerin refahı ve emniyeti toplumun refah ve emniyet içinde olmasına bağlıdır. Doğamızda toplumun refahını ve emniyetini isterken bencil davranmayız aksine iyilik dolu duygularla hareket ederiz. Toplumun refahının ve emniyetinin bizimle belli bir bağı olduğu için yaşadığımız toplum müreffeh ve mutlu bir toplum ise bu bizi de gururlandırır. Benzer toplumlarla arada kıyas yaptığımızda kendi yaşadığımız toplumun üstünlüğü bizi gururlandırır ve yaşadığımız toplum diğerlerinden herhangi bir açıdan aşağıda kalıyorsa bu durum bizi çok mutsuz eder. Toplumumuzun yetiştirdiği tüm o önemli karakterleri; (günümüzde yaşayan önemli kişiler bu karakterleri kıskandığı için belki biraz önyargı ile yaklaşırız ama) savaşçı-

ları, devlet adamlarını, şairleri, filozofları, tüm okumuş yazmış önemli insanları taraflı davranarak takdir ederiz ve hepsini (kimi zaman haksız bir biçimde) başka milletlerin önemli simalarından çok daha üstün bir yere koyarız. Yaşadığı toplumun emniyeti için hatta belki de beyhude yere şöhret edinmek için canını ortaya koyan bir vatansever oldukça uygun bir davranış sergiliyor gibi görünür. Vatansever o anda tarafsız izleyici onu doğal ve olması gereken şekilde nasıl görüyorsa kendisini o şekilde görür fakat milyonda biri temsil ettiği için adil bir yargıcın gözünde bu kişinin diğerlerinden bir farkı yoktur. Herkes gibi onun da kalan çoğunluğun güvenliği, hizmeti ve hatta şanı için canını vermesi kendini onlara vakfetmesi gerekir. Bu fedakarlık her ne kadar doğru ve uygun gibi görünse de çok zor bir şey olduğunu ve böyle bir fedakarlığa yalnızca birkaç kişinin kalkışabildiğini biliriz. Bu tür bir fedakarlığı onaylamakla kalmayız aynı zamanda bu kişi bizi hayrete düşürür ve takdirimizi kazanır. Bu denli kahramanvari erdemlilik alkışı hak etmektedir. Bir hain ise aksine belli bir durumda kendi çıkarı uğruna düşmanı olan başka bir ülkeye yardım etmeyi hayal edip kendi ülkesine ihanet ederse içinde taşıdığı yargıcın değerlendirmesine ihtiyaç duymadan kendisi ile bağı olan herkesin gözünde utanç verici, alçak bir insan ve tiksinç bir hain olduğunu bilir.

3 Çoğu zaman milletimize duyduğumuz sevgi yüzünden komşu milletin refahına ve gelişimine habis bir tavırla ve kıskançlıkla yaklaşırız. Bağımsız ve komşumuz olan milletler kavgalarının üzerine son sözü söyleyebilecek bir otorite olmadığı için sürekli olarak korku ve şüphe içinde yaşarlar. Her bir hükümdarlık komşusundan adil davranmasını beklemediğinden kendisi de komşusuna karşı adil davranmaz. Milletler hukukuna inanmak ya da bağımsız devletlerin birbirleri ile olan ilişkilerinde geçerli olan kurallara uymak zorunda olduklarını söylemeleri ya da uymak zorundaymış gibi davranmaları usulen yapılan bir şeydir ve aslında numara yapmaktadırlar. En küçük çıkar-

larda ya da en hafif provokasyonlarda bile utanmadan ve sıkılmadan bu kuralların her gün çiğnendiğini ve hiç umursanmadığını görüyoruz. Her bir millet güçlenen ve gelişen komşu milletin boyunduruğu altına gireceğine inanır ya da gireceğini tahayyül eder. Millet olarak sahip olduğumuz önyargıların bağlandığı yer kendi ülkemize karşı duyduğumuz soylu sevgiye dayanmaktadır. Cato senatoda konuşma yaparken ne hakkında konuşursa konuşsun sözünü şöyle bitirirmiş: "Bence de Kartaca yıkılmalıdır." Bu söz güçlü ve kaba bir aklın yabancı bir milletin elinde çektiğinden çılgına döndüğü için ortaya döktüğü vahşi vatanseverliğin en tabii ifadesidir. Scipio Nasica da her konuşmasını daha insancıl bir söz ile bitirirmiş: "Bence Kartaca yıkılmamalıdır." Bu da çok daha bilge ve aydın bir liberal aklın artık Roma'ya bir tehdit olmayacak bir devletin refahına nefret duymayan bir insanın kelamıdır.[8] Fransa ve İngiltere deniz kuvvetleri ve ordu açısından artan güçleri nedeniyle birbirlerine korku salabilirler fakat bu iki büyük millet de birbirlerinin mutluluklarının, refahının, tarım gücünün, fabrikalarının gelişiminin, ticaretteki başarısının, limanlarının, iskelelerinin sayısının ve emniyetinin, sanatta ve bilimde kaydettiği ilerlemenin gururlanacak bir seviyeye ulaştığını düşünmez. Yaşadığımız dünyada bu alanlarda gelişebilmek önemlidir, yaşanan ilerlemelerden insanlar faydalanmaktadır ve insanlık yücelmektedir. O sebeple her bir millet kendisi ilerlemeye çalışırken insanlığa duyduğu sevgi sebebiyle komşusunun gelişimini engellememeli aksine onu teşvik etmelidir. Milletler birbirlerine öykünürken insanlığın gelişimini amaçlamalıdırlar, birbirlerine karşı önyargıyla ve kıskançlıkla yaklaşmamalıdırlar.

4 Ülkemize duyduğumuz sevgi insanlığa duyduğumuz sevgiden türememektedir. Ülkemizi sevmemizin sebebi insanlığa olan sevgimizle ilgili değildir ve kimi zaman tu-

[8] Plutarkhos, *Yaşamlar*, Marcus Cato, 27. Scipio Nasica M.Ö. 138'de konseydeydi.

tarsız davrandığımız da olur. Fransa'nın nüfusu Büyük Britanya nüfusunun üç katı olabilir. İnsanlığın genelini düşündüğümüzde Fransa'nın refahı Büyük Britanya'nın refahından çok daha önemliymiş gibi görünebilir. Bir İngiliz böyle düşünüp de İngiltere'nin refahını değil de her açıdan Fransa'nın refahını desteklerse iyi bir vatandaş olarak görülmez. Ülkemize duyduğumuz sevgiyi insanlığa duyduğumuz sevginin bir parçası olarak görmeyiz. Ülkemize duyduğumuz sevgi ayrı ve başlı başına bir sevgidir. İnsan sevgisini ve doğanın her bir parçasını sistemsel olarak düzenleyen akıl, insanlığın çıkarı için en iyi hizmeti sunabilmenin bireylerin her birinin kabiliyetleri ve zekaları doğrultusunda desteklenmesine bağlamıştır.

5 Milletlere karşı olan bu önyargılı yaklaşımımız ve nefretimiz genelde komşumuz olan milletlerle sınırlıdır. Aciz ve ahmakça davranıp belki de Fransızların en doğal düşmanımız olduğunu söylüyoruz ve Fransızlar da belki de aynı acizlikle ve ahmaklıkla bizi kendilerine düşman olarak görmekteler. Ne Fransızlar ne de İngilizler Çin'in ya da Japonya'nın refahını kıskanmıyor. Uzak ülkelerin iyiliğini candan istemek de pek nadir rastlanan bir şeydir.

6 Halk için yapılabilecek ve etkisi de son derece güçlü olabilecek en iyi şey devlet adamlarının komşu olan ve yakın olan milletlerle birbirlerinin gücünü korumak, güç dengesini sağlamak ve anlaşmaların sağlandığı devletlerin genel barışını ve huzurunu muhafaza etmek için anlaşmalar yapmalarıdır. Bu tür anlaşmalar yapan ve yürürlüğe koyan devlet adamları karşı tarafın çıkarlarını da gözetir. Kimi zaman çıkar gözetmenin ötesine bile geçebilirler. Avaux Kontu (başkalarının erdemlerini hiç abartmayan Retz Kardinalinin[9] anlattığına göre) Fransa'nın verdiği tam yetki ile Munster antlaşmasında Avrupa'nın salahiyetini

[9] Claude de Mesmes, Avaux kontu (1595-1650). Avrupa'daki Otuz Yıl Savaşlarını 1648'de bitiren ve sözümona Westfalya barışının sağlandığı Münster'de ve Osnabrück'te yapılan toplantılarda Fransa'yı temsil eden kişi. Smith, Retz'in *Hatırat*'ına gönderme yapıyor.

sağlamak adına kendi canını vermeye bile razı olmuştur. Kral William Avrupa'da hüküm süren devletlerin büyük bir bölümünün özgürlüğünü ve bağımsızlığını gerçekten çok istemekteydi. O zamanlar özgürlüğü ve bağımsızlığı tehlikeye girmek üzere olan Fransa'ya karşı duyduğu hususi nefretten doğan bu isteği belki de çok da iyi bir şeydi. Aynı hissiyat Kraliçe Anne'in ilk kabinesine de sirayet etmiştir.[10]

7 Her özgür devlet belli sınıflara ve topluluklara ayrılmıştır ve her birinin kendine has gücü, imtiyazları ve dokunulmazlıkları vardır. Her birey doğal olarak mensup olduğu sınıfa ve topluluğa daha bağlıdır. Kişinin kendi çıkarı ve gururu dostlarının ve yoldaşlarının çıkarları ve gururu ile yakından ilişkilidir. Kişi mensup olduğu topluluğun imtiyazlarını ve dokunulmazlıklarını genişletmeye çalışır ve başka bir düzenden ya da topluluktan gelebilecek her tür zarara karşı mücadele etmeye de isteklidir.

8 Bir devletin belli sınıf ve topluluklara ayrılma biçimiyle ayrıldıktan sonra her birine sağlanan güç, imtiyazlar ve dokunulmazlıklar devleti vücuda getiren parçalardır.

9 Her bir sınıfın ya da topluluğun gücünü, imtiyazlarını ve dokunulmazlıklarını başka toplulukların verebileceği zararlardan koruyabilmesi için o sınıfın ya da topluluğun istikrarlı olması gerekir. Eğer herhangi yardımcı bir parça olması gereken konumdan ya da koşuldan daha aşağı çekilirse ya da daha yukarı itilirse yapı az çok belli bir değişime uğrar.

---

[10] Hollanda'nın genel valisi (1672-1702) ve aynı zamanda İngiltere'nin de kralı olan (1689-1702) III. William (1650-1702) ittifaklarını değiştirerek ve uzun savaşlar sürdürerek Fransız Kralı XIV Louis'yi kontrol altına almaya çalışmıştır (1672-8 ve 1689-97). Kral William'dan sonra 1702'de tahta geçen Kraliçe Anne'in ilk kabinesinde Whigler ve Toryler koalisyon oluşturmuşlardı ve başta da Godolphin Kontu (Sidney Godolphin, 1645-1712) vardı. Kont aynı zamanda hazineden sorumlu idi ve İspanya Veraset Savaşında (1701-14) Fransa'ya karşı büyük bir birlik oluşturmak için finansal kaynağı sağlamıştı, ordunun başında da Marlborough Dükü (John Churchill, 1650-1722) vardı.

10 Her bir sınıf ve topluluk huzuru ve emniyeti açısından devlete bağımlıdır. Her birey sınıfların ve toplulukların devlete tâbi olduğu ve devletin refahına ve bekasına hizmet için var olduğu gerçeğinin farkındadır. Fakat devletin refahı ve bekası için bireyi mensup olduğu sınıfın ya da topluluğun sahip olduğu gücü, imtiyazları ve dokunulmazlıkları azaltmaya ikna etmek zordur. Bireyler bu taraflı tutumda doğru bir şey yapmıyorlar fakat bu tutumun işe yarar bir tarafı da var. Bu tutum değişkenliğin kontrol altına alınmasını da sağlıyor. Devletin bölümlendiği farklı sınıflarda ve topluluklarda yerleşik olan dengeyi koruma eğiliminde olan bu tutum her ne kadar belli dönemlerde o an moda ve popüler olan neyse yönetimi o konuda belli değişikliklere zorlasa da gerçekte sistemin istikrarına ve bekasına katkı sağlıyor.

11 Ülkeye duyulan sevgi normal şartlarda iki farklı ilkeden oluşuyor; birincisi yönetimin yapısına ve oluşumuna belli bir saygı duymak ve hürmet etmek, ikincisi ise yurttaşlarımızın güvenliğini, saygınlığını ve mutluluğunu elimizden geldiğince büyük bir şevkle sağlamaya çalışmak. Kamu hukukuna uymayan, kanunlara saygı duymayan insandan vatandaş olmaz, mensup olduğu toplumun iyiliği için elinden geleni yapmaya çalışmayan insan ise iyi bir vatandaş değildir.

12 Barış zamanında, ortam sakinken yukarıda saydığım iki ilke genelde birbirleri ile örtüşürler ve insanı aynı davranışa sevk ederler. Eğer bir yönetim yurttaşların emniyetini, saygınlığını ve mutluluğunu gözetiyorsa var olan bu yönetim yapısını desteklemek yurttaşların sahip oldukları bu durumu korumanın en iyi yoludur. Toplumun huzuru kaçmışsa ve bölünmeler ve kargaşalar yaşanıyorsa söz konusu iki ilke de farklı yönlere doğru ayrılacakladır. Bu tür anlarda en akıllı insan bile toplumun huzurunu sağlamayı başaramayan yönetimin yapısının, şeklinin değişmesi gerektiğini düşünebilir. Bu tür durumlarda siyasi akıl müthiş bir efor sarf ederek eski sistemi yeniden kurması için ger-

çek bir vatanseverin ne zaman ortaya çıkması gerektiğine, atılgan fakat bir o kadar da tehlikeli bir yenilenme ruhu taşıyan kişinin önünün ne zaman açılması gerektiğine karar vermek durumunda kalır.

13 Yabancılarla sürdürülen savaşlar ve yaşanan toplumsal bölünmeler halk ruhunun ortaya çıkmasını sağlayan mükemmel fırsatlardır. Yabancı topraklarda ülkesi için savaşan bir kahraman milletinin dileğini gerçekleştirmek için mücadele vermektedir ve bu yaptığıyla da evrensel bir minneti ve takdiri hak etmektedir. Toplumsal kargaşanın yaşandığı dönemlerde karşıt partiler ülkedeki vatandaşların yarısı tarafından desteklenirken diğer yarısı tarafından da lanetlenmektedirler. Nefret edilenlerin karakterine ve sunduğu kıymetli hizmetlere daha bir şüpheyle yaklaşılır. Yabancı bir devletle olan savaşı kazanmak toplumsal bölünmede kazanılacak bir mücadeleye oranla çok daha saf ve çok daha muhteşem bir başarıdır.

14 Başarıya ulaşan partinin lideri arkadaşlarını sakinleştirip, ılımlı hale getirecek kuvvete sahipse eğer (genelde böyle bir güce sahip olmazlar pek) ülkesine kazanılan zaferlerden ya da fethedilen büyük topraklardan çok daha değerli ve çok daha mühim bir hizmet sunmuş olur. Anayasayı yeniden düzenleyip geliştirebilir ve parti lideri olduğu dönemde kendisine şüphe ile yaklaşılırken ve muamma dolu bir karakterken şimdi kocaman bir devleti reforma sokan yasa yapan biri olarak yüce ve soylu bir insana dönüşebilir. Elinin altındaki kurumların hikmetini kullanarak yurttaşlarının nesiller boyu sürecek olan iç huzurunu ve mutluluğunu tesis edebilir.

15 Toplumsal kargaşanın ve bölünmelerin ortasındayken sistem ruhu, insanlığa duyulan sevgiyle, yurttaşlarımızın yaşadığı sıkıntılara ve üzüntülere karşı hissettiğimiz duygudaşlıkla ortaya çıkan o halk ruhu ile birleşir. Sistem ruhu daha narin olan halk ruhuna doğru evrilmeye başlar, halk ruhunu körükler hatta çılgınca bir fanatikliğe ulaşacak noktaya kadar bile getirebilir. Durumdan tedirgin olan

partinin liderleri başarılı olacak bir reform planı ile gelirler ve planın mevcut durumdaki sıkıntıları ve sorunları ortadan kaldırmakla kalmayıp ileride de benzer şeylerin yaşanmasını engelleyeceğini öne sürerler. Yeni model bir anayasa sunup yüzyıllardır koca imparatorluğun tebasını barış, güven ve hatta ihtişam içinde yaşatan yönetimin en önemli parçalarında değişikliğe gitmeyi teklif ederler. Partidekilerin büyük bir bölümünün daha evvel denemedikleri bu hayal ürünü sistemin güzelliği karşısında gözleri kamaşır. Belagati kuvvetli parti liderleri partidekilere sistemi allayıp pullayıp anlatmışlardır. Liderlerin o an kendilerini yüceltmek dışında başka hiçbir amaçları olmasa da çoğu bu tür anlarda kendi aklının ahmaklığına teslim olurlar ve büyük bir reforma gitmek konusunda kendilerini destekleyen en zayıf ve en aptal destekçiler kadar istekli olurlar. Liderlerin kellelerini de korumaları gerekir ki çoğu zaman da koruyabilirler ve fanatizmden uzak kalmaya çalışsalar da kendilerini destekleyenlerin beklentilerini boşa çıkarmaya cesaret edemezler, vicdanlarına ve ilkelerine ters de olsa aynı yanılsamanın etkisi altındalarmış gibi davranmaya mecbur kalırlar. Geçici çareleri reddeden ve çok şey bekleyen öfkeli bir partinin ise eli boş kalacaktır. Tüm sorunların ve sıkıntıların büyük bir kısmını küçük bir değişimle ortadan kaldırmak ve rahatlamak mümkünken çareler de tamamen tükenmiş olacaktır.

16 İnsancıl ve yardımsever olduğu için halk ruhunu özümsemiş olan biri ise hem bireylerin hem de devletin bölünmüş olduğu sınıfların ve toplulukların sahip oldukları güce ve imtiyazlara saygı duyar. Gücü ve imtiyazları bazı açılardan istismar olarak görse de büyük bir yıkımla yok edilemeyeceklerinden orta yolu bulup memnun olmaya çalışır. İnsanların kökleşmiş önyargılarını akılla ve mantıkla yıkamayacağını görünce zor kullanmaya kalkışmaz ve Cicero'nun[11] da dikkat çekmiş olduğu Platon'un o ilahi

[11] Platon'un *Kriton*'da bahsetmiş olduğu bu hususu Cicero da *Dostlara Mektuplar*'da alıntılar.

sözüne, ailene şiddet uygulamadığın gibi ülkene de şiddet uygulama anlayışını hürmetle benimser. Toplumla kurduğu ilişkileri mümkün mertebe insanların yerleşmiş olan huylarına ve önyargılarına uygun olarak düzenler ve insanların kimi düzenlemelere boyun eğmekten kaçındığı için ortaya çıkan aksamalara da elinden geldiğince çare olmaya çalışır. Doğru olanı tesis edemediğinde yanlış olanı iyileştirmeye de çalışmaz. Solon gibi kanunun en mükemmelini kuramadıktan sonra kanunun insanların uyabileceği versiyonunu kurmaya da çabalamaz.[12]

17 Sistem insanı ise kendinin çok akıllı olduğunu düşünür ve kendi ideal yönetim planının güzelliğinden o kadar etkilenir ki plandan en küçük bir sapmayı bile kabul edemez. Planına karşı çıkanların büyük çıkarlarına ve güçlü önyargılarına kulak asmaz, planını tüm hatlarıyla tesis etmeye başlar. Satranç tahtasına taşları dizermişçesine kocaman bir toplumun farklı üyelerini de o kadar kolay bir biçimde düzenleyebileceğini sanır. Satranç tahtasındaki taşların onları hareket ettiren el dışında başka bir hareket ilkesine sahip olmadığını unutur. Toplum ise çok daha geniş bir satranç tahtasıdır ve her bir parçanın da parlamentonun uygulamak isteyeceği hareket ilkesi dışında kendine has başka hareket ilkeleri vardır. Eğer iki ilke de örtüşüp aynı yönde hareket edebilirse insan toplumunun oyunu kolayca ahenk içinde ilerler ve toplum mutlu ve başarılı olur. Eğer zıtlaşma ya da farklılaşma olursa da oyun acı verici bir hal alır ve toplum büyük bir karmaşaya sürüklenir.

18 Her devlet adamının genel ve hatta sistematik olarak politika ve hukuk açısından belli bir kusursuzluk fikrine sahip olması gerekir. Tüm karşı çıkışlara rağmen fikri uygulamayı istemek hatta hemen uygulamaya koymaya çalışmak son derece kibirli bir tavırdır. Kişi doğruda ve yan-

[12] Solon (M.Ö. 640 - M.Ö. 561) anayasa da dahil olmak üzere Atina'nın hukuk sistemini pek çok açıdan yenilemiştir.

lışta kendi yargısını standart olarak kabul eder. Kendini devlet sınırları içindeki en akıllı ve en değerli insan olarak görür ve tüm yurttaşların onun peşinden gitmesi gerektiğini düşünür, kendisini başkalarına göre ayarlamayı istemez. Siyasi spekülasyonlar yapan insanlar ile krallıklardaki hükümdarlar işte bu yüzden çok tehlikelidirler. Bu insanlar da son derece kibirlidirler ve kendi yargılarının üstünlüğünden zerre şüphe etmezler. İmparatorluğu, krallığı reforma götürmek isteyenler yönetime tâbi olan ülke anayasasını incelemeye ikna olduklarında bu insanlar anayasada hiçbir sorun olmadığını söylerler ve kendi istekleri dışında yapılacak olan bir müdahaleyi engellemek isterler. Platon'un ilahi sözünü kınarlar ve kendilerinin devlet için var olduklarını değil de devletin kendileri için var olduğunu düşünürler. O nedenle yapacakları reformda amaçladıkları şey tüm itirazları ortadan kaldırmak, soyluların otoritesini azaltmak, şehirlerin, bölgelerin imtiyazlarını ellerinden almak, devletin en üstün adamlarını ve üst sınıflarını boyundurukları altına alıp zayıf ve önemsiz kimselere dönüştürmek olacaktır.

Konu III: Evrensel iyilik

1 Yaptığımız iyi işlerin etkisi ülkemizde yaşayan toplumun dışına nadiren taşar fakat iyi niyetimizde ise sınır tanımamıza gerek yoktur, tüm evreni iyi niyetle kucaklayabiliriz. Masum ve duyarlı insanların mutlu olmasını isterken bu insanların yaşadıkları acıları tahayyül ettiğimizde ise mutsuz oluruz. Duyarlı biri de olsa kötü bir insan bizde doğal olarak nefret uyandırır ve evrensel iyiliği gözetiyor olduğumuz için bu kişiye karşı kin besleriz. Ettiği kötülükle mutsuz ettiği masum ve duyarlı insanlara karşı sempati hissettiğimiz için kötülerden tiksiniriz.

2 Evrensel iyilik her ne kadar soylu ve cömert olsa da evrende var olan her bir varlığın en kötüsünden en iyisine kadar yüce, merhametli ve her şeyi bilen, doğadaki her hareketi yönlendiren, kusursuzluğuyla gerekli olan mutluluğu idame ettiren Tanrının himayesi ve koruması altında olduğuna tamamıyla ikna olmayan biri mutluluğa ulaşamaz. Evrensel iyilik konusunda evrenin bir babası olduğuna inanamamak melankoliye en çok sürükleyen düşüncelerden biridir. Bu düşünce yüzünden uçsuz bucaksız ve akıl almaz büyüklükteki uzay bir anda acıyla ve sefaletle dolar. Refah seviyesinde zirvelere ulaşılmış olsa bile o refah seviyesi dahi bu korkunç fikrin düşürdüğü gölgeyi aydınlatmaya yetmez. Akıllı ve erdemli bir insan ise tam zıtt bir sistemin doğruluğuna olağan ve bütüncül bir inanç duyduğundan böylesi ters bir fikir bu insanın inancı dolayısıyla hissettiği mutluluğu bozmaya yetmez.

3 Akıllı ve erdemli bir insan için mensup olduğu sınıfın ya da topluluğun menfaati şahsi menfaatlerinin önündedir. Devletin ya da hükümdarlığın menfaatlerinin ise her

zaman büyük denklemin bir parçasını oluşturan bir sınıfın ya da bir topluluğun menfaatlerinden daha üstün tutulmasını diler. İnsan daha aşağı seviyede konumlanan menfaatlerin de evrensel olana, Tanrının yargıçlığını ve yöneticiliğini yaptığı duyarlı ve akıllı insanlardan oluşan o geniş topluluğun menfaatlerine hizmet etmesini dilemelidir. İnsan bilge ve iyiliksever Tanrının hükümranı olduğu sistemde izin verdiklerine dair ve kısmi kötülüğün evrensel iyiliğe hizmet ettiğine dair daimi ve bütünlüklü bir inanç duyarsa o zaman toplumun, ülkesinin ya da kendisinin başına gelen tüm talihsizliklerin evrenin refahı için gerekli olduğunun da farkında olmalıdır. İnsan her şeyin birbirine mecbur ve bağlı olduğunu algılayabildiği takdirde olanları tevekkülle kabullenmekle kalmamalı aynı zamanda içten ve samimi bir biçimde yaşananların vuku bulmasını da dilemelidir.

4 Evrenin yöneticisinin iradesine yüce gönülle ve tevekkülle teslim olmak insan doğasının başarabileceği bir şeydir. Sağlam askerler zorluk içermeyen ya da tehlike barındırmayan bir olaya o kadar istekle atılmazlarken eğer komutanlarını seviyorlarsa ve ona güveniyorlarsa geri dönüşü olmayan ümitsiz bir sona büyük bir neşeyle ve şevkle yürürler. Tehlike barındırmayan bir olayda askerler sıradan bir görevi yerine getirdiklerinden yaptıkları şey onlara sıkıcı gelirken ümitsiz bir sona doğru yürüyen askerler ise o an bir insanın gösterebileceği en soylu çabayı gösterdiklerini düşünürler. Komutanların ordunun güvenliği ve savaşın kazanılabilmesi için onları bu göreve yolladıklarını bilirler. Kendi küçük sistemlerini daha büyük bir sistemin iyiliği için seve seve feda edeler. Yoldaşlarıyla duygusal bir biçimde vedalaşırlar ve onlara saadet ve başarı dilerler. Yönlendirildikleri ölümcül fakat muhteşem ve onurlu göreve de itaatkar bir tavırla ve sevinç naraları atarak ilerlerler. Hiçbir ordunun komutanı sonsuz bir güveni, şevk ve gayret dolu bir sevgiyi evrenin komutanından daha fazla hak edemez. Tüm insanlığı etkileyen ya da hususi olarak

başına gelen felaketlerde akıllı bir insan dostlarının, kendisinin ve yurttaşlarının evrenin ıssızlığı içinde var olduklarını unutmamalıdır. Bütünün mutluluğuna hizmet ettiği için herkesin bu şekilde var olduğunu ve yaşanan bölünmelere mütevazı bir biçimde boyun eğmekle kalmayıp durumu büyük bir canlılıkla ve keyifle kucaklaması gerektiğini hatırlamalıdır. Akıllı bir insan sağlam bir asker kadar kendini hazır ve nazır hissedebilmelidir.

5 Yüce varlığın iyilikseverliğinin ve bilgeliğinin sonsuz zamanlardan bu yana evrenin o ulu mekanizmasını ayarlayıp yönettiği ve her zaman yeterli miktardaki saadeti ürettiği tüm insanların şimdiye dek gözlemleyebildiği asil bir gerçekliktir. Bu konuda başka bir düşünceye kapılmak görece daha kötücül bir düşünce olur. Asil olan bu gözlemi her daim yapabilen bir insana hürmetle yaklaşırız. Hayatını gözlem yaparak geçiriyor da olsa bu kişiye ülkesine hizmet edenler içinde en aktif ve en faydalı bir insandan çok daha üstün ve güçlü bir saygı ile yaklaşırız. Marcus Antoninus[13] *Düşünceler* isimli eserinde bu konu üzerinde durur ve Antoninus adil, merhametli ve mutlu hükümdarlığının beğenilmesinden çok karakterinin daha fazla takdir toplamasını sağlamıştır.

6 Evrenin büyük sistemini yönetmek, tüm mantıklı ve duyarlı varlıkları evrensel mutluluğa ulaştırmak insanın değil Tanrının işidir. İnsana çok daha mütevazı bir konum verilmiştir. Gücü ve algılama kuvveti sınırlı olduğu için insanın sahip olduğu konum ona uygun düşen bir konumdur. İnsan yalnızca kendisinin, ailesinin, dostlarının ve ülkesinin mutluluğu için çalışır. Çok daha asil olanı gözlemlemek durumunda olması sahip olduğu mütevazı konumu boşlamak için bir bahane olamaz. Avidius Cassius'un Marcus Antoninus'a belki de haksız yere yöneltmiş

[13] Marcus Aurelius (121-180) Roma İmparatoru olmuştur ve 161 yılında Antoninus adını almıştır. Stoacı olarak kaleme aldığı *Düşünceler*'i hayatının son on yılında yazmıştır ve eser ölümünden sonra yayımlanmıştır.

olduğu bir suçlama vardır; Antoninus'un kendini felsefi tartışmalara verip evrenin refahını gözlemlemeye çalışırken Roma İmparatorluğunu ihmal ettiğini söyler.[14] İnsan da aynı şeyi yapmaya kalkışmamalıdır. Gözlem yapan bir filozof en kıymetli tartışmasında bile en küçük görevlerini aksatmamalıdır.

[14] Smith burada *Historia Agusta*'ya gönderme yapmaktadır (4. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınmış olmalı). Eser 117-284 yılları arasında yaşamış olan imparatorların ve hile ile tahtı ele geçirenlerin biyografilerinden oluşmaktadır ve içinde sahte mektuplar ve belgeler bulunmaktadır. Smith'in bu söyledikleri "Avidius Cassius'un Hayatı" kısmında yer alan şaibeli bir mektuba göndermedir. Cassius imparatorluğun doğusunda görev yapan isyancı bir ordu komutanıdır ve kendisini imparator ilan ettikten hemen sonra suikasta uğramıştır.

III. Bölüm: Kendi Üzerimizde Kurduğumuz Hakimiyet

1 Kusursuz ihtiyatlılığın kurallarına uygun davranan, adaletten şaşmayan ve hayırsever olan birinin son derece erdemli bir insan olduğunu söyleyebiliriz. Yalnız insanın kuralları çok iyi bilmesi ihtiyatlı davranması için yeterli değildir. Tutkuları insanı yanlış yönlendirebilir, tutkular insanı sakin ve rahat olduğu zamanlarda onayladığı kuralların hepsini yıkmaya teşvik edip onu baştan çıkarabilir. Eğer kendi üzerinizde sağlam bir hakimiyet kuramıyorsanız kuralları çok iyi bilmek yükümlülüklerinizi yerine getirmenizde yeterli olmaz.

2 Eskiçağ filozofları arasında önemli isimler tutkuları ikiye ayırırlar. İlki kendi üzerimizdeki hakimiyeti bir an bile kaybetmemek için büyük çaba sarf etmemizi gerektiren tutkular, ikincisi de belli anlarda hatta belli dönemlerde engellenebilen fakat hayatın akışı içinde sürekli ve aralıksız olarak davetkar tutumu nedeniyle büyük sapmalara sebebiyet verebilecek tutkulardır.

3 Korku ve öfke bu tutkulara karışabilen ya da onlarla bağlantısı olan diğer tutkularla birlikte birinci sınıfı oluştururlar. Rahatlığı, keyfi, beğenilmeyi sevmek ile birlikte diğer bencil hazlar ise ikinci sınıfı oluştururlar. Aşırı derecede korkunca ve çileden çıkacak kadar öfkelenince kendimizi bir an için bile engelleyemeyiz. Rahatlığa, keyfe ve beğenilmeye karşı duyduğumuz sevgiyi ve diğer bencil hazlarımızı ise bir anlığına ya da bir süreliğine engelleyebiliriz. Fakat bu hazlar sürekli davetkar olduklarından sonradan utanacağımız zayıflıklar sergilememize neden

olup bizi yoldan çıkarabilirler. Korku ya da öfke bizi yükümlülüklerimizden uzaklaştırırken hazlar ise yükümlülüklerimizi bir kenara bırakmamız için bizi baştan çıkarırlar. Eski ahlakçılar korkuyu ve öfkeyi kontrol edebilmek için tam manasıyla sağlam, cesur biri olup kuvvetli bir zihne sahip olunması gerektiğini söylerler ve hazlar konusunda kendimizi engelleyebilmemiz için de ılımlı, edepli, alçakgönüllü ve ölçülü olmamız gerektiğini dile getirirler.

4 Bu iki grup tutkuya hükmedebilmek işe yarar olmasından dolayı güzeldir. Bunun yanı sıra bizi her zaman ihtiyatlı, adil ve uygun bir iyilikle davranmaya ittiği için de ayrı bir güzellik daha taşır ve bu yüzden bu tavır belli bir saygıyı ve takdiri de hak etmektedir. Korkuya ve tutkuya hükmederken gerekli olan gücün ve çabanın büyüklüğü ile hazlara hükmederken gösterilen çabada tutarlı, eşit ve dirençli davranmak saygıyı ve takdiri hak eden davranışlardır.

5 Tehlike altında olan, işkence gören, ölümü yaklaşan biri sakinliğini korumayı başarır da en alakasız bir seyircinin bile hissedeceklerine ters düşecek tek bir kelam etmezse ve tek bir harekette bulunmazsa bu kişi takdir edilmeyi fazlasıyla hak eden biridir. İnsanlık adına ve ülkesine duyduğu sevgi dolayısıyla özgürlük ve adalet için acı çeken birinin çektiklerine merhametle yaklaşırız, ona bunları çektirenlere öfkeleniriz, kalkıştığı hayırlı işlere karşı en sıcak sempati ile minnet duyarız, bu kişi faziletli davranışları ile birlikte yüce gönüllü oluşuyla da takdirimizi kazanır ve bu kişiye karşı hissettiğimiz şey alevlenip şevk ve gayret dolu bir saygıya dönüşür. Geçmişin ve günümüzün sevgiyle, şükranla hatırlanan kahramanları doğruluk, özgürlük ve adalet uğruna dar ağacında can verdiler ve can verirken de gayet sakin ve haysiyetli davrandılar. Düşmanları Sokrates'in yatağında sessizce ölmesine izin verselerdi belki de Sokrates sonraki çağlarda bu denli parlak bir ihtişama sahip olamayacaktı. İngiliz tarihinde Vertue ve Houbraken tarafından çizilmiş illüstrasyonlara baktığımda

baltanın yani başın vurulacağı anı simgeleyen bu nesnenin çizildiği en ünlü illüstrasyonlarda balta simgesi Thomas More'a, Raleighlere, Russellara, Sidneylere vs. gerçek bir saygınlık, ilginçlik katmaktadır ve hanedan arması gibi kıymetsiz bir süsten çok daha üstün bir şey sunmaktadır.[15]

6 Yüce gönüllülük yalnızca masum ve erdemli insanların karakterlerinin ışıldamasını sağlamaz, aynı zamanda azılı suçluların karakterlerine bile olumlu bir gözle bakmamıza katkıda bulunur. Bir hırsız ya da bir haydut darağacına çıkarıldığında bu kişi ağırbaşlı ve metanetli davranırsa her ne kadar aldığı cezayı hak ettiğin düşünsek de böylesine asil ve iyi davranabilen birinin bu kadar büyük kötülükler edebilmesi bizi üzer.

7 Savaş, yüce gönüllülüğün farklı hallerine erişmek ve onları uygulamak için fırsat tanıyan en büyük okuldur. Ölüm evvelden de dediğimiz gibi en çok korkulan şeydir ve ölüm korkusunu yenmiş bir adam yaklaşan diğer olağan kötülükler karşısında her zaman sakin kalabilir. Savaşta erkekler ölümle tanışırlar, zayıf ve tecrübesiz olanların ölümle ilgili hissettiği o batıl korkudan sıyrılırlar. Ölümü yalnızca yaşamı sonlandıran bir şey olarak görürler ve yaşamayı arzulasalar da ölüm bu insanlar için korkulan bir şey olmaktan çıkar. Tecrübe edindikçe büyük tehlike içeriyormuş gibi duran şeylerin göründükleri gibi olmadıklarını anlarlar. Cesaretle, aktif davranarak ve aklın da yardımıyla ümitsiz olduğunu sandıkları durumlardan onurlu bir biçimde sıyrılabileceklerini görürler. Ölüm korkuları

---

[15] Bkz. Thomas Birch, *The Heads of Illustrious Persons of Great Britain, engraven by Mr. Houbraken, and Mr Vertue. With their Lives and Characters* (1743) [Büyük Britanya'nın Ünlü Kişilerinin Başları, Bay Houbraken'ın ve Bay Vertue'nun Kaleminden, Yaşamları ve Karakterleri ile Birlikte]. Smith'in bahsettiği kişiler idam edilmişlerdir: Sör Thomas More (1478-1535) vatana ihanet suçundan, Sir Walter Raleigh (1552-1618) kral I. James'e komplo kurmaktan, William Lord Russel (1639-83) ve Algernon Sidney (1622?-83) vatana ihanetten (Rye House komplosu olayında) yargılanmışlardır.

azalır ve ölümden kaçabileceklerine dair ümitlenirler ve kendilerine güvenirler. Kendilerini tehlikeye atarken artık o kadar da isteksiz olmazlar. Tehlikeden uzaklaşma telaşına düşmezler ve tehlike anında akli melekelerini kaybetme riski de azalır. Tehlikeye ve ölüme karşı duyulan olağan korku dolayısıyla bir askerin mesleği soyluluk kazanır ve askerlik mesleği insanların gözünde diğer mesleklerden çok daha önemli ve onurlu bir mertebeye yerleşir. Tarihte ülkelerine hizmet için bu mesleği icra eden kahramanları diğerlerinden ayıran şey bu insanların mesleklerinde hünerli ve başarılı insanlar olmalarıdır.

8 Büyük savaş veriliyormuşçasına yürütülen sömürüler adalet ilkelerine ve insanlığa aykırı da olsalar kimi zaman ilgimizi çekerler. Bu sömürüleri gerçekleştirenler değersiz kimseler olsalar bile onlara karşı bir dereceye kadar saygı duyarız. Misal korsanlar[16] sömürüleri ile ilgimizi çekerler, öykülerine bir çeşit saygıyla yaklaşırız ve hikayelerini beğenerek okuruz. Bu insanlar büyük suçlar işleyen tarihin en değersiz insanları da olsalar tarihin yazdığı zorlukların, engellerin ve tehlikelerin en büyükler ile boğuşurlar.

9 Öfkeye hakim olabilmek korkuya hakim olabilmek kadar önemli ve soylu bir davranıştır. Eski çağlarda da günümüze yakın zamanlarda da en muhteşem ve en beğenilen konuşmalar hiddetlendiğinde bile doğru ifadeler kullanabilenlerin belagatlerinden oluşmaktadırlar. Demosthenes'in sert tenkitleri ve Cicero'nun Catilina söylevleri[17] öfkenin uygun bir biçimde ifade edildiği konuşmalar oldukları için güzeldirler. Haklı öfkelerini bastırıp uygun bir hale sokarak tarafsız seyircinin de öfkelenebileceği bir se-

---

[16] Korsan mefhumu -edebiyatta olduğu gibi- 17. ve 18. yüzyıllarda aşina olunan bir mefhumdu.

[17] Demosthenes (M.Ö. 384 - M.Ö. 322) Atinalı devlet adamı, Makedon kralı II. Philippos hakkında dört tane söylevi vardır. Cicero'nun da Lucius Sergius Catilina (ö. M.Ö. 62) hakkında dört söylevi vardır ve söylevlerinde M.Ö. 63 yılında Catilina'nın devrimci planlarını ortaya çıkarmıştır.

viyeye indirmişlerdir. Öfke eğer şiddetlenir de yaygara ve gürültü koparan bir hal alırsa nefret uyandırır ve rahatsız eder. Öfkelenen kişiyi bırakırız öfkelenilen insana doğru yöneliriz. Öfkelenmekte her ne kadar haklı olunsa da affetmeyi bilmek çoğu kez soylu bir davranış olarak görülür. İnciten kişinin yaptığı şey gün gibi ortada olsa da veya arada ne geçtiği tam olarak bilinmese de halkın çıkarı adına kanlı bıçaklı düşmanların önemli bir görevi yerine getirmek için bir araya gelmeleri gerekse ve incinen kişi düşmanlığı bir kenara bırakıp kendisini inciten kişiye büyük bir güvenle ve samimiyetle yaklaşırsa takdirimizi kazanacağı faziletli bir davranışta bulunmuş olur.

10 Öfkeye hakim olmak her zaman o kadar da şahane bir sahne sunmaz. Korku öfkenin zıttıdır ve öfkenin bastırılmasını sağlayan şey korkudur. Korku nedeniyle öfkeye hakim olunan kimi durumlarda korku kurulan hakimiyetin tüm soyluluğunu alıp götürür. Öfke atağa geçtiğinde ise ona müsamaha göstermek bazen korkuya kıyasla daha cesurca ve daha üstün bir hareketmiş gibi görünür. Öfkeye müsamaha göstermek kimi zaman kibir göstergesidir. Korkuyu hoş görmek ise kibir göstergesi olamaz. Kibirli ve zayıf insanlar kendileri gibi aşağı seviyedekilerin ya da kendilerine karşı gelmeye kalkışanların arasındayken gösterişli bir biçimde hiddetlenirler ve böyle davrandıklarında yürekli göründüklerini sanırlar. Zorba bir insan öfkesi ile ilgili yalan yanlış şeyler anlatır ve anlattıkları nedeniyle başkalarının onu iyi ve saygın biri olarak görmeyeceğini bilse de en azından anlattıkları yüzünden kendisini dinleyenlerin gözünde artık daha korkutucu birine dönüştüğünü zanneder. Çağımızdaki anlayışa göre düellonun hoş görülmesi kimi durumlarda insanı özel olarak intikam almaya teşvik ederken belki de öfkenin dizginlenmesini de sağlıyor fakat burada işin içine korku girdiğinden durum çok daha adi bir hal alıyor. Korkunuzu ne yolla bastırırsanız bastırın yaptığınız bu davranışta her zaman onurlu bir yan vardır. Fakat öfkede durum böyle değildir. Şayet işin

içinde edep, haysiyet ve münasiplik yoksa yapılanı asla tam anlamıyla olumlu bir hareket olarak göremeyiz.

11 İhtiyatlı, adil ve uygun bir hayırseverlikle yaklaşırken eğer aksi şekilde davranmamızı gerektirecek baştan çıkarıcı bir durum yoksa yaptığımız şey o kadar da faziletli bir hareket olmaz. Büyük tehlikelerin ve zorlukların ortasındayken sakin kalmayı başarıp da temkinli davranan biri için ortada adaletin kutsal kurallarına büyük bir inançla uymasını engelleyecek kadar büyük bir çıkar varsa ya da kuralları yıkmaya teşvik edecek kadar büyük zararlara uğranılmışsa ama yine de kişi kuralları gözetiyorsa, iyiliğinin dokunacağı insanlar her ne kadar kötü ve minnetsiz insanlar da olsalar eğer kişi hayırseverlikten ödün vermiyorsa ya da uzaklaşmıyorsa bu kişi son derece akıllı ve erdemli bir insandır. İnsanın kendine hakim olabilmesi büyük bir erdemdir ve diğer erdemler de ışıltısını buradan alırlar.

12 Korkuya ya da öfkeye hakim olabilmek mühim ve soylu bir harekettir. Hele de korkuyu ve öfkeyi kontrol altına alırken adaletten ve iyilikseverlikten yola çıkarak hareket ediyorsak işte o zaman bu hareketimiz büyük birer erdem olmakla kalmaz diğer erdemlerimizin de ihtişamını arttırır. Korkuyu ve öfkeyi farklı güdülerden yola çıkarak da yönetebiliriz ve önemli, saygın bir davranışta bulunuyor olsak da çok tehlikeli bir şey yapıyor olma ihtimalimiz de vardır. Korkusuzca kahramanlık etmeye çalışmak insanı adaletsizce davranmaya itebilir. Büyük kışkırtmalar söz konusuysa kişi bu durumda sakin ve rahat davranıyorsa intikamını acı bir biçimde almaktaki kararlılığını bu sakinliğinin ardına gizleyebilir. Bu şekilde ikiyüzlü davranabilmek için kuvvetli bir zihne ihtiyacınız vardır. Davranışları sahtekarlıkla lekelenmiş olsa da bu kişiler muhakeme açısından hakir görülemeyecek insanların bile beğenisini kazanırlar. Medicili Catharine'nin ikiyüzlülüğünü önemli tarihçi Davila pek bir takdir eder. Sonradan Bristol Kontu olan Lord Digby'nin sahtekarlığını da vakur ve vicdanlı Lord Clarendon bile takdir etmiştir. Shaftesbury'nin ilk

Kontu Ashley'nin ikiyüzlülüğünü akıllı Bay Locke[18] bile takdir etmiştir. Cicero bile bu tür sahtekar bir karakteri büyük bir saygı ile karşılamakla kalmaz aynı zamanda yapılanı uygun bir esneklik olarak da görür ve tüm bu tavırların genel itibarıyla olumlu ve saygın birer tavır olduğunu düşünür. Homeros'un Odysseus'unu, Atinalı Themistokles'i, Spartalı Lysander'i ve Romalı Marcus Crassus'u örnek verir.[19] Bu karanlık ve derin sahtekarlık toplumda büyük karmaşaların, bölünmelerin, iç savaşın yaşandığı zamanlarda en çok ortaya çıkar. Hukuk geçersizleştiğinde ve masumiyet emniyeti sağlayamadığında öz savunma fikri ile insanların büyük bir çoğunluğu yeniden hünerli davranır, sorunlara eğilir ve durum her ne ise o an baskın olan gruba doğru yönelirler. Bu sahte karakterde aynı zamanda müthiş bir sakinlik ve son derece kararlı, cesaret dolu bir tutum vardır. Sahte karakteri olan biri ölümün gerektirdiği gibi cesaretin de bu karakter yapısının kesin bir sonucu olduğunu zanneder. Yaşanan zıtlıklar sebebiyle oluşan bölünmelerdeki öfke dolu anlaşmazlıkları arttırmak ya da yatıştırmak için sahte tavırlar kayıtsız bir havayla icra edilebilir. Her ne kadar bu tavırlar kimi zaman işe yarar olsalar da aynı zamanda oldukça zararlıdırlar.

13 Çok şiddetli ve çalkantılı olmayan tutkuları yönetirken kötü amaçlara hizmet etme olasılığımız daha düşüktür. Ilımlılık, edep, alçakgönüllülük, ölçülü olmak her zaman iyidir ve kötü bir amaca pek yönlendirilemezler. İffet gibi güzel bir erdemle birlikte çalışkanlık ve tutumluluk gibi erdemler sade ışıltılarını zorlanmadan üzerimize kurabildiğimiz hakimiyetin biteviye sağlamlığından alırlar. Hayatın kişisel ve huzur dolu mütevazı yollarında yürü-

---

[18] Enrico Caterino Davila, *Historia delle guerre civili di Francia* (1630); Edward Hyde, Clarendon'ın ilk kontu, *History of the Rebellion and Civil Wars in England* (1702-4); John Locke, "Memoirs relating to the life of Anthony, first Earl of Shaftesbury", (1706).

[19] Bkz. Cicero, *Yükümlülükler Üzerine*, I.xxx (Themistokles, Marcus Crassus, Lysander) ve III.xxvi (Odysseus).

mekten memnun olanların davranışlarındaki güzellik ve zarafet de bu ilkeden kaynaklanmaktadır. Bu güzellik ve zarafet her ne kadar göz kamaştırıcı olmasa da bir kahramanın, bir devlet adamının ya da bir parlamenterin yaptığı önemli işler kadar memnuniyet vericidir.

14 Şimdiye dek muhtelif yerlerde kendi üzerimize kurmuş olduğumuz hakimiyetin doğasından bahsettiğimden erdemlerin detaylarına burada girmeye pek gerek olmadığını düşünüyorum. Söyleyebileceğim tek şey; tarafsız bir seyircinin uygunluk açısından onaylayabilmesi için bir tutkunun sahip olması gereken seviye her tutkuda farklılık gösterir. Kimi tutkularda aşırıya kaçmak o tutkunun yetersiz kalmasından daha iyidir. Bu tür tutkularda uygunluk çıtası yüksektir ve ibre yetersizliktense aşırı olana doğru kayar. Kimi tutkuların aşırıya kaçmalarındansa yetersiz kalmaları daha iyidir ve bu tutkularda ise ibre aşırılığı değil yetersizliği işaret eder. Tarafsız bir seyirci aşırılık gerektiren tutkulara karşı daha sık sempati duymak durumunda kalır. Öte yandan yetersiz kalmanın yeğ olduğu tutkularda ise sempati duymasını gerektirecek durumları pek sık yaşamaz. Aşırılık gerektiren tutkular olaydan doğrudan etkilenen kişinin hissettiğinde, duyumsadığında olumlu bulduğu tutkularken yetersiz kalınması daha iyi olan tutkular ise olaydan doğrudan etkilenen kişinin olumsuz bulduğu tutkulardır. Genel kural olarak şunu söyleyebiliriz; seyirci olan birinin en çok sempati duymak durumunda kaldığı tutkularda uygunluk çıtası yüksektir ve hissedildiği ya da duyumsandığı anda durumdan doğrudan etkilenen kişi bu tutkuyu aşağı yukarı olumlu bulur. Öte yandan seyirci olan kişinin pek sık sempati duymak zorunda kalmadığı tutkularda ise uygunluk çıtası düşüktür ve bu tutkular hissedildiği ya da duyumsandığı anda durumdan doğrudan etkilenen kişinin olumsuz hatta acı verici bulduğu tutkulardır. Bu genel kural şimdiye dek yaptığım gözlemlerin hiçbirinde şaşmadı. Bu kuralı birkaç örnekle de açıklayınca söylediğim şeyin doğruluğunu kanıtlamış olacağım.

15 Toplumdaki insanları insanlık, kibarlık, doğal sevgi, dostluk ve saygı çerçevesinde birleştiren duygulara olan eğilimimizde bazen aşırıya kaçabiliriz. Bu konuda eğiliminde aşırıya kaçanlar herkesin ilgisini çeken kimseler olurlar. Bu noktada aşırılığı kınasak da yine de duruma hassasiyetle yaklaşırız hatta kibar davranırız ve nahoş da bulmayız. Duruma öfkelenmektense üzülürüz. Aşırıya kaçan kişi içinse tutkularına bu konuda müsamaha göstermek yalnızca güzel değil aynı zamanda pek de tatlı bir şeydir. Kimi durumlarda insan tutkularını değersiz şeylere yönlendirirse ki bu sıkça rastlanan bir durumdur, insanın gerçekten yürekten içi sıkılır. Böyle bir şey yaşandığında aklıselim biri karşısındaki kişiye acır, zayıflığı ve ihtiyatsızlığı dolayısıyla onu hor gören insanlara ise aşırı derecede öfkelenir. İnsanın yüreği katılaşmışsa bu kusuru nedeniyle başkalarının duygularına ve acılarına karşı hissizleşir. Başkaları da aynı şekilde katı yürekli insanın duygularına ve acılarına karşı hissizleşir. Katı yürekli bir insan dünyada kendine asla bir dost bulamaz, en iyi ve en rahat sosyal ortamlardan dışlanır.

16 İnsanları birbirinden ayrıştıran, toplumun bağlarını zayıflatan öfke, nefret, kıskançlık, kötülük ve intikam gibi duygularda ise aşırı davranmak değil yetersiz kalmak iyidir. Aşırıya kaçan biri kendisini sefil ve zelil bir hale düşürdüğünü ve başkalarının nefretini kazandığını ve insanların dehşete kapıldığını zanneder. Yetersiz kaldığında ise bu her ne kadar bir eksiklik belirtse de durumdan o kadar da şikayet etmez. Aşırı öfkeye kapılan biri sağlam bir karakterin sahip olabileceği en kötü kusurlardan biridir ve çoğu durumda insanın kendisinin ve dostlarının haksızlığa uğramasına ve hakaret yemesine neden olur. Kıskançlıkta aşırıya kaçıldığında ve bu duygu doğru yönetilemediğinde çirkin ve tiksinti verici bir hale dönüşebildiğinden buradaki ilke kusurlu olabilir. Sahip oldukları üstünlükleri hak eden insanların üstünlüklerine karşı kötücül bir rahatsızlıkla yaklaşmamıza neden olan tutku nefrettir. Belli bir üs-

tünlüğü olmayan, önüne geçmeye ve ondan yüksek olmaya çalışmayan insanlara manasızca acı çektiren kimseler kötü kalpli insanlar olarak görülürler. Gösterilen bu zayıflığa genelde tembel birinde, kimi zaman da iyi tabiatlı birinde, bazen de ters düşmeye, acele etmeye ya da ısrarlı davranmaya isteksizce yaklaşan birinde ve bazen de daha evvel hor gördüğü bir avantajı hâlâ hor görmeye hakkı olduğunu düşünen yanlış tasarlanmış bir yüce gönüllülüğe sahip birinde rastlarız ve bu tür bir kişi için söz konusu avantajdan vazgeçmek çok da kolaydır. Böylesi bir zayıflığın ardından gelen ise genelde büyük bir mutsuzluk ve pişmanlıktır. Başta yüce gönüllüymüş gibi görünen şey sonradan yerini habis bir kıskançlığa bırakır ve bir zamanlar hak ettikleri için üstünlük sağlamış olanların sahip olduğu bu üstünlüğe karşı nefret duyulur. Dünyada rahat yaşayabilmek için her durumda hayatımızı ve servetimizi nasıl savunuyorsak aynı şekilde haysiyetimizi ve konumumuzu da korumaya çalışmalıyız.

17 Bizi şahsen kışkırtan şeylerde olduğu gibi karşılaşacağımız bir tehlikeye ya da yaşayacağımız bir sıkıntıya karşı olan duyarlılığımızda ise yetersiz kalmak değil aşırıya kaçmak zarar verir. Bir korkak kadar tiksinti uyandıran başka bir karakter çeşidi daha yoktur. Ölümü büyük bir cesaretle karşılayan ve en korkunç tehlikeler karşısında bile sakinliğini bozmayan aklına mukayyet olabilen biri takdir edilesi bir insandır. Acıya hatta işkenceye direnen bunlara göğüs gerebilen bir insana saygı duyarız. Öte yandan acıya ve işkenceye dayanamayan boş yere bağırıp çağıran ve kadın gibi ağlaklaşan bir insana ise saygı duymayız. Aksi bir tabiatı olan biri en küçük kazalara bile aşırı bir hassasiyet gösterip kendini rezil ederken başkalarını da rahatsız eder. İnsan ilişkilerini etkileyen küçük acılardan ve küçük felaketlerden dolayı huzurunun kaçmasına asla izin vermeyen sakin bir insan dünyayı saran doğal ve ahlaki kötülüklere biraz da olsa üzülür ve bu durumdan memnundur, bu hali hem kendisine sunulmuş bir lütuftur

hem de bu insan çevresindekileri ferahlatan ve onlara güven veren biridir.

18 Kendi incindiğimiz şeylere ve kendi talihsizliklerimize olan duyarlılığımız genelde çok güçlü olabildiği gibi zayıf da olabilir. Kendi talihsizliklerine pek önem vermeyen biri başkalarının talihsizliklerine de pek önem vermez ve onları rahatlatmaya çalışmaz. Kendine kötülük edenlere öfkelenmeyen biri başkalarının başına gelen kötülüklere de öfkelenmez ve bu insanları korumaya ya da intikamlarını almaya pek uğraşmaz. İnsan yaşamındaki olayları ahmakça bir duyarsızlıkla karşılayan bir insan kendi davranışlarına da derin ve keskin bir dikkatle yaklaşmaz ve bu dikkat aslında erdemin gerçek özünü oluşturan şeydir. Davranışımızın yaratacağı sonuçları umursamıyorsak o zaman davranışlarımızın uygunluğuna da dikkat etmeyiz. Başına gelen felaketin verdiği sıkıntıyı sonuna kadar yaşayabilen, kendisine yapılan adaletsizliğin alçaklığını sonuna kadar hissedebilen, karakterinin saygınlığının neyi gerektirdiğini çok daha güçlü bir biçimde bilebilen, içine düştüğü durumun yaratacağı disiplinsiz tutkuların kılavuzluğuna kendini teslim etmeyen fakat davranışlarını ve tavrını içimizdeki o büyük dostun, o yarı tanrının reçete ettiği ve onayladığı sınırlandırılmış ve düzeltilmiş duygulara göre ayarlayan insan gerçekten erdemli biridir ve sevilmeyi, saygı duyulmayı ve takdir edilmeyi gerçekten hak eden bir insandır. Kendi üzerimize kurduğumuz ve temelini saygınlık ve uygunluk algımızdan alan o soylu vakur duruş ile duyarsızlık aslında aynı şeyler değildirler ve duyarsız davrandığımızda vakur duruşun barındırdığı faziletin tümü yok olup gider.

19 İncindiğimizde ya da kendi başımıza gelen bir tehlikede ya da sıkıntıda duyarsız davrandığımızda bu davranışımız kendi üzerimize kurduğumuz hakimiyetteki fazileti tamamıyla yok eder fakat bu duyarsızlık hali aslında çok sıra dışı bir şey de olabilir ve genelde de öyledir. Uygunluk algımız ve içimizde taşıdığımız o yargıç otoritesiy-

le aşırı hassasiyeti kontrol edebiliyorsa söz konusu otorite şüphesiz soylu ve büyük bir otoritedir. Fakat otoriteyi uygulamak çok yorucu olabilir ve çok çaba göstermek gerekebilir. Kişi büyük bir çaba harcayarak kusursuz davranabilir. İki ilke arasındaki yarış, içimizde süregelen savaş o kadar şiddetlenebilir ki iç huzurumuzla ve saadetimizle arada bir tutarsızlık oluşturabilir. Aldığı erken eğitimle ve alıştırmalarla coşkun hislerini törpülemeyi ve katılaştırmayı öğrenmiş akıllı insana Doğanın bahşetmiş olduğu bu seçkin duyarlılıkla akıllı kişi yükümlülükleri ve uygunluk durumu izin verdiği sürece uygun düşmeyen durumlarda kendini geri çekecektir. Zayıf ve hassas bir yapıya sahip olan biri acıya, zorluğa ve bedensel olarak hissedeceği her türlü sıkıntıya karşı oldukça hassastır ve böyle biri hata edip de askerlik mesleğini seçmeye kalkışmamalıdır. Acılara olan hassasiyeti yüksek olan biri ise ihtilaf yaşanan durumlara acele ile dalmamalıdır. Tüm hassasiyetlerimizi kontrol edebilmek için uygunluk algımızın keskin olması gereklidir fakat yine de verdiğimiz mücadele dolayısıyla zihnimiz hep dolu olacaktır. Bu tür bir karmaşa içindeyken yargılarımızdaki olağan keskinliği ve doğruluğu yitirebiliriz. Kişi her zaman düzgün davranmaya çalışsa da hayatının ileriki dönemlerinde kendisini her zaman utandıracak şekilde telaşlı ve ihtiyatsız davranabilir. Belli bir sağlamlığa sahip olmak, sinirlerin çelik gibi olması ve yapıca sert olmak doğanızdan getirdiğiniz ya da sonradan edindiğiniz özellikler de olsalar bu özellikler kendi üzerinize kuracağınız hakimiyette göstermeniz gereken çabaya sizi en iyi hazırlayacak olan şeylerdir.

20 Savaş ve ihtilaf sert ve ciddi bir mizaca sahip olunması konusunda insanı eğiten en iyi okullardır. Savaş ve ihtilaf insanın zayıflıklarından kurtulmasını sağlıyor olsa da eğer insan dersini tam anlamıyla öğrenmeden sınav vermek zorunda kalırsa ve daha öğrendiklerinin etkisini tam anlamıyla kucaklayamadıysa işte o zaman ortaya çıkacak olan sonuçlar pek de hoş olmayabilir.

21 İnsan hayatındaki keyfe, zevke, eğlenceye olan duyarlılığımız aşırı olduğunda da yetersiz kaldığında da rahatsız edici olabilir. İki durumu kıyaslayınca aşırı olmak yetersiz kalmaktan daha yeğdir diyebiliriz. Duruma seyirci olan biri için de durumdan doğrudan etkilenen biri için de eğlenceye güçlü bir temayül göstermek keyfe ve zevke karşı ilgisiz kalmaktan çok daha iyidir. Gençliğin neşesi ve çocukluktaki oyuna düşkünlük bizi büyüler. Yaşlandıkça kazanılan o sade ve yavan halden oldukça sıkılırız. Eğlenceye olan temayülümüzü eğer uygun bir seviyede tutmazsak ya da yeri ve zamanı değilse kişinin yaşı ve durumu müsait değilse ona rağmen eğer eğlence konusunda kendine müsamaha gösteriyor ve hem çıkarını hem yükümlülüklerini boşluyorsa o zaman bu insan aşırıya kaçtığı için ve hem kendisine hem de topluma zarar verdiği için ayıplanır. Bu tür durumlarda hata olarak kabul edilen aslında kişinin eğlenceye olan temayülü değildir, hatalı olan kişinin uygun olanı ve yükümlülüklerini gözetmemesidir. Genç bir adam yaşının gerektirdiği şekilde davranmayıp zevkten ve eğlenceden tat almıyorsa varsa yoksa kitaplarından ve işinden söz ediyorsa bu kişiden pek hoşlanmayız ve bize ukala biriymiş gibi gelir. Genç adam uygunsuz düşen şımarıklıklardan kaçınıyor olsa da bu tür şeylere hiç ilgi duymuyor olsa da bu bizim için hiçbir şey ifade etmez.

22 Kendimize saygı duyuyor ya da duymuyor olabiliriz. Kendimizi önemsemek kendimize acımasızca davranmaktan daha iyidir. Kişinin kendisi açısından da bakarsak şüphesiz bir insanın kendine fazla değer vermesi yeteri kadar değer vermemesinden yeğdir. Fakat tarafsız seyirci için durum çok daha farklıdır belki de ve ona göre bu konuda aşırılık değil yetersizlik daha olumlu bir şey olabilir. Etrafımızdaki insanlarla ilgili olarak kendilerine duydukları saygıda hep şikayet ettiğimiz şey yetersizlikleri değil aşırılıklarıdır. Çevremizdekiler bize üstünlük tasladıklarında ya da kendilerini bizden önde tuttuklarında bu insanların kendilerine duydukları saygı bizim kendimize

duymuş olduğumuz saygıyı yitirmemize neden olur. Kendi gururumuz ve kibrimiz yüzünden bu insanları gururlu ve kibirli davranmakla suçlarız. Eğer aynı arkadaşımıza bir başkası haksız yere üstünlük taslarsa üstünlük taslayanı suçlamakla kalmayız aynı zamanda kötü kalpli biri olduğu için hakir de görürüz. Öte yandan başkalarının yanındayken biri az da olsa öne atılsa ve pek de hak etmediği bir seviyeye çıkmaya çalışsa genel itibarıyla duruma mesafeli yaklaşırız ve eğer hasetlik hissetmiyorsak kişinin kendisini çok daha dibe batıracağı bir durumdaki haline kıyasla bu yaptığından çok da fazla rahatsız olmayız.

23 Faziletimizi ölçerken, karakterimizi ve davranışlarımızı yargılarken elimizdekileri iki farklı standartla doğal olarak kıyaslarız. İlki tam uygunluk ve kusursuzluk düşüncesidir ki her birimiz bu düşünceyi algılayabilmekteyizdir. İkincisi de bu kusursuzluğa yaklaşan bir seviyedir ki bu seviye tüm dünyaca benimsenmiştir ve arkadaşlarımızın, dostlarımızın, rakiplerimizin, bizimle yarışanların ulaştığı seviye budur. Bence hepimiz (hatta her zaman) kendimizi yargılarken bu iki tür standardı göz önünde bulundurmaktayız. Farklı insanlar hatta aynı insan farklı zamanlarda bu iki standart arasında gidip gelir. Kimi zaman birine kimi zaman da diğerine doğru yönlenir.

24 Dikkatimiz ilk standarda doğru yönelmişse aramızdaki en akıllı ve en iyi insanlar bile karakterlerinde ve davranışlarında hep zayıf olan yanları ve kusurları fark ederler. Böbürlenecekleri ve kendilerini üstün kılan şeyleri göremezler onun yerine kendilerini küçük düşüren, pişmanlık ve üzüntü veren şeyleri görürler. Dikkatimiz ikinci standarda doğru yönelmişse o zaman da kendimizi karşılaştırmış olduğumuz standardın ya gerçekten altında ya da gerçekten üstünde hissederiz.

25 Akıllı ve erdemli bir insan öncelikli olarak dikkatini ilk standarda yani tam uygunluk ve kusursuzluk fikrine doğru yönlendirir. Her insanın aklında kendinin ve başkalarının karakterini ve davranışlarını yavaş yavaş gözlem-

leyerek elde etmiş olduğu belli bir kusursuzluk fikri mevcuttur ve bu da davranışlarımızı denetleyen o büyük yargıcın, içimizde taşıdığımız o yarı tanrının yavaş yavaş, zamanla, giderek geliştirerek ilerletmiş olduğu işin bir ürünüdür. Her insanda bu fikrin sınırları aşağı yukarı doğru çizilmiştir, kullanılan renkler aşağı yukarı doğrudur, hudutlar aşağı yukarı nettir ve bunların hepsi de büyük bir dikkatle ve hassasiyetle yapmış olduğumuz gözlemlerdeki o narin ve keskin duyarlılıkla oluşturulmuşlardır. Akıllı ve erdemli bir insan bu fikri oluştururken narin ve keskin bir duyarlılıkla üst seviyelere ulaşan bir hassasiyetle ve dikkatle hareket eder. Her gün yeni bir özellik geliştirilir ve her gün yeni bir leke temizlenir. Akıllı ve erdemli bir insan kusursuzluk fikri üzerine diğer herkesten çok daha fazla kafa yorar ve bu fikri daha net bir biçimde anlar, zihninde çok daha net bir görüntü vardır ve kusursuzluktaki o seçkin ve ilahi güzellikten herkesten çok daha fazla etkilenir. Elinden geldiğince karakterini kusursuz modele oturtmaya uğraşır. Yüce sanatçının yaptığını taklit etmeye çalışır fakat tabii ki onunki kadar iyi bir iş çıkaramaz. Elinden gelenin en iyisini yapmasına rağmen tam anlamıyla başarılı olamadığını, ölümsüz olan asla kıyasla fani kopyanın pek çok açıdan geri kaldığını hüzünlenerek ve kederlenerek fark eder. Utançla ve endişeyle dikkatli davranmadığı, muhakemede eksik kaldığı, mizaç olarak kuvvetli olamadığı noktalarda hem sözleriyle hem eylemleriyle hem davranışlarıyla hem de muhabbetiyle kusursuz uygunluğun sahip olduğu kuralları çiğnediğini hatırlar, karakterini ve davranışlarını şekillendirirken örnek aldığı o kusursuzluk modelinden uzaklaştığını fark eder. Eğer kişi dikkatini ikinci standarda doğru yönlendirirse dostlarının ve tanıdıklarının ulaştığı mükemmellik sınırına bakıp kendisinin daha üstün olduğunu fark edebilir. Fakat genelde dikkatini ilk standarda doğru yönlendireceğinden kıyas yaptığında daha mütevazı davranacak ikinci standardı dikkate alıp kendini üstün hissetmeyecektir. Kendisinden gerçekten

daha aşağıda konumlanan kişilere büyük bir küstahlıkla tepeden bakacak kadar kendini yükseltmez. Kendi kusursuzluk mücadelesindeki kusurundan o kadar memnundur ki dürüstlükte ulaşmış olduğu ortalama seviyeye ulaşmanın ne kadar zor olduğunu da bildiğinden diğer insanlarda bulunan çok daha büyük kusurları kınamaya kalkışmaz. Bu insanların kusurlarını hakir görmez aksine onlara müsamahayla ve büyük bir merhametle yaklaşır. Hem tavsiye hem de örnekler vererek bu insanların ilerlemesine katkıda bulunmaya çalışır. Herhangi bir nitelik açısından bu insanların kendisinden daha üstün olduklarını fark ederse de (kaldı ki pek çok nitelikte her daim mükemmelliği yakalayabilen bir insan var mıdır ki?) bu kişilerin sahip oldukları üstünlükleri kıskanmadığı gibi mükemmelleşmenin ne kadar zor olduğunu bildiğinden bu insanlara saygı duyar ve onlara hürmetle yaklaşıp hak ettikleri alkışı da bu insanlardan esirgemez. Akıllı ve erdemli bir insan zihni olarak, davranışlarıyla ve gidişatıyla gerçekten mütevazı olmaya çalışır, hem kendi sahip olduğu faziletlere hem de başkalarının sahip oldukları faziletlere belli bir saygıyla yaklaşır.

26 Özgür ve yaratıcı sanat dallarının her birinde; resimde, şiirde, müzikte, belagatte ve felsefede büyük sanatçılar her zaman ürettikleri en iyi ürünün bile kusurlu olduğunu düşünürler ve zihinlerindeki o kusursuzluk fikrinin ne kadar gerisine düştüklerini en iyi yine kendileri anlarlar ve her ne kadar o kusursuzluğu taklit etmeye çalışmış olsalar da kusursuzluğa yaklaşamadıklarını görüp kendilerini ümitsiz hissederler. Ancak değersiz bir sanatçı ortaya koyduğu performanstan son derece memnun olur. İdeal olan kusursuzluktan habersiz olduğu için kafasını kusursuzluk gibi bir düşünceye yormaz ve çalışmalarını kendisinden belki de çok daha aşağıda olan sanatçıların ürünleriyle kıyaslar. Büyük Fransız şair Boileau (kimi eserleri kendisiyle benzer türde yazan modern ve eski şairlerin eserleri kadar iyidir) büyük insanların eserlerinden hiçbir

zaman tam anlamıyla tatmin olamadıklarını dile getirmiştir. Boileau'nun tanıdığı olan Santeuil ise (Latince dizeler yazan bu kişi okullu küçük bir çocuğun başarı algısıyla hareket ederek kendisini şair olarak tanımlama hatasına düşmüştür) ürettiği eserlerin kendisini her zaman son derece tatmin ettiğini söylemiştir. Boileau da çelişkili davranarak cevaben kendisinin en büyük şair olduğunu belirtmiştir. Boileau kendi eserlerini değerlendirirken ideal kusursuzluğu standart alarak bir değerlendirme yapmış ve kendi dalında yani şiir sanatında sanırım derin düşüncelere dalıp eserlerini bir insanın elinden çıkabilecek en ayırt edici biçimiyle tasavvur etmiştir. Santeuil ise kendi eserlerini değerlendirirken sanırım şiirlerini çağdaşı olan ve Latince şiir yazan diğer şairlerle kıyasladı ve kendisi bu şairlerin çoğundan çok daha aşağı bir seviyedeydi. Konuyu kapatmadan evvel akıllı kişileri de destekleyebilmek adına şunu diyebilirim ki ideal kusursuzluk adına yaratıcılık gerektiren sanatlarda üretim yaparken eserlerinizde kusursuzluğa ulaşmaya çabalamanız tüm yaşamınız boyunca davranışlarınız ve konuşmalarınız üzerine çalışarak kusursuzluğa yaklaşmaya çalışmanızdan çok daha kolay bir iştir. Bir sanatçı üretim yapacağı zaman rahatsız edilmeyeceği, rahat edeceği bir ortamda tüm becerisinin, tecrübesinin ve bilgisinin getirdiği hakimiyetle ve bilinçle üretimde bulunur. Akıllı bir insan ise davranışlarına hastalıkta da sağlıkta da başarılıyken ya da hayal kırıklığı yaşamışken de yorgunluktan ve uyuşukluktan üşengeç hale gelmişken hatta dikkati en yüksek seviyedeyken bile özen göstermelidir. Zorluk ya da sıkıntı yaşadığı zaman ortaya aniden çıkacak olan beklenmedik sorunlara da şaşırmamalıdır. Başkaları adaletsiz davranıyor diye kendisi de adaletsiz davranmaya kalkışmamalıdır. İhtilaf yaşandığında ortaya çıkacak olan şiddet ortamı karşısında afallamamalıdır. Savaşın tüm zorlukları ve tehlikeleri bu kişinin cesaretini kırmamalı ve onu yıldırmamalıdır.

27 Kendi faziletlerine saygı duyan insanlar karakterle-

rini ve davranışlarını yargılarken dikkatlerini ikinci standarda doğru yani başkaları tarafından da elde edilen mükemmelliğe doğru yönlendirirler. Kendilerinin bu mükemmelliğin üzerinde olduğunu düşünen ve hisseden insanlar vardır ki zeki ve tarafsız seyirciler de bu insanların mükemmelliğin üzerinde olduklarını kabul ederler. Bu tür kişiler dikkatlerini ideal olan standarda değil de olağan olana yönlendirdiklerinden kendi zayıflıklarının ve kusurlarının pek farkında olmazlar, pek alçakgönüllü değillerdir ve genelde kibirli ve küstahtırlar, kendilerini çok beğenirler başkalarını ise eleştirirler. Genelde karakterleri tam anlamıyla düzgün de sayılmaz, hakiki ve mütevazı bir erdemliliğe sahip bir insan kadar da faziletli değildirler. Kendilerini aşırı derecede beğendiklerinden oldukça küstah davranırlar ve bu tavırlarıyla da başkalarının gözünü kamaştırırlar ve bilhassa çoğu kimseden daha üstün olan insanların gözünü kamaştırmaya çalışırlar. Cahil olan ve laf kalabalığı yapan sahtekar insanların hem sivil hayatta hem de dini yaşantıda sıkça kaydettikleri şaşılası başarıları çoğunluğun aşırıya kaçan ve mesnetsiz olan gösterişli hareketlerden kolaylıkla etkilenebildiklerini gösteriyor. Gösterişlilik son derece gerçek ve sağlam faziletlerle desteklenip şatafatın verdiği o ışıltıyla birleşirse, yüksek mevkiyle ve büyük bir güçle de desteklenirse başarılı bir çaba ile çoğunluğun alkışladığı şeylere dönüşür hatta sağlıklı muhakeme yapan biri bile bu durumu takdir edebilir. Ahmakça alkışların gürültüsü insanın kavrayışını afallatmaya yarar sadece. Seçkin kişileri biraz uzaktan gördüğünde insan bu kişilere içten bir biçimde öyle bir tapar ki sevgisi seçkinlerin kendilerine duydukları sevgiyi de aşar. Eğer işin içinde kıskançlık yoksa takdir etmekten biz de memnun oluruz ve takdir edilmeyi son derece hak eden karakterleri de zihnimizde doğal bir biçimde her açıdan tastamam ve kusursuz bir şekle büründürürüz. Büyük kimselerin kendilerini aşırı sevmeleri anlaşılabilir bir şeydir ve belki de onları şahsen tanıyan kimi akıllı insanlar bu kişilere uzaktan ba-

kanların büyük bir saygıyla ve hayranlıkla karşıladıkları hareketlerin yalnızca abartılmış kuruntular olduğunu bildiklerinden bu kuruntulara gizliden gülüyorlardır. Çağlardır kendilerini şaşalı üne, sınırları aşan şöhrete adayanların namı çoğu zaman en uzak gelecekte yaşayacak olan nesillere bile aktarılmıştır.

28 Dünyada elde edilmiş olan tüm büyük başarılara ve insanların duyguları, fikirleri üzerine kurulabilen hakimiyete bakınca kendini aşırı derecede beğenmenin gerekli olmadığı bir örnek yok gibidir. En muhteşem karakterlerden tutun da insanların hayatında ve fikirlerinde en büyük devrimlerin yaşanması adına mühim eylemlerde bulunan büyük devlet adamları, parlamenterler, sayısız başarılı mezhebi ya da partiyi kuran hitabeti kuvvetli liderler ve kurucular yalnızca faziletleriyle değil aynı zamanda küstah tavırlarıyla hatta faziletlerini de geçen kendilerine karşı duydukları o aşırı hayranlıklarıyla da öne çıkmaktadırlar. Belki de sakin bir kafanın düşünemeyeceği işlerin altına girebilmek, taraftarlarını uysal ve itaatkar bir biçimde peşinden koşturabilmek için küstahlık gerekliydi. Bu tür insanlar başarı ile taçlandırıldıklarında ise küstahlıkları yalnızca kibre dönüşmekle kalmayıp delilik divanelik boyutuna ulaştı. Büyük İskender başkalarının kendisini Tanrı olarak görmesini istemekle kalmamış kendisini Tanrı sanmaya başlamıştır. Büyük İskender ölüm döşeğindeyken, Tanrı olmadığının daha iyi bir göstergesi olamaz, kendi adını çok önceden yazdırmış olduğu o saygın Tanrılar listesine yaşlı anası Olympia'nın adının da yazılmasını ve onun da onurlandırılmasını arkadaşlarından rica etmiştir.[20] Taraftarlarının ve takipçilerinin hatta evrensel olarak halkın hürmetle takdir ettiği Büyük İskender'in kehanetini açıklamasının ardından alkış kopmuştur ve kendisini Sokrates'in zekasına sahip dünyanın en akıllı insanı olarak ilan etmiştir. Sokrates kadar bilge olduğunu ilan etmek

[20] Quintus Curtius, *İskender Tarihi*.

kendisini bir Tanrı olarak görmekten Büyük İskender'i alıkoyamamıştır ve görünmez ulvi bir varlığın gizli gizli ve sıklıkla kendisine imalarda bulunduğunu da dile getirmiştir. Aklıselim bir insan olan Sezar'ın ise zihni kusursuz bir sağlamlığa erişememiş olacak ki Sezar Tanrıça Venüs'ten gelen ilahi soyundan pek bir mutluymuş ve büyük büyük annesi olduğunu iddia ettiği Tanrıçanın tapınağının önünde tahtından kalkmadan Romalı meşhur bir senatörün kendisine abartılı rütbeler bahşeden kararları okumasına izin vermiş.[21] Sezar'ın bu küstahlığı çocukça bir kibir içeren eylemlerle de birleşmiş ve sahip olduğu keskin ve kavrayış yeteneği yüksek olan bir akla yakışmayan hareketler yapmaya başlamış. Kibri halkı daha çok hasetlendirip öfkelendirmiş, suikastçılarını daha da cesaretlendirip komploların uygulamaya geçirilmesine teşvik etmiş. Çağımızdaki dini gerekler ve bizden beklenen tavırlar insanların kendilerini Tanrı ya da peygamber olarak görmelerini engellemektedir. Başarı halkın sevgisiyle de birleşince en önemli kişiler gerçekte sahip oldukları değerden ve yetenekten daha fazlasına sahiplermiş gibi davranmaktadırlar. Bu insanlar küstahlıkla birlikte acele hareket edip kimi zaman felaketlerini getirecek olan maceralara da atılırlar. Marlborough Düküne has bir özellik vardır ki bir komutan olarak on yıl boyunca aralıksız süren ve her komutanın iftihar edeceği muhteşem başarılara imza attıktan sonra Dük hayatında aceleyle ne bir söz ne bir laf etmiştir ne de acele bir eylemde bulunmuştur.[22] Sonraki dönemde yaşamış olan büyük savaşçılara baktığımızda hiçbirinde böyle bir özelliğin olmadığını görürüz. Ne Hükümdar Eugène'de ne Prusya Kralında ne Conde hükümdarında ne de Gustavus Adolphus'ta böyle bir özellik gözlemlenememiştir. Turrenne Marlborough Düküne biraz yaklaşmıştır fakat hayatı

[21] Bkz. Suetonius, *Sezarların Yaşamları*.

[22] Marlborough Dükü 1702-11 yılları arasında İspanya Veraset Savaşında İngiliz ordusunu komuta etmiştir.

boyunca yürüttüğü diğer işlere bakınca aslında Turenne'in de büyük Marlborough Dükü kadar mükemmel olmadığı anlaşılmaktadır.[23]

29 Özel yaşantıdaki mütevazı planlarda da yüksek mevkilerde peşinden kibirle koşulan hırslarda da en başta sahip olunan büyük yetenekler ve yapılan başarılı girişimler genelde insanı neticede çöküşe ve felakete sürükleyecek olan işleri üstlenmeye teşvik eder.

30 Tarafsız seyircilerin cesur, yüce gönüllü ve zeki insanların gerçek faziletlerine karşı duydukları saygı ve beğeni doğru ve sağlam temelli bir duygu olduğu için bu duygu iyi ya da kötü talihten etkilenmeyen sağlam ve kalıcı bir duygudur. Başarılı kimselere bu tür bir beğeni ile yaklaşmayanlar ise bu kişilerin kendilerine aşırı değer verdiklerini ve küstahça davrandıklarını fark edemezler. Önemli insanların başarılı olduklarını gören sıradan biri onlara hayranlık duyup başarılarının altında ezilir. Büyüklerin kaydettiği başarılar, insanın gözüne tedbirsizlikleri ve yapılan girişimlerdeki büyük adaletsizlikleri fark etmesini engelleyen bir perde indirir. Başarıya ulaşanların karakterlerindeki kusurları ayıplamak bir yana insan bu kusurları büyük bir coşkuyla takdir de eder. Fakat başarılı kimselerin talihi döndüğü an işin rengi de yapısı da değişir. Evvelden kahramanca ve cesur bir iş gibi görülen bir girişim sonradan aceleye gelmiş hatalı bir hareketmiş gibi algılanır. Başta başarının ihtişamının arkasına gizlenmiş olan hırsın ve adaletsizliğin karanlığı birdenbire gün yüzüne çıkar ve girişimin tüm ışıltısını söndürür. Sezar Pharsalia

---

[23] Savoylu Hükümdar Eugène (1663-1736) İspanya Veraset Savaşında Avusturya ordunun komutanıydı. Prusyalı II. Frederick (Büyük Frederick, 1712-86). Bourbonlu II. Louis, Condé hükümdarı (1621-86) ve Fransız generalidir, ayrıca Turenne'in hayat boyu rakibiydi. Gustavus Adolphus (1594-1632) İsveç kralıdır ve 1611-32 yılları arasında Otuz Yıl Savaşlarının ilk dönemlerinde Protestan kuvvetlerini komuta etmiştir. Henri de La Tour d'Auvergne, Turenne vikontudur (1611-75) ve Fransız mareşalidir.

savaşını kazanmasaydı eğer karakterine bakanlar ismini bugün Catilina'nın bir üstüne yazarlardı ve bugün zayıf bir insan bile zamanında parti lideri ve Sezar'ın hasmı olan Cato'dan da ileri gidip Sezar'ın ülkesinin kanunları nezdinde gerçekleştirmiş olduğu bu savaş girişimini çok daha karanlık bir olaymış gibi değerlendirebilirdi.[24] Gerçekten faziletli ve sağlam zevklere sahip biri olması, yazılarındaki yalınlık ve zarafet, belagatindeki güzellik, yetenekli bir savaşçı olması, sıkıntıdayken başvurduğu kaynaklar, tehlikedeyken sakin ve temkinli davranması, dostlarına sadakatle bağlı olması ve düşmanlarına eşi benzeri olmayan bir cömertlikle yaklaşması Catilina'nın bilinen özellikleridir ve tüm bunlar bugün bile önemli niteliklere sahip biri olduğu bilinen Catilina'nın gerçekten faziletli bir insan olduğuna işaret etmektedir. Açgözlü hırsları yüzünden küstahlık etse ve adaletsizce davransaydı o zaman Catilina faziletin kendisine katmış olduğu ışığı tümüyle yitirirdi ve her şey kararırdı. Talih insanların ahlaki duygularını şu an bahsettiğim ve daha evvel de sözünü ettiğim yönlerden oldukça etkilemektedir. Yani bir karakterin talihi eğer iyiyse sevilip takdir edilir fakat aynı karakterin talihi eğer kötüyse o zaman herkes bu kişiden nefret edip onu ayıplar. Ahlaki duygularımızdaki bu büyük karmaşanın işe yarar bir tarafı da vardır. Hem bu konuda hem de diğer pek çok konuda hatta insanın zayıf yanları ve kusurları karşısında bile Tanrının bilgeliğine hayran kalırız.[25] Başarıyı takdir ederken ve zenginlikle büyüklüğe saygı duyarken aslında aynı ilkeden yola çıkarız. Başarıyı takdir etmek toplumsal düzenin sağlanması ve toplumsal sınıfların ayrımının olu-

---

[24] Sezar Roma'daki iç savaşı kazanan taraftır. Pompey'i Pharsalus Savaşında (M.Ö. 48) yenmiştir ve zaferinin tarihini kaleme almıştır. Aristokrat hizbin lideri Marcus Porcius Cato Uticensis'in (M.Ö. 96 - M.Ö. 45) şiddetli karşı çıkışlarına rağmen Sezar kazandığı bu savaş sayesinde Cicero'nun Catilina'yı suçladığı şekilde Roma anayasasına aykırı davranmakla suçlanmamıştır.

[25] Bkz. II.ii.3.2.

şabilmesi için zenginliğe ve büyüklüğe duyulan saygı kadar önemlidir. İnsan ilişkilerinin de gerektirdiği gibi başarıyı takdir ettiğimizde bizden üstün olanlara daha kolay boyun eğeriz. Karşı koyamadığımız isabetli bir şiddete karşı hürmetle hatta saygıyla örülmüş bir sevgiyle yaklaşırız kaldı ki söz konusu şiddet yalnızca Sezar ya da İskender gibi muhteşem karakterlerin uygulamış oldukları şiddet değil aynı zamanda sıklıkla Attila, Cengiz ve Timur gibi zalim ve vahşi barbarların uyguladıkları şiddet bile olabilir.[26] Bu büyük fatihlere tüm insanlık müthiş bir şaşkınlıkla ve şüphesiz oldukça aciz ve ahmakça bir hayranlıkla yaklaşmaktadırlar. Bu tür bir hayranlık yönetimin üzerlerine uyguladığı ve isteksizlik gösterseler bile kaçamayacakları baskıya katlanmaya çalışan insanların söz konusu baskıya karşı şiddetli bir isteksizlik göstermelerini de engeller.

31 Refah zamanında kendisini aşırı beğenen biri eksiksiz ve mütevazı bir erdemliliğe sahip birinden daha avantajlıymış gibi görünebilir. Bu iki insanı uzaktan gören çoğunluk birini ötekinden daha coşkulu alkışlayacak olsa da her şey adilce hesaplanmıştır ve avantajın gerçek dengesi kendisini aşırı derecede beğenenin değil erdemli olan insanın lehinedir. Kendisine sahip oldukları dışında bir fazileti atfetmeyen başka insanların da aynı şekilde kendisine sahip olmadığı bir fazileti atfetmelerini istemeyen bir insan küçük düşmekten korkmaz, hatasının açığa çıkmasından çekinmez ve halinden memnundur, karakterinin saf gerçekliğine ve sağlamlığına güvenir. Böyle bir insanı takdir edenler çok sayıda olmasa da aldığı alkış içtendir ve onu yakından tanıyan akıllı bir insan ise bu kişiyi çok iyi tanıyordur ve onu en çok takdir eden kişi de yakındaki bu akıllı kişidir. Gerçekten akıllı bir insan için on bin cahil hayranın coşkulu alkışlarındansa muhakemesi kuvvetli tek

[26] Atilla (406-53) Hun hükümdarı. Cengiz Han (1162-1227) Moğol hükümdarı. Timur ya da Timurlenk (1336-1405) Tatar hükümdarı.

bir akıllıdan hak ettiği onayı almak çok daha tatmin edicidir. Atina'da halkın önünde felsefi bir söylev okuyan Parmenides[27] herkesin ortamı terk ettiğini görse de okumaya devam etmiş ve sonra geride yalnızca Platon'un kaldığını görmüş ve dinleyici olarak Platon'un kendisine yettiğini dile getirmiştir.

32 Kendisini aşırı beğenen birinde ise durum tam tersidir. Böyle birinin yakınındaki akıllı kişiler bu insanı pek beğenmezler. Akıllı insanlar refahın zehirleyen havasında bile saygı gösterirlerken açık bir zihinle adil bir seviyede hareket ettiklerinden bu insanların hissettikleri kendini aşırı beğenen birinin hissettiklerine üstün gelecektir ve kendini beğenen kişi akıllı kişiye kötü niyetle ve kıskanç bir biçimde yaklaşacaktır. Kendini beğenen insan en yakın arkadaşlarından bile şüphelenecektir ve yakınındakiler onu incitecektir. Tüm bu insanları huzurundan kovacak ve ettikleri hizmetin karşılığı olarak onlara merhametsizce, acımasızca ve adaletsizce davranacaktır. Kibrini ve küstah tavrını öven dalkavuklara ve hainlere güvenmeye başlayacaktır. Başta kusurları olsa da genel itibarıyla hoş ve saygın bir karakterken kendisini beğenen biri en sonunda ayıplanan ve tiksinti veren bir insana dönüşür. Refahın zehirleyici havasında İskender kendisi yerine babası Philippos'un sömürüsünü kabul ediyor diye Klytos'u öldürmüştür. Kallisthenes'i de kendisine Persler tarzında tapmayı reddettiği için işkence ile öldürtmüştür. Babasının yakın dostu saygıdeğer Parmenion'a da asılsız iftiralar atılmış ve önce adama işkence edilmiş sonra da Parmenion'un tüm ailesi İskender'in hizmetinde can vermişken yaşlı adamın geride kalan tek oğlunu da İskender idam ettirmiştir.[28] Philippos

[27] Parmenides M.Ö. 515 - M.Ö. 440 yılları arasında yaşamıştır, Platon ise M.Ö. 427 yılında doğmuştur.

[28] Smith burada Büyük İskender'in Ön Asya'da gerçekleştirdiği askeri seferlere ve M.Ö. 334 - M.Ö. 323 yılları arasına atıfta bulunuyor. Klytos, İskender'in üvey annesinin kardeşidir ve süvari olan Klytos kralın hayatını kurtarmıştır fakat 328'de bir ziyafet sofrasındayken Klytos İskender

Atinalıların çok şanslı olduğunu her yıl on tane komutan yetiştirdiklerini fakat kendisinin hayatı boyunca bir tek Parmenion'a sahip olduğunu dile getirmiştir.[29] Philippos Parmenion'un ihtiyatlılığına ve dikkatine son derece güvendiği için her zaman emniyette ve rahattaydı. Zevkusefa zamanında ise Philippos'un etrafındakilere "Haydi için dostlarım, rahatça içebilirsiniz zira Parmenion alkol almıyor[30]" dediği bilinmektedir. İskender'in tüm zaferlerini Parmenion'dan aldığı tavsiyeler sayesinde kazandığı, Parmenion olmasa tek bir zafer bile kazanamayacağı söylenir.[31] Kendisinden sonra güç ve otorite bahşettiği mütevazı, ona tapan ve onu pohpohlayan arkadaşları ise İskender öldükten sonra imparatorluğu aralarında bölüşmüşler, İskender'in miras bıraktığı ailesini ve akrabalarını ise soymuşlar ve tek tek kadın erkek demeden İskender'in ailesinden herkesi öldürmüşlerdir.

33 Ortalama insanlardan daha güçlü ve sıra dışı üstünlüğü olan muhteşem karakterlerin kendilerini aşırı beğeniyor olmalarını mazur görmekle kalmayız hissettikleri şeyi bütünüyle benimser ve hatta bu beğeniye karşı sempati bile duyarız. Bu insanları canlı, yüce ve akıllı insanlar olarak görürüz ve bu sıfatlar kelimenin tam anlamıyla övgü ve beğeni bildiren ifadelerdir. Sıra dışı bir üstünlüğü olduğunu düşünmediğimiz kişiler ise kendilerini aşırı beğenseler

---

tarafından öldürülmüştür. Kallisthenes (d. M.Ö. 370) ise İskender'in hocası olan Aristoteles'in arkadaşıdır ve Kallisthenes krala hizmet eden bir tarihçi idi ve 327 yılında komploya suç ortaklığı yaptığı ve İskender'i bir ilah olarak Pers tarzında selamlamayı reddettiği için öldürüldü. Parmenion (M.Ö. 400 - M.Ö. 330) ise İskender'in babası kral Philippos zamanından sonra yine ordunun ikinci komutanı olarak görev yapmaya devam etmiştir. Parmenion'un oğlu Philotas ise (M.Ö. 360 - M.Ö. 330) umut vadeden bir askerken komplo şüphesiyle idam edilmiştir sonra önlem olarak İskender Philotas'ın babasını da öldürmüştür.

[29] Plutarkhos, *Apophthegmata* (*Moralia*, III. Kitap) 177c.

[30] Bkz. Athenaeus, *Deipnosophistae*, 435d. Philippos burada bir diğer komutanı Antipater'den bahseder.

[31] Quintus Curtius, *İskender Tarihi*.

de bu insanların hislerini benimseyemeyiz ve hissettikleri şeye sempati duyamayız. Bu halleri bizi tiksindirir ve aşırı derecede rahatsız eder. Bu insanların yaptığı şeyi ne mazur görebiliriz ne de onlara katlanabiliriz, onların gururlu ve kibirli insanlar olduklarını düşünürüz. Bu iki sıfattan ikincisi her daim ilki ise çoğunlukla kelimenin tam anlamıyla kınama içeren ifadelerdir.

34 Gururlu olmak ve kibirli olmak gibi iki kabahat kimi açılardan kendini aşırı beğeniyor olmanın değişik halleriymiş gibi görünseler de aslında çoğu açıdan birbirlerinden oldukça farklıdırlar.

35 Gururlu bir insan kalbinin derinliklerinde, her ne kadar bu fikrin temelinin neye dayandığını tahmin etmek zor olsa da kendisinin üstün biri olduğuna ikna olmuştur. Karşısındaki kişinin yerine kendisini koyduğunda kendi kendini nasıl görüyorsa bir başkasının da kendisini aynı şekilde görmesini ister. Sizden adil olduğunu düşündüğü şekilde davranmanızı bekler. Eğer ona kendisine duyduğu saygıyla eşdeğer seviyede saygı göstermezseniz o zaman yerin dibine geçmese de size gücenir ve gerçekten çok incinmişçesine öfkeye kapılır. O anda bile iddialarının temelini size açıklamaya tenezzül etmez. Sizin itibarınıza iltifat etmeyi ise reddeder. Hatta itibarınızı hakir görmeye uğraşır ve benimsediği havayı korumaya çalışırken sizi üstünlüğüne ikna etmektense sizin ne kadar aşağı olduğunuzu size fark ettirmeye uğraşır. Kendisine itibar duymanızı sağlayacağına sizi aşağılamaya kalkışacaktır.

36 Kibirli bir insan samimi biri değildir ve kalbinin derinliklerinde ona atfetmenizi beklediği üstünlüğe sahip olduğunu düşünmez. Kendini sizin yerinize koyduğunda gördüğü şey neyse sizin onu o durumdan çok daha renkli bir şekilde görmenizi ister ve kendinin farkında olduğu şeylerin hepsini sizin de bildiğinizi sanır. Eğer onu bambaşka renklerde yani hak ettiği renklerle görürseniz o zaman gücenmek bir kenara yerin dibine geçtiğini düşünür. Ona atfetmenizi beklediği karakteri size kanıtlayabilmek

için her fırsatı kullanmaya çalışır. Hem gösterişli davranır hem de gereksiz yere iyi nitelikler ve başarılar sergilemeye çabalayıp ya belli bir seviyede sahip olduğu ya da sahipmiş gibi davrandığı ya da sahip olsa da oldukça silik olduğundan hiç sahip olmadığını düşünebileceğiniz başarıları ve nitelikleri ortaya koymaya uğraşır. Sizin itibarınızı ise hakir görmez aksine büyük bir içtenlikle sizi övmeye çalışır. İtibarınızı lekelemeye çalışmak şöyle dursun sizi öyle bir pohpohlar ki karşılığında sizin de ona aynı şekilde davranacağınızı ümit eder. Sizi pohpohlar ki karşılığında siz de onu pohpohlayın. Kibar davranışlarıyla ve iltifatlarıyla size bir nevi belli bir rüşvet öder ve onun iyi biri olduğunu düşünmeniz için gerçekten önemli ve iyi işler yapıp sizi memnun etmeye çalışır fakat yaptıklarını da gereksiz bir biçimde gösterişli bir hale büründürür.

37 Kibirli bir insan toplumsal konumun ve servetin yetenekler ve erdemler kadar saygı gördüğünü fark eder ve bu saygıyı da gasp etmek ister. Kıyafetleriyle, eşyalarıyla, yaşam tarzıyla mensup olduğu sınıftan daha üstteymiş gibi bir havaya bürünür. Hayatının ilk yıllarında bu ahmakça görüntüyü sürdürebilmek için uğraşır ve yaşamının ileriki yıllarında çok geçmeden kendini fakirliğe ve sıkıntıya doğru sürükler. Harcama yapabildiği dönemde gerçek haliyle değil de kendisinin istediği haliyle onu gördüğünüz için kibri kendisini daha bir mutlu eder. Kibrin yarattığı yanılsamalar içinde en sık karşılaşılanı belki de budur. Yabancı ülkelere giden ya da uzak bir şehirden yaşadığı ülkenin başkentine gelen insanlar genelde bu şekilde davranırlar. Yaptıkları bu girişim her zaman hatalıdır ve aklı başında bir insana yakışmaz fakat bunun dışındaki durumlarda bu hata pek de büyük boyutlara ulaşmaz. Eğer yeni bir yerde kişi kısa süreli ikamet edecekse yaptığı şey fark edilmeden paçayı sıyırabilir ve birkaç ay ya da birkaç yıl kibirli tavırlara girip sonra evine döndüğünde tutumluluk ederek geçmişte çarçur ettiklerini yerine koymaya çalışabilir.

38 Gururlu bir insanı ise böyle bir hata ile pek suçlayamazsınız. Gururlu insan kendine duyduğu saygı nedeniyle özgürlüğünü korumaya önem verir, büyük bir serveti varsa eğer düzgün bir insan olmaya çabalar, harcamalarında tutumlu ve dikkatlidir. Kibirli bir insanın yaptığı harcamaları ise son derece rahatsız edici bulur. Belki de kendi zenginliğini aştığı için rahatsız oluyordur. Gururlu insan kibirli birinin sahip olmadığı konumu sahipmiş gibi göstermesine öfkelenir ve böyle bir kişi hakkında konuşurken hep ciddi ve ağır suçlamalarda bulunur.

39 Gururlu bir insan eşiti olan insanlar arasındayken kendini her zaman rahat hissedemez, kendinden üstün olan insanların arasındayken hele çok rahatsız olur. Abartılı hareketler sergileyemez, üstün olanların duruşlarından ve konuşmalarından o kadar etkilenir ki kendini pek gösteremez. Saygı duymadığı daha mütevazı kimselerle muhabbet eder fakat böyle bir insan kendinden daha aşağıda olan ya da kendisine dalkavukluk eden ve ona bağımlı olan insanlar kadar tercih edilesi değildir. Kendinden üstün olanları ise pek ziyaret etmez. Ziyaret ettiğinde ise bunu zevk aldığı için yapmaz yalnızca bu tür kimselerle arkadaşlık etmeye layık biri olduğunu göstermeye çalışır. Lord Clarendon Arundel Dükü hakkında; benden tek üstün kimse varsa o da Arundel Düküdür ve bu kişi sarayda diye arada bir saraya gidiyorum fakat oraya pek de sık gitmemeye çalışıyorum zira sarayda benden daha üstün biri var, demiştir.

40 Kibirli insanda ise durum tam tersidir. Gururlu insan kendinden üstünlerden ne kadar kaçıyorsa kibirli insan üstünlerle dostluk kurmak ister. Bu insanların ihtişamının etrafındakilere de yansıdığını düşünür. Kralların saraylarına gitmeye ve bakanların arasına karışmaya, zengin ve tercih edilesi biriymiş gibi davranmaya çalışır. Esasında tadını çıkarabilmeyi bilse nadide bir saadete sahip biridir bu insan. Büyüklerle aynı sofraya oturmaya düşkündür ve başkalarıyla tanışık olmanın verdiği onuru paylaşmaya ise

çok daha düşkündür. Kamuoyunu yönlendirebilen meşhur insanlarla anılmaya zeki, okumuş ve popüler insanlarla bir arada olmaya çalışır. Kamuoyunun değişkenlik gösteren ilgisine zıt davranan arkadaşları varsa onlarla da münasebetini hemen keser. Tanışmaya çalıştığı insanlarla bir araya geldiğinde zekice yöntemlere başvurmaz. Gereksiz bir gösteriş sergiler, mesnetsizce kasıntı davranır, mütemadiyen onaylanmak ister ve parazitmiş gibi rahatsız edici bir havaya bürünmeden genelde hoş ve canlı bir tavırla sıkça insanlara dalkavukluk eder. Gururlu bir insan ise dalkavukluk etmez ve kimseye karşı kibar davranmaya da çalışmaz.

41 Yersiz bir biçimde kendini beğenmişlik taslansa da kibir her zaman canlı, tatlı ve ekseriyetle iyi tabiatlı bir tutkudur. Gurur ise insana vakur, ağırbaşlı ve ciddi bir hava verir. Kibirli bir insanın söylediği yalanlar masum yalanlardır. Gururlu insana adil yaklaşmak gerekirse bu kişi hiçbir zaman yalan söylemek gibi basit bir harekete tenezzül etmez. Eğer tenezzül ederse de söylediği yalan masum değildir ve kötü niyetle insanları aşağılamak için söylemiştir. Kimi insanlara hak etmedikleri üstünlüklerin verilmesine gururlu insan pek bir sinirlenir. Bu insanlara kötü niyetle ve kıskançlıkla yaklaşır, onlar hakkında konuşurken de üstün oldukları söylenen özellikleri neyse onunla alay etmeye ve o özelliğin değerini azaltmaya çalışır. Bu kişilere zararı dokunan ne hikaye dolanıyorsa ortada o hikayelere inanmaktan büyük keyif alır ve aynı hikayeyi abartarak anlatmaya devam eder. Kibirli bir insanın en kötü hatası beyaz yalanlar söylemesidir. Gururlu kimseler yalan söylemeye kalkıştıklarında ise söyledikleri beyaz değil karanlık şeylerdir.

42 Gururu ve kibri sevmediğimizden bu tür kabahatleri olan insanları ortalama seviyenin üstüne değil de daha altında bir yere yerleştiririz. Bu tür bir yargı aslında hatalı bir yargıdır. Kibirli insan da gururlu insan da sıklıkla (belki de çoğunlukla) söz konusu seviyenin üstündedirler.

Gerçi bu seviye ne kişinin kendini gördüğü ne de bir başkasının onun gördüğü seviyeyle aynı sayılmaz. Bu insanları attıkları fiyakayla kıyaslarsak o zaman onları kınamaya başlarız fakat rakipleriyle ve yarıştıkları insanlarla kıyaslarsak o zaman durum tersine döner ve bu kişiler ortalamanın üstüne çıkarlar. Ortada hakiki bir üstünlük varsa o zaman doğruya, dürüstlüğe, onurlu olmaya değer vermek, içten ve sağlam dostluklar kurmak, şaşmaz bir ciddiyete ve kararlılığa sahip olmak gibi saygın erdemler de gurura eşlik ederler. Kibre de başka hoş erdemler eşlik eder: insaniyet, kibarlık, tüm küçük iyiliklere bile minnettar olmak, büyük iyiliklere de cömertlikle karşılık vermek gibi. Hatta bu noktada gösterilen cömertlik öyle bir cömertliktir ki olması gerekenden çok daha muhteşem renklere sahiptir. Fransızlar son yüzyıl içinde rakipleri ve düşmanları tarafından kibirli olmakla İspanyollar ise gururlu olmakla suçlandılar. Yabancı milletler kibirli olanları hoş insanlar olarak, gururlu olanları ise saygın insanlar olarak değerlendirmişlerdir.

43 Kibir ve kibirlilik hiçbir zaman iyi bir şey olarak algılanmazlar. Birisi hakkında neşemiz yerindeyken konuşsak ve kibir ona yakışıyor ya da kibri rahatsız edici değil sadece onu ayırt eden bir özellik desek yine de bu özelliği kişinin karakterinin bir kusuru ya da alay edilecek bir yanıymış gibi görürüz.

44 Gurur ve gururlu olmak ise bazen iyi bir şey olarak algılanabilmektedir. Kötü bir şey yapmayacak kadar gururlu ya da kötü bir şey yapmayacak kadar soylu bir gurura sahip olduğunu sanan biri diye tarif ettiğimiz kişiler vardır. Gurur burada yüce gönüllülükle karıştırılmaktadır. Dünyayı çok iyi tanıyan bir filozof olan Aristoteles yüce gönüllü insanı tarif ederken son iki yüzyıldır İspanyollara biçilen özellikleri sıralamaktadır. Aristoteles yüce gönüllü insanı aldığı tüm kararlarda net olan, tüm eylemlerinde yavaş hatta ağır hareket eden, ses tonu ciddi, planlı konuşan, ağır adım atan ve ağır hareket eden, miskin ve tembel

gibi görünen, önemsiz şeylere yaygara etmeyen fakat büyük ve mühim durumlarda en ciddi ve en etkin kararları alan, tehlikeyi sevmeyen, kendini tehlikeye atmayan fakat tehlikeye atıldığı zaman hayatını feda etmekten çekinmeyen biri olarak tanımlar.[32]

45 Gururlu bir insan karakterinin tadilat istemeyecek kadar iyi olduğunu düşünür. Kendisinin kusursuz biri olduğunu düşünen bir insan doğal olarak gelişime açık değildir. Kendine yettiğine ve üstün biri olduğuna olan o saçma inancı gençlik yıllarından tutun da ileriki yaşlarına kadar devam edeceği için böyle biri öldüğü anda bile Hamlet'in de dediği gibi tüm günahları lekesiz ve hiç değişmemiş bir şekilde hâlâ zihninde olacaktır.[33]

46 Kibirli insanda ise durum tam tersidir. Nitelikler ve yetenekler saygıya ve takdire layıksa başkalarına saygı duymak ve onları takdir etmeyi istemek gerçek görkeme duyulan hakiki bir sevgidir ve bu tutku insan doğasının en iyi tutkusu olmasa da en iyilerinden biridir. Kibirlilik ise görkem daha oluşmadan onun yarattığı ihtişama evvelden el koymak demektir. Yirmi beş yaşındaki oğlunuz züppe diye dert etmeyin zira oğlunuz kırk yaşına vardığında akıllı, kıymetli ve bugün gösterişle beyhude bir biçimde taklit ettiği yeteneklere ve erdemlere gerçekten sahip olan birine dönüşecektir zaten. Eğitimde en büyük sır kibrinizi doğru amaçlara yönlendirebilmekte gizlidir. Gerçekleştirdiği ıvır zıvır işler üzerinden kibirli kişinin kendisini değerli görmesine izin vermeyin fakat yine de gerçekten önem taşıyan özentilikleri varsa o konuda bu kişiyi yıldırmayın zira özendiğine göre gerçekten bu özelliklere sahip olmayı çok istemektedir. Kibirli insanı özendiği şeylere teşvik edin ve bu özellikleri edinmesi için gerekli olanakları ona sağlayın. Daha vakti tam olarak gelmemişken bu özelliklere erişmiş gibi davranırsa da bu durumdan çok da rahatsız olmayın.

---

[32] Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*.

[33] Shakespeare'in *Hamlet*'i. Hayaletin ölümü ile ilgili konuştuğu kısım.

47 Gururla kibrin karakteristik özelliklerini, gururlu ve kibirli insanın nasıl davrandığını anlattım. Gururlu insan kibirli, kibirli insan da gururludur. Kendini üstün gören birinin başkalarının kendisini çok daha üst bir seviyedeymiş gibi algılamalarını istemesi çok doğaldır. İnsan başkalarının kendisini kendi gördüğünden çok daha üstün bir seviyede görmesini istiyorsa o zaman kendini hak ettiğinden çok daha üst bir seviyedeymiş gibi algılıyordur. Tek kişide bu iki kusuru aynı anda bulabilirsiniz. Bu iki karakteristik özellik kafa karıştırıcıdır. Kimi zaman kibrin yapay ve arsız gösterişliliği gururun kötücül ve küstah saygısızlığına karışıverir. O nedenle bazen bu tür bir karakteri tam olarak nereye koyacağımızı, gururlu ya da kibirli insanlar arasında nereye yerleştireceğimizi bilemeyiz.

48 Faziletli bir insan ortalamanın üzerinde biridir ve kimi zaman kendini daha aşağı görür, kimi zaman ise durumu abartır. Bu tür karakterler çok vakur insanlar değillerdir ve olumsuz bir tavırları da yoktur. Arkadaşları ise mütevazı ve candan biri olan faziletli insanın yanındayken kendilerini çok rahat hissederler. Eğer faziletli bir kimsenin arkadaşları ortalamanın daha üstünde bir idrak gücüne sahip olan ve daha cömert olan insanlar değillerse her ne kadar bu kişiye kibar bir biçimde yaklaşsalar da arkadaşları faziletli insana saygı duymazlar ve kibar tavırlardaki o sıcaklık saygı konusundaki soğuk tutumları ısıtmaya yetmez. Ortalama bir idrak kuvvetine sahip biri kimseyi kendisinden daha üst bir yere koymaz. Kendisine de şüpheyle yaklaşır, bir duruma ya da bir işe uygun olup olmadığından emin olamaz ve hemen yerini niteliklerinden zerre şüphe duymayan yüzsüz ahmaklara bırakır. Bu ahmaklar ise idrak edebilen insanlar olsalar da eğer cömert değillerse yerini kendilerine bırakan kişinin bu yalın hareketini hemen avantaja çevirmeye çalışıp haksız yere küstah bir tavırla ona üstünlük taslamaya başlarlar. Yalın tavırdaki insan da tabiatı iyi biri olduğu için önce duruma ses çıkarmaz ama sonra en nihayetinde yorulur ve iş işten geç-

tikten sonra kaybettiği şeyi geri alamayacağını, gaspa uğradığını anlar ve kendini geri çektiği için ondan daha atik davranan fakat kendisi kadar meziyetli olmayan birinin öne geçtiğini görür. Başta arkadaş seçerken dikkatli davranan faziletli bir insan şanslı bir insandır. Bu kişi dünyayı dolaşsa kendisine hep adaletli davranıldığını görecektir. Geçmişte iyiliğinin dokunduğu ve bir sebepten ötürü en iyi dostu olarak gördüğü insanlar da kendisine adil yaklaşırlar. Yalnız gençliğinde hiç gösteriş yapmayan ve hiç hırslanmayan biri yaşlandığında değersizleşen, her şeyden şikayet eden, memnuniyetsiz bir insan olur çıkar.

49 Doğanın orta seviyeden daha aşağı bir seviyede konumlandırdığı şanssız insanlar ise kendilerini olduklarından çok daha aşağı bir konuma indirgerler. Gösterdikleri bu tevazu kimi zaman ahmaklığa kadar varır. Aptalları dikkatle inceleme zahmetinde bulunan biri görecektir ki bu insanların kavrayış yetisi çoğu insandan daha zayıf değildir ve bu kişilere kıt ya da yarım akıllı desek de aptal diyemeyiz aslında. Çoğu aptal ortalama bir eğitimden fazlasını almasa da en azından okumayı, yazmayı, hesap yapmayı bilir. Aptal demediğimiz birçok insan ise itinalı bir eğitim almış olsalar da ilerleyen bir yaşta erken yaşta aldıkları eğitimin kendilerine vermeye çalıştığı şeyleri öğrenmeye heveslenirler ancak okumayı, yazmayı ve hesap yapmayı bir türlü kavrayamazlar. Gururlu davranıp kendilerini akranlarından ve benzer durumda olanlardan daha üst bir seviyeye koyarlar. Cesaretle ve istikrarla akranlarının arasındaki konumlarını korumaya çalışırlar. Aptal biri ise tam tersi bir içgüdü ile bir araya geldiği herkesten kendini çok daha aşağıda görür. İnsanlar tarafından kullanılmaya teşne olduklarından böyle bir şey yaşandığında son derece öfkelenirler ve hiddetlenirler. İyi niyetle yaklaşsanız da kibar davransanız da ya da ona müsamaha gösterseniz de aptal bir insan asla sizinle eşitinizmiş gibi sohbet etmez. Eğer onunla sohbet etmeyi başarabilirseniz verdiği cevapların oldukça yerinde ve mantıklı cevaplar ol-

duğunu görürsünüz. Fakat tüm sözlerinde kendisinin aşağı bir konumda olduğunun net bir biçimde bilincinde olduğunu da fark edersiniz. Bakışlarınızdan ve edeceğiniz kelamdan kaçmaya çalışır. Kendini sizin yerinize koyduğunda ise tenezzül edip onunla konuştuğunuzu ve kendisinin ne kadar aşağı bir konumda olduğunun farkında olmaktan kendinizi alıkoyamadığınızı düşünür. Bazı aptalların hatta belki de büyük bir bölümünün kavrayış yetisi zayıftır ve yavaştır. Fakat kimilerinin de kavrayış yetisi aptal diye adlandırmadığımız insanlarınkinden çok daha yavaş ya da çok daha donuk değildir. Gurur insanın kendisini diğerleriyle eşit görmeye güdüler; aptal olmayanda bu içgüdü mevcutken aptal olanda böyle bir içgüdü yoktur.

50 Kişinin kendine olan saygısı onu mutlu ve memnun eder, tarafsız seyirciye göre de bu güzel bir şeydir. Kişi kendine fazla değil hak ettiği şekilde yaklaşıyorsa layık olduğu saygıyı başkalarından da göreceğine şüphe yoktur. Hak ettiğinin fazlasını beklemediği için de gördüğü saygı insana son derece tatmin edici gelir.

51 Gururlu ve kibirli bir insan ise her zaman memnuniyetsizdir. Gururlu insan başkalarına hak etmedikleri üstünlüğün atfedildiğini düşünüp sinirlenir. Kibirli insan ise mesnetsiz iddialarının bir gün ortaya çıkmasından ve sonrasında yaşayacağı utançtan korkar. Gerçekten yüce gönüllü olan bir kimse aşırıya kaçacak şekilde gösterişli davrandığında şayet mükemmel becerileri, erdemleri varsa ve bir de servete sahipse o zaman çoğunluğun takdirini kazanır fakat bu insan çoğunluğun takdirine paye vermez. Onayını almanın, saygısını kazanmanın çok mühim olduğu akıllı kimselere ise gösteriş yapmaya kalkmaz. Akıllı insanların gerçeği görebildiğini ve aşırıya kaçarak gösteriş yaptığı için onu hakir gördüklerini düşünür. Gizliden gizliye hasetlenir ve güvene dayalı şüphe götürmez dostluklar kurduğunda dünyanın en mutlu insanı olacağı kişilerin aleni bir biçimde öfkelendikleri ve kin güttükleri bir insana dönüşmekten çok korkar.

52 Gururlu ve kibirli insanlardan pek hoşlanmadığımız için onları hak ettikleri konumdan daha aşağıda bir yere koyarız fakat yine de hususi ya da şahsi bir terbiyesizlikleri olmazsa bu insanlara kötü davranmayız. Genelde kendi rahatımız için bu insanların kusurlarına alışmaya ve katlanmaya çalışırız. Öte yandan eğer idraki çoğu kimseden çok daha kuvvetli olan ve çok daha cömert biri değilsek kendini aşağı gören birine biz de aynı şekilde hatta fazlasıyla haksızlık ederiz. Kendini aşağı gören biri kibirli ve gururlu insanlar gibi mutsuzdur ve başkaları onu kullanmaya kalkışır. Her zaman aşırı bir mütevazılık göstermektense biraz da olsa gururlu davranmak önemlidir. Hem bizim için hem de tarafsız seyirci için kusurda ayarı kaçırmak kendimize duyduğumuz saygıda ayarı kaçırmaktan çok daha olumsuz bir şeydir.

53 Hem bu konuda hem de diğer duygularda, tutkularda ve huylarda tarafsız seyirciye olumlu gelen şey bize de olumlu gelir. Tarafsız seyirci için aşırılık ya da eksiklik o kadar rahatsız edici bir şey değilken aşırılıkta ve eksiklikte orantılı olmak bizi en az rahatsız edecek olan şeydir.

VI. Kısmın Sonucu

1 Kendi mutluluğumuza verdiğimiz önem yüzünden ihtiyatlı olma erdemliliğini göstermemiz gerekir. Başkalarının mutluluğuna verdiğimiz değer dolayısıyla da adaletli ve hayırsever biri olma erdemliliğini göstermemiz gerekir ki bu durum başkalarını incitmemizi engeller ve bizi başkalarının da mutluluğunu istemeye sevk eder. Başkalarının hisleri ne ise ne olmalıysa ya da belli koşullarda nasıl olacaksa olsun ihtiyatlılık bencillikle adaletli oluşumuz ve hayırseverliğimiz ise iyilik dolu duygularımızla alakalıdır. Başkalarının duygularına olan saygımız öne çıkarak tüm bu erdemleri pratik etme imkanını doğurur. İçimizde taşıdığımızı farz ettiğimiz yüreğimizdeki o büyük dost, davranışlarımızı yargılayan ve tartan o büyük yargıcın kılavuzluğunda hareket etmeyen biri yaşamı boyunca ya da yaşamının büyük bir bölümünde ihtiyatlılığın, adaletin ve düzgün bir hayırseverliğin açmış olduğu yoldan istikrarla ve kararlılıkla ilerleyemez. Gün içinde yargıcın bize reçete ettiği kurallardan bir şekilde saparsak, savurganlık ya da cimrilik edersek, çalışkanlıkta aşırıya kaçarsak ya da tembelleşirsek, tutkularımız ya da dikkatsizliğimiz yüzünden komşumuzun çıkarına ya da saadetine zarar verirsek, komşumuzun çıkarını ya da saadetini arttırmamızı sağlayacak basit bir fırsatı görmezden gelirsek içimizdeki dost akşam olduğu zaman savsakladığımız ya da ihlal ettiğimiz ne varsa hepsinin hesabını bizden sorar ve ondan azar işitiriz, kendi mutluluğumuza ve belki en çok da başkalarının mutluluğuna değer vermeyip umursamaz davrandığımız için içten içe kendimizden utanırız.

2 İhtiyatlılık, adalet ve hayırseverlik gibi erdemler farklı

durumlarda iki farklı ilke doğrultusunda yönlendirilirken kendimize hakim olmak çoğu durumda öncelikle ve bütünüyle tek bir ilke doğrultusunda yönlendirilir. Kendimize hakim olmak gibi bir ilke söz konusu olmasaydı o zaman çoğu durumda her bir tutkumuzu gerçekleştirmek için dümdüz ilerlerdik. Öfkemiz bizi hiddetlendirirken korkularımız yüzünden darlanırdık. Yerine ve zamanına bakmadan kibrimiz yüzünden şamatalı ve küstahça gösterişlerin peşinden koşardık ya da şehveti aleni, edepsiz ve bizi kepaze edecek şekilde yaşardık. Ne olduğumuza, ne olmamız gerektiğine ya da belli koşullarda ne olabileceğimize dikkat ederiz ve başkalarının duygularına verdiğimiz değer de vahşi ve asi tutkularımızı çoğu durumda ehlileştirmemizi ve tarafsız bir seyircinin benimseyebileceği ve sempati duyabileceği bir kıvama getirmemizi sağlar.

3 Kimi durumlarda bu tutkularımızı dizginleriz fakat bunu yaparken uygunsuz olduklarını düşünmeyiz, bu tutkulara müsamaha göstermemizin kötü sonuçlar doğurabileceğini düşünüp ihtiyatlı davrandığımız için bu tutkuları dizginleriz. Bu tür durumlarda tutkularımızı dizginlesek de boyun eğmelerini sağlayamayız ve içimizde bir yerlerde aynı şiddette dolanmaya devam ederler. Korktuğu için öfkesini dizginleyen bir adam öfkesini aslında bir kenara itemez yalnızca öfkesini çıkarmak için daha güvenli bir anın gelmesini kollamaya başlar. Kendi başına gelen kötü bir olayı bir başkası ile bağdaştıran biri o arkadaşının daha ılımlı seviyedeki duygularına karşı sempati duyup kendi tutkusunun soğuduğunu ve sakinleştiğini hisseder. Başına gelen kötü olaya daha ılımlı duygularla yaklaşır. Olayı eskisi gibi karanlık ve tiksinti uyandıran renklerle hatırlamaz, olanı dostunun gördüğü gibi daha açık ve daha yumuşak renklerde görür ve öfkesini dizginlemekle kalmaz bir nebze de olsa öfkesini yatıştırmış olur. Tutkusunun şiddeti azalır ve evvelki gibi acımasızca ve kanlı bir intikam almaya sevk edecek kadar kuvvetli şeyler hissetmez.

4 Uygunluk algımız nedeniyle kısıtlayabildiğimiz tut-

kularımız bir dereceye kadar ılımlı ve yatışabilen tutkulardır. İhtiyatlı olmak düşüncesiyle kısıtladıklarımız ise uyguladığımız baskı nedeniyle daha da köpürürler ve bazen (kışkırtıldıktan çok sonra, kimsenin aklında yokken) durduk yerde birdenbire on kat daha kuvvetli ve şiddetli bir biçimde patlarlar.

5 Öfkemizi ise diğer tutkular gibi çoğu durumda ihtiyatlı davranmak istediğimiz için kısıtlarız. Bu tür bir kısıtlama uygulayabilmek için cesur olabilmek ve kendimize hakim olabilmek önemlidir. Tarafsız bir seyirci ise bu durumu ham bir ihtiyatlılık durumu olarak değerlendirdiği için olaya biraz soğuk bir tavırla yaklaşır, uygunluk hissi ile ılımlaştırılabilen ve yatıştırılabilen kendisinin de kolaylıkla benimseyebildiği tutkularda olduğu gibi duruma sevgiyle bezeli bir takdirle yaklaşmaz. Ham bir ihtiyatlılıkla kısıtladığımız tutkularda tarafsız seyirci uygunluk algısına hatta belli bir erdem algısına sahiptir. Öte yandan tarafsız seyirci uygunluk algımız sebebiyle ılımlılaştırıp yatıştırabildiklerimize karşı ise coşkuyla ve beğeniyle yaklaşır. Tarafsız seyircinin buradaki uygunluk ve erdem algısı ise çok daha aşağı bir seviyededir.

6 İhtiyatlılık, adalet ve iyilikseverlik gibi erdemler olumlu etkiler yaratırlar. Bu etkiler öncelikle işin aktörünü sonra da tarafsız seyirciyi etkisi altına alır. İhtiyatlı bir adamın karakterini onaylarken bu kişinin bu denli ağırbaşlı ve ciddi bir erdemin emniyeti ile hareket ettiğini görür, memnun oluruz. Adaletli bir insanın karakterini onaylarken de mahallesinde, içinde yaşadığı toplumda ya da meşgul olduğu iş neyse o alanda kimseyi incitmemek ya da üzmemek için dikkatli davrandığını anlarız ve etrafındaki herkesin de emniyette olduğunu biliriz ve memnun oluruz. İyiliksever bir insanın karakterini onaylarken de hayrının dokunduğu insanların hissettiği minneti biz de duyumsarız ve faziletli biri olduğunu çok iyi anlarız. Tüm bu erdemleri onaylarken bu erdemlerin olumlu etkileri ile hem erdemli kişinin kendisi için hem de diğer insanlar için

işe yarar olmaları uygunluk algımızla bağdaşır ve verdiğimiz onayı büyük oranda destekleyen şey oluşan bu bağdaşımdır.

7 İnsanın kendisine hakim olduğu anda sergilemiş olduğu erdemleri onaylarız ancak erdemin etkileri sayesinde hissettiğimiz memnuniyetin verdiğimiz onayda bir payı olduğu pek söylenemez. Zira etkiler olumlu da olabilir olumsuz da olabilir. Etkiler eğer olumluysa o zaman durumu daha sağlam bir biçimde onaylarken eğer etkiler olumsuzsa o zaman duruma şiddetle karşı çıkarız. Adaleti sağlamak ya da adaletsizliğe karşı koymak adına kayıtsız bir tavırla insan kahramanlıklar sergileyebilir. Adalet uğruna kahramanlık edeni sevip takdir ederiz. Öte yandan adaletsizliğe karşı koymak adına cesurca davranan birinin yaptığı şey de önemli ve saygın bir harekettir. Hem bu hususta hem de üzerimize kurduğumuz hakimiyet neticesinde sergilediğimiz erdemlerde muhteşem olan ve göz kamaştırıcı olan göstermiş olduğumuz çabanın büyüklüğü ve sürekliliğidir. Ayrıca bu çabayı göstermek ve sürdürebilmek için uygunluk hususunda güçlü bir algımızın olması da gerekir. Erdemlerin etkileri ise sıklıkla ortaya çıkar fakat nadir olarak kâle alınırlar.

VII. KISIM
Ahlak Felsefesinin Sistemleri

I. Bölüm: Ahlaki Duygular Kuramında İrdelenmesi Gereken Sorular

1 Ahlaki duygularımızın doğasıyla ve özüyle ilgili en önemli ve en dikkat çeken teorilere bakarsak bu teorilerin neredeyse hepsinin benim anlattıklarımın o ya da bu kısmıyla örtüştüklerini görürüz. Şimdiye kadar anlattıklarım üzerine tam anlamıyla kafa yorarsak düşünürlerin kendi hususi sistemlerini oluşturmalarını sağlayan görüşleri ya da doğaya bakışlarını tesis ediş biçimlerini anlamakta zorlanmayız. Açımlamaya çalıştığım ilkelerden biri ya da diğeri dünyaca bilinen ahlak sistemlerinin temelini oluşturmaktadır. Sistemlerin hepsi de doğal ilkelere dayandıklarından bir yönüyle hepsi doğru yoldadırlar fakat birçoğu doğaya yanlı ya da kusurlu yaklaştıkları için kimi açılardan da yanlış sayılırlar.

2 Ahlaki ilkeleri ele alırken sorulması gereken iki soru vardır. İlki erdem ne içermektedir? Ya da saygıyı, hürmeti, onayı hak eden mükemmel ve takdire şayan karakterin mizacının tonu, davranışının gidişatı nedir? Ve ikinci olarak ise zihnindeki kuvvet ya da yeti neymiş ki bu karakter her kim ise bizim dikkatimize sunuluyor? Ya da başka bir deyişle nasıl ve ne yolla zihnimiz davranışla ilgili belli bir gidişatı değil de bir diğerini tercih ediyor, davranışın birini doğru diğerini ise yanlış olarak adlandırıyor ya da davranışın birini onaylanması, ödüllendirilmesi gereken onurlu bir davranış bir diğerini ise ayıplanması, kınanması ve cezalandırılması gereken bir davranış olarak görüyor?

3 Dr. Hutcheson'ın da belirttiği gibi ilk soru erdemin hayırseverliği kapsayıp kapsamadığını düşündüğümüz

zaman aklımıza gelir ya da Dr. Clarke'ın da belirttiği gibi ilk soru içinde bulunduğumuz farklı ilişkilere uygun davrandığımızda ya da başkalarının da düşündüğü gibi gerçek ve sağlam mutluluğun peşinde akıllı ve ihtiyatlı bir biçimde koştuğumuzda aklımıza gelecektir.[1]

4 İkinci soru ise erdemli karakter, artık nasıl bir karakterse, hem kendimizin hem de başkalarının menfaatine hizmet ettiği için aslında kendimize duyduğumuz sevgiden ötürü mü yoksa mantıken doğrunun ve yanlışın ayrımını yapmamıza katkı sağladığı gibi aynı şekilde bir karakteri diğerinden ayırmamızı sağladığı için mi yoksa ahlaki duyarlılık dediğimiz özel algı gücü sayesinde erdemli davranmayanlar bizi nasıl tiksindirip rahatsız ediyorsa erdemli bir karakter ise bizi tam tersine memnun ve mutlu ettiği için mi ya da son olarak insan doğasına ait başka bir ilkede sempati değişime uğradığı için mi dikkatimizi çekiyor diye kendimizi sorguladığımız zaman aklımıza gelir.

5 Önce ilk soruyu temel alarak kurulmuş olan sistemleri daha sonrasında ise ikinci soruyu temel alan sistemleri inceleyeceğim.

[1] Francis Hutcheson (1694-1746), *Güzellik ve Erdem Fikirlerimizin Kaynağı Üzerine İnceleme*, II; Samuel Clarke (1675-1729), *Doğal Dinin Değişmez Yükümlülüğüne Dair Bir Söylev*, (1705), I. Glasgow Üniversitesinde ahlak felsefesi profesörü olan Hutcheson (1730-46) Smith'in hocasıdır.

II. Bölüm: Erdemin Doğası Üzerine Yapılan Farklı Açıklamalar

Giriş

1 Mükemmel ve takdire şayan bir karakteri olan erdemin doğasına ya da zihnin tavrına ilişkin olarak yapılan çeşitli açıklamalar üç sınıfa indirgenebilir. Kimilerine göre erdemli bir zihin duyguların hiçbir çeşidini içermeyip duygularımızı peşinden koştukları amacın erdemli ya da kusurlu oluşuna, peşinden koşarken gösterilen gayrete uygun olarak yönetip yönlendirir. Bu kişilere göre erdem uygun olandan ibarettir.

2 Diğerlerine göre ise erdem kendi çıkarımızın ve mutluluğumuzun peşinden adil bir biçimde koşmak ya da sadece bu amaca yönelen bencil duygularımızı uygun bir biçimde yönetip yönlendirmektir. Bu kişilere göre ise erdem ihtiyatlılıktan ibarettir.

3 Bir diğer gruba göre ise erdem insanın kendisinin değil de başkalarının mutluluğunu amaçlamasıdır. Bu kişilere göre ise erdemin karakteri çıkar gözetmeden iyilik yapma motivasyonu içinde olmaktır.

4 Erdemin karakteri ya tarafsız olarak uygun bir biçimde yönlendirilip yönetilen duygularımızın hepsine ya da duygularımızın belli bir sınıfına ya da belli bir takımına atfedilmelidir. Duygularımızı bencil olan ya da iyiliksever olan olmak üzere iki büyük sınıfa ayırabiliriz. Erdemin karakteri uygun bir biçimde yönlendirilen ve yönetilen tüm duygularımıza tarafsız bir biçimde atfedilemiyorsa o zaman ya kendi mutluluğumuzu ya da başkalarının mutlu-

ğunu hedefleyen duygularla sınırlandırılmalıdırlar. Eğer erdem münasip olan neyse o değilse o zaman ihtiyatlılıktan ya da iyilikseverlikten ibaret olmalıdır. Bu üçü dışında erdemin doğasının muhteviyatı ile ilgili başka bir şey hayal edebilmek oldukça güçtür. Sonrasında çok daha farklı görünen fakat sonunda yaptığım bu açıklamanın birine ya da diğerine uyan diğer açıklamaları da aktarmaya çalışacağım.

Konu I: Erdemin Uygun Olandan Oluştuğunu Söyleyen Sistemler

1 Platon'a, Aristoteles'e ve Zenon'a göre erdem uygun olan davranışı sergilemekten ya da bizde belli bir duyguyu uyandıran nesnenin uyandırdığı duygunun uygun olmasından ibarettir.

2 I Platon'un sistemine göre[2] ruh küçük bir ülke ya da devlet gibidir ve üç farklı yetiden ya da düzenden oluşur.

3 İlki yargılama yetimizdir. Bu yetimiz yalnızca amaca ulaşmaktaki uygun yolları değil hangi amaçlar peşinde koşmamız gerektiğini ve bu amaçlara hangi derecede göreceli değerler biçmemiz gerektiğini bize gösterir. Bu yetiye Platon haklı olarak akıl adını vermiştir ve kitlelere egemen olmaya hakkı olan ilkenin ne olması gerektiğinin akıl sayesinde belirlendiğini düşünmektedir. Platon yaptığı bu tanımlama ile doğruyu ve yanlışı ayırt etme yetimizi göz önünde bulundurduğu kadar arzularımızın ve duygularımızın uygunluğunu ve uygunsuzluğunu aynı yetiyle yargıladığımızı düşünmektedir.

4 Farklı tutkuların ve iştahların, egemen olan ilkeye yani efendilerine isyan etmeye meyilli olan doğal kullarını Platon iki farklı sınıfa ve düzene indirger. İlk grup tutkular temelini gururdan ve öfkeden alırlar ya da Ortaçağ eğitmenlerinin ruhun fevri yanı dedikleri tutkulardır. Hırs, haset, itibara duyulan sevgi, utançtan korkmak kısacası metaforik anlatımla tine ya da doğal ateşimiz dediğimiz şeye işaret eden ya da onu alevlendirenlerdir. İkinci grup tutkular zevke duyulan sevgiden ya da Ortaçağ eğitmenle-

[2] Bkz. Platon, *Devlet*, iv. kitap.

rinin dediği gibi ruhumuzun arzuladıklarından oluşan tutkulardır. Bedenin tüm iştahlarını, kolaya ve emniyetli olana duyulan sevgiyi, bedensel olan tüm tatminleri içerirler.

5 İki farklı grup tutkunun birinden ya da diğerinden yani ya zapt edilemez olan hırslarımızdan ve öfkemizden etkilenmediğimiz ya da içinde bulunduğumuz rahatta ve keyifte ısrar etmediğimiz zaman egemen ilkenin buyurduğu davranış planını nadir bozarız ve sakin zamanlarımızda peşinden koşmamızın en uygun düştüğü şey neyse onun peşine gideriz. İki farklı grup tutku dediğimiz bu tutkular bizi yanlış yönlendirmeye meyilli olsalar da hepsi insan doğasının önemli parçalarıdırlar: ilki incinmekten kendimizi korumamız ve dünyada belli bir konum, belli bir itibar sağlamamız, asil ve onurlu olan şeyleri hedeflememiz, asil ve onurlu davranan insanları ayırt edebilmemiz için bize verilmiş olan tutkulardır; ikincisi ise bedenimizin bakımını ve ihtiyaçlarını karşılamamız için bize verilmiş olan tutkulardır.

6 Egemen ilkenin gücünün, keskinliğinin ve kusursuzluğunun içinde önemli bir erdem olan ihtiyatlılık yer almaktadır ve Platon'a göre ihtiyatlılık doğru ve açık muhakeme yeteneğinden ibarettir ve peşinden koşmanın, peşinden koşma yöntemlerinin uygun düştüğü genel ve bilimsel görüşlere dayanır.[3]

7 İlk grup tutkular yani ruhun fevri yönü ile ilgili olanlar öyle güçlü ve sağlamdırlar ki aklın yönetimindeyken ve onurlu, soylu olanın peşinden giderken başa gelecek olan tehlikelerin hakir görülmesine neden olurlar. Bu erdem sebattan ve yüce gönüllükten oluşur. Bu sisteme göre bu düzendeki tutkuların doğası diğer gruptakilerden çok daha cömerttir ve çok daha asildir. Bu tutkular çoğu zaman aklın yardımcıları olarak daha aşağı konumdaki daha vahşi olan iştahlarımızı kontrol edip dizginleyen yardımcılar

[3] Smith burada Platon'un *phronêsis* görüşüne gönderme yapmaktadır.

olarak düşünülürler. Keyfe olan düşkünlüğümüz bizi onaylamadığımız bir şeyi yapmaya iterse o zaman sıklıkla kendimize öfkelendiğimizi gözlemlenmişizdir, kendi öfkemizin ve hiddetimizin nesnesi oluruz. Doğamızın o fevri yönü arzularımıza karşılık akla uygun hareket edebilmemiz için yardımımıza koşar.

8 Doğamızdaki üç parça da birbirleriyle mükemmel bir uyum içinde olsalardı, ne fevri ne de bedensel arzular peşinde olan tutkularımız aklımızın onaylamadığı şeylerin peşinde olmasalardı ve akıl yalnız bu üç parçanın yerine getirmeye gönüllü olduğu şeyleri emretseydi ruhun bu mutlu hali, bu kusursuz ve bütünlüklü ahengi dilde tek bir kelime ile ifade edeceğimiz yani itidal adını verdiğimiz erdeme işaret ederdi ki itidali iyi bir mizaca sahip olmak, aklıselim ve ölçülü olmak şeklinde de açımlayabiliriz.

9 Bu sisteme göre esas olan dört erdem içinde en son ve en önemli olanı adalet ise zihnin üç yetisi de kendilerine uygun düşeni yaparken ve birbirlerini engellemezken faaliyete geçer. Adalet, tutkular aklın yöneticiliğine boyun eğdiklerinde ve her bir tutku kendi görevini yerine getirip nesnesi olan neyse ona doğru kolaylıkla, istekle, peşinden koşulana uygun düşen bir güçle ve enerjiyle yönlendiğinde ortaya çıkar. Böyle olduğu zaman kusursuz uygunluktaki erdemli davranıştan söz edebiliriz ve Platon ile sonraki eski Pisagorcular bu erdeme Adalet adını verirler.

10 Yunancadaki adalet kelimesinin pek çok farklı anlamı vardır ve bildiğim kadarıyla diğer dillerde bu kelimeye karşılık gelen kelimeler de farklı anlamlara gelmektedir ve kelimenin çeşitli meallerinin arasında da doğal bir yakınlık olsa gerek. Komşumuza zarar vermediğimizde kendisini, mülkünü ya da itibarını doğrudan incitmediğimizde komşumuza bir bakıma adil davrandığımız söylenir. Benim bahsetmiş olduğum adalet de buydu ve adil olmak için insanın kendisini zorlaması gerektiğinden ve adaleti ihlal ettiğinde ise ceza alması gerektiğinden söz etmiştim. Başka bir deyişle komşumuzu karakteri, durumu ve bağlantıları

sayesinde uygun düşen bir biçimde sevmiyorsak, ona saygı duymuyorsak, hürmet etmiyorsak ve buna göre davranmıyorsak o zaman adil bir davranışta bulunmuyoruzdur. O yüzden her ne kadar zarar vermekten kaçınsak da eğer faziletli bir insana hizmet etmiyorsak ve tarafsız izleyicinin görmekten memnun olacağı şeyleri yapmıyorsak o zaman bizimle bağı olan faziletli insana adaletsizlik ettiğimiz söylenir. Adalet kelimesinin ilk anlamı Aristoteles'in ve diğer Ortaçağ akademisyenlerinin iletişimsel adalet dedikleri, Grotius'un[4] da başkasının olandan kaçmak olarak adlandırdığı ve en uygun şekilde elimizden ne geliyorsa yapmamız gerektiği anlamını taşıyan *justitia expletrix*tir. Adalet kelimesinin ikinci anlamı bölüştürücü adalettir[5] ve Grotius buna *justitia attributrix* der ve bölüştürücü adalet uygun düşen iyilikten, sahip olduklarımızın işe yararlılığından ve bunları durumunuza en uygun şekilde yardım ya da cömertlik amaçları için kullanmaktan ibarettir. Bu yönüyle adalet tüm toplumsal erdemleri içermektedir. Adaletin başka bir anlamı daha vardır ve önceki iki anlamdan daha geniş kapsamlıdır fakat en son belirttiğim manaya daha yakındır ve bildiğim kadarıyla tüm dillerde de bu kapsamlı anlamı mevcuttur. Bu son bahsettiğim anlamla ilgili olarak haksızlık ettiğimiz, hiçbir nesneye gereken derecede saygıyla yaklaşıp değer vermediğimiz ya da tarafsız seyircinin peşinden gayretle koşulmayı hak ettiğini ya da buna doğal olarak uygun olduğunu düşündüğü nesnelerin peşinden şevkle koşmadığımız söylenir. O yüzden bir şiiri ya da bir tabloyu yeteri kadar takdir etmediğimizde eserlere bu manada haksızlık ettiğimiz ve gerektiğinden fazla takdir ettiğimizde ise adil davranmaktan da öte geçtiğimiz söylenir. Aynı şekilde kendi çıkarımız olan bir nesneye ise yeteri kadar önem vermezsek o zaman

---

[4] Hugo Grotius (1583-1645), *Savaş ve Barış Hukuku* (1625).

[5] Aristoteles'in dağıtıcı adaletten kastettiği şey biraz daha farklıdır. Bir topluluğun kamusal stoğundaki ödüllerin uygun bir biçimde dağıtılmasından söz eder. Bkz. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, V,2.

kendimize adaletsizlik etmiş oluruz. Bu son manasıyla bakarsak adaletin tavırlarımızdaki, davranışlarımızdaki bütünlüğü ve kusursuzluğu, iletişimsel ve bölüştürücü adalet işleriyle birlikte her bir erdemi, ihtiyatlılığı, dayanıklılığı ve itidali de kendi içinde barındırması gerekir. Platon adaleti bu son manasıyla kavramaktadır ve Platon'a göre adalet her bir erdemin kusursuzluğunu kendi içinde barındırmaktadır.

11 Platon'a göre erdemin doğası bu şekildedir ve erdemli bir zihin övgüyü ve onayı hak eder. Platon'a göre zihindeki her bir yetinin kendi uygun alanında kalıp birbirlerinin alanına müdahale etmediği ve gereken güçle, şevkle kendine düşen görevi yerine getirdiği durumlarda adalet mümkündür. Platon'un açıklaması davranışın uygunluğu ile ilgili olarak anlatmış olduklarımla oldukça örtüşmektedir.

12 II Aristoteles[6] için erdem doğru akla göre orta yolu bulma alışkanlığıdır ve ona göre her bir erdem iki zıt kusurun ortasında bir yerde konumlanır ve bir uçta belli türdeki nesnelerden aşırı şekilde etkilenmek varken diğer uçta ise çok az bir etkilenme söz konusudur. İtidal, korkaklık ile pervasızlık gibi iki uç noktanın arasında olmak demektir. Korkak davranırken nesneden aşırı çekinilirken pervasızlık edildiğinde ise hiçbir şeyden çekinmemek gibi bir durum söz konusudur. Tutumlulukta ise aşırı bir para tutkusu ve savurganlık etmek ile çıkarlarımıza gereken önemi hiç vermemek gibi iki uç nokta mevcuttur. Yüce gönüllülükte ise aşırı kibirle korkaklık arasında bir yerlerde olmak gerekmektedir. Kibirli olduğumuzda değerimize ve itibarımıza aşırı kıymet verirken korkak davrandığımızda ise değerimize ve itibarımıza zerre önem vermiyoruzdur. Erdeme ilişkin yapılan bu izahatın şimdiye dek davranışın uygunluğu veya uygunsuzluğu konusunda anlattıklarımla gayet örtüştüğünü tekrar belirtmeme gerek yok sanırım.

---

[6] Bkz. Aristoteles *Nikomakhos'a Etik*, II,5 vd. ve III,5 vd.

13 Aristoteles'e göre orta karar olma huyunda da olduğu gibi erdem aslında orta karardaki iyi duygularda da bulunmayabilir. Bunu daha iyi anlamak için erdeme ya eylemin niteliği olarak ya da kişinin niteliği olarak yaklaşmamız gerekmektedir. Aristoteles'e göre de eğer erdem eylemin niteliği olarak düşünülürse kişinin tabiatı ılımlı olsun ya da olmasın eyleme sevk eden duygunun akla yatkın bir orta kararlılığa sahip olması gerekir. Eğer erdeme kişinin niteliği olarak yaklaşılacaksa o zaman akla yatkın orta kararlılıktaki bir huy olması, zihnin olağan ve alışılmış halinin de bu şekilde olması gerekmektedir. O nedenle ara sıra cömertlik göstermek için gerçekleştirilmiş bir eylem şüphesiz cömert bir eylemdir fakat eylemi gerçekleştiren kişi illa cömert bir insan olmak zorunda değildir zira yaptığı şey hayatı boyunca yaptıklarının arasında münferit bir davranış da olabilir. Cömert bir eylemde bulunan kişinin yüreği ve motivasyonu oldukça doğru ve uygun bir pozisyonda olabilir fakat o anki mutlu hali tesadüfi olduğu, karakterinin sağlam ve kalıcı bir özelliği olmadığı için eylemi gerçekleştiren kişinin onurlanmasını gerektirecek bir şey yoktur. Bir karakteri cömert, yardımsever ya da bir şekilde erdemli olarak adlandırdığımızda o zaman kişinin karakterinin olağan ve alışılan yapısının tüm bu tanımlamalara uyduğunu kastediyoruzdur. Münferit olaylar her ne kadar uygun ve uyumlu olsalar da pek ehemmiyetli değillerdir. Eğer bir eylem o eylemi gerçekleştiren kişinin erdemli biri olduğu kanaatine ulaşmamızı sağlıyor olsaydı insanlar arasında en değersiz olanları bile erdemli olduklarını iddia ederlerdi zira her insanın hayatında illa ki ihtiyatlı, adil, ölçülü ve sebatkar davrandığı zamanlar olmuştur. Münferit eylemler her ne kadar önemli olsalar da eylemi gerçekleştiren kişi pek bir övgü toplayamaz. Öte yandan her zaman düzgün davranan birinin işlediği tek bir kusur ise bu kişinin erdemli olduğuna dair düşüncemizin zedelenmesine belki de hepten yok olmasına neden olur. İşlediği tek bir kusur bile bize bu kişinin ta-

biatının kusursuz olmadığını, genel tavrına aldanıp da bu kişiye güvenilmemesi gerektiğini düşündürtebilir.

14 Aristoteles[7] erdemin pratik alışkanlıklardan ibaret olduğunu belirtirken neyin yapılması ya da neyin yapılmaması gerektiği konusunda duyguların ve mantıklı kararların en kusursuz erdemliliği oluşturmaya yeterli olduğunu düşünen Platon'un öğretisine karşı çıkmaktaydı. Platon'a göre erdem bir çeşit bilgi türü olarak düşünülebilir ve hiç kimse açık ve net bir biçimde neyin yanlış neyin doğru olduğunu görüp de ona uygun olarak davranmayı beceremez. Tutkularımız açık ve net yargılara göre değil şüpheli ve belirsiz fikirlerin tam tersine davranmamıza sebep olurlar. Aristoteles ise aklın kavrayışının kökleşen alışkanlıklardan daha iyisine ulaşmaya muktedir olmadığını o nedenle de iyi ahlakın bilgiden değil eylemden türeyebileceğini dile getirir.

15 III Stoacı öğretinin kurucusu Zenon'a göre her hayvan doğası gereği kendine bakar, kendini sevmek ilkesi her hayvana bahşedilmiştir ve böylece hepsi kendi varlığını koruduğu kadar doğasının farklı parçalarını da elinden geldiğince en iyi ve en kusursuz biçimde muhafaza etmeye çalışır.[8]

16 İnsanın kendisine duyduğu sevgi bedenini ve bedeninin farklı parçalarını, zihnini ve zihninin farklı yetilerini, güçlerini kucaklamasını sağlar ve insan bedenini de zihnini de en iyi ve en kusursuz haliyle muhafaza etmeye çalışır. Doğa insana varlığının kusursuzluğunu muhafaza etmesini destekleyecek olan şeyleri tercih etmesi, yıkabilecek olanları ise uzak durması gereken şeyler olarak sunar. Sağlık, kuvvet, çeviklik ve bedenin rahatlığı ile bunları destekleyen dış etmenler, zenginlik, güç, itibar, saygı ve bir arada yaşadığımız insanların hürmeti haliyle makbul şeylerdir

---

[7] Bkz. Aristoteles, *Magna Moralia*, I.1.

[8] Buradaki hususi göndermeler Cicero'nun *İyinin ve Kötünün Sınırları Üzerine* ile Diogenes Laertios'un *Ünlü Filozofların Yaşamları* eserlerinedir.

ve insan bunların eksikliğini yaşamaktansa hepsine sahip olmayı tercih eder. Öte yandan hastalık, halsizlik, hantallık, bedenin ıstırabı ve bunlara sebep olan ya da onları tetikleyen dış etmenler, fakirlik, otorite eksikliği, bir arada yaşadığımız insanların kini ya da nefreti uzak durmamız ve kaçmamız gereken şeylerdir. İki zıt kategorideki nesneler arasında tercih edilesi olanların içinde öncelikli olanlar varken uzak durulması gerekenlerin içinde de başı çekenler vardır. İlk kategoridekiler içinde sağlık kuvvete göre daha tercih edilesi bir şeyken kuvvet ise çevikliğe göre daha tercih edilesidir; nam ise güce göre, güç ise zenginliğe göre daha tercih edilesidir. İkinci kategoride ise hantallıktan ziyade hastalıktan, fakirlikten ziyade kepaze olmaktan, gücümüzü kaybetmekten ziyade fukara kalmaktan kaçınırız. Erdem ile davranışın uygunluğu doğanın aşağı yukarı seçilmesi gerektiğini belirlediklerini seçmek ve uzak durulması gerektiğini söylediklerinden kaçınmaktan, seçilecek nesneler arasında ise hepsine sahip olamıyorsak en azından en tercih edilesini seçmek, uzak durulması gerekenler arasında ise hepsinden uzak durmaya gücümüz yoksa da en kolayca uzak durabileceğimiz neyse ondan kaçınmaktan ibarettir. Stoacılara göre bu tür doğru ve düzgün kavrayış vasıtasıyla bazı şeyleri seçip bazılarını reddedince ve her nesneye sahip olduğu konuma göre hak ettiği derecede önem verince erdemin özünü oluşturan kusursuz doğruluktaki davranışı gerçekleştirmiş oluyoruz. Stoacılara göre bu davranışı gerçekleştirdiğimiz zaman istikrarlı, doğayla uyumlu, doğanın Yaratıcısının davranışlarımız adına kurmuş olduğu kanunlara ve yönlendirmelere uygun olarak yaşamış oluyoruz.

17 Stoacıların uygunluk ve erdem fikri Aristoteles ile eski Peripatetiklerin fikirlerinden çok da farklı değildir.[9]

---

[9] 1-5 arasındaki edisyonlarda bu bölüm şöyle devam etmektedir (küçük değişikliklerle birlikte):
İki sistemi birbirinden ayıran şey kendi üzerimize kurduğumuz hakimiyette ikisinin de farklı seviyeleri gözetmeleridir. Peripatetikler kusurlu

18 Doğanın bizden seçmemizi istediği esas nesneler arasında ailemizin, akrabalarımızın, dostlarımızın, ülkemizin, insanlığın ve genel itibarıyla tüm evrenin refahı da yer almaktadır. Doğa bize birden çok ikinin refahını, birkaçtan ziyade herkesin sonsuz refahını istemeyi öğretmiştir. Kendimiz tek başımıza bir kişiyizdir ve eğer kendi refahımız çoğunluğunkine uymuyorsa ya da çoğunluğun bir kısmınınkine bile uymuyorsa o zaman bizzat kendimiz de en çok tercih edilen neyse ona boyun eğmeliyiz. Bu dünyadaki tüm olayları bilge, güçlü ve iyi bir varlık olan Tanrı yönettiği için ne olay yaşanırsa yaşansın bu olayın bütünün refahını ve kusursuzluğunu sağlamayı hedefleyen bir

---

bir yaratık olan insanın doğası zayıf olduğundan insanın bir dereceye kadar huzursuzluk yaşamasını mazur görürler. Peripatetiklere göre insan eğer başına talihsizlik gelince yoğun bir keder hissetmiyorsa ya da incindiğinde şiddetli bir öfkeye kapılmıyorsa o zaman bu kişinin doğru olanın yapılmasını emreden genel kurallar karşısında aklı ya da fikri o kadar zayıf kalmaktadır ki bu kuralların buyurduklarına yönelemez ya da uzak durmasını söylediklerinden uzak kalamaz. Stoacılar ise son derece lakayt olmayı önermektedirler ve zihnin dinginliğini azıcık bile olsa bozan her bir duyguyu havailik ve budalalık olarak görürler. Peripatetikler duruma seyirci olan birinin büyük bir insanlık çabası göstererek sempati duyabildiği sürece hiçbir duygunun uygunluk sınırlarını aşmadığını düşünmektedirler. Öte yandan Stoacılar ise tarafsız seyircinin sempatisini talep eden ya da duygunun şiddetini anlayabilmesi için seyircinin zihninin doğal ve olağan halini herhangi bir açıdan değişime uğratmasına neden olan tüm tutkuların uygunsuz olduğunu düşünmektedirler. Erdemli bir insanın birlikte yaşadığı insanların affına ya da onayına minnet etmemesi gerektiğini düşünürler.

18 Stoacılara göre akıllı bir insan olayları umursamamalıdır ve hiçbir olay arzulayacağı, tiksineceği ya da onu mutlu edecek veya üzecek nesneler olmamalıdır. Akıllı insan bazı olayları diğerlerine tercih ederse, kimi durumları seçer diğerlerini reddederse* bunu bir seçenek diğerinden daha iyi olduğu için ya da birini seçince daha şanslı olup daha mutlu olacağını ötekini seçerse daha çok sıkıntı yaşayacağını düşündüğü için yapmaz. İnsan eylemin uygunluğu adına ve tanrıların davranışlarını yönlendirmesi, bazı şeyleri seçip bazılarını reddetmesi için koymuş olduğu kurala uygun olarak davranmak adına seçim yapar. *(Smith'in notu: Kimi ifadeler İngilizcede biraz tuhaf durmaktadır: Stoacıların teknik terimleri gerçek anlamlarıyla çevrilmiştir.)

olay olduğuna emin olabiliriz. Eğer fakirsek, hastaysak ya da dardaysak o zaman öncelikle adaletin ve başkalarına karşı olan yükümlülüklerimizin izin verdiği ölçüde elimizden gelen çabanın en iyisini göstererek kendimizi içinde bulunduğumuz olumsuz durumdan kurtarmaya çalışmalıyız. Elimizden geleni yaptıktan sonra eğer çarelerimiz tükenirse o zaman evrenin düzeninin ve kusursuzluğunun belli bir süre bizim bu halde olmamızı gerektirdiğini düşünüp tatmin olmalıyız. Kendimiz ya da kendi içinde bulunduğumuz durum kadar önemsiz bir şeyi değil bütünün refahını tercih etmeliyiz. Eğer doğamızın kusursuzluğunun gerektirdiği şekilde tastamam bir uygunluk ve dosdoğru bir duyguyla ve davranışla hareket ediyorsak o andan sonra dileyeceğimiz şey bütünün refahı olmalıdır. Eğer bir şekilde kendimizi ayrı tutabilme fırsatımız varsa o fırsatı kucaklamak görevimiz olmalıdır. Evrenin düzeni bizim bu halde yola devam etmemizin gerekmediğini bize gösterecek ve dünyanın o büyük Yöneticisi bu yolu bırakıp takip etmemiz gereken yolu bize açıkça gösterecektir. Akrabalarımızın, dostlarımızın ve ülkemizin yaşadığı sorunlarda da aynı durum geçerlidir. Kutsal ödevlerimizi çiğnemediğimiz sürece yaşanan felaketi engellemek ya da sona erdirmek bizim elimizdedir ve şüphesiz bunu yapmak aynı zamanda bizim görevimizdir. Eylemin uygun olması ile Jüpiter'in davranışlarımız için bize sağladığı yönlendirmeler bunu yapmayı gerektirmektedir. Eğer yaşanan sıkıntıyı engellemeye ya da sonlandıramaya gücümüz yetmiyorsa bu olayın başımıza gelecekler içinde en iyisi olduğunu düşünmeliyiz. Çünkü bu olayın bütünün refahına ve düzenine hizmet ettiğini, eğer akıllı ve adil bir insansak bizim de zaten en çok bunu isteyeceğimizi biliriz. Bütünün bir parçası olarak en temel ve aynı zamanda yegane dileğimiz bütünün refahını istemek olmalıdır.

19 "Bazı şeylerin" der Epiktetos "doğamıza uygun olduğunu bazı şeylerin ise uygun olmadığını hangi yolla anlıyoruz? Bunu hangi yolla anlıyorsak kendimizi diğer şey-

lerden uzak ve ayrı görmemizi sağlayan da aslında aynı yoldur. Belki bu yüzden ayağın doğasında her zaman temiz olmak vardır. Fakat ayağı vücudun diğer kısımlarından ayrı olarak görmeyip ona yalnızca ayak olarak bakarsak o zaman ara sıra pislik içine batması, dikenlere basması hatta kimi durumda bedenin tümünün sağlığı uğruna kesip atılması bile gerekebilir. Şayet ayak tüm bunları reddediyorsa artık o bir ayak olmaktan çıkmıştır. Kendimize de böyle yaklaşmamız gerekmektedir. Nesin sen? Bir insan. Eğer kendini uzak ve ayrı görüyorsan o zaman uzun yıllar yaşaman, zengin olman ve sıhhatini koruman senin için olumlu şeylerdir. Fakat kendini bütünün bir parçası olarak görüyorsan o zaman hastalıkla, deniz tutmasıyla, kimi şeylerin eksikliğini yaşamakla uğraşacaksın ve hatta belki de vakti gelmeden öleceksin. O zaman ne diye şikayet edeceksin ki? Şikayet edince nasıl ayak ayak olmaktan çıkıyorsa kendinin de insan olmaktan çıkacağını bilmiyor musun?[10]"

---

[10] Smith, Arrianus'un *Epiktetos'un Söylevi* isimli eserini çevirmiştir. Epiktetos (55-135) eser kaleme almamıştır, öğrencisi Arrianus (doğumu 85-90) Epiktetos'un yaptığı konuşmaları not almıştır.
1-5. edisyonlarda bu paragrafın ardından aşağıdaki paragraf gelmektedir (küçük değişikliklerle birlikte):
Bütünün çıkarları ile belli bir dengeye oturtup da evrenin düzenine karşı boyun eğmemizi ve bizi ilgilendiren şeylere karşı tamamıyla umursamaz bir tavır sergilememizi sağlayan ilkenin adaletin uygun olmasını sağlayan ilke ile aynı olduğunu göstermeye çalıştım. Kendi çıkarlarımıza kendimizi odağa alarak yaklaştığımız sürece bu çıkarlardan bütünün menfaati uğruna vazgeçmemiz olanaksızdır. Karşıt menfaatlere başkalarının gözünden bakmaya çalışırsak o zaman kıyas yaptığımızda bizi ilgilendiren çıkarların adi olduklarını görürüz ve gönüllü olarak kendimizi geri çekeriz. Durumdan bizzat etkilenenler dışında herkes bütünün parça için var olmasını uygun ve makul bir şey olarak görür. Diğer insanların mantığına yatan şeyler durumdan bizzat etkilenen kişinin de aklına yatmalıdır. O nedenle bu kişi de yapılması gereken fedakarlığı onaylamalı ve makul olduğunu kabullenmelidir. Stoacılara göre akıllı insanın duyguları akla son derece yatkındır ve uygundur, kendi içlerinde egemen ilkelerin buyurduklarıyla da örtüşmektedir. O nedenle akıllı bir insan bu duruma ayak uydurmaktan asla rahatsız olmaz.

20 Akıllı bir insan Tanrının belirlediği kaderden şikayet etmez. Kendisi alt üst olduğunda tüm evrenin de karmaşa içinde olduğunu düşünmez. Kendine yalnızca kendisinin bakabileceğini, kendi içinde bizzat bir bütün olduğunu, doğadan ayrı ve gayrı duran bir varlık olduğunu düşünmez. Dünya ile insan doğasına ait o büyük deha ona nasıl yaklaşıyorsa akıllı kişi de kendisine aynı o şekilde yaklaşır. İnsan bütünün iyiliği için yapılması gerekeni yaparak kendisini devasa ve sonsuz bir sistemin içinde bir atom ve bir parçacık olarak görürse işte o zaman Yüce Varlığın hissettiklerini anlayabilir. İnsan, hayatındaki olayları düzenleyen bilgeye güvendiği zaman başına ne gelirse gelsin her şeyi büyük bir mutlulukla ve memnuniyetle karşılar. Evrenin farklı parçalarının birbirleri ile olan bağlantılarının ve bağımlılıklarının farkındaysa işte o zaman insan başına geleni kendisinin de bizzat arzu edeceği bir şey olarak görür. Yaşamaktan memnun olacağı bir hayat varsa ve eğer doğa varlığını sürdürmesini gerektirecek bir durum göremiyorsa o zaman da ölümün peşinden gönüllü olarak gider. Öğretileri bir açıdan Stoacılarla[11] benzeşen şüpheci bir filozof talihim bana ne sunarsa hepsini eşit bir mutlulukla ve tatminle kucaklıyorum demiş. Zenginlik de fakirlik de mutluluk da acı da hastalık da sağlık da aynıdır: Tanrıların kaderimi değiştirmesini hiç istemem. Bana bahşettikleri güzellikler dışında onlardan bir şey isteyeceksem de bana yaptıkları şeylerden memnun olup olmadıklarını baştan bana bildirmelerini dilerdim ve memnunlarsa benim de kendimi aynı durumda bulmayı istediğimi belirtir ve payıma düşeni büyük bir sevinçle kucakladığımı onlara göstermek isterdim. Eğer denize açılacaksam der Epiktetos[12] en iyi gemiyi en iyi kaptanı seçer ve koşullarım ve görevim el verdiğince havanın en iyi halini beklerim. Tanrıların

[11] Kinik Demetrios'a (M.S. ilk yüzyıl) bir gönderme olmalı bu. Stoacı Seneca da *Tanrının İnayeti Üzerine*'de gönderme yapar.
[12] Bkz. *Söylevler*.

davranışlarımı yönlendirmem adına bana sunduğu ihtiyatlılık ve uygunluk ilkeleri de bunu gerektirmektedir. Eğer ola ki geminin kuvvetini, kaptanın maharetini aşan bir fırtına koparsa yaşanan olayın sonuçlarına hiç üzülmem. Zira elimden geleni yapmışımdır zaten. Davranışımı yönlendirenler üzgün, endişeli, ümitsiz olmamı ya da korkmamı istemezler. Boğulup gider miyiz yoksa bir limana sığınır mıyız artık orası Jüpiter'e kalmış. Neticeyi tamamen Jüpiter'in kararına bırakırım, ne karar vereceğini düşünüp endişelenmem ve ondan gelecek her şeyi aynı sakinlikle ve rahatlıkla kucaklarım.

21 Evreni yöneten hayırsever bilgeliğe sonsuz güven duyunca ve o bilgeliğin inşa edilmesini uygun bulduğu düzene bütünüyle teslim olunca Stoacı akıllı insan, insan hayatında yaşanan olaylara büyük bir umursamazlıkla yaklaşır. Bu insan öncelikle evrenin o büyük sisteminin mutluluğunu ve kusursuzluğunu gözlemleyince, Tanrıların ve kulların, tüm akıl ve mantık sahibi varlıkların içinde yaşadıkları o büyük devletin iyi yönetildiğini görünce mutlu olur. Sonrasında görevini yerine getirmekten bu büyük devletin ilişkileri içinde kendisine ayrılan naçizane akıldan memnun olur. Bu insan için gösterdiği çabaların uygun olması ya da uygunsuz olması kendisi için son derece önemli olabilir. Çabalarının başarıyla ya da hayal kırıklığı ile sonuçlanması ise bu kişi için önemli olmayabilir, başarılı olunca ne çok mutlu olur ne de hayal kırıklığına uğradığında çok üzülür, ne tutkulu arzular besler ne de tutku dolu nefretler. Bir olayı diğerine tercih ettiğinde ya da bir durum diğerlerine göre daha tercih edilesi olduğunda kişi kalan seçenekleri reddediyorsa bir durum diğerinden çok daha iyi olduğu için ya da şans getireni seçip sıkıntı yaratanı reddederek daha mutlu olacağını düşündüğü için seçim yapmaz. Bu kişi seçim yapar çünkü uygun olan eylemi gerçekleştirmek ister ve Tanrıların davranışlarını yönlendirmesi için belirlediği kurallara uymak adına bir şeyi seçerken ötekini reddeder. Bütün duyguları ise iki

büyük duygu tarafından devralınmış, zapt edilmiştir. Kendine düşen görevi yerine getirmeye çalışır, tüm akıl ve mantık sahibi varlıkların mümkün olduğunca mutlu olmalarını ister. Akıl ve mantık sahibi varlıkların mutluluğu konusunda evrenin o büyük hakiminin aklına ve kudretine son derece güvenir. Kendine düşen görevi yerine getirmeye çalışırken de olaya takılmaz, çabalarının uygun olmasına dikkat eder. Hangi olayla uğraşmak durumunda kalırsa kalsın üstün kudrete ve üstün bilgeliğe sahip olanın da yardımıyla gösterdiği çabanın ulaşmak istediği o büyük amaca hizmet edeceğini bilir.

22 Seçmenin ya da reddetmenin uygun bir şey olduğu bilinir ve bize tavsiye edilenler ya da sunulanlar arasında bazı şeyleri seçeriz diğerlerini reddederiz. Fakat durumun tam anlamıyla farkına vardığımızda, sergilediğimiz bu davranıştaki düzeni, zarafeti, güzelliği fark ettiğimizde duyduğumuz mutluluğun elde etmek istediklerimizi aldığımızda istemediklerimizden uzaklaştığımızda hissetmiş olduğumuz mutluluktan çok daha öte bir şey olduğunu fark ederiz. Davranışımızın ne kadar uygun bir davranış olduğunu gözlemlediğimizde kendimizi mutlu ve övünçlü hissederken eğer davranışımızın uygunluğunu göz ardı edersek o zaman insan doğasını sefil eder ve doğamızın itibarını zedeleriz.

23 Doğasını yöneten egemen ilkeye bütünüyle boyun eğmiş olan akıllı biri her bir durumdaki uygunluğu kolayca gözlemleyebilir. Refah içindeyse kendisini kolay hükmedebildiği ve baştan çıkıp hataya düşeceği şeylerin olmadığı durumların içine soktuğu için Jüpiter'e şükreder. Sıkıntı içindeyse de insan hayatını gözlemleyen yöneticiye karşısına bu kadar dinç bir atlet çıkardığı, kendisini kıran kırana bir yarışa soktuğu ve yarışın sonunda kazanılan zaferi daha şanlı ve kesin kıldığı için şükreder. Kusursuz bir biçimde uygun davranmış olmamıza rağmen bizim hatamız olmayan bir sebepten ötürü içine düştüğümüz sıkıntıda bize utanç veren bir şey mi oldu? İşin içinde bir kötülük

olmayabilir hatta bu durum çok iyi ve avantajlı bir şey bile olabilir. Cesur bir adam kendisi pervasızlık etmemişken eğer talihi başına bir tehlike açarsa bu tehlikeyle iftihar eder. Cesur davranıp bir kahramanlık örneği sergilemek için eline bir fırsat geçmiştir ve çabası onu çok mutlu eder zira son derece uygun bir davranış sergilediğinin ve hak ettiği takdiri toplayacağının bilincindedir. Tüm yaptıkları üzerinde kontrol sahibi olan biri gücünü ve enerjisini en güçlü olanla ölçmekten kaçınmaz. Aynı şekilde tüm tutkularına hakim olabilen biri evrenin büyük Denetçisinin kendisini sürüklemeyi uygun gördüğü durumların hiçbirinden korkmaz. Kutsal varlık ona her durumda üstün davranabilmesini sağlayacak erdemler bahşetmiştir. Eğer söz konusu olan zevkse ondan uzak durabilecek kuvveti vardır, eğer mevzu acıysa onu çekecek kadar da dayanıklıdır. Eğer ortada bir tehlike varsa ya da ölümle burun burunaysa yüce gönüllülüğü ve dayanıklılığı sayesinde tehlikeyi de ölümü de hakir görmeyi bilir. Yaşamı boyunca başına gelebilecek her şeye karşı hazırlıklıdır. Başarı ve mutluluk getireceğini bizzat bildiği uygun duyguları ve davranışları idame ettirmeyi de bilir.

24 Stoacılar insan hayatını büyük maharetler gerektiren bir oyun olarak görmektedirler. Tabii hayatta şans denen bir faktör de vardır ya da kabaca şans adı verilen durumlar da söz konusudur. Bu tür oyunlarda ödül genelde ehemmiyetsiz bir şeydir ve asıl keyif alınan şey oyunu iyi, adil ve ustaca oynayabilmektir. Tüm ustalığına rağmen iyi bir oyuncu şans eseri oyunu kaybederse elde ettiği sonuç onu üzmemeli aksine neşelendirmelidir. Zira hiç yanlış bir hamlede bulunmamıştır, utanacağı bir şey yapmamıştır ve oyunun tümünden aslında keyif almıştır. Fakat öte yandan kötü bir oyuncu yaptığı tüm ahmakça hareketlere rağmen şans eseri oyunun galibi olursa başarısı onu asla tatmin etmez. Zira işlediği kabahatleri düşünüp utanır. Oyun boyunca da hiçbir şeyden gerektiği gibi keyif almamıştır. Oyunun kurallarından haberdar olmadığı için her bir ham-

lesi ona korku, şüphe ve tedirginlik gibi olumsuz duygular hissettirir. Hamleyi yaptığında büyük bir ahmaklık ettiğini görünce de hissettiği tüm o olumsuz duyguların yarattığı çember artık tamamlanıverir. Stoacılara göre insan hayatı sunduğu tüm avantajlarla birlikte iki paralık bir ödül olduğundan bu ödül telaşla beklenemeyecek kadar önemsiz bir şey olarak görülmelidir. Bizim dikkate almamız gereken şey ödül değil oyunu nasıl oynadığımız olmalıdır. Mutluluğumuzu ödülü almak üzerinden kurgularsak o zaman mutluluğumuzu kendi kudretimizden ya da hakimiyetimizden öte bir yere bağlamış oluruz. O zaman da kendimizi sürekli bir korkuya ya da huzursuzluğa ve sıklıkla endişe ve korku veren hayal kırıklıklarına sevk ederiz. Eğer mutluluğumuzu akıllıca ve adilce oynama arzusuna kısaca davranışımızın uygunluğuna yönlendirirsek o zaman yaptığımız şeyi kudretimize ve hakimiyetimize uygun disiplinin, eğitimin ve dikkatin gerektirdiği şekle de sokmuş oluruz. Mutluluğumuz emniyet altına alınmış olur ve talihin ötesine geçer. Eylemlerimizin yarattığı olaylar eğer kontrolümüz dışındaysa olandan ne korkarız ne yaşanana endişelenip sancılanırız ne de ciddi bir hayal kırıklığı yaşarız.

25 İnsan hayatının her çeşit avantajla ve dezavantajla her farklı duruma göre seçeceğimiz ya da reddedeceğimiz nesneleri bize sunabildiği söylenir. İçinde bulunduğumuz gerçek durumda doğaya aykırı olmayan fakat ona uyan ve reddetmekten çok tercih edilesi olan durumlar söz konusuysa o zaman hayat bütüne aittir ve seçmemiz gereken uygun nesne ve uygun davranışlar bu yolda devam etmemizi gerektirir. Öte yandan eğer telafi etme ümidimizin olmadığı doğamıza uygun olmayan ve ona karşı gelen, seçimden çok reddedilmesi gereken durumlar varsa o zaman akıllı bir insan için hayat reddetmektir ve bunun içinden çıkabilmek ona kalmıştır. Aynı zamanda Tanrının davranışlarını düzenlemesi için sunduğu kuralın sağladığı davranış uygunluğu nedeniyle insanın zaten bu şekilde dav-

ranması gerekmektedir. Epiktetos Nicopolis'te ikamet etmesinin[13] yasaklandığını o yüzden orada yaşamadığını, Atina'da ikamet etmesinin yasaklandığını o yüzden orada da yaşamadığını ve Roma'da yaşamasının yasaklandığını o yüzden Roma'da da yaşamadığını söyler. Epiktetos: Küçük kayalık bir ada olan Gyarae'de yaşamam emredildi. Oraya gideceğim ve o adada yaşayacağım. Gyarae'deki evler kokuyorlar. Eğer koku dayanılabilir bir seviyedeyse dayanırım ve o evde kalırım fakat eğer aşırı bir koku varsa başka bir eve taşınırım ve hiçbir zorba beni oradan çıkarıp atamaz. Kapının her zaman açık olduğunu ne zaman istersem evden çıkıp gidebileceğimi ve tüm dünyaya açık olan bu sıcak yuvaya ne zaman istersem geri dönebileceğimi bilirim. Sahip olduğum üç beş parça kıyafetim bir de gövdem var. Bunlardan öte hiçbir insan üzerime baskı kuramaz, demiştir. Eğer içinde bulunduğunuz durum nahoş ise ve eviniz çok kokuyorsa der Stoacılar o zaman ne pahasına olursa olsun yolunuza bakın. Çıkıp gidince pişman olmayın, mırıldanmayın, şikayet etmeyin. Yolunuzda sakin, memnun, mutlu ve Tanrılara şükrederek ilerleyin. Ölüm denen o güvenli ve sakin limanın kapılarını size bahşeden Tanrılardır ve ne zaman hayatta fırtınalı bir okyanusun ortasında kalsanız ölüm gibi kutsal, yenilmez ve büyük sığınağın kapıları her zaman açıktır ve bu sığınak her zaman ulaşılabilir bir yerdir. İnsanın öfkesinin ve adaletsizliğinin ulaşamadığı bu sığınak ona sığınmak isteyen ve ayrılmak istemeyen herkesi bağrına basacak kadar geniştir. Burası öyle bir sığınaktır ki her insan bir anda şikayet ediyormuşçasına davranmaktan vazgeçer hatta insan kendi budalalığı ya da zayıflığı yüzünden çektikleri dışında hayatta kötülük denen bir şeyin olmadığını bile düşünür.

26 Stoacıların bize ulaşan fikirlerinden biri de hayattan göçüp giderken neşeli ve rahat olmamızdır. Bu konudan bahsettikleri pasajları kendi içinde değerlendirirsek Stoacı-

[13] Bkz. *Söylevler*.

ların ne zaman hayatımıza son vermeye karar verirsek en küçük bir iğrenmede ya da rahatsızlıkta düşüncesizce ve kaprisli bir tavırla bunu gerçekleştirmemizin uygun olduğunu savunduklarını görürüz. "Bu tür bir insanla yemek yiyecekseniz" der Epiktetos, "size Mysian savaşları ile ilgili olarak anlattıklarından şikayet edersiniz. 'Bak dostum' der bu adam 'böyle bir yerde nasıl bu kadar itibar kazandığımı sana anlattım ve şimdi de başka bir yerde nasıl kuşatma altında kaldığımdan bahsedeceğim sana.' Eğer bu adamın anlatacağı uzun hikayeleri dinlemeye yüreğiniz yoksa o zaman akşam yemeği davetini geri çevirin. Eğer davetini kabul ederseniz size anlatacağı uzun hikayelerden şikayet etmeye hakkınız yok. İnsan hayatındaki kötülükler için de aynı durum geçerlidir. Kurtulmak elinizdeyse o zaman şikayet etmeyin." Epiktetos'un bu rahat ve düşüncesizce sarf etmiş olduğu sözler bir yana Stoacılara göre hayatı terk etmenin ya da onu yaşamanın birbirlerinin alternatifi olması çok ciddi ve çok önemli bir müzakereyi gerektirmektedir. Bizden açıkça talep etmediği sürece büyük denetleyicinin bizi yerleştirmiş olduğu konumu terk etmemeliyiz. İnsan hayatının kesin ve kaçınılmaz sonu ölümdür fakat ölümün bizden açıkça talep edildiğini biliyor olmalıyız. Büyük ve kudretli denetleyici hayatımızı yaşamayı seçmemiz gereken değil de hayatımızı yaşamayı reddetmemiz gereken bir hale soktuysa bizi davranışlarımızı düzenlememiz için bize sunduğu o büyük kurala göre hayatı terk etme vaktimiz gelmiş demektir. O anda yüce varlığın hem ürkütücü hem de şefkat dolu sesini net bir biçimde duyarız ve bizi çağırdığını anlarız.

27 Yaptıkları bu izahata bakılırsa Stoacılara göre akıllı bir insan son derece mutlu da olsa hayatına son vermek onun görevidir. Öte yandan sefil bir haldeyken bile hayatta kalmaya çalışmak ise zayıf insanların görevidir. Akıllı bir insanın hayatındaki koşullar eğer seçim yapmayı değil de reddetmeyi gerektiriyorsa o zaman olay hepten reddedişi gerektirir ve Tanrıların davranışlarını yönlendirmesi

için koyduğu kurala da uyarak koşullar el verdiği anda elinden geldiğince hızlı bir biçimde hayatına son vermelidir. Hayatına son vermesi gereken anda aslında çok mesut olduğu için yaşamaya devam etmeyi bile isteyebilir. Fakat insan mutluluğunu seçtiği nesneleri elde etmeye ya da reddettiklerinden uzak kalabilmeye bağlamaz. Mutluluk onun için seçim yaparken ya da reddederken her şeyi son derece uygun bir biçimde gerçekleştirebilmekte gizlidir. Mutluluğunu başarıya değil harcadığı çabanın ve emeğin sağlamlığına bağlar. Zayıf bir insan için ise reddedeceği değil seçeceği çok şey vardır ve onun için bütün olay seçim yapmaya bağlıdır ve bu insan hayatta kalmaya çalışır. Fakat elindeki koşulları nasıl değerlendireceğini bilmediğinden mutsuzdur. Elindeki kartlar ne kadar iyi olursa olsun zayıf bir insan o kartları nasıl oynayacağını bilemez ve netice ne olursa olsun ne oyunun kendisinden tatmin olur ne de oyun süresince bir şeylerden keyif alabilir.

28 İnsanın gönüllü olarak hayatına son vermesi eski filozoflar arasında en çok Stoacıların vurguladığı bir öğretidir ve hatta sakin ve miskin Epikürcüler bile intiharı savunurlar. Eskiçağ felsefesinin ana dallarının ortaya çıktığı zamanda, Peloponez Savaşı süresince ve savaş bittikten sonra da uzun yıllar boyunca Yunanistan'daki devletlerin her birinde halk kendi içinde ciddi bölünmeler yaşamaktaydı. Dışarda ise kanlı savaşlar sürmekteydi ve devletler düşmanlarını yenip üzerine hakimiyet kurmaya çalışmıyordu. Devletler düşmanını ya toptan yok etmeye ya da zelil bir konuma sürükleyip düşmanını esir almaya çalışıyorlardı. Esir aldıklarını da kadın, erkek, çoluk çocuk demeden hayvan pazarındaymış gibi haraç mezat satıyorlardı. Yunanistan'daki bu devletler küçük olduklarından akıbetlerinin esir düşmek olması hepsi için olası bir durumdu ve komşularının başına sıkça gelen ya da başına gelmek üzereyken kıl payı kurtulduğu tüm felaketler her devletin başına gelebilecek şeylerdi. Her şey bu denli karmaşıkken toplumun en üst seviyesine mensup ve devleti için büyük

hizmetlerde bulunmuş masum bir insan bile kendi ülkesinde, akrabaları ve yurttaşları arasında güvende değildi zira toplum içindeki öfkeli ve düşman gruplar arasındaki bölünmeler yüzünden insan bir anda en acımasız ve en rezil bir biçimde cezalandırılabilirdi. İnsan savaşta esir düşerse ya da yaşadığı şehir fethedilirse o zaman daha büyük acılar yaşamaktaydı ve hakaretlere maruz kalmaktaydı. O nedenle herkes kendini doğal olarak başına gelmesi olası olan bu sıkıntılı akıbete zihnen hazırlamaktaydı. Bir denizci yola çıkınca karşılaşacağı fırtınaları ya da kazaları düşünüp o anda ne yapacağını ve kendisini nasıl hissedeceğini düşünüp durur. O yüzden Yunan bir vatanseverin ya da kahramanın da aynı şekilde içinde bulunduğu koşulların kendisine sıkça ya da istikrarla yaşatacağı felaketlere kendisini zihnen hazırlaması şaşırtıcı değildir. Amerikalı bir vahşi nasıl kendisine ölüm şarkısı hazırlıyorsa ve düşmanının eline düşünce olaya seyirci olanların hakaretleri ve aşağılamaları arasında uzayıp giden işkencelerle öldürülürken nasıl davranması gerektiği üzerine kafa yoruyorsa Yunan bir vatansever ya da bir kahraman da sürgün edildiğinde, esir düştüğünde, köle olarak alındığında, işkence görürken ve dar ağacına çekilirken nasıl davranması gerektiğini düşünüp durur. Farklı dallara ait filozoflar erdemi akıllı, doğru, sağlam ve ölçülü davranış olarak tanımlamışlardır. Bu hayatta insanı mutluluğa ulaştırması en muhtemel olan en sağlam ve en şaşmaz yolun erdem olduğunu söylemişlerdir. Erdemli davranış her zaman için insanı kurtaramamıştır. Toplumsal ilişkiler çalkantılı olduğundan bazen erdemin açtığı yolu takip edenler felakete de sürüklenmişlerdir. O nedenle bu şekilde felakete sürüklenenler mutluluğun talihle ya hiç alakasının olmadığını ya da büyük oranda talihten bağımsız bir şey olduğunu söylemişlerdir. Stoacıların hepsi, Akademideki filozofların ve Peripatetiklerin ise büyük bir çoğunluğu böyle düşünmektedir. Akıllı, ihtiyatlı ve iyi davranırsanız öncelikli olarak hangi işin altına girerseniz girin bu durum size başarı

getirecektir. Başarısız olursanız yine de işin belli bir tesellisi de vardır. Erdemli bir insan kendini yürekten onaylıyor olmanın keyfini çıkarır ve işler karışmış olsa da her şeyin kendi içinde sakin, durgun ve ahenkli olduğunu düşünür. Zeki ve tarafsız seyircilerin hepsinin sevgisini ve saygısını kazanacağını bu insanların yaptığı şeyi takdir edip yaşadığı talihsizliğe üzüleceğini düşünüp kendini rahatlatır.

29 Eskiçağ filozofları insan hayatının büyük talihsizliklere teşne olduğundan bahsederler ve bu talihsizliklerle sanılandan çok daha kolayca başa çıkılabileceğini dile getirirler. Fakir fukara hale gelenin, sürgün edilenin, insanların adaletsizliğine uğrayanın, kör ya da sağır olanın, bastona dayanmışın ya da ölüm döşeğindekinin bile hâlâ hayatta zevk alacağı şeyler olduğundan söz ederler. İnsanın acı içinde kıvrandığı, işkence gördüğü, hastalıkla boğuştuğu, çocuklarını kaybettiği, dostunun akrabasının öldüğü vb. durumlarda onu destekleyecek düşüncelerden de bahsederler. Eskiçağ filozoflarının bu konuda kaleme aldıkları elimize geçen bu fikirler belki de eski çağlardan bize kalan en bilgilendirici ve en ilginç parçalardır. Bu filozofların canlı ve cesur öğretileri modern sistemin umutsuz, yavan ve mızmız tonu ile müthiş bir zıtlık oluşturuyor.[14]

30 Eskiçağ filozofları Milton'ın da dediği gibi[15] inatçı bir yüreğin üç katlı bir çelik kadar kuvvetli o çetin sabrını destekleyen her tür düşünceden söz ederlerken aynı zamanda taraftarlarını ölümün kötü bir şey olmadığına da ikna etmeye çalışırlar. Eğer koşullar dayanılmaz boyutlara ulaşırsa kapı açıktır. İstedikleri anda korkmadan o kapıdan çıkıp gidebilirler. Ölümden öte köy yoksa eğer ölüm kötü bir şey olamaz. Eğer ölümden öte bir dünya varsa Tanrılar da o dünyada bulunacaklarından onların koruması altında olan bir insan hiçbir kötülükten korkmamalıdır. Kısacası bu filozoflar deyim yerindeyse Yunan vatanseverlerin ve

[14] Bkz. III.3.9.

[15] John Milton, *Kayıp Cennet* (1667).

kahramanların gerekli hallerde söyleyecekleri bir ölüm şarkısı yazmışlar ve farklı dallar içinde Stoacıların yazdığı şarkının en canlı ve en hayat dolu şarkı olduğunu belirtmeliyim.[16]

31 İntihar Yunanlar arasında pek yaygın değildir. Kleomenes dışında hayatına kendisi son veren bir vatansever ya da kahraman hatırlamıyorum. Aristomenes'in ölümü de Ajax'ın hikayesi kadar gerçek tarihi yansıtmamaktadır. Themistokles'in ölüm hikayesi ise yaşandığı döneme göre oldukça romantik niteliklere sahip bir öyküdür. Plutarkhos tarafından kaleme alınan yaşam öykülerinde Yunan kahramanları arasında intihar eden tek kişi Kleomenes'ti.[17] Theramines, Sokrates ve Phokion cesur insanlardı, hapse atılmaya katlandılar ve yurttaşlarının haksız suçlamaları yüzünden çarptırıldıkları ölüm cezasını metanetle karşıladılar. Cesur Eumenes isyancı askerlerinin kendisini düşmanı Antigonos'un ellerine teslim etmesine izin vermiş ve aç bırakılmış olsa da şiddete hiç başvurmamıştır. Mert bir insan olan Philopoemen'in Messinyalılar tarafından esir

---

[16] Bkz. Smith'in Amerikalı yerlilerin ölüm şarkıları hakkında bahsettikleri, V.2.9.

[17] III. Kleomenes (M.Ö. 260 - M.Ö. 219) Sparta kralıdır, M.Ö. 235-19 yılları arasında hüküm sürmüştür. Bkz. Plutarkhos'un *Paralel Yaşamlar*, "Aratus", "Kleomenes". Anlatmak istediği şeyi örneklendirmek isteyen Smith belli ki iki efsanevi Messinya hükümdarını birbirleriyle karıştırmıştır ve Messinya Mora yarımadasının güneybatısında yer almaktadır. İntihar eden ise M.Ö. 7. yüzyılda gerçekleşen II. Messinya Savaşında çarpışan Aristomenes değil M.Ö. 8. yüzyılda gerçekleşen ve Spartalılara karşı yürütülen I. Messinya Savaşında mücadele eden Aristodemos'tur. Bu iki kahramandan Pausanius 2. yüzyılda kaleme aldığı *Yunanistan Tasviri*'nde bahseder. Homeros'un *İlyada*'sında Yunan saflarında savaşan bir kahraman olan Salamis kralı Ajax'ın ölümü farklı şekillerde anlatılmaktadır ve *Odysseus*'a göre ölümü Sophokles'in *Ajax* isimli oyununda dramatize edilen çılgınca bir intihardır. Themistokles (M.Ö. 524 - M.Ö. 459) demokrat bir devlet adamıdır ve Salamis'te Perslilere karşı Atinalıların zafer kazanmasını sağlamıştır (480) fakat sonra Anadolu'ya sürgüne gönderilmiştir. İntiharının günümüzde de bilinen efsanevi hikayesini Thukididis (doğumu M.Ö. 460-55 civarı - ölümü M.Ö. 399) *Tarih*'te reddetmektedir, bkz. Plutarkhos, *Paralel Yaşamlar*, "Themistokles".

alındığı, zindana kapatıldığı ve gizlice zehirlendiği söylenmektedir.[18] Pek çok filozofun da zehirlenerek öldüğü söylenir fakat bu insanların hayatları o kadar çalakalem yazılmıştır ki haklarında anlatılan öykülerin doğruluğu şüphelidir. Stoacı Zenon'un ölümüyle ilgili olarak üç farklı hikaye vardır. İlki doksan sekiz yıl boyunca turp gibi yaşadıktan sonra Zenon bir gün okulundan ayrılırken düşmüştür ve parmaklarından birinde kırık ya da çıkık oluşmuştur. Onun dışında başka hiçbir yerinde bir hasar yokken Zenon elini yere vurup Euripides'in Niobe'ye söylettiklerinden ilham almış ve *Ne diye çağırıyorsun ki beni? Geliyorum işte* diye haykırmıştır ve hemen eve gidip kendisini asmıştır.[19] O kadar yaşlıyken neden biraz daha sabretmediğini düşünebilir insan. İkinci hikayede ise Zenon yine doksan sekiz yaşındayken kaza benzeri bir şey geçirip aç kalıp ölmüştür. Üçüncü hikayeye göreyse yetmiş iki yaşında eceli ile ölmüştür ki üç hikaye içinde en muhtemel olanı budur ve bilgi kaynağı sağlam çağdaşı bir otorite

---

[18] Bkz. Plutarkhos'un *Paralel Yaşamlar* isimli eserinde "Phokion", "Eumenes", "Philopoemen" ve Sokrates için "Alkibiades". Oligarşik Atinalı politikacı ve Otuz Tirandan biri olan Theramines (M.Ö. 455 - M.Ö. 404/3) ılımlı biri olduğu suçlaması yüzünden idam edilmiştir. Bkz. Aristoteles *Atinalıların Devleti*. Sokrates (M.Ö. 469 - M.Ö. 399) kafir olduğu ve gençleri yoldan çıkardığı için idam edilmiştir. Atinalı komutan Phokion Makedonya ile barış yapılmasında ısrar ettiği için M.Ö. 318'de vatana ihanetle suçlanmış ve öldürülmüştür. Bu üç ölüm cezasında da kişiler zehir içerek ölmüşlerdir. Smith'in Phokion'un büyük rakibi Demosthenes'in zehir içerek intihar etmiş olmasını hatırlamamış olması ilginçtir. Eumenes (M.Ö. 362 - M.Ö. 316) de Antigonos (M.Ö. 382 - M.Ö. 301) da İskender'in imparatorluğunu kontrol altına almaya çalışan komutanlardı. Philopoemen (M.Ö. 250 - M.Ö. 182) erken dönem federal sistem örneği olan Mora Yarımadasındaki Akalar Konfederasyonunun başkomutanıydı.

[19] Smith burada Diogenes Laertios'un *Ünlü Filozofların Yaşamları* eserini hatalı olarak alıntılamaktadır. *Niobe* kayıp bir metindir ve muhtemelen Euripides'e (M.Ö. 485 - M.Ö. 406) değil arkadaşı Timotheus'a (M.Ö. 450 - M.Ö. 360) aittir. Apollonios da yazarı bilinmeyen *Tyre Kralı Apollonios Tarihi* isimli eserin kahramanıdır ve 3. yüzyıla ait Yunanca dilinde kaleme alınmış olan bu romanın asıl metni 6. yüzyılda Latinceye aktarılmıştır ve hikaye Latince çevirisi üzerinden bilinmektedir.

olan önce köle sonra da Zenon'un dostu ve öğrencisi olan Persaeus'un desteklediği hikaye de budur. İlk hikayeyi aktaran Sezar zamanında üretken olan ve Zenon'un ölümünden iki üç yüz yıl kadar sonra yaşamış olan Tyreli Apollonios'tur. İkinci hikayenin yazarının kim olduğunu bilmiyorum. Apollonios da bir Stoacı idi ve Zenon'un kendi yaşamına kendisinin son vermiş olduğunu söyleyerek gönüllü olarak ölmeyi savunan bir filozofu onurlandırmayı amaçlamış olabilir. Büyük hükümdarları ya da devlet adamlarını bir yana bırakın asıl bilge insanlar öldükten sonra en çok onların arkasından konuşulur ve bu kişilerin hayattayken yaşadıkları maceralar o kadar önemsizdir ki çağdaşları olan tarihçiler bu insanların yaşamları ile ilgili pek kayıt tutmamışlardır. Yıllar sonra kamuoyunun merakını gidermek için kimileri nasıl olsa anlattıklarını destekleyecek ya da söylediklerileriyle çelişecek kayıtlar olmadığından kafalarından hikayeler uydurmuşlar ve hikayeye gerçek dışı şeyler de katmışlardır. Bu hikayelerde gerçek dışı olaylar hiçbir otorite tarafından desteklenmese de hepsi en iyi bilenin de desteklediği muhtemel olan hikayeye baskın gelmiştir. Diogenes Laertios mesela Apollonios'un anlattığı hikayeyi tercih etmektedir. Lukianos ve Laktantius ise Zenon'un yaşlanıp intihar ettiği hikayeye itibar etmektedir.[20]

32 Gönüllü olarak ölümü seçmek atik, maharetli ve güçlük çıkarmayan Yunanlardan ziyade gururlu Romalılar arasında daha yaygınmış belli ki. Romalılarda intihar çok erken dönemlerde yani devletin en güçlü zamanlarını yaşadığı dönemlerde benimsenmemiş. Regulus'un ölümü ile ilgili anlatılanların masal olması muhtemel ve Kartacalıların ettiği işkencelere Regulus'un sabırla dayanmasının namına gölge düşüreceğini bilselerdi kimse böyle bir hika-

[20] Smith Lukianos'un (120-180) *Octogenarians* ve Laktantius'un (245- 325) *Institutiones Divinae* ve *Epitome* eserlerini yanlış alıntılıyor.

ye uydurmazdı herhalde.[21] Anladığıma göre devletin sonraki dönemlerinde Romulus'un teslim oluşu onursuz bir hareket olarak görülmüş. Devletin çöküşünün ardından yaşanan iç savaşlarda ayrılıklar yaşayan gruplar içindeki önemli kimseler düşmanın elinde can vermektense kendi canlarına kendileri kıymışlar. Cicero'nun da anlattığı gibi Sezar Cato'nun ölümünü kınamıştır ve Cato'nun ölümü dünyanın görüp görebileceği iki önemli şahsiyet arasında ciddi bir ayrışma yaratmıştır. Cato'nun ölüm şekli şanlı bir ölüm olarak algılanmış ve yıllarca da böyle değerlendirilmiştir. Cicero'nun belagati Sezar'ınkinden daha kuvvetliydi. İntiharı takdir edenin sözleri intiharı kınayan kişinin kelamını aşmıştır ve özgürlüğüne aşık olanlar yıllar sonra bile Cato'ya büyük bir hayranlıkla yaklaşmışlar ve Cato'yu hürmete layık cumhuriyetçi bir partinin şehidi olarak anmışlardır.[22] Retz Kardinalinin de dediği gibi bir partinin lideri istediğini yapabilir ve dostlarının güvenini kaybetmedikçe liderin hata yapması imkansızdır ve haşmetli kimse de söz konusu öğretiyi takip etmiş ve çoğu durumda da öğretinin doğruluğunu bizzat tecrübe etmiştir.[23] Sahip olduğu erdemler bir yana Cato'nun en yakın dostu içki şişeleriymiş ve düşmanları Cato'yu sarhoş gezmekle suçlarlarmış. Seneca bu noktada Cato'nun kusurlu olduğunu düşünmektense içki içmenin bir erdem olduğuna inanmanın çok daha kolay olduğunu dile getirmiştir.[24]

---

[21] Marcus Atilius Regulus M.Ö. 265 - M.Ö. 256 yılları arasında görev yapmış Romalı bir konsüldür ve 255 yılında I. Pön Savaşında (264-241) Kartacalılar tarafından esir alınmıştır. Barış elçisi olarak Roma'ya geri gönderilmişken bu görevi yerine getirmeyip savaşılması gerektiğini savunmuş sonra da sözünü tutup Kartaca'ya geri dönmüş ve ikircikli olan efsanevi hikayeye göre de yarattığı sorun yüzünde işkence ile öldürülmüştür. Bkz. Horatius, *Övgüler*; Cicero, *Yükümlülükler Üzerine*, III.xxvi.99-100; Seneca, *Tanrının İnayeti Üzerine*, III.9-11.

[22] Marcus Porcius Cato Uticensis cumhuriyetçi teorinin sadık savunucusudur ve Sezar'a karşı gelmiştir. Sezar cumhuriyetçileri yenince Cato da intihar etmiştir.

[23] Smith'in burada haşmetli derken kime atıf yaptığı bilinmemektedir.

[24] Seneca, De *Tranquillitate Animi*, xvii.9.

33 İmparatorların boyunduruğu altındaki insanlar arasında intihar etme metodu belli ki uzun bir süre moda olarak benimsenmiş. Plinius'un mektuplarında intihar ederek ölen pek çok insanın hikayesini okuyoruz ve akıllı, dürüst bir Stoacı bile bu intiharları görse bu insanların uygun düşen ya da gerekli olan nedenlerden değil de kibirden ve gösterişten ötürü intihar ettiklerini düşünürdü. Yaşadıkları dönemin modasından asla geri kalmayan hanımlar bile gereksiz bir biçimde intihar ederek yaşamlarına son vermişler ve Bengal'deki kadınlar gibi kocalarına mezarlarında eşlik etmişlerdir. İntiharın moda olması normalde hiç yaşanmayacak olan birçok ölümün de yaşanmasına sebep olmuş belli ki. İnsanın kibrinin ve küstahlığının en üst seviyesi sayılabilecek olan intihar, yarattığı zarar ziyan açısından muhtemelen o kadar da önemli bir olay olarak görülmedi.

34 İntihar ilkesi, bazı durumlarda bu denli vahşi bir eylemi takdir etmemizi ve onaylamamızı isteyen bu ilke tümüyle felsefenin konusudur.[25] Sağlıklı ve capcanlı doğa asla intihara teşvik etmez. Melankolinin bir çeşidi vardır ki (diğer felaketler içinde insan doğasının maalesef maruz kaldığı bir hastalıktır bu) beraberinde kendini yok etme arzusunu da doğurur. Son derece refah içinde yaşıyor da olsanız hatta en derin ve en ciddi bir biçimde dininize bağlı da olsanız bu hastalık pençesine düşürdüklerini ölüme dek sürükleyebilmektedir. Bu şekilde zelil bir biçimde can veren insanları kınamamalıyız, onlara acımalıyız. İnsanın keseceği cezanın çok ötesine göçüp gitmiş olan bu insanları cezalandırmaya çalışmak saçma olduğu kadar adaletsizdir de. Ceza vermeye çalışırsanız yalnızca intihar eden kişinin geride kalan ve son derece masum olan dostlarını ve akrabalarını cezalandırmış olursunuz, kaldı ki kaybettikle-

[25] Benzer konuya modern felsefeciler de değinir. Bkz. Montesquieu, *İran Mektupları* (1721), 76; Rousseau, *Yeni Heloise* (1761) III, mektup xxi; Hume "İntihar Üzerine" (1777).

ri insanın ölüm şekli bu insanlar için oldukça ağır bir felakettir. Capcanlı ve sağlıklı olan doğa bizi sıkıntıdan uzak durmaya, tehlike anındayken uğrunda yok olup gidecek de olsak bizi sıkıntılara karşı mücadele etmeye teşvik eder. Eğer sıkıntı ile mücadele edemiyorsak ya da mücadele yolunda yok olamayacaksak hiçbir doğa ilkesi ya da tarafsız bir seyirci olduğunu farz ettiğimiz yüreğimizdeki yargıcın onayının kaynağı olan ilke sıkıntıdan kaçmak için kendimizi yok etmemizi buyurmaz. Zayıf biri olduğumuzun bilincinde olduğumuz için mertçe ve yiğitçe davranıp da felakete göğüs geremeyecek biri olduğumuzu bildiğimiz için intihara sürükleniriz. Düşman bir kabilenin eline düştüğünde kabiledekilerin hakaretlerinin ve alaylarının ortasında işkence edilerek öldürüleceği için baştan kendi canına kıyan bir Amerikalı vahşi hikayesi hiç duymadım. Tüm bu zorluklara mertçe göğüs gerdiği için şerefini koruyan Amerika yerlisi tüm hakaretlere on katı karşılık verir ve hakaret edenlerden nefret edip onları hakir görür.

35 Stoacı ahlakın kumaşının dayandığı iki temel öğreti vardır ve bunlardan ilki hayatı ve ölümü hakir görmek ve aynı zamanda Yaradana tümüyle teslim olmaktır, ikincisi de insan ilişkileri nedeniyle başa gelen her bir olaydan memnun olmayı bilmektir. Özgür, canlı fakat çoğu zaman oldukça da sert olan Epiktetos ilk öğretinin öncüsüyken munis, insancıl ve iyiliksever Antoninus da ikinci öğretinin öncüsüdür.[26]

36 Epaphroditos'un azat ettiği kölesi gençliğinde gaddar efendisinin hakaretlerine maruz kalmış olgunluk çağlarında ise kıskanç ve kaprisli Domitianus tarafından Roma'dan ve Atina'dan kovulmuş ve Nicopolis'te ikamet etmeye zorlanmıştır. Zalim hükümdar tarafından her an Gyaros'a sürgün edilmeyi ya da ölüme mahkum edilmeyi bekleyen Epiktetos sakinliğini korumak için insan hayatını küçümsemeye çalışmıştır. Çok büyük bir heyecan hisse-

[26] Bkz. vi.ii.3.5.

demeyen Epiktetos'un insan hayatının tüm zevklerinin ve acılarının beyhude ve değersiz olduğunu anlattığı söylevleri pek de coşkulu söylevler sayılmazlar.[27]

37 İyi niyetli İmparator ve dünyada uygarlığın hüküm sürdüğü bölgeleri yöneten kişi payına düşenden asla şikayetçi olmadığı gibi hayatın kendi içindeki akışından son derece memnun olduğunu ifade eder ve cahilin bakıp da göremediği güzelliklere işaret eder. Yaşlılığın da gençlik gibi kendine has bir zarafetinin olduğunu dile getiren İmparator[28], gençliğin çiçekler açtıran neşesinin yanında yaşlılığın getirdiği sararmışlığın ve dermansızlığın da doğaya uygun olduğunu ifade eder.[29] Gençlik çocukluğun, olgunluk gençliğin sonunu getirirken ölüm de yaşlılığın sonunu getirendir. İmparator bizim de her zaman dile getirdiğimiz başka bir örneğe daha değinir[30] ve bir doktor insana at sırtında gitmeyi, soğuk suyla yıkanmayı ya da yalın ayak yürümeyi reçete edebilir der. O zaman evrenin yöneticisi ve doktoru Doğa da insana hastalık yazabilir, insanın bir uzvunun kesilmesini uygun görebilir ya da çocuğunun ölümünü bile isteyebilir. Sıradan bir doktorun yazdığı reçete ile hastalar acı karışımları yutmaktalar, sıkıntılı ameliyatlar geçirmekteler. Bir ümit sağlığıma kavuşurum belki diyen insan tüm bunlara boyun eğmektedir. Doğanın büyük doktorunun yazdığı sert reçeteleri de hasta aynı tavırla karşılamalıdır, reçetenin sağlığına, nihai refahına ve mutluluğuna katkı sağlayacağını düşünmelidir. Hasta, Doğa-

---

[27] Epiktetos Neron'un ve Domitianus'un sekreteri Epaphroditos'un kölesiydi ve Epaphroditos Stoacılığın gelecekteki hocası Epiktetos'u azat etmiştir. İmparator Domitianus Epiktetos'u 89 yılında Roma'dan kovmuştur ve Epiktetos hayatının kalanını Nicopolis'te geçirmiştir. Gyaros adası (bugünkü adıyla Nisos) Ege Denizinde yer almaktadır ve ada sürgün yeri olarak kullanılmıştır.

[28] Smith burada Marcus Aurelius'un *Düşünceler*'ini açımlamaktadır. Smith'in hocası Francis Hutcheson, Aurelius'un bu metninin çevirisini yapmıştır, çeviriye notlar halinde açıklamalar da eklemiştir.

[29] IX.3

[30] V.8

nın buyurduklarının evrenin sağlığına, refahına ve mutluluğuna katkı sağlayan kaçınılmaz şeyler olduğunu ve Jüpiter'in büyük planının ilerlemesi, gelişmesi için de ayrıca önem arz ettiklerini bilmelidir. Durum farklı olsaydı evren zaten önümüze böyle şeyler çıkarmazdı. Evrenin her şeyi bilen mimarı ve yöneticisi zahmete girip de bunları bize yaşatmazdı. Evrenin en küçük parçaları bile birbiri ile tamı tamına bir uyum içindedir. Birbiri ardına gelişen en önemsiz olaylar bile başlangıcı ve sonu olmayan neden-sonuç ilişkisi içinde ilerleyen evrenin birer parçasıdırlar ve hepsi de gerekli parçalardır. Olayların hepsi bütünü oluşturan başat planın, başat düzenin neticesinde hasıl olurlar ve evrenin refahı, devamlılığı ve muhafazası için gerekli olduklarından her bir olay çok önemlidir. Başına geleni memnuniyetle kucaklamayan, haline üzülen, keşke başıma bunlar gelmeseydi diyen biri evrenin düzenini bozmayı, sistemin devamlılığını ve muhafazasını sağlayan birbiri ardına gelişen olaylar zincirini kırmayı istemektedir. Kendi azıcık rahat etsin diye dünyanın mekaniğinin bozulmasını, değişmesini arzu etmektedir. "Ah dünya," der bu kişi yeri geldiğinde "sana uyan her şey benim için de uygundur. Senin için vaktinde gerçekleşenler benim için de ne erken ne de geç yaşanan şeylerdir. Mevsimlerinin bana sunduklarını meyve olarak toplarım. Her şey senden gelir, sende mevcuttur ve sen her şeysin. Biri demiş ki; Ah güzeller güzeli Kekrops, öyle değil midir Tanrının güzel şehri?[31]"

38 Stoacıların bu yüce öğretileri ya da en azından birkaç Stoacı öğretileriyle paradoksları azaltmaya çalışmışlardır.

39 Stoacı akıllı bir insan evrenin büyük denetleyicisinin fikirlerini anlamaya çabalar ve her şeye onun gözüyle bakmaya uğraşır. Evrenin büyük denetleyicisinin lütfu olan bu evrende gerçekleşen tüm olaylar bize çok büyük ya da çok küçük, gözümüze Bay Pope'un[32] da dediği gibi

---

[31] IV.23. Kekrops kenti Atina'dadır.

[32] Alexander Pope, *İnsan Üzerine Bir Deneme*, I. 90.

baloncukların patlaması gibi görünebilirler. Dünyada her şey eşit konumdadır ve her şey evvelden kaderi belirlenmiş olan zincirin birer parçasıdırlar ve hepsi şaşmaz bilgeliğin, evrensel ve sınırsız iyiliğin ürünleridirler. Stoacı akıllı bir adam için de tüm olaylar eşit derecede önemlidir. Olaylar esnasında insana yönetim ya da yönlendirme konusunda küçücük görevler verilmiştir. Bu görevi yerine getirmeye çalışan Stoacı insan elinden geldiğince düzgün davranmaya çalışır ve kendisine buyrulan emirlere uygun olarak hareket etmeye çabalar. Kendini adadığı en kutsal amaçlarda bile başarıya ulaşmak ya da hayal kırıklığı yaşamak onu ne coşturur ne de korkutur. Kendisine biçilen o küçük görevi ifa ederken refah içinde olmak ya da tamamıyla yok olup gitmek onun için hiç de mühim değildir. Eğer olaylar ona bağlı olsaydı o zaman birini seçerken diğerini reddederdi. Ona bağlı olmadığından üstün bilgeliğin gücüne güvenen insan yaşanan olay her ne ise durumdan son derece memnundur. Tüm bağlantıları ve mecburiyetleri çözebilseydi eğer kendisinin de içten ve samimi bir biçimde aynı olayın yaşanmasını dileyeceğine emindir. Stoacının ilkeler doğrultusunda ve ilkelerin etkisiyle yaptığı her şey kusursuzdur ve böyle davrandığı sürece hani her zaman denir ya parmağını kıpırdatsa[33] onda bile ülkesi için canını feda etmeye kalkışmışçasına her açıdan faziletli sayılabilecek bir iş yapmış olur. Evrenin büyük denetleyicisi için az ya da çok çaba göstermesi gerekenler, dünyayı inşa etmek ya da yok etmek, bir baloncuğu şişirmek ya da onu patlatmak her zaman çok basit ve her zaman harikuladedir ve her biri ilahi aklın ve iyiliğin etkileriyle oluşurlar. Stoacı akıllı bir insan için büyük bir iş ancak küçük bir iş kadar çaba gerektirmektedir sözü yalın bir sözdür ve aynı ilkelerden yola çıkarak oluşturulmuştur ve bu görüş ne daha faziletlidir ne de övgüyü ve takdiri daha çok hak etmektedir.

---

[33] Plutarkhos, "Stoacılara Karşı", XXII ve XXIV, *Moralia* içinde.

40 Bu kadar kusursuz bir seviyeye ulaşmış olan insanlar mutludurlar öte yandan bu görüşteki hedefi milim şaşanlar her ne kadar hedefi yakın bir yerden vurmuş olsalar da mutsuz olurlar. İnsan suyun ister iki santim ister binlerce metre derininde olsun iki durumda da hiç nefes alamaz. O yüzden tüm şahsi, taraflı ve bencil tutkularını boyunduruk altına almayan, evrensel mutluluğu içten dilemeyen, şahsi, taraflı ve bencil tutkularının tatmini için telaşlanıp da içine düştüğü mutsuzluk ve kargaşa dolu çukurun içinden çıkamayan biri özgürlüğün ve bağımsızlığın o arınmış havasını soluyamaz ve akıllı insan gibi emniyetin ve güvenliğin tadını çıkaramaz, ilkelerin hedeflediğinin çok uzağına düşmüş biri kadar mutsuzdur ve güvensizdir.[34] Akıllı insanın tüm eylemlerinin her biri aynı şekilde kusursuzdur ve bahsettiğimiz bu üstün bilgelik seviyesine ulaşamamış olanlar ise hep kusurludurlar ve kimi Stoacıların da dediği gibi bu insanların eylemleri aynı seviyede kusurludur. Yine Stoacıların dediği gibi bir doğru diğerinden daha doğru, bir yanlış diğerinden daha yanlış, onurlu bir eylem bir diğerinden daha onurlu ya da utanç verici bir eylem bir diğerinden daha utanç verici olamaz. Attığınız ok hedefi iki santim de şaşırsa metrelerce de şaşırsa her halükarda hedefi vuramamışsınızdır. En basit bir eylemde bile uygunsuz ve sebepsiz yere hareket edip de kusur işleyen biri, mühim bir olayda yeterli bir sebebi olup ve uygun davranıp da kusur işleyen biri ile aynı seviyede hatalıdır. Bir sebebi olmadan uygunsuz bir şekilde horoz öldüren biri ile babasını öldüren birinin gerçekleştirdikleri eylemlerin arasında bir fark yoktur.

41 İki paradoksun ilki ne kadar sertse ikincisi de üzerine ciddi derecede kafa yorulamayacak kadar saçma aslında ve insan bu paradoks bir şekilde yanlış anlaşılmış ya da yanlış aktarılmış bir fikir olabilir mi acaba diye düşünmeden edemiyor. Ne olursa olsun bu iki paradoksun ya da

---

[34] Plutarkhos, "Stoacılara Karşı", X, *Moralia* içinde.

diğer paradoksların Zenon ve Kleanthes gibi en yalın ve en ulvi belagate sahip olan adamlardan çıktığına inanmak istemiyorum. Bu paradokslar genel itibarıyla küstahça birer karalamadan ibaretler ve düşünce sistemine saygınlık katmıyorlar, o nedenle bu konu ile ilgili daha fazla detaya girmeyeceğim. Bu paradoksların Zenon'un ve Kleanthes'ın izinden giden Khrysippos'la ilgisi olduğunu düşünüyorum. Khrysippos ile ilgili bize ulaşanlar inceliği ve derinliği olmayan diyalektik bilgiçlikten başka bir şey değil zaten.[35] Stoacı öğretileri skolastik veya teknik bir sistemle yapay tanımlamalara, bölümlendirmelere, alt sınıflara ayırmaya indirgeyen Khrysippos olsa gerek ve böyle yaparak ahlaki ya da metafizik bir öğretinin barındırdığı sağduyuyu bitiren en etkili hamleyi yapmış belki de. Böyle bir adamın hocalarının kusursuz derecede erdemli olan bir insanın mutluluğu ya da erdemli olamayan bir karakterin mutsuzluğu üzerine dile getirdiği o derin ifadeleri düz bir biçimde algılaması olası bir durum.

42 Stoacılar kusursuz erdeme ve saadete ulaşamamış insanların da belli bir yere kadar bir yeterliliğe sahip olabileceklerini söylerler. Yeterliliği ise gelişim gösterilen seviyeye göre farklı sınıflara ayırırlar. Kusursuz olmayan erdemler adını verdikleri bu erdemler insanların elinden geldiği kadarını sergileyebildikleri erdemlerdir. Tam doğruluğa ulaşılmamış olsa da her biri makul ve mantıklı bir aklın yapacağı uyumlu, uygun, saygın ve yakışık alan eylemlerdir. Cicero buna Latince bir kelime olan *officia*, Seneca ise bence daha doğru bir ifadeyle *convenientia* adını vermiştir. Kusursuz olmayan fakat edinmesi kolay olan bu erdemlerle ilgili öğreti Stoacıların uygulanabilir ahlakını oluşturmaktadır. Kusursuz olmayan erdemler Cicero'nun *Yükümlülükler Üzerine*'sinin[36] ve Marcus Brutus'un kaleme

[35] Kleanthes (M.Ö. 331 - M.Ö. 232) Zenon'dan sonra Khrysippos'tan önce gelir; Stoacı okulun başındaki filozoflardan biriydi.

[36] Cicero, *Yükümlülükler Üzerine*.

aldığı fakat kaybolmuş olan kitabının temel konusunu oluşturlar.[37]

43 Doğanın davranışlarımız için kurduğu plan ve sistem Stoacı felsefeden tümüyle farklıdır.

44 Doğadaki olaylar arasında bizi en çok ilgilendirenler küçücük bir biçimde de olsa yönetip yönlendirebildiğimiz şeyleri, bize biçilen o önemsiz görevi, aynı zamanda şahsımızı, arkadaşlarımızı ve ülkemizi anında etkileyen olaylardır ve bu olaylar tutkularımızı ya da nefretlerimizi uyandırabilir, umutlarımızı yeşertebilir, korkularımızı canlandırabilir, bizi keyiflendirebilir ya da üzebilirler. Eğer tutkularımız şiddetli boyutlara ulaştıysa Doğanın bize sunduğu bir çare, bir ilaç vardır. Gerçek bir seyircinin ya da hayal ettiğimiz ve yüreğimizde bir otorite gibi taşıdığımız tarafsız seyircinin varlığı tutkularımızı sindirmek ve onları terbiye etmek için her zaman elimizin altındadır.

45 Kendimizi adayarak elimizden geleni yapmış olsak da eğer yerine getirmemiz gereken o küçük görevimizde talihsizlikler ya da felaketler yaşarsak Doğa bizi tesellisiz bırakmayacaktır. Yüreğimizde taşıdığımız seyircinin onayını almak bizim için bir teselli olabilir ya da eğer mümkünse daha asil ve daha cömert bir ilkeden yola çıkarak insanın hayatındaki olayları yöneten o hayırsever akla sonuna kadar güvenip ona huşu ile boyun eğeceğiz ve bütünün iyiliği için gerekli olmasaydı yüce varlık başıma bu talihsizliklerin gelmesini istemezdi diye düşünüp bu düşünceden teselli bulacağız.

46 Doğa bu denli ulvi bir gözlemin hayatımızın en büyük işi ya da meşgalesi olmasını buyurmamıştır. Bu gözlemi yalnızca yaşadığımız talihsizlikler neticesinde teselli bulabilmemiz adına bize önermiştir. Stoacı felsefe ise bu gözlemin hayatımızın en büyük işi ya da meşgalesi olması

---

[37] Seneca *Mektuplar* (XV.95.45) eserinde Sezar'ın suikastçılarından biri olan Marcus Junius Brutus'a (M.Ö. 85 - M.Ö. 42) değinir ve Brutus Yunancası kayıp olan sonradan Latincede *De officiis* olarak bilinen bir kitap yazmıştır.

gerektiğini dile getirmektedir. Bu felsefe kendi aklımızın düzenini ilgilendirenler ile yönetip yönlendirmemizin pek de mümkün olmadığı, evrenin denetleyicisine bağlı olan küçük görevimizin uygunluğuyla ilgili olan konular dışında geriye kalan seçtiğimiz ya da reddettiğimiz ne varsa her birine içtenlikle ve telaşla yaklaşmamamız gerektiğini savunur. Son derece umursamaz olmamızı tavsiye eden Stoacı felsefe tüm şahsi, taraflı ve bencil duygularımızı ılımlı bir seviyeye indirmekten çok çaba gösterip hepsini tamamıyla yok etmemiz gerektiğini dile getirir. Kendi başımıza ya da dostlarımızın ve ülkemizin başına gelenlere ise tarafsız bir seyirci edasıyla sempati duymamızı ve olaylara dizginlediğimiz tutkularımızla yaklaşmamızı tavsiye etmez. Hayatımızdaki işler ve meşgaleler içinde Doğanın başarıya ulaşılmasını ya da hüsrana uğranmasını uygun gördüğü her şeye karşı bütünüyle ilgisiz ve alakasız bir tutum sergilememizi tavsiye eder.

47 Stoacı felsefe kafa karıştırıcı ve şaşırtıcı olsa da Doğanın sebep-sonuç ilişkisi üzerinden oluşturduğu zorunlu bağı kıramamaktadır. Stoacıların sunduğu mantığa rağmen tutkularımızı ve nefretlerimizi, umutlarımızı ve korkularımızı, sevinçlerimizi ve hüzünlerimizi doğal olarak canlandırmakta olan sebepler şüphesiz her bir bireyde bireyin duyarlılığının faal olma derecesine bağlı olarak belli ve gerekli birtakım sonuçlar doğurmaktadırlar. Yüreğimizde taşıdığımız tarafsız seyircinin görüşleri Stoacı düşünceden oldukça etkilenebilir ve bu felsefenin öğrettiklerinden yola çıkan tarafsız seyirci şahsi, yanlı ve bencil duygularımızı bastırabilir ve tüm bu duyguları bir şekilde kusursuz bir dinginliğe kavuşturabilir. Ahlaki sistemlerin en temel amacı yüreğimizde taşıdığımız seyircinin ulaşacağı yargıları yönetebilmektir. Stoacı felsefenin onu benimseyen kimselerin karakterleri ve davranışları üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu bir gerçek. Bu felsefe her ne kadar kendisini benimseyenleri kimi zaman gereksiz olan sert bir tavra sürüklüyor olsa da genel itibarıyla Stoacı fel-

sefenin genel eğilimi insanları kahramanlara yaraşır bir yüce gönüllülükle ve son derece hayırsever bir niyetle davranmaya sevk etmektir.

48 IV Eskiçağa ait felsefelerin yanı sıra kimi modern sistemler de erdemi açıklarken uygunluktan ve eyleme geçmemizi sağlayan sebebe ya da nesneye yönelik hissettiğimiz duyguların uygunluğundan bahsetmektedirler. Dr. Clark'ın sistemi erdemi, ilişkilere uygun olarak davranmakla ve bazı durumlarda sergilediğimiz kimi davranışlarımızın uygunluğunu ya da uygunsuzluğunu belli şeylere ve belli bağlantılara göre ayarlayabilmekle ilişkilendirir. Bay Wollaston[38] ise erdemi doğasına, özüne, gerçekliklere uygun olarak ve yaşadıklarımıza olmaları gereken gibi değil de oldukları hal neyse ona göre yaklaşmakla ilişkilendirir. Erdemi duygularda uygun dengeyi bulmak ve hiçbir tutkuyu içinde kalması gereken sınırların dışına taşırmamakla ilişkilendiren Lord Shaftsbury[39] ile birlikte bahsettiğim diğer iki kişinin açıklamaları elimizdeki temel düşüncenin doğru olmayan betimlemelerini oluşturmaktadırlar.

49 Bu düşüncelerin hiçbiri duygularımızın uyumunu ya da uygunluğunu belirlememizi ya da bu konuyu muhakeme etmemizi sağlayabilecek net ve açık bir kıstas sunmaz. Net ve açık kıstas yalnızca tarafsız ve iyi bilen bir seyircinin sempati yoluyla hissedeceği duygularda gizlidir.

50 Sözünü ettiğim sistemlerde erdemle ilgili olarak belirlenen ya da en azından belirlenmeye çalışılan tanımlar kimi modern düşünürler için ifade ediliş biçimlerinden dolayı pek de iyi birer tanımlama değiller. Yapılan tanımlamalara bakarsak her biri şüphesiz zayıf kalıyorlar. İçinde uygunluk barındırmayan erdem yoktur ve eğer bir nebze olsun bir uygunluk söz konusuysa o zaman yapılanı onaylamak gerekecektir. Verdiğim bu tanımlama da pek kusur-

---

[38] William Wollaston (1660-1713), *Doğa Dininin Tasviri* (1722).

[39] Anthony Ashler Cooper, Shaftesbury'nin 3. Kontu (1671-1713), *Erdem Üzerine Bir Soruşturma* (1699).

suz sayılmaz aslında. Her erdemli davranış için uygunluk elzem bir malzeme olsa da uygunluk erdem için her zaman gerekli olan temel bir malzeme değildir. Hayrı dokunan eylemler yalnızca onayı değil aynı zamanda mükafatı da hak eder nitelikteki eylemlerdir. Az evvel bahsettiğim düşüncelerin hiçbiri eylemlerin doğal olarak uyandırdığı duyguların çeşitliliğinden bahsetmemekte, erdemli davranışın hak ettiği üstün hürmeti kolayca ve kafi derecede izah etmemektedirler. Kusuru açıklamakta da yetersiz kalmaktadırlar. Eylemin kusurlu olması için uygunsuz olması önemli olsa da uygunsuzluk kusurlu eylemlerin temel malzemesi değildir zira ekseriyetle zararsız ve önemsiz eylemler bile son derece saçma ve uygunsuz olabilmektedirler. Birlikte yaşadığımız insanlara zarar vermek için gerçekleştirilen kasti eylemlerde de uygunsuzluk mevcuttur fakat bu eylemler nitelikleri dolayısıyla onaylanmamaktan çok cezalandırılmayı hak eden ve yalnızca hoşa gitmeyen değil aynı zamanda öfke ve intikam duygularını uyandıran eylemlerdir. Son olarak bahsettiğim bu üç düşünceden hiçbiri bu tür eylemlere karşı hissettiğimiz güçlü tiksintiyi açık ve yeterli bir biçimde açıklayamamaktadırlar.

Konu II: İhtiyatlılığın Erdem Olduğunu Belirten Sistemler

1 İhtiyatlılığın erdem olduğunu belirten eski çağlara ait sistemlerden elimize kalanlar arasında en geniş fikirler Epikür'e ait olanlardır. Epikür'ün felsefesinin temel ilkelerini kendinden evvelki düşünürlerden bilhassa Aristippos'tan aldığı söyleniyor. Düşmanlarının bu suçlamaları muhtemel olabilir fakat en azından bu ilkeleri uygulayış biçimi tümüyle kendisine ait.

2 Epikür'e göre bedensel haz ve acı doğal arzularımızın ve tiksintilerimizin yegane nesneleridir. Bedensel hazzın ve acının tutkularımızın doğal nesnesi olduklarını da dile getiren Epikür bu konuyu kanıtlamaya gerek duymamıştır. Bazen hazdan uzak durmak gerekir fakat hazdan haz olduğu için uzak durmayız. Söz konusu hazzın keyfini çıkardığımızda kendimizi daha büyük bir hazdan mahrum ediyorsak ya da kendimizi acıya maruz bırakacaksak o zaman hazza atılmaktan çok acıdan uzak durmaya çalışmalıyız. Kimi zaman acı da aynı şekilde tercih edilebilir ve acıyı acı olduğu için tercih etmeyiz. Söz konusu acıya katlanmak bizi daha büyük bir acıdan kurtaracaksa ya da nihayetinde bize belli bir rahatlık sağlayacaksa katlanırız. Bedensel hazzın ve acının arzuladığımız ya da tiksindiğimiz doğal nesneler olduğu Epikür'e göre gayet açık ve net bir konudur. Bedensel hazzın ve acının arzu ve tiksinme gibi tutkularımızın da yegane nesneleri olduğunu düşünür. Epikür'e göre arzulanan ya da uzak durulmak istenen şey her neyse ona göre ya hazzı ya da tiksintiyi doğurur. Haz vermeye meyilli olduklarından güç ve zenginlik arzu edilen şeylerdir. Öte yandan fakirlik ve değersizlik acı ve-

rebilecek şeyler olduklarından ikisi de tiksinti uyandıran nesnelerdir. Namus ve şöhret kıymetlidir zira bir arada yaşadığımız insanlar namuslu ve iyi şöhrete sahip insanı severler ve ona saygı gösterirler. Etrafımızdakilerin saygısını ve sevgisini kazanmak ise bize haz verir ve acıya karşı bizi korur. Haysiyetsizlik ve kötü şöhret ise uzak durmak istenen şeylerdir zira bir arada yaşadığımız insanlar haysiyetsizsek ve kötü bir şöhrete sahipsek bizden nefret ederler, bizi kınarlar ve bu durum güvenliğimize zarar verir, bedensel olarak da kötü etkilenmemize neden olur.

3 Zihnin hazları ve acıları Epikür'e göre tümüyle bedensel kaynaklıdır. Bedenin yaşadığı geçmiş hazları düşünen zihin mutludur ve yeni hazlar yaşamayı ümit eder. Bedenin katlandığı geçmişteki acıları düşünen bir zihin ise mutsuzdur ve acıların aynılarını ya da daha büyüklerini yaşamaktan korkar.

4 Zihnin hazları ve acıları bedensel kaynaklı olsa da bedenin tecrübe ettiklerinden çok daha muazzamdırlar. Beden o anki hissi tecrübe ederken zihin hem geçmişi hem de geleceği düşünür ve geçmişi hatırlarken geleceğe karşı da beklenti içine girer. O nedenle de ya daha çok acı çeker ya da daha fazla haz alır. Epikür'e göre bedenen acı çekerken üzerine biraz düşünürsek göreceğiz ki bize acı veren şey o an tecrübe ettiğimiz şey değildir. Ya geçmişten bir şeyi hatırladığımız için ya da geleceğe dair bir şeyden korktuğumuz için acı çekmekteyizdir. Anlık hissettiğimiz acıları geçmiş ve gelecek bağlamından koparıp kendi içinde düşündüğümüzde hiçbir anlam ifade etmezler ve dikkate almaya bile değmezler. Fakat bedenin çektiği tüm acı ise o an içinde hissettiği acıdır. Aynı şekilde büyük bir haz yaşarken de o an için bedensel olarak hissettiğimiz şeyi mutluluğumuzun küçük bir parçası olarak görmeliyiz ve mutluluğumuzun aslında geçmişteki neşeli anılarımızdan ya da gelecekte yaşamayı ümit ettiğimiz mutluluklardan kaynaklandığını bilmeliyiz ve eğlencemize en büyük katkıyı sağlayan her zaman için zihnimizdir.

5 Mutluluğumuz ya da acımız kaynağını tümüyle zihnimizden alıyorsa eğer zihnimiz sağlamsa ve düşüncelerimiz, fikirlerimiz olması gerektiği gibiye o zaman bedenimizin durumdan nasıl etkilendiğinin pek bir önemi yoktur. Bedenen acı içindeyken eğer zihnimizin ve aklımızın hakimiyetini sürdürebiliyorsak o anda bile kendimizi mutlu hissedebiliriz. Geçmişi hatırlayarak kendimizi oyalayabiliriz ya da gelecekte yaşayacağımız saadetleri ümitle anabiliriz. O haldeyken bile hissettiğimiz acıyı geçmişte bıraktığımız bir acıymış gibi hayal edip çektiğimizin şiddetini azaltabiliriz. Bedensel olarak hissettiklerimiz böyle şekillenebildiğinden an içinde çektiğimiz bedensel acı o kadar da şiddetli olamaz. Fakat artık ne tür bir acı çekiyorsak bizi korkutan zihnimizdeki bu hissin sürmeye devam edeceği fikridir. Eğer çok şiddetli bir acı hissediyorsak o zaman bunun kısa süreli olacağını düşünüp kendimizi rahatlatabiliriz. Eğer acı uzun süreliyse o zaman dayanılabilir bir seviyede olduğunu ve arada rahatlayacağımızı düşünebiliriz. Her ne olursa olsun ölümün de elimizin altında olduğunu söyleyen Epikür ölümün kötü bir şey olmadığını acı ya da haz tüm hislerimize bir son vererek bizi kurtaracağını söyler. Biz varsak ölüm yok, ölüm varsa biz yokuz diyen Epikür'e göre ölüm bize göre değersiz bir şey olmalıdır.[40]

6 Müspet acıyı fiilen hissetmekten korkmamamız gerekiyorsa o zaman hazzı da daha az arzulamamız gerekir. Haz acı kadar tesirli değildir. Ilımlı bir zihnin sahip olduğu mutluluğun acının üzerindeki etkisi çok azsa o zaman hazzın da bu zihnin mutluluğuna pek bir şey katmaması lazım. Bedensel olarak acı hissetmediğinizde zihnen korkudan ve gerginlikten arınmış olursunuz. Bedensel hazlarınızın artması sizin için bir önem arz etmemelidir. Artan bedensel hazlar mutluluğunuzu çeşitlendirebilir fakat bu durum mutluluğunuzu arttıramaz.

---

[40] Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları*, X.125.

7 Epikür'e göre bedenimiz rahatken zihnimiz güvendeyken ya da dinginken insan doğasının en mükemmel haline insanın yaşayabileceği mutluluğun en iyisine erişmişiz demektir. Tüm erdemlerin yegane amacı doğal olarak arzu ettiğimiz bu mutluluğa ulaşmak olmalıdır ve Epikür'e göre mutluluğu mutluluk olduğu için değil bizi bu noktaya eriştirdiği için arzulamalıyız.

8 Bu felsefeye göre tüm erdemlerin kaynağı ve ilkesi ihtiyatlılık olmasına rağmen ihtiyatlılık kendi başına arzu edilesi bir şey değildir. Zihnin dikkatli, gayretli ve tedbirli hali her bir eylemi en uzak sonuçlarına varana dek denetler, takip eder. İhtiyatlılık kendi başına güzel ve olumlu bir şey olmasa da en iyiyi sağladığı ve büyük kötülüklerden sakındırdığı için önemlidir.

9 Hazdan kaçınmak ve doğal tutkularımızı hazdan mahrum bırakmak için onları törpülemek ya da kısıtlamak ölçülü olabilmek adına gerekli olsa da itidal kendi başına arzu edilen bir şey değildir. İtidal işe yarar bir erdem olduğu için değerlidir ve an içindeki hazdan sakınıp kendimizi daha büyük bir hazza saklamamızı ya da an içindeki hazzın bize sonradan yaşatacağı acıdan kendimizi sakınmamızı sağlar. Kısacası itidal hazza karşı temkinli yaklaşmak demektir.

10 Emek harcamak, acıya katlanmak, tehlikeyle ölümle burun buruna gelmek ve cesaretimizin bizi sürüklediği durumlar elbette ki pek arzuladığımız şeyler değillerdir. Tüm bunları daha büyük kötülüklerden kaçınmak adına tercih ederiz. Büyük utançlardan ve fakirliğin sıkıntılarından sakınmak için emek harcarız. Haz ve mutluluk kaynağımız olan özgürlüğümüzü, mülkümüzü korumak ve kendi güvenliğimiz açısından da önemli olduğundan ülkemizin emniyetini sağlamak için kendimizi tehlikeye atarız ve ölümü bile göze alırız. Cesaretimiz sayesinde tüm bunlarla neşe içinde koşullarımız el verdiğince baş etmeye çalışırız. Gösterdiğimiz cesaret aslında ihtiyatlılıktır, iyi muhakeme yapabilmektir, acının, emeğin ve tehlikenin

değerini bilen ve daha büyük olaylardan sakınmak için daha küçükleriyle başa çıkmayı seçen bir zihne sahip olmak demektir.

11 Adalet konusunda da durum aynıdır. Başkasına ait olandan uzak durmak arzu edeceğiniz bir şey değildir. Bana ait olana benim değil de sizin sahip olmanız elbette ki sizin için çok daha iyi bir şeydir. Fakat bana ait olan her şeyden uzak durmanız gerekmektedir aksi takdirde insanları öfkelendirir ve kinlendirirsiniz. Kafanız rahat etmez ve aklınızda hep bir endişe olur. İnsanların bildikleri anda size vermeye can atacakları cezaları düşünüp korkuya ve dehşete kapılırsınız; hiçbir gücün, hiçbir kurnazlığın sizi kurtaramayacağını ve saklanamayacağınızı tahayyül edersiniz. Adaletin komşularımızla, akrabalarımızla, dostlarımızla, bize iyiliği dokunanlarla, üstlerimizle ya da eşitimiz olanlarla kurduğumuz çeşitli ilişkiler bağlamında bu insanlara iyiliği dokunacak işler yapmayı kapsayan farklı türleri de vardır ve bu türler de aynı gerekçelerle karşımıza gelirler. Kurduğumuz farklı tür ilişkilere uygun davranışlar sergilersek bir arada yaşadığımız insanların saygısını ve sevgisini kazanırız. Öte yandan uygunsuz davranırsak o zaman insanlar bizi kınarlar ve bizden nefret ederler. Uygun davranmak dingin ve rahat olmamızı sağlarken uygunsuz davranmak bu sakinliği ve dinginliği tehlikeye atmamıza sebep olur, kaldı ki sakin ve dingin olabilmek arzuladığımız en büyük ve yegane amaçtır. Erdemler arasında en mühimi adalettir ve adalet komşumuza karşı sağduyulu ve ihtiyatlı davranmak demektir.

12 Epikür'ün erdemle ilgili öğretisi bu şekilde. Sıcakkanlı bir insan olduğu söylenen Epikür'ün erdemlerin ve aynı şekilde kusurların da bedensel rahatlığımız ya da güvenliğimiz üzerindeki etkileri dışında başkaları üzerinde doğal olarak yarattıkları hislerin bedenimizde yarattıkları sonuçlardan daha fazla arzulanan ya da daha çok kaçınılan şeyler olduklarını gözlemleyememiş olması oldukça ilginç bir durum. Sevilmek, saygı görmek, hürmeti hak eden bi-

risi olmak ılımlı bir akıl için sevginin, saygının ya da hürmetin bize sağlayacağı rahatlık ve güven hissinden çok daha değerlidir. Aynı şekilde tiksinti veren ayıplanan biri olmak, insanların öfkesini hak eden biri olmak bedenimizin nefretten, kınamadan ya da öfkeden dolayı çekebileceklerinden çok daha korkunçtur. O nedenle karakter olarak iyi olmayı arzulamamız ve kötü olmaktan ise kaçınmamız bu iki durumun bedenimizde yaratacağı etkilerden bağımsız bir durumdur.

13 Bu düşünce sistemi şüphesiz benim şimdiye kadar oturtmaya çalıştığım düşüncelerle tümüyle çelişiyor. Yalnız anlattıklarımın olasılığının hangi safhanın, hangi hususi görüşün ya da doğanın hangi yönünün sağladığını keşfetmek hiç de zor değil. Doğanın Yaratıcısının kurduğu akıllıca düzen içerisinde erdem sıradan olaylarda ve bu dünyadaki yaşam içinde gerçek aklı, emniyeti ve kazancı elde etmeyi sağlayan en güvenilir ve en müsait yoldur. Üstlendiğimiz şeyleri başarmamız ya da hepsinde hayal kırıklığına uğramamız zihnimizi meşgul eden iyi ya da kötü fikirler ile bir arada yaşadığımız insanların genel tavrıyla yani bize yardım etmeleriyle ya da bize karşı çıkmalarıyla yakından alakalıdır. İnsanların lehimize olan yargılara varmasını sağlamak ve hakkımızda kötü düşünmelerini engellemenin en iyi, en emin, en kolay ve en müsait yolu şüphesiz karşı çıkılacak değil yardım edilecek bir insan olmamızda gizlidir. "İyi bir müzisyen olarak mı bilinmek istiyorsunuz?" der Sokrates "O zaman iyi bir müzisyen olmak zorundasınız. Ülkenize bir komutan ya da devlet adamı olarak hizmet etmek mi istiyorsunuz? Bunun en iyi yolu savaş ve yöneticilik sanatlarını öğrenmekten bu konularda tecrübe kazanmaktan geçmektedir ve komutan ya da devlet adamı olabilecek hale gelmeniz gerekir. Ilımlı, ölçülü, adil ve eşitlikçi biri olarak bilinmek istiyorsanız bu namı kazanmanın en iyi yolu bu özelliklere sahip olan biri olmaktan geçer. Eğer sevilen, saygı duyulan ve hürmet edilen bir olmayı başarırsanız o zaman kısa sürede bir ara-

da yaşadığınız insanların sevgisini, saygısını ve hürmetini kazanırsınız.[41]" Erdemli olmak genel olarak çıkarlarımız açısından kazanç sağladığından bu durum erdemi daha da güzelleştirip daha uygun hale dönüştürürken kusurlar da aksine çıkarlarımıza zarar verir ve bu durum da kusuru daha da çirkinleştirmektedir ve uygunsuzlaştırmaktadır. Ölçülü, yüce gönüllü, adil ve yardımsever olmak onaylanan şeylerdir ve yalnızca iyi özellikler oldukları için değil gerçekten çok akıllı ve ihtiyatlı bir karakteri de beraberinde getirdikleri için onaylanmaktadırlar. Aynı şekilde ölçüsüz, ödlek, adaletsizlik ve kötülük eden ya da menfaat peşinde koşan bencil biri olmak onaylanmayan şeylerdir ve bu özellikler kendi içlerinde kötü olmalarının yanı sıra basiretsiz bir ahmaklığı ve zayıflığı da beraberinde getirdikleri için onaylanmazlar. Belli ki Epikür tüm erdemlerin uygunluğunun yalnızca bu yönüne değinmektedir. Başkalarını davranışlarının uygunluğuna ikna etmeye çabalayanlar erdemin bu yönünü ele alacaklardır. İnsanlar pratik olarak ya da belki de öğreti olarak da erdemin doğal güzelliğinin üzerlerinde bir etkisi olmadığını açıkça ortaya koyuyorlarsa o zaman bu insanların davranışlarının yanlışlığını ortaya dökmeden onları harekete geçirmek nasıl mümkün olabilir? Peki bunu yaptığımızda bu kişiler nihayetinde ne kadar acı çekecekler?

14 Farklı erdemleri uygunluk yönünden tek özelliğe bağlayarak Epikür tek bir eğilime odaklanmaktadır ve tek bir eğilime teslim olmak insanlar için olağan olabilir fakat filozofların zekalarını ortaya koyabilmeleri ve mümkün olduğunca en az sayıda ilkeden yola çıkarak temayülün tüm yüzlerini aktarmak amacıyla bilhassa özel bir ilgiyle işi didiklemeleri gerekir. Epikür bedenin hazlarının ve acılarının öncelikli olarak arzuladığı ya da tiksindiği nesnelerden söz ederek bu temayüle daha da fazla teslim oldu.

---

[41] Bu kısım bir alıntı değil, Ksenephon'un *Memorabilia*'da (I.VII.2-5) bahsettiğini dile getirmektedir.

Bedenin bütün güçlerini ve niteliklerini en açık ve en bilinenden alıp da konunun tüm parçalarını şekle, harekete ve düzenlemeye indirgemekten büyük zevk alan atomculuk felsefesinin büyük efendisi aynı şekilde zihnin tüm duygularını ve tutkularını en açık ve en bilinen olarak izah etmekten de şüphesiz benzer bir zevk almıştır.

15 Erdemi, doğal olarak arzuladığımız temel nesneleri[42] elde etmek amacıyla en uygun tavırda davranmak olarak tanımlayan Epikür'ün düşünce sistemi Platon'un, Aristoteles'in ve Zenon'un fikirleriyle örtüşmektedir. Epikür'ün fikri diğerlerinkinden iki yönüyle ayrılmaktadır. İlk olarak doğal arzumuzun nesneleri ile ilgili yaptığı açıklamada, ikinci olarak ise erdemin mükemmelliği ile ilgili sunduğu izahta bu niteliğe hürmet edilmesiyle ilgili ortaya koyduğu neden dolayısıyla diğerlerinden ayrılmaktadır.

16 Doğal arzumuzun temel nesneleri Epikür'e göre sadece bedensel hazdan ya da acıdan kaynaklanmaktadır. Öte yandan diğer filozoflara göre bilgi, ilişkilerimizin, dostlarımızın ve ülkemizin mutluluğu gibi farklı arzu nesnelerimiz de vardır ve her biri kendi içinde nihayetinde arzulanan şeylerdir.

17 Epikür'e göre erdemin peşinde erdem olduğu için koşmamalıyız ve erdem zaten doğal iştahımızın da bir nesnesi olamaz. Erdem acıyı önlediği, rahatlık ve haz verebildiği için tercih edilesidir. Diğer üç filozofa göre erdem yalnızca doğal olarak arzuladığımız diğer temel nesneleri elde etmek için değil aynı zamanda tüm o nesnelerden daha değerli olduğu için arzu edilesidir. İnsanın eylem için doğduğunu düşünen bu üç filozof insanın mutluluğunun yalnızca pasif olan hislerinin olumlu olmasına bağlı olmadığını aynı zamanda aktif olarak çaba gösterirken uygun bir biçimde davranmasıyla da alakalı olduğunu düşünmektedirler.

---

[42] *Prima naturæ.*

Konu III: İyilikseverliğin Erdem Olduğunu Belirten Sistemler

1 İyilikseverliğin erdem olduğunu belirten sistemin izah ettiklerimden çok daha eski bir düşünce olduğunu sanmıyorum fakat bu düşünce sistemi yine de eski bir düşünce sistemi sayılabilir. Agustus'un zamanından ve hatta ondan sonraki dönemden bu yana kendilerine Eklektikler diyenler Platon'un ve Pisagor'un fikirlerini takip ettiğini söyleyen filozoflardır ve büyük bir çoğunluğunun öğretisi iyilikseverliğin erdem olduğu üzerinedir ve bu filozoflar Platoncular olarak bilinirler.[43]

2 Kutsal doğada bu düşünürlere göre iyilikseverlik ve sevgi eylemlerin yegane ilkesidir ve başka nitelikler için gösterilen çabayı da yöneten iyilikseverlik ve erdemdir. Sonsuz gücünü bu işe yatıran Tanrı bilgeliğinin de yardımıyla iyiliğinin önerdiği amaçları ortaya çıkarmak için farklı yollar bulmaya çalışmıştır. İyilikseverlik en yüce ve en lider niteliktir ve diğer niteliklerin hepsi ondan daha aşağı bir seviyede konumlanır. Bu ifadeyi kullanmamda bir sakınca yoktur umarım; ilahi işleyişlerin temelindeki mükemmellik ve ahlak iyilikseverlikten türemektedir. İnsan aklının kusursuzluğu ve erdemi ilahi kusursuzluğu andırmaktadır ve ilahi kusursuzluktan birer parça da almıştır. Netice itibarıyla Tanrının eylemlerini etkileyen iyi-

---

[43] Smith yüksek ihtimalle Akademideki septik geleneği değiştiren Aşkelonlu Antiokhus'un (M.Ö. 130 - M.Ö. 68) liderliğinde beşinci Akademi döneminde başlayan orta dönem Platonculara göndermede bulunuyor. Smith Antiokhus'un eklektik Platonik-Stoacı fikirlerini sonraki dönemde Antiokhus'un öğrencisi olan Cicero'nun *Academica* ve *İyinin ve Kötünün Sınırları Üzerine* eserleri sayesinde öğrenmiş olmalı.

likseverlik ve sevgi ilkeleri insanda da mevcuttur. İyilikseverlik ve sevgi ile hareket eden bir insanın davranışları takdiri hak eder ve bu insan Tanrı katında da faziletli biri olarak görülmeyi talep edebilir. Tanrıya ancak yardımsever ve sevgi dolu davrandığımızda öykünebiliriz ve Tanrının sonsuz mükemmelliğine duyduğumuz hayranlığı mütevazı bir biçimde ifade edebiliriz. İlahi ilkeyi aklımızdan çıkarmayarak duygularımızı Tanrının kutsal niteliklerine biraz daha yaklaştırmış oluruz. Böylece Tanrının sevgisini ve saygısını kazanırız. En sonunda Tanrı ile karşı karşıya gelip konuşacağımız gün gelir ve uyguladığımız bu felsefenin de en büyük amacı bizi o güne hazırlamaktır.

3 Bu düşünce sistemi Hristiyan kilisesinin eski önderlerinin hürmet ettiği bir sistemdir ve Reform döneminden sonra son derece nazik insanlar olan saygın dindarlar ve ilimciler tarafından da benimsenmiştir. Bilhassa Dr. Ralph Cudworth, Dr. Henry More, ve Cambridge'deki Bay John Smith bu sistemi benimsemişlerdir.[44] Bu düşünce sistemini benimseyen eski dönemde ya da modern zamanda yaşamış tüm önemli kişiler arasında rahmetli Dr. Hutcheson şüphesiz kimseyle kıyaslanamayacak derecede konuya en net, en açık ve en felsefi yaklaşanı ve sonuç itibarıyla de en temkinli ve en makul olanıydı.

4 Erdemin iyilikseverlik olduğu insan doğasının farklı yüzleri tarafından da desteklenen bir fikirdir. Düzgün bir iyilikseverliğin duyguların en zarifi ve en olumlusu olduğunu dile getirmiştim. İyilikseverler iyilik yapma eğiliminde olduğundan iki kat sempati duyulabilecek bir konumdadırlar zira yapılan iyilikle hem minneti ve ödülü hak ederler hem de iyilik etmek her açıdan doğal hislerimize hitap ettiğinden çok daha faziletli bir his olarak algı-

[44] Ralph Cudworth (1617–88), *Evrenin Entelektüel Sistemi* (1678) ve *Sonsuz ve Değişmez Ahlak Üzerine Bir İnceleme* (1731); Henry More (1614–87), *Enchiridion Ethicum* (1667) ve John Smith (1618–52), *Seçme Söylevler* (1660). 19. yüzyıldan bu yana bu grup Benjamin Whichcote (1609–83) da dahil olmak üzere "Cambridge Platoncuları" olarak bilinmektedir.

lanmaktadır. İyilikseverlik konusunda çok başarılı olamasak bu o kadar da rahatsız edici gelmez fakat diğer tutkulardaki zaaflarımız son derece iğrençtir. Baştan ayağı kötü niyetli olan ya da aşırı öfkelenen birinden kim tiksinmez? Fakat misal arkadaşlık ilişkisinde yanlı davranıp da arkadaşına aşırı derecede düşkün olan biri o kadar rahatsız edici değildir. İyilikseverlikle bezeli olan tutkularda uygun bir biçimde davranabilmek için belli bir dikkate ya da belli bir duruşa sahip olmak zorunda değilizdir ve aşırıya da kaçılsa bu tutkuların cazip bir tarafı hep vardır. Davranışıyla suçlanacak ya da onaylanacak bir şey yapıp yapmadığı üzerine kafa yormadan iyilik yapmak amacıyla iyi niyetle hareket edilen durumlarda bile hep hoşa giden bir taraf vardır. Fakat iş diğer tutkulara geldiğinde durum tam aksidir. Uygunluk algısı ile hareket etmeyip bu algıdan uzaklaşıldığı anda tüm tutkular olumsuz bir hal alır.

5 İyilikseverlik eylemlere her şeyden çok daha üstün bir güzellik katar. Fakat iyilikten yoksun olanları hele ki bunlar kötülüğe eğilimi olan eylemlerse bu durum söz konusu eylemlere hususi bir çirkinlik katar. Kıskançlık içeren eylemler sırf komşunuzun mutluluğuna gereken özeni göstermediğinizi kanıtladığı için bile cezalandırılmayı hak eden eylemlerdir.

6 Bunların yanı sıra Dr. Hutcheson[45] iyiliksever hislerle yola çıkarak sergilenen tüm davranışlarda eğer farklı bir niyet sezilirse o anda davranışın faziletli yanı öyle bir azalıverir ki sanki ortaya çıkan niyet neyse ondan yola çıkılarak eyleme geçilmiş gibi düşünürüz, der. Bir eylemin minnet duygusundan yola çıkılarak gerçekleştirildiğini düşünürken aslında karşılığında yeni bir iyilik görebilme beklentisiyle eylemde bulunulduğunu fark edersek ya da yurtsever hislerle yola çıkıldığını düşünürken esasında maddi bir ödül alabilme ümidiyle hareket edildiğini öğrenirsek o zaman iki eylemin de fazileti ve takdir edilmesi

[45] Bkz. *Erdem Üzerine Soruşturma*, 1. ve 2. bölümler.

gereken yönü tamamıyla ortadan kalkar. Niyetimize bencillik gibi aşağılık bir nitelik karışmışsa o zaman eylemimizin başta sahip olabileceği fazilet neyse hepsi ya bir anda azalıverir ya da tamamıyla yok olur. Hutcheson belli ki erdemin saf ve arı bir biçimde yalnızca iyilikseverlikten ibaret olduğunu düşünmektedir.

7 Bencil bir amaçla hareket edilerek eyleme geçildiğini sanıp da aslında iyilikseverlikle davranıldığını öğrendiğimizde de eylemi faziletli bir eylem olarak kabul ederiz. Servetini insanlara iyilik ederek ve kendisine iyiliği dokunanlara da hakkını ödeyerek ilerletmiş birini daha çok severiz ve ona daha çok saygı duyarız. Bu örnekten de anlaşıldığı üzere erdemin karakterini belirleyen şeyin iyilikseverlik olduğunu yeniden anlamış oluyoruz.

8 Son olarak Hutcheson erdemin açık bir kanıtı olarak davranışların dürüstlüğü konusunda ahlak yorumcularının yürüttüğü tartışmalarda halkın iyiliği için yapılan hareketleri standart olarak görür. O nedenle insanlığın mutluluğunu hedefleyen her şeyin evrensel olarak doğru, övgüye layık ve erdemli olduğunu aksini hedefleyen her şeyin ise yanlış, kusurlu ve kötü olduğunu dile getirir. Pasif teslimiyet ve direnme hakkı konusunda yürütülen tartışmalarda sağduyulu insanların ayrılığa düştükleri tek nokta evrensel olarak gösterilen teslimiyetin çıkarlara tecavüz edildiği zamanlarda yaşanan geçici başkaldırılardan çok daha büyük kötülükler içerip içermediğidir. Hutcheson insanlığın bütününün mutluluğunu sağlayanın her zaman ahlaken iyi olmasının gerekip gerekmediği sorusunun masaya hiç yatırılmadığını söyler.[46]

9 İyilikseverlik her bir eylemin erdemli bir karaktere bürünmesini sağlayan tek motivasyon olduğundan eylem

---

[46] Hutcheson, *Soruşturma*, Kitap II, III. III. Bölüm. Hutcheson burada muhtemelen George Berkeley'nin *Pasif İtaatkarlık* (1714) eserinin 1720'lerde özellikle Hutcheson'ın Dublin'deyken bağlantısının olduğu Robert Molesworth'ün (1656-1725) etrafındaki Whigler arasında açmış olduğu tartışmalara göndermede bulunmaktadır.

ne kadar büyük bir iyilik içeriyorsa o kadar büyük bir övgüyü de hak ediyordur.

10 Büyük bir topluluğun mutluluğunu amaçlayan eylemler daha büyük olduklarından küçük bir topluluğun mutluluğunkini amaçlayan eylemlerden daha erdemlidirler. Tüm akıl sahiplerinin mutluluğunu istemek ise duygulanımların en erdemlisidir. Öte yandan erdem açısından en az değere sahip olan davranışlar ise oğul, kardeş ya da arkadaş gibi tek bir kişinin mutluluğuna odaklananlardır.

11 Mümkün olanın en iyisini hedeflemek, insanlığın mutluluğu için daha aşağı konumdaki şahsi duygulardan vazgeçebilmek, kendini çoğunluğun bir parçası olarak görmek, kendi refahı ile bütünün refahına katkıda bulunmak ve ikisinin de uyum içinde ilerlemelerini sağlamak erdemin kusursuzluğudur.

12 Kendimizi sevmek hiçbir şekilde ve hiçbir açıdan erdemli bir ilke olamaz ve genel iyiliği etkilediği zaman ise kusur halini alır. Kendimize duyduğumuz sevgi şahsi mutluluğumuzu hedeflediği zaman masumane bir harekettir ve övgüyü hak etmese de ayıplanacak bir şey de sayılmaz. Kendi çıkarımız için güçlü bir biçimde motive olsak da bu eylemler iyilik içerdiğinden bu yönüyle daha erdemli sayılırlar ve iyilik ilkesinin gücünü, canlılığını ortaya koyarlar.

13 Dr. Hutcheson[47] kendimize duyduğumuz sevginin erdemli bir eylemin arkasındaki motivasyon olamayacağını söyler ve kendi kendimizi onaylamanın verdiği hazzın, kendi vicdanımızın rahatlatan takdirinin iyiliksever bir eylemin fazilet derecesini azalttığını belirtir. Kendimize duyduğumuz sevgi bencilcedir ve herhangi bir eyleme katkı sağlayan motivasyon bu sevgiyse eğer o zaman davranışlarının erdemli bir karaktere bürünmesini sağlayacak olan saf ve çıkarsız iyilikseverlikte insanın pek de başarılı olamadığı ortaya çıkmış olur. İnsanlığın ortak yargısına ba-

[47] *Soruşturma*, 2. bölüm, madde 4.

karsak yaptığımızı kendi zihnimiz tarafından onaylamamız eylemimizin erdemliliğini hiçbir şekilde azaltacak bir şey olarak görülmez hatta erdemli olmasını sağlayan tek motivasyon olduğu bile söylenir.

14 Bu güzel düşünce sistemi eylemin doğasını bu şekilde izah etmektedir ve insan yüreğindeki duyguların en soylusunu ve en olumlusunu besleyip desteklerken kendimize duyduğumuz sevgiyi de denetler ve aynı zamanda kendimize duyduğumuz sevginin hiçbir şeye saygınlık kazandırmadığını söyleyerek de bizi bu ilkeden hepten caydırmaya çalışır.

15 Daha evvel izah ettiğimiz sistemler iyilikseverlik gibi üstün bir erdemin mükemmelliğini nereden aldığını yeteri kadar açıklayamazken son aktardığım düşünce sistemi ise tersi bir eksikliğe sahiptir. Bu sistem de ihtiyatlı, dikkatli, tedbirli, ölçülü, istikrarlı ve kararlı olmak gibi daha aşağı seviyedeki erdemleri neden onayladığımızı yeterli derece açıklayamamaktadır. Bu düşünce sisteminin dikkate aldığı nitelikler yalnızca duygularımızla ilgili görüşlerimiz, amaçlarımız ve duygularımızın iyiliğe ya da kötülüğe olan eğilimleridir. Duygularımızın oluşmasını sağlayan sebep neyse onun uygun mu uygunsuz mu olduğu, münasip olup olmadığı ise tamamıyla göz ardı edilmektedir.

16 Çoğu durumda şahsi mutluluğumuzu ve çıkarımızı gözetmek eylemimizin ardında yatan ve takdiri hak eden ilkedir. Tutumlu, çalışkan ve dikkatli olmak, takdir etmeyi bilmek, fikri tatbik edebilmek genellikle şahsi çıkarları ilgilendiren motivasyonlarla işlenmiş huylar olarak görülür ve aynı zamanda herkesin saygısını ve onayını hak eden takdir edilesi nitelikler olarak görülmektedir. Çıkarımız ve mutluluğumuz için iyilik dolu duygularla harekete geçmemiz gereken eylemlerimizde niyetimize bencillik karışırsa bu durumun eylemlerimizin güzelliğini gölgelediği doğrudur. Kendimizi sevmemiz erdemli bir eylemin ardındaki motivasyon olamaz diye bir şey yoktur yalnızca motivasyonumuz buysa o zaman iyilikseverlik ilkesi sahip

olması gereken kuvvetten yoksun kalmış olur ve amacına uygun bir şey olmaktan çıkar. Karakter de bu sebeple kusurlu görünür ve bütünü itibarıyla övgüyü değil kınanmayı hak eder. Kendimize duyduğumuz sevgiden yola çıkarak gerçekleştirebileceğimiz bir eyleme iyilikseverliği de bir motivasyon olarak katarsak bu durum eylemin uygunluğunda ya da eylemi gerçekleştiren kişinin erdemliliğinde bir değer kaybına neden olmaz. Hiçbirimiz insanların bencilliğinden peşinen şüphe duymayız. Bencillik insan doğasının zayıf yanı değildir ve bencil biri olmadığını düşündüğümüz bir insan da yoktur. Ailesini ve arkadaşlarını ilgilendiren bir durumdan ötürü değil de bir insanın kendini koruma güdüsü ile hareket etmesi yeterliyken eğer sağlığına, yaşantısına, mülküne gereken ihtimamı göstermiyorsa o zaman şüphesiz bu bir hatadır fakat bu hata kişiyi kınamamıza ya da ondan nefret etmemize değil de ona acımamıza neden olan tatlı hatalardandır. Fakat yine de bu durum söz konusu kişinin karakterinin saygınlığını ve değerini azaltır. İhmalkarlık etmek ve tutumlu olmamak evrensel olarak onaylanmayan şeylerdir ve bunun nedeni ise iyilikseverlikten nasibini almayan nitelikler olmalarından kaynaklanmaz. İkisi de şahsi menfaatlere gereken özenin gösterilmesini engelledikleri için onaylanmamaktadırlar.

17 Ahlak sorunlarını yorumlayanların insan davranışının doğruluğuyla ya da yanlışlığıyla ilgili olarak ortaya koydukları standarda göre bir davranışın toplumun iyiliğine mi yoksa kötülüğüne mi hizmet ettiği önemlidir. Öte yandan bu kişiler bir eylemin ardındaki erdemli motivasyon yalnızca toplumun iyiliği olabilir de dememektedirler. Onlara göre yalnızca bir kıyas durumu söz konusu olduğunda toplumun iyiliği hususundaki motivasyonumuz diğer motivasyonlarımızdan daha ağır basmalıdır.

18 Tanrının eylemlerindeki yegane ilke iyilikseverlik olabilir ve belki de akla yatkın pek çok argüman da bizi aynı şekilde iyiliksever davranmaya ikna etmeye çalışmaktadır. Dış kaynaklı hiçbir şeye ihtiyacı olmayan mutlu, ba-

ğımsız ve kusursuz bir varlığın başka hangi motivasyonlarla hareket etmiş olabileceğini tahmin etmek oldukça güç. Tanrı için durum her ne olursa olsun insan gibi varlığını sürdürebilmek için dış kaynaklara ihtiyaç duyan kusurlu bir yaratık her zaman farklı motivasyonlara da ihtiyaç duyacaktır. Şayet duygularımız varlığımızın doğası gereği sıklıkla davranışlarımızı etkilemeye başlarsa o zaman ne erdemli olabiliriz ne de başkalarının hürmetini ve takdirini kazanabiliriz; böylesi bir durumda insanın doğası bilhassa zorlaşırdı.

19 Erdemi uygunluk olarak, ihtiyatlılık olarak ve iyilikseverlik olarak gören üç düşünce sistemi de erdemin doğası ile ilgili ana izahatları oluşturmaktadırlar. Birinin ya da ötekinin sunduğu açıklamalar ya da erdemle ilgili verilen diğer tüm tarifler birbirinden farklı olsalar da aslında hepsi kolaylıkla indirgenebilen açıklamalardır.

20 Erdemi Tanrının iradesine boyun eğmek olarak gören düşünce sistemi, erdemi ihtiyatlılık olarak gören ve erdemi uygunluk olarak tarif eden sistemlerin içine dahil edilebilir. Her ne kadar dine saygısızlık olsa da ve saçma gelse de Tanrının iradesine neden uymamız gerektiği hususu ile ilgili şüpheye düşülür de böyle bir soru yöneltilirse bu soruya iki farklı cevap sunulabilir. İlkinde Tanrının iradesine uymamız gerekir çünkü Tanrı sınırsız güce sahip bir varlıktır ve iradesine uyarsak bizi sonsuza dek ödüllendirir eğer uymazsak bizi sonsuza dek cezalandırır diyebiliriz ya da ikinci cevap olarak da kendi mutluluğumuzu, alacağımız ödülü ya da çekeceğimiz cezayı bir kenara bırakıp yaratılan bir varlığın yaratıcısına uymasının yerinde ve münasip bir şey olduğunu, sınırlı ve kusurlu bir yaratığın kendisini sonsuz ve akıl almaz kusursuzluğa sahip bir varlığa teslim etmesinin gerekli olduğunu dile getirebiliriz. Bu iki cevap dışında bu soruya başka nasıl yanıt verilir bilemiyorum. İlk cevap geçerliyse o zaman erdem ihtiyatlılıkta gizlidir ya da Tanrının iradesine uyacağımız için bu yol en temel çıkarımızın ve mutluluğumuzun peşinden

koşmak için en iyi yoldur. Eğer ikinci cevap geçerliyse tevazu ve uysallık duygularını uyandıran daha üst mertebedeki nesnelerden çok bu duyguların uyumuna ya da ahengine boyun eğmeye olan zorunluluğumuz öne çıkmaktadır ve o sebeple de erdem uygunlukta gizlidir diyebiliriz.

21 Erdemi işe yararlık olarak gören sistem ise erdemi uygunluk olarak gören sistemle örtüşmektedir.[48] Erdemi işe yararlık olarak gören sisteme göre zihnin birey için ve başkaları için olumlu ve avantajlı olan tüm nitelikleri erdemli olarak görülebilir aksi olanlar ise kusurlu sayılabilir. Duyguların olumluluğu ya da işe yararlığı ise yoğunluğunun derecesine göre değişir. Orta karar olduğu sürece her duygu işe yarardır öte yandan aşırıya kaçıldığında ise her duygu dezavantajlıdır. Bu sisteme göre erdem tek bir duygu ile sınırlı değildir aksine her bir duygu uygun bir seviyede olduktan sonra erdemli sayılabilir. Benim de oturtmaya uğraştığım aradaki tek fark ise doğal ve özgün olan uygun derece neyse onu belirleyen şey sempati ya da duruma seyirci olan kişinin duygularıyla aynı şeyi hissetmek değildir; bu noktada belirleyici olan şey işe yararlıktır.

[48] Bkz. IV.2.3-5.

Konu IV: Ahlaksızlığı Ele Alan Sistemler

1 Şu ana dek izah ettiğim tüm sistemler nitelikleri ne olursa olsun erdem ve kusur arasında gerçek ve temel bir ayırım ortaya koymaktadırlar. Her bir duygunun uygunluğu ile uygunsuzluğu, iyilikseverlik ile diğer ilkeler ve hakiki ihtiyatlılık ile basiretsizce bir ahmaklık ya da aceleci davranıp ortaya atılmak arasında gerçek ve temel bir farklılık vardır. Aralarındaki temel farklılık takdire layık olan şeylere teşvik ederken bir yandan kınanacak duruma gelinmemesi için de caydırıcı bir niteliğe sahiptir.

2 Bu özelliklerden kimilerinin bir dereceye kadar duyguların dengesini bozduğu ve zihnin kimi eylemlerin ilkeleri ile alakalı olarak sınırı aşan yanlı bir tutuma girmesini sağladıkları doğrudur. Erdemi uygunluk olarak gören eski düşünce sistemleri büyük, müthiş ve saygın erdemleri yani kendini yönetebilmeyi, kendine hakim olmayı, dayanıklılığı, yüce gönüllülüğü, talihe bel bağlamamayı salık verirler ve dış etkenli kazaları, acıyı, fakirliği, göçü, ölümü ise hakir görmeyi öğütlerler. Bunu başarabilmek için çaba gösterirken aslında en soylu davranışı sergilemiş oluruz. Yumuşak, tatlı, nazik erdemlere yani insanlığın hoşgörülü olan tüm erdemlerine ise pek değinilmez. Bilhassa Stoacıların değinmediği bu erdemler akıllı bir insanın yüreğinde barındırmaması gereken zayıflıklar olarak görülür.

3 İyilikseverliği odağa alan düşünce sistemi ise ılımlı erdemleri teşvik edip desteklerken zihnin müthiş ve saygın niteliklerini ise göz ardı etmektedir. Hatta bu niteliklerin erdem unvanı ile anılmasını istememektedir. Bu niteliklere ahlaki kabiliyetler adını vermekte ve bu kabiliyetlerin gerçek erdemlerin layık olduğu saygıyı ve onayı hak

etmediğini dile getirmektedir. Yalnızca kendi çıkarımızı hedeflediğimiz eylem ilkelerimizin ise çok daha kötü şeyler olduğunu ifade etmektedir. Bu eylemler kendi içlerinde hiçbir fazilet barındırmadıkları gibi kendi çıkarımız için gerçekleştirdiğimiz eylemi iyiliksever bir hareketle yoğurduğumuzda eylemin sahip olduğu iyiliğin azaldığını belirtmektedir. Bu düşünce sistemine göre kendi menfaatimiz için ihtiyatlı davranıyorsak o zaman ihtiyatlılık bu noktada asla bir erdem olarak görülemez.

4 Erdemin ihtiyatlılıktan ibaret olduğunu savunan düşünce sistemi dikkatli, titiz, uyanık ve makul bir ılımlılıkla davranmaya teşvik ederken öte yandan samimi ve saygıdeğer erdemleri de aynı şekilde yerin dibine batırmaktadır. İlk grupta saydığım özelliklerin güzel yanlarını sıyırıp atarken samimi ve saygıdeğer erdemlerin ise sahip oldukları görkemin içini boşaltmaktadır.

5 Belli eksikliklere rağmen üç düşünce sisteminin de genel eğilimi insan zihninin en iyi ve en takdire layık mizacını desteklemektir. Eğer genel itibarıyla insanlık ya da bu felsefi kurala uygun yaşadığını söyleyen birkaç kişi davranışlarını bu kaidelerden birine uygun olarak düzenlese bu durum toplumun iyiliğine de katkı sağlar. Bu kaidelerin her birinden kıymetli ve özel şeyler öğrenebiliriz. Eğer kaide bakımından ve emek göstererek zihni, dayanıklılığa ve yüce gönüllülüğe evriltmek mümkünse eski sistemlerdeki uygunluk mefhumu bunu başarmaya yeter de artar. Kaideleri insanlığa uyacak şekilde yumuşatabilirsek ve bir arada yaşadıklarımıza karşı nezaketli davranıp genel itibarıyla herkesi seversek iyilikseverliği öğütleyen sistemin bize sunduğu kimi resimler söz konusu etkiyi göstermeye başlayabilir. Üç sistem içinde en zayıfı olsa da Epikür'ün sisteminden de bir şeyler öğrenebiliriz. Tatlı ve saygıdeğer erdemleri uygulamanın kendi çıkarımıza, bu hayattaki rahatlığımıza, emniyetimize ve huzurumuza ne kadar katkı sağladığını görebiliriz. Epikür mutluluğu rahatlığın ve emniyetin elde edilmesine bağladığından bu iki

kıymete sahip olmak için erdemin yalnızca en iyi ve en emin yol değil bilhassa tek yol olduğunu kanıtlamaya uğraşmıştır. Erdemin iç huzurumuzun ve zihnimizin dinginliğinin üzerindeki olumlu etkileri filozofların en önem verdikleri şeydir. Bu konuyu göz ardı etmeyen Epikür erdemlilik gibi olumlu bir niteliğin dış dünyadaki refahımızı ve emniyetimizi de etkilediğini ısrarla vurgulamıştır. Tam da bu sebeple Epikür'ün yazıları eski çağlarda farklı gruplara dahil olan filozofların en çok inceledikleri eserler olmuştur. Epikürcü sistemin baş düşmanı Cicero bile erdemin mutluluğu sağlamakta tek başına yeterli olduğu fikrini Epikürcü sistemden almıştır. Seneca ise Epikürcü sistemin zıttı olan Stoacılara dahil bir filozof olsa da en çok Epikür'den alıntı yapmıştır.

6 Bir sistem daha var ki o da kusur ile erdem arasındaki farkı tamamen ortadan kaldırmaktadır ve bu nedenle eğilimi açısından bu fikirler bütünüyle zararlıdır. Bahsettiğim sistem Dr. Mandeville'in düşünce sistemi. Mandeville'in fikirleri her yönüyle hatalı olsa da belli bir tutumla incelendiğinde ilk bakışta insan doğasında Mandeville'in fikirlerini destekleyen yönlerin olduğu görülüyor aslında. Dr. Mandeville'in kaba ve sert fakat aynı zamanda canlı ve esprili diliyle tanımlamalarını yapıp abarttığı bu yönler öğretiye bir gerçeklik ve muhtemellik havası katıyor ve fikirleri beceriksiz olanlara uygulanabilir cinsten fikirler.

7 Dr. Mandeville uygunluk algısıyla birlikte takdiri ve övgüyü dikkate alarak yaptığımız ne varsa hepsini övülmeyi ve takdir edilmeyi sevdiğimiz için yaptığımızdan kibirli davrandığımızı dile getirir. Mandeville insanın başkalarından çok kendi mutluluğu ile ilgilendiğini söyler. O nedenle bir insanın kalben kendi refahını değil de başkalarının refahını istemesinin imkansız olduğunu ifade eder. İnsan başkalarının refahını istiyor gibi göründüğünde bile yine her zamanki gibi bencilce duygularla hareket ediyordur der. Kibir insanın bencil duyguları içinde en kuvvetli olanıdır diyen Mandeville etrafındakilerin alkışını almak

insanı her zaman şımartır ve son derece mutlu eder der. Kendi menfaatini dostlarının menfaatine kurban eden her insan asıl kendisini sevdiğinden bu davranışının dostlarının hoşuna gideceğini ve tüm dostlarının kendisine abartılı övgüler yağdırarak onları ne kadar mutlu ettiğini ifade etmeye çalışacaklarını bilir der. Mandeville'e göre övgüler almak insanı memnun edeceğinden çıkarından vazgeçmek insanı o kadar da üzmeyecektir. İnsanın yaptığı fedakarlık aslında tamamıyla bencilcedir ve her zamanki gibi adi bir motivasyonla hareket etmiştir. Pohpohlanır ve hiçbir çıkar gözetmediğini dile getirip kendi kendini de pohpohlamaya devam eder. İnsan kendinin bir çıkarının olmadığı düşünülüyor olsaydı o zaman davranışı ne kendi gözüne ne de başkalarının gözüne faziletli bir davranış olarak görünürdü. Toplumu sevmek ya da toplumun çıkarlarını tercih etmek Mandeville için daima sahte ve zorlama bir davranıştır ve insanın o pek övülen ve herkesin çokça öykündüğü erdemiyse gururun ve pohpohlamanın ortak ürünüdür.

8 En cömert ve en yurtsever eylemlerin bir bakıma kendimize duyduğumuz sevgiden yola çıkarak gerçekleştirilen eylemler olup olmadığı hususunu burada irdelemeye çalışmayacağım. Bu sorunun cevabı erdemin gerçekliğinin inşasına zerre katkı sağlamaz zira kendimize duyduğumuz sevgi çoğu zaman eylemimizin ardındaki erdemli motivasyonumuzun kaynağını oluşturabilmektedir. Tek söyleyebileceğim şey onurlu ve asil olan şeyi yapmayı arzulamak, hürmeti ve onayı hak eden insanlar olmak hiçbir şekilde kibir olarak adlandırılamaz. Haklı olarak kazanılmış namı, şöhreti ve saygın bir şey yaparak elde edilecek olan hürmeti arzulamak da kibir olarak addedilemez. Onurlu bir davranış sergilememizin nedeni erdemi sevdiğimiz içindir ve bu konudaki tutkumuz insan doğasının en asil ve en iyi tutkusudur. Nam kazanmayı arzulamak ise hakiki şöhrete duyduğumuz sevgiden kaynaklanmaktadır ve bu tutkumuz bir önceki tutkumuz kadar değerli olmasa da saygınlık açısından ikinci sırada gelmektedir. Hiçbir şe-

kilde takdiri hak etmeyen ya da beklediği kadar takdir görmesini gerektirmeyen nitelikler için takdir bekleyen ve kıyafetiyle takılarıyla ya da sıradan davranışlarını lüzumsuz başarılarla kurgulayarak bir karakter oturtan biri kibirli bir insandır. Gerçekten ortada övgüyü hak eden bir hareket varken bu konuda övülmeyi hak etmediğini bile bile yine de kendisinin takdir edilmesini talep eden biri kibirlidir. Hak etmediği halde çok mühim biriymiş gibi hava atan bir züppe, başından hiç geçmemiş maceraları geçmiş gibi anlatan ahmak bir yalancı, aklının ermediği şeyleri kendi sözüymüş gibi paylaşan aptal bir hırsız kibirlidir. Sessizce onaylanmaktan ve kendisine sessizce hürmet edilmesinden hoşlanmayan saygıdan çok saygının gürültülerle alkışlarla dile getirilmesini seven ve kendi kendini övdüğünde memnun olan ve kendisine saygı duyulduğunu gösteren her bir hareketi, unvanı, iltifatı arsız bir heyecanla bekleyen, kendisine ziyaretlerde bulunulmasını, kendisine eşlik edilmesini, toplum içinde kendisine saygı gösterilmesini ve riayet edilmesini sevenler kibirlidirler. Bu pul kadar değeri olmayan tutku evvelden bahsettiğim iki tutkudan da bütünüyle farklıdır. Evvelkiler insanın en asil ve değerli tutkularıyken kibir tüm tutkular arasında en aşağılık olanıdır ve insanlıktan nasibini almamıştır.

9 Bu üç tutku; onur duyulan ve saygı gösterilen bir kimseye dönüşmeyi arzulamak, onur duyulanın ve saygı gösterilenin ta kendisi olmak, onuru ve saygıyı gerçekten hak etmeyi istemek övülmeyi arzulamak kadar değersiz bir istekten her halükarda son derece farklı şeylerdir. Saygı duyulan olmayı ve bunu gerçekten hak etmeyi arzulamak her zaman onaylanan şeylerdir fakat övülmeye duyulan arzu her zaman hor görülür. Bu üç tutku arasında belli derecede bir benzerlik vardır ve heyecanlı yazarımız Dr. Mandeville bu uzak benzeşimi abartarak anlatıp okurlarına bu konudaki fikirlerini nüktedan ve eğlenceli bir üslupla yansıtır. Kibirle gerçek şöhrete duyulan sevgi arasında bir benzerlik vardır zira iki tutkuda da saygıyı ve onayı

hak etmeyi arzularsınız. Fakat bu ikisinin ayrıldıkları bir nokta var; biri doğru, mantıklı ve adil bir tutkuyken diğeri ise adaletsiz, saçma ve gülünç bir tutkudur. Hürmeti hak eden bir şey yaptığı için kendisine hürmet edilmesini isteyen biri haklı bir istekte bulunmaktadır ve hürmet göremezse bu onu bir şekilde incitir. Öte yandan hürmeti başka sebeplerden ötürü arzuluyorsa o zaman bu kişi hakkı olmayan bir şeyi istemektedir. Hakkı olanı isteyen kolayca tatmin olur, kıskançlık ya da şüphecilik edip de saygınlığını zedelemez ve saygı gösterdiğimizi anlamak için bizden bir şeyler duymaya çalışmaz. Hakkı olmayan saygıyı talep eden biri ise asla tatmin olmaz ve kıskançlık eder, ona hak ettiğini düşündüğü saygıyı göstermediğimizden şüphelenir ve içten içe gördüğü saygının hep daha fazlasını hak ettiğini düşünür. Hürmette küçücük bir kusur edilse bunu ciddi bir başkaldırı ve kati bir kınama ifadesi olarak değerlendirir. Tez canlı ve sabırsızdır. Ona karşı duyulan saygıyı yitirdiğinden şüphelendiği için mütemadiyen kendisine duyulan hürmetin farklı yollarla ifade edilmesini ister ve sürekli yanında olup onu pohpohlasanız bile bir türlü sakinleşmez.

10 Hürmet edilen, saygı gösterilen olmak, hürmetin ve saygının kendisini arzulamak ile erdeme ve şöhrete duyulan sevgi arasında da bir benzeşme vardır. İkisinde de onurlu ve asil olan amaçlandığından ve gerçek şöhrete duyulan sevgi kimi insanların duygularının kaynağını oluşturan kibri de andırdığından bu iki durum birbirlerine benzemektedirler. Yüce gönüllü bir insan erdemi erdem olduğu için arzulayabilir ve insanlığın ona ne gözle bakacağını umursamayabilir ancak yine de bu kişi bile insanların kendisi hakkında ne düşüneceği aklına geldiğinde bundan memnun olur. Onore edilip alkışlanmayacak bile olsa hürmeti ve takdiri hak ettiğinin bilincinde olur. İnsanlar sakin ve ketum davranıp istiflerini bozmasalar bile bu kişinin davranışını ve motivasyonunu öğrendikleri zaman onu onurlandırıp takdir etmekten geri kalmayacaklardır.

Yüce gönüllü insan kendisi hakkında gerçekte düşünülen neyse hepsini hakir görür ve hak ettiğine kanaat getirdiği düşüncelere değer verir. Kendisini onore edecek olan duygulara layık olduğunu düşünür ve karakteri ile ilgili başkaları ne düşünürse düşünsün kendisini onların yerine koyduğunda hak ettiğine kanaat getirdiği fikirlere değer verir. Kendisini her zaman son derece saygın biri olarak görür ve bu görüş davranışlarının ardındaki en büyük ve en yüce motivasyon kaynağıdır. Erdeme duyduğu sevgide bile var olana değil makul ve uygun olan neyse asıl ona ve başkalarının fikirlerine bir gönderme vardır. Yüce gönüllü kişinin bu yaklaşımı ile gerçek şöhrete duyulan sevgi bu açıdan birbirlerine benzemektedirler. Gerçi yine de birbirlerinden oldukça farklıdırlar. Saygı görmekten ve onaylanmaktan ziyade yalnızca doğru ve uygun olanı yapmayı hedefleyerek hareket eden bir insan her ne kadar saygı ve onay görmeyecek olsa da insan doğasının havsalasının almayacağı kadar derin ve tanrısal bir motivasyonla hareket etmiş olur. Öte yandan onayı hak etmek isteyen biri ise bir yandan da onaylanmak için can atar ve buna hakkı olsa da motivasyonu büyük oranda insani acziyetler barındırmaktadır. Bu kişi insanlığın cahilliği ve adaletsizliği yüzünden incinebilir ve rakipleri bu insanın mutluluğunu kıskanabilir, toplum ise ahmaklığı ile bu insanın mutluluğunu zedeleyebilir. Doğru olanı yapmak amacıyla yola çıkan kişinin mutluluğu ise güvence altındadır, talihe bel bağlamaz, başkalarının kıskançlıklarına maruz kalmaz. İnsanlar cahilliklerinden ötürü onu kınarlarsa ya da ondan nefret ederlerse hiç üstüne alınmaz ve asla incinmez. İnsanlar karakterini ve davranışını yanlış değerlendirdikleri için böyle birini hakir görüp ondan nefret etmektedirler. Bu kişiyi daha iyi tanısalar elbette ki ona saygı duyup onu seveceklerdir. Doğrusu şu ki böyle bir insanı yanılgıya kapılıp başka biri ile karıştırdıkları için insanlar ondan nefret edip onu hor görmektedirler. Maskeli baloda düşmanımızın kıyafetlerine bürünüp gelmiş olan dostumuza öfkemizi kusarsak bu

durum dostumuzu incitmez aksine onu eğlendirir. Hakikaten yüce gönüllü olan bir insan haksız yere kınanırsa hissedecekleri bu yönde olacaktır. Tabii insan doğasının bu denli dayanıklı olabilmesi nadir rastlanacak bir durumdur. Sahte görkem en zayıf ve en değersiz insanları mutlu edebilir ancak. Şaibeli bir istikrarsızlık ve asılsız bir kepazelik ise en sağlam ve en kararlı insanları küçük düşürmeye yeter de artar bile.

11 Dr. Mandeville erdemli olduğu söylenen eylemlerin kaynağını kibir gibi önemsiz bir motivasyonla açıklamakla yetinmemiş. İnsanın erdeminin kusurunu başka yönlerle de açıklamaya çalışmış. Her bir durumda insanın kendini inkar ediyormuş gibi görünmesine rağmen inkar edemediğini söyleyen Dr. Mandeville bunun bir başarı değil yalnızca tutkularımızı gizliden gizliye şımarttığımızın göstergesi olduğunu dile getirir. Hazza olan ilgisizliğimiz münzevilerin yaptığı gibi uzak durma derecesine ulaşamadıktan sonra Dr. Mandeville için bu durum son derece iğrenç bir lükse ve şehvet düşkünlüğüne işaret eder. İnsan doğasının varlığı için elzem olanlarda biraz aşırıya kaçılsa bu durum Dr. Mandeville'e göre bir lükstür. O nedenle temiz bir gömlek giymek ya da nezih bir yerde yaşamak bile onun için kusur içeren şeylerdir. Dr. Mandeville için son derece yasal olan bir birliktelik çerçevesi içindeyken sekse olan eğilimimize biraz olsun müsamaha göstermek seks tutkusunun yarattığı şehveti en zarar verici bir biçimde pratik etmekle eşdeğerdir ve seks konusunda bu denli kolay direnebilecek basit bir seviyedeyken ölçülü ve iffetli davranmaya çalışılıyor diye de alay eder. Yürüttüğü bu mantıkta ve daha birçok düşüncede ortaya koyduğu maharetli safsatayı dilinin müphemliği ile örter. Hoş olmayan ve rahatsız edici tanımlamalara uyan bazı tutkularımız da vardır. Seyirci olan birinin verilen rahatsızlık derecesini kolaylıkla fark edebildiği tutkulardır bunlar. Bu tutkular seyircinin duygularını afallatmış ve bu kişide antipati ve rahatsızlık yaratmış, seyirci de ortaya çıkan bu hissiyata

hemen iştirak etmiş ve doğal olarak bu tutkulara birer isim vermiştir. Kişi kendi zihninin doğal haliyle ters düşen tutkuları ise ya görmezden gelmiş ya onlara hiç isim vermemiş ya da vermişse de bu isimler tutkuların itaat ettirilip kısıtlandıktan sonra ulaştıkları seviyeyi belirtmeyen ve yalnızca tutkunun itaatini ve kısıtlanışını belirten isimlerdir. Hazza ve sekse duyulan sevgiye verilen isimler bu tutkuların kusurlu ve rahatsız edici seviyelerini belirtmektedirler. Öte yandan itidal ve iffet ise bu tutkuların kısıtlandıktan ve boyunduruk altına alındıktan sonra ulaştıkları seviyeyi değil kısıtlanmayı ve boyunduruk altına alınmayı ifade etmektedirler. Dr. Mandeville tutkuların bir dereceye kadar hâlâ var olabildiklerini dile getirdikten sonra bu ifadesiyle ikisi de birer erdem olan itidalin ve iffetin gerçekliğinin tümüyle yıkıldığını kanıtlayabildiğini ve bu iki erdemin de insanlığın dikkatsizliğinin ve basitliğinin birer yansıması olduğunu gösterebildiğini düşünmektedir. İtidal ve iffet yönetmeleri gereken tutkularımızın arzuladıkları nesneler neyse onlara karşı tümüyle ilgisiz davranmamızı gerektirmez. Bu ikisinin görevi bu tutkuların şiddetini azaltmak, bireyi incitmeyecek, topluma rahatsızlık vermeyecek ve kimseyi rencide etmeyecek seviyeye kadar inebilmelerini sağlamaktır.

12 Dr. Mandeville'in kitabının en büyük hatası belli yönlerden ya da bir dereceye kadar kusurlu olan tutkuları büsbütün kusurlu olarak görmesi. Böyle gördüğü için başka insanların duyguları gerçekte ne ise ya da nasıl olması gerekiyorsa bununla bağlantılı olan her şeyi kibir olarak isimlendiriyor. Bu yanıltmacadan yola çıkarak da pek güzel bir sonuca varıyor ve şahsi kusurların toplumun yararına olduğunu dile getiriyor. Mandeville'e göre ihtişama duyulan sevgi, güzel sanatlardan ve insan hayatını geliştirecek olan şeylerden anlamak eğer güzel kıyafetleri, güzel mobilyaları, güzel eşyaları ayrıca mimaride, heykelde, resimde, müzikte hoşa giden şeyleri getiriyorsa bunlar birer lükstür, duyusal olanı ve gösterişi temsil ederler. Ayrıca

Mandeville'e göre uygunsuz kaçmıyorsa tutkulara müsamaha gösterilen durumlar bile güzeldir. Bu sebeple lüks, duyusallık ve gösteriş aslında toplumun yararınadır. Hakaretamiz isimlerle andığı bu nitelikler yoksa eğer Mandeville'e göre zarafetin inceliklerine ulaşmak için gerekli teşvik de oluşmaz ve işe koyulan da olmayacağı için bu hususta sıkıntı çekilir. Mandeville'in yaşadığı dönemden evvel popüler olan estetik konusundaki kimi öğretiler erdemin tutkularımızı bitiren yok eden bir şey olduğunu savunuyorlardı. Mandeville'in de uçarı fikrinin temelinde bu savunma yatmaktadır. Mandeville başta insanların hiçbir zaman bütünüyle erdemli davranmayı başaramadıklarını kolayca kanıtlamaktadır. Sonra da erdemli olmak evrensel olarak başarılabilseydi o zaman insan hayatındaki tüm işler etkilenirdi ve sanayinin, ticaretin sonu gelirdi diye bir açıklama yapmaktadır. İnsanların erdemli olmayı başaramadıkları önermesiyle gerçek erdemin olmadığını kanıtlamış gibi görünen Mandeville sonra da erdem sahiden varmış gibi düşünmenin sahtekarlık ve toplumsal bir dayatma olduğunu dile getirmektedir. Toplumda sanayi ve ticaret biterdi diyerek de şahsi kusurların toplum yararına olduğu, onlarsız hiçbir toplumun gelişemeyeceği ve zenginleşemeyeceği sonucuna varmaktadır.

13 Dünyada bir ara gürültü koparan Dr. Mandeville'in düşünce sistemi kusur konusunda cürmü kadar yer yakmıştır. En azından başka sebeplerden ötürü ortaya çıkan kusurlara yüzsüzlükle ve kusurun motivasyonlarının yozluğuna ise eşi benzeri bulunmayacak şekilde arsız bir küstahlıkla yaklaşılabildiğini bize öğretmiştir.

14 Mandeville'in düşünce sistemi her ne kadar yıkıcı olsa da belli gerçekliklere dayandığı için bir sürü insanı etkilemiş ve sağlam ilkelere sahip insanları da ayağa kaldırmıştır. Doğa felsefesi ile ilgilenen bir düşünce sistemi temelini doğadan almasa da gerçekle uzaktan yakından alakası olmasa da göze makulmüş gibi görünebilir ve uzunca bir süre dünya çapında kabul de edilebilir. Hünerli bir mil-

let yaklaşık yüzyıl boyunca Des Cartes'ın gökteki varlıklarla ilgili ortaya atmış olduğu girdap teorisini tatmin edici bir açıklama olarak kabul etti. İnsanlık muhteşem tepkiler oluşturan sözümona etkilerin hiç var olmadıklarını hatta hepsinin imkanı olmayan şeyler olduklarını sonradan gördü. Zaten teori gerçek olsaydı bahsedilen etkilerin oluşmayacağı da ortaya çıktı. Ancak söz konusu ahlak felsefesiyse o zaman ahlaki duygularımızın özü ile ilgili izahta bulunuyormuş gibi davranan bir yazar bizi o kadar da kandıramaz ve yazarın kendisi de gerçeklikten fazla uzaklaşamaz. Bir seyyah uzak bir ülkeyle ilgili bize bir şeyler anlattığında gerçekmiş gibi uydurduğu mesnetsiz ve saçma hikayeleri saflığımıza güvenip bize anlatır. Eğer kendimiz gözlem yapmazsak mahallemizle ilgili bilgi veren ve cemaatimizin içindeki ilişkileri anlatan birinin sözlerine kanabiliriz ve bu kişinin bize anlattıkları hepten yalan olsa da gerçekmiş gibi anlatıldığından yalanın içine bol miktarda gerçeklik karışmıştır diyebiliriz. Doğa felsefesi ile ilgilenip de evrenin önemli olguları ile ilgili bize açıklamalar yapan bir yazarla uzak bir ülkeyi bize anlatan birinin sözleri olası göründüğü sürece ne uydururlarsa uydursunlar onlara inanırız. Arzularımızın ve duygularımızın özünü, onaylama ve onaylamama konusundaki hislerimizi bize anlatmaya kalkan biri bir yandan cemaatimizin ilişkilerini izah eder diğer yandan yerel endişelerimiz üzerine açıklama yapar. Hizmetçisi tarafından kandırılan üşengeç bir efendi gibi biz de bu açıklamalara kanarız ve gerçeklik barındırmayan izahları atlayıp geçmemiz zorlaşır. Açıklamalar arasında kimi bölümler doğrudur hatta abartılı olan argümanların bile belli bir temeli vardır. Zaten öyle olmasaydı dikkatlice incelemeye gerek bile kalmadan yalan yanlış bir şeyden bahsedildiğini hemen anlardık. Doğal bir duygumuzu alakası olmayan bir ilkeye bağlayan ya da alakası olana hiç bağlamayan bir yazarın anlattıkları muhakeme becerisi olmayan ham bir okurun gözüne bile oldukça saçma ve gülünç görünür.

III. Bölüm: Onaylama İlkesini Dikkate Alarak Kurulan ve Birbirinden Farklı Olan Sistemler

Giriş

1 Erdemin doğasını inceledikten sonra Ahlak Felsefesini ilgilendiren sıradaki önemli soru ise belli karakterleri olumlu belli karakterleri ise olumsuz olarak görmemizi, bir davranışın gidişatını diğerine tercih etmemizi, bir davranışı doğru diğerini ise yanlış olarak adlandırmamızı, bir davranışı onayı, hürmeti ve ödülü hak eden diğerini ise ayıplanmayı, kınanmayı ve cezayı hak eden bir davranış olarak görmemizi sağlayan zihnin yetisini ya da kabiliyetini ilgilendiren onaylama ilkesidir.

2 Onaylama ilkesi üç farklı şekilde izah edilmiştir. Bazılarına göre kendi eylemlerimizi ve başkalarının eylemlerini kendimize duyduğumuz sevgiden ya da bir eylemin bizi mutlu etme veya bize zarar verme eğiliminde olmasından yola çıkarak onaylarız ya da onaylamayız. Başkalarına göre doğruyu ve yanlışı ayırt etmemizi sağlayan akıl aynı zamanda eylemlerde ve duygularda neyin uygun ya da neyin uygunsuz olduğunu da ayırt etmemizi sağlamaktadır. Diğerlerine göre ise söz konusu ayrım belli eylemlerin ya da duyguların bizi tatmin ettiği ya da tiksindirdiği anda ortaya çıkan duyguların ve hislerin yarattığı etkilerdir. Onaylama ilkesi kaynağını böylece üç yerden yani kendimize duyduğumuz sevgiden, akıldan ve duygudan almış olur.

3 Bu sistemleri izah etmeden evvel [akılla ilgili olan]

ikinci sorunun sunduğu tespitle ilgili yürütülecek olan tartışmanın çok mühim olduğunu fakat söz konusu tespitin icraatının olmadığını belirtmeliyim. Erdemin doğası ile ilgili yürütülen tartışma belli durumlarda doğru ve yanlış kavramımızı etkilemektedir. Onaylama ilkesi ise böyle bir etkiye sahip değildir. Farklı kavramların ya da duyguların ne tür bir tertibe ya da mekanizmaya sahip olduğu tartışması ise felsefenin ilgilendiği bir sorundur.

Konu I: Kendimize Duyduğumuz Sevgiden Çıkarsama Yaparak Onaylama İlkemizi Tartışan Sistemler

1 Onaylama ilkesini kendimize duyduğumuz sevgi ile izah edenler aynı yolu izlememektedirler ve kendi içlerindeki farklı sistemlerde yanılgılar ve hatalar vardır. Bay Hobbes'a ve onun izinden gidenlere göre insan topluma sığınırken kendi cinsine duyduğu doğal sevgiden yola çıkmaz.[49] Topluma sığınır çünkü başkalarının yardımı olmadan rahatlığını ve emniyetini sağlamayı beceremez. Toplum bu nedenle insan için elzemdir ve insan uzaktan kendisine de faydasının dokunacağını bildiği için toplumun yararına ve refahına olan her şeyi destekler. Öte yandan insan toplumun refahını zedeleyecek veya bozacak olan şeylerin kendisine de zarar vereceğini ve kendisini de inciteceğini bildiği için zararlı olanı ise desteklemez. Erdem insan toplumunun en sağlam destekçisiyken kusur ise insan toplumunda karmaşa yaratır. Erdem olumlu iken kusur ise herkese zarar verir. Erdem insanın refahının habercisidir, kusur ise insan varlığının huzuru ve emniyeti için elzem olanları yıkıp dağıtır.

2 Erdemin toplumun düzenini desteklemeye olan eğilimini ve kusurun da toplumun düzenini bozuyor olduğunu sakince ve felsefi açıdan düşündüğümüz anda erdemin büyük bir güzellik kazandığı ve kusurun ise çirkinleştiği, daha evvelden de bahsettiğim gibi,[50] su götürmez bir gerçektir. İnsan toplumunu soyut ve felsefi bir boyutta incele-

[49] Thomas Hobbes (1588–1679) ve Samuel von Pufendorf (1632–94).
[50] IV.2.1-2.

diğimizde toplum düzenli ve ahenkli hareketlerin binlerce olumlu etki yarattığı kocaman ve harika bir makine gibi görünmektedir. İnsanın ortaya koyduğu sanatın ürünü olan her güzel ve asil makinede olduğu gibi bir makinenin çalışmasını düzenleyen ve kolaylaştıran her şey belli bir güzellik kazanırken makinenin çalışmasını aksatan her şey de rahatsızlık verir. O halde erdem toplumun çarklarını yağlayan bir şeydir ve hoşumuza gider öte yandan kusur ise çirkin bir pastır ve çarkların sarsılmasına, gıcırdamasına neden olur ve rahatsız edici bir şeydir. Onaylamanın ve onaylamamanın özüne dair yapılan açıklama toplumun düzenini hedef aldığından evvelden de açıkladığım gibi bu durum işe yararlığın güzel olduğu ilkesi ile örtüşmektedir ve açıklamada bahsedilen sistemin olası bir hal almasını sağlamaktadır. Yazarlar yabani ve yalnız bir yaşamdansa gelişmiş ve dayanışma içinde yaşayan bir toplumun getirdiği sayısız faydaları açıkladıklarında erdemin toplumun devamlılığı için ne kadar gerekli olduğunu, kusurun ve kanun tanımazlığın ise kargaşa yaratacağını ayrıntılı bir biçimde anlattıklarında okur sunulan bu fikirlerin yeniliği ve ihtişamı karşısında büyülenir. Erdem okurun daha evvel fark etmediği yeni bir güzellik, kusur ise yeni bir çirkinlik kazanır. Üzerine pek kafa yormadığı ve aklına hayatı boyunca hiç gelmemiş olan bu politik görüşün erdemin ve kusurun farklı niteliklerini dikkate alarak hareket etmeye alışık olduğu onaylama ya da onaylamama sürecinin temelini oluşturan şey olamayacağını düşünür ve bunu keşfetmiş olmak okuru memnun eder.

3 Öte yandan toplumun refahını isteme sebebimizi ve buna bağlı olarak erdemi saygıdeğer olarak görmemizi kendimize duyduğumuz sevgiden çıkarsama yaparak açıklayan yazarlar bu çağda Cato'nun erdemini takdir ederken ve Catiline'in kötülüğünü nefretle karşılarken birinden fayda ötekinden ise zarar gördüğümüz için bu duygulara kapıldığımızı iddia etmeye çalışmıyorlar. Eski çağlardaki ve eski milletlerdeki toplumların refahı ya da

çöküşü bugünkü mutluluğumuzu ya da ıstırabımızı etkilemektedir gibi bir şey de söylemeye çalışmıyorlar. Bu filozoflara göre bu noktada biz aslında erdemliliği takdir etmekteyiz öte yandan bozuk olan karakteri ise kınamaktayız. Bu filozoflar bu iki karakterden fayda ya da zarar sağlama fikrinin duygularımızı etkilediğini düşünmemektedirler. Eski çağlarda ve o eski ülkelerde yaşıyor olsaydık ya da bugün karşımıza bu tür karakterlerde insanlar çıksaydı bu durum bizi nasıl etkilerdi onu anlatmak istiyorlar. Bu iki zıt karakterden birinin yaptığı iyiliklere minnet duyan insanların ve ötekinin verdiği zarara öfkelenen insanların duygularına karşı duyduğumuz dolaylı sempati bu filozofların sarıldıkları fakat tam anlamıyla açımlayamadıkları bir düşüncedir. Bu filozofların belli belirsiz işaret etmeye çalıştıkları aslında bir şeyi takdir edip ötekine öfkelenirken ne kazandığımız ya da ne tür bir zarar gördüğümüz fikrinden yola çıkarak hareket etmiyor olduğumuzdur. Bu filozoflara göre biz bu noktada asıl bu tür ilişkilerin yürütüldüğü bir toplumda ne kazanacağımızı ya da neyden zarar göreceğimizi tahayyül ederek ya da bunları düşünerek hareket etmekteyizdir.

4 Sempati hiçbir şekilde bencilce bir ilke olarak değerlendirilemez. Senin üzüntüne ya da öfkene karşı sempati duyduğumda hislerimin temelinde belki de kendime duyduğum sevgi yatmakta. Zira senin içinde bulunduğun koşullarda ben olsaydım ne hissederdim bunu anlayabilmek için aynı şey kendi başıma gelmiş gibi farz etmem ve kendimi senin yerine koymam gerekmektedir. Sempati olaydan birincil derecede etkilenen kişi ile kendi konumumu hayalimde değiştirdiğim zaman ortaya çıkmaktadır fakat tahayyül ettiğim bu değişimde benim benliğimde ve karakterimde bir değişim olmaz sempati duyduğum kişinin benliği ve karakteri değişir. Oğlunu kaybettiğin için seni teselli ettiğimde kederini hissedebilmek için sahip olduğum karaktere ve mesleğe hâlâ sahipken benim bir oğlum olsaydı da ölseydi ne hissederdim diye düşünmem. Ger-

çekten sen olsaydım, yalnızca koşullarımızı değiş tokuş ederek değil kişiliğimi ve karakterimi de seninkiyle yer değiştirdiğimde ne hissederdim bunu düşünürüm. O sebeple hissettiğim kederi senin hesabına hissederim kendi hesabıma değil. Sempati bu yüzden bencilce bir şey değildir. Kendi benliğimle ve karakterimle alaka kurmadığım kendi başıma gelmiş gibi düşünmediğim yalnızca seninle alakası olan olaylarla ilgisi olan bir durumda yaptığım şey nasıl bencilce bir şey olarak değerlendirilebilir ki? Bir adam doğum yapan bir kadına sempati duyabilir fakat kendi benliğinde ve karakterindeki biri olarak o kadın gibi acı çekemez. Tüm duyguları ve hisleri kendimize duyduğumuz sevgiden çıkarsama yaparak açıklayan, ses getirmiş olan fakat bildiğim kadarıyla bugüne dek bütüncül ve net bir değerlendirme içermeyen ve insan doğasını açıklamaya çalışan düşüncelerin hepsi bana göre sempati sistemini yanlış anlamaktadırlar.

Konu II: Onaylama İlkesinin Akıl Olduğunu Belirten Sistemler

1 Bay Hobbes'un en bilinen öğretilerinden biri doğanın savaş halinde olduğu ve sivil bir yönetim olmadığı sürece insanların emniyet ve barış içinde yaşayabilecekleri bir toplumun söz konusu olamayacağıdır.[51] Hobbes'a göre toplumu korumak için sivil yönetimi desteklemek gerekir ve sivil yönetimi yok etmek toplumu yok etmek demektir. Sivil yönetim varlığını üst hakime boyun eğişine borçludur. Üstün olan hakim otoritesini yitirirse bütün yönetim çöker. Kendini koruma durumu insanın toplumun refahını sağlamaya temayülü olan her şeyi takdir etmesini, refaha zarar verme eğilimi olanları da kınamasını sağlar. Bu nedenle insanlar aynı ilkeden yola çıkarak istikrarlı olarak düşünüyor ve istikrarlı olarak konuşuyorlarsa bu durum onlara sivil hakimi her halükarda takdir etmeyi ve sivil hakime karşı gelmeyi ya da ona kafa tutmayı ise her zaman kınanacak bir şey olarak görmeyi öğretmesi gerekmektedir. Boyun eğmekle ilgili fikirler takdir edilen isyanla ilgili fikirler ise kınanan fikirler olmalıdırlar. Sivil hakimin koyduğu kanunlar adil ve adaletsiz olan ile doğru ve yanlış olanın yegane ve temel ölçütü olmalıdırlar.

2 Bay Hobbes çalkantıları ve hırsları yüzünden toplumdaki kargaşanın yegane kaynağının kilise olduğunu kendi zamanında yaşadığı örneklerle de öğrenmişti ve bu fikirlerin propagandasını yapan Bay Hobbes'un bariz amacı insanların vicdanını kilisenin sahip olduğu güce değil de sivil güce yönlendirmekti. Hobbes'un bu öğretileri

[51] Hobbes, *Leviathan*, 13-17. Bölümler.

bilhassa teologların hiç hoşuna gitmedi ve teologlar Hobbes'a acımasızca öfke kustular. Aklıselim ahlakçılar da Hobbes'un öğretilerini rahatsız edici buldular zira öğretiye göre doğru ile yanlış arasında doğal bir fark yok ve doğru da yanlış da sivil hakimin keyfine göre değişebilen ve dönüşebilen şeyler. Hobbes'un bu fikirlerine her yandan her bir silahla hem akıllıca fikirlerle hem de hiddet dolu yergilerle saldırılmıştır.

3 Bu kadar çirkin bir öğretiyi çürütmek için tüm kanunlardan ve müspet kurumlardan evvel zihnimizin doğası itibarıyla belli eylemleri ve duyguları nitelikleri açısından doğru, takdir edilesi, erdemli olan ve yanlış, ayıplanası, kusurlu olan olarak birbirinden ayıracak yetiye sahip olduğunu kanıtlamamız gerekmektedir.

4 Dr. Cudworth'ün[52] de vurguladığı gibi yukarıda belirttiğim nitelikleri birbirinden ayıran şey yalnızca kanun olamaz. Zira böyle bir kanunun var olduğunu varsayarsak o zaman ya bu kanuna uymak doğru olan karşı gelmek ise yanlış olan şey olurdu ya da kanuna uyulması ya da uyulmaması kanun için pek de önem arz etmeyen bir durum olurdu. Kanuna uyup uymamamızın kanun için bir önem arz etmediği bir durumda bu tür bir kanun elbette ki bahsettiğim ayrımların kaynağını oluşturamaz ve böyle bir kanuna uymak doğru sayılmazken uymamak ise yanlış sayılamaz. Bu anlayışta bile hâlâ öncül bir doğru ve yanlış mefhumumuz ya da fikrimiz olduğu ve kanuna uymanın doğru olanla uymamanın ise yanlış olanla örtüşeceği varsayılmaktadır.[53]

5 Tüm kanunlardan evvel zihnin söz konusu ayrımlarla ilgili önceden belli bir fikri olduğu için bu fikri takip etmesi gerekir. Bu fikre de nasıl gerçeği ve sahteyi ayırt etmesini sağlıyorsa aynı şekilde doğrunun ve yanlışın arasındaki farkı da ayırt etmesini sağlayan akıl sayesinde ulaşır. Ula-

---

[52] *Değişmez Ahlak*, I.i.

[53] Bkz. *Değişmez Ahlak*, I.ii.3-4.

şılan bu sonuç kimi yönlerden doğru da olsa kimi yönlerden ise aceleyle ulaşılmış bir neticedir. İnsan doğasını ele alan soyut bilgi daha başlangıç aşamasındayken insan zihninin melekelerinin gücü ve farklı görevleri dikkatlice incelenip birbirlerinden ayırt edildiği zaman bu sonucu algılamak çok daha kolay olur. Bay Hobbes ile sürdürülen bu çatışma son derece ılımlı ve dikkatli bir biçimde yürütülürken bu tür fikirler başka bir yeti sebebiyle ortaya çıkıyor diye bir şey iddia edilmemiştir. Erdemin ve kusurun özünün insanın eylemlerinin üstün bir kanuna uyup uymaması ile bir ilgisi yoktur, onaylama ya da onaylamama ilkesinin öz kaynağını oluşturan şey akıldır ve insan eylemlerinde önemli olan bir eylemin akla uyup uymamasıdır denmiştir ve bu öğreti çatışmaların sürdürüldüğü sırada popülerleşmiştir.

6 Erdemin akla uygun olandan ibaret olması kimi açılardan doğrudur ve bu yetinin bir bakıma onaylama ya da onaylamama ilkemizin ve doğru ya da yanlış üzerine ulaştığımız tüm sağlam muhakemelerin de kaynağını oluşturduğunu düşünebiliriz. Eylemlerimizi düzenlememizi sağlayan adaletin genel kurallarına da zaten akıl yoluyla ulaşırız. İhtiyatlı olanın, düzgün olanın, cömert ya da asil olanın ne olduğuna dair müphem olan ve kararsızlık yaratan fikirleri yine akıl yoluyla belirleriz ve bu fikirleri hep zihnimizde taşırız ve davranışımızın gidişatını da elimizden geldiğince bu fikirlerden yola çıkarak şekillendiririz. Ahlakla ilgili genel ilkeler diğer her şeyde olduğu gibi tecrübe ile ve tümevarımla oluşturulurlar. Birbirinden farklı pek çok hususi durumu inceleriz ve ahlaki yetimizin memnun olduğu ya da olmadığı, onaylayıp onaylamadığı şeyleri inceler tecrübelerimizden yola çıkarak tümevarımla genel kuralları oluştururuz. Tümevarım her zaman aklın işleyişlerinden biri olarak görülmüştür. Genel ilkelere ve fikirlere akıl yoluyla ulaştığımızı söyleyebiliriz. Ahlaki yargılarımızı da bu ilkeler ve fikirler vasıtasıyla düzenleriz. Eğer ahlaki yargılarımız sağlığımıza ve keyfimize bağlı olarak tü-

müyle değişebilen anlık duygularımıza ve hislerimize bağlı olsaydı eğer o zaman hepsi son derece belirsiz ve istikrarsız yargılar olurlardı. Doğru ve yanlış konusundaki sağlam yargılarımızı aklın tümevarım yöntemi ile ulaşmış olduğu ilkeler ve fikirler sayesinde düzenlendiğimizden bu yetimizi aynı zamanda onaylama ve onaylamama ilkemizin kaynağı olarak da görebiliriz.

7 Aklın ahlakın genel kurallarının kaynağı olduğuna ve ahlaki yargılarımızı akıl vasıtasıyla şekillendirdiğimize şüphe yok. Doğruyu ve yanlışı en başta akıl yoluyla hatta genel kuralları şekillendirmemizi sağlayan hususi durumlarda edindiğimiz tecrübeler vasıtasıyla algıladığımızı düşünmek ise son derece saçma ve anlaşılamaz bir şeydir. İlk algılarımız ve genel kuralları temellendirdiğimiz tecrübelerimiz aklımızın birer nesnesi değillerdir, bunlar o anki hislerimizi ve duygularımızı ilgilendiren şeylerdir. Bir sürü örnek içinde bir davranışın gidişatı bizi belli bir biçimde memnun ederken[54] bir diğeri ise mütemadiyen zihnimizi rahatsız eder ve ahlakın genel kurallarını bu durumlara göre şekillendiririz. Fakat akıl belli bir nesneyi kendi başına zihnin olumlu ya da olumsuz olarak algılayacağı bir şeye dönüştüremez. Akıl bize sadece bir nesneyi bizi doğal olarak memnun edecek ya da rahatsız edecek bir şeye ulaşmamızı sağlayan bir araç olarak görmemizi sağlar ve aslında ulaşacağımız başka bir şey uğruna belli bir nesne ya olumlu ya da olumsuz hale dönüşür. Her şey o anda yarattığı hissiyata ya da duyguya bağlı olarak kendi başına olumlu ya da olumsuz bir şeye dönüşür. Eğer erdem her bir hususi durumda bizi memnun ediyorsa kusur ise zihnimizi rahatsız ediyorsa bu akılla ilgili değildir. Bu durum aslında bizi memnun edene yaklaştıran rahatsız edenden uzaklaştıran ve anında ortaya çıkan duygularla ve hislerle alakalıdır.

8 Haz ve acı arzunun ve tiksintinin en temel nesneleri-

[54] Bkz. Hume, *İnceleme*, III.ii.5.

dir. Arzu ve hazzı akıl yoluyla değil o anda ortaya çıkan duygularımız ve hislerimiz vasıtasıyla birbirinden ayırırız. Erdem kendi başına arzulanan kusur ise kendi başına tiksinilen bir şeyse bu farklı niteliklere sahip iki şeyi birbirlerinden ayırt etmeyi sağlayan şey akıl değil o anda bizde uyanan hisler ve duygulardır.

9 Belli bir açıdan onaylama ya da onaylamama ilkemizin akıl olduğunu düşünebiliriz ve dikkatsizlikten ötürü bu konu ile ilgili hislerimizin aslen aklın işleyişinden kaynaklandığı düşünülmüştür. Dr. Hutcheson ise ahlaki ayrımlarımızda hangilerin akıl, hangilerin o anki hislerimiz ve duygularımız yoluyla ulaştığımız ayırımlar olduğunu doğru bir biçimde açıklayan ilk kişidir. Ahlaki duyarlılığımızı aktarırken bu konuyu çok iyi açıklamıştır ve bence bu konu ile ilgili hâlâ bir tartışma ortaya atılacaksa o zaman Hutcheson'ın yazdıklarına dikkat edilmediğini ya da belli ifadelere büyük bir bağnazlıkla bağlanılmış olduğunu düşünürüm. Kaldı ki bu tutum mürekkep yalamış kimselerin hele de şu anki gibi son derece ilginç olan konularda sıkça gösterdikleri bir zayıflıktır ve ilgi çekici konularda erdemli kişiler doğru olduğuna alışageldikleri bir ifadeden vazgeçmekten imtina ederler.[55]

[55] Hutcheson, *Tutkuların ve Tesirlerin Tavrı ve Doğası Üzerine Bir Deneme ve Ahlak Duygumuz ile İlgili Açıklamalar* (1728), I–IV.

Konu III: Duyguyu Onayın İlkesi Olarak Gören Sistemler

1 Duyguyu onayın ilkesi olarak gören sistemler iki farklı sınıfa ayrılır.

2 I Bazılarına göre onay ilkemiz kendine has doğası olan bir duyguya ve zihnimizin hususi bir algı kabiliyetine bağlıdır ve zihnimiz belli eylemleri ve duyguları bu kabiliyet üzerinden algılar. Bu yetimiz bazı şeyleri olumlu bulur bazılarını ise olumsuz bulur. Olumlu olanları doğru, takdir edilesi ve erdemli olarak; olumsuz olanları ise yanlış, ayıplanası ve kusurlu olarak görürüz. Diğer duygulardan çok daha farklı ve kendisine has bir doğaya sahip olan bu duygu, algımızın hususi kabiliyetinin yarattığı bu etki ayrı olarak isimlendirilmiş ve ona ahlaki duygu denmiştir.

3 II Diğerleri ise daha evvel hiç duyulmamış yeni bir algılama biçimimizin olduğunu farz etmemize gerek olmadığını düşünmektedirler. Bu kişiler doğanın her konuda olduğu gibi bu konuda da en sert iktisadi tavra girdiğini, tek ve aynı sebepten yola çıkarak pek çok etki yarattığını dile getirmektedirler. Her zaman dikkate alınan ve zihne açıkça vakfedilmiş bir kabiliyet olan sempatiyi ise her bir etkinin atfedilebileceği bir yeti olarak görmektedirler.

4 I Dr. Hutcheson[56] onaylama ilkemizin kendimize duyduğumuz sevgi ile temellenmediğini açıklayabilmek için çok uğraştı. Hutcheson onay ilkemizin aklımızın bir işleyişinden ortaya çıkmadığını da gösterdi ve Hutcheson'a göre onay ilkemiz özel ve önemli etkiyi yaratmak adına Doğanın insan aklına bahşetmiş olduğu hususi bir yetidir.

---

[56] *Erdem Üzerine Soruşturma.*

Kendimize duyduğumuz sevgi ile aklı bir konunun dışında tuttuğumuz zaman zihnin konuyu açıklayabilmemizi sağlayacak başka hiçbir yetisinin olmadığını dile getirmektedir.

5 Bu yeni algı kabiliyetine Hutcheson ahlaki duygu adını vermektedir ve ahlaki duygunun bir nevi dışsal algılarımıza benzediğini düşünmektedir. Etrafımızdaki cisimler algılarımızı etkilerler ve her birinin farklı sesleri, tatları, kokuları ve renkleri vardır. İnsan zihninin farklı duyguları da ahlaki duygu denen özel yetimize belli bir biçimde temas ederek zihnin hoşuna giden ya da tiksindiği, erdemli ya da kusurlu bulduğu, doğru ya da yanlış gördüğü farklı nitelikleri haiz olmasını sağlar.

6 Bu sisteme göre insan zihninin basit fikirlere ulaşmasını sağlayan algının sahip olduğu duyular ya da kabiliyetler iki çeşittir. Biri dolaysız ya da öncül olarak anılan diğeri ise yansımayla ya da sonradan oluşan duyulardır. Dolaysız duyularımız evvelden başka bir şeyi algılamamız gerektiğini varsaymadan zihnimizin belli türde şeyleri algılamasını sağlayan yetilerimizdir. Sesler ve renkler dolaysız duyularımıza hitap eden nesnelerdir. Bir sesi duyunca ya da bir rengi görünce başka bir niteliği ya da nesneyi ondan evvel algılamamız gerektiğini varsaymayız. Öte yandan yansıma ile ya da sonradan oluşan duyularımız ise evvelden başka bir şeyi algılamamız gerektiğini varsayarak zihnimizin belli şeyleri algılamasını sağlayan yetilerimizdir. Örneğin ahenk ve güzellik yansıma duyularımızın nesnesidirler. Bir sesin ahengini ya da bir rengin güzelliğini algılamamız için önce sesi ve rengi algılamamız gerekmektedir. Ahlaki duygumuzun da buna benzer bir yeti olduğu söylenir. Bay Locke bu yetiye yansıma adını verir, insan zihninin farklı tutkuları ve duyguları ilgilendiren basit fikirlere bu yeti sayesinde ulaştığını belirtir ve Dr. Hutcheson'a göre ise bu durum dolaysızca içten olan bir duyudur. Güzelliği ya da çirkinliği, farklı tutkularımızdaki ve duygularımızdaki erdemi ya da kusuru algılamamızı sağ-

layan yetimiz Hutcheson'a göre bir refleks ve içsel bir duyudur.

7 Dr. Hutcheson bu öğretiyi desteklemek için üzerine pek çok şey daha söylemiştir ve zihnin ahlak duygumuza benzer bir şekilde refleks olan duyularla da donatıldığını dile getirmiştir. Örnek olarak nesnelerin dış güzelliği ya da çirkinliği ile ilgili algımızı, insanların mutluluğuna ve acısına karşı duyduğumuz sempatiyi, utanç, onur ya da istihza algımızı verebiliriz

8 Zeki filozofun onaylama ilkemizin dışsal duyularımıza paralel olan hususi bir algı kabiliyetimize bağlı olduğunu kanıtlamak için çektiği zahmete rağmen kabul ettiği kimi sonuçları belki çoğu kişi Hutcheson'ın fikrini çürüten şeyler olarak görebilir. Duyularımızın hitap ettiği nesnelere ait olduğunu belirttiği nitelikleri duyunun kendisine atfetmek son derece saçmadır. Siyahı ya da beyazı görmek, yüksek ya da alçak sesi duymak, tatlıyı ya da acıyı tatmak dediğimiz bir duyumuz var mı? Dr. Hutcheson'a göre aynı şekilde ahlak yetilerimizi erdemli ya da kusurlu, ahlaken iyi ya da kötü diye adlandırmak da son derece saçmadır. Zira bu nitelikler yetilerin kendisine değil yetilerin nesnesine aittir. Eğer bir insan gaddarlığı ve adaletsizliği yüksek erdemler olarak görürse eşitliği ve insanlığı ise en acınası kusurlar olarak reddederse bu tür bir zihin yapısı hem birey hem de toplum için uygunsuz aynı zamanda tuhaf, şaşırtıcı ve doğallıktan uzak bir şey olarak görülebilir fakat bu durumu kusurlu ya da ahlaken yanlış olarak adlandırmak son derece saçma olur.

9 Gaddar bir zorbanın yapılmasını emrettiği vahşi ve haksız bir şeyi bağıra çağıra takdir eden ve alkışlayan bir adamı gördüğümüzde bu davranışı kusurlu ve ahlaki olarak son derece kötü bir davranış olarak adlandırmanın saçma olduğunu düşünmeyiz ve bu yakıştırmayı yapmaktan bir beis duymayız halbuki bu davranış adamın ahlaki yetilerden yoksun olduğunu göstermektedir. Asil, yüce gönüllü, güzel olanın aksine böylesi korkunç bir eylemi

onaylamak elbette ki saçmadır. Böyle bir seyirci ile karşılaştığımızda kalbimiz bir anlığına da olsa acı çekene duyduğu sempatiyi unutur, bu denli aşağılık bir zavallıyı görmek bizi dehşete düşürür ve ondan tiksiniriz diye düşünüyorum. Zorbadan tiksiniriz fakat kıskançlık, korku ve öfke gibi tutkularla yönetildiğinden onu mazur görebiliriz fakat yapılanı alkışlayan midemizi zalimden çok daha fazla bulandırır. Zira olaya seyirci olan için ortada bir sebep ya da bir motivasyon yoktur; o nedenle bu kişi son derece tiksinç biri gibi görünür. Hislerimizin ve duygularımızın en çok sapma yaşadığı an bu an olsa gerek zira kalbimiz bu şekilde davranan birinin hissettiklerine kendini açmaz ve böyle birinden müthiş derecede nefret ederiz ve ona öfke duyarız. Bu yapıdaki bir zihni tuhaf ve rahatsız edici bulmak, bu zihnin her açıdan kusurlu ve kötü bir ahlaka sahip olduğuna inanmak bir yana böyle birini esasında ahlaki çöküntünün en son ve en onulmaz safhasına ulaşmış biri olarak görmemiz gerekmektedir.

10 Doğru olan ahlaki duygular ise doğal olarak bir yere kadar takdiri hak eden ve ahlaki olarak da güzel olan duygulardır. Kınadığı ya da takdir ettiği nesneye hak ettiği dereceyi milim şaşmayacak şekilde yaklaşan bir insanın ahlakı da bir nebze olsun övgüyü hak ediyordur. Bu insanın ahlaki duygularındaki hassas teraziyi takdir ederiz. Bu kişinin ahlaki duyguları bizim yargılarımızı da yönlendirir ve bu insanın ahlaki duygularındaki nadir rastlanan şaşırtıcı adaleti alkışlarız ve bu doğruluk bizi hayrete düşürür. Başkalarının davranışları ile ilgili olarak doğru ve adil yargılarda bulunan bir insanın kendisinin doğru ve adil davranan biri olduğundan her zaman emin olamayız. Erdem zihnin alışkanlığıdır, zihnin kararlılığına ve aynı zamanda duyguların hassasiyetine bağlı bir şeydir. Bir insanın duyguları hassas olabilir fakat maalesef zihni kararlılık ve alışkanlık yönünden belki de noksandır. Zihnin bu haline her ne kadar bazen başka eksiklikler eklense de bu durum elbette ki büyük suçlarla yarışamayacak bir şeydir ve kusur-

suz erdemin üst yapısının inşa edilebileceği yer zihindir elbette ki. İyi niyetli olan ve görev bildikleri şeyi büyük bir ciddiyetle yerine getiren insanlar vardır ve bu insanların ahlaki duyguları son derece ham olduğu için bu açıdan aslında uygunsuzdurlar.

11 Onaylama ilkemiz dışsal duyularımızla paralel olan bir şeye dayanmıyor olsa da yalnızca bu ilkeye has olan belli bir duyguya dayanmaktadır diyebiliriz. Nasıl ki incinmek öfke, iyilik görmek ise minnet duygusunu uyandırıyorsa onaylamayı ya da onaylamamayı da farklı karakterlerle ve duygularla ilgili olarak zihnimizde ortaya çıkan belli hislermiş ya da duygularmış gibi farz edebiliriz. O nedenle de onaylamak ve onaylamamak doğru ve yanlış algımızdır ya da ahlaki duygumuzdur diyebiliriz.

12 Bu açıklama, yukarıda bahsettiklerime yöneltilecek eleştirilerden sorumlu tutulmayabilir ve çürütülemeyen diğer eleştirilere de aynı şekilde teşne olacak bir açıklamadır.

13 Öncelikle belli bir duygu farklı çehrelere bürünse de duygu olarak sahip olduğu genel hatları muhafaza etmeye devam eder ve bu genel hatlar duygunun belli durumlarda uğradığı değişimlerin yanında her zaman çok daha çarpıcı ve çok daha dikkat çekicidir. Öfke hususi bir duygudur ve buna bağlı olarak belli durumlarda farklı çehrelere bürünse de bu duygunun genel hatları her zaman daha ayırt edilebilirdir. Bir adama duyduğumuz öfke bir kadına ve bir çocuğa duyduğumuz öfkeden çok daha farklıdır. Bu üç farklı durumda genel bir tutku olan öfke nesnesine göre belli değişimlere uğrar ve dikkatli olan biri bu değişiklikleri kolayca fark edecektir. Fakat tutkunun genel hatları üç durumda da baskındır ve bunu fark edebilmek için kılı kırk yarmaya gerek yoktur. Öte yandan hassas bir dikkatle yaklaşırsak öfkenin geçirdiği değişimleri ancak o zaman fark edebiliriz. Öfkeyi herkes kolayca fark eder fakat değişen çehresini gözlemleyebilen ise nadirdir. Eğer onaylamanın ve onaylamamanın kendilerine has duygular olan

ve diğerlerinden ayrılan minnete ve kızgınlığa benzediğini düşünürsek o zaman ikisinin de uğradığı her bir değişimde genel hatlarını korumaya devam etmelerini, ikisinin de net, yalın ve kolay fark edilecek belli özellikler kazanmalarını bekleriz. Fakat durum tam tersidir. Onayladığımız ya da onaylamadığımız farklı durumlarda ne hissettiğimize dikkat kesilirsek bir durumdaki duygumuzun bir diğer durumdakinden çok farklı olduğunu ikisinin de ortak bir özellik barındırmadığını fark ederiz. Hassas, narin ve insancıl olan bir duyguyu onaylarken hissettiğimiz duygu gözümüze mühim, cüretkar ve yüce gönüllülük olarak görünen bir duygudan etkilendiğimiz zaman hissettiklerimizden çok daha farklıdır. Bu iki farklı duruma verdiğimiz onay kusursuz ve eksiksiz yapıya sahip olabilir fakat birinde yumuşarken ötekinde yükseliriz o nedenle iki durumun da bize hissettirdikleri birbirinden farklıdır. Kurmaya çalıştığım sistemde sunabileceğim açıklama bu olabilir ancak. Zira onayladığımız birinin duyguları iki durumda da birbirlerine zıttır ve biz de onayı bu iki zıt duygulara karşı hissettiğimiz sempati dolayısıyla onaylarız. Bir durumda hissettiğimiz şey diğer durumda hissettiğimiz şeyden çok farklıdır. Onay esnasında hissettiğimiz duygunun şayet münasip bulduğumuz duygularla ortak bir yanı yoksa ve nesnesi neyse ona uygun olarak yükselen tutkularda da olduğu gibi hislere tanık olduğumuz anda ortaya çıkan bir duyguysa o zaman sempatiden bahsedemeyiz. Onaylamama durumunda da aynı şey geçerlidir. Gaddarlık karşısında dehşete düştüğümüzde hissettiğimiz şey kötü niyetliliği ayıplarken hissettiğimiz şeyle birbirlerine benzemezler. Bu iki kusuru gördüğümüzde kendi zihnimizde hissettiğimiz ve duygularını, davranışlarını dikkate aldığımız kişilerin zihnindekilere karşı hissettiğimiz rahatsızlıklar birbirlerinden farklıdırlar.

14 İnsan zihninin onayladığımız ve onaylamadığımız farklı tutkularının ve duygularının ahlaken iyi ya da kötü

olduklarını belirtmiştim[57] ve aynı şekilde uygun düşen ya da uygunsuz olan onaylamalar da esasında doğal duygularımız üzerinden değerlendirildiğinde ahlaken iyi ya da kötü sayılırlar. O zaman şu soruyu sormalıyım: Bu sisteme göre düşünürsek o zaman uygun olan ya da uygun olmayan onayları neye dayanarak tasvip ediyoruz ya da etmiyoruz? Bu soruya sanırım verilebilecek tek mantıklı cevap var. Eğer komşumuz üçüncü bir kişinin davranışını onaylarken onunla hemfikirsek komşumuzun verdiği onayı biz de tasvip ederiz ve onayı bir dereceye kadar ahlaken doğru buluruz. Öte yandan bizim hislerimiz komşumuzunki ile uyuşmuyorsa o zaman verdiği onayı tasvip etmeyiz hatta bir dereceye kadar bu yaptığı şeyin ahlaken kötü olduğunu düşünürüz. En azından aktardığım bu durum için gözlemleyen ve gözlemlenen kişilerin duygularının birbirleriyle örtüşmesi ya da birbirlerine zıt düşmesi onaylamanın ya da onaylamamanın ahlaki tarafını oluşturmaktadır diyebiliriz. Peki bu verdiğim örnek için bunu diyebiliyorsak neden diğer örnekler için de aynısını söyleyemeyelim? Tüm bu duyguları izah etmek adına algının yeni kabiliyetini hangi amaç uğruna tasavvur etmeliyiz?

15 Onaylama ilkesini belli bir duyguya bağlayarak açıklayan tüm izahlarda karşı çıktığım şey şüphesiz Tanrının insan doğasının yönetici ilkesi olması için bahşettiği bu duygunun tüm açıklamalarda şimdiye dek hiç dikkate alınmamış olması ve bu duygunun hiçbir dilde bir karşılığının bulunmaması. Ahlaki duygu sözü son dönemde oluşmuştur ve İngiliz diline hiçbir şekilde dahil olmayan bir sözdür. Onay kelimesi ise şu son birkaç yıl içinde şu an kullandığım bağlamda kullanılmaya başlamıştır. Dilimiz elverdiğince bizi bütünüyle tatmin eden her şeyi, bir binanın şeklini, bir makinenin işleyişini, bir et yemeğinin tadını onaylarız. Vicdan kelimesi onaylama ve onaylamama hususunda başvurduğumuz ahlaki yetimizi tam olarak karşı-

[57] 9. ve 10. paragraflar.

lamamaktadır aslında. Vicdan belli bir yetinin var olduğunu varsaymaktadır ve bu yetinin yönlendirmelerine uygun davranıp davranmama bilincimizi de temsil etmektedir. Bu ilkeye tâbi olan sevgi, nefret, mutluluk, keder, minnet, kızgınlık gibi daha pek çok tutku belli isimler almayı hak etmişken bu tutkuların yöneticisinin birkaç filozof dışında kimse tarafından kâle alınmamış ve bu tutkuların yöneticisine belli bir isim verilmemiş olması tuhaf değil mi?

16 Bir karakteri ya da eylemi onayladığımızda hissettiğimiz duygulara kurduğum sistem üzerinden bakarsak bu duyguların kaynağı dört farklı yere dayanmaktadır. İlk olarak eylemi gerçekleştiren kişinin motivasyonuna sempati duyarız. İkinci olarak bu kişinin eyleminin yararının dokunduğu kişilerin duyduğu minneti biz de özümseriz. Üçüncü olarak eylemin bu iki sempati durumunda dikkate alınan genel kurallara uyup uymadığına bakarız. Son olarak da bireyin ya da toplumun mutluluğunu hedefleyen bir eylem olduğunu düşünüyorsak o zaman tıkır tıkır işleyen bir makinenin işe yarar olması gibi bu eylemin de güzelliğinin kaynağının işe yarar oluşunda gizli olduğunu biliriz. Bu çıkarsamayı da yaptıktan sonra her münferit durumun bu dört ilkeden birine ya da birkaçına bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Geriye başka örnek kaldıysa onları da öğrenmek isterim ve kalan örneklerin neler olduğu bana net bir biçimde bildirilirse hepsini memnuniyetle ahlaki duyguya ya da başka hususi bir yetiye bağlayabilirim. Ahlak duygusu gibi hususi bir ilke varsa eğer o zaman belli durumlarda bu duyguyu diğerlerinden misal mutluluktan, kederden, umuttan, korkudan ya da başka duygularla karışmamış saf haldeki duygularımızın tümünden ayrıştırıp ayrıca hissetmemiz gerektiğini düşünebiliriz. Öte yandan kimsenin bu şekilde hissediyormuş gibi davranacağını da sanmıyorum. Bu ilkenin tek başına işleyebildiğine ve sempatiden, antipatiden, minnetten, öfkeden, bir eylemin yerleşmiş bir kurala uyup uymadığı konusundaki algımızdan ve son olarak da canlı ya da cansız nesnelerin güzelliği ve

düzeni ile ilgili genel zevkimizden nasibini almadan yalın olarak işleyebildiğini belirten bir örnek duymadım.

17 II Benim yerleştirmeye çalıştığım sistemden farklı olan fakat yine ahlaki duygularımızın özünü sempati ile açıklamaya çalışan başka bir sistem daha vardır. Bu sistem erdemi işe yararlılığa bağlar ve işe yarar olan bir erdemden faydalananların hissettiği mutluluğa karşı sempati duyan bir seyircinin bu sempatinin işe yarar niteliklerini incelerken hissedeceği mutluluğunu da izah eder. Söz konusu sempati eylemde bulunan kişinin motivasyonlarını anlamamızı sağlayan sempatiden ve eylemden fayda gördüğü için minnet duyan insanların hislerine karşı duyduğumuz sempatiden çok daha farklıdır. Tıkır tıkır işleyen bir makineyi onaylamamızı sağlayan ilke ile erdemi işe yararlık ile açıklayan ilke aslında aynıdırlar. Fakat hiçbir makine iki cümle evvel bahsettiğim iki farklı sempatinin nesnesi olamaz. Eserin Dördüncü Kısmında farklı olan bu sistemi ele almıştım zaten.[58]

[58] IV.2.3. Smith'in Hume'dan söz ettiği yer ve bkz. VII.ii.3.21.

IV. Bölüm: Farklı Yazarların Ahlakın Pratik Kurallarını Değerlendirme Şekli

1 Eserin üçüncü bölümünde[59] adaletin kurallarının ahlakın doğru ve şaşmaz kurallarını oluşturduğunu, diğer tüm erdemlerin ise gevşek, müphem ve değişken olduğunu belirtmiştim. Adaletin kuralları dilbilgisi kurallarına benzer, diğer eleştirmenlerin de dediği gibi diğer erdemlerin kurallarını edinebilmek yücelticidir ve kompozisyon olarak da zariftir, bize kuralları edinmek hususunda kesin ve şaşmaz yollar sağlamaz daha çok hedeflediğimiz kusursuzluk hakkında genel bir fikir sunarlar.

2 Ahlakın farklı kuralları farklı derecelerde doğruluk arz ettiği için bu kuralları belli bir sisteme dökmeye çalışan yazarlar iki şekilde hareket etmişlerdir. Bir grup yazar tek tür erdemi dikkate alarak daha yarım yamalak bir metotla bütüne ulaşmaya çalışmışlardır. Diğer grup yazar ise evrensel olarak yalnızca birkaç yönü elverişli olan bir doğruluğu öğretilerine yedirmeye çalışmışlardır. İlk grupta eleştirmen havası ikinci grupta ise dilbilgisi uzmanı havası vardır.

3 I İlk grubun içine tüm eskiçağ ahlakçılarını dahil edebiliriz ve bu kişiler farklı kusurları ve erdemleri tanımlarken genel bir tavırla duruma yaklaşmışlardır ve bir durumun çirkinliğine ve güzelliğine dikkat çekerken diğer bir durumun uygunluğuna ve getirdiği saadete değinmişlerdir. Fakat istisnai durumlara da uygulanabilecek kadar net kurallar ortaya atamamışlardır. Dilin izin verdiği ölçüde

[59] III.6.9–11.

önce her bir erdemin bağlı olduğu kalbi duyguları, dostluğun, insanlığın, cömertliğin, adaletin, yüce gönüllülüğün ve diğer erdemlerin aynı zamanda bu erdemlerin karşıtı olan kusurların ne çeşit bir hissiyata ve duyguya dayandıklarını netleştirmeye çalışmışlardır. Sonra eylemlerimizin genelini ve davranışımızın sıradan tonunu ve gidişatını yöneten her bir duygunun ne olduğunu ve dost canlısı, cömert, cesur, adil ve insancıl bir insanın sıradan durumlarda nasıl hareket ettiğini açıklamaya çalışmışlardır.

4 Her bir erdemin bağlı olduğu kalbi duyguyu karakterize etmek her ne kadar hassas ve doğru bir kaleme sahip olmayı gerektirse de bu konuda belli bir noktaya kadar doğruluk sağlamak yine de mümkündür. Her bir duygunun her bir olası koşulda uğrayacağı ya da uğraması gereken değişimleri tasvir etmek mümkün değildir. Zira sayısız çeşitlilik söz konusudur ve dilde her birine tek tek verilebilecek kadar isim yoktur. Örneğin yaşlı birine karşı hissettiğimiz dostluk duygusu ile genç birine karşı hissettiğimiz dostluk duygusu birbirinden farklıdır. Haşin bir insana karşı hissettiğimiz dostlukla daha uysal ve nazik bir tavra sahip birine ya da neşeli ve canlı birine karşı hissettiğimiz dostluk duygusu da birbirinden farklıdır. Bir erkekle olan dostluğumuz eğer işin içine çirkin tutkular karışmadıysa bir kadına olan dostluğumuzdan farklıdır. Bu duygunun dönüşeceği sayısız çehrenin hepsini sıralayabilecek ve netleştirebilecek biri var mıdır? Fakat dostluk duygusunun genel yapısı ve getirdiği aşina olduğumuz bağlılık duygusu hepsinde mevcuttur ve belli bir noktaya kadar doğru bir biçimde netleştirilebilirler. Çizilecek olan resim çoğu açıdan eksiklikler barındıracak olsa da duygunun özünü fark etmemizi sağlayacak kadar belli bir benzerlik de içerir aslında. Hatta söz konusu resim dostluğu ona benzeyen iyi niyet, saygı, hürmet, beğeni gibi diğer duygulardan ayırt etmemizi de sağlayacaktır.

5 Her bir erdemin bizi hangi tür eyleme doğru ittiğini tanımlamak ise daha kolaydır. Ne tür bir eyleme geçece-

ğimizi tanımlamadan içimizdeki hissi ve duyguyu tanımlamak pek mümkün değildir. Tutkularımızın uğradığı değişimler neticesinde içimizde hissettiğimiz belirsiz özellikler diye tanımlayacağım özellikler ise dille ifade edilemezler. Bu özellikleri görüntüde uğradığı değişimler olmaksızın sergilenen davranışın dış görüntüsünde, havasında, kararlılığında ve ittiği belli eylemler üzerinde yarattığı etkileri tanımlamadan birbirlerinden ayrılabilmelerini sağlayacak farklı noktalar yoktur. Cicero *Yükümlülükler Üzerine* isimli eserinin ilk kitabında dört bedensel kaynaklı erdemi pratik etmemizi öğütler ve Aristoteles ise *Etik*'in pratiği mümkün olan konuları ele aldığı kısmında davranışlarımızı düzenlememizi sağlayacağını düşündüğü farklı mizaçlardan örneğin açık fikirlilikten, iyilikten, yüce gönüllülükten hatta neşeli ve iyi huylu olmaktan bahseder. Önemli bir düşünür olan Aristoteles bu özelliklerin erdemler listesine[60] eklenmesi gerektiğini düşünür. Fakat bu özellikleri onaylarken o kadar derin bir ehemmiyet arz ettiklerini düşünmediğimiz için hiçbirine pek kutsiyet atfetmiyoruz.

6 Bu tür eserler bize tavırlarımızla alakalı olarak olumlu ve canlı birer resim sunmaktadırlar. Sundukları tasvirlerin canlılığı sayesinde erdeme karşı duyduğumuz doğal sevgiyi canlandırmaktadırlar, kusura karşı hissettiğimiz nefreti de körüklemektedirler. Gözlemlerindeki doğruluk ve hassasiyet ile ince ve hassas detaylara dikkat etmemizi öğütleyerek davranışımızın uygunluğu açısından doğal duygularımızı netleştirmemizi ve davranışımızı verdikleri yönergeler olmaksızın bizim aklımıza gelmeyecek kadar doğru bir şekilde biçimlendirmemizi sağlıyorlar. Ahlak kurallarına bu şekilde yaklaşmak çok yerinde bir isimle adlandırılmış olan Etik ilminin konusudur. Etik, tenkit gibi şaşmaz bir doğruluk peşinde koşmaz fakat son derece işe yarayan olumlu şeyler sunan bir ilimdir. Hitabetin en süs-

[60] Bkz. Cicero, *Yükümlülükler Üzerine*, I.v.15, ve Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, IV.1–3, 5, 8.

lü ve duyarlı haliyle ele alınan Etik yükümlülüğümüzün en önemsiz kuralına bile eğer mümkünse yeni bir ehemmiyet yükler. Etiğin öğretileri bu şekilde giydirilip süslendiğinde gençliğin uçarılığının üzerinde bile en asil ve en kalıcı etkiler bırakmaktadır ve bu öğretiler insanın yaşlılığında erişeceği doğal güzelliği içerdiğinden bir süreliğine de olsa en kahramanvari kararlılığın ilham kaynağımız olmasını sağlarlar ve zihnin sahip olduğu en iyi ve en işe yarar huylarını da tasdik etmiş olurlar. Erdemi pratik etmek konusunda bizi harekete geçiren öğreti ve teşvik her ne ise Etik ilmi bu öğretiyi ya da teşviki canlı bir biçimde dile getirir.

7 II İkinci grup ahlakçılara Hristiyan kilisesinin orta ve sonraki dönemine dahil olan ahlak yorumcularını katabiliriz. Bu ahlakçıların yanı sıra hem bu yüzyılda hem de geçen yüzyılda doğal hukuku ele alan ve tavsiye ettikleri davranış gidişatının genel karakterini çizmekle pek tatmin olmayan fakat aynı zamanda davranışlarımızı her bir koşulda yönetmemizi sağlayacak olan kati kuralları da ortaya dökebilmek için uğraşıp duran kişileri de bu gruba ekleyebiliriz. Adalet net kuralların konulmasını sağlayabilecek tek erdemdir ve iki farklı grup yazar da temelde adaleti ele alırlar fakat iki grup da konuya farklı biçimlerde yaklaşırlar.[61]

8 Hukuk felsefesinin ilkeleri üzerine yazanlar hangi insanın ne tür zorunlulukları olduğunu ve bu insanın söz konusu zorunlulukları yerine getirmek için güç kullanmaya hakkı olduğunu düşünmeye yetkisinin olup olmadığını, böyle bir durumda tarafsız bir seyircisinin neyi onaylaması gerektiğini ve olay bir hakime ya da yargıca nakledilirse adaleti sağlayacak olanın kişiye ne ceza vermesini ya da ona ne yaptırması gerektiğini ele almaktadırlar. Öte yan-

[61] Smith genel manada "ahlak yorumculuğu" derken münferit durumları ele alan tüm ahlak teorilerini kastetmektedir ve bu yaklaşım bilhassa Cizvit düşünürlerin Ortaçağın son dönemlerinden itibaren karşı reform olarak geliştirdikleri bir yaklaşımdır.

dan ahlak yorumcuları ise neyin güç kullanarak gerçekleştirilmesi gerektiğini ya da zorunlulukları olan kişilerden hangisinin adaletin genel kurallarını büyük bir titizlikle ve kutsiyetle ele alması gerektiğini ya da kimin komşusuna veya kendi karakterinin bütünselliğine zarar vermekten vicdanen deli gibi korkması gerektiğini ele almazlar. Hakimlerin ve yargıçların kararlarına dair kurallar koymak hukuk felsefesinin işidir. Ahlak yorumcularının işi ise iyi bir insanın davranışlarının ne olması gerektiğini belirlemektir. Hukuk felsefesinin tüm kurallarının kusursuz olduğunu varsayar da hepsine uyarsak o zaman cezalandırılmaktan kurtulmuş olmamız gerekir. Ahlak yorumcularının söylediklerine bakıp hepsini olduğu gibi kabul edersek o zaman davranışlarımızın doğruluğuna ve kılı kırk yaran titizliğe önem vermemiz gerekir.

9 Adaletin kutsal ve vicdani olan genel kuralları üzerinden baktığımızda iyi bir insan kendisinden istenmesinin ya da bir yargıcın veya hakimin ondan talep etmesinin büyük bir adaletsizlik olacağı işler yaparken de bulabilir kendisini. Klişe bir örnek vermek gerekirse haydutun teki ölüm tehdidiyle bir yolcudan para temin edebilir ve bunu yaparken zor kullanmasının zorunlu bir şey olarak görüp görmemek çokça tartışılan bir sorundur.

10 Bu konuyu hukuk felsefesi açısından ele alırsak o anda alınan kararın önemli olduğuna şüphe yok. Haydutun o anda karşısındaki kişiyi belli bir davranışa zorlamak için zor kullanma mecburiyeti olduğunu düşünmek oldukça saçma olur. Yolcudan para temin etmek ağır şekilde cezalandırılmayı hak eden bir davranıştır ve bu davranışın üstüne yolcunun parasını almak ise suçun üzerine eklemlenecek olan ayrı bir suçtur. Haydut kendisini öldürmedi diye şükreden bir yolcu yara almadığını varsayıp da şikayetçi olmayabilir. Bir hakimin bu tür bir durumda para temin edebilmenin zorunluluklarını belirlemesi ya da bir üst yargıcın bu tür zorunlulukların mahkemece kabul edilmesine izin vermesi gülünç bir saçmalık olurdu. Bu so-

runun hukuk felsefesinin bir sorunu olduğunu düşündüğümüz zaman alınacak olan kararın önemi mevzusunda kafamız karışmayacaktır.

11 Konuyu ahlak yorumcuları açısından ele alırsak bu konuda kesin bir karara varmak güç olacaktır. İyi bir insanın adaletin en kutsal kurallarına vicdanıyla yaklaştığını ve bu kutsal kuralların da teminat hususuna ciddi bir biçimde yaklaşılması gerektiğini buyurduklarını düşünürsek iyi bir insanın bu noktada gerekeni yapmayı istememesi gibi bir seçenek söz konusu mudur bilinmez. Başına bela açılan kurban konumundaki kişinin yaşadığı hayal kırıklığının bir önemi yoktur ve hırsız da zarar görmediğinden hiçbir şey zor kullanılarak gerçekleşmemiştir. İnsanın bir yandan kendi onuruna, saygınlığına ve hakikatin kanununa saygı duymasını öte yandan hainlik ve sahtekarlık sayılabilecek her şeyden nefret etmesini sağlayan karakterinin sarsılmaz kutsallığa sahip olan yönünü bu noktada dikkate almanın gerekli bir şey olduğunu belirtmek yerinde bir hareket olacaktır. Ahlak yorumcuları bu konuda iki gruba ayrılırlar. Bir grup aralarında eski düşünürlerden Cicero'nun da bulunduğu modern dönemden Puffendorf'un ve onu yorumlayan Barbeyrac'ın ve önemli bir yorumcu olan Dr. Hutcheson'ın olduğu gruptur ve bu kişiler hiç tereddüt etmeden örnek verdiğim olaydaki gibi teminatların kesinlikle dikkate alınmaması gerektiğini aksini düşünmenin ise acizlik ve boş bir inanç olacağını dile getirirler. Kilisenin eski dönemlerine mensup olan rahipler ile kimi modern dönemin önemli ahlak yorumcuları ise diğer bir grubu oluştururlar ve bu kişiler ise duruma çok daha farklı yaklaşıp bu tür teminatların bile zorunlu olduklarını dile getirirler.

12 Durumu insanlığın ortak duyguları üzerinden değerlendirirsek bu tür bir teminatı bile bir nebze de olsa dikkate almak gerekir fakat bu noktada istisnasız her duruma uyarlanabilecek şekilde genel bir kural belirleyebilmek imkansızdır. Bu tür teminatlar verirken çok açık ve

çok rahat davranan fakat hiç umursamadan söz verdiklerini çiğneyen bir insanı eş ve arkadaş olarak seçmemeliyiz. Hayduta beş lira vereceğini söyleyip de vermeyen bir beyefendinin yaptığı aslında ayıptır. Eğer beyefendinin vereceği paranın miktarı çoksa o zaman yapılması gereken en uygun şeyin ne olduğuna karar vermek zorlaşır. Parayı vereceğine söz veren birinin ortaya koyacağı meblağ ailesinin mahvolmasına neden olacaksa ve işe yarar olan miktarın çok üstünde bir para ödenecekse bu paranın düzgün bir insan olarak davranmak uğruna değersiz ellere geçmesine izin vermek bir nebze olsun suç sayılabilir, suç sayılmasa bile kesinlikle son derece uygunsuz bir davranıştır. Kendini bu derece yoksullaştıran biri ya da karşılayabileceği bir meblağ da olsa yüz bin lirayı hırsıza verdiği sözü tutmak uğruna saçabilen biri insanların nazarında son derece saçma ve müsrifçe bir hareket yapmış olur. Bu şekilde savurganlık yapmaması gereken birinin ne kendine ne de başkalarına karşı tutmak zorunda olmadığı bu tür bir sözün aslında hiçbir hükmü yoktur. Kesin bir kuralla böyle bir duruma nasıl yaklaşmak gerektiğini ya da ödenebilecek miktarın ne olduğunu belirlemek imkansızdır. Bu durum kişilerin karakterlerine, koşullara, verilen sözün ciddiyetine ve karşı karşıya gelindiğinde yaşananlara bağlı olarak değişir. Eğer parayı vereceğini söyleyen kişiye centilmence davranılmışsa ki kimi zavallı karakterdeki insanlar bile nezaket dolu davranışlar sergileyebilmektedirler, o zaman bu tavrı da dikkate almak gerekir. Bütünüyle uygun davranmak istiyorsak kutsal olan diğer yükümlülüklerimize misal toplum çıkarını gözetmek konusundaki yükümlülüklerimize ya da minnet duyduğumuz, doğal olarak şefkat beslediğimiz veya hayrımızın asıl dokunması gereken kişilere karşı olan yükümlülüklerimize ters düşen bir şey yapmıyorsak o zaman bu tür bir koşulda dahi verdiğimiz söze riayet etmemiz gerektiğini söyleyebiliriz. Fakat daha önceden de dikkat çektiğim gibi bu tür motivasyonlar içeren eylemlere karşı nasıl davranılacağını belirten net bir kural

yoktur. O nedenle verilen bu tür sözleri tuttuğumuzda hangi erdemlerle ters düşecek bir hareket yapmış olduğumuzu belirlemek de güçtür.

13 Haklı sebeplerle de olsa bu tür bir söz verildiğinde o sözü tutmayan biri onursuz bir şey yapmış olur. Sözü tutmanın uygunsuz bir şey olacağını sözü verdikten sonra fark edebilirsiniz. Aslında yanlış olan şey en başta böyle bir söz vermiş olmanızdır. Bu tür bir söz verdiğinizde iyi ve onurlu olandan, önemli ve asil öğretilerden uzaklaşmış olursunuz. Hata işlemiş sayılmayacağı ya da rezil olmayacağı bir durum söz konusu olsa dahi cesur bir adam verdiği bir sözü tutmamaktansa ölmeyi tercih eder. Verilen sözü tutmamak her halükarda insanı rezil eden bir durumdur. Hainlik ve sahtekarlık tehlikelidir ve korkunçtur. Aynı zamanda çoğu durumda da kolayca ve rahatça işlenen kusurlardır. Hainlik ve sahtekarlık edebilmenin bu denli kolay olması kıskanılası bir durumdur. Sadakatin çiğnenmesine neden olan her durum ve her koşul bizim için utanç vericidir. Hatta sadakati çiğnemek bir kadının ırzına geçip namusunu kirletmek kadar utanç vericidir ve kadınlara has bir erdem olan namus kıskanılası bir erdemdir ve hem sadakate hem de namusa duygusal olarak her zaman aşırı hassas yaklaşırız. Irza geçmenin hiçbir mazereti ya da hiçbir açıklaması olamaz ve hiçbir ıstırap ya da hiçbir pişmanlık yapılanın kefaretini ödemeye yetmez. O kadar kırılganızdır ki tecavüz bile onurumuzu yitirmemiz için yeterlidir ve zihnimiz ne kadar masum olursa olsun bu masumiyet bedenin kirini temizlemeye yetmez. İnsanlığın en zelil üyesi bile olsa karşınızdaki kişiye büyük bir kutsiyetle sadakat vadedip de vaadinizi çiğnerseniz yaptığınız şey namusun kirletilmesi kadar kötü bir şeydir. Vefa önemli bir erdemdir ve hak etmeyen kimselere hatta öldürülmeyi, yok edilmeyi hak edenlere karşı bile vefalı olmamız gerektiğini bize öğretir. Vefalı olmayan biri canını kurtarmak için ve yerine getirmesi gereken diğer yükümlülüklere ters düştüğü için verdiği sözü tutamadığını açıklasa bile nafi-

ledir. Anlattığı koşullar durumu hafifletse de yaptığı onursuz hareketi temize çıkarmaya yetmez zira insanların zihninde her zaman utanç verici olan bir hareketi yapmış olur. Tutacağını söylediği bir sözden dönmüştür ve karakteri her ne kadar onulmaz bir biçimde lekelenmiş ve kirlenmiş sayılmasa da kişi silinmesi çok zor olan bir hata işlemiştir. Bu duruma düşen her kim olursa olsun bu hikayeyi kimseyle paylaşmayı istemez diye düşünüyorum.

14 Yaptığım bu açıklama ile ahlak yorumcuları ile hukuk felsefesinin her ne kadar adaletin genel kurallarını dikkate alıyor olsalar da ikisinin de duruma çok farklı yaklaştıklarını izah etmiş oldum sanırım.

15 Aradaki bu fark hakiki ve temel bir fark olsa da bu iki ilim farklı şeyleri amaçlasa da ele aldıkları konunun aynı olması bu iki grubu birbirlerine öyle yaklaştırmaktadır ki konuyla ilgilenenler ve hukuk felsefesini profesyonel olarak ele alanlar konu ile ilgili farklı soruları kimi zaman felsefenin ilkelerine göre kimi zaman da ahlak yorumculuğunun ilkelerine göre ve ne zaman hangi soruyu kimin ele aldığını bilmeden incelemişlerdir.

16 Ahlak yorumcularının öğretisi adaletin bizden talep ettiği genel kurallara her zaman vicdani açıdan yaklaşmak zorunda değildir. Öğreti Hristiyanlığın ve ahlakın yükümlülüklerini de kapsamaktadır. Bu ilmin gelişmesini sağlayan şey Roma Katolikliğinin batıl bir inanç olarak getirdiği fısıltıyla itirafta bulunma âdetidir. Bu kurum vasıtasıyla Hristiyan arılığının içerdiği kurallara en küçük bir aykırılık içermekte olan ve sır olarak saklanan eylemleri ve düşünceleri günah çıkartan papaza anlatmanız gerekir. Papaz da Yaratan adına tövbekar olan kişiyi affeder ve bu kişinin görevini ne açıdan aksattığını ve ne tür bir kefaret ödemesi gerektiğini kendisine aktarır.

17 Yanlış bir şey yaptığınızın ya da yapmış olabileceğinizin bilincinde olmak insanın zihninde taşıdığı bir yüktür ve bu insan eğer günah işlemeye alışmış ve umursamaz biri değilse bu yüke endişe ve korku da eşlik eder. İnsanlar

bu ve bunun gibi taşıdıkları başka sıkıntıları da doğal olarak omuzlarından atmayı isterler ve bunun için de sıkıntılarını sır olarak saklayacağına inandıkları ve güvendikleri birine anlatarak rahatlamaya çalışırlar. Yanlışın getirdiği utancın verdiği sıkıntı güvendikleri kişinin kendilerine duyacağı sempati sayesinde tamamıyla hafiflemiş olur. Saygı duyulmayacak biri olmadığını anlamak kişiyi rahatlatır ve geçmişteki hataları ayıplanacak bir şey olsa da şu anki halinin onaylanıyor olması hatasının telafisinin yerine geçebilir ve en azından dostunun kendisine duyduğu saygının devamlılığını sağlar. Batıl inançların olduğu dönemde çok sayıda kurnaz din adamı her bir ailenin güvenini kazanıp mahremlerine girmeyi başarmıştı. O zamanlar doğru dürüst eğitim alamayan bu adamlar pek çok açıdan kaba ve terbiyesiz kimseler de olsalar yaşadıkları çağdaki diğer insanların yanında daha parlak ve düzgün insanlarmış gibi görünüyorlardı. Din adamları yalnızca dinin değil tüm ahlaki yükümlülüklerin yöneticisi olarak görülüyorlardı. Din adamlarıyla tanışık olanlar ün kazanıyor ve insanlar bundan mutlu oluyorlardı öte yandan din adamı tarafından onaylanmamak gibi bir talihsizlik yaşamış olan bir kimse ise kepaze oluyordu. Doğruyu ve yanlışı yargılayabilecek insanlar olarak görüldükleri için her konuda din adamlarına akıl danışılıyordu. Bu kutsal adamları sır ortağı olarak seçmiş birine bu durum iyi bir ün sağlıyordu ve bu kişi hayatında önemli ve hassas bir adım atacaksa önce din adamına danışıyordu ve onun onayını alıyordu. O nedenle din adamlarına duyulan güven artık moda olduğundan hangi konularda kendilerine güvenileceğine dair ortada genel bir kural olmasa da öyle bir kural varmışçasına davranmaları din adamları için hiç de zor olmadı. Bu nedenle günah çıkarmak konusunda kendilerini geliştirmeleri gerektiğinden bu konu kilise adamlarının ve rahiplerin eğitimlerinin en elzem parçası oldu. Bu eğitim dahilinde vicdanı ilgilendiren nazik ve hassas durumların ne olduğuna ve hangi davranışın uygun olduğuna karar

vermek böylelikle şart oldu. Din adamları hem vicdanı yönetecek olanlara hem de vicdanı yönetilecek olanlara faydalı olacağını düşündüklerinden ahlakı yorumlayan kitaplar kaleme aldılar.

18 Ahlak yorumcularının sorumluluk alanına giren ahlaki yükümlülüklere ait genel kuralları, temelde çiğnendiğinde belli bir pişmanlığa ve ceza çekmekten bir şekilde korkmaya sevk edecek olan kurallar olarak sınırlandırabiliriz. Din adamlarının çalışmalarına ön ayak olan kurumun tasarlanış şekli ise yükümlülükler çiğnendiğinde insanların çektiği vicdan azabını dindirmeye yöneliktir. Her erdemde de eksiklik var diye vicdan azabı çekilmez ve imkanı varken en cömert, en dostane ya da en yüce gönüllü hareketi gerçekleştirmedi diye kimse gidip de papaza günah çıkarmaz. Erdemli bir hareketin mükemmelini gerçekleştirmediğimizde tam olarak hangi kuralı çiğnemiş olduğumuz şaibeli bir durumdur ve bu kural doğası gereği çiğnendiğinde müspet bir kınama, tenkit ya da ceza gerektirmeyen fakat uygulandığı takdirde insanı gururlandıran ve onurlandıran bir kuraldır. Ahlakçılar bu tür erdemleri kati bir biçimde uygulanamayan ve bir nevi lüzumsuz erdemler olarak gördüklerinden bunlarla ilgilenmeyi de gereksiz bulmuşlardır.

19 Daha papazın mahkemesine düşmeden evvel ahlakçıların mercek altına aldığı ahlaki yükümlülüklerimizdeki aksamalar temelde üçe ayrılır.

20 İlk olarak ahlakçıların ele aldıkları en önemli konu adalet kurallarının ihlal edilmesi konusudur. Kurallar bu noktada müspet bir biçimde açıklanmıştır ve bu kuralların çiğnenmesi doğal olarak hem Tanrı tarafından hem de insanlar tarafında ceza çekmeyi hak ettiğinin bilincinde olmayı ve çekilecek cezadan da korkmayı gerektirmektedir.

21 İkinci olarak da iffetle ilgili kuralların ihlalini ele alırlar. Bu kuralların en adi şekilde ihlal edildiğini gösteren örneklerde adalet kuralları da hakikaten çiğnenmiş demektir ve kuralı ihlal eden biri bir başkasına telafisi olma-

yan bir zarar vermiş demektir. Daha sıradan ihlallerde misal iki karşıt cinsiyete mensup insan sohbet ederken uymaları gereken edep kurallarına uymazlarsa adalet kurallarını çiğnemiş sayılmazlar. Burada oldukça basit bir kural çiğnenmektedir; kuralı çiğneyen hangi cinsiyete mensup olursa olsun yüz kızartıcı bir şey yapmış olur ve dikkatli biriyse yaptığından utanmalı ve pişman olmalıdır.

22 Üçüncü olarak ise dürüstlükle ilgili kuralların ihlalini ele alırlar. Gerçeğin çarpıtılması her zaman adaletsizce bir şey yapıldığı anlamına gelmez ve bu çoğu durum için geçerli olduğundan insan dışardan bir ceza almaz. Sıradan yalanlar söylemek her ne kadar acınası bir zelillik olsa da çoğu zaman bunun kimseye bir zararı olmaz. O nedenle ne sıradan yalanlara maruz kalanlar ne de başkaları belli bir intikam ya da telafi talebinde bulunamazlar. Gerçeğin çarpıtılması her zaman için adaletin de çiğnendiği anlamına gelmese bile yine de yalın bir kural çiğnenmektedir ve bu durum kişi için bir utanç kaynağıdır.[62]

23 Çocuklar kendilerine söylenenlere inanmaya meyillidirler. Doğa çocuklar kendilerini idame ettirebilsin diye en azından hayatlarının bir dönemi boyunca kendilerini büyüten ve erken yaşta gerekli olan eğitimi onlara veren kişilere dolaylı yoldan güven duymalarını sağlamıştır. Çocuklar son derece saftırlar ve çekinceleri olan güvensiz kişilere dönüşene kadar insanların sahtekarlıklarına uzunca bir süre maruz kalıp bu konuda bol tecrübe edinmeleri gerekir. Yetişkinlerin saflık dereceleri değişkendir. Ancak en akıllı ve en tecrübeli kimseler saf değillerdir. İnsanlar olmaları gerektiğinden daha saf davranırlar ve çoğu durumda insan paye vermemesi gereken ve biraz kafa yorduğunda ve dikkat kesildiğinde yalan olduğunu anlayacağı hikayelere kanar. Doğamızda her zaman inanmak vardır. Akıllanıp tecrübe edinerek saf olmamayı öğreniriz fakat yeteri kadar akıllı ve tecrübeli olan insanlar olmayı pek ba-

[62] Sonraki beş paragraf metne 6. edisyonda eklenmiştir.

şaramayız. En akıllı ve en dikkatli insan bile inandığı için sonradan utanacağı ve şaşkınlığa düşeceği hikayelere paye verirken bulur kendini.

24 İnanmamız gerektiğini düşündüğümüz konularda güvendiğimiz bir insan liderimiz ve yöneticimiz olur ve bu kişiye hürmetle ve saygıyla yaklaşırız. Başkalarını takdir etmek insanda kendini takdir etme isteği doğurur, başkaları tarafından yönlendirilmek ve yönetilmek ise insanda lider ve yönetici olma isteği uyandırır. Takdir edilmeye layık biri olduğumuza kendimiz inanmıyorsak takdir edilmek bizim için yeterli olmaz. O yüzden başkalarının takdirini hak ettiğimize inanmamız gerekir yoksa diğerlerinin inandığı şey bizi tatmin etmeyecektir. Övülmeyi arzulamakla övgüye layık olmak her ne kadar birbirlerine yakın şeyler olsalar da aslında birbirlerinden farklı ve ayrı arzulardır. Aynı şekilde inanılan birisi olmak ile inanılan biri olmaya layık olmak birbirlerine yakın şeyler olsalar da aslında ikisi de farklı ve ayrı arzulardır.

25 Doğal arzularımız içinde en güçlü olanlarından biri inanılan biri olma, başkalarını ikna edebilen, yönlendirebilen ve yönetebilen biri olma arzumuzdur. İnsan doğasının karakteristik yetisi olan konuşma yetisi bu arzunun güdümü sayesinde ortaya çıkmaktadır belki de. Hiçbir hayvanda böyle bir yeti yoktur ve hiçbir hayvan cinsine mensup diğer hayvanların yargılarını ve davranışlarını yönlendirme ve yönetme arzusu taşımaz. Büyük hırslar, hakikaten üstün olma, yönlendirebilme, yönetebilme arzusu görünüşe göre yalnızca insana has arzulardır. Konuşabilmek ise hırslara ulaşabilmeyi, hakiki üstünlüğü kurabilmeyi, diğer insanların yargılarını ve davranışlarını yönlendirip yönetebilmeyi sağlayan en önemli araçtır.

26 İnsanın sözüne güvenilmez biri olarak görülmesi utanç verici bir şeydir. Hele ki gerçekten sözüne inanılmayacak biri olmayı hak eden ve cidden bile isteye başkalarını kandırabilecek biri olarak görülmek ise çok daha kötü şeylerdir. Bir adama yalan söylüyorsun derseniz ona haka-

ret etmiş olursunuz. Cidden ve bile isteye kandıran biri ise bu hakareti hak ettiğini bilir. Sözüne güvenilmeyecek biri olduğunun farkındadır ve eşiti olan insanların arasında güvenilecek biri olmamayı kolaylıkla, rahatlıkla, memnuniyetle kabul eder. Söylediği tek kelimeye bile inanılmayacak biri olduğuna inanan şanssız bir insan ise kendini toplumdan dışlanmış hisseder ve bir topluluğa karışma, insanların karşısına çıkma fikri bile bence bu kişiyi müthiş derecede mutsuz eder. Muhtemelen hiç kimse kendisi ile ilgili bu derece küçük düşürücü bir fikre kapılmamıştır. En sağlam yalancı bile ciddi ve kasti bir biçimde yalanlar söylerken anlattıklarının en azından yirmi tanesi doğru şeylerdir. Birine güvenmekte dikkatli davranan biri bile şüphesini ve çekincesini bir kenara bırakma eğilimindedir. Anlattıkları hakikatin çok uzağında olan insanlar bile çoğu durumda yalan söylemektense ya da olanı değiştirmek ve gizlemektense doğruyu anlatmaya meyilli olacaklardır.

27 İstemeden de olsa başkalarını kandırdığımızı gördüğümüzde kendimiz de kandırıldığımız için çok utanırız. İstemeden kandırdığımızda dürüstlükten şaşmış olmasak da doğruluğa olan inancı sarsan bir şey yapmamış olsak da yargılarımızla ve hafızamızla ilgili bir kusur olduğu, safça, aceleci ve düşüncesizce davrandığımız aşikardır. İkna edici tarafımız zarar görmüştür ve yönlendiren yöneten biri olmaya uygun biri olmadığımız düşünülebilir. İnsan bazen hataya düşüp yanlış yönlendirmelerde bulunabilir ve böyle biri elbette ki bile isteye başkalarını kandıran birinden farklıdır. Hataya düşen birine başka durumlarda güvenebilirsiniz fakat kasti olarak yalan söyleyen birine asla güvenemezsiniz.

28 Dürüstlük ve açık sözlülük güven vericidir. Bize güvenmeye istekli olan birine biz de güveniriz. Bizi yürütmeye çalıştığı yolu net bir biçimde görebiliriz ve bu kişinin rehberliğini gönül rahatlığıyla kabul ederiz. Ketum olan ve bir şeyler saklayan biri ise güven telkin etmez. Nereye gittiğini bilmediğimiz birinin peşinden gitmeye çekiniriz.

Muhabbetten ve birliktelikten haz duymamızı sağlayan duygulardaki ve fikirlerdeki ortaklık, müzik enstrümanlarının birbiriyle olan uyumu ve harmonisi gibi zihinlerin de belli bir ahengi paylaşmasında gizlidir. Eğer duygular ve fikirler serbestçe paylaşılmıyorsa o zaman bu tatlı ahengi yakalayabilmek çok zordur. Hepimiz birbirimizin nasıl hissettiğini bilmek, birbirimizin kalbine girmek ve o kalpte hangi hislerin ve duyguların barındığını görmek isteriz. Bu doğal tutkumuzu destekleyen, bize kalbini açan, yüreğinden geçenleri bizimle paylaşan biri çok daha candan bir insandır. Sıradan iyi huylu bir insan gerçek duygularını sırf bu duyguları hissediyor diye paylaşıyorsa bu yaptığı şey her zaman hoşumuza gider. Çocuklar da samimi oldukları için gevezelik ettiklerinden çocukların o hallerini severiz. Yüreğini açan birinin fikirleri her ne kadar aciz ve kusurlu olsa da bu fikirleri elimizden geldiğince anlamaya ve kendi seviyemizi onların seviyesine indirmeye ve konu neyse bu kişinin gözünden değerlendirmeye çaba gösteririz. Başkalarının hakiki duygularını öğrenmeye karşı duyduğumuz bu tutku yüzünden bazen belli şeyleri saklamak istemekte haklı sebepleri olan komşularımızın sırlarını münasebetsizce ve densizce merak ederiz. Çoğu durumda bu tutkumuzu ve diğer tüm tutkularımızı da yönetebilmek ve tarafsız bir seyircinin de onaylayacağı şekilde davranmak için ihtiyatlı olmalı ve münasip olanı yapmak için titizlenmeliyizdir. Gerekli sınırlar içinde tutabildiğimiz sürece bu konudaki merakımızı gideremeyen biri olursa ve ortada bir sebep yokken bu kişi bizden bir şeyler gizlerse o zaman bu durumdan hiç hoşlanmayız. En samimi sorularımızı bile kâle almayan ve art niyet barındırmadan soruşturduğumuz şeylere açıklık getirmeyen ve kendini açıkça uzak tutup muğlak bir hava yaratan biri deyim yerindeyse kalbine duvar örmüştür. Bizse bu duvarı aşmak için saf bir merak duygusuyla tüm içtenliğimizle bu kişiye doğru koştuğumuzda karşımızdakinin bizi gayet kaba ve yaralayıcı bir tavırla geri ittiğini görürüz.

29 Ketum davranan ve bir şeyler gizleyen biri hoş bir karakter yapısına sahip olmasa da saygıyı hak etmeyen ya da hor görülmesi gereken biri de değildir. Bu kişi bize nasıl soğuk davranıyorsa biz de ona karşı soğuk davranırız. Bu kişi övülüp sevilmese de kimse ondan nefret edip onu ayıplamaz. Böyle bir insan aldığı bu önlemden bir an olsun pişman olmaz ve genelde bu tür kişiler ketumluğunun getirdiği ihtiyatlılıktan dolayı kendilerine daha bir değer verirler. Davranışı hatalı hatta incitici olsa da ahvalini hiçbir zaman bir ahlak yorumcusunun önüne sermez, birinin onayına ya da aklamasına ihtiyacı olmadığına inanır.

30 Yanlış bilgiden, dikkatsizlikten, aceleden ve düşüncesizlikten dolayı başkalarını kandırmış olan biri içinse durum çok daha farklıdır. Sıradan bir haberi paylaşmak o kadar büyük bir ehemmiyet arz etmese de eğer bu kişi hakikat aşığı bir insansa dikkatsizlik ettiği için kendinden utanır ve eline fırsat geçer geçmez durumu izah etmeye çalışır. Eğer gösterdiği bu dikkatsizlik bir ziyana yol açmışsa o zaman daha büyük bir sıkıntı içine düşer hele ki verdiği yanlış malumat talihsizliklere ya da büyük zararlara sebebiyet verdiyse o zaman kendini asla affetmez. Her ne kadar hiçbir suçu olmasa da kendisini eskilerin deyimiyle büyük bir günahkar olarak görür ve gücü yettiğince yaptığının kefaretini ödemeye çabalar. Bu tür bir insan ahvalini bir ahlak yorumcusuna açabilir ve durumuna yorum yapan kişi de düşüncesizce davrandığı için bu insanı haklı yere kınasa da hakkında pek de kötü düşünmez ve bu kişiye evrensel olarak sahtekar damgası vurulmamış olur.

31 Öte yandan ahlak yorumcusuna sürekli başvuracak şeyler yapan biri ise günahkardır ve içten pazarlıklı biridir. Ciddi ve kasti bir biçimde insanları kandırırken bir yandan da doğruyu da anlattığı için kendini pohpohlamaya çalışır. Böyle insanlarla çok uğraşılmıştır. Ahlakçılar bu insanın yalanlarının arkasındaki motivasyonu onayladıklarında hakkını vermek adına bu adamı aklamış olsalar da hepsi böyle birini genelde kınarlar.

32 Ahlak yorumcularının ilgilendiği ana konular adaletin kurallarına özenli yaklaşıp yaklaşmadığımız, komşumuzun hayatına ve malına ne kadar saygı duyduğumuz, zararı karşılama yükümlülüğümüz, iffetin ve alçakgönüllülüğün kuralları, onların diliyle söylemek gerekirse nerede neyin şehvet sayılıp günah olacağı, dürüstlüğün kuralları ve yeminlerin, sözlerin ve her türlü sözleşmenin getirdiği yükümlülüklerdir.

33 Ahlak yorumcularının eserleri amaçsızca neyin hissiyata ve duyguya ait olarak yargılanabileceği ile ilgili kati kurallar ortaya koymaya çalışırlar. Hassas olan adalet duygumuzun yaşanan her bir durumda hangi noktada manasız ve aciz bir vicdanlılığa dönüştüğünü kurallarla belirlemek ne kadar mümkün olabilir ki? Gizlilik ve ketumluk ne zaman ikiyüzlülüğe girmektedir aslında? Olumlu görünen bir ironi nereye kadar sürdürülebilir ve hangi noktada ironi tiksinilesi bir yalana dönüşür? Özgürlüğün ve davranışlarda rahatlığın ulaşabileceği son nokta nedir ve ne zaman bu nokta bir yerden sonra umursamaz ve düşüncesiz bir uçarılığa dönüşür? Bu konuları dikkate aldığımızda bir durum içinde iyi sayılan bir diğeri için iyi olmayabilir. Bir davranışın uygun ve memnun edici olması koşullardaki küçücük bir farklılığa bağlı olarak değişebilir. Bu nedenle ahlak yorumcularının kitapları hem işe yaramaz hem de bunaltıcıdırlar. Bu kitaplar başına gelen bir olayda içindeki saptamaların doğru olduğunu sanıp da onlara başvuran kişinin hiçbir işine yaramazlar. Zira bu eserler pek çok örnek barındırmalarına rağmen koşullar çok daha çeşitlenebildiği için içinde yaşadığınız olaya paralel bir örnek bulabilmeniz tamamen şans işidir. Yükümlülüklerini yerine getirmeye çalışan biri eğer bu kitaplara başvuruyorsa bu kişi aciz bir insandır. Öte yandan bu kitapları umursamayan biri içinse kitaplarda yazanlar bu kişinin farkındalığını arttıracak şeyler içermemektedirler. Yazılanların hiçbiri bizi nazik ve insancıl olana meylettirmeyecektir. Aksine beyhude kurnazlıklarla yükümlülüklerimizin

en elzem olanlarına getirdiği sayısız muğlak yorumla birlikte açıklamaların çoğu aslında vicdanımızı aldatmaya yöneliktir. Hiçbir doğruluk içermeyen konuları doğruymuş gibi ele almaları konuları kaçınılmaz olarak tehlikeli hatalara ve kaleme aldıklarını da yavan, nahoş, anlaşılması güç, gerçek dışı ayrımlara dönüştürmektedirler ve bir ahlak kitabının insanın yüreğinde uyandırması gereken duyguları uyandırmayı başaramamaktadırlar.

34 Ahlak felsefesinin iki önemli kolu Etik ve Hukuk Felsefesidir. Ahlak yorumculuğunun tamamıyla reddedilmesi gerekmektedir ve aynı konularla ilgilenen eski çağlarda yaşamış olan ahlak yorumcuları daha iyi yargılarda bulunmaktadırlar. Bu yorumcular hassas bir doğruluk ortaya koymadan genel itibarıyla adaletin, alçakgönüllülüğün ve dürüstlüğün hangi duygulara bağlı olduğunu ve bu erdemlerin sevk ettiği temel eylemlerin ne olduğunu betimlemeye çalışmışlardır.

35 Ahlak yorumcularının yaptığına benzer şeyleri birçok filozof da yapmaya çalışmıştır. Cicero *Yükümlülükler*[63] eserinde bir ahlakçı edasıyla uygun düşen şeyin ne olduğuna karar vermenin oldukça güç olduğu pek çok hassas konuda nasıl davranmamız gerektiği ile ilgili kurallar koymaya çalışmıştır. Kitabın diğer pasajlarında anlatılanlara bakılırsa Cicero'dan evvel yaşamış olan başka filozoflar da aynı şeyi yapmışlardır. Ne Cicero ne de diğer filozoflar bütüncül bir sistem kurmaya çalışmamışlar yalnızca ne tür durumlar yaşanabileceğini göstermişlerdir. Fakat bu durumların hangisinde yükümlülüklerimizle ilgili kurallara uymanın yerinde olacağına ya da hangisinde uygunsuz kaçacağına karar verebilmek oldukça güçtür.

36 Müspet hukuk, doğal hukuk felsefesinin sahip olduğu sisteme ya da adaletin hususi her bir kuralına kıyasla kusurları olan bir sistemdir. Adaleti çiğnemek hiçbir insanın başka bir insandan beklemeyeceği bir davranıştır ve

[63] Cicero, *Yükümlülükler Üzerine*, III.xiii.89 vd.

bir kamu yargıcının devletin sağladığı güçle yapması gereken şey adalet erdemine uygun davranılmasını sağlamaktır. Eğer bu tür bir önlem alınmazsa ortalık kana bulanır, toplum kargaşaya sürüklenir ve herkes zarar gördüğünü düşündüğü an kendi adaletini kendisi sağlamaya başlar. İnsanların kendi adaletlerini kendi başlarına sağlama şaşkınlığına düşmelerini engellemek için otoriteyi elinde tutan her bir yönetimde yargıçlar herkes için adaleti sağlamakla görevlidir ve zarara uğradığını söyleyen herkese kulak vermeli ve zararın tazmin edilmesini sağlamalıdırlar. İyi yönetilen tüm devletlerde bireylerin arasındaki anlaşmazlıkları hakimler alacakları kararlarla çözmek durumundadırlar ve aynı zamanda bu yargıçların alacağı kararları düzenleyen kurallar da konulmuştur ve bu kurallar genelde doğal adalet kuralları ile örtüşürler. Yalnız her durumda kesin bir örtüşme vardır diyemeyiz tabii. Bazen devletin anayasası dediğimiz yani devletin çıkarları ile bazen de hükümeti tekeline geçirmiş olan kimselerin özel çıkarları ülkenin müspet hukukunu doğal adaletten saptırmaktadır. Kimi ülkelerdeki kabalık ve barbarlık yüzünden adaletin doğal duyguları uygar ülkelerde olduğu gibi kati bir kesinliğe ve doğruluğa yaklaşamamaktadır. Bu tür ülkelerin kanunları tavırları gibi kötü, kaba ve vasattır. Yargı sisteminin tâbi olduğu kötü anayasalar insanlar her ne kadar uygar ve düzgün davransalar da bu ülkelerde sistemli bir hukuk felsefesinin oluşmasını engellemektedirler. Hiçbir ülkede müspet hukuk her bir durumda doğal adalet duygumuzun buyurduklarıyla tam anlamıyla örtüşemez. Müspet hukuk sistemleri her ne kadar en yüksek otoriteye sahip sistemler de olsalar ve farklı çağlarda yaşamış farklı milletlere mensup insanların duygularının belgesi niteliğinde de olsalar bu sistemlerin hepsi doğal adalet kurallarının aksine hatalar barındırırlar.

37 Farklı ülkelerde farklı kusurlar barındıran ve farklı şekilde gelişen kanunlar vardır ve bu yüzden avukatların akıl yürütme şekillerinden yola çıkarak adaletin doğal ku-

ralları dahilinde nelerin müspet kurumlardan bağımsız olduğuna dair bir soruşturma yapılması gerekirdi. Avukatların akıl yürütme biçimleri doğal hukuk sisteminin ya da tüm milletlerin kanunlarının temelini oluşturan ve kanunları kapsayan genel ilkelerin olduğu belli bir kuramın kurulmasını sağlamalıydı. Söz konusu akıl yürütme biçimleri belli bir temelin ortaya çıkmasını sağlasa da ve her ülkedeki insanlar kanunlara sistematik olarak bu temeli gözeterek yaklaşabilecek olsa da bir milletin belli bir kurumu dikkate almadan genel bir sistem kurması ve kanunun ayrı bir felsefesini oluşturması için artık çok geç. Eski ahlak yorumcularından hiç kimse adaletin kurallarını listelemeye kalkışmamıştır. Cicero *Yükümlülükler*'de, Aristoteles de *Etik*'te adalete diğer erdemlere yaklaştığı gibi yaklaşmışlardır.[64] Cicero'nun ve Platon'un[65] koyduğu kanunlara bakınca her bir ülkenin müspet hukuku çerçevesinde uygulaması gereken doğal eşitlikle ilgili kuralların bir listesini ikisinin de vermesini beklesek de ne Cicero ne de Platon böyle bir şey yapmamıştır. Bu kişilerin koydukları kurallar şehir kanunlarıdır, adalet kanunları değildir. Dünyaya tüm ülkelerin kanunlarını kapsayacak ve hukukunun temelini oluşturacak bu tür bir sistem öneren ilk insan Grotius'tu. Savaşı ve barışı ele aldığı denemesi belli eksiklikler içerse de bu deneme belki bugün bu konuyla ilgili kaleme alınmış en bütünlüklü çalışmadır. Başka bir zaman hukukun ve yönetimlerin genel ilkelerini, toplumların farklı dönemlerinde ve farklı çağlarda hangi devrimleri geçirdiklerini, yalnızca adaleti ilgilendiren konularla değil aynı zamanda kamu düzenini, devletin gelirlerini ve silahlı güçleri ilgilendiren ve hukuku alakadar eden tüm konularla birlikte ele almaya çalışacağım. O yüzden hukuk sisteminin tarihi ile ilgili başka bir detaya şimdilik girmeyeceğim.

---

[64] Cicero, *Yükümlülükler Üzerine*, I.vii.20–xiii.41; Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, V.

[65] Platon, *Yasalar*.

SON

AHLAKİ DUYGULAR KURAMI

ADAM SMITH

Ahlaki Duygular Kuramı, ahlaki sistemlerin temellerini yeniden atar, bu yüzden ahlak ve siyasi düşünce tarihinin ana metinlerinden biridir. Sempati fikrinden hareket eden Smith bilinç, ahlaki yargı ve erdemler üzerine özgün kuramlar ortaya koyar. 1759 yılında yayınlandıktan sonra büyük etki yaratan çalışma Aydınlanma devrinin toplumsal, hukuki ve idari kurumları için rehber bir yapıt haline gelmiştir. Bu bağlamda, modern insanın zihin yapılarını biçimlendiren bu eser sadece uzman araştırmacılar değil konuya ilgili her okur için eşsiz bir başucu kaynağıdır.

ISBN : 978-605-9460-41-5

pinhanyayincilik.com
/pinhanyayincilik
/pinhankitap